ISTORIE

MARTIN KITCHEN

O ISTORIE A GERMANIEI MODERNE

DE LA 1800 PÂNĂ ÎN PREZENT

HUMANITAS

ebook HUMANITAS

Martin Kitchen s-a născut în 1936, la Nottingham. A studiat istoria la Londra și Oxford. A fost profesor la Cambridge și la alte universităţi, și redactor al unor reviste de specialitate. Autor a peste 20 de cărți, în special despre istoria politică, economică și militară a Germaniei în secolul 20. Lucrările sale au fost traduse în mai multe limbi. În prezent locuiește în Canada și este profesor emerit la Simon Fraser University.

MARTIN KITCHEN

O ISTORIE A GERMANIEI MODERNE

DE LA 1800 PÂNĂ ÎN PREZENT

Traducere din engleză și note
de Mugur Butuza

Martin Kitchen
A History of Modern Germany: 1800 to the Present, 2nd edition
© 2012 Martin Kitchen
All rights reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with S.C. Humanitas S.A. and is not the responsability of John Wiley & Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley & Sons Limited.

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parţială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziţie publică pe internet sau în reţele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informaţiei, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislaţiei privind protecţia dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2021, pentru prezenta versiune românească (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-7070-0 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuprins

Introducere
1. GERMANIA SUB NAPOLEON
    Sistemul continental
    Rezistența față de Napoleon
    Mișcarea reformatoare prusacă
    Reformele armatei prusace
    Reforma educațională
    Confederația Rinului
    Germania și înfrângerea lui Napoleon
    Congresul de la Viena
2. SOCIETATEA GERMANĂ ÎN TRANZIȚIE
    Femeile și copiii
    Gospodăria
    Orașul și satul
    Agricultura
    Industrializarea
    Structura de clasă
    Evreii
    Schimbarea socială
3. RESTAURAȚIE ȘI REFORMĂ. 1815–1840
    Demagogi și radicali
    Nemulțumirile burgheze
    Naționalismul
    Zollverein
    Germania sub Metternich
    Catolicismul
    Liberalismul
    RadicalismuL
4. REVOLUȚIILE DIN 1848
    Revoluția
    Parlamentul de la Frankfurt
    Olmütz
5. LUPTA PENTRU SUPREMAȚIE. 1850–1866

Rivalitatea austro–prusacă
„Noua eră“
Schimbări ale structurii sociale
Liberalism și conservatorism
Social-democrația
Reformele armatei prusace
Bismarck
Chestiunea germană
Chestiunea Schleswig-Holstein
Războiul austro–prusac
6. UNIFICAREA GERMANIEI. 1866–1871
Liberalism, naționalism și particularism
Războiul franco–prusac
Imperiul german
Bonapartismul
Armata și militarismul
Naționalismul
Comunitatea evreiască germană
7. GERMANIA LUI BISMARCK
Kulturkampf
Bismarck și liberalii
Social-democrația
De la comerțul liber la protecționism
Legile antisocialiste
Noul curs al lui Bismarck
Politicile sociale
Structura socială a Germaniei imperiale
Mâncăruri și băuturi
Moda
Femeile
Atitudini față de sexualitate
8. GERMANIA ȘI EUROPA. 1871–1890
Congresul de la Berlin
Dubla și Tripla Alianță
Colonialismul
Colapsul sistemului de alianțe al lui Bismarck
9. GERMANIA WILHELMINĂ. 1890–1914

Sistemul de guvernământ al lui Wilhelm II
Reichstagul
Caprivi și „noul curs“
Hohenlohe
Tirpitz, marina și „politica globală“
Navalism și imperialism
Criticile programului de construire a flotei
Bülow
Rivalitatea anglo–germană
Blocul Bülow
Scandaluri și crize
Bethmann-Hollweg
Provocarea social-democrației
Forțele armate
Criza balcanică din 1912
10. PRIMUL RĂZBOI MONDIAL
Atitudini față de război
Obiectivele războiului
Societatea germană în timpul războiului
Femeile
Opoziția crescândă față de război
Rezoluția de pace
Impactul revoluției bolșevice
Eșecul ofensivei din martie
Negocierile pentru armistițiu
11. REPUBLICA DE LA WEIMAR. 1919–1933
Tratatul de la Versailles
Constituția Republicii de la Weimar
Puciul Kapp
Despăgubirile
Rapallo
Hiperinflația și „lupta pentru Ruhr“
Hindenburg ales președinte
Locarno
Criza economică
Clasa mijlocie
Clasa muncitoare

- Societatea rurală
- Decesul democrației parlamentare
- Brüning
- Papen
- Schleicher
- Hitler numit cancelar

12. DICTATURA NAZISTĂ
- Incendierea Reichstagului
- Gleichschaltung
- Persecutarea evreilor: prima fază
- SA și puciul Röhm
- Hitler devine șef al statului
- Dictatura național-socialistă
- SS
- Persecutarea evreilor: a doua fază

13. GERMANIA NAZISTĂ. 1933–1945
- Societatea germană în Al Treilea Reich
- Muncitorii
- Țărănimea
- Micile întreprinderi
- Femeile
- Național-socialismul și modernitatea
- Primii pași în politica externă
- Anschluss
- München
- Războiul
- Polonia
- Războiul în Vest
- Barbarossa
- Soluția finală
- Schimbarea sorților
- Lipsa forței de muncă
- Sfârșitul

14. EPOCA ADENAUER 1945–1963
- Zonele de ocupație
- De la Bizonia la Trizonia
- Formarea Republicii Federale Germane

Reînarmarea
De la „miracolul economic“ la „euroscleroză“
Apogeul Germaniei lui Adenauer
Zidul Berlinului
Sfârșitul epocii Adenauer
15. REPUBLICA DEMOCRATĂ GERMANĂ
„Primul stat muncitoresc și țărănesc pe pământ german“
17 iunie 1953
RDG după Stalin
Zidul Berlinului
Noul sistem economic
RDG și politica estică (Ostpolitik) a lui Willy Brandt
Epoca Honecker
Structura socială a RDG
Disidența
Relațiile dintre cele două Germanii
Colapsul Republicii Democrate Germane
16. REPUBLICA FEDERALĂ. 1963–1982
Marea coaliție: 1966–1969
Confruntările cu trecutul
Opoziția extraparlamentară (APO)
Willy Brandt cancelar
Terorismul
Al doilea mandat al lui Willy Brandt: 1972–1974
Primul mandat al lui Helmut Schmidt: 1974–1976
Al doilea mandat al lui Helmut Schmidt: 1976–1980
Terorismul și schimbarea naturii disidenței
Dezbaterea despre armele nucleare
Al treilea mandat al lui Helmut Schmidt: 1980–1982
Transformarea societății vest-germane
17. REUNIFICAREA GERMANIEI
Dezbaterile despre trecutul Germaniei
Statele Unite, Uniunea Sovietică și chestiunea germană
Noua Germanie
11 septembrie 2001
Războiul din Irak
Al doilea mandat al lui Gerhard Schröder

Guvernele de coaliție conduse de Angela Merkel
Probleme și perspective
Bibliografie
Lista ilustrațiilor

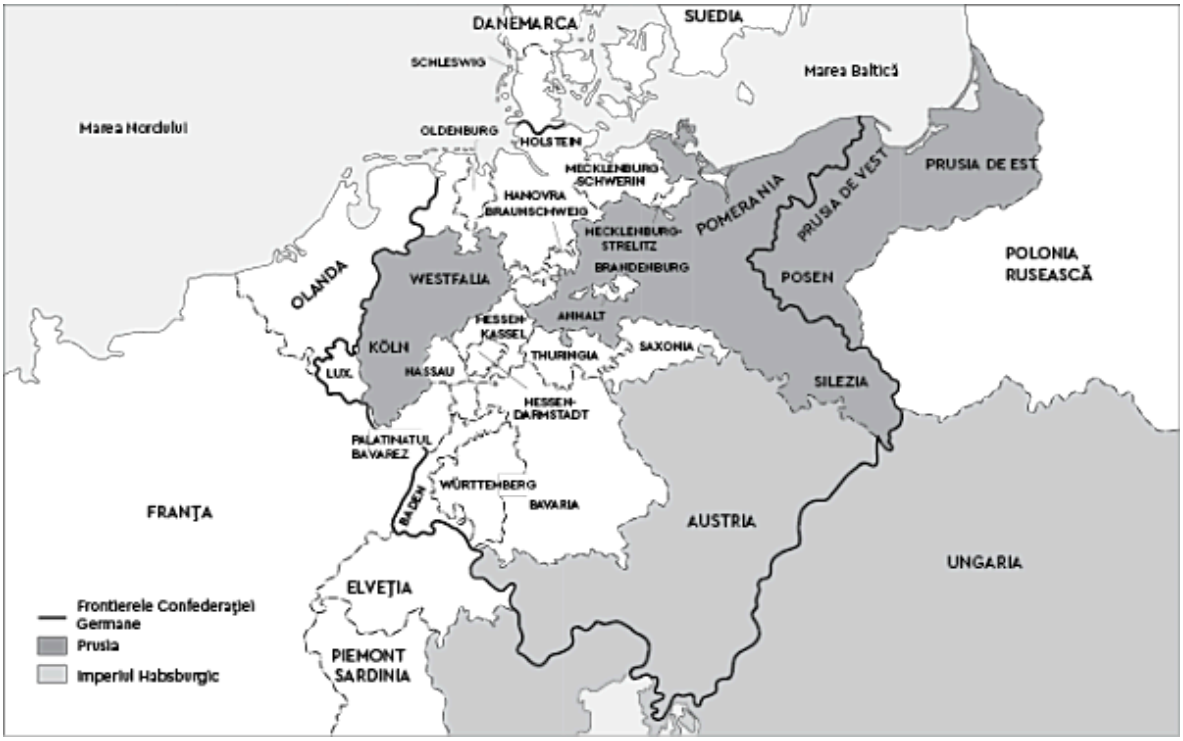

Harta 1. Germania, 1815

Harta 2. Prusia înainte și după Războiul Austro–Prusac

Harta 3. Germania, 1871

Harta 4. Tratatul de la Versailles, 1919

Harta 5. Impărţirea Germaniei la Potsdam, 1945

Harta 6. Germania, 1993

Introducere

În anul 1800, Germania era un imperiu improvizat, alcătuit din sute de mici principate, orașe libere, precum și domenii ecleziastice și aristocratice, care încă din 1512 purtau solemnul titlu de Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană. Voltaire remarca sarcastic că acesta nu era nici sfânt, nici roman și, desigur, nici imperiu nu prea era. Cât despre „german“ – acest cuvânt nu însemna mare lucru în vremurile acelea.

Dintre statele germane, doar Austria și Brandenburg-Prusia aveau însemnătate, iar Prusia nici măcar nu era parte din imperiu. Totuși, imperiul avea numeroase calități, structura sa federală servind drept model părinților fondatori ai Statelor Unite, dar se afla într-un implacabil declin și era impermeabil la reforme. A fost cotropit de armatele Franței revoluționare și reorganizat sub Napoleon. Istoricul Thomas Nipperdey își începe monumentala sa istorie a Germaniei secolului al XIX-lea cu o expresie memorabilă: „La început a fost Napoleon.“ Ca mai toate aforismele de acest fel, este doar pe jumătate adevărat: aceasta nu a fost o a doua creație, dar într-adevăr a marcat sfârșitul imperiului și transformarea semnificativă a geografiei politice a Germaniei. Napoleon a silit șaisprezece „mici sultanate“, cum disprețuitor le numea marele reformator, baronul von Stein, să formeze Confederația Rinului, mărind astfel mult Bavaria, Württemberg și Baden, în speranța de a crea o a treia Germanie care să contrabalanseze importanța Austriei și a Prusiei. Confederația a fost reformată după modelul francez, adoptând progresistul cod civil napoleonian; pe de altă parte, în Prusia reformele aveau drept scop întărirea statului, astfel încât, în cele din urmă, să poată elibera provinciile aflate sub ocupație franceză. Aceste reforme și lupta împotriva Franței aveau să se afle la temelia puterii prusace în noul secol, iar în 1871 aveau să conducă la formarea unei noi Germanii. Pe parcursul acestui proces, liberalismul progresist din primele decenii ale secolului al XIX-lea avea să se transforme treptat într-un naționalism tot mai reacționar.

O concepție întru câtva vagă despre identitatea germană a fost articulată pentru prima oară în secolul al XVIII-lea. Aceasta se concentra pe specificitățile lingvistice și culturale ale lumii vorbitoare de limbă germană. Era abstractă, umanistă, cosmopolită, rarefiată din punct de vedere filozofic și apolitică. Ura intensă împotriva francezilor, cauzată de războaiele revoluționare și apoi de cele napoleoniene, împreună cu inacceptabilul comportament al trupelor de ocupație franceze au înveninat acest naționalism timpuriu. Cosmopolitismul s-a preschimbat într-un arogant sentiment de superioritate culturală. Apolitismul a devenit o obsesie reacționară pentru trecutul mitologic german. Ce era rarefiat s-a distilat într-o impenetrabilă, dar toxică obscuritate. Noii naționaliști sperau că, după sfârșitul războaielor, va apărea o Germanie puternică și unită, însă speranțele lor au fost spulberate la Congresul de la Viena, unde s-au impus imperativele marilor puteri europene.

Marea Britanie și Franța au preferat să accepte schimbările făcute de Napoleon și i-au terminat opera, creând o Confederație germană ce includea cele 39 de state existente. Nu aveau vreun șef al statului sau un guvern, ci doar o adunare federală unde statele membre își trimiteau reprezentanții și a cărei președinție era asigurată de Austria. Soluția le era convenabilă austriecilor, căci erau partenerii superiori, iar Metternich, impunându-și politicile sale reacționare și represive, părea să conducă cu fermitate Confederația.

Aparențele exterioare erau însă înșelătoare. În timp ce Austria nu reușea să-și facă ordine în propria ogradă, rezolvând gravele probleme ale unui imperiu multietnic într-un moment în care se inflamau pasiunile naționaliste, Prusia punea temeliile viitoarei sale forțe economice. Renania, acordată Prusiei la Congresul de la Viena, împotriva voinței ei, căci era o zonă înapoiată și catolică, a devenit centrul de greutate al puterii industriale a Germaniei. Uniunea Vamală (*Zollverein*), fondată în 1834 sub conducerea Prusiei, a făcut ca multe dintre statele germane să devină dependente de Prusia din punct de vedere economic, și a creat o piață ce avea să conteste în curând supremația britanică. Pe când Austria decădea, capitalurile se reorientau spre nord. Pentru a deveni cea mai puternică națiune de pe continent, Germaniei nu îi mai lipsea decât o formă de uniune. Dar ce formă

avea să ia această unire? Avea să fie o Mare Germanie, care să cuprindă şi Austria, sau o Mică Germanie sub dominaţie prusacă?

Metternich a luat o serie de măsuri represive, fără să reuşească însă să ţină în frâu diversele grupuri care solicitau energic reformă constituţională, naţionalism liberal şi schimbări radicale. Urmând exemplul francez, în 1848, în Germania a avut loc o mişcare revoluţionară. La Frankfurt s-a întrunit o adunare naţională, care s-a confruntat imediat cu întrebări complicate şi fundamentale: „Cine este german?“ şi „Unde este Germania?“ Iniţial a existat un acord general că germanii sunt poporul care vorbeşte limba germană şi că Germania era „peste tot unde se vorbea germana“, cum a spus poetul, istoricul şi patriotul Ernst Moritz Arndt, care se născuse şerb, fiind astfel personificarea însăşi a schimbărilor fundamentale petrecute în ţesătura socială. Însă la o examinare mai atentă, această definiţie ridica mai multe întrebări decât cele cărora le răspundea. Dar elveţienii vorbitori de germană, mândri şi independenţi, erau oare germani? Dar alsacienii care vorbeau germana, însă erau cetăţeni francezi? Dar sutele de mii de prusaci vorbitori de polonă? Erau aceştia doar nişte germani onorifici, din simplul motiv că nu exista un stat polonez? O întrebare similară se punea în privinţa cehilor din provinciile austriece Boemia şi Moravia. S-a mai discutat şi dacă evreii trebuiau trataţi ca cetăţeni cu drepturi egale, sau dacă poporul german trebuia protejat de aceşti venetici ameninţători.

Majoritatea delegaţilor în parlamentul prusac îşi doreau soluţia unei Germanii Mari care să cuprindă şi Austria. O astfel de Germanie, sperau ei, avea să fie suficient de puternică încât să protejeze, iar apoi să absoarbă minorităţile germane de la graniţele cu Olanda, Luxemburg, Schleswig, Elveţia şi Alsacia-Lorena. Astfel de idei veneau în contradicţie cu aspiraţiile naţionale din est ale polonezilor şi ale cehilor, iar în ce priveşte vestul, ele au fost rapid abandonate de teama confruntării cu Franţa. Dacă liberalii germani sprijiniseră în mod tradiţional lupta polonezilor împotriva autocraţiei ruse, acum schimbau brusc foaia, denunţând drept trădare orice sugestie ca minoritatea germană să fie absorbită de această naţiune înapoiată şi lipsită de cultură. Acuzaţii similare s-au folosit şi în dezbaterile despre teritoriile cehe, despre nordul Italiei sau Schleswig. Egotismul naţional robust a triumfat împotriva oricărei preocupări pentru dreptul altor

popoare la autodeterminare naţională. Mult prea puţini liberali şi-au dat seama că negând drepturile altora îşi subminau propriile pretenţii şi că victoria împotriva insurgenţilor din Italia, Ungaria, Boemia şi Polonia întărea enorm forţele reacţiunii. Defectul fatal al acestui nou naţionalism a fost că se întemeia pe etnie, nu pe acceptarea unui set comun de valori şi pe respectul faţă de un sistem legal comun. La o sută cincizeci de ani după revoluţia din 1848, un rus care nu ştia nici o boabă de germană, dar ai cărui părinţi pretind a avea origini germane, avea automat dreptul la cetăţenia germană, în timp ce un copil vorbitor de germană, dar adus pe lume de părinţi turci în Germania, nu putea pretinde acelaşi lucru. În ciuda recentelor reforme ale legislaţiei imigrării, un reziduu al acelei moşteniri naţionaliste este încă dureros de palpabil.

Bărbaţii de la 1848 au avut libertatea de a delibera şi decide prin vot doar atât timp cât Austria şi Prusia au fost ocupate cu rezolvarea propriilor probleme stringente. Imediat ce reacţiunea a triumfat în ambele state, parlamentarilor li s-a poruncit să-şi facă bagajele şi să se întoarcă în statele de proveniență. În anii următori, Austria şi Prusia au tras sforile pentru a obţine influenţă asupra Confederaţiei, până când Bismarck a fost numit cancelar al Prusiei. Imediat, el s-a apucat să rezolve chestiunea germană prin „sânge şi fier“.

Foarte puţini şi-au dat seama de pericolele unificării prin astfel de mijloace violente, proeminent în rândurile acestora fiind Friedrich Nietzsche. La urma urmei, Grecia, Serbia şi Italia fuseseră toate întemeiate prin violenţă şi majoritatea naţiunilor au fost făurite prin războaie civile. Istorici de mai târziu aveau să-şi însuşească rezervele lui Nietzsche, susţinând că istoria Germaniei urmase o cale unică (*Sonderweg*), ce avea să se dovedească în curând un caz exagerat de autodistrugere , dar şi o explicaţie inadecvată a fenomenului naţional-socialist. Imperiul German din 1871 avea un parlament ales prin votul universal al bărbaţilor, care însemna mult mai mult decât „un paravan al absolutismului“, cum susţinea liderul socialist August Bebel. Bismarck, părintele fondator al imperiului, a declarat că Germania era „saturată“. Odată ce şi-a încheiat grandioasa serie de pariuri riscante, ştiind prea bine că celelalte puteri europene erau mereu atente la această nou-venită prosperă şi puternică, Bismarck a fost dornic că

menţină pacea.

„Al doilea Reich“, foarte asemănător cu cel pe care îl înlocuise, era o confederaţie laxă de state, dar dominată de Prusia. În societatea prusacă, armata jucase întotdeauna un rol predominant şi, cum câştigase trei războaie în succesiune rapidă, neavând aproape nici un aliat, era admirată, adulată şi emulată. Armata nu era supusă, practic, nici unui control parlamentar, din moment ce ministrul de război nu era responsabil faţă de parlament, iar bugetul ei nu era supus aprobării decât o dată la şapte ani. Kaiserul îşi apăra cu gelozie poziţia de comandant al armatei şi proteja armata de orice influenţe exterioare. Atât de mare era prestigiul social al armatei, încât Bismarck observa că „umanitatea începe de la gradul de locotenent în sus“.

Portretizat adesea drept un diplomat de geniu, Bismarck a lăsat Germaniei o moştenire fatală. Prin acceptarea anexării Alsaciei şi Lorenei, şi-a înstrăinat complet Franţa, iar apoi şi-a atras şi ostilitatea Rusiei, întâi aliindu-se cu Austro-Ungaria, apoi declanşând un război comercial. Tentativele sale imperialiste, prost gândite, i-au făcut pe britanici tot mai atenţi la noua Germanie. Când succesorii lui Bismarck au început construcţia unei flote de război, Marea Britanie, umilită în războiul împotriva burilor, şi-a căutat parteneri pe continent şi s-a alăturat alianţei franco-ruse, finalizând astfel „coaliţia de coşmar“ de care se temea Bismarck.

Politicile interne ale lui Bismarck au fost la fel de dezbinătoare pe cât de hazardată a fost politica sa externă. Pe prezumtivii inamici ai Reichului îi descria în imagini sinistre, cei dintâi dintre aceştia fiind social-democraţii, dar între ei incluzându-i şi pe catolici, francezi, polonezi, alsacieni, danezi şi, ori de câte ori putea obţine un profit politic, pe evrei. Cu un asemenea catalog cuprinzător de oponenţi, majoritatea cetăţenilor erau consideraţi venetici, numai conservatorii protestanţi fiind socotiţi germani autentici. Sistemul a început să se destrame atunci când forţele democratice şi liberale puternice au înfruntat un conservatorism fără orizont, sprijinit de un populism rasist şi antisemit. Aceste tensiuni au fost temporar depăşite la debutul războiului din 1914 printr-o remarcabilă demonstraţie de unitate naţională, însă, pe măsură ce războiul se prelungea, naţiunea se destrăma. Când, în 1918, la scurt timp după spectaculoasa şi reuşita ofensivă de

primăvară, frontul vestic s-a prăbuşit, majoritatea germanilor au fost şocaţi şi surprinşi. Înaltul comandament al armatei a ascuns adevărul şi a acuzat forţele democratice că înjunghiaseră armata pe la spate, cauzând astfel prăbuşirea întregii ţări.

Germania a rămas sfidător de agresivă faţă de Tratatul de la Versailles şi era hotărâtă să rupă tratatul de pace care era pe de-o parte atât de sever, încât era considerat în general drept injust, iar pe de alta, prea firav pentru a putea fi aplicat. Îndârjirea Germaniei de a rupe acordul de pace a fost parţial disimulată prin Tratatul de la Locarno din 1925 şi de admiterea ulterioară a ţării în Liga Naţiunilor. Apoi, criza economică severă, combinată cu colapsul total al sistemului politic, a făcut posibilă agitaţia politică a lui Adolf Hitler şi pe cea a naţional-socialiştilor, cu rezultate tot mai importante. Rezistenţa faţă de ameninţarea nazistă a fost slăbită de incapacitatea forţelor democratice de a-şi rezolva diferendele pentru a ajunge la un compromis realist în faţa pericolului comun, dar şi de nebunia conservatorilor care şi-au închipuit că se pot folosi de Hitler pentru realizarea propriilor obiective.

Imediat ce a fost numit cancelar, Hitler a instalat dictatura partidului unic, iar opozanţii au fost terorizaţi pentru a i se supune. Odată înfipt temeinic la putere, Hitler a iniţiat distrugerea sistematică a Tratatului de la Versailles. În 1935, a fost reintrodus serviciul militar; în 1936, a fost ocupată Renania, în 1938, Austria şi Sudeţii, iar Memel[1], în 1939.

Naziştii au dat un răspuns radical şi odios perenei întrebări: „Cine este german?“ Vechii inamici ai lui Bismarck – social-democraţii, creştinii politizaţi, liberalii cu tendinţe de stânga – au fost siliţi să plece în exil sau închişi în lagăre de concentrare. Elita poloneză a fost sistematic asasinată, iar milioane de polonezi transformaţi în sclavi. Mult lăudata „comunitate rasială“ a fost epurată de toate elementele considerate periculoase sau debilitante, precum persoanele cu handicap mintal sau fizic, infractorii de drept comun, homosexualii, ţiganii şi evreii. Aceştia au fost izolaţi, sterilizaţi sau asasinaţi.

Viziunea cumplită a lui Hitler nu se putea realiza fără un mare război, pe care, iniţial, părea că putea să-l câştige, în ciuda avertismentelor generalilor săi cu capul pe umeri. Printr-o combinaţie letală de frenezie ideologică şi

eficienţă birocratică, Hitler a comis un măcel oribil ce depăşeşte orice închipuire, pe care îl considera cea mai de seamă împlinire şi moştenire a sa şi pentru care generaţiile următoare aveau să-i fie recunoscătoare. De pe urma acestui război, o lume întreagă a ajuns în ruină, iar zeci de milioane de oameni morţi, printre care se numără şi şase milioane de evrei.

În 1945, Germania era un morman de dărâmături locuite de o populaţie înfometată. Era o Germanie mică, între Rin şi Oder, încă o dată într-un vid de putere şi împărţită în patru zone de ocupaţie. Ca efect al imperativelor Războiului Rece, ţara a fost împărţită într-un stat democratic şi capitalist în vest şi o economie planificată stalinistă în est. Germania de Vest a fost tratată cu îngăduinţă – unii spun cu prea multă îngăduinţă –, fiind încurajată de puterile vestice în eforturile ei de a-şi crea o democraţie parlamentară şi o economie de piaţă liberală. Deşi crimele foarte multor foşti nazişti erau prea adesea trecute cu vederea, s-au făcut eforturi extraordinare de confruntare a trecutului. Nici o altă ţară nu a depus, niciodată, atât de multe eforturi pentru a-şi ispăşi trecutul.

În timp ce economia Republicii Federale (RFG) din vest creştea într-un ritm uluitor, datorită excepţionalelor eforturi ale unei generaţii hotărâte de a o lua de la capăt, Republica Democrată Germană (RDG) din est a fost prost gestionată, astfel încât în anii 1980 ajunsese practic la faliment. Pe măsură ce imperiul sovietic se prăbuşea, RDG a rămas o dictatură poststalinistă tot mai izolată. Abandonat de conducerea sovietică, regimul s-a prăbuşit şi, ca urmare a primelor alegeri libere după 57 de ani, ţara a ales să se unească cu Republica Federală. Ca urmare, în 3 octombrie 1990, Germania se unea din nou, dar distanţa dintre cele două Germanii rămânea alarmant de mare. Prea puţini îşi dăduseră seama de situaţia disperată a economiei est-germane, infrastructura învechită, starea groaznică a sănătăţii publice şi a locuinţelor, ca să nu mai vorbim despre efectele psihologice a aproape 60 de ani de dictaturi, supraveghere, cenzură şi represiune. Enormele costuri ale reconstrucţiei au pus o grea povară pe umerii plătitorilor de taxe vest-germani, care îi priveau pe estici ca pe nişte sărăntoci nesociabili şi nerecunoscători. Esticii, la rândul lor, detestau tocmai această aroganţă a Vestului şi considerau că fuseseră colonizaţi de o gaşcă de materialişti egoişti şi lacomi.

Procesul unificării este încă departe de a se fi încheiat. Zidurile ridicate în minţile şi inimile oamenilor trebuie dărâmate, iar disparităţile dintre Est şi Vest, învinse. Însă perspectiva unei Germanii democratice şi dinamice, deplin integrată în comunitatea europeană, eliberată de orice ambiţii periculoase, este un memento încurajator că această ţară a învăţat din greşelile trecutului şi că este hotărâtă să construiască pe temeiul tradiţiilor democratice, care sunt şi ele parte din trecutul ei tulbure.

Istoria Germaniei este şi istoria istoricilor Germaniei, căci ei au modelat felul cum privim trecutul german. Leopold von Ranke, întemeietorul disciplinei istoriei, s-a născut în 1795 şi a murit în 1886. Fiind martorul transformării unei confederaţii improvizate în cel mai puternic stat din Europa, nu este de mirare că, din punctul său de vedere, principalul obiect de studiu al istoriei era statul, cu originile, dezvoltarea şi interacţiunile sale cu alte state. Epigonii lui Ranke au susţinut aşadar „primatul politicii externe“. Odată cu reunificarea Germaniei, în 1990, întreaga problemă a statului german era din nou pe agenda dezbaterilor, stimulând apariţia unor remarcabile cercetări neorankiene, cum este studiul lui Heinrich August Winkler, *Lungul drum spre Vest* (*Der lange Weg nach Westen*).

Abia în anii 1960, tânăra generaţie de istorici germani a început să respingă modelul rankeian de studiu al istoriei. Foarte puţini erau influenţaţi de Şcoala Analelor, predominantă, cu abordarea sa sociologică, cu accentul pe mentalităţi şi, mai târziu, pe turnura lingvistică – rezultate din respingerea istoriei politice şi diplomatice, precum şi din ostilitatea faţă de analiza de clasă marxistă. În schimb, aceştia au redescoperit lucrările câtorva istorici emigraţi de mare talent, ca de exemplu Eckart Kehr, Arthur şi Hans Rosenberg, Georg Hallgarten şi Alfred Vagts. Ei erau implicaţi în politica de stânga, erau puternic influenţaţi de Marx şi Weber, aşa cum fuseseră aceştia revizuiţi de teoria critică a Şcolii de la Frankfurt. Scopul lor declarat era de a produce o „ştiinţă a istoriei care să depăşească istoricismul“ (*Geschichtswissenschaft jenseits des Historismus*). Dar mai presus de toate, ei concepeau istoria ca pe o disciplină critică şi emancipatoare. Modelul discursului lor istoric este unul terapeutic, întemeiat pe convingerea că istoricul are grava responsabilitate morală de a-şi asuma povara vinovăţiei nefericitului trecut recent al Germaniei.

Rezultatul a fost o imagine în oglindă a vechii moşteniri istorice naţionaliste, care a avut o glorioasă tradiţie ce se întindea de la Luther la Frederic cel Mare şi la Bismarck şi care ajungea la apoteoză odată cu întemeierea Reichului din 1871. De aici înainte moştenirea era aceea a unui Luther antisemit şi reacţionar, a Marilor Electori militarişti, a autoritarului Frederic cel Mare, a unui Bismarck bonapartist, dublată de falia dintre modernitatea economică şi înapoierea politică din Kaiserreich[2], şi cu tradiţiile interiorizării visătoare şi a deferenţei faţă de autorităţi, toate culminând în bestialitatea naţional-socialismului.

Nu e de mirare că, după 1945, istoricii germani s-au concentrat asupra întrebării cum se face că o ţară cu o înaltă civilizaţie, care se mândrea cu superioritatea sa morală şi culturală, care se percepea pe sine ca „ţinut al scriitorilor şi gânditorilor“ (*Dichter und Denker*), s-a putut scufunda în cele mai adânci hăuri ale barbariei fanatizate. Explicaţia iniţială, servită într-o formă digerabilă de istoricul A.J.P. Taylor şi de jurnalistul William Shirer, a fost că exista o lungă tradiţie de naţionalism agresiv, antisemitism, autoritarism, cult al eroilor şi obedienţă slugarnică faţă de autorităţi, ceea ce a făcut ca naţional-socialismul să fie aproape inevitabil. S-a dovedit în scurt timp că această explicaţie era mult prea facilă. Ceea ce retrospectiv părea inevitabil a fost rezultatul unui număr aproape infinit de variabile condiţionate. Poate că era posibil ca naţional-socialismul să nu fie rezultatul inevitabil al istoriei germane, dar Hitler n-a căzut din cer aşa cum face în remarcabilul documentar al lui Leni Riefenstahl despre Congresul de la Nürnberg, *Triumful voinţei*. Povara grea a trecutului a avut drept rezultat o uluitoare lipsă de rezistenţă faţă de regimul care a călcat în picioare toate tradiţiile pozitive pe care Göbbels le-a etichetat drept „ideile de la 1789“. Argumentul că naţional-socialismul a fost rodul unor curente comune întregii Europe este întru câtva adevărat. Cum este adevărat şi că, cel puţin parţial, a fost un răspuns faţă de comunismul rus. Ceea ce nu înseamnă că Germania nu este deplin responsabilă de cele întâmplate între 1933 şi 1945, sau că naţional-socialismul n-ar fi fost bine ancorat în unele tradiţii nefaste ale trecutului german. Mai presus de orice, naţional-socialismul nu a fost, în mod cert, un „accident“, aşa cum au susţinut unii istorici.

Prin disputa dintre „funcţionalişti“ şi „intenţionalişti“, dezbaterea a

devenit şi mai confuză. Cei dintâi susţineau că extremismul regimului nazist a derivat din structura de stat, cu diviziunile şi rivalităţile ei interioare, cu procesul decizional confuz şi impredictibilitatea conducerii carismatice. Ceilalţi insistau că tot ce se întâmplase era, în esenţă, rezultatul planurilor obsesive ale lui Hitler. După numeroase discuţii aprinse, ambele tabere au făcut concesii, iar minţi mai limpezi au sugerat că adevărul s-ar afla în combinaţia celor două abordări.

Din fericire, istoria germană înseamnă mai mult decât căutarea rădăcinilor naţional-socialismului şi analiza celor doisprezece ani cât s-a aflat la putere, dintre care jumătate au fost influenţaţi preponderent de exigenţele războiului. Pe lângă acestea, există o vibrantă tradiţie democratică şi liberală, căreia prezentul volum îi aduce un omagiu, şi care respinge ca nefondată concepţia că naţional-socialismul ar fi rezultatul vreunui viciu fatal al caracterului german. O astfel de idee nu ţine seama de faptul că „oribilii huni“, cu înfiorătoarea moştenire atavică şi cu intenţiile lor asasine şi antisemite, trăiesc astăzi în ceea ce, în ciuda multelor greşeli şi carenţe, se poate numi o democraţie exemplară, integrată ferm în Europa şi eliberată de orice pretenţii teritoriale.

Când vorbim despre Germania avem tendinţa să o gândim ca pe un monolit compact, însă în cea mai mare parte a perioadei pe care o discutăm, ea nu a fost decât o confederaţie laxă de state diferite. Chiar şi imperiul wilhelmin cuprindea patru regate distincte cu patru armate separate, şi un număr de entităţi semiautonome. Abia în timpul scurtului, din fericire, al Treilea Reich, Germania a devenit un stat centralizat. Diferenţele regionale erau, şi încă mai sunt, foarte puternice. Prusia protestantă era foarte diferită şi agresivă faţă de Bavaria catolică. Renanii aveau prea puţin în comun cu pomeranii sau cu populaţia din Holstein. Loialităţile locale, rezumate în conceptul specific german de *Heimat*, fie faţă de mândre oraşe independente, precum Hamburg ori Frankfurt, fie faţă de un oraş sau sat anume, rămân puternice şi sunt consolidate de obiceiuri şi practici locale.

Marii istorici naţionalişti s-au concentrat asupra Prusiei, căci ea a fost forţa motrice a unificării, şi au glorificat Germania lui Bismarck, dominată de Prusia. Istoricii care i-au urmat pe aceştia au continuat să scrie ca şi cum istoria Germaniei ar fi istoria Prusiei la scară mai mare. Unii dintre acoliţii

lui Karl Lamprecht, care se concentrau asupra istoriei culturale, au studiat istoria şi obiceiurile locale ca parte a proiectului *völkisch* al naţional-socialiştilor, dar abia după al Doilea Război Mondial s-au scris istorii regionale şi locale serioase, care ne dau o oarecare imagine a complexităţilor şi bogăţiei istoriei germane. Studii minuţioase ne oferă tocmai la timp un memento util că germani diferiţi au experimentat foarte divers istoria ţării lor. Minerul din Ruhr, avocatul cu studii superioare berlinez, fermierul bavarez şi pescarul din Frisia trăiau în lumi diferite ca de la cer la pământ. Structura relaţiilor dintre bărbaţi şi femei a traversat nenumărate modificări în perioada pe care o examinăm. Aşadar e dificil să ne imaginăm că, din circumstanţe atât de diferite, s-ar putea construi cumva un concept într-atât de cuprinzător cum ar fi caracterul naţional al „minţii germane“.

Nu-mi cer scuze că am scris o istorie narativă. Istoria, cum sugerează alte sensuri ale cuvântului, înseamnă în esenţă a spune o poveste. Ea are în vedere, cu tot respectul pentru gaşca pe cale de dispariţie a postmoderniştilor, o serie de evenimente reale dispuse în ordine cronologică, pentru a arăta cum un fapt, influenţat de oricâte posibilităţi, a dus la altul. Această abordare a fost mulţi ani descalificată de aceia care încercau să aplice studiului istoriei abordări teoretice riguroase derivate din ştiinţele sociale. În anii din urmă, istoricii au revenit la abordarea narativă, în lipsa căreia cei două sute de ani de istorie germană ar fi greu de înţeles şi s-ar dezintegra într-o serie de evenimente, curente şi informaţii fără nici o legătură unele cu altele. Pe de altă parte, sunt absolut conştient că evenimentele se petrec în cadrul structurilor sociale şi că sunt modelate de acestea, precum şi de factorii economici şi de atitudinile culturale. Această nouă ediţie a cărţii pune mai mult accent pe acest gen de chestiuni. În plus, cuprinde o discuţie mult mai aprofundată a specificităţilor Republicii Democrate Germane şi aduce naraţiunea mai aproape de prezent.

J.L. Austin, filozof la Oxford, celebru pentru spiritul său sardonic, spunea cândva că am putea fi tentaţi să numim suprasimplificarea drept o boală profesională a istoricilor, dacă ocupaţia lor n-ar fi exact aceasta. Sunt cât se poate de conştient de numeroasele suprasimplificări, omisiuni şi superficialităţi ale cărţii de faţă. Unele erau inevitabile, altele scuzabile,

câteva au fost evitate în această nouă ediţie. Cele care au mai rămas sunt numai din vina mea. Singura mea dorinţă este ca cititorilor să le pară interesantă povestea pe care vreau să o spun şi ca, citind-o, să fie inspiraţi să caute informaţii în alte părţi pentru a o aprofunda. Acesta este motivul pentru care la finalul lucrării am adăugat o scurtă bibliografie de limbă engleză.

Note

1. În urma Tratatului de la Versailles, teritoriul Memel (partea cea mai nordică a provinciei Prusia de Est) a fost desprins de Germania şi pus sub controlul Ligii Națiunilor. După al Doilea Război Mondial, sovieticii l-au inclus în Republica Socialistă Sovietică Lituania. În prezent, regiunea Klaipėda este parte a Republicii Lituania (*n. tr.*).

2. Numele imperiului german în perioada cuprinsă între 1871 şi 1918, până la abdicarea lui Wilhelm II (*n. tr.*).

CAPITOLUL 1
GERMANIA SUB NAPOLEON

SPIRITUALUL JEAN PAUL, SCRIITOR GERMAN DIN PERIOADA DE TRECERE dintre veacul al XVIII-lea şi cel de-al XIX-lea, comenta că providenţa le oferise francezilor stăpânirea pământului, englezilor stăpânirea mărilor, iar germanilor, pe aceea a aerului. Însă dacă ar fi trebuit să definească ce înţelegea mai exact prin „germani“, ar fi fost încurcat şi cel mai probabil că întrebarea i s-ar fi părut absurdă. Cu greu s-ar fi putut spune că acest nume se aplica numai celor care trăiau pe teritoriile Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană, căci ar fi însemnat să fie excluşi un mare număr de vorbitori de germană, inclusiv prusacii. Nici nu ar fi inclus toate zonele în care se vorbea germana. Într-adevăr, stăpânirea germană exista doar în aer. Era o însăilare subţire de nenumărate entităţi politice: de la statele de calibru european, Austria şi Prusia, la fiefurile cavalerilor imperiali, la mănăstirile imperiale, oraşele independente şi chiar la sate.

Toate acestea aveau să se schimbe sub impactul războaielor revoluţionare franceze şi mai ales al lui Napoleon. Francezii au anexat teritoriile de pe malul stâng al Rinului, iar în 1803, harta Germaniei a fost redesenată în urma unor lungi negocieri ale unei Deputăţii Imperiale, care n-a făcut altceva decât să-şi pună pecetea pe un plan prezentat de francezi şi ruşi. Concluziile deputăţiei (*Reichsdeputationshauptschluss*) din 25 februarie 1803 au avut ca efect secularizarea posesiunilor teritoriale ale Bisericii Catolice, inclusiv cele ale principilor episcopi de Mainz, Köln şi Trier.

Arhiepiscopul Dalberg din Mainz, politician versat, şi-a menţinut proprietăţile princiare şi titlul electoral, a fost numit mare duce de Frankfurt şi a rămas în funcţia de cancelar al unui imperiu care avea să dispară curând. Un număr de entităţi mai mici au fost anexate (fără ca principii lor să-şi piardă titlurile) şi absorbite de state mai mari, sub pretextul compensării teritoriilor pierdute la vest de Rin. Rămăşiţele unor state cândva influente, cum a fost Palatinatul Elector, au dispărut peste noapte. Peste trei milioane de germani au primit noi identităţi şi majoritatea „micilor sultanate“, cândva ţinta ironiilor lui Jean Paul, au dispărut.

Statele din sud şi sud-vest au avut cel mai mult de profitat de pe urma acestor schimbări. Bavaria, Baden şi Württemberg au fost mult consolidate pentru a servi drept contragreutate împotriva Austriei şi Prusiei, dar puterea lor era rezultatul dependenţei faţă de Franţa. De aici înainte era cert că imperiul era damnat, iar eforturile reformiste ale lui Dalberg s-au dovedit deşarte.

La scurt timp după publicarea Concluziilor, Franţa şi Anglia s-au angajat din nou în război. Francezii au ocupat imediat Hanovra, care se afla în uniune personală cu Anglia, ameninţând direct Prusia, în ciuda prevederilor Tratatului de la Basel din aprilie 1795, care garantau neutralitatea Germaniei nordice. În 1805, statele germane sudice, opunându-se hotărât imperiului din pricină că le restrângea suveranitatea, s-au alăturat stăpânilor lor francezi într-un atac împotriva Austriei. În 17 octombrie, Napoleon a obţinut o mare victorie împotriva austriecilor la Ulm, dar patru zile mai târziu Nelson distrugea flota franceză la Trafalgar, în cea mai decisivă victorie navală din istorie. Marea Britanie deţinea, de aici înainte, controlul absolut al mărilor, nelăsându-i lui Napoleon decât varianta războiului pe continent.

Statele germane sudice au fost răsplătite cu prada de război luată Imperiului Habsburgic. Bavaria şi Württemberg au devenit regate, iar Baden şi Hessen-Darmstadt, mari ducate. Fiica adoptivă a lui Napoleon, Stephanie Beauharnais, a fost căsătorită cu odiosul Karl, marele duce de Baden. Sfântul Imperiu Roman a fost dizolvat oficial în 1806, iar în luna iulie a aceluiaşi an statele germane sudice au fost reorganizate în Confederaţia Rinului, aflată în alianţă militară cu împăratul Napoleon, care

îşi acordase şi dreptul de protector al acestora. Majoritatea statelor mărunte, rămase independente după Concluzii, au fost cu acest prilej absorbite de vecinii lor mai mari.

Brandenburg-Prusia rămânea exagerat de sfidătoare în izolarea ei, armata ei nemaifiind decât o palidă umbră a armatei lui Frederic cel Mare şi având o conducere decrepită şi incompetentă. Francezii au isprăvit rapid cu prusacii în bătăliile gemene de la Jena şi Auerstedt din octombrie. Cândva puternicul stat prusac s-a prăbuşit, şeful poliţiei berlineze anunţând: „Regele a pierdut o *bataille* şi cetăţenii au responsabilitatea de a rămâne calmi.“ Expresia „*Ruhe ist die erste Bürgerpflicht*“ (cea dintâi responsabilitate a cetăţeanului este să rămână calm) şi distincţia clară dintre rege şi supuşii săi sunt expresii clasice ale spiritului specific al Brandenburg-Prusiei.

După bătălia indecisă împotriva ruşilor la Preussisch-Eylau la începutul anului 1807, Napoleon a zdrobit în iunie acelaşi an armata ţarului la Friedland, iar pacea s-a încheiat la Tilsit. Prusia aproape că dispărea de pe harta Europei. Nu a supravieţuit decât datorită intervenţiei ţarului şi calculelor lui Napoleon că existenţa unui stat-tampon între Franţa şi Rusia putea fi dezirabilă. Prusia şi-a pierdut toate teritoriile de la est de Elba, mare parte dintre acestea fiind folosite pentru a înjgheba un Regat al Westfaliei pentru fratele bun de nimic al lui Napoleon, Jérôme. Micul ducat de Berg i-a fost oferit cumnatului său, Murat. Prusiei i s-au confiscat recentele achiziţii teritoriale poloneze. Acestea au fost integrate într-un Mare Ducat de Varşovia. În plus, Prusia era silită să plătească despăgubiri odioase şi rămânea sub ocupaţie franceză până la plata lor integrală.

Aşadar, harta Germaniei fusese radical redesenată, iar Prusia redusă la insignifianţă. În 1802, Hegel scria:

> Toate părţile ar avea de câştigat dacă Germania ar deveni un stat, dar acest lucru nu se va obţine ca urmare a deliberărilor, ci numai prin forţă, una pe măsura nivelului general de educaţie şi îmbinată cu dorinţa adânc şi clar resimţită a necesităţii unificării. Masele poporului german de rând şi stările, care nu ştiu decât de separarea diverselor regiuni şi care se gândesc la unificare ca la ceva destul de străin lor, trebuie să fie aduse împreună de puterea unui cuceritor. Ei trebuie să fie constrânşi pentru a se vedea pe ei înşişi ca aparţinând Germaniei.

Napoleon, pe care Hegel îl numise „spiritul universal călare“, a distrus

vechiul imperiu şi a inaugurat o nouă perioadă în istoria Germaniei. Nu e de mirare că Hegel era fascinat de împăratul francez, ca de altfel mulţi alţi contemporani de-ai săi, dar admiraţia lui rămânea în limitele elevatului nivel filozofic. Doar câţiva oportunişti şi ideologi furioşi s-au acomodat cu sordida realitate a ocupaţiei franceze.

Imperiul era un sistem fragmentat, însă avea multe calităţi. Mulţi îl găseau mult mai tentant decât Franţa revoluţionară. Benjamin Franklin îi admira structura federală şi susţinea că ar trebui folosit ca model pentru Constituţia Statelor Unite. Vechiul imperiu fusese distrus prin fier şi sânge, tot aşa cum, 70 de ani mai târziu, noul imperiu avea să fie creat prin uzul forţei. Germania a fost supusă voinţei lui Napoleon, iar imperiul lui era acum mai mare decât fusese cel al lui Carol cel Mare. Doar o Austrie neliniştită rămânea semiindependentă.

SISTEMUL CONTINENTAL

Economia germană a fost serios perturbată de blocada continentală impusă de Napoleon, prin care, din 1806, se interziceau exporturile şi importurile din Marea Britanie. În plus, blocada se aplica şi statelor neutre, reprezentând astfel un pas fatidic spre războiul total în care nu se mai făcea distincţie între combatanţi şi noncombatanţi. Blocada s-a dovedit greu de aplicat. A fost înăsprită în 1807, dar era departe de a fi eficientă. Traficanţii germani aveau o rată atât de mare de succes, încât în 1810 francezii s-au văzut obligaţi să ocupe Olanda şi coastele maritime germane tocmai până la Lübeck, dar mărfurile britanice încă mai ajungeau pe continent. Francezii au luat măsuri draconice împotriva celor prinşi în posesia mărfurilor de contrabandă. Ceea ce nu a făcut decât să alimenteze rezistenţa faţă de ocupanţi, întărind astfel conştiinţa naţională. Situaţia a fost şi mai mult exacerbată de „sistemul continental“ prin care economia germană era subordonată necesităţilor franceze. Mărfurile germane nu puteau fi exportate în teritoriile europene ocupate de francezi, dar mărfurile franceze puteau fi importate liber în Germania.

Exporturile tradiţionale de lemn, lână, grâne şi in în Anglia erau practic imposibile, însă unii manufacturieri au profitat de şansa dată de excluderea

competiției britanicilor. După 1815, când mărfurile britanice au invadat din nou piața germană, aveau să fie ruinați. Toți germanii au fost afectați de creșterea abruptă a prețurilor, de taxele mari și de controalele frecvente ale autorităților franceze.

În 1808, Confederația Rinului a fost silită să-i furnizeze lui Napoleon 119.000 de soldați, împovărându-i astfel și mai mult pe nefericiții germani. Oficialii francezi inspectau până în cele mai mici amănunte administrația fiecărui stat, a fost impusă o cenzură riguroasă, iar opoziția naționalistă a fost hăituită. În asemenea condiții, nu este de mirare că încercările de a da Confederației Rinului o constituție au eșuat. Statele germane sudice, pe care obligația de a furniza trupe apăsa cel mai greu, își apărau cu gelozie ceea ce le mai rămăsese din propria suveranitate. Francezii nu au vrut să rişte să-și înstrăineze și mai mult vasalii, de teamă ca aceştia să nu urmeze exemplul spaniolilor și să se revolte împotriva unui despotism ce se proclama vestitorul libertății, egalității și fraternității.

REZISTENȚA FAȚĂ DE NAPOLEON

Revolta din Spania i-a inspirat pe mulți germani, mai ales din Prusia, care deși nu fusese silită să devină membră a Confederației Rinului, trecea prin mari greutăți din cauza despăgubirilor pe care trebuia să le plătească. Prusacii au presupus încrezători că francezii nu vor cere o sumă totală mai mare de 20 de milioane de franci. Nota de plată finală a fost de 154 de milioane. Sfârșitul ocupației, al cărei preț exorbitant erau obligați să-l plătească prusacii, era astfel amânat pe termen nedefinit. Prim-ministrul, baronul von Stein, a pledat inițial în favoarea strădaniei de a îndeplini cererile francezilor, dar după ce a aflat de evenimentele din Spania, a susținut revolta populară împotriva stăpânirii franceze. A fost un conspirator cu totul nepriceput – francezii au prins de veste despre manevrele sale și s-au asigurat imediat de demiterea sa. Lui Stein i s-au confiscat proprietățile, dar el a reușit să se refugieze în Boemia, fiind avertizat de un oficial francez prietenos. Din acel moment avea să devină o figură importantă a luptei europene împotriva lui Napoleon. Reformatori militari de vârf, precum Scharnhorst și Gneisenau, discutau și ei despre un plan de reformă

atotcuprinzător cuplat cu revolta împotriva stăpânitorilor francezi.

Deşi guvernul prusac nu susţinea astfel de conspiraţii, Napoleon s-a simţit obligat să facă concesii pentru a mai risipi tensiunea. Prin Tratatul de la Paris din septembrie 1808, despăgubirile erau întru câtva reduse, iar ocupaţiei i se punea capăt, însă aproximativ 10.000 de francezi rămâneau să apere drumurile militare şi să deservească fortăreţele de pe Oder. Costurile de întreţinere a acestora erau suportate de Prusia, însă depăşeau posibilităţile statului. Finanţele Prusiei erau într-o condiţie fragilă şi nici măcar Hardenberg, care a fost numit cancelar în iunie 1810, n-a reuşit să amelioreze semnificativ situaţia, în ciuda considerabilelor sale talente administrative. Friedrich Wilhelm III, care n-a fost niciodată cel mai hotărât dintre monarhi, s-a prăbuşit în torpoare la moartea ingenioasei şi foarte popularei sale soţii, regina Luise, în 1810. Ea avea să devină obiectul unui cult romantic între ai cărui sacerdoţi s-au aflat şi poeţi, ca de exemplu Novalis. Luise a fost transformată într-o fiică, soţie şi mamă idealizată, astfel că statuia tinerei Luise şi a surorii sale Friederike, operă a sculptorului Gottfried Schadow, nu a putut fi expusă în public din cauza încărcăturii sale erotice până când revoluţia din 1848 n-a vestit începutul unei ere mai puţin pudice. Această capodoperă a clasicismului german sugera că Luise avea mai mult potenţial decât prototipul de *Hausfrau* burgheză.

Concepţia poetică conform căreia poporul avea să se ridice şi să dezlănţuie o furtună era deznădăjduit de nerealistă. Armata regulată nu putea face faţă celei a lui Napoleon, iar noua Armată Teritorială (Landwehr) era inutilă din punct de vedere militar. Situaţia aceasta a fost întru câtva mascată atunci când, în mai 1809, la Aspern, austriecii l-au învins pe Napoleon, care încerca să traverseze Dunărea. Jubilarea iscată de această victorie surprinzătoare era prematură. Sprijinul din partea celorlalte state germane era minim. În conflict s-au implicat şi unii aventurieri, precum maiorul prusac Schill. Friedrich Wilhelm III a rămas surd la rugăminţile reformatorilor militari de a le urma exemplul. În Westfalia, se desfăşura o revoltă ţărănească prost organizată, însă majoritatea germanilor rămâneau privitori pasivi. Napoleon a trecut Dunărea noaptea, a exploatat breşele dintre cele două armate austriece şi pe 5 iulie, la Wagram, l-a înfruntat pe arhiducele Carl[3]. Carl a luptat bine, iar prima zi a bătăliei s-a încheiat

indecis, însă în cea de-a doua, modul strălucit în care Napoleon a folosit artileria a dus la înfrângerea zdrobitoare a austriecilor. La scurt timp după aceea, Napoleon intra în Viena.

Singura revoltă reușită s-a desfășurat în Tirol, care fusese anexat de Bavaria în 1805. Andreas Hofer, sprijinit de arhiducele Johann[4], a desfășurat o strălucită campanie de gherilă în munți, învingând forțe franceze și bavareze într-o suită rapidă de confruntări. Însă aceasta era doar o mișcare tradiționalistă, catolică și regională, în contratimp cu spiritul vremii. Până la urmă, Hofer a fost capturat și spânzurat la Mantova. Maiorul Schill și publicistul patriot Palm i-au împărtășit soarta, devenind primii trei martiri ai cauzei germane, a căror amintire era evocată în poemul „Ich hatt' einen Kameraden“ („Am avut un tovarăș“), al poetului de 22 de ani Ludwig Uhland, poem ce avea să devină un imn patriotic foarte popular, apropriat mai târziu de dreapta naționalistă și militaristă.

Prin Pacea de la Schönbrunn, Austria ceda și mai multe teritorii și era obligată la plata unor despăgubiri împovărătoare. Majoritatea Europei se afla sub sceptrul lui Napoleon. Numai Spania se opunea îndârjită francezilor într-un război de gherilă, ale cărui brutalitate și ferocitate au fost imortalizate în zguduitoarele schițe ale lui Goya[5]. Austria căuta să-i facă pe plac lui Napoleon și să convieţuiască cu el, căci devenise ginerele împăratului, fiind refuzat de către țar, cu a cărui soră sperase să se căsătorească. Însuși Metternich, care punea întotdeauna securitatea mai presus de legitimitate, a încurajat această ascensiune socială a lui Napoleon, în speranța că mariajul ar salva Austria de alte malversațiuni.

Pentru Napoleon, Rusia a fost întotdeauna un partener stânjenitor. Erau atât de multe motive de neînțelegere între cele două state, încât izbucnirea unui conflict era tot mai probabilă. Austria și Prusia aveau de ales între două tabere. Metternich, presupunând că era improbabil să poată împiedica o invazie, a propus să acorde Franței un sprijin minim, atât cât să se afle de partea victorioasă. În Prusia, Gneisenau a pledat pentru alianța cu Rusia, concomitent cu o revoltă populară. Regele a respins asemenea idei ca fiind romantice, „pură poezie“. Napoleon a solicitat dreptul de a mărșălui cu armatele sale prin Prusia și a insistat ca 20.000 de soldați ai armatei prusace, care fusese redusă la doar 42.000 de oameni, să se alăture

campaniei sale. Hardenberg nu a găsit altă variantă decât să accepte aceste umilitoare condiţii. Printre patrioţi, reacţia a fost instantanee. Circa un sfert din corpul ofiţeresc a demisionat din funcţii, printre aceştia aflându-se şi Clausewitz şi Boyen, amândoi trecând în Rusia. Şeful poliţiei şi-a oferit serviciile sale ţarului. Astfel, Friedrich Wilhelm III nu se mai bucura de loialitatea multora dintre cei mai importanţi oficiali ai săi, care-şi înţelegeau acţiunile ca servicii aduse naţiunii şi poporului, nu monarhului. Atât de mare a fost forţa ideilor revoluţionare, încât i-a influenţat până şi pe cei mai acerbi opozanţi ai manifestărilor bonapartiste.

MIŞCAREA REFORMATOARE PRUSACĂ

Deşi din exterior Prusia părea slabă şi neînsemnată, iar guvernul ei lipsit de obiective, perioada dintre 1806 şi 1811 a fost una de reforme uluitoare şi rapide. Dacă statul voia să se elibereze de dominaţia franceză, trebuiau făcute schimbări drastice. Dar nu erau numai o problemă de politică a puterii. Revoluţia Franceză măturase vechea societate aristocratică, întemeiată pe stări, şi a înlocuit-o cu conceptele burgheze de libertate şi egalitate. Aceste concepte erau doldora de contradicţii, aşa cum criticii n-au încetat să observe, dar în general se accepta că statul nu putea supravieţui decât dacă poporul se identifica într-o oarecare măsură cu el. Supuşii trebuiau să devină cetăţeni pentru a se realiza legătura dintre stat şi societate.

Aceste idei erau revoluţionare, iar conservatorii reformatori, precum Hardenberg, ştiau acest lucru foarte bine. Din acest motiv erau hotărâţi să facă revoluţia de sus, controlată şi îndrumată de birocraţie, astfel încât statul să fie imunizat la revoluţia de jos. Avea să fie o revoluţie bazată pe lege, pe aplicarea raţiunii logice şi pe preocuparea pentru binele statului. Unui guvern monarhic avea să i se acorde o oarecare legitimitate populară, pentru a se evita ororile democraţiei revoluţionare şi ale domniei terorii.

Deşi încercări de reformă se făcuseră şi înainte de 1806, abia colapsul potenţial al statului prusac din acelaşi fatidic an i-a convins în cele din urmă până şi pe cei mai obtuzi dintre conservatori că era nevoie de schimbări drastice. Prusia lui Frederic cel Mare fusese un stat absolutist tipic, un

exemplu pentru tot restul Germaniei și, în consecință, o putere europeană. Dar în 1806, Prusia trena în urma statelor din sudul Germaniei, ordinea sa socială sclerozată fiind totalmente decuplată de spiritul vremii. Reformatorii solicitau schimbări majore de ani de zile, fiind blocați de aristocrația hotărâtă să-și apere privilegiile și de monarhia ezitantă. Dar acum au speculat șansa.

Reformatorii erau inspirați de elevata concepție kantiană despre drepturile individuale, obligațiile și interesul personal rațional, concepție îmbrățișată de figuri influente precum Fichte și Pestalozzi. Fiecare cetățean urma să ajungă la vârsta maturității, să se cultive pe sine, să fie eliberat de restricțiile societății ierarhice, să fie liber să-și dezvolte talentele și abilitățile și liber să contribuie la binele comun. Absolutismul luminat al vechiului regim urma să fie înlocuit cu un absolutism luminat al sinelui, aflat în centrul umanismului liberal din epoca burgheză. Însă accentul se punea pe obligații, în dauna drepturilor. Pentru mulți, această viziune a omului nou era incitantă; pentru alții, era terifiantă. În combinație cu teoriile economice ale lui Adam Smith, viziunea aceasta condamna vechea ordine la extincție. Din moment ce forța motrice a reformelor era eliberarea Prusiei de francezi, reformele au avut ca obiectiv întărirea sentimentelor patriotice și naționaliste, astfel că libertățile individuale erau și mai mult subordonate cauzei comune.

Era un program ambițios, al cărui obiectiv era o minuțioasă restructurare a statului. Administrația urma să fie raționalizată, iar celor talentați li se deschidea șansa unei cariere. Economia urma să fie eliberată de cătușele trecutului, iar principiul ei călăuzitor trebuia să fie *Manchesterismus*[6]. Avea să fie reformată armata, iar înaintarea în grad urma să se bazeze pe talent, nu pe statutul social. Societatea urma să fie eliberată de restricțiile și inegalitățile vechii ordini. Avea să fie egalitate deplină în fața legii. Puterea creatoare a poporului trebuia dedicată cauzei comune.

Acestea erau însă idealuri elevate – realitatea era întru câtva diferită. În anumite sectoare, mai ales la Curte și printre aristocrații conservatori, reformelor li se opunea o rezistență considerabilă. Apoi, chiar printre reformatori existau numeroase divergențe. Inițiatorul mișcării de reformă a fost baronul von Stein, care fusese prim-ministru din 1807 până la

demiterea sa de către Napoleon, în anul următor. În calitate de cavaler imperial cu o descendență aristocratică impecabilă, el detesta statul absolutist și îndemna la reducerea puterii și la întărirea drepturilor și privilegiilor tradiționale. În plus, era suspicios față de liberalismul economic, care i se părea că avea să ducă la sacrificarea drepturilor individuale în numele exigențelor pieței.

Spre deosebire de el, Hardenberg, numit cancelar în 1810 și rămas în funcție până la moartea sa în 1822, credea în centralizarea puterii de stat și în politicile economice liberale. Mai puțin frământat de preocupări morale și filozofice, el susținea că, dacă i se garantează drepturile asupra proprietății, egalitatea în fața legii și taxarea corectă, individul ar trebui să poată să-și câștige singur existența, recunoscând simultan necesitatea călăuzirii de către mâna fermă a statului autocratic.

Cea dintâi prioritate a fost reorganizarea administrației. Statul absolutist defunct era o însăilare complet haotică, fără zone distincte de competență, cu numeroase interese și instituții conflictuale și lipsit de o ordine definită a guvernării. Vechiul și haoticul sistem al cabinetului a fost eliminat, iar din acel moment regele nu mai putea acționa decât prin intermediul miniștrilor săi. Statul absolutist a cedat în fața unui guvernământ birocratic.

Sub Stein, miniștrii erau tratați ca egali într-un cadru colegial. El sperase că creeze un consiliu de stat, alcătuit dintr-o paletă largă de figuri importante, care să acționeze ca un surogat de parlament și să-i țină sub observație pe miniștrii cu ambiții nemăsurate. Hardenberg nu era deloc înclinat spre un asemenea sistem. El a creat funcția de cancelar, care controla accesul miniștrilor din subordinea sa la rege.

La nivel local, Prusia era împărțită în districte (*Regierungsbezirke*), având fiecare o administrație proprie (*Regierung*) în care președintele districtului (*Regierungspräsident*) era tratat ca primul dintre egali. Așadar, Prusia era un stat federal, fiecare district dispunând de un anumit grad de autonomie, iar președintele său era responsabil în fața dietelor locale (*Landtage*), introduse în 1823–1824. Fiind bazate pe stări, dietele erau dominate de aristocrație. Numai cei care dețineau proprietăți timp de mai mulți ani erau eligibili pentru vot. Drept urmare, mulți bărbați cu educație aleasă erau lipsiți de dreptul de vot. Afacerile Bisericii, educația, sănătatea

şi construcţia de şosele se numărau printre diversele responsabilităţi ale preşedintelui. La insistenţa lui Stein, s-a introdus o distincţie strictă a puterii judiciare de aceea executivă.

Districtele erau împărţite în circumscripţii (*Kreise*), supervizate şi controlate de preşedintele de district. Acesta era nivelul la care spera Hardenberg să-şi realizeze viziunea centralistă. Un director numit de stat avea să înlocuiască *Landrat*-ul („comisarul“ sau „ofiţerul de district“) care era ales de aristocraţia locală. Acesta avea să fie ajutat de o administraţie aleasă în proporţii egale de aristocraţie, oraşe şi ţărănime, şi de către un judecător numit de stat. Jandarmeria urma să preia funcţiile de poliţie locală, punându-se astfel capăt dreptului aristocraţiei de a face poliţie pe propriile domenii. Rezistenţa aristocraţilor faţă de aceste propuneri a fost atât de puternică, încât a dus la abandonarea lor, lăsând vechea ordine înrădăcinată în proprietatea funciară, iar *Landrat*-ul rămânând un organ al ordinii patriarhal-feudale. Cum în toată Prusia nu existau decât 1.300 de poliţişti, drepturile de a face poliţie ale aristocraţiei întăreau şi mai mult vechea ordine. Membrilor burgheziei care cumpărau domeniile aristocraţiei li se tăgăduiau privilegiile speciale asociate acestora. În Renania, drepturile aristocratice care fuseseră abolite au fost reinstituite, producând îndârjirea burgheziei. Tensiunile dintre clasa de mijloc plină de aspiraţii şi aristocraţie erau mai vizibile în Prusia decât oriunde altundeva în Germania.

Ideea de autoguvernare a lui Stein, drept contrapondere a statului atotputernic, s-a realizat cel mai deplin în oraşe. Drepturi străvechi şi privilegii desuete au fost abolite, lăsând administrarea justiţiei în mâinile statului. Oraşele au devenit guvernăminte autogestionate, iar colegiul de electori era ales de districte, şi nu de stări. Celor ce întruneau un minimum de condiţii referitoare la proprietate, profesie şi durată a rezidenţei li s-a acordat dreptul de vot pasiv. Drepturile de vot activ erau mai restrictive. Cei fără proprietate, soldaţii şi evreii nu erau consideraţi burgheri şi erau excluşi de la participare indiferent la ce nivel. Consilierii erau aleşi pentru un mandat de 12 ani, iar consilierii onorifici pentru şase ani. Atât primarul, cât şi consilierii salarizaţi trebuiau să obţină şi aprobarea statului.

Reforma administraţiei municipale a creat o clasă de administratori civili profesionişti şi a servit drept model pentru reforme similare în alte state

europene. Aceste succese nu erau însă nedisputate. Reformele fuseseră impuse de sus, însă nu constituiau un răspuns la presiunea de jos. Aşadar efectul lor emancipator a fost prea mic. Mai mult, cum nu au coincis cu reforme asemănătoare în zona rurală, separaţia dintre oraş şi sat s-a mărit şi mai mult.

Cea mai radicală dintre reformele din Prusia a fost emanciparea ţărănimii de sub resturile ordinii feudale. Birocraţilor luminaţi le repugna şerbia, iar abolirea ei era considerată o lovitură dată tocmai la temelia ordinii sociale absolutiste şi autocratice. Stein nutrea idei romantice despre ţărănimea abrutizată şi înrobită, considerând că s-ar fi putut transforma într-o pătură de fermieri mândri care să formeze coloana vertebrală a unei naţiuni revitalizate. La această mixtură de morală kantiană şi romantism rousseauist se adăuga o mare doză de liberalism economic à la Adam Smith. Se argumenta că economia nu putea înflori decât dacă proprietatea şi forţa de muncă erau libere pe piaţă. Ca urmare, domeniile aristocraţiei puteau fi vândute şi cumpărate liber, astfel încât burghezii bogaţi să investească în proprietăţi funciare. Şerbii urmau să devină muncitori salarizaţi. O societate tradiţională, aristocratică, semifeudală trebuia să lase locul agriculturii capitaliste.

Din nou impulsul pentru reformă venea de sus, dinspre burghezia liberală, dar nu de jos. Anterior reformei avuseseră loc foarte puţine proteste ţărăneşti – într-adevăr, unii ţărani regretau dispariţia atât de familiarei ordini patriarhale. În acelaşi fel, puţini aristocraţi şi-au dat seama de oportunităţile pe care le oferea o economie liberă de piaţă. Rezistenţa faţă de reformă a fost atât de puternică, încât abia după colapsul Prusiei din 1806, când statul avea de suportat o povară economică debilitantă, a reuşit von Stein să respingă toate obiecţiile faţă de reforme. La 9 octombrie 1807, la zece zile după numirea sa în funcţia de ministru, a emis „Edictul din octombrie“, care anunţa abolirea şerbiei în Prusia, cu începere din ziua de Sfântul Martin (11 noiembrie) a anului 1810.

Ţăranii erau de aici înainte subiecţi liberi în faţa legii, puteau deţine proprietăţi, se puteau căsători cum voiau şi erau liberi să călătorească şi să practice orice meşteşug ori profesie. Şi aristocraţii erau liberi să-şi vândă domeniile şi să intre în profesiuni care anterior fuseseră rezervate

burgheziei. Teoretic, o societate întemeiată pe stări era înlocuită de o societate de clasă care permitea un grad mai mare de mobilitate socială. Însă în practică interveneau încă multe reziduuri ale vechiului regim. Nici un edict nu putea schimba fundamental obiceiurile, cutumele și mentalitățile întipărite de-a lungul generațiilor. Nu este mai puțin adevărat că edictul constituia un pas hotărât înainte, care a schimbat Prusia în destule feluri. Mulți aristocrați și-au vândut domeniile întreprinzătorilor burghezi, iar strânsa legătură dintre aristocrație și pământ nu mai era decât un mit romantic. Până la mijlocul secolului, cam jumătate din domeniile aristocratice ajunseseră în mâinile burghezilor. La fel ca în alte părți ale Europei, antreprenori bogați tânjeau să devină gentilomi de țară, dar, deși unii dintre ei au fost înnobilați ulterior, spre deosebire de Anglia, unde titlurile nu se transferau generațiilor mai tinere, s-a menținut o strictă segregare a claselor, iar căsătoriile mixte dintre aristocrați și burghezi erau extrem de rare.

Țărănimea nu mai era protejată prin obligațiile stăpânului față de șerbii săi, astfel că presiunea demografică a produs o generalizare a sărăciei în țară. Oponenții conservatori ai reformelor susțineau că rezultatul introducerii capitalismului era înlocuirea binevoitorilor stăpâni feudali cu creditorii rapaci, care își storceau nefericitele victime până și de ultima picătură de vlagă. Conservatorii erau bine organizați în organisme reprezentative exclusive, având chiar și un sistem bancar propriu, pentru a nu mai vorbi de strânsele legături la Curte și în eșaloanele superioare ale guvernului. Erau pregătiți să contracareze imediat după ce starea de urgență ar fi dispărut.

Aristocrației i s-au făcut numeroase concesii. Proprietarilor de pământ care sufereau consecințele drasticei prăbușiri a prețurilor produselor agricole li s-au pus la dispoziție credite ieftine. Legea din 1810 cu privire la tratamentul servitorilor și muncitorilor (*Gesindeordnung*) nu era deloc în spiritul reformist. Proprietarii de moșii își păstrau curțile senioriale, care puteau dispune chiar și pedepse corporale, astfel că puteau pretinde obediența nedisputată a lacheilor lor. Și-au păstrat și drepturile exclusive de vânătoare, li s-au acordat nenumărate scutiri de taxe și, în plus, numeau pastorul și directorul de școală locali. În plus, legea închidea ochii și față de

duelurile aristocraţilor, o modalitate de soluţionare a disputelor refuzată celor care nu erau de viţă nobilă. Puterea aristocraţiei era atât de bine înrădăcinată, încât reforma a fost sever limitată.

O problemă imposibil de soluţionat a fost aceea a compensaţiilor adecvate pentru pierderea obligaţiilor feudale. Compensaţiile nu puteau lua forma plăţii imediate, căci ţărănimea se afla în mizerie, iar statul era împovărat de datorii. Compensaţiile în terenuri erau şi mai dificil de stabilit. Astfel că luarea unei decizii în această chestiune a fost amânată. Abia în 1821, când reacţiunea câştiga teren, a intrat în vigoare o comutare: proprietarii au fost compensaţi fie prin transfer de terenuri, fie prin plata rentelor. În plus, aceştia au profitat şi de transformarea terenurilor obşteşti în proprietate privată, dar şi de reorganizarea teritoriului, concepută în vederea alocării mai raţionale a suprafeţelor cultivabile. Ca urmare, viziunea lui Stein şi Hardenberg despre fermierul mândru nu s-a putut realiza niciodată. Puţini ţărani emancipaţi au putut supravieţui ca fermieri independenţi. În Prusia, la est de Elba, domeniile iuncherilor au profitat mult de pe urma emancipării şerbilor. A rămas mai degrabă o regiune a marilor domenii decât a fermelor modeste, ceea ce urma să aibă consecinţe sociale şi politice de lungă durată. În provinciile prusace de la vest de Rin, unde fusese aplicat codul napoleonian, fermierii mai mici erau într-o poziţie mult mai favorabilă.

În ciuda tuturor scăderilor şi a injustiţiilor ei, reforma funciară a fost un pas vital spre modernizare. Capitalismul agricol a înlocuit modul de producţie cooperativ feudal. Cutumele, obiceiurile şi tradiţiile au lăsat loc agriculturii ştiinţifice şi contabilităţii în dublă partidă. Domeniile mai mari au fost reorganizate în unităţi de producţie eficiente, care au înghiţit multe ferme mai mici ce nu făceau faţă competiţiei. Dar reforma era incompletă. Domeniile senioriale îşi menţineau multe dintre drepturile şi privilegiile străvechi, în contextul unei ordini economice moderne.

Reformatorii au pus libertatea economică mai presus de cea a individului. Puterea breslelor a fost frântă prin „Edictul meseriilor“ (*Gewerbeordnung*) din 1810. Distincţiile legale dintre oraş şi sat au fost abolite. Pământurile Bisericii au fost secularizate, iar o bună parte a domeniilor regale au fost scoase pe piaţă. Eforturile hotărâte ale lui Hardenberg de a reforma sistemul

de taxe, astfel încât să fie şi echitabile, şi imparţiale, nu au avut decât un succes parţial. Taxele pe achiziţia unor anumite articole au întâmpinat o rezistenţă îndârjită, astfel că au fost abandonate în cele din urmă. Taxele pe activităţile comerciale s-au aplicat atât în mediul urban, cât şi în cel rural, însă opoziţia iuncherilor a fost atât de puternică, încât încercarea de a-i face să plătească impozite funciare egale a eşuat. În 1811 şi 1812, s-a adoptat impozitul unic pe venit cu o rată marginală de 5%, dar a stârnit protestele agitate ale celor bogaţi împotriva violării sferei private de către stat şi a atacului împotriva drepturilor de proprietate privată. În 1820, s-a introdus o „taxă de clasă“ care combina capitaţia cu un fel de impozit pe venit. Combinată cu formele rămase de taxare indirectă, aceasta a pus o povară foarte grea pe săraci şi a contribuit la creşterea disparităţilor de avere şi venituri.

REFORMELE ARMATEI PRUSACE

Exista totuşi o chestiune asupra căreia şi reformatorii, şi conservatorii puteau fi de acord, anume că Prusia nu putea fi eliberată fără îmbunătăţiri fundamentale ale armatei. Armata prusacă, cândva cea mai performantă din Europa, nu reuşise să ţină pasul cu schimbările fundamentale nici din ştiinţa militară şi nici din societate în ansamblul ei. În 1806, a cunoscut un eşec usturător. Tacticile ei erau desuete, în corpul ei ofiţeresc îmbătrânit comanda se acorda mai degrabă pe baza naşterii decât a capacităţii, iar soldaţii erau supuşi unei discipline brutale. Mercenarii străini alcătuiau cel puţin o treime din personalul ei. Armata exista ca instituţie separată de societate la toate nivelurile. Reformatorii, cu Scharnhorst în frunte, erau hotărâţi să lege armata de societate şi să transforme soldaţii împilaţi şi fără conştiinţă în patrioţi care să-şi împlinească întregul potenţial şi cărora le erau deschise cele mai înalte grade şi onoruri.

Pentru a fi posibile aceste prefaceri, soldaţii trebuiau respectaţi ca subiecţi autonomi, egali în faţa legii şi care nu puteau fi supuşi unor tratamente inumane. Faptul că francezii impuseseră o drastică reducere a armatei le-a dat reformatorilor o excelentă oportunitate de-a elimina multe din uscăturile corpului de ofiţeri. De aici înainte, comanda se acorda prin

examinarea competenţelor şi, de asemenea, înaintarea în grad nu se mai baza aproape exclusiv pe durata serviciului militar. Gneisenau vorbea avântat despre geniul adormit în poala naţiunii şi care avea să se înalţe pe aripi de vultur odată ce aveau să fie îndepărtate obstacolele obiceiurilor şi claselor. Ultraconservatorul Yorck, deşi un modernizator al armatei ca maestru al tacticilor de infanterie uşoară, era îngrozit. El susţinea că atacul împotriva privilegiilor aristocraţiei mirosea a iacobinism şi că avea să conducă la un atac asupra legitimităţii monarhiei. Obiecţiile lui n-au fost luate în seamă, iar temerile sale aveau să se dovedească în curând ca nefondate. O instituţie conservatoare cum era corpul ofiţeresc prusac nu putea fi niciodată reformată atât de radical. Vechile prejudecăţi favorabile familiilor aristocrate tradiţionale, care serviseră statul de multe generaţii, erau prea adânc înrădăcinate. Mulţi tineri aristocraţi erau oameni de mare talent şi întâmpinau puţine dificultăţi în trecerea riguroaselor examene necesare pentru a obţine o comandă şi pentru a urca pe scara promovărilor. Or fi fost Scharnhorst şi Gneisenau burghezi, dar Clausewitz şi Boyen erau descendenţi ai unor vechi şi distinse familii.

Aceste reforme se întemeiau pe principiul democratic şi liberal al serviciului militar universal, destinat să creeze o armată populară diferită de armata permanentă a statului autocratic. Predictibil, ideea unei naţiuni înarmate era considerată o năpastă de către conservatori, dar mulţi reformatori burghezi simţeau şi ei că se mergea mult prea departe pe drumul spre egalitate şi că avea loc o nivelare a societăţii în jos, la cel mai mic numitor comun al ei. Regele, temându-se de o reacţie a francezilor în caz că intra în vigoare serviciul militar universal, avea prea puţină înţelegere pentru ideea romantică a unui război popular. Astfel că abia în 1813, când Prusia era din nou implicată în război, au fost chemaţi toţi bărbaţii majori să servească naţiunea înarmată.

S-a format o armată teritorială (Landwehr) condusă de un corp ofiţeresc în majoritate burghez, spre deosebire de armata regulată în care încă mai predominau aristocraţii. Idealurile reformatorilor s-au realizat cel mai deplin în această Landwehr, sprijinită cu pasiune de liberali şi detestată cu o intensitate echivalentă de conservatori în deceniile următoare.

Propunerea unei *levée en masse*[7] prin care să fie înarmaţi toţi bărbaţii

nerecrutaţi cu vârste între 15 şi 60 de ani, fără uniforme şi conduşi de ofiţeri aleşi, i-a îngrozit pe majoritatea cetăţenilor respectabili. Ei au denunţat trupele de gherilă prevăzute în acest *Landsturm* drept iacobini care reprezentau un pericol mai mare pentru Prusia decât pentru inamicii săi. Sugestia a fost repede abandonată. Reformatorii s-au concentrat asupra Landwehrului ca fiind realizarea viziunii lor despre o armată populară. Sub propunerea legislativă a lui Boyen din septembrie 1814, toţi cei eligibili pentru serviciul militar aveau să servească trei ani într-un regiment de linie şi încă doi ani în rezervă. Apoi erau obligaţi să servească în prima divizie a Landwehrului până la vârsta de 32 de ani, iar apoi în cea de-a doua până la vârsta de 50 de ani. Toţi cei care nu serveau în armata regulată trebuiau să se înroleze în Landwehr la 20 de ani. Burghezii educaţi puteau servi un an în armata regulată, după care deveneau ofiţeri ai Landwehrului. Se făcea astfel o distincţie netă între un corp ofiţeresc regulat aristocrat şi conservator şi Landwehrul burghez şi liberal, aşadar, conflictul dintre acestea era aproape inevitabil.

Rezultatele militare practice ale acestor măsuri nu au fost pe măsura aşteptărilor reformatorilor. Desigur, Prusia putea mobiliza o armată de peste un sfert de milion de oameni, mai bine instruită şi cu un stat-major ale cărui activităţi erau mult îmbunătăţite. Unele unităţi, în special din Landwehr, erau animate de un spirit idealist şi patriotic. Pe de altă parte, acest entuziasm nu era în nici un caz general în rândurile armatei. Dezertările erau foarte numeroase. Corpurile ofiţereşti regulate rămâneau intransigente în opoziţia lor faţă de serviciul militar universal. Ideea că în 1813 „s-a ridicat poporul, iar furtuna s-a dezlănţuit“ e doar un mit romantic. În mijlocul indiferenţei generalizate, forţele conservatoare s-au pregătit să distrugă opera reformatorilor şi au făcut-o cu mult succes, însă burghezia făcuse breşe importante în vechea ordine. Rezultatul acestei lupte nu putea fi cunoscut dinainte.

REFORMA EDUCAȚIONALĂ

Reformatorii insistau că o societate de cetăţeni liberi, pentru care existau cariere pe măsura talentului lor, trebuia să fie bine educată. Dar sistemul

educațional din întreaga Germanie era în degringoladă. Majoritatea profesorilor universitari erau pedanți plicticoși, complet rupți de spiritul vremii. Corpul studențesc era indolent și depravat, predispus la izbucniri de violență absurdă împotriva nefericiților locuitori ai orașelor. Procesul educațional era și el haotic, lipsit de supervizarea, organizarea și controlul unei autorități centrale. Profesori prost pregătiți și plătiți mizerabil foloseau disciplinarea brutală pentru a le inocula nefericiților lor elevi niște vestigii de educație elementară. Marii reformatori ai educației, precum Fichte, Pestalozzi și Wilhelm von Humboldt, au îmbrățișat idealul kantian al individului autonom dispus să-și împlinească potențialul și au argumentat că educația nu ar trebui direcționată pentru a împlini solicitările statului, pieței ori tradiției, ci ar trebui să fie un scop în sine. Dezvoltarea unui subiect spontan, critic și imaginativ era mai importantă decât instruirea în vederea unei profesii sau a unui meșteșug. Obiectivele practice ale Iluminismului trebuiau să lase loc idealurilor subiective ale neoumanismului. Educația nu trebuia rezervată doar unei mici elite, ci trebuia să fie universală. Numai astfel puteau fi trezite talentele polifațetate adormite în rândurile națiunii. Chiar și regele, care numai cu greutate poate fi descris ca intelectual, a fost captivat de asemenea idei și a anunțat că: „Statul trebuie să compenseze în sfera intelectuală ceea ce a pierdut din puterea fizică.“

Universitatea din Berlin, fondată în 1810, s-a bazat pe exact aceste principii. Cunoașterea urma să fie căutată de dragul ei înseși, indiferent de aplicațiile sale practice. O educație interdisciplinară în științele umane era menită să creeze indivizi multilaterali și nu specialiști înguști. În cuvântarea sa inaugurală, rectorul acesteia, Fichte, anunța: „Suflarea adevărată și dătătoare de viață a universității, […] eterul ceresc este fără dubiu libertatea academică“. Aceasta era o expresie a ideii germane, adesea ridiculizate, de libertate interioară, subiectivă și metapolitică. De fapt, reformatorii care întreţineau aceste înalte idealuri erau politizați. Oripilați de enormitățile comise în numele libertății, ei insistau că un popor nu poate fi realmente liber decât prin individualizare profundă.

Învățământul era gratuit, nu avea programe fixe și nici nu exista un număr fix de ani de studiu. Dialogul dintre profesor și student și căutarea

comună a cunoașterii pure erau singurele sale condiții. În ciuda tuturor protestelor ce susțineau contrariul, această concepție era una elitistă și țintea înlocuirea vechii aristocrații de sânge cu o meritocrație foarte bine educată. Stabilind ca ideal savantul gentleman, educația ignora în general exigențele epocii industriale ce se năștea. Era cu totul dependentă de sprijinul statului. Reformatorii susțineau că statul are obligația morală de a-și educa cetățenii în conformitate cu preceptele lor morale. În schimbul acestei politici de neimplicare, statul avea să fie întărit prin dezvoltarea optimă a capacităților individuale. Era un ideal elevat, un vis al birocrației și profesorimii de rang înalt, care lucrau în strânsă legătură. Ignora însă faptul că schimbările în structura statului aveau să atragă în mod necesar schimbări ale atitudinii acestuia față de educație. Epoca reformelor urma să fie una de durată limitată. Statul avea să-și reafirme în curând autoritatea, folosind sistemul educațional pentru a-și întări controlul asupra cetățenilor.

Sistemul școlar prusac a fost reformat pe două niveluri. După școala pregătitoare (*Elimentarschule*) urma gimnaziul (*Gymnasium*), iar gimnaziile erau, cu mândrie, instituții de elită, asemenea universităților, care puneau accentul pe studiul științelor umane, în special greaca și latina. Toți profesorii lor trebuiau să aibă o diplomă universitară. În 1812, s-a introdus un certificat de absolvire a școlii, numit *Arbitur*, care în curând avea să fie obligatoriu pentru înscrierea la universitate.

Dar și învățătorilor din școlile elementare (*Volksschule*) li se cerea să aibă o diplomă eliberată de un colegiu pedagogic (*Normalschule*), unde se îmbibau de o versiune modificată a învățăturilor marelui reformator elvețian al educației Pestalozzi. Reformarea acestor școli, în care subofițeri prusaci pensionați băgaseră cu de-a sila o educație rudimentară în capetele nefericiților care le erau încredințați, necesita prea mult timp, dar cel puțin se făcuse un pas într-o direcție promițătoare. În 1817 s-a fondat un minister separat al educației, care veghea atent asupra școlilor.

Obiectivul tuturor acestor reforme era crearea unui stat burghez modern, emancipat de privilegiile stărilor și de particularismele provinciale. Acesta însă nu putea apărea peste noapte, dar reformele au fost cu mult înaintea realității sociale. Din acest motiv, nu și-au atins pe deplin scopurile. Abia când s-a schimbat societatea a fost posibilă o dezbatere serioasă asupra unei

constituţii moderne. Statul era încă dependent financiar de instituţiile vechiului regim în care erau ancorate privilegiile stărilor, ceea ce a constituit o barieră eficientă împotriva unor reforme profunde. Astfel, aristocraţia ce-şi apăra cu gelozie privilegiile a avut mijloacele eficace pentru a dejuca intenţiile centralizatoare şi modernizante ale birocraţiei.

CONFEDERAȚIA RINULUI

În ciuda limitărilor, reformele din Prusia au fost cele mai ambiţioase şi cuprinzătoare din spaţiul german. În Confederaţia Rinului, contradicţiile şi fricţiunile erau mult mai severe. Pe de o parte, Napoleon spera să consolideze împlinirile modernizante ale revoluţiei, însă pe de altă parte iniţiase exploatarea acestor state supuse, precum şi recompensarea apropiaţilor cu domenii decupate din teritoriile lor. Statele germane sudice aveau de-a face şi cu problema adiţională a integrării numeroaselor teritorii disparate pe care le absorbiseră sub o administraţie centralizată şi sub un set comun de legi. Ca urmare a reorganizării napoleoniene a Germaniei, Baden s-a mărit de patru ori, iar Bavaria şi-a dublat suprafaţa. Ele au iniţiat îndeplinirea acestei sarcini în maniera tradiţională a statelor absolutiste: prin control administrativ şi planificare raţională. Aici nu se găsea nici o urmă de umanism kantian, iar ideile democratice ale Revoluţiei Franceze stârneau prea puţin interes în eşaloanele superioare. Guvernele au fost reorganizate, însă, în loc să devină sisteme colegiale, au fost mult extinse puterile absolutiste ale unor miniştri precum Montgelas în Bavaria şi Reizenstein în Baden.

Pe parcursul schimbărilor teritoriale din sudul Germaniei, Bavaria catolică a absorbit populaţii mari de protestanţi, iar Badenul protestant avea acum o majoritate catolică. Fidel tradiţiilor absolutiste iluminate, statul şi-a menţinut controlul strict asupra Bisericilor, pornind o campanie împotriva exceselor religioase. Atât în Bavaria, cât şi în Württemberg au fost interzise pelerinajele şi menţionarea miracolelor în predici, iar expunerea publică a ieslei de Crăciun a fost scoasă în afara legii într-o campanie dusă împotriva superstiţiilor şi fanatismului. În Württemberg, a fost scos în afara legii pietismul, fiind considerat o formă dăunătoare de misticism. Dar în aceste

state, cel puțin, era recunoscută o egalitate religioasă deplină. Lupta împotriva entuziasmului religios, adesea excesivă, era egalată de un admirabil grad de toleranță interconfesională.

Cea dintâi prioritate a fost instituirea ordinii și organizarea noilor teritorii. Privilegiile și scutirile locale au fost abolite, iar controlul central întărit. Dată fiind povara grea a despăgubirilor, ce apăsa asupra tuturor statelor din Confederația Rinului, era necesară o reformă fundamentală a sistemului fiscal. Reforma educației era mult în urma celei din Prusia. Autoritățile militare nu vehiculau idei despre poporul înarmat, preferând termene lungi de serviciu în armate de recruți.

Cele mai dramatice și mai influente schimbări în sudul Germaniei au rezultat din secularizarea terenurilor bisericești. În Bavaria, jumătate din terenuri se aflau în mâinile ordinelor monahale. Acestea au fost preluate de stat și vândute țărănimii la cele mai scăzute prețuri. Numai pădurile au rămas, preponderent, sub controlul statului. Spre deosebire de Prusia, unde din emanciparea șerbilor beneficiaseră domeniile mari, reforma proprietăților funciare a dus la crearea unui mare număr de ferme mici și de gospodării țărănești modeste. Secularizarea a avut și alte consecințe la fel de însemnate. Aceasta a constituit un important pas către crearea unui stat modern secular, iar impactul asupra bisericii a fost la fel de dramatic. Pozițiile ecleziastice superioare nu mai erau privilegiul aristocrației. Biserica, finanțată de aici înainte de stat, și-a întors fața de la treburile lumii și s-a concentrat asupra misiunii ei spirituale.

Ca în Prusia, aristocrația și-a pierdut unele vechi privilegii, dar nicidecum pe toate. Odată cu colapsul vechiului imperiu, aristocrația imperială și-a păstrat titlurile și un statut special în structurile statului suveran. Reforma profundă a drepturilor de proprietate a fost blocată de o hotărâtă acțiune de culise a privilegiaților. Chiar și în state precum Westfalia și Berg, unde a fost impus Code Napoléon, s-au solicitat compensații pentru abolirea drepturilor feudale. Cum nici statul, nici țăranii nu dispuneau de banii care să satisfacă aceste solicitări, respectivele drepturi au rămas în vigoare.

Marele jurist Anselm von Feuerbach, spirit animator al codului penal bavarez adoptat în 1813 – un model de legislație progresistă –, argumenta

că urmarea logică a reformelor era aceea că statul avea nevoie de o constituție. Dar Feuerbach era înaintea spiritului vremii și avea să fie îndepărtat de reacțiunea ce a urmat înfrângerii lui Napoleon. Constituția bavareză din 1808 permitea alegerea indirectă a Adunării Naționale printr-un scrutin extrem de restrictiv. Ea garanta independența sistemului judiciar, precum și anumite drepturi individuale. Dar Adunarea Națională nu s-a întrunit niciodată. O instituție similară, stipulată în constituția Westfaliei în 1807, s-a reunit doar de două ori.

Astfel, în Confederația Rinului au fost abolite multe dintre vechile privilegii, particularismele au fost în linii mari depășite, libertățile burgheze au fost întărite și a fost afirmată domnia legii. Individul era parțial emancipat în contextul unui stat birocratic centralizat, apărat de o forță polițienească vigilentă. Vechea ordine a stărilor a fost treptat înlocuită de o societate de clase. Deși principiul egalității în fața legii încă mai era doar teoretic, în linii mari, cel puțin a fost pus pe agenda dezbaterilor.

Mișcarea de reformă prusacă a fost inspirată de dorința de a face legătura dintre stat și societate, pentru a implica, direct sau indirect, cetățenii în afacerile statului. Statele centralizate din sudul Germaniei, deși erau hotărâte să depășească desuetele drepturi ale stărilor și să modernizeze societatea, erau foarte circumspecte față de potențialul periculos al suveranității populare. Consecințele acestor deosebiri sunt întru câtva surprinzătoare. Tradiția statului reformator a supraviețuit în Germania sudică și a creat atmosfera adecvată burgheziei liberale. În Prusia, vechii ordini i-a fost mult mai ușor să se reafirme după 1815.

GERMANIA ȘI ÎNFRÂNGEREA LUI NAPOLEON

Dintre cei 600.000 de oameni ai Marii Armate a lui Napoleon care au mărșăluit împotriva Rusiei în 1812, aproximativ o treime erau germani. Până la sfârșitul anului, din aceștia nu mai rămăseseră decât 100.000 de oameni demoralizați care se târau înapoi în Polonia. Țarul, contrar sfaturilor generalilor săi, a decis să continue lupta în vest și să scape Europa o dată pentru totdeauna de amenințarea lui Napoleon. În 30 decembrie, generalul prusac Yorck a semnat împreună cu rușii Convenția de la Tauroggen,

conform căreia trupele de sub comanda sa nu mai acceptau să primească ordine de la francezi.

Yorck, un opozant ultraconservator al reformelor, era un patriot ardent. El acţionase fără ştirea regelui său, cu intenţia de a li se alătura ruşilor în încercarea de a-i alunga pe francezi din Germania. Friedrich Wilhelm III, înfuriat de acest act de insubordonare rebelă, l-a scos din serviciu pe general. Yorck n-a ţinut seama de ordinul regelui şi a cooperat cu Stein la recrutarea soldaţilor din Prusia de Est pentru a lupta împotriva francezilor.

Regele ezita încă, negociind întâi cu francezii, apoi, îmboldit de forţele patriotice, cu Austria şi Rusia. În sfârşit, la finalul lunii februarie 1813, a semnat o alianţă cu Rusia prin care era de acord să-i cedeze acesteia o parte din provinciile poloneze ale Prusiei, în schimbul unei compensaţii teritoriale în altă parte a Germaniei. Valului de entuziasm patriotic regele i-a răspuns anunţând un război popular în apelul intitulat „Către poporul meu“. Era introdus serviciul militar universal, ce se aplica şi unităţilor de voluntari numite *Freikorps*, alcătuite în general din membrii clasei mijlocii urbane. Landwehrul, prost instruit şi prost echipat, s-a dovedit a fi o forţă combatantă ineficientă. S-a bătut o nouă medalie de onoare, Crucea de Fier, ca simbol al luptei pentru rege şi pentru pământul strămoşesc.

Entuziasmul patriotic era restrâns aproape exclusiv la provinciile estice ale Prusiei care nu erau ocupate de francezi. În alte părţi, predomina o indiferenţă generală, deşi s-au produs proteste, de exemplu, în Westfalia şi Berg, ambele provincii aflate sub dominaţia directă a francezilor. Şi în unele porturi nordice, care suferiseră mult din pricina Sistemului Continental, s-au înregistrat tulburări. Statele Confederaţiei Rinului rămâneau pasive. În Viena, Metternich a arestat prudent demonstranţii care îndemnau la revolta populară împotriva francezilor.

Pentru patrioţii prusaci, războiul devenise acum o luptă a poporului german împotriva tiraniei străinilor. Principii germani aliaţi cu Napoleon erau priviţi ca trădători ai cauzei naţionale. Ţarul, care împletea noţiuni dezlânate despre eliberarea naţională cu calculul atent al intereselor Rusiei, a fost şi el destul de prins de aceste idei. Era încurajat de Stein, care devenise consilierul său neoficial în afacerile germane. Tot Stein a schiţat şi textul Proclamaţiei de la Kalisch, în care erau schiţate obiectivele de război

ale aliaţilor. Printre acestea se numărau şi restaurarea unui imperiu german reformat, cu o constituţie care să reflecte „chintesenţa spiritului poporului german“, dar şi libertatea principilor germani şi a supuşilor lor. Ca garant al Noii Germanii, Rusia se plasa într-o poziţie solidă pentru a-i determina viitorul, însă cu un ţar celebru pentru impredictibilitatea sa nu era clar ce avea să urmeze.

Primele lupte ale campaniei n-au decurs bine pentru noii aliaţi. Au fost înfrânţi în bătăliile de la Grossgörschen şi de la Bautzen, şi scoşi din Saxonia. Napoleon, nereuşind să speculeze aceste succese, a fost de acord la încheierea unui armistiţiu în vederea regrupării forţelor sale. Între timp, câteva state s-au alăturat Marii Britanii în Marea Coaliţie, însă Rusia şi Prusia au rămas indecise, iar Metternich ezita încă să angajeze Austria cauzei aliaţilor. Deşi era suspicios faţă de spiritul nesăbuit naţionalist şi popular al unora dintre partenerii de coaliţie, treptat, s-a îndepărtat de Franţa. În sfârşit, în iunie 1813, s-a alăturat coaliţiei, în care erau deja incluse atât Rusia, cât şi Prusia. Obiectivele războiului, în ce priveşte Germania, au fost convenite la Teplitz în septembrie, printre acestea se numărau restaurarea frontierelor din 1803 în nord-vestul Germaniei şi a celei de pe Rin. Concepţia unui război pentru restaurarea echilibrului puterii în Europa, propusă de Metternich, a triumfat asupra ideilor de eliberare, emancipare şi naţionalism.

După luptele iniţiale, armata saxonă s-a demoralizat. Bavaria s-a retras din Confederaţia Rinului, integritatea teritorială fiindu-i garantată de Metternich prin Tratatul de la Ried, tratat care avea să fie denunţat mai târziu de istoricii naţionalişti ca fiind un obstacol în calea unificării naţionale. În sfârşit, cele două armate s-au încleştat la Leipzig, între 16 şi 19 octombrie 1813. Napoleon a suferit o înfrângere zdrobitoare în această „Bătălie a Naţiunilor“, dar a fost mai degrabă o victorie à la Pyrrhus, căci ambele tabere au pierdut aproximativ 60.000 de oameni. Armatele coaliţiei n-au reuşit să speculeze acest succes, permiţându-i lui Napoleon să scape.

De acum înainte se dezbătea problema continuării războiului. După Tratatul de la Ried cu Bavaria, se încheiaseră acorduri similare cu Baden, Württemberg şi cu celelalte state membre ale Confederaţiei Rinului. Confederaţia îşi înceta astfel existenţa, însă amenajarea teritorială

napoleoniană a sudului Germaniei rămânea în vigoare. O dată în plus Metternich a reuşit să se asigure că exigenţele securităţii erau puse mai presus decât legitimitatea. Atât era suficient pentru Metternich, însă sloganul „Rinul e un fluviu german, nu o frontieră a Germaniei“ a fost întâmpinat cu mult entuziasm popular, iar militariştii prusaci solicitau un război total pentru distrugerea tiranului.

Napoleon a respins ofertele de pace ale lui Metternich, astfel că problema în dezbatere a fost rezolvată, însă dezbaterea despre modul de desfăşurare a războiului a produs tensiuni grave în interiorul coaliţiei. Mulţumită implicării energice a lui Castlereagh şi a lui Metternich, coaliţia a fost cârpită şi s-a ajuns încă o dată la un acord asupra obiectivelor războiului. Franţa trebuia să se retragă în frontierele de la 1792, iar Germania urma să aibă o structură federală. Trupele aliate au intrat în Paris la sfârşitul lui martie 1814. Napoleon a abdicat. Tratatul de la Paris, încheiat la 30 mai 1814, nu era grevat de spirit vindicativ, astfel că Franţa rămânea între frontierele sale din 1792, altfel spus rămânea un jucător însemnat în echilibrul european al puterii.

CONGRESUL DE LA VIENA

Viitorul Europei urma să fie decis în Congresul de la Viena, o adunare strălucitoare de capete încoronate, diplomaţi, aventurieri şi femei frumoase. Obiectivul primordial al Congresului era crearea unei Europe stabile, bazată pe o interpretare largă a principiului legitimităţii. Nimeni nu credea că este posibil să întoarcă timpul în vremurile prerevoluţionare şi exista un acord general că amenajarea teritorială napoleoniană a sudului Germaniei trebuia acceptată. Oriunde stabilitatea părea ameninţată, legitimitatea trebuia să lase de la sine.

Marea Britanie şi Austria erau în principiu de acord că o Europă centrală puternică şi independentă era dezirabilă atât ca barieră împotriva Franţei, cât şi a Rusiei. În această constelaţie, era clar că Prusia avea să joace un rol critic. Prusia trebuia să primească compensaţii în vest, dat fiind că Rusia îşi reclamase provinciile ei poloneze. Obiectivul principal al Prusiei era acela de a-şi anexa Saxonia, stat care rămăsese credincios alianţei sale cu

Napoleon. Castlereagh şi Metternich erau în favoarea acestei idei, îngrijoraţi de ambiţiile ţarului în Polonia. Însă rușii erau neclintit împotriva ideii. Friedrich Wilhelm III, neliniștit să nu-și antagonizeze aliatul, i-a poruncit lui Hardenberg să se distanțeze de pozițiile lui Castlereagh și Metternich.

După multe dezbateri aprinse, Prusia și-a pierdut majoritatea teritoriilor poloneze în favoarea „Poloniei Congresului“ și a fost recompensată cu aproximativ jumătate din Saxonia. Dar câștigurile Prusiei în vest erau și mai importante. Pentru a proteja frontierele vestice ale Germaniei, Prusiei i s-a oferit Renania până la Saar și Nahe, fapt ce a atras prefaceri fundamentale în Prusia, căci de aici înainte țara era împărțită în două sectoare: vestic și estic, fiecare cu cultura, tradițiile și religiile ei foarte diferite de-ale celeilalte. Dacă aceste diferențe aveau să fie depășite, Prusia putea să-și extindă hegemonia peste Germania de nord. Au existat și alte consecințe de durată ale acestei înțelegeri. Renania avea să devină în scurt timp cea mai valoroasă concentrare de proprietăți industriale din toată Europa, temelia puterii economice a Prusiei. Cum Prusiei i se încredințase sarcina apărării granițelor Germaniei împotriva unei posibile revigorări a puterii militare franceze, se accentua astfel importanța armatei sale. Dezvoltarea inegală, la toate nivelurile, între patria prusacă și nou-cuceritele provincii din vest avea să aducă multe probleme grave în anii următori.

Astfel se întărea rolul Prusiei în Germania, în timp ce Austria se concentra mai mult asupra Tirolului și Italiei. Bavaria n-a reușit să găsească sprijin pentru tentativa ei de a deveni a treia forță în Germania prin absorbirea Frankfurtului și a Mainzului. Așadar, deși la momentul respectiv acest lucru nu era evident, marea învingătoare a Congresului de la Viena a fost Prusia. În acel moment, influența politică a Austriei era cu mult mai mare. Sprijinită de Anglia, Austria a limitat influența Rusiei în Europa și a Prusiei în Germania. Actul Federal din 8 iunie 1815, semnat doar cu zece zile înainte de bătălia de la Waterloo, a creat o federație laxă de state, nu un stat federal. Aceasta nu dispunea de armată federală și nici măcar de o Curte federală. Nu exista decât o singură instituție federală, Consiliul Federal (Bundestag), unde delegații statelor membre se întâlneau pentru a discuta chestiuni de securitate internă. Poziția dominantă a Austriei era accentuată

prin faptul că ea asigura preşedinţia permanentă.

În afară de reprimarea criticilor ei, Confederaţia era lipsită de puteri. Nu a făcut nimic pentru depăşirea diviziunilor economice din interiorul Germaniei, a eşuat în a prelua iniţiativa politicilor de transport şi nu a creat o monedă comună. În chestiuni legale, era la fel de pasivă. Când poporul din Hessen a făcut apel la Confederaţie împotriva grotescului său principe, care măturase toate reformele franceze şi restaurase *l'ancien régime*, în asemenea măsură încât insista ca perucile să fie purtate din nou, Confederaţia nu a făcut nimic.

Înţelegerea de la Viena afirma drepturile statelor şi legitimitatea lor împotriva cererilor liberalilor şi naţionaliştilor. Ea a asigurat stabilitatea pe termen scurt, dar seminţele conflictului viitor erau deja semănate. A adus o lungă perioadă de pace, dar nu putea să înfrâneze forţele democratice şi naţionaliste care o ameninţau. Aceste elemente, împreună cu schimbările teritoriale ale Prusiei, care au dat naştere altor contradicţii şi disensiuni, aveau în cele din urmă să limiteze sever restauraţia conservatoare.

Note

3. Arhiducele Carl de Austria, duce de Teschen (1771–1847) şi-a început cariera militară în războaiele împotriva Franţei revoluţionare. A comandat armata austriacă şi în bătălia menţionată mai sus, de la Aspern, din 21–22 mai 1809, considerată prima înfrângere serioasă a lui Napoleon (*n. tr.*).

4. Fratele arhiducelui Carl, arhiducele Johann al Austriei (1782–1859) a avut din 1805 sarcina apărării trecătorilor înspre Tirol; în 1808 a iniţiat formarea unui Landwehr tirolez, pe modelul celui prusac, cu un rol important în rebeliunea condusă de Andreas Hofer (*n. tr.*).

5. Aluzie la seria de 82 de gravuri ale lui Francisco Goya, *Dezastrele războiului* (*n. tr.*).

6. În germană, în original. Doctrină politică şi economică din secolul al XIX-lea, originară din Manchester, Anglia, care susţinea că prin comerţul liber este posibilă o societate mai echitabilă (*n. tr.*).

7. În franceză, în original: mobilizare generală (*n. tr.*).

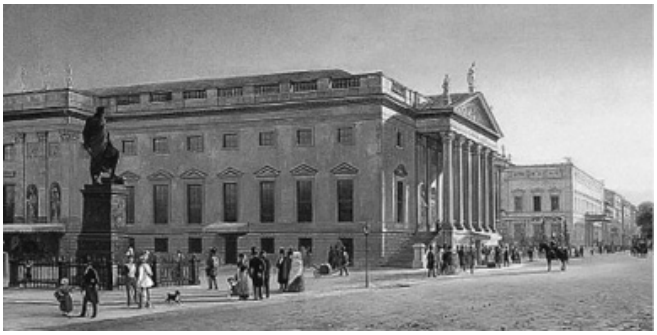

CAPITOLUL 2
SOCIETATEA GERMANĂ ÎN TRANZIŢIE

PERIOADA DINTRE CONGRESUL DE LA VIENA ŞI REVOLUŢIILE DIN 1848 este cunoscută cu numele de „premartie“, altfel spus, anterioară lunii în care au început revoluţiile. Spiritul epocii este Biedermeier. Cuvântul este compus din numele protagoniştilor a două poeme satirice: *Biedermann* şi *Bummelmaier*. „Bieder“ înseamnă convenţional, cumpătat şi întru câtva plictisitor, cu ceva mai mult decât doar un iz de parohialism îngâmfat. „Maier“ face trimitere la omul obişnuit. Stilul reflecta atmosfera de pace şi linişte a restauraţiei de după impetuoasele zile ale revoluţiei. Jean Paul rezuma spiritul Biedermeier în formula „fericirea absolută ce se poate găsi în cumpătare“. Era atitudinea ce îmbiba toate aspectele vieţii, societăţii şi artei. Simplitatea necăutată a unui stil esenţialmente burghez şi-a găsit ecou în literatura vremii în operele lui Franz Grillparzer, Adalbert Stifter, Theodor Storm, Annette von Droste-Hülshoff, Ludwig Uhland şi Eduard Möricke. Aceştia puneau accent pe descrierile detaliate, obiective, copleşitoare ale alterităţii naturii, care erau departe de viziunea anterioară a romantismului despre natură ca reflectare sentimentală a sinelui. Ideologia Biedermeier a servit la ocultarea schimbărilor profunde ce aveau loc în societate ca urmare a „revoluţiei duale“: a forţelor democratice şi emancipatoare dezlănţuite în 1776 şi 1789, cuplate cu consecinţele sociale radicale ale revoluţiei industriale. În timp ce scriitorii Biedermeier erau

conservatori, autorii radicali din grupul „Tânăra Germanie“, precum Ludwig Börne, Georg Büchner, Karl Gutzkow, Heinrich Heine şi Georg Herwegh aparţineau spiritului premartie.

O schimbare fundamentală era evidentă tuturor şi nu putea fi desconsiderată în nici o epocă, indiferent cât de satisfăcută de sine. În *Principiile filosofiei dreptului* (1820), Hegel scria despre explozia demografică ce avusese ca rezultat „căderea unei mari mase sub limita unui anumit nivel de subzistenţă“. El regreta că, în ciuda „bogăţiei disproporţionate“ a societăţii burgheze, aceasta nu era îndestulătoare pentru a controla „sărăcia extremă şi vigoarea reproductivă a plebei“[8]. În mod cert, Hegel nu era singurul care observase această problemă, dar el a văzut clar conexiunea dintre expansiunea demografică, sărăcie şi abilitatea societăţii de a acţiona. Germania participa şi ea la expansiunea demografică dramatică a Europei, începută în ultima parte a secolului al XVIII-lea, astfel că între 1750 şi 1850 populaţia Germaniei aproape că se dublase. Ca în mai toate domeniile, diferenţele dintre regiuni erau considerabile. Dacă în estul Prusiei, populaţia a crescut cu 120% în perioada premartie, în majoritatea Bavariei, creşterea era de abia 20%. Existau câţiva factori cauzali pentru explozia populaţiei. Astfel, eliminarea impedimentelor tradiţionale în contractarea unei căsătorii nu a avut ca rezultat doar reducerea accentuată a numărului celibatarilor de ambele sexe, dar în plus le-a permis cuplurilor să se căsătorească mai de tinere, crescând astfel perioada de fertilitate acceptată social a soţiei. În ciuda pedepselor aspre împotriva mamelor necăsătorite, introduse în speranţa de a reglementa problema suprapopulării, rata naşterilor în afara căsniciei era uimitor de mare. La începutul perioadei pe care-o discutăm, în Berlinul protestant, 10% dintre naşteri erau ilegitime, iar în Münchenul catolic, cifra ajungea la 20%. Dar erau şi alţi factori care aveau un rol: în timpul acestei perioade nu au existat epidemii mari, iar erupţiile de holeră din timpul secolului al XIX-lea nu au cauzat nici pe de parte numărul de morţi din trecut. Abia pe la jumătatea secolului, medici precum Rudolf Virchow au început să examineze serios cauzele sociale ale bolii. Alimentaţia s-a îmbunătăţit, şi clima la fel. Au apărut progrese medicale semnificative, inclusiv vaccinarea, care, în cazul variolei, a fost declarată obligatorie în Bavaria în 1807, iar în 1817 și în Prusia. Standardul

de igienă personală era mai ridicat şi se cupla cu o scădere a ratei mortalităţii infantile, ambele contribuind la un declin uşor al ratei mortalităţii. Dar cel mai important factor dintre toate era că perechile căsătorite luau decizia conştientă de a avea familii numeroase. Cercetătorii demografiei au oferit tot felul de explicaţii ingenioase ale acestui factor, dar nici una nu este convingătoare. Poate că este adecvat ca motivele de la baza acestei decizii, cum nu se poate mai personală, să rămână un mister.

S-a estimat că populaţia Confederaţiei Germane în 1816 era doar cu puţin mai mică de 33 de milioane de locuitori. Până în 1865 crescuse cu 60%. În timpul acestei perioade, aproximativ 3 milioane de germani emigraseră, majoritatea în Statele Unite. Deşi diferenţele regionale între aceste cifre sunt considerabile, speranţa medie de viaţă era teribil de scăzută în ciuda numeroaselor ameliorări. În vechile provincii prusace aceasta se învârtea în jurul a 25 de ani în prima jumătate a secolului. În provinciile renane, era undeva pe la 30 de ani. Abia către sfârşitul secolului, între 1871 şi 1880, s-a înregistrat o creştere a speranţei de viaţă, până la 35,6 ani pentru bărbaţi şi 38,5 pentru femei. Aşadar vorbim de o societate foarte tânără, unde cel puţin o treime din populaţie avea vârste mai mici de 15 ani.

Date fiind ratele mari de mortalitate infantilă şi adolescentină, vârsta medie a morţii este întru câtva înşelătoare şi supusă unor mari variaţii. Astfel, în 1800 căsnicia medie dura douăzeci de ani şi se încheia odată cu moartea unuia dintre parteneri. Cele mai multe gospodării erau alcătuite din soţ şi soţie şi copii minori. În clasele mai avute, se mai adăugau un număr oarecare de servitori. În familiile de meşteşugari, se mai adăugau şi un ucenic sau doi. Familiile extinse, de câte trei generaţii, erau foarte rare, chiar şi în zonele rurale, deşi gospodăriile rurale erau considerabil mai mari decât cele urbane. Copiii plecau devreme de acasă pentru a învăţa o meserie sau pentru a se angaja ca servitori, devenind astfel parte a altor gospodării.

Gospodăria îndeplinea numeroase funcţii; dacă era o fermă sau o manufactură, era şi loc de muncă. Era obligată să satisfacă multe dintre funcţiile preluate în prezent de către stat. Făcea tot ce se putea pentru a se îngriji de sănătatea membrilor ei, le era sprijin în vremuri rele şi îi îngrijea la bătrâneţe. Pe măsură ce ţăranul sau artizanul devenea mai prosper, diviziunea dintre nucleul familiei şi cei care munceau pentru ea se adâncea

tot mai mult. De aici înainte, stăpânii şi stăpânele îşi chemau servitorii trăgând de un cordon prevăzut cu un clopoţel. Dar în zonele rurale, societatea încă mai era deschisă şi transparentă, controlul social opresiv, iar sfera privată sever restrânsă. În oraşe, idealul de intimitate burgheză era mai uşor de realizat.

În astfel de circumstanţe, nu este surprinzător că iubirea romantică juca un rol foarte mărunt în alegerea partenerului. Se căutau soţi cu un statut social adecvat şi cu o reputaţie impecabilă, indivizi recunoscuţi ca fiind de încredere, harnici şi oneşti. Respectul reciproc şi un simţ al obligaţiei erau temeliile acestei familii. Acestea se puteau transforma într-o afecţiune autentică, dar relaţiile familiale erau preponderent stricte, formale şi rigide. În zonele urbane, exista o uşoară slăbire a convenţiilor, în rândurile micii burghezii. Ba unii mergeau până acolo încât li se adresau soţilor lor cu numele mic.

Familiile burgheze bogate urmau exemplul britanicilor, separând familia cât mai mult posibil de lumea exterioară a muncii, a societăţii şi chiar a familiei lărgite. În interiorul acestei clase asigurate şi înstărite exista ceva mai mult spaţiu pentru iubirea romantică, pentru afecţiune şi împlinire personală. Cel mai adesea acestea constituiau doar materia romanelor de dragoste, dar şi un ideal care, în parte pentru că în calea sa se ridicau atât de multe obstacole, exercita o mare atracţie. Treptat, raţiunile pur pragmatice în alegerea partenerului au fost înlocuite de consideraţiuni subiective şi emoţionale. Sfera publică ceda în faţa celei private, iar instituţia căsniciei era încet subminată. Hegel a remarcat natura dual ă a familiei: în parte, ea se întemeiază pe consideraţiuni subiective şi personale, fiind în acelaşi timp şi o instituţie consfinţită prin obicei. Cum subiectivul şi personalul sunt expuse capriciilor schimbării, cu cât aceste elemente capătă o pondere mai mare, cu atât mai mult este contestată permanenţa instituţiei. Aşadar, mult respectata familie Biedermeier hrănea la sânul ei seminţele propriei distrugeri.

Caracterul privat al familiei a fost accentuat şi de schimbarea atitudinilor faţă de moarte. Acceptarea formală a unui eveniment natural, îndulcit de escatologia creştină ce lipsea moartea de împunsătura dureroasă şi tăgăduia victoria mormântului, a fost înlocuită de expresiile informale şi subiective

ale doliului. Mortul nu prea avea importanţă, cum remarca Schopenhauer cu ironia-i caracteristică, căci după moartea sa, decedatul revenea la ceea ce fusese anterior naşterii sale. Familia rămasă în urmă resimţea profund pierderea, privaţiunea şi abandonul. Ei înfigeau în cimitir totemul familial pe care se înscriau numele generaţiilor următoare. Într-o epocă în care convingerile religioase se atenuau, ritualul vizitelor familiale la mormânt, cu subtextul de venerare a strămoşilor, oferea o oarecare consolare, consolidând astfel sentimentul identităţii familiei. Speranţele într-o viaţă viitoare erau înlocuite treptat de proiecţiile extinse asupra copiilor şi nepoţilor, şi astfel se accentua şi mai mult importanţa centrală a familiei.

FEMEILE ŞI COPIII

Noul accent pus pe individ şi pe subiectiv au dus la o modestă schimbare a rolului femeilor în cadrul familiei. Idealul lui Schiller al unei „Hausfrau“ conştiincioase, din poemul său „Cântecul clopotului“, a făcut loc idealizării romantice groteşti a unei feminităţi eterice. Idealul Biedermeier era acela al unei femei educate, inteligente şi cu maniere impecabile, devotată familiei şi care asigură confortul şi afecţiunea membrilor ei, evitând în acelaşi timp orice conflict cu soţul ei. Rolul patriarhului era de a ieşi în lumea largă pentru a asigura mijloacele de subzistenţă ale familiei. Datoria soţiei sale era de a se asigura că familia este o insulă de tihnă şi armonie, în miezul lumii stresante a pieţei, politicii şi muncii.

Cum tot mai multe familii au început să se bucure de o existenţă burgheză relativ prosperă, femeile nu mai erau obligate să facă munci fizice împovărătoare în jurul casei. Ele îşi puteau dedica mai mult timp cultivării gusturilor şi talentelor lor literare, muzicale şi artistice. Ceea ce a dus la o reînviere a versiunii romantice a femeii feminizate. Femeia era văzută drept slabă fizic, hipersensibilă, un ghem de nervi, predispusă la leşinuri şi dureri de cap subite, şi care trebuia revigorată cu săruri aromate şi cu doze copioase de laudanum.

Însă cu toate acestea, însuși faptul că soţii părăseau locuinţa pentru a merge la muncă însemna că soțiile conduceau efectiv gospodăria şi că erau responsabile de creşterea copiilor, ceea ce însemna că îşi câştigau o

oarecare independenţă. Multe dintre ele şi-au folosit această poziţie de putere şi influenţă pentru a submina structurile patriarhale. Soţul ţinut sub papuc era specific epocii în aceeaşi măsură ca rigidul cap de familie. Mulţi bărbaţi de seamă erau distraşi de soţiile ce-şi foloseau slăbiciunea feminină ca pe o armă puternică. Idealul parteneriatului şi al diviziunii muncii în familia armonioasă a fost prea adesea spulberat de capriciile şi lipsa de maleabilitate a naturii umane.

În ciuda tuturor constrângerilor sociale, unele femei au trăit vieţi uimitor de independente. Câteva femei remarcabile au întreţinut saloane strălucitoare. Cele mai de seamă dintre acestea au fost Henriette Herz, Dorothea Mendelssohn, Sarah Levy şi Amalie Beer, toate provenind din medii evreieşti. Acesta nu era rezultatul emancipării şi integrării evreilor germani – ba dimpotrivă, tocmai pentru că erau marginale puteau ele să furnizeze spaţiul neutru unde indivizi din cele mai diferite straturi sociale se puteau întâlni ca egali.

Cel mai celebru dintre aceste saloane a fost cel al lui Rahel Levin. Căsătoria ei cu la fel de şarmantul şi inteligentul diplomat prusac Varnhagen von Ense a fost una în care idealurile de iubire, deschidere şi înţelegere reciproce erau deplin realizate. După un an de mariaj, ea îi scria unei prietene: „Marea mea bucurie este că nici măcar nu bag de seamă că sunt căsătorită! În toate cele, mari şi mărunte, sunt liberă să trăiesc şi să simt cum vreau. Pot să-i spun tot lui Varnhagen şi să fiu absolut sinceră. Exact asta îl bucură şi îl face fericit. Dar şi eu îl fac fericit – eu singură.“ Spre deosebire de luxoasele saloane de la Paris, cu recepţii generoase şi cu liste de invitaţi foarte atent întocmite, cele germane erau în mod cert austere. Ceaiul se servea în condiţii foarte modeste, iar uşa era deschisă tuturor celor care doreau să vină. Astfel, salonul burghez a înlocuit Curtea ca centru al discursului intelectual şi, drept urmare, burghezia a înregistrat încă un succes asupra vechii orânduiri.

Actriţele, cântăreţele şi scriitoarele îşi păzeau bine independenţa, iar văduvele, precum Johanna, extraordinara mamă a lui Arthur Schopenhauer, se bucurau de un grad excepţional de libertate. În afara familiei, femeile burgheze respectabile jucau roluri importante şi satisfăcătoare în educaţie, în organizaţiile caritabile şi în Biserica Protestantă. Dar abia în anii 1830 li

s-a permis femeilor să lucreze ca asistente în spitalele pentru bărbaţi, iar aici, încă o dată, în avangarda dărâmării vechilor prejudecăţi şi convenţii s-au aflat călugăriţele catolice şi diaconesele protestante.

Ideile emancipării femeilor, apărute în Franţa, nu au ajuns în Germania decât în anii 1830, dar au fost imediat îmbrățișate de scriitorii din mişcarea Tânăra Germanie, care erau susţinători entuziaşti ai iubirii libere. Unele femei, ca, de exemplu, contesa Sophie Hatzfeld, amanta lui Ferdinand Lassalle, au urmat exemplul lui George Sand, îmbrăcând ţinute masculine şi fumând ostentativ în public, în timp ce se implicau în viguroase relaţii amoroase heterosexuale cu caracter semiprivat.

Mişcarea femeilor din Germania a fost inițiată în 1849, când Louise Otto-Peters a întemeiat prima revistă special dedicată femeilor. Prima conferinţă naţională a femeilor s-a ţinut în 1865, ocazie cu care a fost înființată Asociaţia Generală a Femeilor Germane. Acestea erau începuturi modeste, oarecum întârziate, însă efectele pe termen lung aveau să fie realmente revoluţionare.

Germania Biedermeier privea sexualitatea încărcată emoțional cu profundă suspiciune. Libertinii aristocraţi din perioadele anterioare erau văzuţi ca nişte monştri. Aventurile sexuale ale scriitorilor din Tânăra Germanie erau considerate dezgustătoare. Romanul lui Karl Gutzkow, *Wally Sceptica*, publicat în 1835, o polemică în favoarea libertăţii sexuale, i-a adus autorului încarcerarea pentru că era o „reprezentare condamnabilă a credinţei comunităţii creştine“. Protestele împotriva acestei sentințe au avut ca rezultat exilarea multor scriitori, printre aceştia numărându-se şi Heinrich Heine. Fetele erau menţinute într-o ignoranţă sexuală totală, în timp ce băieţii erau pur şi simplu avertizaţi de groaznicele consecinţe ale masturbării. Johanna Schopenhauer era oripilată de modul în care bărbaţi căsătoriţi şi foarte respectaţi din Franţa îşi flatau deschis delicioasele amante. La fel ca în Anglia victoriană, burghezia privea relaţiile sexuale extramaritale ca fiind obiceiul dezgustător al unei aristocraţii degenerate sau ca rezultat al poftelor animalice necioplite ale claselor de jos. Însă prostituţia înflorea, căci bărbaţii împinși de o dorință copleşitoare să facă lucruri rele alegeau să le facă cu femei stricate. Wilhelm von Humboldt, care predica şi practica mariajul bazat pe iubire, parteneriat şi respect

reciproc, era un vizitator regulat al stabilimentelor de proastă reputaţie.

Copilăria a fost construcţia secolului al XVIII-lea, Jean-Jacques Rousseau fiind pasionatul ei avocat. Apelul său către femei de a-şi alăpta pruncii şi insistenţa că toţi copiii au drepturi şi nevoi specifice au fost larg acceptate. Se admitea în general că toţi copiii aveau nevoie de afecţiune, consideraţie şi încurajare. Treptat, relaţiile dintre copii şi părinţi au devenit mai relaxate şi mai informale, astfel că se folosea tot mai mult familiarul *Du* (tu), iar disciplina era mai puţin rigidă şi pedepsele mai puţin aspre. Au început să se scrie cărţi special pentru copii, dar, cum remarca Heinrich Hoffmann, strălucitul psiholog şi autor al cărţii *Struwwelpeter*, acestea erau preponderent „prea luminate şi raţionale, de o naivitate falsă, necopilăroase, neadevărate şi artificiale“. În 1816, Friedrich Fröbel a deschis o şcoală la Griesheim, lângă Darmstadt, care îşi propunea să dezvolte talentele copiilor în mod spontan şi natural. Aceste idei şi le-a expus în cea mai importantă lucrare a sa, *Educaţia umană*, publicată în 1826. În ciuda opoziţiei feroce, în particular din partea Bisericii Catolice, în 1836 a deschis şi prima „grădiniţă de copii“.

Criticilor li se părea că micii copii sunt cocoloşiţi şi răsfăţaţi de iubirea maternă. Deşi erau de la natură egoişti, răzvrătiţi şi vicioşi, copiii erau în mod absurd idealizaţi ca nişte mici îngeri. Dorinţa de a exprima dragoste, afecţiune şi preocupare era în conflict cu nevoia de a educa, disciplina şi, când era necesar, de a pedepsi. Astfel s-au creat tensiuni tot mai mari între părinţi şi copii, ceea ce, către sfârşitul secolului, l-a provocat pe Sigmund Freud să facă nişte speculaţii radicale despre psihicul uman.

GOSPODĂRIA

Gospodăriile burgheze erau slujite de un număr de servitori, cum se întâmpla în cazul familiilor comercianţilor bogaţi. Servitorii trăiau în încăperi separate de nucleul familiei. Erau prost plătiţi şi exploataţi, lipsiţi de drepturi şi de protecţie legală. În perioada Biedermeier, un mare procent din populaţie era angajat în serviciul domestic. S-a estimat că, în anii 1820, aproximativ 45% din cetăţenii Vienei erau servitori. Mai târziu, în acelaşi secol, acest procent a scăzut considerabil, căci a scăzut numărul servitorilor

angajaţi per gospodărie, iar industrializarea a oferit oportunităţi de a câştiga salarii mai mari. Dintre aceşti servitori, multe erau fete tinere de la ţară, care în timpul serviciului lor învăţau manierele respectabile burgheze, devenind la rândul lor soţii şi mame respectabile. Acesta este modul în care, mare parte a clasei muncitoare învăţa de la pătura de sus. Atitudinile burgheze erau consolidate şi prin faptul că, încă de la o vârstă fragedă, copiii erau obişnuiţi să fie serviţi şi să dea ordine.

Marea majoritate a germanilor trăiau în condiţii mult diferite de confortul gospodăriei burgheze. În familiile din clasele inferioare, lovite de sărăcie şi exploatate, era mult prea puţin spaţiu pentru împlinirea de sine, pentru dezvoltarea emoţională şi chiar şi pentru intimitatea cea mai elementară. Copiii erau puşi să muncească cât de devreme se putea şi părăseau căminul părintesc la vârste timpurii. Reformatorii burghezi, precum Wilhelm Heinrich Riehl, priveau aceste familii cu oroare. Ei scriau despre soţii beţivani şi cruzi care-şi brutalizau soţiile şi copiii; despre femeile care, pe lângă sarcinile din gospodărie, munceau în programe prelungite şi vătămătoare, şi despre copiii acestora cărora în afară de abuzuri nu li se oferea mai nimic. Până la mijlocul secolului, un sfert dintre femeile germane erau angajate în schimbul unei plăţi, aproximativ jumătate dintre ele ca servitoare domestice, iar majoritatea celorlalte ca muncitoare industriale sau agricole. Salariile femeilor erau cam pe jumătate cât cele ale bărbaţilor. Deşi situaţia nu a fost niciodată atât de îngrozitoare ca în Marea Britanie, munca copiilor era răspândită. În 1840, cam 17% dintre muncitorii industriali din Chemnitz erau copii. Deşi nu sunt disponibile statistici exacte, putem presupune cu certitudine că procentul copiilor angrenaţi în munca câmpului era încă şi mai mare.

Această perioadă a fost una de transformare fundamentală a vieţii sociale. Schimbările dramatice ale modului de producţie determinate de revoluţia industrială au avut ca rezultat schimbări la fel de remarcabile în viaţa socială. Cea mai evidentă a fost separarea domiciliului de locul de muncă. Pentru toată lumea, cu excepţia celor mai binevoitori fermieri şi a numărului în scădere a ţesătorilor manuali, între cele două spaţii exista o distincţie clară. Viaţa familială era mult mai plăcută datorită progreselor tehnice, precum invenţia maşinii de gătit, care a înlocuit cuptorul deschis, a

iluminatului cu gaz şi a linoleumului. „Luciferele“, altfel spus chibriturile, apărute pentru prima oară în 1829, aşa cum indică Hoffmann în povestea adevărată a lui „Paulinchen“ din *Struwwelpeter*, erau o cauză frecventă de accidente. Toaletele cu bazin nu s-au folosit pe scară largă decât începând din anii 1860, iar atunci aproape exclusiv în locuinţele burgheze din mediul urban. Mobilitatea mai mare a forţei de muncă însemna că marea majoritatea a oamenilor nu mai aveau propria locuinţă sau casă ţărănească în proprietate, ci închiriau apartamente în oraşe şi târguri.

Condiţiile locative pentru majoritatea populaţiei erau îngrozitoare. Muncitorii agricoli necăsătoriţi trăiau ca animalele în hambare şi în podurile caselor, iar colegii lor căsătoriţi, în şandramale mizerabile de două camere. Muncitorii din oraşe trăiau în condiţii groaznice, înghesuiţi în apartamente minuscule sau în case-vagon sordide, în mansarde şi beciuri. Abia în anii 1860, unii industriaşi, precum Alfred Krupp, „Regele tunurilor“, au început să construiască locuinţe-model pentru a-şi asigura o rezervă constantă de muncitori de încredere.

Stilul de viaţă burghez era confortabil, dar cumpătat. Locuinţele aveau proiectate mai puţine încăperi pentru petrecerea plăcută a timpului, iar centrul casei a devenit camera de zi. Obiceiul a fost copiat de mica burghezie, care folosea „camera din faţă“ în aceleaşi scopuri, dar numai la ocazii speciale. Stilul de mobilier Ludovic XVI, aşa cum îl creaseră Roentgenii, tatăl şi fiul, şi fraţii Spindler, nu mai era la modă. Stilul Biedermeier era discret, lipsit de decoraţiuni, bine proporţionat, uşor şi practic. Până în anii 1830 a început să facă loc unui stil ceva mai ornamentat, în maniera renaşterii gotice sau în cea neorenascentistă, care folosea mult pluş şi lemn greu de nuanţe întunecate. O schimbare similară se poate observa şi în arhitectură în trecerea de la reţinutul stil Biedermeier la flamboaiantul stil istoricist.

Până în anii 1830, încântătoarea modă feminină Empire, cu decolteurile pronunţate, cu gătelile seducătoare şi care lăsa să se întrevadă o gleznă când şi când, a cedat în faţa stilului pudibond care ascundea corpul sub metri de pânzeturi, dar care accentua subţirimea taliei şi largheţea şoldurilor. Până la jumătatea secolului, crinolina a măturat totul în calea ei, furnizând un abundent material pentru caricaturişti şi satirişti. Modele masculine au

trecut prin mai puţine transformări. Bărbaţii preferau croiurile simple şi culorile închise. Eleganţa se exprima prin calitatea materialului şi meşteşugul croitorului. Artiştii şi radicalii se înveşmântau în ţinute întru câtva extravagante, iar naţionaliştii au început să conceapă costumele populare ale unui trecut mitic.

ORAŞUL ŞI SATUL

Combinaţia dintre industrializare şi rapida creştere a populaţiei a transformat oraşele şi târgurile. Populaţia Berlinului a crescut de la 172.000 de locuitori în 1800 la 419.000 în 1850. În aceeaşi perioadă la Stuttgart s-a înregistrat o creştere de la 18.000 la 47.000 de locuitori, iar la Düsseldorf, de la 10.000 la 27.000. Pe măsură ce oraşele s-au extins, vechile ziduri ale cetăţilor au dispărut, punând capăt distincţiei abrupte dintre oraş şi sat. Oraşele erau acum clar împărţite în districte în acord cu statutul social, de obicei cei bogaţi şi puternici în vest, muncitorii în est, iar segmentul cel mai de jos al clasei mijlocii în nord şi sud. Oraşele aveau să fie curând împărţite şi de liniile de cale ferată, săracii locuind de partea greşită a acestora.

Oraşele au fost transformate şi de numărul tot mai mare de clădiri publice, de la clădiri de ministere la muzee, de la gări la şcoli, de la universităţi la tribunale. Galeriile de cumpărături şi, mai târziu, magazinele universale au revoluţionat comerţul cu amănuntul. Planificarea şi controlul se practicau la o scară mult prea mică. Restricţiile tradiţionale pe vânzări şi transferuri de teren au fost abrogate; forţele pieţei erau domolite de reglementările sanitare şi de siguranţă. Băncile au obţinut profituri frumoase din cererea tot mai mare de împrumuturi pentru locuinţe. Abia de la mijlocul secolului, oraşele au preluat responsabilitatea utilităţilor publice, deşi Viena îşi pusese furnizarea apei sub control civil încă din 1803. Marele incendiu din Hamburg din 1842 i-a dat lui Gottfried Semper, un arhitect de geniu, şansa de a pune consideraţiile estetice mai presus de eficienţa costurilor în planurile de reconstrucţie a centrului oraşului. München a avut şi el norocul de a fi condus de monarhi care doreau să-şi înfrumuseţeze capitala şi de miniştri care le puteau realiza viziunea, precum Montgelas. Străzile Maximilian şi Ludwig constituie monumentele lor durabile. În cele

mai multe oraşe germane, fondatorii acestora au impus o uniformitate geometrică riguroasă şi lipsită de imaginaţie, care economisea bani, dar era anostă şi lipsită de viaţă.

AGRICULTURA

Germania încă mai era în proporţie covârşitoare o ţară agricolă, altfel spus vulnerabilă la efectele înfricoşătoare ale unei recolte sărace, care erau mult mai rele decât oricare dintre cele mai severe crize ale societăţii industriale. În Germania, ca şi în tot restul Europei, foametea din 1816/1817 a fost o catastrofă majoră. În perioada 1845–1847, efectele manei cartofului au fost la fel de oribile în Germania ca şi în Irlanda, trezind conştiinţa naţiunii faţă de suferinţele celor săraci şi formând fundalul revoluţiilor din 1848. În ambele cazuri, preţurile s-au dovedit a fi inelastice, altfel spus, conform legii lui Engel, atunci când preţurile alimentelor cresc, săracii sunt siliţi să cheltuiască cu ele un procent mai mare din veniturile lor. Dacă cresc veniturile, creşte şi elasticitatea, astfel că ei cheltuiesc un procent mai mic pe alimente. Considerând că preţul grâului era de 100 de unităţi în 1913, prin comparaţie, în 1817, grâul costa 161,4 unităţi, iar în 1847, 124,6 unităţi. În anii buni, cum a fost 1824, a scăzut chiar până la 38,6 unităţi.

Producţia agricolă a crescut simţitor datorită metodelor îmbunătăţite şi creşterii preţurilor, cauzată în mare măsură de Sistemul Continental. Apoi, o excelentă serie de recolte, între 1819 şi 1824, a făcut ca oferta să depăşească cererea. Legile britanice ale cerealelor (*Corn Laws*)[9] blocau exporturile întreprinderilor agricole mari de la est de râul Elba, astfel că acestea erau silite să-şi vândă producţia pe piaţa internă. Scăderea preţurilor a făcut ca mulţi fermieri să nu reuşească să-şi acopere cheltuielile. În plus, a condus la scăderea preţurilor terenurilor agricole la jumătate şi chiar la o treime din valoarea lor impozabilă. Sute de domenii aristocratice au fost scoase la vânzare. Creditele erau greu de obţinut, iar falimentele, frecvente. Mulţi mici proprietari şi-au pierdut terenurile, fiind siliţi să lucreze ca muncitori agricoli. Presiunea demografică a crescut cererea, uşurând întru câtva dificultăţile fermierilor, asta până pe la mijlocul anilor 1840, când s-a produs încă o foamete gravă. Recolta excelentă din 1847 a inversat sensul

procesului, însă venea cam târziu pentru a mai disipa tensiunile sociale acumulate în anii de foamete.

Din perspectivă agricolă, diferenţele regionale erau foarte accentuate: între marile proprietăţi ale iuncherilor din Elbia de Est[10] şi viticultorii din Renania, între cultivatorii de sfeclă din Saxonia şi crescătorii de vite din Frizia de Est, între arendaşii din Westfalia şi gospodăriile montane din Bavaria. Însă toţi aceştia trebuiau să se confrunte cu realitatea agriculturii capitaliste: realitatea modernizării şi a creşterii producţiei, a contabilităţii duble şi a exigenţelor pieţei. Zilele agriculturii de subzistenţă se încheiaseră. Mai existau încă foarte puţine rămăşiţe de feudalism. Din nou, diferenţele regionale erau substanţiale. În Bavaria, Baden şi Württemberg încă mai exista un foarte mare număr de proprietăţi atât de mici, încât fermierii erau obligaţi să câştige ceva bani în plus în vreo manufactură protoindustrială pentru a reuşi să supravieţuiască. În mod asemănător, mulţi proprietari aristocraţi preferau mai degrabă să-şi investească banii în obligaţiuni de stat decât să-i folosească la modernizarea proprietăţilor lor. Situaţia era complet diferită în Saxonia, la Hanovra, în nord-vestul Germaniei şi în Prusia de Est. În aceste regiuni, procentul proprietăţilor mici, deşi încă semnificativ, era mult mai mic. În 1848, în Prusia, mai existau 12.000 de proprietăţi ale aristocraţilor (*Rittergüte*) şi 6.000 de ferme de peste 600 de hectare. Marile domenii aristocratice, aflate de multe generaţii în posesia familiilor nobile şi supuse, aproape toate, cutumelor succesorale ale întâiului născut, se tranzacţionau pe o piaţă funciară înfloritoare. În 1885, în Prusia de Est numai 12,8% dintre domeniile aristocratice se aflaseră în posesia aceleiaşi familii de mai mult de 50 de ani. În Prusia, domeniile aristocratice s-au organizat în cooperative (*Landschaften*), ceea ce le înlesnea accesul la împrumuturi de capital cu dobânzi mici. Însă pentru fermierul de rând era extrem de greu să adune capitalul necesar pentru a-şi ameliora proprietatea. În plus, pierduse dreptul utilizării terenurilor obşteşti, avea de plătit taxe mari şi era încorsetat de plata dobânzilor.

Dacă în această perioadă au existat îmbunătăţiri majore ale agriculturii, acest fapt se datorează în mare parte eforturilor lui Albrecht von Thaer, un medic hanovrian care studiase agricultura ştiinţifică britanică. El a

popularizat teoriile acesteia prin intermediul fermei sale model din Mödlin, în Prusia, şi prin publicarea cercetării sale în patru volume, *Principiile agriculturii raţionale,* apărută între 1809 şi 1812. În introducerea acestui *magnus opus* al său, von Thaer îşi definea clar intenţiile: în viziunea sa, agricultura era „o profesie al cărei scop este de a obţine profit sau de a câştiga bani prin producerea şi chiar prin procesarea substanţelor vegetale şi animale“. Acest obiectiv eminamente capitalist urma să fie atins prin prăsirea ştiinţifică, printr-un sistem de rotaţie al culturilor şi prin contabilitatea dublă. Ideile lui Thaer au fost consolidate de economistul Johann Heinrich von Thünen, a cărui influentă lucrare, *Statul izolat* (1826), extindea ideile lui Adam Smith la teoria localizării şi la teoria rentei. Fermierul trebuia să devină un antreprenor în aceeaşi măsură ca industriaşii. Conservatorii erau oripilaţi: ei considerau că fermierul este parte din ordinea divină, supus obligaţiilor morale, coloana vertebrală a societăţii – nu un simplu comerciant.

Marele chimist Justus Liebig a descoperit procesul prin care plantele îşi extrag nutrimentele din sol şi şi-a dat seama că acestea trebuiau înlocuite. Altfel spus, plantele trebuiau hrănite exact ca animalele. În acest sens, plantele erau „făcute“ cam în acelaşi fel ca bunurile industriale. Rotaţia culturilor a lui Thaer ducea inevitabil la un declin al productivităţii dacă nu erau înlocuite acidul fosforic, potasa şi calciul absorbite de culturile succesive. Liebig era ignorant în privinţa multor alţi factori, precum importanţa climatului, rotaţia culturilor şi necesitatea de a adăuga azot în sol. Unii susţineau că nu făcea decât să repete ideile anterioare ale lui Karl Sprengel, însă Liebig chiar era un savant de geniu, printre descoperirile sale numărându-se aceea a cloroformului şi a trei compuşi organici de bază – grăsimile, carbohidraţii şi proteinele –, ca să nu mai vorbim despre extractul de carne. Este părintele fondator al industriei fertilizatorilor, în care Germania avea să deţină preeminenţa.

Îmbunătăţirile rapide ale agregatelor agricole, multe dintre ele provenind din Anglia, împreună cu continuarea ameliorării şeptelului şi cu o creştere semnificativă a suprafeţelor cultivate, toate acestea au contribuit la o creştere constantă a producţiei. Suprafeţele de teren necultivate s-au redus mult; până la jumătatea secolului, acestea ocupau abia 1% în Saxonia şi 3%

în Renania, dar în Bavaria încă mai constituiau 19% din suprafaţa agricolă. Numărul persoanelor care munceau pământul a crescut de la 9,53 de milioane în 1816 la 11,48 de milioane în 1849. A existat şi o creştere corespunzătoare a productivităţii muncii. Astfel agricultura a furnizat locuri de muncă pentru o populaţie în creştere, reducând nivelul sărăciei rurale înainte chiar ca industria să ofere posibilităţi alternative de locuri de muncă. Agricultura era dependentă de condiţiile vremii şi era extrem de vulnerabilă la boli, astfel că acest trend favorabil putea fi foarte uşor inversat. Totuşi, în ciuda celor profesate de reverendul Thomas Malthus, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, producţia agricolă a crescut mai rapid decât populaţia.

Statul a jucat un rol activ în răspândirea acestor noi idei prin întemeierea unui număr de colegii agricole, dar şi prin crearea unor ferme model, prin combaterea epizootiilor, prin ameliorarea solurilor şi redistribuirea terenurilor şi prin încurajarea asociaţiilor şi târgurilor agricole, cum era de exemplu Oktoberfest de la München, iniţiat în 1810. Dorind să se ţină la curent cu ultimele descoperiri şi teorii, fermierii au intrat în aceste organizaţii şi s-au abonat la numeroase publicaţii de agricultură. Producătorii mici au încercat şi ei să ţină pasul formând cooperative, care erau sprijinite financiar de băncile de economii locale bazate pe principiile cooperării ale lui Friedrich Wilhelm Raiffeisen, a cărui muncă a fost un răspuns la îngrozitoarea criză agricolă din anii 1845–1847. Aşa au ajuns fermierii germani să adopte metode moderne şi capitaliste în agricultură şi în gospodărirea proprietăţii, deşi mentalitatea lor era înrădăcinată în epoci anterioare, ceea ce îi făcea să acţioneze ca o frână a deplinei dezvoltări a unei agriculturi burghez-capitaliste, care ar fi avut ca rezultat o rată şi mai impresionantă de creştere. Aşadar exista o curioasă distonanţă între ideologie şi praxis care l-a intrigat pe Max Weber, dar care l-ar fi pus în dificultate pe Karl Marx.

Marea majoritate a populaţiei rurale era alcătuită din muncitori agricoli sărăciţi. Deşi, pentru majoritatea lor, viaţa la sat fusese întotdeauna mizeră, de la introducerea reformelor, dar nu neapărat din cauza acestora, soarta lor se înrăutăţise. Numărul lor crescuse disproporţionat în raport cu restul populaţiei, scăzând astfel valoarea muncii lor, iar rândurile lor erau umflate de ţăranii fermieri greu îndatoraţi, care nu erau capabili să supravieţuiască

într-un mediu mai competitiv şi mai intensiv capitalist. Îngrădirile i-au silit să recurgă la braconaj şi la colectarea ilegală a lemnului de foc, fapte pentru care erau pedepsiţi cu asprime. În sudul Germaniei, se ştia că paznicii fondurilor de vânătoare solidari închideau adesea ochii faţă de acţiunile acestor tâlhari. Abia mult mai târziu, odată cu apariţia oportunităţilor de muncă în sectorul industrial, ameliorarea transporturilor şi emigraţia, a apărut remediul major pentru presanta problemă a sărăciei rurale. În Prusia, acesta a fost parţial compensat prin legea care restricţiona libertatea de mişcare a muncitorilor agricoli (*Gesindeordnung*), precum şi dreptul lor de organizare, permiţând însă zile de muncă scandalos de lungi. Numai micii fermieri ceva mai înstăriţi îşi puteau permite o bucăţică de carne, dar nu mai mult de o dată pe săptămână. Majoritatea ţăranilor trăiau cu cartofi fără sare, pâine, supă şi lapte. Nu e de mirare că tensiunile din mediul rural s-au acumulat şi că au explodat într-o violenţă generalizată, în revoluţionarii ani 1848–1849.

Revendicările ţărăneşti era mult diferite de cele ale radicalilor din oraşe. Ei protestau împotriva abuzurilor concrete, împotriva rămăşiţelor injustiţiilor feudale, dar şi împotriva noilor nedreptăţi rezultate din reforme. Ei cereau restaurarea drepturilor străvechi. Nu aveau nici o simpatie pentru ideile liberale şi democratice ale orăşenilor, care, la rândul lor, îi dispreţuiau pe ţărani pentru conservatorismul lor reacţionar, pentru anticapitalismul lor, pentru clericalismul lor şi pentru profunda neîncredere în stat şi în birocraţia acestuia.

În cea mai mare parte a Germaniei a existat deci o distincţie acută între oraş şi sat. În zonele rurale, existau diferenţe mari de statut, clasă şi avere, dar acestea erau depăşite, parţial, printr-un mod de viaţă care avea un anume fond comun de valori precum şi un sentiment al comunităţii. Ruralul era conservator. Orăşenii liberali n-au reuşit niciodată, adesea nici măcar n-au vrut, să obţină sprijin pentru ideile lor în zonele rurale. Forţa conservatorismului agrar era atât de mare, încât a afectat profund dezvoltarea Germaniei într-un stat democratic modern.

INDUSTRIALIZAREA

Nu e de mirare că revoluţia industrială a ajuns în Germania câteva decenii mai târziu decât în Anglia. Majoritatea statelor din Confederaţia Germană şi-au protejat pieţele domestice prin accize şi tarife mari. În statele mai mari existau o seamă de bariere vamale interioare. Reţeaua de transport era inadecvată, ceea ce conferea un plus de protecţie pieţelor ineficiente. Apoi, Germania fusese constant urgisită de războaie şi lipsită de stimulul coloniilor de peste mări. Nu avea resursele naturale necesare. Conservatorii urmăreau experienţa engleză oripilaţi, percepând industrializarea drept cauza directă a sărăciei, a mizeriei urbane, a criminalităţii şi tulburărilor sociale, dar şi a prăsirii unei clase de industriaşi, bancheri şi speculanţi vulgari, impulsivi şi enorm de bogaţi. În vocabularul german a intrat un nou cuvânt, *Pauperismus*, şi, după mulţi ani, clasicul studiu al lui Friedrich Engels[11] despre condiţia clasei muncitoare din Anglia avea să-şi atragă laudele exaltate ale cercurilor conservatoare. Conservatorii au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a amâna ziua când Germania avea să urmeze exemplul Angliei, învinovăţind burghezia rapace pentru sărăcia generalizată. Liberalii atribuiau responsabilitatea pentru mizeria prezentului rămăşiţelor de feudalism şi latifundiarilor aristocraţi. Ei susţineau că statul nu-şi respectase obligaţiile faţă de cetăţenii săi dezavantajaţi.

În ciuda opoziţiei aristocratice şi conservatoare faţă de societatea industrială, unii aristocraţi au profitat de oportunităţile oferite de noile tehnici şi maşinării. Acest lucru era adevărat mai ales în Silezia, unde magnaţi precum contele Henckel zu Donnersmarck şi prinţul Hohenlohe au înfiinţat întreprinderi industriale fără să se preocupe că-şi scădeau rangul dacă-şi mânjesc mâinile cu o profesie comercială. Deşi din punct de vedere tehnic erau mult în urma englezilor şi nu reuşeau să satisfacă cererea internă, se aflau cu multe decenii înaintea antreprenorilor burghezi din vest.

În scurt timp, regiunea Ruhr avea să depăşească Silezia ca centru industrial. Dispunând de resurse abundente de cărbune, de o reţea de transport mult îmbunătăţită şi de o atmosferă liberală, era propice pentru antreprenoriatul inovator. Cu solidele sale tradiţii de meşteşugărie, era bine echipată pentru a întâmpina solicitările epocii maşinii. Pe malul vestic al Rinului, unde fusese impusă legea franceză, era relativ uşor să înfiinţezi o societate cu răspundere limitată. Însă în alte părţi, autorităţile priveau aceste

metode de acumulare a capitalului cu cea mai profundă suspiciune. Considerau că acestea încurajau cele mai necugetate speculaţii, că favorizau managementul iresponsabil şi că deviau capitalurile de la obligaţiunile emise de guvern şi de la investiţiile în agricultură. Conservatorii au făcut tot posibilul pentru a limita dezvoltarea burselor de valori, pe care le acuzau că deturnează capitalurile de la cooperativele aristocratice (*Landschaften*) şi că scad piaţa obligaţiunilor. Când piaţa de acţiuni a crescut brusc, urmare a dezvoltării explozive a transporturilor feroviare, guvernul a răspuns, începând cu 1844, printr-o serie de măsuri regulatorii care, până în 1850, au dus-o practic la stagnare. Rezultatul a fost o gravă scădere a investiţiilor de capital cauzată de refuzul egoist al vechiului regim de a accepta nevoile unei economii moderne.

Prima bancă pe acţiuni din Germania, Schaffhausensche Bankverein, bazată pe modelul francezilor de la Crédit Mobilier, a fost înfiinţată la iniţiativa guvernului Camphausen-Hansemann, în 1848, pentru a salva banca Schaffhausen, care falimentase din cauza unei serii de investiţii proaste în Renania. Până atunci, antreprenorii nu puteau împrumuta decât sume modeste de la bănci private sau de la investitori străini, dar cele mai multe întreprinderi se autofinanţau, fiind astfel subcapitalizate şi foarte vulnerabile. Băncile private şi indivizii, ezitând să acţioneze ca nişte investitori de risc, preferau investiţiile sigure în obligaţiuni de stat şi în proprietăţi funciare. Transporturile feroviare şi fluviale de interior aveau nevoie de capitaluri atât de mari, încât nu puteau fi finanţate decât prin companii pe acţiuni, în care îşi riscau banii un număr mare de mici investitori. Succesul multor astfel de investiţii a diminuat treptat rezistenţa faţă de noţiunea de răspundere limitată.

Pe aceleaşi principii s-au înfiinţat şi alte bănci importante, printre care Darmstädter Bank a lui Gustav Mevissen şi Österreichsiche Kreditanstalt a familiei Rothschild, ambele fondate în 1855. În anul următor, s-a înfiinţat Discontogesellschaft. Aceste noi bănci se ocupau de tot soiul de afaceri, de la gestionarea micilor conturi individuale la investiţiile industriale pe termen lung. Legăturile dintre marile bănci şi marea industrie erau foarte strânse, în scurt timp formându-se o reţea complexă de direcţiuni şi investiţii încrucișate care avea să asigure conlucrarea strânsă a celor două

sectoare pentru beneficii reciproce.

Industria asigurărilor furniza şi ea capitaluri tot mai importante, după cum şi-au dat repede seama băncile. Într-o piaţă tot mai complexă, afacerile aveau nevoie, atunci când se putea, să fie protejate de riscuri. Pe măsură ce creştea numărul titularilor de poliţe, se puteau reduce ratele. Investirea abilă a fondurilor aducea şi mai multe beneficii clienţilor, atrăgând tot mai mulţi clienţi care să le acopere riscurile. În anii 1840, compania de asigurări de incendii Hansemann şi societatea pe acţiuni de asigurări în transporturi a lui Mevissen erau trusturi înfloritoare. Pe lângă acestea, mai existau o serie de companii de asigurări de viaţă inspirate de Gothaer Versicherung a lui Ernst-Wilhelm Arnoldi, înfiinţată în 1820. Azi este una dintre cele mai mari companii de asigurări din Germania.

Una dintre sursele importante de credit a fost adesea trecută cu vederea. Peste tot în Germania existau un număr de mici bănci de economii locale, sponsorizate de stat sau de comună, unde se puteau depune bani şi care erau pregătite să ofere împrumuturi micilor afaceri. În perioada premartie, acestea au fost încurajate, fiind percepute drept un paleativ vital pentru problemele sărăciei şi tulburărilor sociale, căci ofereau indivizilor întreprinzători şi cu iniţiativă posibilitatea de a-şi continua activităţile, oferind astfel noi locuri de muncă. Aceste *Sparkassen* încă mai joacă un rol extrem de important şi de stabilizator în sistemul bancar german.

Reformele din epoca napoleoniană nu au generat o revoluţie doar în agricultură, dar au contribuit mult şi la dărâmarea restricţiilor sociale, politice şi legale împotriva industrializării. Reducerea drastică a numărului de mici state a scăzut numărul barierelor comerciale interioare. Sistemul Continental îi proteja pe industriaşii germani de competiţia britanică, iar vestul Germaniei a profitat de pe urma legăturilor ei strânse cu piaţa franceză. Însă acest rezultat a fost contrabalansat de efectele negative ale războiului, de perturbarea tiparelor comerciale tradiţionale, de sărăcia generalizată şi de lipsa capitalurilor. Imediat ce s-au încheiat războaiele, bunurile manufacturiere engleze au inundat din nou piaţa. Firmele germane, care se înmulţiseră foarte mult în anii anteriori, s-au prăbuşit. Statele au urmărit cu rigurozitate politici deflaţioniste şi n-au operat modificări ale sistemului de impozite care îi favoriza pe marii proprietari de pământ. Pe

lângă eliminarea barierelor vamale şi cheltuielile cu şoselele şi căile navigabile, industriei i s-au acordat prea puţine stimulente. Iniţial, căile feroviare erau companii private, dar statul a observat în scurt timp nevoia de a se implica în această formă revoluţionară de transport. Funcţionarii publici liberali au reuşit să convingă guvernele că Germania nu putea spera să ajungă din urmă Marea Britanie decât dacă făceau accesibilă educaţia tehnică pe scară largă, prin intermediul universităţilor tehnice şi al politehnicilor. Această iniţiativă nu avea să dea roade decât mult mai târziu, atunci când, în cea de-a doua revoluţie industrială, Germania avea să depăşească Marea Britanie ca naţiune industrializată. În Germania vestică, francezii iniţiaseră camerele de comerţ, al căror succes a dus la formarea unor instituţii similare şi în alte părţi.

Primul motor cu aburi a fost folosit în Germania la 23 august 1785. Acesta era rezultatul spionajului industrial al unui oficial prusac, care fusese trimis în Anglia pentru a studia motorul lui Watt. Motorul era operat de un mecanic englez, dl Richards. În scurt timp, acesta avea să fie tiparul: se importau maşinării engleze scumpe operate de mecanici englezi foarte bine plătiţi. Costurile mari, lipsa capitalurilor şi o mare rezervă de mână de lucru ieftină nu puteau însemna decât că mecanizarea industriei avea să fie dureros de lentă. În 1847, 97,8% dintre războaiele de ţesut încă erau operate manual. În aceste condiţii, industria textilă germană nu avea nici o speranţă de a concura cu cea britanică.

Industria metalurgică şchiopăta şi ea în urma celei a Marii Britanii. Chiar şi în 1837, mai puţin de 10% din fierul Germaniei era produs în cuptoare pe cocs, în timp ce în Anglia acest procedeu se folosea pe scară largă de zeci de ani. Procesul de pudlare[12], larg utilizat în Anglia încă din 1780, a ajuns în Silezia în 1828. Şi abia în anii 1840 s-au înfiinţat marile turnătorii de fontă moderne: cea a fraţilor Stumm de pe râul Saar, Hoesch de la Eschweiler, în apropiere de Köln, şi Friedrich- Wilhelm Hütte din regiunea Ruhr. Krupp i-a uluit pe vizitatorii Marii Expoziţii de la Londra din 1851 expunând un lingou de oţel ce cântărea două tone, o minunăţie tehnică ce a rănit mândria industriaşilor britanici. Extinderea rapidă a căilor ferate, începută la sfârşitul decadei 1830, a creat o imensă cerere de fier şi oţel, pe care producătorii germani au reuşit să o satisfacă în scurt timp. Şi producţia de cărbune a

crescut dramatic pentru a satisface cererea mult mărită a industriei. În prima jumătate a secolului, numărul muncitorilor din industriile fierului, oţelului şi cărbunelui s-a triplat. Cererea sectorului feroviar a jucat în Germania rolul industriei prelucrării bumbacului din Anglia în stimularea revoluţiei industriale.

Prima cale ferată din Germania, între Nürnberg şi Fürth, a fost inaugurată în 1835. Avea o lungime de numai 6 km, dar a realizat un profit frumos. Patru ani mai târziu se deschidea linia de la Leipzig la Dresda. Aceasta a fost urmată de o explozie a construcţiilor unor astfel de conexiuni între centrele urbane majore, în tentativa frenetică şi oarecum haotică de a obţine rapid profit. Statul a intervenit în încercarea de a face ordine în acest haos, construind acele secţiuni de legătură, esenţiale, dar neprofitabile. Unele linii feroviare au fost propuse spre construcţie în vederea stimulării activităţilor economice din zone izolate, cea mai cunoscută dintre acestea fiind Magistrala Estică (*Ostbahn*), căci dezbaterea utilităţii sale a jucat un rol important în criza politică a anului 1848.

Revoluţia transporturilor în Germania nu s-a limitat numai la căile ferate. S-au făcut eforturi uriaşe pentru ameliorarea navigabilităţii pe râurile mari, cel mai remarcabil fiind lărgirea Rinului la Bingen, de la 9 metri la 30, astfel încât vasele puteau călători pe apă de la Rotterdam la Basel. Îmbunătăţiri asemănătoare s-au făcut pe Dunăre, Isar şi Ruhr. Noile porturi de interior, precum Duisburg- Ruhrort şi Ludwigshafen, un oraş bavarez, construit pe malul opus celui pe care se afla portul rival Mannheim, au devenit centre urbane majore. De asemenea, s-au construit canale, cel mai important dintre ele fiind Ludwigskanal, care lega râul Main de Dunăre.

Progresele relativ modeste ale economiei germane din prima jumătate de secol au constituit precondiţiile marelui salt înainte din cel de-al treilea sfert de veac. În aproape toate sectoarele s-au înregistrat, în această perioadă, creşteri spectaculoase ale producţiei. Germania era în fruntea lumii în ce privește aplicarea industrială a descoperirilor majore din chimia organică. Anii 1860 au fost martorii înfiinţării unor companii care în curând aveau să cucerească pieţele mondiale, cum ar fi Bayer, Badische Anilin-und Sodafabrik (BASF) şi Hoechst.

Dar acest avans nu era doar unul al cifrelor producţiei şi profiturilor;

revoluţia industrială a marcat şi un însemnat pas înainte al societăţii ca întreg. Încă mai existau zone de subdezvoltare, încă mai existau disparităţi şi injustiţii enorme şi mulţi rămâneau în urma vremurilor. Dar standardul de viaţă a marii majorităţi a populaţiei s-a îmbunătăţit semnificativ. Problema pauperităţii, cea a şomajului de masă, a penuriei alimentare cronice şi a presiunii creşterii demografice, dacă nu au fost eradicate, au fost cel puţin semnificativ reduse. Pronosticurile sumbre ale malthusienilor au făcut loc unei încrederi visătoare în progresul tehnic.

STRUCTURA DE CLASĂ

Însă industrializarea a creat noi probleme, nedreptăţi şi forme de dominare: fluctuaţiile mari ale ciclului economic, oraşele supraaglomerate, crearea unui proletariat industrial cu toate problemele specifice, socialismul şi lupta de clasă, sărăcia relativă şi înstrăinarea, problemă disecată pentru prima oară, cu atâta perspicacitate, de Hegel. Dar a creat şi o clasă cu totul nouă, aceea a gulerelor albe, pe măsură ce managementul a devenit mai complex şi au apărut distincţii clare între producţie, cercetare şi administrare. În anii 1860, 10% dintre muncitorii de la uzinele Siemens erau funcţionari. În acelaşi timp, distanţa dintre management şi muncitori s-a mărit, proprietarii erau izolaţi de locul de muncă, iar relaţiile patriarhale au fost înlocuite de o birocraţie rece şi impersonală. Aşa se face că înstrăinarea nu era doar rezultatul rapidei transformări a societăţii, în care vechile certitudini erau distruse, sau a diviziunii muncii în uzine. Depersonalizarea muncitorului, rezultată din noul concept de timp impus de maşină, anonimitatea muncitorului la banda de producţie, practica răspândită a salarizării pe unitate produsă, înregimentarea muncii şi ameninţarea permanentă cu concedierea imediată au dus la apariţia sentimentelor de neajutorare şi anxietate.

Sărăcia încă mai constituia o preocupare majoră şi s-au propus numeroase remedii pentru eradicarea ei. Baronul vom Stein vorbea despre ameninţarea pe care o punea „plebea imorală şi dezrădăcinată“, ale cărei rânduri tot mai largi aveau să emită probabil revendicări tot mai mari. Oare avea să se repete pacostea „marii frici“ (*la grande peur*) din vara lui 1789?

În 1836, generalul ultraconservator von der Marwitz, oponent îndârjit al reformelor lui Stein, care, susţinea el, transformase Prusia într-un „stat evreiesc de modă nouă“, vorbea despre „o clasă complet nouă şi necunoscută“ alcătuită din „indivizi dezrădăcinaţi, pentru care s-a găsit un convenabil neologism străin: proletariatul“. În anul următor, profesorul de la Freiburg Buss vorbea în parlamentul din Baden despre „iloţii“ şi „şerbii uzinelor“ ca despre „o armă teribilă“ care ar putea prea bine conduce la „subversiune“ dacă mizerabila lor condiţie nu avea să fie remediată. Gama soluţiilor pentru această problemă tot mai mare se întindea de la încurajarea emigrării la controlul strict al natalităţii, de la suspendarea libertăţii de a profesa o meserie la credinţa că prin creşterea industrială avea să se genereze bogăţia care apoi s-ar fi putut distribui mai echitabil. Dacă unii argumentau în favoarea unei legislaţii sociale cuprinzătoare care să interzică munca infantilă, să reducă săptămâna de muncă şi să garanteze un salariu minim, alţii erau de părere că organizaţiile caritabile erau suficiente pentru ameliorarea majorităţii acestor probleme. Nu doar socialiştii asemenea lui Karl Marx gândeau în termenii luptei de clasă. Lorenz Stein era de părere că numai o monarhie cu conştiinţă socială ar fi putut intermedia între interesele conflictuale ale burgheziei şi proletariatului. Totuși, dedesubtul acestor numeroase și diferite rețete pentru rezolvarea a ceea ce avea să fie cunoscut drept „chestiunea socială“, exista un acord general că statul ar trebui să rămână la distanţă, lăsând „mâna invizibilă“ de care vorbise Adam Smith să-şi producă vraja. Altfel spus, se uita cu seninătate că Smith nu era de părere că piaţa ar putea rezolva probleme sociale. Mai târziu, în acelaşi veac, această dogmă centrală a liberalismului a fost din ce în ce mai mult pusă sub semnul întrebării, căci, în mod evident, economia nu a reușit să satisfacă nevoile presante ale celor săraci.

Liberalii Karl von Rotteck şi Robert von Mohl, ambii germani din sud, au abordat următoarea problemă fundamentală: de ce cu cât mai bogată devenea o societate cu atât mai mare era problema sărăciei? Ei considerau că aceasta era o problemă ce ţinea de distribuţia bogăţiei, pentru care trebuiau găsite soluţii. Dar care era cauza principală a pauperismului? Era sărăcia o consecinţă necesară a capitalismului industrial, aşa cum sugera Engels, sau era cauzată de incapacitatea unui sistem agricol desuet de a

satisface cerinţele unei populaţii în creştere rapidă? Nici una dintre explicaţii nu era satisfăcătoare. Problema fundamentală era cauzată de „revoluţia demografică“, care începuse la mijlocul secolului al XVIII-lea. Exista o serie de cauze pentru care economia nu crescuse suficient pentru a absorbi presiunea tot mai mare a celor care căutau un loc de muncă. Reformele din sectorul agricol oferiseră noi oportunităţi de angajare, dar către sfârşitul anilor 1830, piaţa muncii era saturată. Meseriile şi meşteşugurile erau în declin, iar protoindustria, confruntându-se cu importurile engleze şi cu produsele industriei băştinaşe, se prăbuşea rapid. În această privinţă, cel mai dramatic exemplu a fost revolta ţesătorilor silezieni din 1844. Abia în anii 1850 a început expansiunea industrială să ofere oportunităţi de muncă semnificative, nu doar în uzine, ci şi în ramurile construcţiilor şi transporturilor. În aceste condiţii, emigrarea era singura plasă de siguranţă. În anii 1820, s-a înregistrat un număr de 21.500 de emigranţi; în anii 1830, 145.100, iar în anii 1840, 585.400. Însă aceştia erau majoritar artizani şi meşteşugari: nevoiaşii nu-şi permiteau costurile călătoriei.

În timpul epocii premartie, grosul producţiei se obţinea în mod artizanal. Meşteşugarii care constituiseră coloana vertebrală a vechii clase mijlocii au fost transformaţi de industrializare în ceea ce avea să se numească mică burghezie, sau *Kleinbürger*. Până în anii 1830 s-a produs o creştere dramatică a numărului artizanilor ce trăiau puţin peste nivelul de subzistenţă, care se încleştau într-o competiţie frenetică cu producţia industrială mecanizată. Până la mijlocul anilor 1840, aceştia au devenit necrofagii tragici ai gropii de gunoi a istoriei economiei. În 1844, ţesătorii manuali silezieni, împinşi la disperare de scăderea catastrofală a preţurilor, care i-a dus de-a dreptul la înfometarea în masă şi la epidemia de tifos, s-au revoltat numai pentru a fi zdrobiţi cu brutalitate de către armată. Oribila succesiune a evenimentelor a trezit conştiinţa naţiunii şi a inspirat generaţii de artişti critici pe plan social. Pasionatul poem al lui Heinrich Heine „Ţesătorul silezian“, piesa lui Gerhardt Hauptmann *Ţesătorii* şi obsedanta serie de gravuri create de Käthe Kollwitz sunt mărturii mişcătoare ale impactului durabil al acestei tragedii. În anii 1840, răzmeriţe similare, deşi de mai mică anvergură, au avut loc şi în alte părţi ale Germaniei, cum a fost

de exemplu „Revoluţia cartofilor“ din Berlin în 1847.

La începutul secolului, artizanii şi meşteşugarii erau organizaţi în ghilde, însă în multe părţi ale Germaniei, francezii sau reformatorii puseseră capăt controlului lor monopolist şi au dat libertate deplină tuturor ocupaţiilor. Ghildele au continuat să existe în unele părţi din nordul Germaniei, în sud şi în Austria, însă erau mult slăbite de scoaterea producţiei industriale de sub controlul lor, astfel că mulţi meşteşugari şi artizani nu mai erau membri. În unele sectoare, cum ar fi construcţiile, statul solicita certificate de competenţă. În unele state, ca de exemplu în Prusia, ghildele au continuat să existe informal ca asociaţii voluntare. Această împletire aiuritoare a vechiului cu noul era tipică unei perioade de tranziţie între două moduri de producţie.

În perioada reacţionară de după 1848, breslele aveau să-şi recâştige o parte dintre privilegii, însă dat fiind boomul industrial ce a urmat, aceste politici erau menite eşecului. În multe profesiuni, mândrii artizani de odinioară nu puteau concura cu producţia industrială şi erau siliţi să îngroaşe rândurile proletariatului industrial. Odată cu triumful producţiei industriale a existat un oarecare reviriment al meşteşugurilor de produse de lux. O mână de croitori făceau impecabilele haine ale bogaţilor. Desigur că artizanii şi meşteşugarii au avut de înfruntat o criză severă, însă după o destul de rapidă perioadă de ajustare au reuşit să se redreseze. Mulţi au devenit muncitori industriali înalt calificaţi, formând elita clasei muncitoare. Alţii au descoperit nişe profitabile în noua era a capitalismului industrial. Într-adevăr, rapida industrializare a Germaniei nu s-ar fi putut produce dacă nu ar fi dispus de o rezervă adecvată de forţă de muncă specializată, de inventivitate şi de experienţă, pe care le-a furnizat tocmai această clasă.

Din punct de vedere politic, artizanii erau ultraconservatori. Ei se situau hotărât pe poziţii adverse faţă de capitalism, faţă de comerţul liber şi faţă de toţi reformatorii liberali. Ei sperau să dea timpul înapoi în epoca de aur a Maeştrilor Cântăreţi din Nürnberg, când cei precum Hans Sachs[13] erau independenţi şi mândri, ferm inseraţi în ordinea socială. Aşadar, artizanii au făcut cauză comună cu reacţionarii de la 1848.

Ucenicii lor nu le împărtăşeau ideile. Simţindu-se exploataţi şi oprimaţi

de autoritatea formală şi informală a stăpânilor lor, ei vedeau prea puţine şanse în climatul economic existent de a deveni ei înşişi maeştri meşteşugari. Și-au manifestat protestul alăturându-se radicalilor şi socialiştilor. Însuşi August Bebel, părintele fondator al social-democraţiei germane, provenea dintr-un astfel de mediu, şi chiar după ce ajunsese şef de partid încă mai trebuia să-şi suplimenteze modestele câştiguri făcând clanţe bine meşterite pe care le vindea din uşă-n uşă. Anticapitalismul acestora era puternic îmbibat de anticapitalismul reacţionar al stăpânilor lor şi aveau prea puţină simpatie pentru opinia lui Karl Marx conform căreia capitalismul industrial era o etapă necesară şi progresistă a dezvoltării istorice.

Această numeroasă mică burghezie era, aşadar, incapabilă să se coalizeze cu liberalii în lupta acestora pentru reforme democratice şi constituţionale. Din anumite puncte de vedere erau progresişti, de exemplu prin detestarea aristocraţiei, a birocraţiei, a bogaţilor şi a celor puternici. Ei revendicau mai multe drepturi pentru oamenii de rând şi descentralizarea puterii, dar în chestiunile economice erau cât se poate de reacţionari. Se simţeau ameninţaţi atât de solicitările liberale ce vizau comerţul liber şi modernizarea, precum şi de proletariatul industrial în rândurile cărora se temeau că vor decădea.

Ar fi absurd să vorbim de o „clasă muncitoare“ în prima jumătate a secolului. Diferenţele de statut şi de venit erau atât de mari, încât conceptul nu ar avea nici o aplicabilitate. Un mecanic calificat dintr-o uzină putea câştiga şi de cincizeci de ori mai mult decât o persoană care practica o meserie specific rurală. Fluctuaţia numărului de muncitori industriali necalificaţi era extrem de mare, căci muncitorii rurali se mutau în oraşe pentru a munci câteva luni în uzină, după care reveneau la ocupaţiile lor anterioare. Muncitorii industriali încă mai constituiau doar o mică fracţiune printre muncitorii manuali. Per total, se bucurau de un standard de viaţă mai înalt decât al ţesătorilor manuali sau al muncitorilor agricoli. În ciuda acestor mari fluctuaţii, către mijlocul veacului, în paralel cu diminuarea competiţiei bunurilor industriale engleze şi a presiunii salariilor mici din industriile domestice, salariile reale ale muncitorilor din fabrici au început să crească. Viaţa încă mai era extrem de dură, dar era mult îmbunătăţită faţă

de condiţiile mizere din prima parte a secolului. Şi nici condiţiile de trai ale muncitorilor industriali nu erau chiar atât de înfiorătoare ca în Anglia. O puternică tradiţie a grijii patriarhale pentru propriii muncitori, rezultat al unui amestec de caritate creştină şi preocupare calculată pentru menţinerea unei forţe de muncă de încredere şi loială, a atenuat multe dintre cele mai rele consecinţe ale industrializării. Însă existenţa muncitorilor încă mai era precară. Lucrând zile de muncă cutremurător de lungi în condiţii mizerabile, muncitorii trăiau sub permanenta ameninţare a accidentelor şi bolilor profesionale, a morţii timpurii şi a bătrâneţii în sărăcie. În 1870, muncitorii din fabrici lucrau, în medie, 78 de ore într-o săptămână de lucru de şase zile. Statul a intervenit abia în anii 1880, oferind o oarecare protecţie, sub forma sporurilor de asigurare. Muncitorii industriali au fost smulşi dintr-o reţea de relaţii tradiţionale, dar care nu fusese înlocuită încă de o nouă reţea alcătuită din partide politice, sindicate şi asociaţii. Va mai trece ceva timp până să înceapă să se formeze o conştiinţă specifică clasei muncitoare. În ciuda speranţelor dragi lui Karl Marx, conştiinţa de clasă nu a jucat nici un rol la jumătatea secolului al XIX-lea.

Noua clasă a magnaţilor industriali provenea dintr-o diversitate de medii. În Silezia şi Boemia, industriaşii proveneau din rândurile înaltei nobilimi, dar în alte părţi aveau extracţii mai umile. Baronii fierului şi oţelului, de exemplu, Krupp, Stumm şi Hoesch, începuseră ca artizani, la fel ca marii ingineri Borsig şi Henschel. Mannesmann şi Stinnes fuseseră negustori, precum Camphausen şi Mevissen. David Hansemann, bancher, antreprenor şi factotum, se născuse într-o casă parohială prezbiteriană. Tatăl lui Georg von Siemens fusese funcţionar public şi dezaproba din toată inima profesia de bancher a fiului său, care, din perspectiva sa, însemna o scădere a statutului. Când vorbea despre fiul său, director la Deutsche Bank, îl numea dispreţuitor „amploaiatul“.

Pe măsură ce averile şi încrederea lor creşteau, industriaşii, comercianţii şi bancherii au început să se perceapă pe ei înşişi ca fiind oameni distinşi şi de rang înalt. Ei puneau virtuţile lor burgheze, simţul datoriei şi sârguinţa lor neabătută în opoziţie cu accentul absurd pe care aristocraţii îl puneau pe statutul social, exclusivism snob şi afectare. Detestând corpul ofiţeresc, cu valorile sale aristocratice, aveau grijă ca fiii lor să evite serviciul militar. În

plus, nu-şi puteau căsători fiicele cu aristocraţi fără permisiunea regelui, căci, în efortul de a menţine condiţia socială a acestora, aristocraţilor nu li se permitea să se căsătorească decât între ei. Au existat totuşi unele excepţii. Krupp şi Stumm au obţinut consimţământul regelui pentru a-şi căsători fiicele în familia von Bohlen şi, respectiv, în familia von Kühlmann, dar au insistat ca numele lor de familie, mai puţin nobile, să fie legate cu cratimă de acelea ale iluştrilor aristocraţi. Pe parcursul acestui proces care a ajuns să fie cunoscut drept „feudalizarea burgheziei“, bărbaţi precum Krupp, care câştigaseră averi imense, îşi construiau palate şi dădeau recepţii magnifice; dar în loc să maimuţărească aristocraţia, ei se situau pe poziţii de competiţie acerbă cu aceasta şi refuzau să fie înnobilaţi. Unii dintre ei, ca de exemplu Thyssen, şi-au păstrat stilul de viaţă anterior, mai frugal, însă generaţiile ulterioare n-au putut rezista tentaţiei de a ţine pasul cu cei din familia Krupp.

În epoca premartie, aceşti indivizi erau liberali, opozanţi ai privilegiilor aristocraţiei şi solicitau elaborarea unei constituţii. Ei dispreţuiau toate impedimentele birocratice puse libertăţii pieţei, mai ales rezistenţa faţă de formarea companiilor pe acţiuni. În plus, erau foarte conştienţi de pericolele sociale ridicate de sărăcie şi l-au angajat pe tânărul dr. Karl Marx pentru a aborda această problemă în paginile gazetei *Rheinische Zeitung*, pe care o finanţau. Însă prea puţini dintre ei erau activi politic, lăsând această afacere mare consumatoare de timp pe seama membrilor bine educaţi ai profesiilor liberale.

Eşaloanele superioare ale administraţiei publice formau o clasă privilegiată, foarte conştientă de superioritatea ei faţă de cei pe care îi privea ca pe nişte simpli prăvăliaşi şi mecanici, indiferent cât de bogaţi ar fi fost. Averea încă nu devenise măsura prestigiului social. Funcţionarii publici erau mai aproape de sursele de putere, se puteau căsători cu aristocraţi, practic fără nici un impediment, se bucurau de scutiri generoase de taxe şi, având propriile curţi onorifice, se distingeau clar de burghezii de rând. În epoca premartie, aristocraţia, corpul ofiţeresc şi funcţionarii publici superiori formau protipendada societăţii. Chiar şi în Germania de azi, funcţionarii publici încă se mai bucură de unele rămășițe de privilegii.

Din rândurile burgheziei, cei cu educaţie universitară, cunoscuţi şi atunci,

şi acum cu numele de *Akademiker*, se bucurau şi ei de anumite privilegii, derivate din competenţele lor educaţionale. Aceştia formau o clasă mijlocie educată – numită *Bildungsbürger* – care se percepea pe sine drept portdrapel al culturii germane şi care îi privea de sus pe *Besitzbürger*, care în afară de proprietăţi aveau prea puţine de arătat. Avocaţii, medicii, farmaciştii şi predicatorii luterani erau *ex officio* membri ai acestui grup exclusivist. Educaţia era cheia ascensiunii sociale. Cum se acordau prea puţine burse de studiu, practic celor lipsiţi de mijloace le era imposibil să acceadă în rândurile clasei mijlocii educate.

Germania nu era doar o încropeală de state mici între care diferenţele regionale erau frapante, dar, în plus, era şi divizată confesional. Drept urmare, procesul creării unei Germanii unite a fost complex, lent şi incomplet. În acest proces, *Bildungsbürger*-ii au jucat un rol central, căci ei acceptaseră o cultură comună şi un set comun de valori, a căror expresie politică a fost liberalismul. Proletariatul industrial dispunea şi el de un anumit grad de solidaritate care depăşea regionalismele şi religiile. Mai târziu, acesta avea să devină forţa motrice a mişcării socialiste.

Marea majoritate a populaţiei Germaniei avea prea puţine posesii în afara forţei de muncă. Erau muncitori agricoli, servitori, muncitori în uzine şi altele asemenea, trăind din salarii de mizerie şi în condiţii dezgustătoare. Cum nu aveau proprietăţi, nu aveau nici drepturi civile. În 1811, la Frankfurt am Main, doar o treime din populaţie intra în categoria „burgherilor“. Sub aceştia se afla o consistentă clasă de cerşetori şi vagabonzi, ale cărei rânduri se îngroşau alarmant, din cauza presiunii demografice. Abia în a doua jumătate a secolului a reuşit industrializarea să ofere constant locuri de muncă unei mari părţi din acest surplus de populaţie. Muncitorilor le era strict interzis să se asocieze în încercarea de a-şi rezolva nemulţumirile, dar treptat mulţi conservatori, printre care şi Bismarck, au considerat că acordarea dreptului de asociere i-ar atrage pe muncitori de partea monarhiei, retezând astfel elanul burgheziei tot mai arogante şi mai impulsive. Însă abia în 1869 a fost permisă în Prusia o formă limitată a dreptului de asociere.

EVREII

Una dintre marile împliniri ale Revoluţiei Franceze a fost aceea de a le acorda evreilor drepturi civile egale cu ale celorlalţi cetăţeni. În Germania, la vest de Rin şi în statele aflate sub controlul francezilor, evreii au fost emancipaţi. În ducatul Frankfurtului, arhiepiscopul Dalberg din Mainz a urmat exemplul francezilor. Însă cele mai multe state germane considerau că acest pas era unul mult prea radical. Se considera că evreii ar trebui să se integreze în societate printr-un proces educaţional gradual şi prin cultură. Reformatorii prusaci nu aveau nici o simpatie pentru astfel de restricţii. Ei susţineau că toţi cetăţenii ar trebui să aibă drepturi şi obligaţii egale. În 1812, Hardenberg şi Humboldt au reuşit să le asigure evreilor prusaci drepturi civile depline, singura excepţie majoră fiind aceea că încă nu li se permitea să ocupe poziţii în administraţia civilă, dar puteau fi învăţători. La Congresul de la Viena, delegaţia prusacă i s-a alăturat lui Metternich în tentativa de a emancipa toţi evreii din Confederaţia Germană, dar acestui pas radical i s-au opus vehement multe dintre statele mici.

Prejudecăţile şi discriminarea au rămas adânc înrădăcinate în societatea germană. Evreii erau în genere percepuţi drept reprezentanţi ai unei epoci noi şi ameninţătoare, ceea ce a dus la o serie de răzmeriţe antisemite în care ţărănimea şi mica burghezie şi-au descărcat nemulţumirile. Edictele emancipatoare din 1812 nu au intrat în vigoare în noile provincii prusace, astfel că au rămas în vigoare o serie de restricţii debilitante. Aproape 40% dintre evreii prusaci încă mai erau lipsiţi de drepturi civile. Evreii erau excluşi din frăţiile universitare şi din corpul ofiţeresc. Nu le era permis să predea în universităţi şi le era tot mai dificil să devină cadre didactice în învăţământul preuniversitar.

În calea emancipării stăteau numeroase obstacole. Guvernele se temeau de reacţia mulţimii faţă de indiferent ce ar fi putut părea o favoare pentru evrei. În Prusia, ideologia statului creştin nu permitea nici o prevedere referitoare la evrei. În Germania de sud, obiecţiile erau mai degrabă economice decât religioase. Numai în Electoratul Hessen a continuat procesul de emancipare a evreilor. Până în anii 1840, germanii bine educaţi au ajuns la concluzia că discriminarea continuă împotriva evreilor nu mai putea fi tolerată. Majoritatea injustiţiilor, inegalităţilor şi restricţiilor formale rămase în vigoare au fost eliminate în 1848, practic fără dezbatere.

Ţăranii şi artizanii şi-au exprimat din nou furia în izbucniri izolate de violenţă atavică, însă acestea nu mai erau în ton cu vremurile, fiind mai degrabă nişte relicve ale vechiului antisemitism, nicidecum vestitoare ale noului antisemitism rasial.

În ciuda numeroaselor dificultăţi şi nedreptăţi şi cu toate că mulţi au ales să emigreze în Statele Unite, numărul evreilor din Germania a crescut de-a lungul secolului al XIX-lea. În 1820, pe teritoriul care avea să devină Imperiul German, se aflau aproximativ 270.000 de evrei, jumătate dintre ei locuind în Prusia, în principal în provinciile Posen (Poznań) şi Prusia Occidentală şi în regiunea Silezia Superioară. Până în 1850, numărul evreilor crescuse la 400.000, iar în 1869, la 512.000. În timpul acestei perioade, a existat o deplasare constantă a evreilor din zonele rurale spre oraşe precum Berlin, Viena, Frankfurt, Praga şi Köln. La Frankfurt şi Praga, aproximativ 10% din populaţie era alcătuită din evrei.

La începutul perioadei pe care o discutăm, majoritatea evreilor germani erau disperat de săraci, câştigându-şi traiul mizer ca negustori ambulanţi sau de vite şi cămătari, în mediul rural, sau, în mediul urban, din croitorie, amanet şi prăvălii. Foarte puţini evrei se bucurau de o viaţă confortabilă tipic burgheză, cei asemenea familiei Rothschild fiind exemple extrem de rare. În 1871, soarta evreimii germane cunoscuse deja o schimbare remarcabilă. În ciuda numeroaselor restricţii şi impedimente, marea majoritate a evreilor se bucurau de o viaţă confortabilă şi sigură, practicând profesiuni liberale, activând în bănci şi comerţ, dar şi ca prăvăliaşi şi meşteşugari respectaţi. Doar un mic număr de evrei mai trăiau încă marginalizaţi.

SCHIMBAREA SOCIALĂ

Evoluţia unei economii capitaliste de piaţă complet dezvoltate în epoca premartie a dus în mod necesar la o profundă schimbare socială, reflectată într-o structură de clasă complet diferită. Faptul nu le-a scăpat contemporanilor, precum economistului şi sociologului conservator Lorenz von Stein, care discuta despre proletariat şi despre lupta de clasă înainte ca aceste chestiuni să fie preluate de revoluţionarul Karl Marx şi, mai apoi,

analizate de liberalul Max Weber. În epoca premartie, toată lumea admitea în mod deschis că trăiau într-o societate de clase acut divizată. Maniera în care enunţau această stare de fapt poate părea şocant azi, într-o epocă în care tendinţa este de a nega existenţa claselor şi în care toată lumea, cu excepţia miliardarilor şi a celor sărăciţi, pare să aparţină unei clase de mijloc amorfe.

Aristocraţia formase o stare socială, dar devenise oare o clasă? Restauraţia părea să întărească statutul aristocraţilor, însă aceştia erau obligaţi să-şi transforme domeniile în întreprinderi capitaliste şi se confruntau cu o clasă mijlocie tot mai bogată şi mai influentă care îşi elabora o agendă politică distinctă. Conservatorii considerau că o aristocraţie conştientă de sine era cea mai bună garanţie împotriva conceptelor revoluţionare de „libertate, egalitate şi fraternitate“, al doilea deziderat fiind considerat nu doar subversiv, ci şi nenatural. Aristocraţia era împărţită între preaînalţii principi din vârful grămezii şi boiernaşii neciopliţi de la fundul ei, iar între aceste grupuri se situau subcastele din armată şi din administraţia civilă. Cei din urmă pierduseră teren odată cu reformele care au deschis oportunităţi pentru indivizii talentaţi, indiferent de originile lor. În Bavaria, Montgelas a pus abrupt capăt monopolului aristocratic asupra celor mai importante funcţii şi a creat o administraţie civilă profesionistă în rândurile căreia se intra prin examinarea mai multor concurenţi. Reforme similare s-au implementat şi în Baden şi Württemberg. Astfel, membrii aristocraţiei nu au fost excluşi din funcţiile înalte şi încă mai dispuneau de importante avantaje bazate pe origine şi statut, dar numărul lor a fost restrâns prin reglementările statului. În Prusia, aristocraţii s-au luptat din răsputeri pentru a-şi păstra privilegiile împotriva intruziunilor birocraţiei şi au ajuns să se acomodeze la capitalismul agrar, iar în anumite regiuni chiar şi cu industria. Marile domenii au profitat enorm de pe urma reformelor, prin îngrădiri, prin încorporarea fermelor arendate şi prin plăţile compensatorii din partea şerbilor eliberaţi. Mulţi dintre cei din urmă nu au reuşit să plătească sumele datorate şi s-au scufundat în rândurile proletariatului rural. Însă toţi micii proprietari şi majoritatea celor ce deţineau ferme de dimensiuni medii au trebuit să-şi sporească veniturile printr-o formă sau alta de ocupaţie protoindustrială, cum ar fi ţesutul.

Asemenea aristocraţiei funciare, burghezia urbană îşi proteja cu gelozie privilegiile. Două treimi din populaţie nu avea drept de vot. Între micul grup de demnitari din vârf şi marea masă a populaţiei exista o imensă prăpastie, iar între aceste extreme se afla o varietate de mic-burghezi, priviţi cu un dispreţ prost mascat de sus şi cu o neîncredere resentimentară de jos. Diferenţa dintre realitate şi idealul reformatorilor despre „cetăţenii“ (*Staatsbürger*) care îşi vor realiza potenţialul era ca de la cer la pământ.

În scurt timp, elita de modă veche avea să se afle în competiţie cu antreprenorii, comercianţii şi bancherii care au profitat de şansele oferite de noul mediu economic pentru a forma o burghezie conştientă de sine. Această nouă clasă era hotărâtă să îşi afirme drepturile politice împotriva aristocraţilor aroganţi, a patricienilor urbani condescendenţi, a birocraţilor intruzivi şi a ameninţării venite de jos, dinspre „clasa periculoasă“. Unii dintre ei erau invidioşi pe aristocraţie, îi maimuţăreau manierele şi făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a se infiltra în rândurile sale. Alţii erau mândri de statutul lor şi însăşi ideea de aristocraţie li se părea anacronică, străduindu-se să-şi creeze o cultură de clasă specifică. Însă în epoca premartie, burghezia încă mai era în proces de formare, numărând abia câteva sute de familii.

Grupul denumit cu admirabilul termen german *Bildungsbürger*, care s-ar putea traduce aproximativ prin „cetăţeni cultivaţi“ sau „clasa mijlocie educată“, s-a extins mult în aceşti ani, incluzând funcţionarii publici superiori, profesorii preuniversitari şi universitari, clerul, dar şi practicanţii unor profesii liberale, precum avocaţii şi medicii. Ei au consolidat distincţia dintre cei educaţi şi cei fără şcoală şi au acumulat capitalul cultural care urma să se dovedească critic pentru acapararea puterii politice. Ei sunt cei care au articulat atacul burghez împotriva privilegiilor aristocratice, dar şi propria apărare împotriva ameninţării puse de cei pe care îi considerau o plebe primitivă, formulând, drept urmare, ideologia liberală de la baza programului politic de creare a unei burghezii coerente.

În sânul claselor muncitoare existau la fel de multe diferenţe ca în interiorul aristocraţiei şi al claselor mijlocii. Muncitorii calificaţi şi necalificaţi, femeile şi copiii, ucenicii şi zilierii, muncitorii din uzine şi din manufacturi, muncitorii agricoli şi pescarii trăiau în lumi foarte diferite.

Aproape toţi trăiau precar pe muchia mizeriei. Aveau înainte o multitudine de propuneri de soluţionare a problemelor lor. Socialisme de diverse nuanţe concurau cu apelurile catolice la solidaritate creştinească; organizaţiile de întrajutorare liberale erau contestate de conservatori, care erau de părere că măsurile de asistenţă socială pentru cei săraci şi nevoiaşi aveau să fie întâmpinate cu recunoştinţa loială a maselor. Abia către sfârşitul epocii premartie diversele versiuni de socialism şi comunism şi-au câştigat cea mai mare atractivitate. Transformarea hegelianismului de stânga şi a economiei politice de către Karl Marx şi Friedrich Engels în materialismul istoric încă nu oferise mişcării socialiste arma eficientă a „socialismului ştiinţific“. În acel moment, dr. Marx nu era decât unul dintre numeroşii marginali – fără dubiu, cel mai strălucitor şi mai consistent dintre ei – care visau la revoluţie. Faptul că se puteau nutri asemenea speranţe se datora în principal poziţiei excepţional de precare a claselor muncitoare. Mult prea puţini muncitori erau angajaţi constant. Cel puţin jumătate dintre ei duceau existenţe marginale. Spre sfârşitul anilor 1840, problema sărăciei de masă, consecinţa directă a schimbărilor fundamentale în ordinea economică, a avut ca rezultat intensificarea tensiunilor sociale până într-atât încât Germania ajunsese în anticamera revoluţiei.

Note

8. G.W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, pp. 244–245, trad. rom. de Virgil Bogdan și Constantin Floru, ușor modificată, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969 (*n. tr.*).

9. *Corn Laws* este numele generic al tarifelor și restricțiilor comerciale impuse asupra importurilor de cereale și alimente, în vigoare în Marea Britanie între 1815 și 1846 (*n. tr.*).

10. Elbia de Est (în germană: *Ostelbien*) era denumirea informală a teritoriilor germane de la est de râul Elba până înainte de al Doilea Război Mondial (*n. tr.*).

11. Aluzie la *Situația clasei muncitoare în Anglia*, publicat în 1845 (*n. tr.*).

12. Procedeu de eliminare a impurităților din oțel în cursul producerii lui (*n. tr.*).

13. Hans Sachs (1494–1576), unul dintre „maeștrii cântăreți“ (*Meistesinger*), poet, dramaturg și pantofar (*n. tr.*).

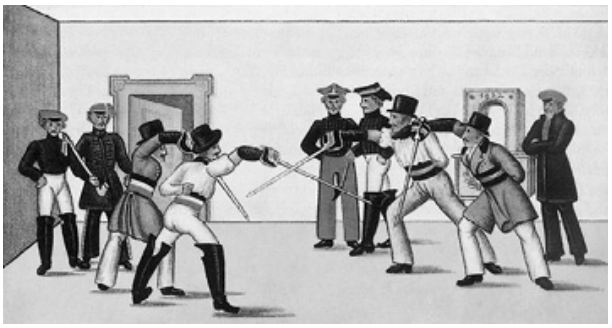

CAPITOLUL 3
RESTAURAŢIE ŞI REFORMĂ. 1815–1840

ANII RĂZBOIULUI ISCASERĂ MARI SPERANŢE DE SCHIMBARE, DAR ŞI FRICI LA FEL DE INTENSE. De o parte se aflau cei care sperau că reformele vor continua şi în vremuri de pace, de cealaltă, cei care simţeau că reformele merseseră prea departe. Deşi vasta majoritate a populaţiei Germaniei era indiferentă faţă de lupta dintre aceste două facţiuni ale reformei şi restauraţiei, rezultatul acesteia urma să aibă un profund efect asupra cursului istoriei Germaniei.

La Congresul de la Viena s-a ajuns la un acord ca fiecare dintre statele germane să aibă o dietă provincială, însă modul de redactare al documentului era extrem de obscur. Vorbea despre „constituţii bazate pe stări“, însă care erau implicaţiile acestei menţiuni şi, mai precis, ce rol urma să joace Confederaţia în chestiunea constituţională rămâneau neprecizate. În 1819, secretarul lui Metternich, Friedrich Gentz, a elaborat un memorandum convingător în care trasa o distincţie clară între „dietele provinciale“ şi „constituţiile reprezentative“ şi în care se insista că cele din urmă erau incomensurabile cu Actul Federal. Consiliul Federal (Bundestag) din Frankfurt nu era de acord cu memorandumul, hotărând că nu trebuia să se amestece în ordinea constituţională a statelor membre. Vrând să-şi afirme independenţa faţă de Confederaţie, statele au procedat la schiţarea unor constituţii înainte să li se impună una de sus. Din perspectiva lui Metternich, acesta nu era decât un recul temporar, căci răzmeriţele

studenţeşti au furnizat un excelent pretext pentru a bloca continuarea reformei constituţionale.

În ciuda acestor dificultăţi, în Germania de sud s-au înregistrat progrese constituţionale, mai ales în Bavaria, Baden şi Württemberg, toate acestea fiind state care obţinuseră importante noi teritorii care trebuiau integrate, proces care putea fi cel mai bine realizat prin intermediul unei constituţii. Multe state au cedat în faţa presiunii tot mai mari în favoarea reformelor constituţionale, pentru că majoritatea se confruntau cu grave probleme financiare în anii postbelici, şi se credea că adoptarea unei forme oarecare de organism reprezentativ era un mijloc rapid de a colecta noi taxe. Funcţionarii publici voiau să protejeze administraţia statului de toanele şi capriciile principilor absolutişti şi nu puţini principi sprijineau ideea reformei constituţionale ca mijloc de a-şi păstra drepturile suverane împotriva constrângerilor impuse de Confederaţie.

Ţara care mai mult decât oricare alta avea disperată nevoie de constituţie era Prusia, care ajunsese o improvizaţie de teritorii disparate, întinsă de la Memel la Aachen şi profund divizată cultural, religios şi economic între provinciile vestice şi cele estice. Prusia protestantă devenise catolică în proporţie de două cincimi, iar jumătate dintre catolici erau polonezi. Marile reforme din 1806 se dovedeau incomplete. Forţele restauraţiei, concentrate în jurul principelui moştenitor, câştigau treptat teren. Friedrich Wilhelm III, care nu fusese niciodată omul care să asigure o conducere puternică, a evitat confruntarea cu fiul său şi puternicii miniştri din anturajul său.

Reformatorii au reuşit să obţină crearea unui consiliu de stat, idee viguros sprijinită de Stein, dar ambiţia lor de a crea o formă de organism reprezentativ pentru întregul stat nu a avut acelaşi succes. Unii chiar se îndoiau că un astfel de lucru ar fi posibil într-un stat atât de eterogen precum Prusia. Solicitările unei reforme constituţionale erau mai viguroase în rândurile burgheziei liberale din Renania, al cărei excepţional purtător de cuvânt era Joseph Görres, dar mişcarea reformistă a fost serios stânjenită de inabilitatea diverselor sale facţiuni de a-şi rezolva diferendele în privinţa formei pe care ar fi trebuit să o aibă constituţia.

DEMAGOGI ŞI RADICALI

Proeminente printre demagogii şi radicalii care sprijineau mişcarea de reformă constituţională erau frăţiile studenţeşti foarte naţionaliste şi cluburile de gimnastică, la fel de înflăcărate, înfiinţate de Friedrich Ludwig Jahn şi Friedrich Friesen. Aceşti naţionalişti radicali adoptaseră ţinute „germanice“ ridicole, afişând pălării şi veşminte distinctive, bărbi în neorânduială şi priviri visătoare aţintite spre orizonturi îndepărtate. Personaje solitare, astfel înveşmântate, populează picturile genialului artist romantic Caspar David Friedrich. Aceştia erau adesea grosolani, afişau un dispreţ respingător faţă de toţi străinii şi erau predispuşi la un antisemitism virulent.

Prima frăţie studenţească (*Burschenschaft*) a fost înfiinţată la Jena în 1815. La fel ca epigonii lor din generaţia anului 1968, membrii ei solicitau reforma drastică a universităţilor închistate cu programe demodate. Erau inspiraţi de o viziune a unei comunităţi democratice şi libere, dar în plus erau înverşunat naţionalişti şi respingeau cosmopolitismul generaţiei anterioare de studenţi. Deşi prea puţini dintre ei luptaseră realmente în războaiele de eliberare, frăţia a adoptat culorile negru, roşu şi auriu ale unităţilor paramilitare Lützow[14], dar şi mottoul acestora: „Onoare, libertate, patrie“.

În octombrie 1817, frăţiile au organizat un festival la castelul Wartburg din apropiere de Eisenach, pentru a marca al treilea centenar de la Reformă, dar şi pentru a sărbători Bătălia de la Leipzig din 1813. La festival au participat aproximativ 500 de studenţi de la diverse universităţi, împreună cu o mână de profesori simpatizanţi. În prima seară, unii dintre adepţii radicali ai lui Jahn au făcut un foc de tabără, în care au aruncat diverse articole simbolice pentru militarism şi feudalism, printre ele o cravaşă de caporal, o perucă şi corsete, dar şi lucrări ale unor scriitori consideraţi „negermani“.

Un an mai târziu, diverse frăţii s-au reunit pentru a forma o organizaţie naţională cu un program întru câtva ambiguu care îmbina idealurile Revoluţiei Franceze, precum libertatea, unitatea naţională şi guvernământul reprezentativ, cu aspiraţia romantică după viziunea idealizată a imperiului medieval. La universităţile din Jena şi Giessen existau mici grupuri de iacobini germani, care erau adepţii devotaţi ai unui anume Karl Follen.

Aceştia solicitau o republică centralizată care să fie expresia voinţei generale populare şi care, la nevoie, trebuia creată prin violenţă.

Primind rapoartele despre festivalul de la Wartburg, Metternich a fost oripilat şi era convins că *Burschenschaften* erau o ameninţare gravă ce trebuia eliminată. La Congresul european de la Aachen din 1818 el a cerut ca universităţile să fie puse sub strictă supraveghere, însă a întâmpinat opoziţia dură a lui Wilhelm von Humboldt, care considera că libertatea academică era sacrosanctă. În luna martie a anului următor, unul dintre adepţii fanatici ai lui Karl Follen, studentul seminarist Karl Sand, l-a înjunghiat fatal pe autorul reacţionar şi informatorul ţarist Kotzebue în casa acestuia din Mannheim. La scurt timp după aceea, un funcţionar civil superior din Nassau a fost asasinat de un farmacist cunoscut ca fiind apropiat al cercului studenţesc radical din Jena numit „Negrii“.

Acţiunile lui Sand au fost privite cu destulă simpatie printre liberali. Aşa cum se întâmplă adesea, victima a fost învinovăţită pentru această crimă. Görres a declarat că „despotismul“ era cauza principală a acesteia. Un distins profesor de teologie considera că Sand acţionase din convingere şi din nevinovăţia inimii. Sand a murit ca un martir al cauzei naţionale, iar vicleanul său călău, un ins cu convingeri democratice, a construit din cheresteaua eşafodului o magazie într-o podgorie din împrejurimile Heidelbergului, care avea să devină un loc de pelerinaj popular.

Metternich a hotărât să acţioneze ferm împotriva universităţilor şi a presei radicale, pe care le considera ameninţări grave la adresa Confederaţiei, dar a întâmpinat o oarecare rezistenţă din partea unui număr de state membre care considerau că un astfel de pas implica o restrângere a suveranităţii lor. Autorităţile prusace au efectuat o serie de arestări, inclusiv a lui Jahn şi a lui Ernst Moritz Arndt. Marele teolog şi filozof Friedrich Schleiermacher, care şi-a exprimat simpatia pentru studenţii radicali, a fost pus sub supravegherea strictă a poliţiei.

Metternich s-a întâlnit cu regele prusac la Teplitz pentru a discuta situaţia, iar apoi a convocat o întrunire a şefilor statelor germane importante la Karlsbad pentru luna august. Acolo s-a ajuns la un acord de reprimare a mişcării radicale, care a fost imediat adoptat de Bundestag, într-o manieră extrem de îndoielnică şi de rapidă. Acordul a fost promulgat la 20

septembrie 1819 sub titulatura de Decretele de la Karlsbad.

De aici înainte universităţile erau puse sub stricta supraveghere a poliţiei. Orice profesor care expunea vederi considerate ameninţătoare la adresa instituţiilor statului şi a ordinii publice trebuia demis. *Burschenschaften* au fost interzise, iar membrii acestora erau destituiţi din administraţia civilă. Ziarele şi broşurile trebuiau cenzurate. Cărţile de peste 320 de pagini erau considerate prea scumpe pentru publicul larg, astfel că nu au fost supuse cenzurii înainte de publicare decât începând cu 1842. La Mainz a fost instituită o comisie care să investigheze activităţile revoluţionare. Confederaţia putea interveni în orice stat care refuza să implementeze aceste măsuri sau care era ameninţat de revoluţie. Practic, unica funcţie a Confederaţiei Germane era aceea de a zdrobi disidenţa radicală.

Metternich a încercat să meargă un pas mai departe şi să blocheze mişcarea pentru reformă constituţională şi să revoce unele dintre constituţiile mai progresiste. Aici s-a lovit de rezistenţa statelor Württemberg, Bavaria şi Saxonia-Weimar, însă a reuşit să impună măsuri care să facă extrem de dificile schimbările constituţionale. Decretele de la Karlsbad au fost implementate cu grade de severitate diferită de la un stat la altul. Ele erau riguros respectate în Prusia şi Austria, unde studenţii radicali erau condamnaţi la ani lungi de închisoare, iar mulţi profesori importanţi au fost excluşi temporar de la catedră. Practicarea gimnasticii a fost strict interzisă. Volumul vehement naţionalist al lui Fichte, *Discursuri către naţiunea germană*, nu a primit permisiunea de republicare. În 1827, comisia de la Mainz a emis un raport întâmpinat cu huiduieli şi deriziune. În raport se spunea că Schleiermacher, Arndt şi Fichte erau inspiratorii „demagogilor“, care fuseseră încurajaţi şi de Stein, Hardenberg şi de alţi mari reformatori.

Deşi în anii 1820 viaţa în Germania era oprimantă şi mohorâtă, încercarea lui Metternich de a transforma Confederaţia într-un stat poliţienesc nu a avut decât un succes parţial. Sistemul era ineficient şi întru câtva absurd, însă structura federală laxă îngăduia existenţa unor zone de relativă libertate. Tendinţa germană spre introspecţie a fost întărită şi mai mult în perioada Biedermeier, predominând o atmosferă de resemnare apolitică şi de domesticitate filistină. Ceea ce îi exaspera pe aceia care nu se

puteau împăca cu condiţiile existente, producând un nou val de radicalism.

NEMULȚUMIRILE BURGHEZE

Cele mai serioase provocări ale sistemului lui Metternich au venit nu dinspre studenţii radicali şi iacobinii fanatici, ci dinspre liberalism. Versiunea germană a liberalismului era puternic influenţată de Kant, accentuând drepturile şi obligaţiile individului autonom, dar şi nevoia de a acţiona în vederea emancipării faţă de imperativele statului, ale birocraţiei şi stării sociale a individului. Emanciparea era considerată o datorie şi o obligaţie, un proces lung către un viitor neprecizat în care fiecare avea să-şi realizeze propria viziune asupra raţiunii şi libertăţii, şi un consens la care avea să se ajungă prin discurs raţional. Majoritatea liberalilor, mai ales cei din Germania de sud, aveau rezerve serioase faţă de economia capitalistă liberală, care producea simultan probleme sociale ce puteau fi văzute cu claritate în Anglia. Considerând că stabilitatea şi armonia socială erau mult mai importante decât creşterea economică, ei tânjeau după o societate preindustrială confortabilă. Cel mai de seamă economist al Germaniei, Friedrich List, a adoptat opinia opusă. El susţinea că numai o societate industrială modernă putea produce bogăţia necesară obţinerii mijloacelor de atenuare a problemelor sărăciei şi lipsurilor. Marii antreprenori din Renania, precum Ludolf Camphausen şi David Hansemann, Gustav Mevissen şi Hermann von Beckerath, erau perfect de acord. Aşa cum avea să comenteze Karl Marx, liberalismul german, cu poziţia sa ambivalentă faţă de modernitate, dedica prea mult timp teoriei şi prea puţin practicii. Era mai degrabă o stare de spirit decât un program politic. Sau cum argumentase Kant, pentru ei libertatea nu exista decât pe tărâmul idealurilor şi obligaţiilor, aflat în contrast cu lumea reală a politicii şi cu societatea.

Ceea ce, în termeni mai practici, implica solicitarea unei suveranităţi populare restrânse, stricta limitare a intervenţiilor statului, domnia legii în faţa căreia să fie toţi egali, garanţii ale drepturilor individuale elementare, dreptul de asociere şi separarea puterilor. Un sistem în care ceea ce nu era expres permis era interzis trebuia înlocuit cu unul în care totul era permis mai puţin ceea ce era în mod expres interzis. Dreptul electoral trebuia

limitat doar la cei educaţi şi la proprietari, nicidecum risipit uşuratic celor care nu erau capabili să-şi formeze o părere inteligentă sau care nu aveau nici o mizăă materială în societate. Dar nici aşa nu s-a căzut de acord dacă drepturile democratice ale majorităţii puteau să fie sau nu reconciliate cu drepturile individuale. Încă de la bun început aceasta avea să se dovedească problema fundamentală din însuşi miezul concepţiei liberale. Exista sentimentul incomod că libertatea şi egalitatea erau ireconciliabile, dar în timp ce conservatorii credeau că aceste idei gemene duceau inevitabil la domnia terorii, liberalii sperau că, prin raţionalitate, moderaţie şi compromis, se putea evita oroarea acesteia. Totuşi, ei rămâneau extrem de precauţi şi respingeau planurile utopice în favoarea reformelor modeste şi graduale.

Însă liberalii germani se mai confruntau cu o dilemă. Ei înclinau în favoarea unui stat suplu care să intervină cât mai puţin posibil în viaţa cotidiană a cetăţenilor săi; însă, în cele mai multe cazuri, afacerile statului erau conduse de birocraţii liberali determinaţi să distrugă ultimele vestigii ale sistemului autocratic. În plus, statul înăbuşea libertatea de expresie, călca în picioare libertatea academică şi viola drepturile fundamentale ale opozanţilor săi. În parte aliat, în parte duşman, statul era privit cu cea mai mare suspiciune, căci liberalii şi-au dat seama că numai ei, nu statul, erau cei care puteau înfăptui viziunea unei societăţi libere. Treptat, printre liberali s-a răspândit convingerea că societatea nu trebuia să aştepte să fie eliberată de funcţionari publici luminaţi, ci să se emancipeze ea însăşi. Opunându-se revoluţiei de sus şi alarmaţi de perspectiva unei revoluţii de jos, liberalii voiau o reformă treptată în interesul celor educaţi, a proprietarilor şi a claselor mijlocii conştiente politic. Statul şi societatea erau de-acum pe cale să se ciocnească.

NAŢIONALISMUL

Pe măsură ce se forma societatea burgheză, cu economia de piaţă, raţionalismul, pluralismul şi individualismul ei, vechile legături sociale erau desfăcute, iar coeziunea socială ameninţată. Religia nu mai oferea repere utile pe drumul vieţii. Piaţa era alarmant de liberă şi de neiertătoare. Noile

diviziuni sociale deveneau tot mai ameninţătoare. Societatea nu mai era încleiată de tradiţii, de o ierarhie socială clar definită sau de confirmarea divină, ci tot mai mult de un limbaj comun şi de un sentiment al apartenenţei la o cultură comună. O astfel de societate oferea un sol fertil pentru noua religie a naţionalismului, care furniza un sentiment al comunităţii proaspăt şi entuziasmant.

Naţionalismul implica o naţiune reală sau imaginară. O naţiune se poate întemeia pe consimţământ, pe dreptul cetăţenilor de a-şi alege naţionalitatea şi, în consecinţă, dreptul de a guverna; sau pe etnia, limba şi cultura comune. Germania nu era o naţiune în cel dintâi sens, căci nu exista posibilitatea de a deveni german prin obţinerea unui paşaport german; calitatea de german se obţinea doar fiind membru al poporului (*Volk*) german.

Naţionalismul german a fost alimentat de războaiele împotriva Franţei şi de ocupaţia franceză a statelor vestice. În plus, era călăuzit de dorinţa de a crea o societate nouă, mai liberă. Era orientat împotriva francezilor în exterior şi împotriva despoţilor din interior. Lupta împotriva dominaţiei străine nu s-a conjugat în mod necesar cu viziunea liberală a unui popor liber. Contradicţia dintre cele două poziţii, ocultată parţial în timpul războaielor de eliberare, avea să devină cât se poate de evidentă. Deşi simpatia pentru francezi şi pentru lupta acestora pentru libertate era considerabilă, aproape toată lumea i se opunea lui Napoleon. Goethe îi admira geniul, iar Hegel a reuşit să se convingă pe sine că el era spiritul universal călare, un instrument al schimbării istorice care nu putea fi învinovăţit mai mult decât un cutremur sau o erupţie vulcanică. Însă şi unul, şi celălalt erau izolaţi în convingerile lor. Beethoven a eliminat dedicaţia către Napoleon de pe simfonia sa *Eroica*. Görres, fostul iacobin, se consola acum contemplând măreţia Germaniei medievale. Fichte, ultraradicalul de odinioară, a devenit un naţionalist virulent, iar răbufnirile naţionaliste ale acestui mare filozof coborau la nivelul tiradelor vulgare şi apocaliptice conţinând anticiparea fetidă a ceea ce avea să urmeze. Ideea statului organic faţă de care indivizii erau subordonaţi şi în care cetăţenii se puteau realiza deplin exercita o atractivitate generală. Arndt, pentru care naţionalismul era „religia timpului nostru“, şi teutonomanul Jahn erau trâmbiţaşii acestui

mesaj. Chiar şi indivizi echilibraţi precum Stein sau Humboldt au fost luaţi de acest val de naţionalism. Schleiermacher a reuşit să se convingă pe sine că, de vreme ce *Volk*-ul german era creaţia lui Dumnezeu, a-l sluji însemna să-i slujeşti creatorului acestuia. Kleist, care după lectura lui Kant suferise o acută criză de identitate, şi-a depăşit temporar anxietăţile ontologice, bălăcindu-se într-un naţionalism extatic şi aruncându-se într-o orgiastică ură faţă de francezi în piesa sa *Hermannschlacht*[15].

Pe măsură ce amintirile despre „trezirea naţională“ de la 1813 începeau să se risipească, a început căutarea unei identităţi naţionale. Arhitecţii construiau în stil „german“, însă era oarecum neclar dacă acesta era goticul sau romanicul. Pictorii produceau pânze reprezentând trecutul eroic al Germaniei, iar scriitorii, romane istorice. Se ridicau monumente pentru orice fel de personalităţi germane, de la Hermann la Gutenberg şi Mozart. Luther era privit ca o personalitate specific germană, iar protestanţii proclamau că religia lor era singura potrivită pentru adevăraţii germani. Ludwig I al Bavariei a construit templul Walhalla ca pe un panteon germanic al marilor figuri ale trecutului. În 1842, Friedrich Wilhelm IV a organizat o magnifică sărbătoare pentru a marca debutul fazei finale a construirii catedralei din Köln, unul dintre marile monumente ale trecutei glorii germane.

În ce priveşte forma pe care trebuia să o ia noua Germanie, opiniile erau împărţite. Goethe, care rămânea credincios cosmopolitismului secolului al XVIII-lea, credea că ar trebui să fie o comunitate culturală bazată pe modelul Greciei antice, pentru care nu era necesară formarea unui stat naţional. Patriotismul local şi regionalismul erau adânc ancorate şi fuseseră întărite în statele germane sudice care profitaseră de reorganizarea napoleoniană a Germaniei. Însă existau forţe care le contrabalansau pe acestea. Numărul remarcabil de asociaţii şi festivaluri naţionale, explozia presei naţionale, comunicarea intensă între marile universităţi, reformele educaţiei primare şi secundare şi o mult crescută mobilitate, toate acestea au contribuit la solidificarea unui sentiment de apartenenţă supraregională.

Practic, toţi liberalii erau naţionalişti. Ei criticau aspru statele germane mai mici şi solicitau formarea unei Germanii unite. Lozincile lor erau libertatea şi unitatea, deşi încă nu erau cu totul de acord care dintre ele era

mai importantă. Ei atacau Confederaţia pentru eşecul ei de a crea o monedă, precum şi măsuri şi greutăţi comune, pentru că nu eliminase pletora de vămi şi de bariere tarifare şi pentru că nu dezvoltase o politică de transporturi raţională. În plus, erau în general de acord că noua Germanie trebuia să fie un stat federal, dar ideile despre modul său de organizare şi despre rolurile Austriei şi Prusiei în raport cu federaţia erau vagi. Dar că Austria era parte a Germaniei era un lucru indiscutabil.

Liberalii apărau principiile Revoluţiei Franceze, cel puţin pe cele din faza sa incipientă şi moderată, şi au nutrit simpatie pentru greci în anii 1820, pentru polonezi în 1830–1831, şi pentru elveţieni în 1847–1848. Conservatorii susţineau că apelul liberal la libertate conducea inevitabil la haos şi teroare. În viziunea acestora, ordinea şi stabilitatea erau precondiţiile esenţiale pentru libertatea reală. Alternativa ordinii şi stabilităţii era revoluţia, iar o a treia cale, de mijloc, nu exista. În locul sfadei nesfârşite şi a încleştării dintre opinii ireconciliabile, pe care liberalii erau mulţumiţi să le numească democraţie, era nevoie de o autoritate tradiţională şi legitimă care să existe prin graţia lui Dumnezeu. „Autoritate, nu majoritate“ era lozinca lor. Noţiunea de progres era considerată o iluzie deşartă. Faptul că se puteau tăia capete în numele raţiunii demonstra că societatea trebuia călăuzită de o autoritate confirmată religios, impermeabilă la hybrisul utopic. Conservatorismul german era la antipodul conservatorismului progresist al lui Edmund Burke şi mult mai apropiat de tunetele şi fulgerele reacţiunii sumbre ale lui de Maistre şi Bonald.

Pentru conservatori, clasa mijlocie urbană reprezenta cel mai mare pericol. Capitaliştii, intelectualii şi funcţionarii publici liberali, cu vorbăria lor periculoasă despre domnia raţiunii şi apelurile la elaborarea unei constituţii, erau în opoziţie cu masele de oameni care nu voiau decât pace şi linişte într-o comunitate orânduită şi ierarhizată, în care fiecare îşi cunoştea locul în ceea ce Karl Ludwig von Haller numea „statul patrimonial“. Acest atac împotriva burgheziei le-a adus conservatorilor un sprijin considerabil din partea artizanilor şi a ţăranilor care pierdeau tot mai mult teren pe măsură ce Germania se preschimba rapid într-o societate industrială. Conservatorii au denunţat liberalismul economic pentru că genera alienare, separarea capitalului de muncă, destrămarea legăturilor tradiţionale şi

crearea unui stat birocratic cu capete de hidră şi fără suflet. Este fascinant de observat cât de asemănătoare sunt multe dintre atacurile lor împotriva societăţii burgheze cu cele ale socialiştilor de mai târziu. Pentru oameni precum Adam Müller, Friedrich Schlegel şi Görres în versiunea sa finală, a numi „liberă“ această societate sumbră şi inumană era o crudă batjocură. Dar conservatorii erau exact la fel de vehemenţi şi în denunţarea naţionalismului. Pentru ei, naţionalismul era o violare flagrantă a drepturilor legitime, consfinţite de timp şi suverane, o emanaţie a minţilor burgheze lipsite de Dumnezeu. Conservatorii erau particularişti, susţinători ai Confederaţiei Germane, dominate de Metternich, şi ai Europei Sfintei Alianţe.

În epoca premartie, Prusia nu avea constituţie. Era un stat autoritarist, strâns la pungă şi eficient, însă nu era un stat poliţienesc, şi nici nu era la bunul-plac al conducătorilor săi. Chiar dacă codurile sale legale erau în urma celor ale vecinilor ei mai progresişti, cel puţin prevala domnia legii. Era un stat condus de o administraţie civilă onestă, muncitoare şi competentă, însă nu mai era în armonie cu aspiraţiile clasei mijlocii, aşa cum fusese în epoca reformelor. În statele germane sudice, unde mişcarea constituţională mersese cel mai departe, ritmul reformelor slăbise sensibil. Se făcea prea puţin pentru modernizarea economiilor acestor state, astfel că disparitatea dintre Prusia şi Germania de sud a crescut şi mai mult. Sudul avea constituţii, guverne conservatoare şi economie stagnantă. Prusia avea instituţii politice învechite, dar o structură socială mai modernă şi o economie prosperă.

Statele germane sudice au dezvoltat ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept „patriotism constituţional“. Statele ale căror frontiere fuseseră radical redesenate în perioada napoleoniană, erau definite de constituţii. Aceste constituţii limitau puterea şi suveranitatea principilor. Legile nu puteau intra în vigoare fără consimţământul organului reprezentativ. Scrutinul pentru *Landtage*, sau diete, era indirect, limitat şi inegal. O cameră superioară, în care accesul era ereditar, asigura rolul predominant al aristocraţiei. Puterile dietelor erau limitate şi se întruneau rareori. Totuşi, în ciuda acestor restricţii, viaţa parlamentară în Germania de sud a înflorit, până într-atât încât camerele parlamentare inferioare au devenit susţinătoare fervente ale

aspiraţiilor clasei mijlocii. Specificul acestor corpuri reprezentative era că aproximativ jumătate dintre membrii lor erau funcţionari publici, care au devenit unii dintre cei mai deschişi critici ai statului, pe care însă continuau să-l slujească loial.

Puterile parlamentelor din Germania de sud erau strict limitate. Guvernele le puteau destitui, puteau influenţa alegerile şi puteau lua măsuri disciplinare împotriva deputaţilor, însă preferau să evite confruntările cu reprezentanţii aleşi. Controlul parlamentar asupra sistemului de taxe era un factor ce nu putea fi ignorat. Încercările de a-l ocoli, cum s-a întâmplat în Baden, în anii 1820, au produs atât de multe dificultăţi, încât guvernul a trebuit să cedeze în cele din urmă. Odată încheiată criza, *Landtag*-ul din Baden a făcut în aşa fel încât adoptarea bugetului să depindă de abolirea cenzurii. Bundestagul a solicitat imediat revocarea acestei măsuri, fapt ce i-a convins pe liberali că schimbările semnificative nu se pot face decât la nivel federal, nu în fiecare stat în parte. Drept urmare, naţionalismul liberal a fost întărit.

O serie de conflicte dramatice între guverne şi parlamente au avut un efect profund asupra liberalismului german. Relaţia dintre guvern şi parlament a devenit chestiunea constituţională centrală, liberalii percepându-se pe ei înşişi mai curând în rolul de controlori, nu de guvernanţi. Au format o opoziţie permanentă, aţintind un ochi atent asupra guvernului, pentru a se asigura de respectarea drepturilor individuale. Cum guvernele şi parlamentele erau într-un conflict permanent, nu s-a putut face nici un fel de progres către o constituţie liberală, ceea ce i-a frustrat şi mai mult pe liberali.

ZOLLVEREIN

Singurul eveniment politic pozitiv petrecut în Germania în perioada premartie a fost formarea Uniunii vamale (*Zollverein*) în 1832. La Congresul de la Viena, propunerea ca Bundestagului să i se dea sarcina de a găsi o politică vamală comună n-a fost acceptată, din pricina obiecţiilor, mai ales ale Bavariei, că aceasta ar fi constituit o violare a suveranităţii statelor membre. Zollvereinul a fost opera reformatorilor economişti din Prusia,

care au acceptat cu entuziasm ideea promovată printre alţii de Stein, de economistul Friedrich List şi de baronul zahărului, Johann Friedrich Benzenberg, că Germania nu se putea dezvolta economic decât dacă forma o piaţă comună. Argumentul a devenit foarte convingător după mârşavul război vamal dintre Austria şi alte state germane, ulterior recoltei agricole catastrofale din 1816.

Procesul anevoios al formării uniunii vamale a început în 1818, an în care au fost abolite toate barierele vamale dintre diversele provincii ale Prusiei. Totuşi, nu se poate spune că prusacii erau inovatori în această privinţă. Bavarezii eliminaseră vămile interioare încă din 1807, Württemberg în 1808, iar Baden în 1812, însă oficialii prusaci erau hotărâţi să extindă uniunea vamală astfel încât să includă cât mai multe dintre statele germane.

Legea din 1818 a creat o piaţă liberă care includea 10,5 milioane de germani, dar a şi impus tarife de tranzit împovărătoare. Asociaţia Generală Germană pentru Comerţ şi Industrie, prima asociaţie integral germană de acest gen, al cărei foarte capabil purtător de cuvânt era Friedrich List, a început promovarea ideii uniunii vamale germane după model prusac. Poziţia Confederaţiei era că o astfel de instituţie era periculos de liberală, dar şi alte state se opuneau ideii, astfel că trebuia găsită o soluţie alternativă.

În principal din iniţiativa baronului Karl August von Wangenheim, delegat al Württembergului în Bundestag, în mai 1820 s-a semnat un tratat vamal al statelor germane sudice, adică Württemberg, Baden, Bavaria, Hessen-Darmstadt şi majoritatea statelor din Turingia. Ceea ce n-a însemnat mare lucru, căci semnatarii s-au blocat ani de zile unii pe alţii, Bavaria solicitând taxe vamale protecţioniste, în timp ce Baden voia comerţ liber.

Sub excepţional de competenta conducere a ministrului său de finanţe, Friedrich von Motz, şi a expertului economic al Ministerului de Externe, Albrecht Eichhorn, Prusia era hotărâtă să extindă uniunea vamală prusacă şi în Germania de nord şi centrală. Viziunea lui Motz depăşea cu mult soluţia economică. El credea că, dacă Germania rămânea divizată, statele germane mai mici erau sortite înapoierii. Austria, împovărată de problemele specifice unui imperiu multietnic, nu avea capacitatea să preia rolul de lider în această chestiune, astfel că Germania trebuia unită de către Prusia prin intermediul uniunii vamale. Motz argumenta că tarifele vamale simbolizau

diviziunea politică şi că uniunea politică avea să decurgă necesar din abolirea acestora. Nu toţi oficialii prusaci erau de acord cu viziunea liberală a lui Motz, dar toţi au înţeles necesitatea de a reuni cele două jumătăţi ale Prusiei astfel încât să formeze o zonă unică de comerţ liber şi de a aboli enclavele din interiorul acestui talmeş-balmeş de provincii.

Această sarcină s-a dovedit dificilă şi de durată. Abia în 1828 ducatul de Anhalt s-a admis învins într-un război vamal şi s-a alăturat uniunii prusace. Electoratele de Hessen şi Hanovra, situate între Brandenburg-Prusia şi provinciile sale vestice, au rezistat cu înverşunare tuturor tentativelor de a le atrage în uniune. Prusacii s-au orientat spre sud. Ceva mai târziu în acelaşi an, au reuşit să convingă Hessen-Darmstadt să se alăture uniunii, stabilind astfel un cap de pod la sud de râul Main. Austria şi multe state germane erau hotărâte să le reziste prusacilor. La îndemnul Franţei şi Austriei, în Germania centrală s-a format o uniune vamală ce includea Saxonia, o parte a statelor din Turingia, Electoratele de Hessen, Hanovra şi Braunschweig, Nassau şi Bremen. Şi tot în 1828, în Germania de sud, Bavaria şi Württemberg au format şi ele o uniune vamală.

Prusia a câştigat de partea sa două din statele turingiene printr-o generoasă ofertă de a le îmbunătăţi şoselele, iar în 1829 a semnat un tratat comercial cu uniunea statelor germane din sud. Doi ani mai târziu Hessen-Kassel a cedat în sfârşit, realizându-se astfel legătura dintre provinciile prusace estice şi cele vestice. În 1833, negocierile dintre prusaci şi uniunile statelor sudice s-au încheiat în sfârşit, după ce Prusia a făcut concesii substanţiale. Uniunea rezultată a primit numele de Deutscher Zollverein. La scurt timp după aceea, Saxonia şi statele din Turingia s-au alăturat uniunii, astfel că de Anul Nou 1834, la miezul nopţii, Zollverein a fost inaugurat oficial. În anii următori, alte state mai mici s-au alăturat uniunii, astfel că, în 1842, din cele 39 de state germane, 28 erau membre ale Zollverein. Hanovra, Braunschweig şi Oldenburg încă se mai ţineau la distanţă.

Zollvereinul a întărit mult poziţia Prusiei în Germania, dar n-a făcut inevitabilă soluţia unei Germanii mici sub conducere prusacă. Uniunea vamală era organizată pe principii federale, aşa cum este astăzi Uniunea Europeană. Membrii ei aveau drept de veto şi dreptul de a părăsi uniunea oricând doreau. Statele membre ale Zollverein puteau apela oricând la

ajutorul Austriei, ba chiar în războiul din 1866 majoritatea lor aveau să sprijine Austria împotriva Prusiei. Pe de altă parte, creşterea rapidă a puterii industriale a Prusiei i-a conferit o tot mai mare pondere în uniunea vamală şi, finalmente, în Germania.

GERMANIA SUB METTERNICH

Germania era o arenă diplomatică importantă, în care majoritatea puterilor aveau un interes direct: Rusia ca garantă a înţelegerii de la Viena, Marea Britanie din pricina uniunii personale cu Hanovra, iar Olanda şi Danemarca aveau şi ele interese în Confederaţie. Când şi când, Franţa privea cu jind la frontiera de pe Rin. Însă Confederaţia germană însăşi nu avea nici o greutate pe scena internaţională, nu avea nici ministru de externe şi nici politică externă comună. Dintre statele germane, doar Austria conta realmente, astfel că, dacă Germania avea o politică externă, era aceea a lui Metternich şi a Austriei. Prin comparaţie cu cea din urmă, prestigiul Prusiei pălea.

Principiile politicii externe a lui Metternich erau clare. El voia să menţină ordinea conservatoare, să asigure stabilitatea şi să păstreze poziţia de mare putere a Austriei. Problema era că devenea tot mai dificil să urmărească simultan toate aceste obiective, iar tentativa sa era finalmente sortită eşecului. Metternich era îndeajuns de versat încât să ştie că vremea sistemului său era pe sfârşite, însă nu era un om de stat suficient de mare încât să se adapteze pentru a întâmpina provocările unei societăţi în transformare rapidă. Nu putea spera decât să reziste cât de mult posibil şi să amâne zilele sumbre când sistemul avea să se prăbuşească. Pentru el, evenimentele din 1848 n-au constituit o surpriză, ba chiar se felicita că revoluţia survenise atât de târziu.

Metternich era un adept fervent al diplomaţiei la vârf. Ulterior Congresului de la Viena s-au desfăşurat în mod regulat o serie de congrese în vederea întăririi cooperării între statele europene şi pentru discutarea problemelor de securitate comune. Însă marile puteri aveau interese divergente. Marea Britanie, pe de o parte, era mai puţin preocupată de chestiunile legitimităţii şi restauraţiei conservatoare, dar, pe de alta,

simpatiza cu aspiraţiile naţionale ale popoarelor supuse; politica sa se concentra asupra menţinerii echilibrului de putere în Europa. Pentru atingerea acestui obiectiv, principiile puteau fi abandonate. Ţarul Alexandru I era extrem de impredictibil, mânat de viziunile imature şi mistice despre o nouă ordine europeană. Britanicii erau decişi să-i ţină în frâu pe ruşi, motiv pentru care Metternich era preocupat să întreţină relaţii bune cu Marea Britanie. În acelaşi timp, cum Austria se învecina cu Rusia, Metternich spera să evite conflictele, convingându-l pe ţar să urmeze politici mai cumpănite şi conservatoare. Rusia şi Austria puteau cădea de acord asupra intervenţiei armate împotriva mişcărilor revoluţionare din Italia, Spania şi Portugalia, dar guvernul britanic nu voia să se amestece în astfel de acţiuni. Marea Britanie s-a retras din sistemul Congresului, iar din 1822 nu trimitea decât observatori. Castlereagh s-a sinucis în acelaşi an, iar noul ministru de externe britanic, Canning, se opunea hotărât Sfintei Alianţe. El a sprijinit entuziast mişcările naţionale revoluţionare din America de Sud, iar în 1826 „îndemna Lumea Nouă să existe pentru a o echilibra pe cea veche“.

Date fiind interesele lor naţionale conflictuale, Austria şi Rusia nu puteau rămâne strâns aliate. Țarul Nicolae I, din 1825 urmaș la tron al fratelui său mai mare şi soțul fiicei lui Friedrich Wilhelm III al Prusiei, era un despot îngrozitor care a urmărit cu hotărâre ceea ce considera că sunt interesele naţionale ale Rusiei. Împreună cu britanicii, a sprijinit lupta pentru independenţă a Greciei. Britanicii voiau să împiedice ca Grecia să devină un protectorat rus; ruşii voiau să slăbească Imperiul Otoman, în timp ce Metternich îl sprijinea pe sultan din motive de legitimitate. Cum, în privința Chestiunii Orientale, Marea Britanie şi Rusia se aflau în tabere adverse, iar sistemul său era în ruină, influenţa lui Metternich în afacerile internaţionale era minimă.

Însă revoluţia se apropia tot mai mult. Revoluţia franceză din iulie[16] a declanşat o serie de revolte în toată Europa. Belgia s-a rupt de Olanda. În Italia au avut loc numeroase revolte. În Polonia s-a produs o insurecţie importantă împotriva stăpânirii ruse. Anglia şi Franţa au făcut cunoscut că nu vor tolera o intervenţie în Belgia, dar austriecii erau oricum foarte ocupaţi în Italia, iar ruşii, în Polonia. Crearea unei Belgii independente a fost un alt eşec important pentru Metternich. Deşi formarea unei republici

belgiene a fost împiedicată, iar aspiraţiile francezilor de a transforma Belgia într-un cvasiprotectorat au fost dejucate, totuşi principiul legitimităţii fusese înfrânt şi se puteau găsi şi alţii tentaţi să urmeze exemplul belgian.

Impactul Revoluţiei din Iulie a fost resimţit şi în Germania. În Braunschweig au avut loc proteste împotriva brutalului regim absolutist al ducelui Karl, care în 1827 anulase drepturile consultative ale stărilor. Ducele a refuzat să facă orice fel de concesii; o mulţime de artizani, muncitori şi tineri au dat foc palatului, iar ducele a fugit. *Landtag*-ul l-a declarat incapabil de guvernare, numindu-l regent pe fratele acestuia. Ducele a încercat să revină în ţară, dar a fost oprit de unităţi militare sprijinite de miliţii populare. După revolta ţărănească din 1832, s-a promulgat o constituţie care consolida reprezentarea claselor mijlocii şi a ţărănimii, diminuând influenţa aristocraţiei.

Wilhelm II, electorul de Hessen, era unul dintre cei mai răi despoţi germani, care scandalizase burghezia, maimuţărind vechiul regim şi afişându-se în compania amantei sale. La Kassel, Hanau şi Fulda s-au organizat demonstraţii care cereau înfiinţarea dietei. S-a format o miliţie de voluntari, iar protestele împotriva numeroaselor abuzuri s-au răspândit. La fel ca în Braunschweig, artizanii şi muncitorii au fost cei mai activi în aceste evenimente, fapt speculat de burghezie pentru a argumenta că era esenţială adoptarea unei constituţii pentru a evita un război civil între avuţi şi săraci. Electorul a cedat şi a împuternicit un *Landtag*, care imediat i-a cerut abdicarea. Prinţul moştenitor a fost numit coregent şi s-a adoptat o constituţie care era de departe cea mai progresistă din întreaga Germanie. Parlamentul era unicameral, membrii săi erau aleşi pe baza unui sufragiu destul de larg şi era dominat de burghezie şi ţărănime. Era singurul organism parlamentar din Germania care avea dreptul să iniţieze legi şi care avea drept de veto în cazul decretelor de urgenţă.

Mişcarea de protest din Saxonia a avut numeroase aspecte. Opinia majoritară era că învechitul sistem de guvernare avea nevoie de o reorganizare drastică, iar societatea trebuia modernizată, însă aceste năzuințe erau amestecate cu dispute confesionale și cu protestele artizanilor împotriva industrializării. După o serie de proteste a fost instituit un minister al reformei, care în scurt timp a fost presat să-și înceapă activitatea.

Rezultatul a fost noua constituţie din 1831, care, deşi nu era nici pe departe la fel de progresistă ca aceea din Electoratul de Hessen, era un important pas înainte.

Şi Hanovra a fost scena unor demonstraţii violente împotriva regimului reacţionar al contelui Münster. În oraşul universitar Göttingen, tutorii (*Privatdozenten*) au condus o rebeliune care a trebuit înăbuşită de armată. Guvernul a hotărât să acţioneze. Münster a fost demis şi au început discuţii cu dieta pe tema unei constituţii care a intrat în vigoare în 1833. Aceasta făcea puţine concesii liberalilor urbani, însă aceştia s-au consolat întru câtva cu reducerea taxelor şi cu faptul că ţărănimea era în sfârşit eliberată de obligaţiile ei feudale.

În 1830, astfel de revolte dramatice nu s-au produs şi în Germania de sud, dar opoziţia liberală a fost încurajată să adopte poziţii mai îndrăzneţe. Au avut loc câteva demonstraţii de susţinere a independenţei poloneze, cea mai mare dintre acestea, desfăşurată la München, a fost împrăştiată de armată. Grupurile radicale au fost încurajate de evenimentele din 1830, astfel că în 1832, în Hambach, oraş din Palatinat, s-a desfăşurat o manifestaţie uriaşă, organizată de recent formata „Asociaţie a Presei şi Patriei“. La manifestaţie au participat între 20.000 şi 30.000 de persoane, ceea ce însemna că era cea mai mare demonstraţie politică care avusese loc până atunci în Germania. Manifestanţii au fluturat steagul german negru, roşu şi galben, dar şi vulturul alb al Poloniei. Aceştia erau preponderent artizani şi ţărani, dar la manifestaţie au participat şi o seamă de studenţi, împreună cu câţiva reprezentanţi din Franţa şi Polonia. Participanţii au ascultat o suită de discursuri entuziasmante care solicitau o „revoluţie legală“ democratică, care să depăşească mult reforma constituţională liberală, emanciparea femeilor şi formarea unui stat naţional german. Tonul acestor discursuri era cosmopolit şi foarte diferit de naţionalismul german înverşunat al Festivalului de la castelul Wartburg. Şi în alte părţi ale Germaniei au avut loc demonstraţii de mai mică amploare, şi au existat şi cazuri izolate de violenţă.

Chiar şi reformatorii moderaţi, precum Heinrich von Gagern şi Karl von Rotteck, erau de acord cu autorităţile că toate aceste evenimente erau opera unor demagogi nechibzuiţi. La îndemnul lui Metternich, Bavaria a declarat

starea de urgenţă, iar în Palatinat a fost trimis un bătrân mareşal pentru a aresta radicalii şi pentru a dezrădăcina numeroşii copaci ai libertăţii care fuseseră plantaţi în toată regiunea în semn de provocare. Majoritatea liderilor Festivalului din Hambach au reuşit să scape de arestare. O lună mai târziu, Bundestagul adopta cele „Şase Articole“ prin care se limitau drastic drepturile dietelor şi se instituia o Comisie de control care să asigure respectarea riguroasă a acestor prevederi. S-a proclamat şi o lege federală, care înăsprea cenzura şi interzicea toate asociaţiile şi întrunirile politice.

Mişcările de protest au continuat în ciuda acestor măsuri. În anul următor, în Palatinat au avut loc festivităţi pentru a marca aniversarea manifestaţiei din Hambach. În Frankfurt am Main, un grup de studenţi din Heidelberg au organizat un atac împotriva celei mai mari garnizoane din oraş. Era un gest dramatic conceput să declanşeze o revoltă generală care să ducă la ocuparea Bundestagului, la arestarea delegaţilor şi la formarea unui consiliu revoluţionar. Aşa cum se întâmplă adesea, cetăţenii au considerat că întregul episod era doar o farsă studenţească şi l-au privit cu detaşare amuzată.

Însă autorităţile n-au împărtăşit această indiferenţă. Armatei i s-a ordonat să intervină, ceea ce a dus la uciderea a şase soldaţi, împreună cu un student. Apoi, Metternich a făcut presiuni pentru adoptarea unei legislaţii şi mai represive. A fost instituit Biroul Central pentru Anchete Politice, care a început imediat munca de urmărire a radicalilor. În zece ani, s-au desfăşurat 2.000 de anchete. Autorităţile prusace au luat măsuri drastice: au fost arestaţi 204 studenţi, majoritatea fiind condamnaţi la ani grei de închisoare; 39 dintre ei au fost condamnaţi la moarte. De aici înainte, calitatea de membru al unei frăţii studenţeşti era considerată înaltă trădare.

În 1835, poliţia a descoperit o reţea de intelectuali radicali şi artizani din Giessen, Marburg şi Frankfurt care îndemnau la răsturnarea violentă a ordinii existente, la crearea unei republici întemeiate pe suveranitatea populară şi egalitate autentică. Tânărul şi strălucitorul dramaturg Georg Büchner era excepţionalul purtător de cuvânt al acestui grup. În pamfletul său *Curierul din Hessen,* din 1834, al cărui coautor era Friedrich Ludwig Weidig, a propus un slogan care avea să devină un clişeu răsfolosit în cercurile de stânga: „Pace colibelor! Război palatelor!“ Büchner a reuşit să scape de arestare şi s-a refugiat la Zürich, unde a murit de febră tifoidă în

1837, la vârsta de 24 de ani.

Burghezia liberală, care nu trăia nici în colibe, nici în palate, era oripilată de astfel de idei instigatoare şi simpatiza cu autorităţile care îi urmăreau cu hotărâre pe radicalii periculoşi. Dacă ar fi citit magistralul studiu al complexităţilor şi ambiguităţilor morale ale Revoluţiei Franceze pe care Büchner îl făcea în drama sa *Moartea lui Danton*, sau analiza chinuitoare a structurilor de control social şi dependenţă psihologică din *Wozzeck*, ca să nu mai vorbim despre ridiculizarea delicată a vechii ordini din comedia sa *Leonce şi Lena*, ar fi fost mai puţin indignaţi.

Büchner se număra printre scriitorii radicali talentaţi ai anilor 1830, între care se regăsea şi Heinrich Heine, cel ale cărui versuri politice exprimau relaţia sa de dragoste şi ură cu Germania şi care şi-a dezlănţuit spiritul ironic într-un limbaj de o excelenţă şi claritate neegalate. Heine şi Ludwig Börne erau figurile de frunte ale mişcării literare Tânăra Germanie; scrierile aderenţilor la această grupare fiind interzise de Bundestag în 1835, sub acuzaţia de imoralitate şi blasfemie. Cauza directă a acestei drastice acţiuni a fost publicarea romanului *Wally Sceptica* (*Wally die Zweiflerin*), al lui Karl Gutzkow, care ataca ipocrizia bisericilor şi propovăduia iubirea liberă şi emanciparea femeilor.

„Tinerii Germani“ erau naivi din punct de vedere politic şi puţine dintre operele lor literare sunt de valoare însemnată. Numai Heine combina geniul literar cu uimitoarea abilitate de a analiza răul vremurilor sale. Cel mai adesea, istoria i-a dat dreptate. Heine şi Börne erau cei mai importanţi exilaţi germani de la Paris. Ei se numărau printre membrii fondatori ai Asociaţiei Poporului German (*Deutsche Volksverein*) formată la Paris ca filială a Asociaţiei Presei. A fost lichidată de poliţie în 1834, dar un nucleu dur de radicali a format Uniunea Nelegiuiţilor (*Bund der Geächteten*); câţiva ani mai târziu, din aceasta s-a desprins un grup numit Uniunea Drepţilor (*Bund der Gerechten*) care îmbrăţişa un comunism incipient şi cu care tânărul Karl Marx avea să intre curând în legătură. Cea mai importantă figură a acestui grup a fost Wilhelm Weitling, calfă de croitor care trăia în exil în Franţa şi Elveţia şi care propunea în cărţile sale propria versiune de socialism utopic. Viziunea sa era una preindustrială, în care proletariatul industrial nu juca nici un rol. Viziunea mesianică a lui Weitling, în care

proprietatea şi banii trebuiau abolite şi care-l propunea pe Isus drept comunist originar, avea să se realizeze prin revoluţia socială. Tocmai datorită Tinerilor Germani poate fi conceput Festivalul de la Hambach ca parte a contextului mişcării socialiste europene.

În timpul acestor ani tulburi, Prusia şi Austria au rămas remarcabil de liniştite, însă încercările Electoratului de Hessen de a da timpul înapoi au întâmpinat o puternică opoziţie, iar între guvern şi *Landtag* se menţinea o tensiune permanentă. Presiunile populare l-au silit pe regent să-l demită pe prim-ministrul Ludwig Hassenpflug, reacţionar înverşunat şi cumnat al fraţilor Grimm, faimoşi pentru culegerile lor de basme, însă miniştrii ce i-au urmat acestuia nu au fost cu mult mai buni, astfel că Electoratul de Hessen a rămas sus pe lista statelor care meritau oprobriul liberal.

În 1837, uniunea personală a Hanovrei cu Anglia a luat sfârşit odată cu încoronarea reginei Victoria şi cu urcarea pe tronul Hanovrei a ultrareacţionarului Ernst August de Cumberland. Acesta a refuzat să depună jurământul de loialitate faţă de constituţie, a dizolvat dieta şi a declarat constituţia nulă şi neavenită. La scurt timp după aceea, şapte profesori marcanţi din Göttingen şi-au declarat loialitatea faţă de constituţie, fapt ce le-a atras demiterea imediată. Când a fost avertizat de posibilele consecinţe ale demiterii unor universitari atât de distinşi precum fraţii Grimm şi istoricii Dahlmann şi Gervinus, regele a remarcat, cu o îngrijorătoare intuiţie, că profesorii, ca şi târfele, se puteau cumpăra cu bani. „Cei Şapte din Göttingen“ au devenit astfel eroii liberalismului german, celebraţi ca indivizi cu principii şi care sprijineau drepturile constituţionale împotriva capriciilor monarhice. Aceştia nu erau nici scandalagii provocatori şi nici demagogi zeloşi, ci, în principal, profesori apolitici care au avut curajul să denunţe acţiunile răuvoitoare ale regelui. Baden şi Bavaria au sprijinit apelul opoziţiei hanovriene către Bundestag pentru îndreptarea acestor măsuri samavolnice, dar majoritatea statelor germane l-au sprijinit pe Metternich, care simpatiza cu lovitura de stat a lui Ernst August şi care a fost astfel aprobată de Confederaţie. În 1840, s-a propus o nouă constituţie, însă era un document mult mai puţin liberal decât versiunea anterioară, prin care puterile dietei erau mult diminuate, miniştrii nemaifiind răspunzători în faţa sa.

În ciuda reprimării vieţii intelectuale şi politice în Germania, aceasta era departe de a fi înăbuşită. Însuşi faptul că Germania era o Confederaţie însemna că atmosfera era foarte diferită de la un stat la altul. Chiar dacă Cei Şapte din Göttingen fuseseră demişi în Hanovra, dacă ar fi dorit n-ar fi avut nici o dificultate să-şi găsească posturi în alte universităţi. Tot în această perioadă a Decretelor de la Karlsbad şi a celor Şase Articole s-au delimitat clar principalele mişcări politice din Germania: conservatori, catolici, liberali, democraţi şi socialişti. Conservatorii erau antinaţionalişti, considerau că, împotriva liberalilor şi a radicalilor, Confederaţia trebuia să-şi exercite întreaga putere şi susţineau colaborarea strânsă între Austria şi Prusia împotriva forţelor schimbării. Omul de stat prusac Joseph Maria von Radowitz a fost cel dintâi care a sesizat că într-adevăr conservatorismul putea fi reconciliat cu naţionalismul şi avea să argumenteze că Prusia trebuia să se impună înăuntrul unei Confederaţii reformate.

CATOLICISMUL

Spre deosebire de protestanţi, catolicii începeau să fie văzuţi drept un partid distinct. Rolurile relative ale bisericii şi statului fuseseră redefinite prin Revoluţia Franceză şi secularizare. Biserica voia să fie eliberată de imixtiunile statului, dar în acelaşi timp voia să aibă o influenţă decisivă asupra unor chestiuni esenţiale precum educaţia şi familia. Aşadar catolicii se opuneau statului secular şi autoritar, dar şi liberalilor anticlericali, care propagau individualismul şi credinţa vană în puterile nelimitate ale raţiunii. Această dispută avea să continue de-a lungul întregului secol şi avea să fie recreată în mod excepţional în dezbaterile dintre Naphta şi Settembrini în capodopera lui Thomas Mann *Muntele vrăjit*.

În 1803, catolicii aveau să intre în conflict deschis cu statul prusac, când guvernul a solicitat ca, la est de Elba, copiii din căsătorii mixte să fie crescuţi în religia tatălui. Conform practicii tridentine, copiii din căsătorii între catolici şi protestanţi trebuiau crescuţi în catolicism. În 1825, solicitarea guvernului a fost extinsă la întreaga Prusie, inclusiv la Renania majoritar catolică. Deşi papa a îndemnat la reţinere, rezistenţa faţă de lege era răspândită, iar episcopul Kölnului a fost arestat în 1837 pentru că o

denunţase public. El şi o seamă de alţi episcopi au devenit eroi în ochii coreligionarilor lor. În 1840, la începutul domniei sale, Friedrich Wilhelm IV le-a făcut pe plac supuşilor săi catolici, iar biserica a câştigat o importantă victorie împotriva statului, ceea ce a dat un avânt serios catolicismului politic. S-au format un număr de asociaţii catolice, iar pelerinajele ce atrăgeau un mare număr de credincioşi au căpătat o coloratură politică distinctă. Joseph Görres a publicat un nou pamflet strălucit, *Athanasius*, care a furnizat un program catolicismului politic. El argumenta că, de vreme ce partidele erau o parte esenţială a unui stat constituţional modern, catolicii trebuiau să se organizeze ca să lupte pentru drepturile lor. Aceste idei au fost dezvoltate într-o nouă revistă, *Historisch-politische Blätter für das katolische Deutschland* (*Gazeta istoric-politică pentru Germania catolică*), publicată la München. Görres şi amicii săi declarau război statului birocratic şi autoritar, moştenitorilor liberali ai Revoluţiei Franceze, care urmăreau să distrugă totul în calea lor, socialismului ateu şi, mai presus de toate, Reformei, care se afla la rădăcina tuturor relelor modernităţii. Görres, cândva un radical, se situa acum ferm în tabăra catolicismului conservator, care visa reinstituirea unei societăţi corporative specifice unei epoci de mult apuse.

Majoritatea catolicilor germani erau prea puţin preocupaţi de problemele filozofice ale individualismului şi raţionalismului care despărţeau ultraconservatorii de liberali. Ei simpatizau cu catolicii din Polonia şi Irlanda care luptau pentru independenţa naţională. Sprijineau revendicările liberalilor pentru libertate de expresie, libertate de asociere şi reducerea puterii statului. Unii dintre ei mergeau şi mai departe criticând aspru societatea industrială, considerând-o cauza directă a sărăciei, lipsurilor şi alienării. Aceştia cereau intervenţia statului pentru protejarea clasei muncitoare de cele mai grosolane forme de exploatare, încurajau clasa muncitoare să se organizeze pentru a-şi susţine interesele şi jucau un rol activ în educarea muncitorilor. În 1845, Adolf Kolping înfiinţa Asociaţia Zilierilor Catolici pentru a asigura nevoile muncitorilor în călătoriile lor. Mai târziu în acelaşi secol, episcopul Ketteler de Mainz avea să transforme catolicismul social într-o mişcare politică majoră.

În chestiunea naţională, marea majoritate a catolicilor erau federalişti,

antiprusaci şi în favoarea unei Germanii mari care să includă şi Austria catolică. Cu toţii erau de acord că interesele bisericii constituiau cea mai importantă preocupare a lor şi refuzau să permită divergenţelor dintre conservatori şi liberali să le compromită poziţia în privinţa acestei chestiuni cardinale. Catolicismul politic a pus bazele unui partid popular autentic în care principii şi muncitorii catolici, conservatorii şi liberalii catolici, prusacii şi bavarezii puteau conlucra pentru îndeplinirea obiectivelor comune. Conservatorii reprezentau interesele vechii elite, liberalii, pe ale celor noi, dar mişcarea catolică depăşea această diviziune şi nu avea nici nici o tendinţă de clasă clar definită. Aici se află începuturile mişcării creştin-democrate, care avea să joace un rol atât de important în politica europeană. Din nefericire, această diviziune între liberalii catolici şi protestanţi a slăbit enorm mişcarea liberală în Germania şi astfel a întărit tabăra conservatoare, înfrânând dezvoltarea unei democraţii parlamentare.

LIBERALISMUL

Liberalii s-au distanţat tot mai mult de radicali, fiind extrem de suspicioşi faţă de revendicarea radicală a egalităţii. Deşi acceptau că egalitatea era precondiţia esenţială a libertăţii, liberalii erau foarte conştienţi că aceasta ar fi putut distruge libertatea. Aveau în faţa lor exemplul Revoluţiei Franceze, care demonstrase limpede aspectele totalitare ale egalitarismului, iar studiul lui Tocqueville despre democraţia americană, publicat în 1835, era foarte citit în cercurile liberale. Liberalii erau oripilaţi de revoluţie şi de gloata pe care radicalii o aţâţau prin retorica lor înflăcărată.

Pe măsură ce se deplasa spre dreapta, liberalismul a încetat să mai fie o mişcare pur burgheză, devenind tot mai tentant pentru unii aristocraţi precum Heinrich von Gagern, prinţul Karl zu Leiningen şi Anton von Schmerling, care aveau să joace roluri însemnate în revoluţia din 1848. Cu toţii erau de acord că situaţia curentă trebuia schimbată drastic, că Germania trebuia să devină un stat naţional, cu o constituţie liberală, însă în ce priveşte felul cum ar fi trebuit să arate noua Germanie existau dezacorduri serioase.

Liberalismul a fost impulsionat prin ceea ce marele istoric naţionalist

Heinrich von Treitschke numea „dietele intelectualilor“ – întrunirile naţionale ale intelectualilor şi savanţilor, doctorilor şi profesorilor, avocaţilor şi lingviştilor, muzicienilor şi gimnaştilor. Aceste ocazii erau extrem de politizate şi doldora de patos naţional, mai ales reuniunile „germaniştilor“, care se bălăceau în limba şi tradiţiile germanice străvechi. Până în anii 1840, deja existau reuniuni regulate de natură pur politică în care liberali din întreaga Germanie se întâlneau pentru a discuta teme comune, dar abia spre sfârşitul deceniului s-a înfiinţat un ziar naţional, *Deutsche Zeitung*, în Heidelberg.

RADICALISMUL

În timp ce liberalii susţineau că o stare naturală de inegalitate era rezultatul unei distribuiri inegale a inteligenţei şi talentului, radicalii insistau că aceasta avea drept cauză o distribuire inegală a puterii. Ei solicitau suveranitatea populară, instituirea republicii şi a unui parlament ales prin vot universal şi direct şi lipsit de diviziunea puterilor care presupunea control şi echilibru între acestea. Dacă era necesar, aceste obiective trebuiau atinse prin revoluţie violentă.

Portdrapelul intelectual al radicalismului erau Tinerii Hegelieni, care foloseau solidul instrument al dialecticii hegeliene pentru a critica condiţiile existente şi pentru a demonstra modul în care realul se despărţea de raţional. David Friedrich Strauss şi Ludwig Feuerbach au declanşat un atac masiv împotriva creştinismului organizat. Volumul lui Strauss *Viaţa lui Isus* (1835) îl prezenta pe Cristos drept o figură pur mitică, a cărui existenţă ca fiinţă umană era preponderent irelevantă. Feuerbach a mers şi mai departe şi a proclamat că Dumnezeu era creaţia omului şi nu invers. Această idee a fost preluată de doi Tineri Hegelieni, Karl Marx şi Friedrich Engels, care în lucrarea lor *Ideologia germană*, scrisă în 1845, dar rămasă nepublicată, îl duceau pe Feuerbach şi mai departe, susţinând că materialismul său nu era decât „ideologie“, acesta nereuşind să vadă că nevoia de automistificare religioasă nu putea fi diminuată decât printr-o revoluţie socială făcută necesară de contradicţiile din interiorul societăţii. Moses Hess şi Karl Grun şi-au prezentat propria versiune de „socialism autentic“ în contradicţie

făţişă cu viziunea mistică a lui Wilhelm Weitling despre societatea viitorului, dar şi aceasta exista tot într-un tărâm eminamente al ideilor. Karl Marx, într-o serie de eseuri excepţionale, i-a distrus pe aceşti nefericiţi utopişti. Filozofia de acest soi, declara el, avea cu schimbarea socială o legătură de acelaşi fel ca legătura dintre masturbare şi actul sexual. Marx şi Engels, cu ispititoarea frază de deschidere a *Manifestului Comunist* – „istoria tuturor societăţilor de până azi este istoria luptelor de clasă“[17] – şi prin proclamarea proletariatului drept clasă universală, erau mult înaintea timpurilor lor. În Germania anului 1848, o astfel de clasă abia dacă exista.

Poeţii radicali erau exact la fel de influenţi ca filozofii. Printre cei dintâi se numărau Hoffman von Fallersleben, autorul imnului „Deutschland über Alles“, publicat în 1841 în volumul cu titlu ironic *Cânturi nepolitice*; Ferdinand Freiligrath, care proclama revoluţia în gura mare în poeme precum „Ça ira“ din 1846; şi omniprezentul Georg Herwegh, care-i avea printre prieteni pe Turgheniev şi Bakunin, pe Herzen şi Bielinski, pe Marx şi Heine şi chiar şi pe Richard Wagner, a cărui soacră era una dintre multele lui amante. Friedrich Wilhelm IV era atât de intrigat de Herwegh, încât în 1840 l-a invitat în audienţă, însă gândindu-se mai bine a considerat că e mai prudent să-l trimită în exil. Astfel, Herwegh s-a mutat la Paris, unde şi-a vrăjit cercul larg de prieteni excepţionali şi admiratori.

În ciuda tuturor figurilor sclipitoare şi a revoltelor ocazionale, perioada premartie a fost în mod evident o epocă întunecată şi represivă a restauraţiei şi reacţiunii. Doar puţine minţi ascuţite şi-au dat seama că dedesubtul acestei stagnări aparente se petreceau schimbări revoluţionare. Nici un guvern, oricât de opresiv şi reacţionar, n-a putut opri transformările socio-economice şi culturale în desfăşurare. Percepută adesea în termenii complezenţei impasibile de tip Biedermeier, ai idilei calme şi netulburate, de o simplitate sobră, reflectată în picturile lui Karl Spitzweg ce reprezentau omuleţi ţăcăniţi, această perioadă a constituit de fapt complexul punct de pornire al unui proces care avea să schimbe în chip fundamental societatea. În 1848–1849, dispăreau ultimele vestigii ale feudalismului, iar Germania intra într-o epocă a industrializării şi constituţionalităţii.

Note

14. *Lützowsches Freikorps* au fost corpuri de voluntari prusaci care au luptat în războaiele napoleoniene sub comanda lui Ludwig Adolf von Lützow. Mai erau cunoscuți și cu numele de „Vânătorii negri“ sau „Călăreții lui Lützow“ (*n. tr.*)

15. *Bătălia* sau *Lupta lui Hermann*, dramă scrisă de Kleist în 1808, după înfrângerea Prusiei de către Napoleon, inspirată de bătălia din pădurea Teutoburg, din anul 9 d.Hr., în care o coaliție de triburi germanice, condusă de Arminius (Hermann), i-a înfrânt pe romani (*n. tr.*).

16. Revoluția franceză din 1830 (numită și *Trois Glorieuses*) al cărei rezultat a fost detronarea regelui Carol X de Bourbon și înlocuirea sa cu Ludovic Filip, duce de Orléans (*n. tr.*).

17. Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, p. 10, ediție îngrijită de Cristian Preda, Nemira, București, 1998 (*n. tr.*).

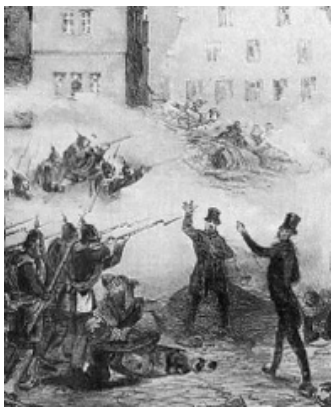

CAPITOLUL 4
REVOLUȚIILE DIN 1848

ÎN GERMANIA, ANUL 1840 A FOST UN MOMENT DE COTITURĂ din două puncte de vedere: Frederic Wilhelm IV a urcat pe tronul Prusiei, iar Criza Orientală din același an a marcat începutul unei faze noi a naționalismului german. De noul rege prusac se legau numeroase speranțe. Era cunoscut drept o persoană plăcută, cu o inteligență vie și foarte critic față de birocratismul și autocratismul statului prusac de tradiție fredericiană. Gândea mai degrabă în termenii națiunii germane, întru câtva romantizată, decât în termeni prusaci. Era un om al compromisului, care căuta să vindece diviziunile politice din țară.

În acest scop, și-a început domnia prin grațierea „demagogilor“ de la 1819, Jahn și Arndt, și i-a numit pe trei dintre Cei Şapte din Göttingen în posturi ale Universității din Berlin. Marele ministru de război, reformatorul din epoca napoleoniană, Hermann von Boyen, a fost numit din nou în funcție la vârsta coaptă de 70 de ani. Cenzura a fost redusă, ca și puterile polițienești ale Confederației, a fost relaxată politica de germanizare a polonezilor din Posen (Poznań) și s-a ajuns la o înțelegere cu Biserica Catolică. O serie de discursuri uluitoare, remarcabil de subțiri ca substanță, a dat naștere unei serii nesfârșite de neînțelegeri. Acestea conțineau înfloriturі retorice memorabile care articulau multe dintre ideile importante

ale timpului, într-o manieră plăcută pentru toată lumea, cu excepţia lui Metternich şi a ţarului. Spre deosebire de tatăl său, Frederic se bucura de o largă şi autentică popularitate. În anii de început ai domniei sale a trecut aproape neobservat faptul că era un conservator hotărât, profund neîncrezător faţă de burghezia liberală şi faţă de solicitările acesteia de elaborare a unei constituţii.

Anul 1840 a fost unul critic şi pentru Confederaţia Germană. Cooperarea începută în 1830 între Prusia, Austria şi Rusia împotriva naţionalismului polonez a avut ca rezultat formarea unei alianţe între cele trei state, al cărei prim obiectiv era strivirea mişcărilor revoluţionare, dar care ţinea un ochi aţintit şi asupra împărţirii prăzilor de război ale Imperiului Otoman. Însă în doar câţiva ani situaţia avea să se schimbe din nou în mod dramatic. În 1839, Mehmet Ali, o căpetenie războinică originară din Albania, stăpân peste Egipt şi Siria, a câştigat încă o victorie decisivă împotriva otomanilor la Nezib. Părea foarte posibil să cadă Constantinopolul. Anglia, Rusia şi Austria s-au pomenit deodată unite în sprijinirea otomanilor împotriva lui Mehmet Ali şi a aliaţilor săi francezi. În 1840, Acra a căzut în mâinile britanicilor, Mehmet Ali a pierdut Siria, iar francezii au suferit un recul diplomatic major.

Prim-ministrul francez, Adolphe Thiers, istoric marsiliez al Revoluţiei Franceze, într-un moment necugetat de frustrare, a solicitat revizuirea înţelegerii de la 1815 şi a frontierei de pe Rin. Germania s-a pregătit de război, iar Franţa a fost silită să dea înapoi după un „Waterloo diplomatic“, care a avut ca rezultat demisia lui Thiers. Guizot, succesorul său, alt istoric şi politician, a anunţat că intenţiona să obţină „reconcilierea cu Europa“ şi i-a îndemnat pe concetăţenii săi să se concentreze asupra îmbogăţirii.

Această criză a declanşat un val de naţionalism german cum nu se mai văzuse anterior. Poeţii au produs versuri patriotice cu toptanul, primite cu încântare de un public entuziast. Cel mai faimos poem a fost „Cântecul Rinului“, al lui Nikolaus Becker, care-i avertiza pe francezi să nu se atingă de acest sacru fluviu german. A fost pus pe muzică de nenumăraţi compozitori şi cântat cu entuziasm şi voie bună în cluburi de pe întreg cuprinsul Germaniei. *Deutschlandlied* al lui Hoffmann von Fallersleben, de un naţionalism strident, care avea să devină imnul naţional al Germaniei

după ce a fost pus pe muzica lui Haydn, a fost scris tot în această perioadă. La fel de popular a fost poemul „Straja de pe Rin“ de Max Schneckenberger, pentru care Karl Williams a compus muzica.

Aşadar, 1840 marchează un moment decisiv în dezvoltarea conştiinţei naţionale germane. Germania se vedea pe ea însăşi ca fiind ţara viitorului care avea să se apere de „romanismul“ Franţei şi de „slavismul“ Rusiei, devenind un gigant industrial cu o armată invincibilă şi o cultură superioară. Germania era unită de un val de naţionalism antifrancez, care, pentru moment, a înăbuşit toate celelalte divergenţe politice importante. Mulţi liberali şi unii radicali şi-au reconsiderat cosmopolitanismul. Acest an marchează o nouă etapă în dezvoltarea tensiunilor dintre sentimentul naţional şi revendicările liberale. Peisajul politic al Germaniei a fost schimbat pentru totdeauna.

Valul de naţionalism l-a luat pe sus şi pe Friedrich Wilhelm IV. El a sprijinit entuziast campania de finalizare a catedralei din Köln, a cărei construcţie fusese sistată în 1559. Intuise că era momentul potrivit pentru reconcilierea Bisericii Catolice cu statul prusac, a monarhiei cu poporul, a prusacilor cu renanii. Aceasta trebuia să fie o demonstraţie teatrală de unitate a principilor germani în vederea apărării Rinului german. Alături de arhiducele Johann al Austriei, ale cărui recomandări patriotice erau impecabile, Friedrich Wilhelm a fost principalul vorbitor la o manifestaţie imensă desfăşurată în septembrie 1842, care marca reluarea lucrărilor de construcţie. Friedrich Wilhelm IV a ţinut o cuvântare înflăcărată în stilul specific, urmat de arhiduce, care a anunţat: „Atâta timp cât Prusia şi Austria, împreună cu restul Germaniei, oriunde se vorbeşte germana, sunt unite, vom fi la fel de puternici precum stâncile munţilor noştri“. Ceea ce în presă a fost reflectat astfel: „Nu mai există Prusia şi Austria, ci o singură Germanie, la fel de solidă ca munţii noştri“. Arhiducele era un individ remarcabil. La vârsta de 18 ani condusese o armată împotriva lui Napoleon, dovedind atât curaj, cât şi pricepere. Fiind admiratorul de-o viaţă al lui Rousseau, îl detesta pe Metternich şi tot ceea ce reprezenta acesta. Se căsătorise cu fiica un poştaş şi era cum nu se poate mai fericit, ducând o viaţă simplă în munţi. În calitate de guvernator de provincie, dovedea înţelepciune şi dreptate şi era iubit şi respectat pentru inteligenţa şi

echilibrul său. Reflectarea defectuoasă din presă a cuvântării sale l-a transformat pe deja popularul arhiduce într-un erou național.

Friedrich Wilhelm IV se considera un fel de intermediar între Dumnezeu și popor, iar în relația aceasta mistică nu-și aveau locul ceea ce el numea disprețuitor „principii mâzgălite pe pergament“. La începutul domniei sale, dietele prusace din est și din vest, dominate de aristocrația liberală, au solicitat respectuos finalizarea procesului constituțional inițiat în 1815. Regele a respins acest demers. Revendicările liberale au devenit mai acute, astfel că publicațiile liberale au fost cenzurate, dar acuzațiile de lezmaiestate și înaltă trădare au fost respinse de magistrați înțelegători.

Friedrich Wilhelm IV era suficient de versat încât să-și dea seama că problema constituțională nu avea să dispară de la sine; în plus, avea nevoie de bani pentru a finanța rețeaua feroviară națională. În 1842, au fost convocate „Comitetele Unite“, alcătuite din reprezentați ai dietelor provinciale. Noul organism a fost de acord că era necesar un plan cuprinzător pentru căile ferate, însă considera că nu era corpul potrivit pentru a vota finanțarea unui proiect atât de uriaș. Dietele provinciale au considerat că aceasta era o șansă nesperată pentru a asigura alcătuirea unui fel de parlament național. După ani de agitație în care revendicările pentru libertatea presei, reforma justiției și controlul bugetar deveniseră tot mai puternice, regele a ignorat obiecțiile lui Metternich și ale țarului și, în februarie 1847, a convocat „Dieta Unită“. Toți membrii dietelor provinciale au mers la Berlin pentru a discuta bugetul. Li s-au dat asigurări că aveau să se întrunească regulat și că un corp mai restrâns, numit „Comitetul Unit“, avea să fie consultat periodic în privința măsurilor legislative ulterioare. Liberalii erau de părere că acest proces nu mergea suficient de departe, însă l-au acceptat ca fiind măcar un pas în direcția bună.

Peste 600 de delegați s-au reunit la Berlin. Toți erau oameni de seamă, mai mult de jumătate dintre ei erau aristocrați, șaptezeci provenind din cele mai înalte ranguri ale nobilimii. Și totuși, cu tot sângele acesta albastru, era un organism remarcabil de liberal. Era cu totul de acord cu planurile guvernului de a construi Ostbahn, calea ferată de la Berlin la Königsberg, și cu propunerea de a crea instituții de creditare pentru a-i ajuta pe țărani să se elibereze de datoriile cu care rămăseseră de pe urma plăților compensatorii

din timpul emancipării. Dar cereau în schimb un preț foarte mare. Cu o majoritate de două treimi, au solicitat abolirea Comitetului Unit și înlocuirea sa cu o Dietă Unită care să se întrunească regulat. Sau, în cuvintele liberalului renan David Hansemann: „Când e vorba de bani, prietenia dispare.“ Regele a cerut imediat Dietei Unite să-și facă bagajele, reușind astfel să întărească hotărârea frontului unit al aristocraților, burghezilor și fermierilor de a face presiuni pentru schimbarea constituțională. Așadar chestiunea constituțională era o problemă presantă, chiar și în oarecum anacronica și conservatoarea Prusie.

O burghezie tot mai încrezătoare în sine era portdrapelul noii societăți industriale care se dezvolta în Germania. Ea a dat tonul perioadei dintre 1815 și 1848. Se confrunta cu forțele intransigente ale vechii ordini, cu represiunea aspră a sistemului lui Metternich și cu obositoarea supraveghere a statului birocratic și autoritar. Dinamismul noului se încleșta cu imobilitatea vechiului, creând frustrare și radicalism în ambele tabere. Exista prea puțin pragmatism în cele două tabere, disensiuni importante în rândurile lor și o tendință latentă către nepractic și doctrinar.

Deja în 1845, problemele economice și sociale ale societății în tranziție atinseseră dimensiunile unei crize. Recoltele proaste au avut ca rezultat creșteri abrupte ale prețurilor, urmate de foamete și epidemii. Veniturile au scăzut, iar șomajul a urcat la cote alarmante. Instituțiile de caritate, fie de stat sau locale, bisericești sau seculare, erau incapabile sau nedoritoare să ajute. Mii de oameni au fost siliți să cerșească sau au recurs la delincvență. Tifosul și holera erau de nestăpânit. S-a estimat că în 1846 între 50 și 60% dintre prusaci trăiau o viață descrisă ca „deplorabilă și primejdioasă“. Dacă istoricii au presupus cu prea mare ușurință că industrializarea era cauza principală a acestei mizerii generalizate, contemporani precum Gustav Mevissen, industriaș și proprietar al ziarului *Rheinische Zeitung*, unde Karl Marx era redactor, istoricul și politicianul liberal Heinrich von Sybel, juristul catolic Peter Reichensperger și economistul Friedrich List insistau că industrializarea avea să furnizeze soluția. Ei puteau indica simplul fapt că în zonele unde nu exista „industrie modernă“, problema pauperității era cea mai gravă. Dar astfel de voci erau rare, iar soluțiile pe care le ofereau ei erau în principal abstracte și politice. Nu e de mirare așadar că mulți au fost

exasperaţi de legalismul egocentric al liberalilor şi au căutat o soluţie radicală şi chiar revoluţionară.

REVOLUȚIA

La fel ca în 1830, evenimentele din Paris au declanşat o serie de revolte în Germania anului 1848. În 24 februarie, Ludovic Filip a fost detronat; trei zile mai târziu, la Mannheim, a avut loc o manifestaţie de masă unde au vorbit radicalul Friedrich Hecker şi liberalul Karl Mathy. Ei solicitau libertatea presei, libertatea de adunare, introducerea procesului cu juraţi şi instituirea unei miliţii populare, precum şi un parlament naţional german. În 1 martie, o delegaţie a plecat la Karlsruhe pentru a prezenta aceste revendicări, însoţită de o mare mulţime, printre care se aflau şi indivizi înarmaţi. Iniţial, marele duce de Baden a refuzat negocierile, declinând în acelaşi timp oferta de asistenţă militară din partea Prusiei. Apoi, a format un nou cabinet ministerial, în care au fost incluşi şi liderii liberali, iar aceştia au început să implementeze majoritatea revendicărilor lor iniţiale.

Presiuni similare s-au exercitat în multe dintre statele germane, în majoritatea cazurilor cu rezultate asemănătoare. S-au desfăşurat alegeri, au fost numiţi miniştri liberali, au fost iniţiate modificări constituţionale, iar rămăşiţele vechii ordini feudale au fost abolite. Evenimentele violente au fost foarte puţine. Mulţimea a luat cu asalt primăriile din Frankfurt şi München, dar numai în Prusia şi Austria au avut loc confruntări serioase între popor şi armată.

În Renania prusacă se desfăşura o agitaţie iacobină sau, cu un termen larg răspândit la momentul respectiv, „comunistă“. La Köln, cunoscutul medic radical Andreas Gottschalk, aclamat de o mulţime entuziastă de vreo 5.000 de persoane, a solicitat instituirea unui comitet revoluţionar. Demonstraţia a fost dispersată de armată, spre uşurarea liberalilor. După o serie de manifestaţii de mai mică amploare în Berlin, ce au implicat încleştări cu armata, Friedrich Wilhelm IV a decis să facă un gest de conciliere. A abolit cenzura şi a promis reconvocarea unei Diete Unite, dar şi că Prusia va avea în sfârşit o constituţie. În 18 martie, o mare mulţime s-a adunat în faţa palatului regal din Berlin pentru a-şi exprima simpatia faţă de aceste măsuri

şi ca să urgenteze implementarea lor. Mulţimea cerea şi ca trupele care păzeau palatul să fie retrase în cazărmi. Comandantul garnizoanei, generalul von Prittwitz, considerând această manifestaţie drept un atac periculos asupra puterii de comandă a regelui şi împotriva înseşi temeliilor statului prusac, a ordonat trupelor să spargă manifestaţia. Nu s-au tras decât două focuri de armă, nu se ştie de către cine, dar au fost suficiente pentru a porni o luptă de stradă sângeroasă. S-au ridicat baricade, iar până a doua zi fuseseră ucise deja 230 de persoane.

Ştiinţa militară convenţională spunea că dacă armata nu reuşea să ia cu asalt baricadele în mai puţin de 24 de ore, aceasta trebuia retrasă, iar localitatea respectivă asediată. Drept urmare, Prittwitz a solicitat ca luptele din Berlin să înceteze. Deşi intransigenţii conduşi de Wilhelm, fratele regelui, au considerat că acesta era un gest de supunere laşă faţă de mulţime, Friedrich Wilhelm IV a fost îngrozit de numărul mare de victime şi era hotărât să dezamorseze situaţia explozivă. În 19 martie a participat la funeraliile celor morţi pe baricade. Apoi a luat parte la ceremonia de transfer a pazei palatului către unităţi de miliţie civilă. Prinţul Wilhelm, liderul partidei militare, a plecat în exil la Londra, alăturându-se lui Metternich şi Guizot.

În 21 martie, regele a călărit pe străzile Berlinului cu cocarda în culorile auriu, roşu şi negru, a liberalilor naţionalişti. Deşi a refuzat să fie numit „împăratul Germaniei“, el a ţinut cel mai faimos discurs al său, în cheia sapienţială specifică, în care anunţa în faţa unei mulţimi extaziate că „Prusia se dizolva în Germania“. O săptămână mai târziu, a numit un nou cabinet sub conducerea a doi liberali renani de frunte – Ludolf Camphausen şi David Hansemann. Ultraconservatorii prusaci, între care, la loc de cinste, se afla şi Bismarck, îngroziţi de triumful liberalilor din vest, au conceput planul unei contrarevoluţii. Revoluţionarii câştigaseră prima rundă, însă între ei existau disensiuni, iar regele, de al cărui sprijin depindeau, era nesigur, ezitant şi sub presiunea constantă a armatei şi regaliştilor.

În Prusia revoluţia a fost în principal urbană, dar în multe alte părţi ale Germaniei, mai ales în regiunile sud-vestice şi în Turingia, au izbucnit revolte ţărăneşti. Acestea erau îndreptate împotriva latifundiarilor, a administratorilor terenurilor arendate, a cămătarilor evrei, dar şi a

negustorilor de vite. S-au ars contracte, s-a refuzat plata taxelor, braconierii şi-au făcut de cap, şi s-au format comitete de apărare a siguranţei publice. La Wiesbaden, mii de ţărani au revendicat preluarea domeniilor nobiliare de către stat şi distribuirea lor către popor. Răscoalele ţărăneşti aveau prea puţine lucruri în comun cu revoltele urbane. Compoziţia lor socială, obiectivele lor şi metodele folosite erau foarte diferite. Liberalii din oraşe erau îngroziţi de violenţele din mediul rural şi condamnau lipsa de respect a ţăranilor faţă de proprietatea privată. În anumite situaţii, guvernele liberale au trimis trupe pentru a-i ţine în frâu pe ţărani. Pe de altă parte, liberalii simpatizau cu revendicarea abolirii privilegiilor aristocraţiei şi cu înlăturarea ultimelor vestigii ale feudalismului. Odată ce aceste obiective au fost atinse, pacea şi liniştea au fost reinstaurate, iar ţărănimea, adică marea majoritate a germanilor, şi-a pierdut interesul pentru revoluţie. Reforma constituţională şi chestiunea naţională erau prea puţin relevante pentru ţărani şi numai în foarte puţine cazuri au reuşit radicalii urbani să mobilizeze nemulţumirile rurale în sprijinul propriei lor cauze.

Proletariatul, în numele căruia Marx şi Engels au scris *Manifestul Partidului Comunist* în 1848, nu a reuşit să se ridice la aşteptările lor înalte şi nerealiste. Departe de a forma avangarda revoluţiei socialiste, muncitorii s-au dedat la orgii luddite. În unele centre industriale au fost distruse maşinăriile, iar vasele cu aburi şi căile ferate au fost confiscate de muncitori. În oraşele mari, muncitorii au participat la demonstraţii, iar în Berlin au luptat pe baricade, dar în alte regiuni au rămas remarcabil de pasivi. Artizanii şi ucenicii lor au fost mult mai activi. Ei împărtăşeau ura înflăcărată a muncitorilor faţă de industrializare în asemenea măsură, încât cele două grupuri erau practic indistincte.

Printr-o dialectică complexă, protestele violente şi revendicările politice ale ţărănimii, muncitorilor industriali şi ale artizanilor au dat greutate solicitărilor paşnice ale notabilităţilor urbane. Dar în acelaşi timp exista o divergenţă evidentă atât între obiectivele acestor grupuri, cât şi între metodele folosite. În plus, în Germania anului 1848 nu se desfăşura o singură revoluţie, ci mai multe. Mişcarea revoluţionară era descentralizată, ceea ce slăbea mişcarea pentru schimbări fundamentale în Confederaţie. În fiecare stat, liberalii erau teribil de înspăimântaţi să nu fie copleşiţi de

radicali şi socialişti, erau neliniştiţi că mişcarea pentru reforma constituţională şi reconstrucţia naţională ar fi putut fi măturată de o revoluţie socială. Însuşi faptul că guvernele cedaseră atât de uşor şi de repede revendicărilor lor iniţiale punea problema unde se afla de fapt puterea. Unde se afla aceasta, în cabinetele inteligheţiei urbane sau în stradă? Miniştrii liberali erau hotărâţi să oprească revoluţia socială, dar erau foarte conştienţi că tocmai violenţa populară îi adusese la putere. Odată ce vechiul regim capitulase, liberalii se temeau mai mult de radicali, căci revoluţia intra într-o nouă fază în care începea abordarea problemei naţionale.

PARLAMENTUL DE LA FRANKFURT

În 5 martie, un grup divers, alcătuit preponderent din politicieni din sud-vestul Germaniei, s-a întâlnit la Heidelberg pentru a discuta următoarea mişcare. Printre aceştia se numărau republicanii radicali Hecker şi Struve şi monarhistul moderat şi liberal Heinrich von Gagern. Aceştia au convenit asupra unui număr mic de chestiuni, printre care că reprezentanţii diverselor diete ar trebui să formeze un „preparlament“ care să se reunească la Frankfurt pentru a stabili regulile de bază ale alegerilor din întreaga Germanie. La scurt timp după aceea, Bundestagul din Frankfurt a numit un comitet de şaptesprezece persoane ca să dezbată reforma federală.

Preparlamentul şi-a început dezbaterile în 31 martie. Cei 574 de delegaţi, proveniţi în principal din sudul şi vestul Germaniei, şi printre care erau numai doi austrieci, s-au împărţit curând în două tabere ostile. Liberalii voiau să creeze o monarhie parlamentară care să se consulte îndeaproape cu Bundestagul. Radicalii cereau o republică cu puteri executive şi legislative învestite într-o convenţie revoluţionară. Totuşi, exista un acord general că decizia asupra formei viitoare a Germaniei trebuia luată de un nou organism ales pe baza unui sufragiu extins. Moderaţii s-au ferit de confruntarea directă, sperând că era posibil să creeze o Germanie unită şi liberă prin consultarea cu guvernele existente.

Hecker şi Struve nici nu voiau să audă. În 12 aprilie, au proclamat guvernul republican provizoriu la Konstanz, apoi au mărşăluit spre Freiburg

împreună cu 6.000 de susţinători înarmaţi. Trupele federale au întâmpinat prea puţine dificultăţi în zdrobirea acestei prost organizate rebeliuni în 20 aprilie. Hecker a fugit din țară. Robert Blum, liderul stângii moderate, i-a învinuit pe rebeli că ar fi trădat cauza republicană, jefuind-o de legitimitatea democratică. Marx şi Engels au fost şi mai categorici în condamnarea acestui puci inoportun.

Alegerile pentru adunarea naţională au fost organizate de fiecare stat în parte, astfel încât numărul celor eligibili să voteze diferea mult de la un stat la altul. Totuşi, după standardele momentului, un mare număr de bărbaţi, mai precis între 75 şi 90 de procente, în funcţie de stat, au avut posibilitatea de a se prezenta la urne. Cum nu existau partide politice care să poată articula interese diferite, majoritatea celor aleşi erau figuri proeminente ale comunităţilor locale. Parlamentul, reunit în biserica Sfântul Paul din Frankfurt, era alcătuit în principal din funcţionari civili, avocaţi şi absolvenţi de universitate. Dintre cei aproape 800 de membri, nu erau decât patru artizani şi un ţăran. 10% erau aristocraţi, iar 49 de profesori au jucat un rol important în dezbateri. Compoziţia socială a parlamentului nu era rezultatul prejudecăţilor inerente sistemului electoral, ci reflecta respectul societăţii faţă de profesiile academice. Exista tendinţa ca membrii parlamentelor statelor, precum *Landtag*-ul prusac, să provină din straturile ceva mai de jos ale ierarhiei sociale, în principal pentru că personalităţile de frunte au preferat să plece la Frankfurt. Femeile nu erau reprezentate nici la nivel naţional şi nici în parlamentele statelor, dar, prin participarea la demonstraţii şi prin organizarea unui număr de grupuri de femei, au jucat un rol activ în 1848, stârnind o reacţie misogină, exprimată într-un număr considerabil de lamentări că femeile nu mai puteau fi stăpânite.

Ultraconservatorii şi ultraradicalii erau slab reprezentaţi, iar facţiunea catolică era mică în raport cu forţa catolicismului politic în zilele lunii martie. Diversele facţiuni politice erau denumite după hanurile unde se întruneau: conservatorii la Café Milani, liberalii moderaţi la Casino, liberalii de stânga la Württemberger Hof, Robert Blum şi democraţii la Deutsche Hof, iar radicalii lui Hecker la Donnersberg. Dintre acestea, facţiunea Casino era de departe cea mai numeroasă, cuprinzând aproximativ 130 de membri, printre care şi majoritatea profesorilor eminenţi, precum

istoricii Droysen, Dahlmann şi Waitz. Când dezbaterea s-a centrat pe problema includerii sau excluderii Austriei în Germania – alternativa *großdeutsche/kleindeutsche* –, facţiunea care favoriza Germania Mare se întâlnea la Mainlust, iar cei care înclinau spre Germania Mică, la Weidenbusch.

Parlamentul din Frankfurt a început crearea unei noi Germanii prin elaborarea unei constituţii adecvate, însă existau dezacorduri serioase în privinţa felului cum se putea sau cum ar fi trebuit să fie elaborată constituţia. Evident, un executiv funcţional era esenţial, dar nu era clar dacă noul parlament avea putere suverană şi nici ce fel de relaţie ar fi trebuit să aibă cu instituţiile federale existente, precum şi cu statele membre ale Confederaţiei. Heinrich von Gagern a propus o soluţie de compromis între conservatorii care solicitau consultarea statelor şi republicanii radicali care cereau un comitet executiv parlamentar suveran. El a propus ca foarte popularul arhiduce Johann al Austriei să fie numit „Administratorul Reichului“, dând astfel sistemului parlamentar o alură monarhică, ceea ce, se spera, avea să reconcilieze revendicările radicale pentru suveranitate parlamentară cu preocupările dinastice conservatoare.

Propunerea lui Gagern a fost acceptată de o majoritate covârşitoare a delegaţilor din Biserica Sfântul Paul, inclusiv de un număr de radicali importanţi. Odată ce statele au acceptat această decizie, Bundestagul şi-a transferat puterile către arhiduce. Acesta l-a numit imediat în poziţia de prim-ministru pe prinţul Karl Leiningen, fratele vitreg al reginei Victoria şi important whig german, iar pe Anton von Schmerling, austriac cu aceleaşi idei, în funcţia de ministru de interne şi ca om dur al noului guvern.

Noul guvern se bucura de un larg sprijin popular, însă, practic, era lipsit de puteri. Nu avea buget, nu avea birouri, nu dispunea de administraţie şi nici armată. Era complet dependent de bunăvoinţa statelor membre ale Confederaţiei, care era foarte îndoielnică. Când noul ministru de război, generalul prusac von Peucker, a ordonat diverselor armate să depună jurământul de credinţă faţă de arhiduce şi să salute drapelul naţional, Austria, Prusia, Bavaria şi Hanovra au refuzat prompt. Încercarea de a construi o flotă germană a constituit şi ea un fiasco la fel de jenant.

Deocamdată, parlamentul de la Frankfurt umplea un gol de putere în

Germania. Austria era cu totul acaparată de reprimarea revoltelor de pe întreg cuprinsul imperiului ei multinațional. Prusia se resimțea încă după zilele lui Martie. Însă merituoșii parlamentari nu au realizat că trebuiau să acționeze rapid înainte să-și revină contrarevoluționarii din șocul inițial. Așa cum avea să remarce Bismarck mai târziu, oamenii de la 1848 au pierdut mult prea mult timp cu rezoluții și cu voturi majoritare. Aceștia au dezbătut chestiunea constituțională vreme de șase luni. La începutul lunii iulie, într-o manieră care ar putea fi descrisă drept tipic nemțească, au început să discute chestiunile foarte teoretice ale drepturilor fundamentale. Abia la sfârșitul lui octombrie au reușit în sfârșit să abordeze probleme practice, de exemplu unde ar fi trebuit să fie trasate frontierele noii Germanii și cum ar trebui să fie organizat statul. Fără stat, chestiunile drepturilor fundamentale, oricât de importante ar fi fost, aveau prea puțină relevanță.

Dar la întrebarea „Unde se află Germania?“ era practic aproape imposibil de răspuns. Limitele lingvistice, culturale, geografice și istorice nu coincideau, iar la această problemă se adăugau numeroasele enclave cu minorități importante. În Imperiul Habsburgic, germanii constituiau doar o minoritate minusculă. Problema a devenit acută când, în 21 martie, danezii au anexat ducatul de Schleswig. Germanii din ducat s-au opus, susținând că prin legea străveche ducatele Schleswig și Holstein nu puteau fi separate. Și-au format propriul guvern, recunoscut de parlamentul de la Frankfurt, care i-a invitat pe prusaci să trimită trupe pentru a-i proteja. Prusacii s-au conformat imediat. Parlamentul de la Frankfurt a anunțat că Germania era în război cu Danemarca și că armata prusacă acționa în numele său.

În acel moment a intervenit guvernul britanic, care i-a convins pe prusaci să se retragă din Schleswig, moment în care parlamentul de la Frankfurt a denunțat Berlinul pentru trădarea poporului german și a cauzei naționale germane. Pusă sub presiunea Angliei și Rusiei și sub blocada maritimă daneză, la sfârșitul lunii august, Prusia a semnat Pacea de la Malmö, care instituia un nou guvern cu participare daneză în ducat. Pacea a fost denunțată la Frankfurt, mai ales de stânga, ca fiind o ticăloasă trădare a încrederii germanilor de către Prusia. Printr-un vot de 238 la 221, parlamentul a refuzat să ratifice tratatul, silind guvernul lui Leiningen să

demisioneze. Unii radicali, printre care se afla şi Marx, visau la un război revoluţionar împotriva Danemarcei, Prusiei şi Rusiei, întemeiat pe principiile războiului revoluţionar francez din 1792. Dată fiind poziţia precară a Germaniei, atât pe plan intern, cât şi internaţional, această speranţă era complet nerealistă. Parlamentul de la Frankfurt şi-a reconsiderat votul, ratificând în cele din urmă tratatul cu o majoritate strânsă.

O altă problemă stringentă era aceea a Poloniei. Noul guvern prusac promisese reorganizarea provinciei prusiene Posen în favoarea polonezilor, dar era şi în favoarea constituirii unui stat polonez independent. Înainte ca indiferent ce schimbări să intre în vigoare, cele două mişcări naţionaliste intraseră deja în conflict, miliţiile poloneze încleştându-se cu armata prusacă. Astfel Posen a fost divizat în două regiuni, una prusacă, alta poloneză.

Chestiunea poloneză a fost dezbătută la Frankfurt, unde exista prea puţină simpatie pentru polonezi. Democratul Wilhelm Jordan a vorbit în numele multora atunci când a adus în discuţie „sentimentalitatea descreierată“ a facţiunii pro-poloneze şi a argumentat că germanii ar trebui să gândească în termenii unui „egotism naţional sănătos“, de vreme ce superioritatea lor culturală le conferea toate drepturile asupra înapoiaţilor polonezi. Karl Marx şi stânga radicală erau complet de acord cu această denunţare a cosmopolitismului melodramatic. Printr-un vot de 342 la 31, parlamentul a votat ca cea mai mare parte a Posenului să fie considerată parte a noii Germanii.

Parlamentul de la Frankfurt a avut o poziţie la fel de aprigă şi împotriva aspiraţiilor naţionale ale cehilor. Liderul ceh, un alt istoric, Franz (František) Palacky, a respins sugestia că Boemia ar fi trebuit să facă parte din Germania, argumentând că interesele cehilor erau mai bine slujite rămânând în multinaţionalul Imperiu Habsburgic. Parlamentul de la Frankfurt nici nu voia să audă: Boemia fusese parte a Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană şi era inclusă în Confederaţie; prin urmare era în mod clar germană. Aceeaşi atitudine a fost adoptată şi faţă de Tirolul de Sud, atunci când un delegat din Trentino a sugerat că provincia ar fi trebuit să se rupă de Germania.

Naţionalismul acerb şi sentimentul arogant al superiorităţii culturale a parlamentului de la Frankfurt erau cu totul neatrăgătoare, însă erau departe încă de manifestările ulterioare ale sentimentului naţional german. Nu s-au emis pretenţii asupra Alsaciei şi nici a zonelor baltice, aflate în afara graniţelor Confederaţiei, dar unde trăiau populaţii germane substanţiale. În plus, parlamentul de la Frankfurt era conştient că în noua Germanie drepturile minorităţilor ar fi trebuit să fie respectate. Pe de altă parte, s-a vorbit mult şi avântat despre Germania ca viitoare superputere europeană, care avea să-şi întoarcă puternica armată împotriva slavilor barbari atunci când nou-născuta naţiune avea să-şi primească botezul focului. Mare parte din aceste discuţii nu erau decât vorbe-n vânt, supracompensarea ridicolei slăbiciuni a Germaniei, însă indicau o neliniştitoare mentalitate. Numai cele mai ascuţite minţi, ca de exemplu poetul Heinrich Heine şi romancierul Gottfried Keller, aveau capacitatea să detecteze monştrii adormiţi ai Germaniei.

Parlamentul de la Frankfurt nu era subminat numai de chestiunea naţională, ci şi de problemele sociale ale unei societăţi aflate într-un proces de transformare fundamentală. Tot la Frankfurt s-a desfăşurat un congres al artizanilor, în încercarea de a pune presiune pe parlament. Din punct de vedere politic, artizanii erau majoritar liberal-democraţi, însă economic vorbind, erau conservatori intransigenţi, anticapitalişti şi antiindustrialişti şi tânjeau după societatea preindustrială a breslelor şi a meşteşugarilor mândri. Ei revendicau instituirea ordinii breslelor, sub oblăduirea unui stat protector şi intervenţionist.

Şi clasele muncitoare au fost active în 1848. Asociaţiile muncitoreşti (*Arbeitervereine*) au împânzit întreaga Germanie. La sfârşitul lui august s-a desfăşurat un congres naţional la Berlin, organizat de Stefan Born, la vremea aceea discipol al lui Karl Marx, unde s-a format o organizaţie-umbrelă numită Frăţia Muncitorească (*Allgemeine Deutsche Arbeiterverbrüderung*). Era o organizaţie mai curând reformistă decât revoluţionară care pleda în favoarea solidarităţii clasei muncitoare, a formării sindicatelor şi cooperativelor şi, mai presus de toate, a educaţiei. Ea solicita „democraţie socială“, prin care înţelegea salarii corecte şi dreptate pentru toţi într-o societate umană şi compasională. Evident,

părerile despre modul cum trebuiau realizate aceste idealuri erau foarte diferite, dar când Born a denunțat „visătorii care spumegă de furie“ și a îndemnat la o abordare moderată și pragmatică, era în asentimentul general. Giganții intelectuali ai mișcării socialiste, Karl Marx și Friedrich Engels, ignorau asociațiile muncitorești, iar Liga lor Comunistă nu a jucat nici un rol în revoluție. Aveau prea puțini adepți, iar articolele lor din *Rheinische Zeitung* nu rezonau cu clasa muncitoare ce abia se năștea.

Între timp, forțele contrarevoluției se pregăteau de contraatac. În Prusia, „camarila“ din jurul prințului moștenitor era neobosit de activă. Frații Gerlach, Ernst și Leopold au înființat un ziar ultraconservator, *Neue Preußische Zeitung*, ce avea să fie cunoscut în curând drept „Crucea de fier“ (*Kreuzzeitung*) din pricina medalionului tipărit pe frontispiciu. Gazeta avea să devină autoritatea de referință a conservatorismului prusac. Iuncherii au format o asociație care să le susțină interesele, reunindu-se în ceea ce s-a numit parlamentul iuncherilor, pentru a discuta teme de interes comun. Armata sprijinea solid contrarevoluția și jinduia să se revanșeze pentru umilința pe care o suferise în martie. Atitudinea ei putea fi exprimată succint prin titlul unui pamflet foarte influent: *Soldații sunt singurul remediu pentru democrați*.

În Baden, radicalii au fost zdrobiți în aprilie, dar erau încă activi în Biserica Sfântul Paul, unde continuau să solicite crearea unei republici întemeiate pe suveranitatea populară. Proferau injurii la adresa conservatorilor și liberalilor, dând publicității ieremiade despre ororile contrarevoluției. Deziluzionați de procedurile parlamentare, radicalii sperau să continue revoluția prin activism extraparlamentar. Ei făceau apel la inițierea unei a doua revoluții și mai radicale în care voința poporului să fie direct exprimată prin mijloacele dictaturii iacobine. Aproximativ 200 de delegați reprezentând asociații radicale din întreaga Germanie, împreună cu câțiva delegați din biserica Sfântul Paul, s-au întâlnit la mijlocul lunii iunie la Frankfurt, sub președinția lui Julius Fröbel, nepotul fondatorului sistemului grădinițelor. Aceștia au decis să formeze o mișcare republicană națională de nuanță totalitară, cu sediul la Berlin. Și-au atras un sprijin considerabil din partea straturilor inferioare nemulțumite și care nu simțiseră încă efectele propășirii economice. Însă evenimentul care a

condus la criză a fost acceptarea armistiţiului de la Malmö de către parlamentul de la Frankfurt. În 18 septembrie, o mulţime de radicali a luat cu asalt biserica Sfântul Paul, păzită de trupe austriece, prusace şi hessiene. 80 de persoane au fost ucise şi de-o parte, şi de alta, inclusiv deputaţii conservatori generalul von Auerswald şi prinţul Lichnowsky, moment în care arhiducele Johann a instaurat legea marţială în oraş. Era o scenă încărcată de semnificaţii: parlamentul de la Frankfurt nu putea continua să existe decât atâta timp cât era tolerat de Austria şi Prusia.

Violenţele din Frankfurt, în special uciderea brutală a celor doi deputaţi, i-au discreditat pe radicali în ochii majorităţii germanilor. Revolta ulterioară din Baden, condusă încă o dată de Hecker şi Struve, care-i învinovăţeau pe bogaţi şi pe evrei pentru eşecul revoluţiei, a dispus de prea puţin sprijin popular, astfel că a fost rapid reprimată de minuscula armată a Badenului. Şi în alte părţi din sud-vest s-au auzit bombăneli de nemulţumire, dar episoadele de violenţă au fost puţine.

Liberalii moderaţi, înspăimântaţi de perspectiva continuării violenţelor, s-au simţit obligaţi să-şi unească forţele cu conservatorii pentru a-i combate pe radicali. În acest fel au reuşit să oprească revoluţia pe loc. Marea majoritate a germanilor erau de aceeaşi părere că legea şi ordinea erau prioritare, chiar şi în dauna libertăţii şi a procesului legal. Însă radicalii refuzau să renunţe la luptă. La al doilea Congres Democratic, ţinut la Berlin la sfârşitul lui octombrie, ei au declarat că parlamentul de la Frankfurt era ilegitim şi au cerut organizarea de noi alegeri. Însă în acel moment contrarevoluţia era practic încheiată şi la Viena, şi la Berlin, iar radicalii rămâneau deznădăjduit de dezbinaţi în facţiuni rivale.

Friedrich Wilhelm IV spera să ajungă la un acord de compromis cu Adunarea Naţională în privinţa chestiunii constituţionale. Insistând să-şi păstreze drepturile suverane, parlamentul de la Berlin, un organism întru câtva mai radical decât cel din biserica Sfântul Paul din Frankfurt, se poziţiona în conflict deschis cu regele. Presiunea claselor muncitoare şi a şomerilor radicali democratici ducea la încăierări frecvente cu miliţiile cetăţenilor burghezi. Prinţul Wilhelm, zis „Prinţul Mitralie“, a revenit la Berlin în iunie ca delegat în Adunarea Națională, tensionând şi mai mult atmosfera. În 14 iunie, mulţimea a luat cu asalt arsenalul din Berlin, iar

miliţiile cetăţeneşti n-au reuşit să controleze situaţia, astfel că a fost necesar să fie chemată armata de la Potsdam. Reacţionarii solicitau dizolvarea Adunării Naţionale, dar regele considera că aceasta ar fi o măsură mult prea drastică.

În 26 iulie, Adunarea Naţională a publicat o schiţă a constituţiei. Era un document de un liberalism moderat, dar inacceptabil şi pentru conservatori, şi pentru stânga. Documentul propunea ca armata să fie îngrădită de constituţie. În lupta pe această temă centrală, moderaţii din adunare s-au pomenit prinşi între reacţionari şi radicali. Regele a făcut un pas în direcţia reacţionarilor, iar apoi un pas înapoi către compromis. Poziţia adunării s-a înăsprit treptat, solicitând controlul parlamentar asupra puterii judiciare şi a poliţiei, abolirea rangurilor aristocratice împreună cu toate ordinele şi titlurile, precum şi eliminarea pretenţiei regelui că domnea prin graţia lui Dumnezeu. Pe măsură ce mulţimea devenea tot mai neliniştită, au avut loc izbucniri sporadice de violenţă. Prim-ministrul, un reformist moderat, generalul Pfuel, văzând că toate speranţele de compromis erau spulberate, şi-a dat demisia la sfârşitul lunii octombrie. În locul său a fost numit contele von Brandenburg, care era în favoarea unei Germanii mici al cărei împărat să fie regele Prusiei. Ultrareacţionarul Otto von Manteuffel a fost numit ministru de interne. Adunarea Naţională a fost imediat suspendată, dar a refuzat să se supună. Trupele generalului Wrangel au mărşăluit în Berlin, proclamând legea marţială. Adunarea Naţională şi miliţiile cetăţeneşti au fost desfiinţate. Reacţiunea câştigase controlul total. Nu s-a tras nici un singur foc de armă, nu s-a vărsat nici un strop de sânge. În 5 decembrie, regele a aprobat o constituţie care, spre extrema iritare a conservatorilor, semăna mult cu aceea propusă de Adunarea Naţională. Prin această mişcare vicleană se reduceau tensiunile şi se câştiga timp. Deschiderea către Frankfurt nu era întreruptă, iar chestiunea germană rămânea deschisă.

Deşi contrarevoluţia era aproape încheiată, la Frankfurt continuau discuţiile asupra constituţiei. A fost votată, în cele din urmă, în 20 decembrie, dar chestiunile capitale ale includerii Austriei în Germania şi identităţii şefului noii naţiuni rămâneau deschise. Constituţia era un document liberal moderat, care susţinea principiul egalităţii în faţa legii, drepturile civile şi abolirea tuturor rămăşiţelor sistemului feudal. Era decis

liberală în treburile economice. Radicalii erau dezamăgiţi că prevederile ei nu abordau problemele sociale, că nu era mai ferm democratică, că nu reducea influenţa bisericilor şi, revendicarea preferată, că iezuiţii nu aveau să fie alungaţi din Germania. Noua Germanie urma să fie un stat federal, însă cei care au stabilit principiile constituţiei n-au reuşit să găsească o soluţie pentru depăşirea disparităţilor dintre statele componente. Oare trebuiau anexate entităţile mai mici sau statele mai mari, precum Prusia, trebuiau împărţite în federaţii mai mici? Deşi situaţia curentă era extrem de nesatisfăcătoare, s-a decis ca lucrurile să rămână cum erau, cu speranţa că se vor rezolva de la sine. Aveau să fie două camere parlamentare, o Cameră a Poporului (*Volkshaus*), aleasă prin vot democratic, şi o Cameră a Statelor (*Staatenhaus*), unde aveau să fie reprezentate statele individuale. Chestiunea sufragiului nu a fost lămurită decât la începutul lunii martie 1849. Mulţi liberali au votat pentru sufragiul direct universal pentru bărbaţi, cu speranţa fermă că astfel regelui prusac i-ar fi fost imposibil să accepte coroana imperială.

În parlamentul de la Frankfurt erau puţini republicani, şi chiar şi cei care înclinau către o soluţie republicană şi-au dat seama că ar fi fost imposibil să fie abolite toate monarhiile existente în interiorul Confederaţiei. Preferinţa lor era ceea ce a ajuns să se numească o „monarhie republicană“. Monarhii trebuiau să existe prin graţia poporului reprezentat în parlament, nu prin graţia divină. Modelul lor îl constituia Revoluţia Glorioasă din 1688. Dar cine avea să fie împărat? Oare trebuia ales, ca în vechiul imperiu? Să aleagă parlamentul un împărat care să stabilească apoi o dinastie ereditară? Să aleagă Austria şi Prusia, cu schimbul, un împărat, sau ar fi trebuit ca una dintre casele domnitoare să domnească în perpetuitate? Toate acestea erau chestiuni extrem de teoretice, ca mai toate dezbaterile purtate în biserica Sfântul Paul. În cele din urmă, soluţia chestiunii germane stătea în rezultatul luptelor din interiorul Austriei şi Prusiei şi dintre cele două state.

Majoritatea delegaţilor din biserica Sfântul Paul presupuneau că Imperiul Habsburgic era pe punctul să se dezintegreze şi că, prin urmare, Austria şi Boemia se vor alătura de bunăvoie noii Germanii. Austria ar fi găsit atunci o formă de uniune personală cu ceea ce mai rămânea din imperiul multinaţional. Or aceasta era o poziţie extrem de nerealistă. Era imposibil

ca Austria să fie în acelaşi timp parte a unei mari puteri germane, dar şi mare putere exterioară noului Reich. O Germanie mare necesita dezmembrarea Imperiului Habsburgic. Odată contrarevoluţia aproape terminată, la 27 noiembrie 1848, protejatul şi succesorul lui Metternich, prinţul Schwarzenberg, a proclamat indivizibilitatea imperiului, punând astfel capăt tuturor speranţelor în soluţia unei Germanii mari. În martie anul următor, prinţul a propus ca întregul imperiu să fie inclus în noua Germanie. Acest lucru complet inacceptabil, de vreme ce Germania ar fi fost astfel dominată de Austria, stat în care marea majoritate a populaţiei nici măcar nu era germană.

Pentru rezolvarea acestei dileme nu mai rămăsese decât soluţia *kleindeutsche*. Cel dintâi partizan al ei era Heinrich von Gagern, devenit prim-ministru la mijlocul lunii decembrie, dar liberalul austriac Schmerling şi suporterii soluţiei *großdeutsche* încă mai erau numeroşi şi sperau că austriecii mai puteau fi convinşi să se răzgândească. Naţionaliştii germani, printre care erau mulţi de stânga, considerau că excluderea Austriei era imposibilă şi îşi închipuiau că ea s-ar descurca foarte bine şi fără provinciile sale nongermane. Catolicii sud-germani detestau Prusia protestantă şi se identificau cu coreligionarii lor austrieci. Mulţi se temeau că o Germanie Mică ar fi provocat intervenţia Rusiei şi Austriei, înrobind ţara.

Pe de altă parte, Prusia, deşi era reacţionară şi militaristă, cel puţin era un stat cât se poate de german şi trecuse printr-o serie impresionantă de reforme. Era un stat raţional, în sens hegelian cel puţin, arhitect al Zollvereinului, de un protestantism sobru, care în mod cert nu constituia o ameninţare şi chiar, din câte se părea, pregătit să se „dizolve în Germania“. Intransigenţa lui Schwarzenberg a produs o dezertare masivă din tabăra cauzei *großdeutsche*, şi chiar şi Schmerling a renunţat la ea în martie. De-acum alternativa era Germania Mică sau nici o Germanie. În 28 ale aceleiaşi luni, Friedrich Wilhelm IV al Prusiei a fost ales împărat al germanilor, cu 290 de voturi în favoarea moţiunii şi 248 de abţineri.

Elita conducătoare din Prusia era în favoarea acceptării titlului, cu următoarele condiţii: schimbarea dreptului electoral, prevederea dreptului absolut de veto şi acceptarea alegerii de către principi; însă Friedrich Wilhelm era de neclintit împotrivă. El se considera rege prin graţia lui

Dumnezeu şi refuza că accepte coroana făcută din „bălegar şi noroi“ şi „lesa cu care vor să mă lege de revoluţia din 1848“. Acesta era un răspuns negândit şi foarte emoţional, dar evenimentele ulterioare au arătat că, probabil, nici chiar o soluţie de compromis nu ar fi avut mari şanse de succes.

Heinrich von Gagern încă mai spera că un compromis era posibil, dar acesta a fost respins atât de Friedrich Wilhelm, cât şi de majoritatea delegaţilor din biserica Sfântul Paul. Parlamentul din Frankfurt începu acum un proces treptat de disoluţie. Austria şi Prusia şi-au retras delegaţiile, iar Saxonia şi Hanovra le-au urmat exemplul. Un rest de parlament alcătuit din radicali intransigenţi s-a mutat la Stuttgart, de unde, după puţin timp, au fost alungaţi de un contingent al armatei din Württemberg. În semn de protest faţă de parcursul reacţionar, s-au produs evenimente violente izolate. La Dresda s-au ridicat baricade, binecuvântate de prezenţa unor personalităţi importante precum anarhistul Mihail Bakunin, Richard Wagner, aflat la Dresda în calitate de director al Semper Oper şi care abia îşi încheiase opera *Lohengrin*, marele arhitect Gottfried Semper, autorul magnificei clădiri a operei, inaugurată în 1841, şi socialistul Stefan Born. Trupele prusace au fost chemate pentru a zdrobi revolta, ceea ce a stârnit lupte înverşunate. Rebelii au reuşit să instaleze un guvern temporar în Palatinat. Un potpuriu de radicali din întreaga Europă centrală s-au grăbit să vină în ajutorul acestuia. Încă o dată, radicalii dezorganizaţi şi indisciplinaţi nu au reuşit să facă faţă armatei prusace, iar revolta a fost curând înăbuşită. În Renania, Friedrich Engels a reuşit să testeze relaţia dintre teorie şi practică într-o serie de răzmeriţe, pe care în scurt timp miliţiile cetăţeneşti erau stăpâne. Luptători înfrânţi pe baricade, mercenari şi idealişti s-au grăbit atunci spre Baden pentru ultimul episod al rezistenţei. Aici, armatei prusace i-a fost necesar ceva mai mult timp pentru a înăbuşi revolta, dar rezultatul final n-a fost nici un moment în dubiu. Au urmat apoi o serie de procese de trădare şi execuţii sumare. Fiecare al zecelea om capturat în oraşul fortificat Rastatt a fost împuşcat. Brutalitatea prusacilor în Baden a lăsat în urmă o traumă şi o ură arzătoare de durată, cauzând un nou val de emigrare, în principal către Statele Unite.

OLMÜTZ

Cum Friedrich Wilhelm refuzase coroana imperială, prim-ministrul Prusiei, Radowitz, a propus uniunea într-o Mică Germanie. La sfârşitul lui mai s-a ajuns la un acord cu Saxonia şi Hanovra în vederea creării unei Mici Germanii, iar în săptămânile următoare majoritatea celorlalte state germane au aprobat acest aranjament. Bavaria se opunea neclintit ideii de a exclude Austria, iar Württemberg nu era deloc încântat de ideea unei Germanii dominate de Prusia. Saxonia şi Hanovra îşi condiţionaseră acordul de aprobarea tuturor celorlalte state germane, astfel că acum îşi retrăgeau sprijinul pentru uniune.

Totuşi, prusacii şi-au continuat eforturile, iar în ianuarie 1850, au organizat alegeri pe o bază electorală extrem de limitată pentru un parlament care s-a întrunit la Erfurt. Uniunea de la Erfurt a avut prea puţin sprijin, iar Schwarzenberg era hotărât să o distrugă. El a înaintat o propunere pentru o uniune germană mai mare, în care Prusia să dispună de un statut special, rămânând însă supusă Austriei. Radowitz a respins-o, astfel că Austria şi Prusia se îndreptau acum spre un conflict.

Austriecii au sponsorizat un congres pentru restaurarea Confederaţiei Germane, însă acesta a fost boicotat de Prusia. Electoratul de Hessen, frământat de tulburări şi în care dieta, sistemul juridic, majoritatea corpului de funcţionari şi corpul ofiţeresc se opuneau ferm seriei de măsuri neconstituţionale şi reacţionare propuse de guvern, a apelat la Bundestag pentru ajutor. Și guvernul danez a cerut sprijin federal împotriva guvernului local intransigent şi revoluţionar din Holstein. Austria şi Bavaria au fost de acord să trimită trupe pentru a ajuta ambele guverne. Prusia a perceput aceste acţiuni ca ameninţări directe ale provinciilor sale vestice şi a dat semnalul mobilizării armatei.

Friedrich Wilhelm n-a fost nici o clipă entuziasmat de Uniunea de la Erfurt, şi nici nu dorea să antagonizeze Austria; în plus, ţarul făcea presiuni enorme asupra lui să dea înapoi. Drept urmare l-a demis pe Radowitz, insistând însă că trupele austriece trebuiau să se retragă din Electoratul de Hessen. După câteva săptămâni de tensiune, prusacii au capitulat brusc, semnând cu Austria tratatul de la Olmütz, în 29 noiembrie 1850, prin care

acceptau desființarea Uniunii de la Erfurt. Pe de altă parte, Schwarzenberg a trebuit să accepte o nouă rundă de negocieri în vederea reformării Confederației, eșuând în încercarea de a avansa planurile constituirii unei Germanii dominate de Austria.

Pentru majoritatea prusacilor, Olmütz a însemnat o umilință infamă, însă printre ei exista o excepție notabilă. Otto von Bismarck îi disprețuia profund pe războinicii de fotoliu care erau gata să înceapă un război pentru un stat absurd de mic precum Electoratul de Hessen și pentru Uniunea de la Erfurt, care ar fi supus Prusia intereselor celorlalte state membre. El argumenta că interesele naționale ale Prusiei ar fi mult mai bine slujite în cadrul unei Confederații resuscitate. Într-un discurs teribil de înțelept, Bismarck și-a articulat credința că politica prusacă trebuia întemeiată nu pe politicile de partid, ci pe *Realpolitik*. Era o convingere căreia i-a rămas fidel pe tot parcursul remarcabilei sale cariere.

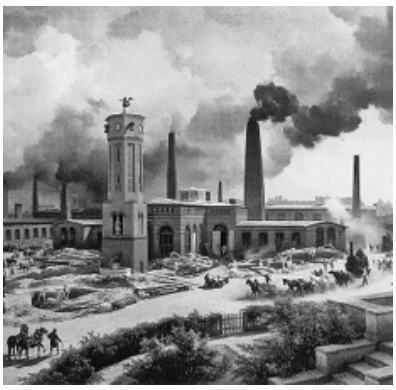

CAPITOLUL 5
LUPTA PENTRU SUPREMAȚIE. 1850–1866

LA FEL CA DUPĂ 1815, CONFEDERAȚIA GERMANĂ A INIȚIAT ANULAREA tuturor câștigurilor liberale ale lui 1848. Reformele constituționale au fost revocate. În multe situații, au fost promulgate noi constituții, mult mai puțin liberale decât cele care fuseseră în vigoare înainte de 1848. În Württemberg și în Electoratul de Hessen, acest proces a avut loc printr-o lovitură de stat și prin proclamarea legii marțiale. Un regim liberal neschimbat a continuat în Baden, dar chiar și acolo putea fi simțită apăsarea grea a Confederației. O lege federală din 1854 impunea restricții severe ale libertății presei și de adunare pe tot cuprinsul Germaniei. În statele catolice, mai ales în Austria, reacțiunea a negociat concordate cu biserica prin care se consolida amestecul bisericii în chestiuni precum educația, căsătoria și familia. Statele protestante au urmat exemplul Prusiei întărind rolul bisericii în viața cotidiană a cetățenilor.

Încercarea de a da timpul înapoi n-a avut decât un succes parțial. Ultimele vestigii ale feudalismului fuseseră înlăturate. Formarea primei bănci pe acțiuni a fost reușita durabilă a revoluției din Prusia. Încercările de a reînvia elemente ale sistemului breslelor, prin protejarea artizanilor împotriva provocărilor capitalismului industrial, erau menite eșecului pe

termen lung, din pricina realităţilor dure ale pieţei. Constituţiile erau în vigoare încă, chiar dacă mult modificate. Numeroase personalităţi influente erau hotărâte să recâştige libertăţile şi drepturile pierdute. Concordatele au provocat o reacţie liberală puternică. În statele protestante s-a produs un val anticlerical, care a obligat statele să dea înapoi. Liberalii erau foarte activi în statele germane mai mici. În statele puternice şi eficiente precum Prusia, care dispunea de o economie în plină expansiune, autoritarismul reacţionar era măcar în parte tolerabil, însă era de nesuportat în entităţi politice nesemnificative, incompetente şi minuscule, precum Braunschweig, Oldenburg şi Hessen-Darmstadt.

Prusia avea în sfârşit o constituţie care prevedea sufragiul universal pentru bărbaţi, deşi era cu totul inegal şi indirect, căci votanţii erau împărţiţi în trei categorii în funcţie de taxele pe care le plăteau. În 1849, 4,7% dintre votanţi au ales o treime dintre electori, următoarea treime a fost aleasă de 12,6% dintre cei eligibili pentru vot, iar ultima treime, de 82,7%. În 1852, mai puţin de 22% dintre cei eligibili pentru vot s-au deranjat să voteze. Camera superioară a parlamentului (*Herrenhaus*) era privilegiul aristocraţiei funciare. Armata nu se supunea constituţiei şi putea decreta legea marţială după voie. Era direct responsabilă în faţa regelui, care în plus mai avea drept de veto şi dreptul de a guverna prin decrete.

În anii reacţiunii, Prusia a fost un stat poliţienesc, figura lui simbolică fiind şeful poliţiei berlineze, Carl von Hinkeldey. O armată de spioni şi informatori ajuta la eradicarea comuniştilor şi democraţilor, presei i s-a pus căluş, iar funcţionarii publici cu mentalitate liberală au fost destituiţi. Pe de altă parte, guvernul reacţionar a adoptat o serie întreagă de legi sociale referitoare inclusiv la controlul muncii infantile, inspecţiile în fabrici şi măsurile sanitare. Se ştia că Hinkeldey era de partea celor săraci, motiv pentru care era foarte popular. A făcut mult pentru limitarea chiriilor exagerate şi pentru impunerea unor reglementări de sănătate. Mii de oameni au participat la funeraliile sale în 1856. Guvernul lui Otto von Manteuffel, sprijinit de dieta maleabilă alcătuită din funcţionari docili, cu executivul independent care putea conta pe sprijinul birocraţiei şi al armatei, dar şi prin eforturile conştiente de a câştiga sprijin popular, avea toate caracteristicile tipic bonapartiste. Aşadar n-a fost niciodată un guvern integral reacţionar şi

nici nu a iniţiat procesul de demantelare a tuturor realizărilor anului 1848.

RIVALITATEA AUSTRO–PRUSACĂ

Anul 1848 a marcat sfârşitul cooperării dintre Austria şi Prusia în privinţa chestiunii germane, ce caracterizase epoca Metternich. Ca reprezentant al Prusiei în Bundestag, Otto von Bismarck era hotărât să se opună tentativelor lui Schwarzenberg de a aduce întregul Imperiu Habsburgic în Confederaţie, ceea ce ar fi însemnat ca Germania să fie dominată de 70 de milioane de austrieci. Zollvereinul controlat de prusaci era o contragreutate solidă faţă de pretenţiile austriece, iar Bismarck a reuşit să dejoace tentativele Austriei de a domina Bundestagul, consolidând astfel puterea acestuia asupra statelor membre.

În 1853, Marea Britanie, Franţa şi Piemontul au declarat război Rusiei şi au debarcat o forţă comună în Crimeea. Ambele tabere ale acestui conflict îşi doreau să atragă Prusia şi Austria de partea lor. Opinia publică prusacă era împărţită. Ultraconservatorii căutau o alianţă cu Rusia. Manteuffel era pentru neutralitatea strictă, deoarece Prusia nu avea nici un interes în Chestiunea Orientală. Prinţul Friedrich, al doilea în linia succesiunii la tron, şi suporterii săi, cunoscuţi drept Wochenblattpartei, după ziarul pe care îl publicau, doreau alianţa cu puterile vestice. Un membru al acestui grup, contele Albert von Pourtalès, diplomat prusac, a sugerat guvernului britanic că Prusia s-ar alătura coaliţiei dacă Marea Britanie ar sprijini eforturile prusace de a exclude Austria din Germania. Marea Britanie a refuzat această propunere, căci încă spera să obţină sprijinul austriecilor. Ambasadorul prusac, baronul von Bunsen, spera şi el că, prin alăturarea Prusiei la coaliţie, s-ar putea pune capăt hegemoniei ruşilor în estul Europei, ceea ce ar fi dus la restaurarea Poloniei şi la ocuparea de către Prusia a unei poziţii mai bune în interiorul Germaniei. Guvernul britanic nu a vrut nici de această dată să rişte să-şi îndepărteze posibilul sprijin al Austriei. Wochenblattpartei a pierdut favoarea regelui, Bunsen a fost rechemat de la post, iar ministrul de război, Eduard von Bonin, altă figură importantă a pro-vesticilor, a fost destituit. Prinţul Friedrich a protestat viguros împotriva demiterii lui Bonin. Regele i-a retras imediat nepotului său comanda,

moment în care soţia lui Friedrich, una dintre fiicele reginei Victoria, a plecat înapoi în Anglia. În mod cert, nu se mai punea chestiunea intrării Prusiei în coaliţie, iar pentru intrarea în război de partea Rusiei exista prea puţin entuziasm. Drept urmare, Prusia a rămas neutră. În decembrie 1854, Austria a solicitat mobilizarea armatelor Confederaţiei, dar Bismarck a avut prea puține dificultăţi în dejucarea acestei manevre. El a argumentat că interesele Austriei în Balcani nu erau o preocupare germană. Prin contrast, Prusia nu avea interese în afara Germaniei. Astfel că Austria a rămas izolată, iar Prusia a marcat o victorie importantă, care, în parte, atenua ruşinea de la Olmütz. Austria reuşise să-şi înstrăineze ambele tabere implicate în conflictul din Crimeea, astfel că n-a jucat nici un rol în conferinţa de pace de la Paris. Şi Prusia a fost ignorată, dar era considerată mai curând slabă decât vicleană.

Războiul Crimeii a avut ca rezultat declinul accentuat al puterii şi influenţei Rusiei în Europa. Franţa lui Napoleon III ocupa acum locul central, dar avea să fie eclipsată în curând de o Europă dominată de Prusia. Austria îşi îndepărtase Rusia fără a câştiga recunoştinţa Franţei, astfel că a rămas izolată. Prusia a reuşit să menţină înţelegerea conservatoare cu Rusia şi, în plus, oferise Confederaţiei o conducere fermă pe parcursul crizei din decembrie.

Austria avea să sufere în curând un nou recul sever, de data aceasta în Italia. În 1858, Napoleon III a semnat un tratat cu Piemont-Sardinia, al cărui scop era scoaterea Austriei din nordul Italiei şi unificarea întregii ţări. Printr-o manevră abilă, premierul piemontez, Cavour, i-a făcut pe austrieci să declare război în aprilie 1859. Armata austriacă, subfinanţată şi cu o conducere incompetentă, a fost înfrântă în bătăliile de la Magenta şi Solferino de o armată franceză ai cărei comandanţi superiori erau la fel de incompetenţi ca cei austrieci, dar ale cărei trupe şi ofiţeri din rangurile inferioare au demonstrat mult curaj şi hotărâre.

Înfrângerea Austriei în Lombardia a pus Germania într-o poziţie precară. Friedrich Engels exprima nelămurirea multora când se întreba dacă Napoleon III, după ce Franţa se stabilise ferm până în bazinul fluviului Pad, nu va încerca să avanseze până la Rin. Austria a solicitat sprijinul Confederaţiei. Prusia era dispusă să vină în întâmpinarea solicitării Austriei,

însă cerea un preţ considerabil. Sprijinul prusac depindea de obţinerea unei ponderi egale cu cea a Austriei în Bundestag, de comanda trupelor de pe Rin şi de hegemonia în Germania de nord. Austria, considerând că implicarea Confederaţiei era obligatorie atât prin constituţie, cât şi din propriul interes, nu voia să facă astfel de concesii.

În iulie, Napoleon III, temându-se să nu fie implicat într-un război de durată, a negociat rapid pacea preliminară de la Villafranca. Astfel, Prusia a fost scutită să cumpănească incomodele opţiuni ale oportunităţii şi manierei de intervenţie în conflict. Austria a cedat Lombardia francezilor, dar a păstrat Veneţia. Apoi Napoleon a oferit Lombardia regatului Piemontului şi Sardiniei, primind în compensaţie Savoia şi Nisa. În Germania existau voci care susţineau că venise momentul ca Prusia să creeze o mică Germanie. Printre susţinătorii acestei idei se aflau Bismarck, trimis la St. Petersburg în funcţia de ambasador pentru a se mai calma, dar şi liderul socialist Lassalle, din gruparea Wochenblattpartei, sau radicali precum Ludwig Bamberger şi Arnold Ruge. Însă marea majoritate a germanilor erau antifrancezi şi simpatizau cu Austria. Aceştia susţineau că toţi germanii ar trebui să se unească pentru a li se opune francezilor. Pentru Marx şi Engels, Napoleon III era cel mai mare ticălos, iar ultraconservatori precum Ernst Ludwig von Gerlach şi Friedrich Julius Stahl erau cu totul de acord.

Aşadar situaţia era confuză, fiind complicată şi mai tare de politicile derutante ale lui Napoleon III. Naţionaliştii germani îl admirau pe Cavour şi sperau să-i imite pe italieni, dar procesul unificării Italiei întărise mult Franţa, ceea ce constituia o ameninţare pentru Germania. Germanii erau înfuriaţi atât din cauza Prusiei, cât şi a Austriei. Prusia, credeau ei, ceruse un preţ prea mare, lăsând Austria izolată într-un moment dificil, iar Austria cedase prea rapid în faţa Franţei, căci ar fi trebuit să aştepte ajutorul prusac. Cea din urmă acuzaţie nu ţinea cont de faptul că Austria nu-şi permitea să fie salvată de Prusia în Italia, căci astfel Prusia şi-ar fi consolidat şi mai mult poziţia în interiorul Germaniei.

„NOUA ERĂ“

Războiul din Crimeea şi cel din Italia le-au dat un avânt proaspăt liberalilor

şi naţionaliştilor. Speranţele lor au crescut când, în octombrie 1858, prinţul moştenitor Wilhelm a devenit regent, nefericitul său frate, care fusese întotdeauna întru câtva dezechilibrat, pierzându-şi minţile cu totul. Wilhelm, „prinţul mitralie“ din 1848, era conservator, dar era un naţionalist fervent, adept al Micii Germanii, care se opunea ultraconservatorilor şi chiar era pregătit să depună jurământul pe constituţie. Guvernul său era liberal-conservator, hotărât să rezolve divergenţele dintre elite şi să le păstreze statutul prin reforme judicioase şi prin politici sociale generoase. Cum îşi petrecuse toată viaţa de până atunci ca ofiţer de armată, Wilhelm era hotărât să reformeze armata, astfel încât să dea greutate unei politici externe active şi independente a Prusiei. Educaţia urma să fie reformată, iar bisericilor urma să li se ordone să nu se amestece în politică. Programul său s-a dovedit atractiv pentru toată lumea: conservatorii erau încântaţi, iar speranţele liberalilor crescuseră nerealist de mult, căci treceau cu vederea unele declaraţii conservatoare ale lui Wilhelm. Bismarck l-a îndemnat pe regent la deschidere către liberali, astfel încât să creeze un consens larg care ar fi ridicat mult Prusia în ochii liberalilor germani. Regentul a luat la cunoştinţă, dar a crezut că e mai prudent să-l scoată pe Bismarck din Bundestag şi să-l trimită la St. Petersburg, altfel ar fi produs prea multe probleme în relaţiile cu Austria, tocmai în miezul crizei italiene.

„Noua Eră“ a debutat prudent. S-au adoptat reforme moderate. S-a pus presiune pe îngrozitorul regim din Electoratul de Hessen pentru a repune în vigoare constituţia din 1831. În Austria, reformele lui Schmerling, personalitate de frunte în 1848, au întărit mult rolul clasei mijlocii urbane de naţionalitate germană, care susţinea fervent o Germanie Mare, dar era antiprusacă. În Bavaria şi Baden au fost instalate guverne liberale, iar în alte părţi ale Germaniei regimurile conservatoare s-au mai moderat. Aşadar situaţia din Prusia nu era în nici un caz unică. La putere ajungea o nouă generaţie care era de acord cu Bismarck că regimul conservator nu mai putea continua fără sprijin popular. Dar era şi o reflecţie a schimbărilor sociale ce avuseseră loc în Germania, unde burghezia liberală după ce acumulase ceva mai multă putere a constatat că avea de înfruntat ameninţarea unei clase muncitoare organizate. În era industrială, chestiunea socială era redefinită şi nu i se mai putea răspunde în termenii nostalgiei

ultraconservatoare după epoci demult apuse.

„Noua Eră“ a fost o perioadă de schimbări economice dramatice. A fost perioada lansării industrializării în Germania, în timpul căreia, în ciuda unor fluctuaţii bruşte şi chiar a crizelor, s-a înregistrat o îmbunătăţire generală a standardelor de viaţă. Îngrozitoarele probleme puse de sărăcie care marcaseră prima parte a secolului au fost depăşite. Industrializarea a absorbit şomajul masiv, criza finalului de deceniu 1840 a fost depăşită, iar din anii 1860 situaţia clasei muncitoare industriale s-a îmbunătăţit. Artizanii şi meşteşugarii s-au adaptat la epoca industrială fie formând cooperative, fie specializându-se sau devenind muncitori industriali înalt calificaţi. Ţărănimea a profitat şi ea de pe urma acestei prosperităţi generale şi a metodelor agricole ameliorate. Dar clasa care a început într-adevăr să înflorească a fost burghezia, care avea la dispoziţie o gamă largă de locuri de muncă oferite de societatea industrială şi de profiturile frumoase care se puteau obţine la bursele de valori.

SCHIMBĂRI ALE STRUCTURII SOCIALE

Ar fi o gravă eroare să ne imaginăm că procesul prin care societatea se transforma dintr-una agricolă şi rurală într-una modernă, urbană, industrială şi comercială nu a fost doldora de probleme şi supus unor serioase dislocări. Pe măsură ce clasa artizanilor era treptat erodată, au devenit vizibile noi distincţii de clasă, mai acute. Unii dintre ei au devenit întreprinzători şi au intrat în rândurile burgheziei, alţii s-au scufundat în anonimitatea proletariatului urban. Industria era serios subfinanţată, falimentele erau frecvente, iar în 1858 a căzut bursa. Procesul modernizării era încărcat de dificultăţi, căci mentalităţile şi structurile tradiţionale se zbăteau să se adapteze la condiţiile neliniştitor de noi. Mulţi au fost marginalizaţi, dar între 1850 şi începutul anilor 1870 s-a înregistrat o creştere economică remarcabilă, de pe urma căreia majoritatea a avut de profitat. Societatea era în mişcare, dar nu era una în care incuba revoluţia socială.

Deja în 1866, cuvântul „stare“ nu mai era în circulaţie. Alte dezvoltări ale economiei de piaţă capitaliste au spulberat ultimele vestigii ale vechii ordini sociale şi au întărit structura de clasă a societăţii. Toate sectoarele

economice au fost afectate de impetuozitatea forţelor pieţei, ceea ce a avut ca rezultat schimbări profunde ale configuraţiilor sociale. Agricultura a devenit complet orientată către piaţă, maximizarea veniturilor era preocuparea principală, iar aplicarea metodelor ştiinţifice şi contabilitatea dublă erau deja norme. Populaţia rurală era împărţită în două grupuri principale. În vârf se aflau aproximativ 25.000 de mari fermieri, atât aristocraţi, cât şi burghezi. Pe treptele cele mai de jos ale ierarhiei trudea o vastă armată de zilieri. În Germania de nord şi la est de Elba, aristocraţia latifundiară s-a adaptat la noua realitate a pieţei, reuşind în acelaşi timp să-şi păstreze exclusivismul social, prestigiul şi puterea politică, până într-atât încât forma o clasă distinctă, înşelător descrisă adesea drept „feudală“. Zilierii formau şi ei un fel de proletariat rural.

În anii 1840, în zonele urbane exista o clasă mijlocie incipientă alcătuită din antreprenori şi profesionişti. Până în 1873, când rata de creştere economică a scăzut dramatic pentru aproape un sfert de secol, această clasă şi-a sporit rapid şi rândurile, şi conştiinţa de clasă, concomitent cu extinderea accelerată a capitalismului industrial. Rezultatul acestor creşteri a fost formarea unei clase de antreprenori industriali, cu averi considerabile şi prestigiu în urcare, hotărâtă să se implice în exercitarea puterii politice. Aceştia constituiau o provocare pentru statutul şi imaginea de sine a aristocraţiei, a patriciatului urban tradiţional şi a *Bildungsbürger*-ilor. Însă în scurt timp capitalismul industrial a început să erodeze diviziunile dintre clasele mijlocii. Iniţial, elitele urbane tradiţionale le-au rezistat nou-veniţilor nepoftiţi, însă au realizat curând că lupta aceasta era fără speranţă. Au mai realizat că noua lume a băncilor de investiţii, a industriei, mineritului şi căilor ferate le oferea fiilor lor şanse nesperate. Cât despre fiicele lor, acestea îşi puteau asigura un viitor de confort material prin căsătoriile cu membrii noii clase. Astfel că rivalii s-au amestecat unii printre ceilalţi, iar parveniţii s-au preschimbat în notabilităţi urbane. Cam în acelaşi fel, *Bildungsbürger*-ii şi-au pierdut identitatea distinctă şi au fost absorbiţi în rândurile noii burghezii. Doctorul, farmacistul, avocatul şi pastorul au fost acceptaţi imediat, nu în ultimul rând pentru că educaţia superioară era un semn de distincţie în ochii unui antreprenor de succes. Astfel, căsătoria fiicei cu un doctor era o mişcare inteligentă, căci conferea familiei o tuşă de

cultură şi de educaţie. Antreprenorii industriali întâmpinaseră anterior o opoziţie rigidă din partea birocraţiei conservatoare, care privea cu circumspecţie asumarea riscurilor şi elanul lor inovator; dar şi aici aveau să se producă schimbări. Birocraţii au încetat să se mai comporte ca paznici dezaprobatori ai interesului public, aşa cum şi-l închipuiau ei, şi erau tot mai dispuşi să coopereze, cum au făcut în cazul Zollvereinului şi al concesiilor faţă de liberalismul economic în anii 1860. Rivalitatea din sânul clasei mijlocii a fost depăşită şi din cauza provocării venite de jos, căci posesorii de capital s-au pomenit implicaţi într-o situaţie de conflict tot mai intens cu cei al căror singur capital era forţa lor de muncă. Iniţial, o elită antreprenorială, relativ mică şi omogenă, s-a confruntat cu o masă eterogenă de muncitori, care se coaliza treptat într-o clasă muncitoare distinctă. Încă dinainte de revoluţia din 1848, Friedrich Bassermann, om de afaceri de succes şi politician liberal din Baden, spusese că „disproporţia dintre deţinătorii de proprietăţi şi proletariat“ era o chestiune foarte îngrijorătoare în întreaga Europă. Revoluţia a constituit un şoc profund prin faptul că a fost o ilustrare dramatică a diviziunilor şi antagonismelor sociale adânc înrădăcinate. Reveriile din perioada premartie despre o societate fără clase de cetăţeni autonomi s-au dovedit a nu fi decât iluzii pioase. Burghezia a apelat la statul reacţionar pentru protecţie şi a strâns rândurile ca să întâmpine ameninţarea venită de jos. Clasele muncitoare au ajuns să se convingă că nu se puteau baza pe ajutorul liberalilor bine intenţionaţi şi nici pe o birocraţie binevoitoare şi că trebuiau să-şi apere ele însele interesele de clasă. Dar şi regiunile rurale cunoscuseră tulburări în timpul revoluţiei, proprietarii funciari fiind îngroziţi de perspectiva unei revolte ţărăneşti, a jacqueriei, sau a unei mişcări asemănătoare răscoalelor „Căpitanului Swing“ din Anglia[18]. Dar proletariatul rural şi marea masă de mici proprietari şi-au dezvoltat lent identităţile de clasă specifice şi un sentiment consecutiv de solidaritate. În schimb, determinarea marilor proprietari de pământuri de a-şi apăra interesele a fost întărită.

Relaţiile dintre burghezie şi aristocraţie erau complexe. Mulţi antreprenori creaţi prin forţe proprii, mândri de reuşitele lor, priveau cu dispreţ către clasa ce-şi datora privilegiile numai întâmplării naşterii. Alţii cumpărau domeniile senioriale şi imitau manierele superiorilor lor sociali.

Industriaşii, bancherii şi avocaţii considerau că e profitabil pentru afaceri să aibă un aristocrat în consiliile de acţionari sau în firme. Un nume nobiliar pe o plăcuţă de alamă la intrarea în biroul unui avocat, sau în raportul anual către acţionariat, inspira încredere. Mulţi burghezi tânjeau să dea o spoială de distincţie numelui de familie prin căsătoria unei fiice cu un aristocrat. Un bancher din Berlin a reuşit să găsească câte un soţ nobil pentru fiecare dintre cele cinci fiice ale sale.

Conceptul de clasă este reflectat în limbajul oficial, dar în această perioadă de tranziţie era în mod necesar întru câtva vag. Statisticile Zollvereinului vorbesc de „clasa negustorilor“, de „clasa profesioniştilor“, „clasa afaceriştilor“, „clasa muncitoare“ şi de „clasele inferioare“. În acelaşi timp, noţiunile „clasă muncitoare“ şi „proletariat“ erau tot mai frecvent utilizate în literatura de specialitate. De asemenea, termeni mai vechi precum „clasele educate“ sau „clasele de proprietari“ făceau loc conceptelor mai cuprinzătoare de „clase mijlocii“ sau „burghezie“. Conflictele de interese erau explicite în noţiunea de clasă, şi nu doar revoluţionarii vorbeau de lupta de clasă. Conservatorii din şcoala istorică a economiei politice, precum Wilhelm Roscher, au realizat că diviziunea societăţii în clase şi tendinţa societăţii industriale de a crea un grup foarte restrâns al celor foarte bogaţi aflat în conflict cu o masă vastă de sărăciţi însemnau că ideologia conservatoare tradiţională a unei societăţi echilibrate, ale cărei stări trăiesc în armonie, nu era decât o iluzie. Publicistul şi sociologul Wilhelm Riehl, unul dintre cei dintâi care au realizat ce ameninţare constituia capitalismul industrial şi agricol pentru mediul natural, privea clasa muncitoare urbană drept „mediul fertil pentru spiritul socialist al egalitarismului“.

Pe măsură ce se schimba societatea, se schimba şi politica. Vechile ecuaţii ale schimbării liberale contra statu-quoului conservator, poporul şi regele, „noi“ şi „ei“ nu mai erau relevante. Complexităţile societăţii de clasă moderne erau de aşa natură încât era nevoie de închegarea unor alianţe care să depăşească liniile tradiţionale ale clasei şi ideologiei. Napoleon III şi Bismarck au fost exemplele vii ale modului cum se puteau utiliza mijloace revoluţionare pentru realizarea unor scopuri conservatoare, spre marea consternare a contemporanilor şi zăpăceala multor istorici.

LIBERALISM ȘI CONSERVATORISM

Liberalii au avut nevoie de ceva timp pentru a-și reveni după înfrângerea zdrobitoare pe care o suferiseră în 1848. Poate este surprinzător faptul că termenul *Realpolitik*, asociat îndeobște cu numele lui Bismarck, cel mai de seamă practicant al ei, a fost de fapt propus de un liberal, August Ludwig von Rochau, în 1853. El insista că cea mai mare slăbiciune a liberalilor de la 1848 a fost aceea că fuseseră rupți de lumea reală: erau idealiști, visători și teoreticieni dogmatici. Însă era nevoie să abandoneze concepțiile idealiste și romantice despre trecutul german și să se pună la curent cu noua filozofie a pozitivismului, empirismului și materialismului. Pentru Rochau, politica nu avea alt obiect decât puterea, căci fără putere nici un ideal sau obiectiv politic nu se putea realiza. Liberalismul era expresia politică a aspirațiilor unei burghezii tot mai încrezătoare în sine, hotărâtă să devină clasa politică dominantă. Aceasta necesita concentrarea asupra preocupărilor economice și nu pe idealuri și chestiuni morale.

Lumea burgheză a Noii Ere era infuzată de liberalism. Profesorii și funcționarii publici, învățătorii și pastorii protestanți, afaceriștii și avocații au îngroșat rândurile marilor asociații liberale naționale și s-au abonat la gazete liberale precum *Historischer Zeitschrift* (*Revista de istorie*) a lui Heinrich von Sybel, *Preußischer Jahrbücher* (*Analele prusiene*), condusă de Heinrich von Treitschke, și *Grenzboten* (*Mesagerul transfrontalier*), condusă de Gustav Freytag. Majoritatea radicalilor deziluzionați care au rămas în Germania s-au alăturat și ei cercurilor liberale. Liberalii au câștigat sprijinul oamenilor de rând din numeroasele asociații naționale care s-au înmulțit în toată Germania: corișți, gimnaști și practicanți de tir cu arcul voioși. În ciuda divergențelor de opinie și de statut social, liberalii au format o forță coerentă și influentă pe care nici un politician nu-și permitea să o ignore.

Oriunde existau diete alese prin vot, liberalii formau grupul majoritar. Chiar și Prusia, al cărei sistem electoral era împărțit în trei clase, îi avantaja pe burghezii înstăriți. Cei mai mulți politicieni liberali proveneau din elita burgheză și erau profund suspicioși față de mase. Aveau nevoie de sprijinul lor, dar erau acut conștienți de pericolele agitației politice și ale demagogiei.

Sperau să educe masele ca să devină cetăţeni responsabili şi să nu dea ascultare cântecelor de sirenă ale democraţiei populare şi socialismului. Unii liberali de stânga şi-au pus speranţele în popor, dar chiar şi aceştia îi denunţau pe democraţii care căutau să mobilizeze masele. Deocamdată însă, astfel de îngrijorări nu erau nici pe departe presante. Apatia politică era generalizată, cei care se deranjau să uzeze de dreptul de vot fiind prea puţini, astfel că politica nu constituia o preocupare decât pentru o elită restrânsă. Oameni de afaceri prosperi au sprijinit mişcarea şi, la fel ca în 1848, politicienii înşişi erau, în majoritate, profesionişti cu studii universitare, cei mai mulţi dintre ei fiind funcţionari publici şi avocaţi.

Liberalii erau traumatizaţi de experienţa anului 1848, când s-a văzut cât de uşor poate aluneca democraţia parlamentară în teroare iacobină. În Noua Eră au fost mai puţin preocupaţi de întărirea parlamentului, cât de anihilarea influenţei dominante a aristocraţiei şi a armatei asupra guvernului. Majoritatea liberalilor au abandonat dispreţul şi neîncrederea faţă de stat. Un stat eliberat de toate tendinţele absolutiste desuete, în care liberali luminaţi aveau o influenţă ascendentă prin intermediul constituţiei liberale, ar fi putut fi o forţă a binelui, un garant al legii, ordinii şi al libertăţii individuale. De aici înainte, liberalii de dreapta nu mai erau singurii care se îndoiau că parlamentele erau suficiente pentru depăşirea conflictelor sociale şi politice şi care se temeau că prea multă libertate ar putea avea ca rezultat anarhia.

Liberalii de stânga încă mai susţineau sufragiul universal şi insistau că maselor li se putea acorda încrederea să voteze cu oameni de substanţă şi culţi. Dreapta avea mai puţină încredere în omul de rând şi aducea ca dovadă Franţa, unde o democraţie plebiscitară dusese la autocraţia bonapartistă. Valorile burgheze erau considerate valori universale. Marea majoritate a liberalilor se considerau foarte diferiţi de indivizii din clasele inferioare, care, se spera, aveau să beneficieze treptat de pe urma prosperităţii generale pentru a ajunge la un nivel cultural care să le permită să se alăture clasei universale. Dezacorduri existau şi în ce priveşte rolul statului în economie. Majoritatea dorea să se lase totul în seama „mâinii invizibile“, teoretizate de Adam Smith, dar unii intelectuali, precum Treitschke, erau de părere că statul trebuia să intervină pentru a asigura un

oarecare grad de justiţie socială. Exista totuşi un punct asupra căruia erau de acord ambele aripi liberale: unitatea naţională constituia prioritatea absolută. Fără unitate, nu putea exista libertate reală.

Aşa cum propovăduise Rochau, fără câştigarea puterii nu se putea obţine nimic. Liberalii din Noua Eră au adoptat preponderent abordarea liberalilor de la 1848: puterea nu se putea câştiga decât prin cooperare şi compromis, nu prin confruntare şi poziţii intransigente. Liberalii de stânga susţineau că ei reprezintă poporul, că guvernele nu mai puteau ignora voinţa populară. Drept urmare, era necesar să acţioneze ca grup de presiune, însă fără să dezlănţuiască forţele impredictibile şi periculoase ale democraţiei radicale.

Diviziunile din interiorul mişcării liberale erau reflectarea eterogenităţii Germaniei în această fază de tranziţie a dezvoltării sociale, a lipsei unei culturi politice comune, a diferenţelor regionale şi religioase şi a chestiunii germane rămase nerezolvată. Atunci când erau atacaţi, liberalii ştiau să facă corp comun, cum s-a întâmplat în Prusia sub Bismarck, dar şi în Bavaria şi în Baden, când au avut de înfruntat reacţiunea clericală şi conservatoare. Însă de îndată ce nu mai erau presaţi, erau divizaţi de chestiunea Micii sau Marii Germanii sau de neplăcuta dilemă a priorităţilor: libertatea sau unitatea. Astfel au descoperit că, dacă nu voiau să fie condamnaţi la o irelevanţă politică desăvârşită, erau obligaţi să facă alianţe fie cu prusacii, fie cu conservatorii ce susţineau Germania Mare. Tocmai acel extraordinar outsider, Bismarck, avea să decidă soarta celor două mari probleme cu care se confruntau liberalii, şi astfel să dezbine definitiv mişcarea.

Schimbările atitudinilor conservatoare au fost mult mai puţin dramatice. Conservatorii au conştientizat treptat că tronul, altarul şi proprietăţile funciare nu erau suficient de puternice pentru a conserva ordinea socială. Mulţi dintre ei argumentau că ar fi trebuit create legături cu ţărănimea şi cu artizanii, dar şi cu toţi cei aflaţi în opoziţie faţă de rapacea burghezie modernă şi faţă de slujitorii ei universitari. Lorenz Stein, care propusese „monarhia socială“, şi Hermann Wagener, propunător al unei politici sociale viguroase, aveau să influenţeze profund dezvoltările ulterioare: Stein l-a influenţat pe Wilhelm II, iar Wagener pe Bismarck. Astfel de idei arată că perioada reacţionară de după 1848 a fost mult mai puţin sumbră decât se consideră îndeobşte, căci conservatorii au început să realizeze că aveau

nevoie de un oarecare sprijin popular. Bismarck ştia, mai bine decât oricare alt conservator, că lumea modernă burghez-liberală era o realitate de care nu se putea scăpa după plac. Urmând întocmai modelul lui Napoleon III, Bismarck, cu un realism nemilos, a împlinit scopuri conservatoare prin mijloace care nu erau nici pe departe conservatoare.

SOCIAL-DEMOCRAŢIA

Un nou factor al ecuaţiei sociale a fost ridicarea clasei muncitoare industriale – o armată de desproprietăriţi care nu posedau nimic altceva decât forţa lor de muncă. În 1848, proletariatul nu exista decât în prea puţine alte locuri în afara imaginaţiei strălucite a lui Karl Marx. Chiar şi în anii 1860, când a fost iniţiată o mişcare muncitorească independentă, încă nu exista un proletariat cu conştiinţă de clasă, căci societatea se afla în stadiile finale ale unei lungi faze de tranziţie de la producţia artizanală la cea industrială. După 1848, grupurile comuniste şi asociaţiile muncitoreşti au fost fără milă reprimate, dar în Noua Eră liberalii au început să organizeze asociaţii educative pentru muncitori în strădania de a-şi atrage sprijinul meşteşugarilor şi muncitorilor în lupta împotriva puterilor instituite.

Liberalii credeau să educaţia va furniza soluţia chestiunii sociale, dându-le muncitorilor abilităţile necesare succesului, o înţelegere a problemelor importante ale zilei şi accesul la comorile culturii înalte. Educaţia avea să-i vaccineze împotriva ideilor socialiste şi să-i ajute să înţeleagă comunitatea de interese dintre capital şi muncă. Unii liberali mergeau şi mai departe, susţinând că muncitorii trebuiau învăţaţi să gândească critic, să conteste autorităţile instituite şi să participe activ în mişcarea democratică pentru schimbare. Aceste idei aveau să fie duse mai departe de socialişti, iar educaţia muncitorilor urma să joace un rol central în mişcarea muncitorească.

Liberalul de stânga Hermann Schulze-Delitzsch, figura centrală a acestei concepţii despre clasa muncitoare, era de părere că burghezia şi proletariatul împărtăşesc un interes comun faţă de o economie dezbărată de controlul de stat, căci urmau să împartă beneficiile avuţiei naţionale tot mai

mari produse în interiorul statului naţional liberal. El credea că orice fricţiune dintre capital şi muncă putea fi depăşită prin cooperative, atât în ce privea producţia, cât şi comercializarea. Aceste idei fuseseră importate din Anglia, unde ideile lui Robert Owen fuseseră diseminate prin intermediul Societăţii Cooperatiste din Londra şi puse în practică în anii 1840 de către Pionierii Rochdale[19].

Aceste idei erau utopice, însă printre socialişti aveau o rezonanţă puternică, în ciuda dezaprobării neînduplecate a lui Karl Marx. Ferdinand Lassalle, părintele fondator al social-democraţiei germane, a lansat un atac feroce împotriva lui Schulze-Delitzsch, dar şi el argumenta că munca cooperatistă era soluţia tuturor relelor economice şi sociale. Chiar şi Bismarck, cu toată aversiunea sa faţă de antreprenorii capitalişti, avea o atitudine favorabilă faţă de cooperative. Majoritatea acestor planuri s-au dovedit nepractice, dar s-au obţinut unele succese cu băncile de economii cooperatiste care ofereau împrumuturi modeste oamenilor muncii.

Liberalii au adoptat o atitudine condescendentă faţă de clasele muncitoreşti şi susţineau că, înainte de a fi considerate parteneri egali, acestea trebuiau să fie educate până când ajungeau la nivelul liberalilor. Prin introducerea unei cotizaţii anuale consistente, muncitorii au fost excluşi din Asociaţia Naţională. Sugestiile că ar fi trebuit să se facă concesii pentru a permite muncitorilor să adere la organizaţie au fost respinse fără menajamente. Pe de altă parte, asociaţia a sponsorizat deplasarea unei delegaţii muncitoreşti la Expoziţia Universală de la Londra. S-a stabilit că delegaţia trebuia să întocmească un raport către un congres al muncitorilor. La Leipzig s-a întrunit un comitet care a discutat forma pe care trebuia să o aibă acest congres, iar concluziile comitetului i-au alarmat pe liberali. Comitetul făcea apel la organizarea unei mişcări muncitoreşti independente şi îi cerea lui Ferdinand Lassalle să scrie o replică împotriva lui Schulze-Delitzsch, care denunţa o mişcare muncitorească desprinsă de liberali. Lassalle era un intelectual şi democrat radical, *bon vivant* flamboaiant şi dandy, orator captivant şi lider carismatic şi dictatorial. „Răspunsul deschis“, pe care l-a publicat la 1 martie 1863, este unul dintre textele-cheie ale social-democraţiei.

Argumentul central al lui Lassalle era că la viziunea sa oarecum vagă a

socialismului nu se putea ajunge decât prin sufragiu universal. Urna de vot, nu revoluţia, era singura cale înainte. Încă din 1848, liberalii, de orice nuanţă, nu mai erau forţa motrice a revoluţiei naţionale; divergenţele dintre capital şi muncă erau ireconciliabile. Din cauza „legii de fier a salariilor“ – noţiunea lui Lassalle pe care Marx a zeflemisit-o necruţător –, clasa muncitoare era condamnată să nu se ridice niciodată peste un nivel minim de subzistenţă. Abia când societatea avea să fie organizată în asociaţii de cooperative de producţie, gestionate de muncitorii înşişi şi finanţate de stat, putea fi învinsă mizeria. Lassalle era de părere că clasa muncitoare trebuia să-şi ia destinele în propriile mâini şi susţinea că statul naţional avea de jucat un rol vital în crearea unei societăţi juste. Socialismul de stat al lui Lassalle era aşadar un melanj straniu de democraţie radicală, autoritarism şi naţionalism fervent. Contribuţia sa importantă la mişcarea muncitorească a fost să insiste că eliberarea clasei muncitoare trebuia să fie sarcina clasei muncitoare înseşi şi că toate legăturile cu liberalii lui Schulze-Delitzsch trebuiau întrerupte.

Comitetul de la Leipzig a acceptat raportul lui Lassalle, acesta devenind programul Asociaţiei Generale a Muncitorilor Germani (ADAV), al cărei preşedinte era Lassalle. Asociaţia nu era numai prima organizaţie politică naţională şi independentă a clasei muncitoare, ci şi primul partid politic modern din Germania. Însă multe asociaţii muncitoreşti nu erau pregătite să se rupă atât de radical de progresişti. Acestea priveau cu suspiciune puterea de stat, mai ales în manifestarea sa prusacă, şi rămâneau, în tradiţia anului 1848, în favoarea Germaniei Mari, astfel că este de înţeles că ideile incipiente ale lui Lassalle le derutau. Când, în anul următor, Lassalle a fost ucis, urmare a unui afront absurd pe care i l-a făcut unui ţintaş excelent din cauza logodnicei sale, afacere încheiată printr-un duel care a fost mai mult un suicid, partidul, care număra deja vreo 3.000 de membri, a început să se dezmembreze. Însă Lassalle a influenţat profund mişcarea muncitorească din Germania.

În anii 1860, s-au format o serie de sindicate, iar un şir de greve a marcat radicalizarea continuă a clasei muncitoare. Lassalleenii, fideli „legii de fier a salariilor“, considerau că sindicatele nu erau decât o inutilă risipă de timp şi energie. Liberalii, doritori să momească muncitorii departe de ADAV, au

fost mai empatici, ceea ce, pe de altă parte, amenința alianța liberală cu interese de afaceri. Partidul Social-Democratic al Muncitorilor (SDAP), înființat de August Bebel și de Wilhelm Liebknecht la un congres ținut în Eisenach în 1869, s-a format în opoziție hotărâtă față de ADAV. Programul preponderent marxist al participanților la congresul de la Eisenach făcea apel la muncitorii radicali, la sindicaliști și la radicalii care erau pentru Germania Mare, care nu putea înghiți Mica Germanie a lassalleenilor și politicile lor proprusace.

Nici măcar în 1869, mișcarea socialistă nu era încă „spectrul care bântuie Europa“, așa cum Marx și Engels pretindeau încă din 1848 că ar fi fost. Cu totul erau vreo 3.000 de lassalleeni, iar Bebel și Liebknecht aveau chiar și mai puțini suporteri. În timpul Noii Ere, problemele centrale erau chestiunea națională și reforma armatei din Prusia.

REFORMELE ARMATEI PRUSACE

Când a devenit regent în 1858, Wilhelm a dat de înțeles că era hotărât să impună schimbări drastice în armata prusacă. Pentru îmbunătățirea armatei nu se mai făcuse nimic de la marile reforme din perioada napoleoniană. În ciuda unei creșteri dramatice a populației de la 11 la 18 milioane, dimensiunile armatei rămăseseră neschimbate. Prin comparație cu armatele Rusiei, Franței și Austriei, armata prusacă era minusculă. Mobilizarea din timpul Războiului Crimeii vădise deficiențe foarte serioase. Întâi de toate, era nevoie de o restructurare completă a Landwehrului. În 1848, se dovedise a nu fi cu totul de încredere, unele unități trecând de partea rebelilor. Ofițerii ei erau slab pregătiți și bătrâni, iar trupele, indisciplinate. Trebuia să fie mai bine integrat în armata regulată. În plus, Wilhelm credea că serviciul militar ar fi trebuit să crească de la doi la trei ani. Era nevoie de trei ani pentru a transforma cetățenii în soldați, pentru a converti liberalii nemulțumiți în supuși loiali, pentru a face distincția clară între civili și militari și pentru a profesionaliza o armată care se baza pe principiul liberal al serviciului militar universal. Corpul ofițeresc, majoritar de extracție aristocratică, se înțelegea pe sine drept gardă pretoriană a monarhiei, aflată în afara constituției, mereu gata să contracareze revoluția, modernitatea și

liberalismul.

Deşi exista un acord general că armata trebuia reformată, iar dimensiunile ei sporite, existau dezacorduri serioase în ce privea spinoasa problemă a rolului ei social. Cel dintâi ministru de război al lui Wilhelm, Bonin, pe care, vrând să evite o confruntare cu Camera deputaţilor (*Abgeordnetenhaus*) în chestiunea Landwehrului, l-a repus rapid în funcţie, susţinea că o armată teritorială relativ independentă era esenţială în vederea reconcilierii civililor cu armata regulată. Wilhelm nici nu voia să audă aşa ceva, astfel că l-a înlocuit imediat cu contele Albrecht von Roon, despre care se ştia că nu evită confruntările. Roon a propus mărirea serviciului militar de la doi la trei ani şi a dimensiunilor armatei de la 150.000 la 220.000 de soldaţi. Mărimea şi importanţa Landwehrului aveau să fie reduse, iar din acel moment avea să fie comandat de ofiţeri din armata regulată, rezervişti sau pensionaţi. Pe scurt, Landwehrul înceta să mai existe ca forţă independentă de armata regulată.

Liberalii au acceptat creşterea propusă a armatei, căci erau preocupaţi de securitatea Prusiei şi voiau ca o armată puternică să sprijine o politică germană viguroasă. Costul propunerilor lui Roon era departe de a fi exorbitant. Pentru liberalii de stânga, marea piedică era Landwehrul, faţă de care încă mai nutreau iluzii romantice. Pentru ei, Landwehrul era adevărata armată de cetăţeni, garanţia libertăţilor liberale împotriva armatei regulate reacţionare şi aristocratice. Liberalii de dreapta erau mai puţin preocupaţi de Landwehr, însă erau mult mai îngrijoraţi de serviciul de trei ani, pe care-l considerau un pas periculos către militarizarea societăţii burgheze. Ei erau hotărâţi să reziste ambiţiilor lui Wilhelm şi Roon de a preschimba armata într-o „şcoală a naţiunii“, al cărei scop era transformarea cetăţenilor în roboţi fără minte ce urmau să fie trimişi înapoi în viaţa civilă ca supuşi loiali, maleabili şi obedienţi. Mai presus de orice, liberalii erau hotărâţi ca, în afacerile militare, Camera Deputaţilor să aibă un rol important de jucat, nu doar să parafeze propunerile guvernului. Pas cu pas, armata trebuia adusă sub control constituţional.

Liberalii erau pregătiţi să furnizeze banii necesari creşterii armatei, dar nu erau de acord cu reformele administrative sau cu serviciul de trei ani. Guvernul a contraatacat, declarând că parlamentul nu avea autoritatea să

stabilească nici dimensiunile, nici organizarea armatei. Astfel de chestiuni cădeau sub „puterea de comandă“ a regelui (*Kommandogewalt*). Aşadar, chestiunea reformării armatei devenea realmente o luptă pentru putere între tron şi parlament. Ultraconservatorii din anturajul şefului cabinetului militar, Edwin von Manteuffel, sperau că astfel se va ajunge la o lovitură de stat şi la anularea constituţiei. Majoritatea conservatorilor nu voiau să se ajungă atât de departe, însă erau hotărâţi să se folosească de criză pentru a mai tăia elanul parlamentului şi pentru a-l duce mai decisiv spre dreapta. Chiar dacă obiecţiile liberalilor faţă de reformele propuse ale armatei erau extrem de modeste, Roon a anunţat că Prusia „putrezea în cloaca liberalismului dogmatic“, astfel că accepta cu braţele deschise perspectiva reglării conturilor cu liberalii, o dată pentru totdeauna.

Roon a primit banii, a reorganizat armata, a creat noile unităţi şi apoi a desfăşurat o paradă sub ochii publicului umilit. Liberalii de stânga erau scandalizaţi atât de acţiunile provocatoare ale lui Roon, cât şi de atitudinea supusă a Vechilor Liberali (cum era cunoscută facţiunea respectivă) faţă de dreapta. Un grup, printre care se numărau Hermann Schulze-Delitzsch, istoricul Theodor Mommsen şi patologul Rudolf Virchow, a înfiinţat un nou partid cunoscut cu numele de Progresiştii (*Fortschrittspartei*), care chema la o reformare constituţională majoră în sens liberal. La alegerile din decembrie 1861, noul partid a câştigat 109 locuri, vechii liberali 91, iar conservatorii au fost reduşi la abia 14 locuri. Manteuffel a cerut impunerea dictaturii militare, armata şi-a zăngănit săbiile, dar Wilhelm a rămas calm. Era hotărât să ţină armata independentă de controlul parlamentar, dar ştia că liberalii nu constituiau o ameninţare revoluţionară gravă. Încurajaţi de succesul răsunător la urne, liberalii au contracarat solicitând un raport exact despre modul cum se cheltuiseră banii pe care îi aprobaseră pentru armată, moment în care regele a dizolvat Camera Deputaţilor şi a numit un nou guvern conservator.

O nouă rundă de alegeri a asigurat o majoritate liberală confortabilă în Cameră. Opoziţia era acum dispusă la compromis, dar insista ca serviciul militar să rămână de doi ani. Wilhelm era de neclintit în această chestiune, insistând că parlamentul nu avea drept de decizie asupra modului de organizare a armatei. Conflictul devenise unul de principii. Ce tabără

trebuia să cedeze: coroana sau parlamentul? Rezultatul acestei lupte avea să fie de o importanţă fundamentală pentru dezvoltarea constituţională a Prusiei. Oare coroana avea să se încline în faţa parlamentului, sau avea să-şi consolideze autoritatea printr-o lovitură de stat fără vărsare de sânge?

În această situaţie, Camera a refuzat să voteze bugetul, presupunând că guvernul va fi incapabil să guverneze fără buget şi, astfel, va face concesii. Regele şi ultraconservatorii nu s-au gândit nici o clipă să capituleze. Au speculat cu ingeniozitate faptul că în constituţie exista o „scăpare“, de vreme ce nu se stipula nicăieri ce anume ar fi trebuit să se întâmple atunci când Camera şi guvernul se blocau reciproc. Majoritatea miniştrilor erau oripilaţi de perspectiva de a guverna fără buget şi insistau că această situaţie era cât se poate de clar neconstituţională. Ştiau că alte alegeri nu le-ar fi uşurat situaţia şi, ca atare, l-au implorat pe Wilhelm să cedeze. Regele s-a gândit să abdice în favoarea fiului său, Friedrich. Prinţul moştenitor, care înclina spre liberali, l-a rugat pe tatăl său să nu facă acest pas drastic, iar criza s-a adâncit.

BISMARCK

În această situaţie, Roon l-a îndemnat pe prietenul său Bismarck, care în acel moment era ambasadorul Prusiei la Paris, să revină la Berlin, trimiţându-i cunoscuta telegramă: „*Periculum in mora. Dépêchez-vous!*“ (Amânarea înseamnă pericol. Grăbiţi-vă!). Ştiind că i-a venit timpul, Bismarck s-a grăbit să ajungă în capitală. Acesta a fost unul dintre momentele decisive ale istoriei prusiene, germane şi europene. Acum s-a hotărât că Prusia nu avea să devină o democraţie parlamentară după model britanic, ci avea să rămână o monarhie militară autocratică, cu un apendice parlamentar.

Wilhelm avea reţineri serioase în privinţa lui Bismarck. Acesta era un elefant singuratic, un extremist cu o vână de brutalitate, un jucător şi aventurier politic, un oportunist extrem de imprevizibil şi de iritabil. În plus, soţia sa, regina Augusta, îl detesta. Dar în 1862, la apogeul crizei, nu vedea altă alternativă la iuncherul sălbatic, dacă voia să guverneze fără buget şi să avanseze reformele militare în forma lor iniţială. Bismarck a

scos în față toate șmecheriile histrionice și a jurat că îl va sluji pe monarh în calitate de „vasal al Electoratului de Brandenburg“, nu de „ministru constituțional“, păstrând intactă întreaga autoritate a coroanei. În același timp, a insistat că va acționa așa cum credea adecvat și că nu era marioneta nimănui, cu atât mai puţin a unui partid. Așadar, încă de la început Bismarck a fost învestit cu puteri dictatoriale, având în sfârșit capacitatea, în cuvintele sale, de a-și compune propria muzică.

Bismarck s-a prezentat în calitate de prim-ministru în fața comitetului bugetar la 30 septembrie, purtând o ramură de măslin ca simbol al voinţei sale de a ajunge la o acomodare cu liberalii, cărora le oferise deja trei poziții ministeriale. Dar i-a avertizat pe deputaţi că dorește să guverneze fără buget. În fața unei asistențe oripilate, în cea mai celebră dintre multele lui fraze pline de miez, a declarat: „Marile probleme contemporane nu se rezolvă prin discursuri și majorități electorale, aceasta a fost greșeala oamenilor de la 1848, ci prin sânge și fier.“ Istoricul liberal Heinrich von Treitschke, care mai târziu avea să devină un admirator fascinat al lui Bismarck, vorbea în numele multora când spunea: „Când aud un iuncher simpluț, ca Bismarck ăsta, vorbind despre sângele și fierul cu care are de gând să stăpânească peste Germania, mi se pare că mârlănia nu este întrecută decât de ridicol.“

Bismarck a cârmuit fără buget. Funcționarii de stat care obiectau erau imediat demiși, li se nega dreptul la pensie și li se suspendau drepturile civile. Procurorii care aveau ezitări când li se cerea să acționeze împotriva criticilor guvernului aveau parte de un tratament similar. Presei i s-a pus căluș, iar parlamentul a fost dizolvat. Alegerile le-au dat din nou liberalilor o majoritate de două treimi. Bismarck a continuat să ignore parlamentul, care a fost din nou dizolvat în mai 1866, puţin înaintea războiului cu Austria.

Retorica aprinsă din ambele tabere masca faptul că ambițiile liberalilor erau departe de a fi revoluționare, dar și că Bismarck știa că nu poate aborda „marile probleme contemporane“ fără un sprijin parlamentar substanțial. A început prin a-i lipsi pe liberali de atuul lor: atitudinea sa față de problema germană era, așa cum vom vedea curând, foarte apropiată de aceea a Progresiștilor, care i se opuneau fățiș în Camera Reprezentanţilor

(*Abgeordnetenhaus*). El i se opunea ferm lui Manteuffel care propunea o lovitură de stat, dar i s-a părut prudent să-şi disimuleze intenţiile de a-i câştiga pe liberali de partea sa, criticându-i în public. Bismarck i-a spus lui Lassalle, cu care se înţelegea de minune, că voia să introducă sufragiul universal pentru bărbaţi cândva în viitor. Evident, Bismarck nu era un conservator ca oricare altul, ci un bonapartist care dorea să spargă blocajul politic printr-un succes de politică externă prin care să-i atragă de partea sa pe naţionaliştii liberali. Aceasta avea să-i pună pe liberali într-o poziţie incomodă. Ei solicitau atât unitate naţională, cât şi emancipare liberală. Unii dintre ei erau de părere că aceste două principii erau legate dialectic şi că Prusia, ca parte a unei Mici Germanii unite, ar înceta să mai fie autocratică şi militaristă. Alţii însă se îndoiau că sub Bismarck unitatea avea să aducă vreodată şi libertate.

CHESTIUNEA GERMANĂ

Deocamdată, chestiunea germană era marginalizată de criza constituţională. La începutul anilor 1860, toată lumea era de părere că aceasta nu putea fi soluţionată prin revoluţie. Numai foarte puţini îşi doreau repetarea evenimentelor din 1848. „Sângele şi fierul“ nu erau încă pe agenda de lucru, căci Austria fusese umilită după Villafranca, iar minuscula armată prusacă era într-o stare deplorabilă. Singura cale înainte părea să fie reformarea Confederaţiei.

Sugestiile despre modul cum ar fi trebuit schimbată Confederaţia curgeau cu nemiluita. Prusia voia egalitate cu Austria şi hegemonie la nord de râul Main, precum şi autoritate asupra Schleswig-Holstein şi a Electoratului de Hessen. Dat fiind pericolul pe care-l constituia Napoleon III pentru Germania, Prusia era dispusă să coopereze cu Austria. Aceasta din urmă se afla însă într-o situaţie dificilă: nu voia să cedeze poziţia dominantă în Germania, pe de-o parte, dar, pe de alta, avea nevoie de o Confederaţie puternică care să o sprijine să-şi consolideze poziţiile în Veneţia. Se agita să zădărnicească planurile de reformă ale Prusiei, însă realiza că e posibil să aibă nevoie de sprijinul prusacilor. Drept urmare, austriecii n-au reuşit să decidă dacă trebuiau să atace Prusia fără întârziere, sau să accepte

dualismul austro–prusac.

Cea de-a treia Germanie (Trias) era hotărâtă să se opună unui duumvirat austro–prusac, însă era la fel de îngrozită de ideea unei Germanii dominate de Prusia şi din care Austria ar fi fost exclusă. Prim-ministrul saxon, contele Friedrich von Beust, a înaintat în 1861 un plan cuprinzător care propunea un triumvirat, precum şi un executiv federal întărit şi un parlament federal. Slăbiciunea acestui plan era că Trias era o colecţie artificială de state pe care Bavaria căuta să o domine, astfel că programul ambiţios al lui von Beust nu a avut nici un rezultat.

Cum austriecii nu puteau fi de acord cu prusacii, s-au orientat către a Treia Germanie, dar era prea târziu. Simpatia pentru ideea unei Mici Germanii era în creştere. Guvernul din Baden a abordat Prusia cu sugestia unei reforme drastice a Confederaţiei, care să presupună o constituţie, un parlament federal şi excluderea Austriei, dar căreia să i dea asigurări de sprijin militar şi să fie o asociată apropiată a noii Germanii. Bismarck gândea deja cam pe aceleaşi coordonate, însă guvernului prusac i-a displăcut ideea unui parlament federal şi încă se mai ferea de o confruntare cu Austria.

Austria putea să mobilizeze destul sprijin împotriva acestei soluţii a Micii Germanii. Majoritatea statelor din a treia Germanie sprijineau ideea unui cod juridic comun şi consultări între delegaţi parlamentari. S-a sugerat chiar ca Prusia să fie obligată să se supună deciziilor majorităţii din Bundesrat, moment în care Bismarck a ameninţat că se retrage din Confederaţie. Apoi i-a ameninţat pe austrieci cu războiul, dacă nu erau de acord ca Prusia să aibă statut egal cu Austria în Germania şi hegemonie asupra nordului. Ştiind că ar fi fost total inacceptabil pentru austrieci, a propus apoi un parlament german ales prin alegeri directe. Sugestia a fost întâmpinată cu un amestec de uluială, deriziune şi neliniște.

În 1863, austriecii şi-au lansat contraatacul. Ei propuneau întărirea executivului federal cu un directorat de cinci sau şase persoane, crearea unei camere a principilor şi sprijineau ideea consultărilor între delegaţii parlamentari. Mai mult, sugerau formarea unei Mici Confederaţii Germane care să nu-i includă pe prusaci, dacă nu doreau. Împăratul Franz Joseph i-a invitat pe principii germani să discute aceste planuri la Frankfurt în august.

Într-o scenă furtunoasă, Bismarck l-a silit pe Wilhelm să refuze invitația, căci era evident o cursă pentru a reduce Prusia la o singură voce în directorat.

Planul austriecilor s-a poticnit, apoi a căzut din cauza opoziției hotărâte a prusacilor, dar chestiunea germană rămânea o problemă arzătoare. Opinia publică fusese mobilizată de către Asociația Națională (*Nationalverein*), fondată în 1859, la apogeul crizei italiene. Membrii acesteia erau liberali moderați care sprijineau constituția federală din 1849 și solicitau crearea unui stat național al Germaniei Mici cu un parlament ales prin sufragiu universal al bărbaților. Ei considerau că Prusia era un fel de Piemont al Germaniei, dar liberalii nu suportau ideea unei Prusii cu Bismarck drept prim-ministru care promitea „sânge și fier" și călca în picioare drepturile constituționale prusiene. Din 1862, proiectul Asociației Naționale a trebuit oprit, ceea ce nu însemna că Asociația de Reformă Germană (*Deutsche Reformverein*), care era în favoarea Germaniei Mari, câștigase adepți. Viziunea lor despre o Germanie în care Austria și Prusia puteau coexista în armonie era deznădăjduit de nerealistă. Democrații liberali, care tânjeau după un parlament german, știau că acesta n-ar fi fost posibil într-o Germanie care cuprindea și Austria. Probabil că Bismarck propusese parlamentul doar din considerațiuni cinice de *Realpolitik*, însă Bismarck nu avea să fie la guvernare pentru totdeauna, iar Prusia se putea schimba.

În 1860, Richard Cobden, radicalul „apostol al comerțului liber" și președintele comisiei pentru comerț din cabinetul Palmerston, a negociat un tratat comercial între Marea Britanie și Franța, care pentru Prusia constituia atât o amenințare, cât și o oportunitate. Franța „revoluționară" a lui Napoleon III aliată cu Marea Britanie constituia o perspectivă amenințătoare din punctul de vedere al conservatorilor prusaci. Dar apoi, aproape simultan, Prusia a fost abordată de Franța pentru încheierea unui tratat comercial și de Austria, care propunea un acord defensiv și voia să se alăture Zollvereinului. Prusacii au văzut șansa nesperată de a-i exclude pe austrieci din Zollverein, dând Austriei o lovitură la fel de fatală ca și acordul de la Villafranca, dar în registru economic. În 1862 s-a ajuns la un acord comercial cu Franța, prin care piețele franceze se deschideau bunurilor germane, ajutând astfel economia să iasă dintr-o recesiune severă.

Tentativele austriecilor de a convinge statele germane sudice să renunțe la Zollverein nu au dat nici un rezultat, în ciuda puternicelor sentimente antiprusace din regiune. Bismarck a amenințat să dizolve Zollvereinul, dacă membrii acestuia nu consimțeau în unanimitate la tratatul cu Franța. În fața acestei perspective, până și cele mai hotărât antiprusace guverne l-au acceptat supuse. Aceasta nu făcea inevitabilă soluția Micii Germanii sub conducerea Prusiei, însă în mod cert a făcut-o mai mult decât probabilă. Poate că noua Germanie să se fi făcut prin sânge și fier, dar temeliile sale au fost fierul și cărbunele.

Revolta din provinciile poloneze ale Rusiei i-a dat lui Bismarck prima șansă de a întări poziția diplomatică a Prusiei. Era hotărât să nu-i permită lui Napoleon III „să formeze un cap de pod francez pe Vistula“, ajutându-i pe polonezi așa cum îi ajutase pe italieni, dar și mai importantă era oportunitatea de a-l discredita pe ministrul rus al afacerilor externe Gorceakov, care promova politici propoloneze și profranceze. Armata prusacă a fost mobilizată, iar Rusiei i s-a oferit ajutor prin Convenția Alvensleben[20], semnată la 8 februarie 1863.

Parisul a protestat zgomotos împotriva Prusiei. Împărăteasa Eugénie le-a sugerat austriecilor să cedeze Veneția Italiei, anexând în schimb Silezia, așa cum preconizase în trecut fostul ministru de externe austriac, Karl Ferdinand von Buol. În acest caz Franța ar fi înaintat până la Rin, iar Prusiei i s-ar fi putut oferi vreo compensație modestă în nord. Napoleon își supraapreciase forțele. A pierdut înțelegerea cu Rusia, care s-a orientat spre Prusia. Bismarck era eliberat de presiune din două părți, iar după garanțiile date Belgiei era bine văzut de Anglia. Însă opinia publică a fost scandalizată că Prusia era acum în cei mai buni termeni cu despotismul asiatic, dar își înstrăinase Franța.

CHESTIUNEA SCHLESWIG-HOLSTEIN

Și tocmai în această atât de incomodă situație, chestiunea Schleswig-Holsteinului a ajuns încă o dată pe agendă. În noiembrie 1863, regele danez Christian IX a împărțit formal ducatele și a încorporat Schleswigul în statul danez. Naționaliștii germani erau scandalizați de această flagrantă violare a

tratatelor internaţionale. Ei cereau independenţa ambelor ducate de Danemarca, iar când fiul ducelui de Augustenburg, care renunţase la pretenţiile sale în timpul crizei anterioare, şi-a reclamat ducatele, a devenit peste noapte idolul naţionaliştilor liberali din Germania. Asociaţii de sprijin pentru Schleswig-Holstein au apărut subit în toată Germania, constituind prima mişcare politică germană de masă de după 1849.

Bismarck nu avea nici o simpatie pentru hoardele lătrătoare de fani ai casei Augustenburg, dar nu voia să vadă formându-se un nou stat la graniţele Prusiei. Se temea că marile puteri ar putea interveni din nou ca în 1848 şi că francezii şi rușii îşi vor rezolva diferendele. Astfel că a insistat ca protocoalele de la Londra din 1852 să fie respectate, iar Christian IX să fie recunoscut ca rege legitim al Danemarcei şi duce de Schleswig-Holstein, dar şi că ducatele ar fi trebuit să rămână unite. Adoptând această poziţie, a fost învinuit de naţionaliştii germani că era un trădător ticălos, însă îşi permitea să le ignore protestele emotive. Noul ministru austriac de externe, Rechberg, era nerăbdător să coopereze cu Prusia şi a fost de acord că tratatele internaţionale trebuiau respectate. Bismarck a exploatat situaţia pe deplin şi a convins Austria să-i sprijine orbeşte politica faţă de Schleswig-Holstein, deşi astfel îşi pierdea sprijinul Triasului şi era silită să adopte o poziţie intenabilă. Era într-adevăr o probă de măiestrie diplomatică.

Statele germane mai mici voiau o declaraţie de război a Confederaţiei împotriva Danemarcei, însă Austria şi Prusia au ameninţat să dizolve Confederaţia, dacă nu le era acceptată politica. Bundestagul şi-a dat acordul cu o majoritate de un singur vot pentru „executare“ împotriva anexării ilegale a Schleswigului de către Christian IX. Trupele federale au mărşăluit în Holstein, iar în februarie 1864 forţele prusace şi austriece ocupau Schleswigul. La scurt timp după aceea, trupele ajungeau în Iutlanda, iar la 8 aprilie prusacii au luat cu asalt fortificaţiile daneze de la Düppel, într-o acţiune dramatică şi intens mediatizată care a câştigat admiraţia ranchiunoasă a multor naţionalişti germani.

Aceste evenimente au preocupat serios marile puteri. Rusia suspecta că în scurt timp Napoleon III urma să se implice în reorganizarea Europei de nord. Palmerston era în favoarea danezilor, dar, ca rușii, era neliniştit să nu-i scape din ochi pe francezi. Regina Victoria nu voia să se implice. Napoleon

III era hotărât să folosească această criză în avantajul său. În aprilie s-a ţinut o conferinţă la Londra, dar n-a dat rezultate. Danezii se amăgiseră că toată lumea era de partea lor şi au refuzat orice compromis. Palmerston susţinea intervenţia, dar cum opinia publică, majoritatea celor din politică şi regina erau suspicioşi faţă de Napoleon III şi deci se opuneau intervenţiei, a trebuit să cedeze. Napoleon III n-a cutezat să declanşeze un război european fără vreun aliat. Rusia era hotărâtă să menţină alianţa cu Prusia, iar Bismarck a folosit abil ameninţarea unei înţelegeri cu Franţa pentru a întări şi mai mult această legătură. După eşecul conferinţei de la Londra, războiul a continuat, Danemarca a fost înfrântă, iar Schleswig-Holstein a devenit condominiu austro–prusac.

Războiul danez a fost un război de modă veche, limitat, de cabinet, dar cauzase o revoluţie diplomatică. Marea Britanie şi Rusia au făcut clar că nu aveau interese imediate în Germania. S-au ţinut la distanţă în 1866, iar în 1870 au izolat Franţa. În interiorul Germaniei, efectele au fost la fel de semnificative. Unii s-au lamentat că fusese trădată casa Augustenburg şi că drepturile de autodeterminare ale poporului din Schleswig-Holstein fuseseră ignorate, dar victoria germană încântase pe mai toată lumea. Liberalii, şi cei de dreapta, şi cei de stânga, au început să-şi schimbe părerile despre Bismarck. Treitschke nu-l mai considera absurd, iar Sybel, Mommsen şi Droysen, colegii săi din breasla istoricilor, i s-au alăturat în sprijinirea politicilor prusiene.

Evident, condominiul nu era decât o soluţie temporară, căci Bismarck era hotărât să ţină ducatele sub control ferm prusac. Pentru aceasta, i-a sugerat lui Rechberg ca Austria şi Prusia să declare război Franţei, astfel încât Austria să revină în Lombardia, iar Prusia, în compensaţie, să anexeze cele două ducate. E greu de ştiut cât de serioasă a fost această propunere, însă Franz Joseph nu dorea să-şi adauge un număr mare de italieni nemulţumiţi imperiului, iar Wilhelm încă mai credea că anexarea celor două ducate era pur şi simplu o afacere prea riscantă.

În acel moment, Austria a fost în sfârşit exclusă din Zollverein, iar Rechberg, omul compromisului cu Prusia, a fost demis. Austria a urmărit din acest moment o politică de confruntare cu Prusia, dar a făcut-o dintr-o poziţie extrem de precară. Nu avea nici un aliat. Cu Rusia era în conflict în

privinţa României, Franţa ar fi cerut Veneţia ca preţ al prieteniei ei, în Germania se înstrăinase de Trias, iar Germania Mare era literă moartă. În Schleswig-Holstein, austriecii susţineau pretenţiile ducelui de Augustenburg. Această strategie a fost populară în statele germane mici, care erau ostile Prusiei avide de putere. În 25 mai, un consiliu de coroană prusac şi-a propus ca obiectiv anexarea definitivă a ducatelor, chiar cu riscul unui război. Bismarck a început să pregătească terenul diplomatic. Opinia publică din Germania încă mai era mult prea înamorată de casa de Augustenburg, astfel că trebuia făcut un aranjament cu Franţa.

Tensiunile dintre Prusia şi Austria s-au diminuat temporar după semnarea Tratatului de la Gastein din august 1865, care stabilea că Schleswigul era administrat de Prusia, iar Holsteinul de Austria. Austria rămânea astfel într-o poziţie intolerabilă, căci Holstein era făcut sandvici între teritoriile prusace, iar Prusia se bucura de un număr de drepturi speciale în ducat. Austria se clătina pe marginea falimentului, astfel că nu a avut de ales decât să cedeze, însă Tratatul de la Gastein era în mod evident doar un aranjament temporar.

RĂZBOIUL AUSTRO–PRUSAC

În statele Triasului, Austria a fost învinuită de trădarea casei de Augustenburg şi pentru că acceptase divizarea ducatelor, care, conform Tratatului de la Ripen din 1460, trebuiau să rămână în uniune perpetuă. Prusacii au găsit toate pretextele posibile pentru a-i învinui pe austrieci de violarea termenilor tratatului. La începutul anului 1866, ambele tabere ajunseseră la concluzia că războiul era aproape inevitabil: în cazul Austriei din disperare, în al lui Bismarck din motive ce ţineau de politica puterii. Hotărât să câştige sprijinul naţionaliştilor liberali pentru războiul Prusiei cu Austria, el a înaintat o propunere de reformă federală în aprilie 1866. Aceasta era realmente revoluţionară. Conservatorul Bismarck căuta alianţa cu naţionaliştii, chemând la instituirea unui parlament ales prin sufragiul universal al bărbaţilor şi la expulzarea Austriei din Confederaţie. Era o manevră vicleană, căci făcea improbabilă intervenţia marilor puteri. Aşa cum avea să spună Bismarck mai târziu, oferta sufragiului universal al

bărbaţilor era menită să oprească alte ţări „să-şi bage degetele în omleta noastră naţională“.

Problema era că susţinătorii casei Augustenburg şi liberalii din Germania de sud considerau manevra drept o ticăloşie, dar susţinătorii Germaniei Mari şi conservatorii erau la fel de îngroziţi. Bismarck a înregistrat şi mai multe succese în politica externă. În 8 aprilie, cu o zi înainte să-şi prezinte propunerile de reformă a Confederaţiei, a încheiat o alianţă ofensivă cu Italia. S-a convenit ca Prusia să provoace un război cu Austria în următoarele trei luni, iar Italia să i se alăture în vederea încheierii procesului de unificare naţională.

Totul depindea de Napoleon III. Acesta voia să termine ceea ce începuse în Italia, dar ar fi vrut şi să obţină o compensaţie substanţială din partea Germaniei. Nu voia ca Prusia să înlocuiască Franţa în rolul de moaşă a Italiei unite, şi mulţi dintre consilierii săi susţineau că Franţa are un interes mult mai imediat la Rin decât în bazinul fluviului Pad. În ultimul moment a ajuns la un acord cu Austria, care accepta să ofere Veneţia Italiei, iar Napoleon III era de acord să rămână neutru. Austria urma să fie compensată cu teritorii din sudul Germaniei. În afara Confederaţiei avea să se formeze un stat renan strâns legat de Franţa.

Austria a adus războiul şi mai aproape, supunând chestiunea Schleswig-Holsteinului dezbaterilor Bundestagului şi convocând stările în Holstein. Prusia a răspuns mărşăluind în Holstein în 9 iunie – ceea ce constituia o încălcare flagrantă a legii federale. Austria a cerut Confederaţiei să se mobilizeze împotriva Prusiei. Bavaria, Württemberg, Saxonia şi Hanovra, dar şi un număr de state mai mici, inclusiv cele două Hessen, au votat în favoarea mobilizării. Baden s-a abţinut. Celelalte state au votat pentru Prusia. Prusia a anunţat dizolvarea Confederaţiei şi a transmis un ultimatum Saxoniei, Hanovrei şi Electoratului de Hessen. Cum cele trei state au respins ultimatumul, în 15 iunie Prusia a atacat.

Războiul a fost extrem de nepopular în Germania şi este teribil de ironic faptul că practic singurul sprijin pentru Bismarck venea din partea ADAV-ului socialist, din pricina promisiunii de a introduce sufragiul universal pentru bărbaţi. Bismarck l-a eliberat din închisoare pe succesorul lui Lassalle, Johann Baptist von Schweizer, şi a aranjat subvenţionarea ziarului

său, *Der Sozialdemokrat*. Rezultatul era incert, iar majoritatea opiniei publice, inclusiv Napoleon III, își închipuia că războiul va fi lung, întinzându-se poate pe mai mulți ani. Și Bismarck văzuse clar această posibilitate, astfel că s-au făcut pregătiri pentru stârnirea unor revolte naționale în Imperiul Habsburgic, printre care se afla și planul de a-l aduce pe Garibaldi mai întâi în Dalmația și apoi în Ungaria.

Mulțumită geniului operațional al lui Helmuth von Moltke, războiul a fost incredibil de scurt. În mai puțin de trei săptămâni, în 3 iulie, armata austriacă era zdrobită la Königgrätz în Boemia, unde trei armate prusace care mărșăluiseră separat s-au reunit pe câmpul de luptă, dar la mustață. Austriecii au pierdut 45.000 de soldați în bătălie, inclusiv 20.000 de prizonieri, iar prusacii, 9.000. Bătălia a fost decisivă, dar nu una de anihilare. Grosul armatei austriece a reușit să se retragă. Austria a înregistrat victorii împotriva italienilor, pe uscat la Custozza în 24 iunie și pe mare la Lissa în 20 iulie, dar era evident că austriecii nu se comparau cu prusacii. Armata prusacă era echipată cu o pușcă cu repetiție ce putea trage șapte focuri pe minut și putea fi utilizată din poziție culcat. Puștile austriecilor se încărcau pe la gura țevii, abia puteau trage două focuri pe minut și nu se puteau folosi decât stând în picioare. Austria a primit mult prea puțin ajutor de la partenerii de coaliție, iar Benedek nu se compara cu Moltke, cel mai mare geniu militar după Napoleon. Se folosise din plin de căile ferate pentru a asigura o mobilitate mărită a armatei și și-a dirijat forțele prin telegraf.

Victoria rapidă a Prusiei a luat Europa prin surprindere. Napoleon III a acționat ca mediator și în scurt timp s-a încheiat un armistițiu. Bismarck nu dorea să umilească Austria, iar francezii au fost de acord cu termenii săi moderați: crearea unei Confederații germane nordice controlată de Prusia, anexarea Schleswig-Holsteinului, Hanovrei, Electoratului de Hessen, Nassau și Frankfurt, plus crearea unei federații germane sudice independente care să nu includă Austria. Odată ce Napoleon III a fost de acord cu acești termeni, austriecilor nu li s-a lăsat nici o alternativă decât să trateze cu Prusia. Opoziția cea mai puternică față de planul lui Bismarck venea din partea regelui. El voia să dea Austriei o lecție și avea rezerve față de încălcarea drepturilor de suveranitate legitime ale statelor germane din

nord. Bismarck nu voia ca Austria să păstreze sentimente revanşarde şi o privea ca pe un potenţial viitor aliat. La nord de râul Main era în favoarea unei soluţii revoluţionare, analogă celei din Italia. După o serie de schimburi de replici dure cu Bismarck, Wilhelm a cedat.

Napoleon III a căutat să primească vreo retribuţie pentru eforturile sale, dar Bismarck, vrând să-şi atragă sentimentele naţionale germane, a refuzat categoric să cedeze măcar un centimetru din pământul german. Napoleon III era lipsit de aliaţi şi a trebuit să cedeze, spre marele dezgust al criticilor săi naţionalişti, precum Thiers. Rusia, neliniştită de implicaţiile naţional-revoluţionare ale acestui aranjament, a convocat o conferinţă internaţională pentru discutarea chestiunii germane. Guvernul britanic s-a opus acestui apel, la fel ca şi Bismarck. Cum francezii au arătat şi ei prea puţin interes, ruşii au dat înapoi. Puterile europene erau de-acum împăcate cu noua situaţie din Germania. Clauzele Păcii preliminare de la Nikolsburg au fost finalizate la Praga în 23 august 1866. Bismarck a mai negociat o serie de alianţe defensive cu statele germane din sud, garantându-le integritatea teritorială. În caz de război, forţele lor armate erau la ordinul comandantului suprem prusac, cedând astfel o semnificativă parte a suveranităţii lor. Acesta era un avertisment serios la adresa lui Napoleon III că nu trebuia să se amestece în Germania.

În vara anului 1866, Europa a fost radical schimbată. Austria era de-aici înainte exclusă din Germania după ce, timp de o mie de ani, fusese o parte vitală a ei. La scurt timp, austriecii germani şi-au împărţit puterea în Imperiul Habsburgic cu maghiarii în noua construcţie politică a Austro-Ungariei. Slavilor încă li se negau drepturi egale. Germania era acum pe drumul către statul naţional, căci era clar că noua ordine nu era decât temporară.

Note

18. Răscoalele Swing ale muncitorilor agricoli din Anglia de sud şi est au avut loc în vara şi toamna anului 1830, stârnite de condiţiile tot mai grele de muncă şi mecanizarea accelerată a agriculturii, care genera şomaj şi scăderea salariilor, dar şi de sistemul dărilor către biserică. Numele mişcării derivă de la semnătura fictivă – „Swing“ sau „Captain Swing“ – pusă pe o serie de scrisori de ameninţare trimise de răsculaţi arendaşilor, preoţilor parohi şi magistraţilor (*n. tr.*).

19. Una dintre primele cooperative de consum, înfiinţată la Rochdale, Anglia, în 1844. A stabilit o serie de principii (control democratic, participare deschisă şi voluntară, distribuirea surplusului între

membri, promovarea educației, neutralitate politică și religioasă, cooperare între cooperative etc.) care formează și azi baza activității societăților cooperatiste (*n. tr.*).

20. Convenția a fost semnată la St. Petersburg de ministrul rus de externe Aleksandr Gorceakov și generalul prusac Gustav von Alvensleben, de unde și numele acordului (*n. tr.*).

CAPITOLUL 6
UNIFICAREA GERMANIEI.
1866–1871

VICTORIA PRUSACĂ DE LA KÖNIGGRÄTZ I-A LĂSAT PE MULȚI CONTEMPORANI uluiți și răvășiți. Șeful conservatorilor, iuncherul militarist Bismarck, cel care călcase în picioare constituția prusacă, pornise un război solicitând un parlament național bazat pe sufragiu universal, realizând astfel ambițiile burgheziei favorabile Germaniei Mici. Dar alegerile desfășurate în Prusia în ziua acelei bătălii decisive au avut ca rezultat o înfrângere zdrobitoare a liberalilor. Când Bismarck a cerut *Landtag*-ului rambursarea unei cheltuieli care îi fusese refuzată în timpul crizei constituționale, a stârnit destulă uluială. Era o lovitură de geniu. Majoritatea conservatorilor erau încântați că nu-și ceruse scuze pentru acțiunile sale, ceea ce însemna că, dacă ar fi fost necesar, le-ar fi repetat. Mulți liberali se consolau că astfel Bismarck dădea de înțeles că nesocotea drepturile parlamentare. Chestiunea despăgubirilor a făcut posibilă alianța dintre conservatorii moderați și (recent apăruții) național-liberali.

„Vechii conservatori“ (cum își spuneau lor înșiși ultraconservatorii) erau îngroziți că Bismarck naviga pe valul naționalismului, constituționalismului și parlamentarismului. Ei rămâneau neclintiți în opoziție față de *Realpolitik*-ul său intern. De cealaltă parte, o seamă de liberali au considerat că strategia

bonapartistă a lui Bismarck şi cinismul rambursării erau inacceptabile. Ei nu erau de acord cu naţional-liberalii că Germania formată sub conducerea sa ar fi putut deveni vreodată un stat constituţional acceptabil. Liberalii din Partidul Progresiştilor au votat cu o majoritate foarte mică împotriva Legii Rambursării. Centrul-stânga a votat cu o majoritate de două treimi pentru lege. Numai câţiva dintre aceia care urmau să se alăture naţional-liberalilor pro-Bismarck au votat împotrivă.

Germania de la nord de râul Main a fost reorganizată sub numele de Confederaţia Nord-Germană. Principii şi guvernele formau o cameră superioară (*Bundesrat*), cu un comitet prezidenţial (*Praesidium*) numit de Bismarck în calitate de cancelar ce forma guvernul. Camera inferioară (*Reichstag*) era aleasă prin sufragiul universal şi secret al bărbaţilor. În încercarea de a exclude accesul elementelor periculoase din „proletariatul educat“ şi „demagogii“, membrii Reichstagului nu erau remuneraţi. Statele din sud nu au format o confederaţie echivalentă celei din nord, în principal din cauza opoziţiei Badenului şi Württembergului. În ciuda tuturor diferenţelor economice, culturale şi confesionale dintre nord şi sud, era limpede că aceste aranjamente erau temporare şi că „linia Main“ de pe râul Main era provizorie. După Königgrätz, soluţia Germaniei Mari nu mai era pe agendă. Marea problemă nu era aceea dacă trebuia creată o Mică Germanie, ci în ce condiţii. Unitatea trebuia să aibă prioritate în faţa libertăţii, sau invers? Ar fi trebuit acceptată o Germanie sub dominaţia Prusiei lui Bismarck drept prim pas inevitabil către crearea unui stat constituţional, sau unitatea nu ar fi trebuit acceptată decât în baza unei constituţii liberale? A doua mare problemă era modul cum aveau să se lege statele germane din sud de cele din Confederaţia Nord-Germană. Era oare sarcina guvernelor sau a parlamentelor? Unitatea ar fi trebuit împlinită dintr-o singură mişcare, sau stat cu stat? Oare era o criză internaţională şi recursul la „sânge şi fier“ inevitabil?

Sentimentele antiprusace au dus la crearea unor alianţe stranii. Socialiştii şi radicalii erau suporterii entuziaşti ai ideii unui stat naţional, dar erau hotărâţi să se opună dominării acestuia de către Prusia conservatoare şi militaristă. Particularişti conservatori şi catolicii ultramontanişti au intrat şi ei în corul antiprusac, însă nu-i unea decât disprețul pentru „borusieni“[21].

Ultraconservatorii şi socialiştii revoluţionari nu ar fi ajuns niciodată la un acord asupra soluţiei pentru problema naţională. Firește, antiprusacismul era mai puternic în sud, dar prevala și în alte părți, mai ales în Hamburg, Hanovra şi Saxonia. De cealaltă parte erau naţional-liberalii, care susţineau că Germania trebuia mai întâi unită şi abia apoi trebuia rezolvată chestiunea constituţională.

În toată această confuzie generală nimeni nu avea un plan concret, iar Bismarck nici atât. Principala sa preocupare era vidul de putere de la sud de Main. Nu putea permite ca Germania sudică să cadă sub influenţa lui Napoleon III sau a revizioniştilor austrieci. În acelaşi timp ştia că problema germană nu se putea rezolva decât prin cooperare şi consimţământ, nu prin coerciţie. Știa că trebuie să acţioneze prudent şi se îngrijea să nu neglijeze opinia publică. Mai presus de orice, era hotărât să menţină monarhia prusacă şi statul autoritar în această lume radical nouă, capitalistă, burgheză, naţional-liberală şi constituţională, şi în care relaţiile dintre statele europene fuseseră drastic preschimbate.

Reformele militare din Germania sudică după modelul prusac au constituit un mic pas înainte în direcţia unei Germanii federale sub conducere prusacă. La fel a fost şi crearea unui Parlament al Vămilor, mai întâi cu o cameră superioară (*Zollbundesrat*), la care s-a adăugat şi una inferioară (*Zollparlament*). Alegerile pentru Parlamentul Vămilor au constituit o dezamăgire pentru aceia care speraseră la o demonstraţie populară în favoarea unităţii naţionale. Particulariştii au câştigat o victorie răsunătoare în Germania sudică. A fost un vot împotriva Prusiei şi un recul important pentru Bismarck. Naţional-liberalii speraseră că Zollvereinul avea să fie motorul unificării naţionale. Erau amarnic dezamăgiţi. Bismarck însă era mai puţin pesimist. El ştia că statele germane sudice nu-şi permiteau să iasă din Zollverein. Aşadar putea accepta rezultatele alegerilor drept un recul temporar. Statele germane sudice erau legate de nord economic şi militar, prin diverse alianţe defensive. Divergenţele acute între diferitele state, confuzia şi lipsa unei conduceri ferme însemnau că o Confederaţie sud-germană nu era nicidecum o opţiune serioasă. Soluţia din 1871 nu era inevitabilă, dar pentru majoritatea contemporanilor, că le plăcea sau nu, aceasta părea să fie cel mai probabil rezultat al victoriei Prusiei

împotriva Austriei din 1866.

Excluderea Austriei din Germania şi poziţia dominantă a Prusiei în Europa centrală era privită de marile puteri cu destul sânge rece. Guvernul britanic nu era nici pe de parte entuziasmat de conservatorismul lui Bismarck, însă aprecia apariţia unei contraponderi la imprevizibila şi ambiţioasa Franţă a lui Napoleon III. Rusia se putea consola cu asigurarea că în Prusia avea un partener conservator de încredere împotriva Austriei. Austriecii erau preocupaţi de problema negocierii „Compromisului“ cu Ungaria din 1867 şi de relaţiile cu naţiunile supuse. Aceste probleme erau atât de presante încât nici nu se puteau gândi să caute revanşa pentru Königgrätz.

Pentru Bismarck, 1866 nu adusese decât o soluţie temporară la problema germană. Odată ce le ceruse sprijinul naţionaliştilor liberali, numai crearea unui stat naţional ar mai fi putut să-i integreze în sistemul monarhic şi conservator dominat de Prusia. Bismarck nu ştia cum sau când se putea realiza această politică naţională, însă era suficient de încrezător încât să aştepte desfăşurarea evenimentelor. Era pregătit să profite de orice şansă pentru a asigura acest rezultat final. Mai presus de toate, era hotărât să menţină controlul ferm şi să nu le permită naţionaliştilor liberali sau opiniei publice să câştige o influenţă inadecvată. Politica lui era revoluţionară şi avea ca obiectiv răsturnarea echilibrului puterilor din Europa, însă revoluţia sa avea să fie una de sus care nu trebuia lăsată să-i scape din mâini.

Franţa lui Napoleon III era o putere instabilă, care încerca să depăşească tensiunile politice interne printr-o politică externă teribil de aventuroasă. Astfel că era extrem de imprevizibilă. Napoleon III era hotărât să afirme hegemonia Franţei asupra Europei vestice, dar în acelaşi timp, pe linia politicii sale de anulare a deciziilor anului 1815, arăta multă simpatie mişcărilor naţionaliste din Italia, Polonia şi Europa centrală. Cu toate acestea, nu prea putea risca stabilirea unei Germanii puternice care ar fi putut domina Europa de la est de Rin. Posibilităţile erau să încerce să limiteze Prusia la nord de Main, ori să sprijine un stat naţional german, în schimbul unor concesii teritoriale majore. Ca alternativă, putea intra pe direcţia unei confruntări cu Prusia în încercarea de a opri orice acumulare suplimentară de putere.

Napoleon a pierdut prima rundă împotriva lui Bismarck. Sperase să achiziţioneze Luxemburgul, care făcuse parte din acum defuncta Confederaţie Germană, de la regele Olandei, care era lipsit de lichidităţi şi nu era interesat de ducat. Naţionaliştii germani au fost scandalizaţi de posibila vânzare. Cum Bismarck nu-şi permitea să-şi înstrăineze naţionaliştii, a făcut publice tratatele defensive, moment în care regele olandez a anunţat că nu accepta să vândă ducatul decât cu acordul partenerilor prusaci. Bismarck voia să evite conflictul direct cu Franţa şi, ca atare, a supus chestiunea dezbaterii parlamentului nord-german care, previzibil, a refuzat îngrozit. Atunci Bismarck a folosit reacţia aceasta ca pretext pentru a refuza oferta francezilor, dar cum, spre deosebire de Moltke, nu considera că problema Luxemburgului era un motiv convingător pentru a începe un război cu Franţa, a acceptat retragerea garnizoanei prusace din ducat, căruia i-a garantat neutralitatea. Astfel, Luxemburg înceta să mai fie parte din Germania, deşi rămânea în Zollverein. Franţa era scutită de o umilinţă totală, iar Europa de război.

Criza Luxemburgului indica sfârşitul tuturor speranţelor că Prusia ar fi acceptat să fie secundul Franţei în Europa, determinându-l pe Napoleon III să zădărnicească ambiţiile teritoriale ale lui Bismarck. Pentru o astfel de politică singurul partener viabil era Austria, dar aceasta, cu problemele ei interne şi în rivalitate cu Rusia în Balcani, nu avea cum să joace un rol activ împotriva Prusiei. Pe de altă parte, negocierile dintre Paris şi Viena, cuplate cu preferinţa Marii Britanii şi a Rusiei pentru menţinerea statu-quoului în Germania, îl obligau pe Bismarck să acţioneze prudent. Astfel, între 1867 şi 1870, a existat o oarecare stagnare diplomatică în privinţa chestiunii germane şi nu s-a ivit nici o oportunitate pe care Bismarck să o poată specula.

LIBERALISM, NAŢIONALISM ŞI PARTICULARISM

Alegerile pentru Reichstagul nord-german au avut loc în februarie 1867. Suporterii lui Bismarck au câştigat 180 dintre cele 297 de fotolii: naţional-liberalii, conservatorii liberi, vreo câţiva independenţi şi „vechi liberali“. Opoziţia era alcătuită din 59 de vechi conservatori, 13 polonezi, 19 liberali

de stânga și 18 „guelfi“ – naționaliști și federaliști hanoverieni. Odată ce s-a convenit asupra constituției, în august același an s-au desfășurat noi alegeri, care au adus prea puține schimbări în raportul de forțe dintre partide.

Bismarck l-a însărcinat pe Rudolf Delbrück să lucreze la modernizarea economiei. Ca un desăvârșit liberal economic, acesta a eliminat toate barierele comerciale din Confederația Nord-Germană, a stabilit un sistem de măsuri și greutăți uniform, a abolit toate practicile restrictive, iar prin Legea comerțului din 1869 definitiva emanciparea evreilor. În sfârșit, în 1870, s-a adoptat un cod legislativ comun. Reichstagul a jucat un rol vital în această crucială serie de reforme fundamentale.

Prusia rămânea ferm conservatoare, iar alianța conservatorilor liberi și național-liberalilor care domina Reichstagul a avut rareori majoritate. Miniștrii grotesc de reacționari de la justiție și economie au fost înlocuiți de inși cu o mentalitate mai liberală, altfel însă Prusia nu a fost afectată de climatul liberal din Confederație. Tonul conservator, monarhic și borusian n-a impulsionat deloc procesul de integrare a teritoriilor absorbite de Prusia în 1866. Opozanții regimurilor represive din Electoratul de Hessen și Hanovra au primit cu brațele deschise această schimbare și cei mai mulți dintre ei li s-au alăturat național-liberalilor. În Hanovra, regele depus încă mai avea sprijinitori în partidul guelfilor, care a câștigat sprijinul altor antiprusieni nemulțumiți. Mândrii și independenții locuitori ai Frankfurtului detestau amarnic faptul că fuseseră absorbiți de noul stat Hessen-Nassau. Schleswig-Holstein, loial casei de Augustenburg, se ținea departe.

Administrația prusacă, atentă să nu jignească sensibilitățile noilor provincii, le-a acordat acestora o largă autonomie. Principilor li s-au oferit despăgubiri consistente pentru pierderile lor. Excepția majoră a fost regele George V al Hanovrei, care a protestat împotriva pierderii tronului și a inițiat formarea unei „Legiuni guelfe“ antiprusiene. Bismarck s-a folosit de un decret de urgență pentru a confisca considerabila avere a regelui, dobânzile generate de aceasta urmând a fi utilizate în combaterea guelfilor. De fapt, Bismarck a folosit acest „fond guelf“ pentru finanțarea unei game largi de activități reprobabile, inclusiv pentru mituirea presei, a politicienilor și a principilor.

La sfârșitul anilor 1860, în majoritatea statelor germane de la sud de

Main au avut loc reforme liberale în economie, educaţie şi sistemul juridic. Reformele din economie impuse de Zollverein şi de Parlamentul Vămilor, împreună cu reformele militare conforme principiilor prusace aveau implicaţii liberale şi naţionale, ceea ce avansa şi mai mult cauza Micii Germanii. De cealaltă parte a spectrului politic se plasau catolicii conservatori, adversarii liberalismului economic, susţinătorii Germaniei Mari şi particularişţii. Majoritatea „patriotică“ din Bavaria era hotărâtă să păstreze ţara independentă. În Baden, o minoritate vocală promova vederi similare. Locuitorii Württembergului erau antiprusieni şi în favoarea Germaniei Mari, dar parlamentul era practic blocat de chestiunea germană, iar guvernul paralizat. Situaţia s-a complicat şi mai mult în urma dezbaterilor înverşunate despre Conciliul de la Vatican, care avea să producă o diviziune gravă în Biserica Catolică din Germania. Regele bavarez a refuzat să cedeze în faţa ultramontaniştilor prusieni. Württemberg era hotărât să le reziste democraţilor antiprusieni. Aşadar, ambele guverne aveau nevoie de o alianţă cu Prusia pentru a nu se supune majorităţilor parlamentare. În Baden exista un acord general asupra dezirabilităţii uniunii cu Confederaţia Nord-Germană. Bismarck îi privea pe germanii sudici cu un dispreţ prost disimulat. El considera că Bavaria, pe ai cărei locuitori îi descria drept corciturі între oameni şi austrieci, era un fel de Calabrie a Germaniei: o regiune primitivă şi înapoiată şi de care se putea dispensa.

RĂZBOIUL FRANCO–PRUSAC

Blocajul cauzat de unificarea germană a fost spart de evenimentele din afara graniţelor Germaniei. În 1868, armata spaniolă a detronat-o pe regina absolutistă[22], încercând să instituie o monarhie constituţională. Candidatul favorit era prinţul german Leopold von Hohenzollern- Sigmaringen, din ramura sud-germană şi catolică a casei domnitoare prusiene. Bismarck a dat iniţial prea puţină atenţie candidaturii Hohenzollernilor, dar deja în iarna lui 1869, când era evident că spaniolii sunt nerăbdători să continue acest proces, el i-a acordat întregul lui sprijin. Napoleon III s-a folosit de perspectiva urcării unui Hohenzollern pe tronul Spaniei ca de o oportunitate de a denunţa politica germană a Prusiei ca fiind reacţionară şi o acaparare

teritorială egoistă, nicidecum o expresie a unui naţionalism autentic, pe care el îl sprijinea din toată inima în Italia şi Polonia. Prin confruntarea cu Franţa, şi deci prin mobilizarea sentimentului naţional german, Bismarck spera să câştige sprijin în sudul Germaniei pentru politica sa germană.

În aprilie 1870, Leopold, avertizat de regele prusac, care dorea să evite răfuiala cu francezii, a refuzat oferta spaniolilor, iar afacerea părea încheiată. Dar, o lună mai târziu, Napoleon III l-a transferat pe ambiţiosul şi instigatorul Gramont de la ambasada din Viena la Ministerul de Externe. Acesta spera să întărească poziţia internă a lui Napoleon printr-o victorie răsunătoare asupra Prusiei. Bismarck a acceptat provocarea. El l-a convins pe Wilhelm să renunţe la obiecţiile faţă de candidatura lui Leopold la tronul Spaniei, iar prinţul a acceptat să-şi pună iar numele pe listă. În 5 iulie, Gramont denunţa Prusia că încerca să reînvie imperiul lui Carol Quintul[23] (argument folosit şi de Bismarck atunci când s-a străduit să câştige sprijinul lui Wilhelm pentru candidatură) şi avertiza că, dacă Hohenzollernii îşi continuau eforturile, Franţa va declara război. Atât Marea Britanie, cât şi Rusia şi-au exprimat simpatia faţă de punctul de vedere francez. Bismarck a dat repede înapoi, iar candidatura a fost din nou retrasă.

Guvernul francez, încurajat de această victorie, urmărea să dea lovitura fatală. Trimisul francez Benedetti a plecat la Bad Ems, unde se afla regele prusac la cură de ape minerale, pentru a solicita scuzele Prusiei şi garanţia că nu va fi reînviată candidatura Hohenzollernilor. Wilhelm a considerat aceste solicitări ca fiind profund insultătoare şi, cu toate că nu avea nici o intenţie de a mai sprijini aspiraţiile lui Leopold la coroana spaniolă, a refuzat categoric.

Regele i-a trimis o telegramă lui Bismarck, informându-l despre această întrevedere. Bismarck a dat publicităţii o versiune uşor scurtată, dar nesemnificativ modificată, a acestui mesaj. Contrar afirmaţiilor lui Bismarck din memoriile sale că a modificat atât de radical tonul acestei „telegrame de la Ems“ încât a provocat Franţa să declare război, guvernul francez hotărâse deja să pornească la război înainte de publicarea telegramei. Totuşi, „telegrama de la Ems“ a mobilizat opinia publică din întreaga Germanie, iar ţara s-a unit, hotărâtă să reziste opresiunii Franţei.

Franţa a declarat oficial război în 19 iulie 1870. Tratatele defensive cu

statele sud-germane au produs imediat efecte. Napoleon III reuşea astfel ceea ce încercase cu orice preţ să evite: să unească Germania sub conducerea Prusiei. Aşadar războiul franco–prusac a devenit un război franco–german, pe care statele sud-germane, inclusiv patrioţii bavarezi, îl sprijineau deplin şi entuziast.

Ofensiva franceză n-a dat nici un rezultat, din pricina planificării deficiente şi a haosului organizatoric. După o serie de confruntări sângeroase în Lorena, o parte a armatei franceze sub comanda mareşalului Bazaine a fost împrejmuită în oraşul fortificat Metz, ceea ce l-a făcut pe comandant să remarce: „Suntem în ţucal şi urmează să ni se cace-n cap!“ Un alt comandant francez, mareşalul MacMahon, intenţiona să se retragă spre Paris, dar i s-a ordonat să elibereze oraşul Metz. Moltke a speculat oportunitatea: a oprit avansul spre capitala franceză şi a încercuit grosul armatei franceze la Sedan. Francezii au capitulat. Napoleon III a fost capturat, împreună cu 100.000 de prizonieri de război. La Paris s-a proclamat republica, iar în 6 septembrie noul guvern anunţa că va accepta pacea, cu condiţia ca integritatea teritorială a Franţei să fie respectată, ceea ce prusacii au refuzat.

Republica franceză sub conducerea lui Gambetta a creat o armată de partizani care a purtat un război de gherilă îndârjit şi brutal, a cărui descriere înfiorătoare se găseşte în povestirile lui Guy de Maupassant, în încercarea disperată de a stopa ruperea Alsaciei şi Lorenei de Franţa. La mijlocul lunii septembrie, germanii au început asediul Parisului, iar la sfârşitul lui ianuarie guvernul republican a acceptat un armistiţiu. În 26 februarie s-a semnat pacea preliminară, prin care Franţa pierdea Alsacia şi Lorena şi se angaja să plătească o despăgubire de război de 5.000 de milioane de franci.

Bismarck era nerăbdător să încheie războiul cât mai curând, de teama reacţiei marilor puteri, ceea ce l-a adus în conflict direct cu armata, care voia să anihileze armata franceză şi să reducă Franţa la supunere totală pentru următorii cel puţin o sută de ani. Constelaţia internaţională îi era favorabilă Prusiei. Marea Britanie simpatizase iniţial cu Franţa în chestiunea candidaturii Hohenzollernilor, dar îşi pierduse răbdarea din pricina politicii ei tot mai belicoase. Austria n-ar fi putut interveni, de

vreme ce toată Germania sprijinea cu fermitate Prusia. Italia detesta trupele franceze de la Roma lăsate să-l apere pe papă. Resentimentele profunde ale Rusiei față de Napoleon III pentru sprijinul dat polonezilor depășeau mult temerile iscate de o Germanie unită. Deși Bismarck era detestat din toată inima în mai toată Europa, perspectiva victoriei și hegemoniei ulterioare ale Franței erau mult mai alarmante decât extinderea puterii și influenței Prusiei la sud de Main.

Anexarea Alsaciei și Lorenei era cerută de armată, aplaudată de majoritatea germanilor și sprijinită de Bismarck. Aceasta a otrăvit pentru totdeauna relațiile dintre Germania și Franța, deși Bismarck pretindea că ele ar fi fost la fel de tensionate chiar și în lipsa anexării. Marile puteri au privit-o ca pe un semnal de alarmă că războiul defensiv se transformase într-un brutal război de cucerire și că Bismarck nu urmărea doar unirea Germaniei, ci și hegemonia asupra Europei. Criticii săi din interior și de afară îi condamnau zgomotos politica, Karl Marx argumentând cu perspicacitate că Bismarck sădea astfel semințele catastrofei europene. Această neliniște iscată de o națiune nouă fondată prin sânge și fier, aparent îmbătată de victorie și ghiftuită de cuceriri, era împărtășită de mulți intelectuali din extremele stângă și dreaptă.

IMPERIUL GERMAN

Era clar pentru toată lumea că această Germanie, mânată de valul euforiei naţionale, avea să devină un stat naţional, dar era incert ce formă avea să ia. Statele sud-germane doreau cu ardoare să-și păstreze identitatea și suveranitatea. Bismarck, vrând să negocieze cu principii și cu guvernele, era hotărât să reziste lingușirilor naționalismului popular. Unitatea națională trebuia împlinită de sus, nu de jos; ca federație a unor state monarhice, nu printr-un guvern parlamentar unitar.

Bismarck spera ca statele sud-germane să se alăture Confederației Nord-Germane. În octombrie 1870, Hessen-Darmstadt și Badenul au solicitat acordarea calității de state membre, iar Bismarck spera să convingă Bavaria și Württembergul să le urmeze exemplul. În cursul lunii noiembrie, pus în fața rezistenței bavareze, Bismarck a negociat separat la Versailles cu

celelalte state, lăsând astfel Bavaria tot mai izolată. Totuşi, la finele lui noiembrie, bavarezii au cedat în sfârşit. Württemberg, care încercase în ultima clipă să obţină o poziţie privilegiată în noul stat, aşa cum încercase şi Bavaria, a capitulat două zile mai târziu.

Cancelarul prusac făcuse foarte puţine concesii. Bundesratul era întru câtva mai puternic, ceea ce dădea statelor membre o pondere ceva mai mare în afacerile federale. Bavaria şi-a păstrat o armată independentă pe timp de pace, dar şi servicii poştale şi căi ferate separate. I s-a mai permis să trimită un ambasador la Vatican, să aibă un cuvânt de spus la negocierea tratatelor de pace, dar şi dreptul independent de taxare a berii – băutura naţională.

Pentru a impune supremaţia Prusiei asupra noii Germanii, Bismarck era hotărât să-l facă pe regele Prusiei împărat, iar titlul acesta trebuia să-i fie conferit de către principi, nu să vină „din cloacă“, cum propusese Bundestagul în 1849. Regelui Ludwig al Bavariei i s-a dat o mită consistentă provenită din „fondul guelf“ pentru a-l convinge să-i ofere lui Wilhelm coroana imperială în numele principilor germani. Wilhelm a fost foarte nemulţumit de titulatura propusă de „împărat german“, care i se părea că sună fals şi voia să fie cunoscut drept „împărat al Germaniei“, dar Bismarck a susţinut că astfel i-ar fi ofensat pe unii principi, care s-ar fi simţit subordonaţi regelui prusac. Ambii erau de acord că celălalt titlu sugerat – „împărat al germanilor“ – duhnea a naţionalism popular şi era deci inacceptabil.

Noul imperiu german a fost înfiinţat oficial la 1 ianuarie 1871, dată când s-au încheiat diverse tratate. Adevărata fondare a celui de-al Doilea Reich a avut loc în 18 ianuarie, când Wilhelm a fost proclamat în mod oficial kaiser. Aceea era ziua tradiţională a încoronării regilor prusaci încă din 1701, când Electorul de Brandenburg fusese încoronat rege „în“ Prusia. Desfăşurată în Sala Oglinzilor a Palatului Versailles, ceremonia nu a fost pe atât de fastuoasă cum avea să fie reprezentată în celebra pictură a lui Anton von Werner, comandată paisprezece ani mai târziu. Rezervele şi presimţirile rele faţă de eveniment au fost numeroase. Cea mai notabilă a fost absenţa parlamentarilor şi a cetăţenilor. Reichul sângelui şi fierului a fost proclamat de armată, de principi şi de vechea elită, toţi încorsetaţi în uniforme militare pavoazate cu medaliile armatei victorioase.

Imperiul german înființat în 1871 a fost o afacere curioasă menită să dureze numai patruzeci și șapte de ani. Era un stat național constituțional, cu un parlament ales prin sufragiul universal al bărbaților, care cuprindea o federație laxă de state cvasiindependente, întregul fiind dominat de statul militar prusac. Imperiul era rezultatul unei serii de compromisuri incomode: între susținătorii federației și ai particularismului, monarhie și democrație, aristocrație și burghezie. Nu avea drapel sau imn național. Era aspru criticat de mulți și nu câștigase devoțiunea totală decât a prea puținora. Statele aveau largi domenii de competență, inclusiv monopoluri asupra taxării directe și asupra majorității taxelor indirecte, asupra educației, chestiunilor bisericești și a transporturilor. Fiecare stat își avea propria constituție și administrație. Fiind vorba de un stat federal, legislația federală prevala asupra legislațiilor statelor, dar în chestiunile de jurisprudență existau diferențe foarte mari între ele.

Reichul era responsabil de politica externă, de armată, de politicile sociale și economice și de legislația federală. Puterea suverană, se spunea, rezida în „guvernele aliate“ reprezentate în Bundesrat, al cărei președinte ereditar era kaiserul. În calitate de cancelar, Bismarck servea drept președinte de ședință. În Bundesrat, Prusia, a cărei suprafață reprezenta două treimi din teritoriile Reichului și cu un procent din populație similar, nu dispunea decât de o treime din voturi, deși avea drept de veto în chestiunile militare și constituționale. În practică însă, Prusia domina Bundesratul, căci îi era ușor să silească statele mai mici să se conformeze politicilor ei.

În teorie, Bundesratul avea o seamă de puteri executive însemnate. Avea același drept de a iniția legi ca și Reichstagul și nici o lege nu putea fi adoptată fără acordul său. Kaiserul și Bundesratul aveau dreptul să dizolve parlamentul și să declare război, deși în practică astfel de decizii erau luate de kaiser și de cancelar. Era în mod fundamental un corp administrativ, alcătuit din delegați și plenipotențiari ai statelor. Nu dispunea de o clădire proprie, dar era găzduită discret în cancelarie. Practic nu dispunea de personal și nici nu juca vreun rol public. Legile erau pregătite în ministerele Reichului, sau de către guvernul prusac, și prezentate Bundesratului în ultimul moment. Membrii săi neexperimentați și slab pregătiți nu făceau

decât să le parafeze, căci Bismarck prefera să negocieze individual cu statele înainte de a lansa vreo inițiativă legislativă.

Însă Bundesratul nu era complet lipsit de putere. El constituia garanția drepturilor statelor și era hotărât să reziste oricărei încercări de a întări puterea și așa excesivă a Prusiei în interiorul Reichului. În plus, avea funcția de a ține Reichstagul sub control. Cancelarul, secretarii de stat și miniștrii prusaci reprezentau Bundesratul în fața Reichstagului și nu răspundeau în fața parlamentului. Nici un membru al Reichstagului nu putea fi în același timp membru în Bundesrat, astfel că nu putea fi cancelar, secretar de stat sau ministru prusac. Cum Prusia avea drept de veto în privința oricărei modificări constituționale, această prevedere constituia o barieră formidabilă în calea dezvoltării unui guvern parlamentar, dar și un mijloc de a întări dominația Prusiei asupra imperiului. Astfel că federalismul împiedica dezvoltarea guvernului parlamentar. Cei care voiau să țină Reichstagul sub control erau obligați să sprijine drepturile statelor. Statele erau unite în hotărârea de a rezista oricărei tentative a Reichstagului de a-și spori puterile, căci ar fi însemnat o reducere a drepturilor lor. Această determinare dădea o oarecare coerență acestei structuri constituționale extrem de complexe și de ambigue. În plus, a mai ajutat la reconcilierea statelor cu poziția unică a Prusiei în Reich.

Instituțiile prusiene și imperiale erau într-atât de intim întrepătrunse, încât abia puteau fi distinse unele de altele. Cum regele Prusiei era și președinte al Bundesratului, toate legile propuse acestui organism erau mai întâi discutate de către parlamentul prusac. Bismarck era atât prim-ministru prusac, cât și cancelar al Reichului. Când aceste două funcții au fost separate, sub succesorul său, Leo von Caprivi, sistemul s-a dovedit nefuncțional, astfel încât atunci când prințul bavarez Hohenlohe a fost numit cancelar, el a devenit simultan și prim-ministru al Prusiei. În calitate de ministru de externe prusac, Bismarck „îl instruia“ pe plenipotențiarul pentru afaceri externe al Bundesratului – funcție deținută de un împuternicit bavarez –, dar de fapt era la comanda absolută a politicii externe imperiale. Și ministrul de război prusac funcționa simultan ca ministru imperial. Secretarii de stat imperiali colaborau strâns cu miniștrii prusieni și erau numiți miniștri fără portofoliu.

În aceşti primi ani, Prusia domina în mod evident Reichul; dar influenţa prusacă era treptat subminată de nevoia de a face concesii statelor, de influenţa secretarilor de stat imperiali asupra Prusiei, de dezvoltarea unei identităţi federale distincte şi de nevoia ca Prusia să stea alături de celelalte state pentru a menţine statu-quoul şi pentru a rezista avansurilor democraţiei parlamentare. Poziţia dominantă a Prusiei în interiorul imperiului era cel mai important factor ce împiedica dezvoltarea unei democraţii parlamentare. Prusia, cu Camera pairilor (*Herrenhaus*) şi cu parlamentul ales prin sistemul celor trei categorii de alegători, era dominată de aristocraţie, de armată şi de administraţia ultraconservatoare.

Totuşi ar fi o greşeală să ne imaginăm că Reichul era pur şi simplu versiunea mărită a Prusiei, căci dezvoltase o identitate naţională care transcendea statele membre, fapt limpede observabil în ridicarea kaiserului la statutul de simbol metapolitic al unităţii naţionale şi în celebrarea triumfurilor naţionale precum anuala „Zi a Sedanului“. La nivel imperial, monarhia era constituţională şi se uită adesea că, simultan, kaiserul era şi regele absolutist al Prusiei, care urmărea o agendă destul de diferită de a imperiului. Pe măsură ce chestiunile de interes naţional au devenit tot mai importante, a crescut şi importanţa Reichstagului.

Parlamentul naţional era mult mai mult decât „frunza de smochin a despotismului“, aşa cum susţinea liderul socialist August Bebel, sau decât o instituţie impotentă, cum a fost considerat de istoricii de mai târziu. Deşi era imposibil să se adopte vreo lege fără aprobarea Bundesratului – şi deci nici să intre în vigoare fără aprobarea kaiserului, cancelarului sau a Prusiei –, totuşi nici o lege nu avea efecte decât dacă trecea de Reichstag. Nou înfiinţatul imperiu avea nevoie de o sumedenie de legi noi, iar acestea trebuiau aprobate de Reichstag. Guvernul trebuia să se asigure că această aprobare era la îndemână, astfel încât erau necesare negocierea unor înţelegeri şi acordarea unor concesii.

În plus, guvernul avea o tot mai mare nevoie de bani. Pentru bugetul anual şi pentru creşterea suplimentară a veniturilor era necesară aprobarea Reichstagului. Cheltuielile militare, care constituiau majoritatea bugetului naţional, erau exceptate. Iniţial, aceste cheltuieli erau incluse în legi valabile pe o perioadă de şapte ani (*Septennate*), apoi de cinci ani (*Quinquennate*),

care practic interziceau dezbaterile parlamentare asupra bugetului militar. În mod similar, grosul veniturilor federale provenea din taxe indirecte și din tarife vamale, probleme rareori luate în discuție. Parlamentul nu putea, din proprie inițiativă, nici să crească, nici să scadă impozitele. Iar Reichstagul nu putea lua serios în calcul posibilitatea de a respinge bugetul, de teama reacției dezastruoase a unui electorat ce devenea tot mai dependent de generozitatea statului. Cum Reichstagul era practic exclus de la guvernare, rolul său a fost în general negativ. Dezbinat de conflicte partinice, n-a putut reprezenta niciodată o opoziție hotărâtă și era și mai mult slăbit de faptul că putea fi dizolvat în orice moment. Bismarck ar fi organizat atunci alegeri-fulger și le-ar fi transformat în plebiscite bonapartiste, consolidându-și astfel poziția și zugrăvind parlamentul ca pe o adunătură de palavragii nepatrioți și nepractici, iar pe membrii opoziției drept inamici ai statului.

Cu toate acestea, Reichstagul rămânea un forum deschis dezbaterii, iar membrii săi se bucurau de imunitate parlamentară. Cancelarii și miniștrii de stat puteau fi chestionați, demascați și puși în dificultate, dar nu puteau fi obligați să demisioneze. În ce privește sufragiul universal și egal pentru bărbați, nici un alt parlament din lume nu era ales pe o bază electorală mai largă. Ședințele sale erau deschise publicului, iar dezbaterile prezentate pe larg în presă. Așadar era o parte esențială a sferei publice, locul spre care se îndreptau speranțele pentru o societate mai deschisă, o importantă contragreutate la autocrația pruso-germană.

Bismarck forjase o alianță incomodă între naționalismul liberal și statul autoritar. Acum era hotărât să modeleze un stat modern funcțional. Știa că nu poate realiza acest lucru fără sprijinul societății burgheze și al opiniei publice informate. Monarhia ultraconservatoare prusacă nu putea fi întărită fără să facă concesii lumii moderne. Bismarck a realizat acest deziderat creând ceva radical nou: un stat național german. Reichstagul era o parte integrantă a acestei noi structuri, iar Bismarck își închipuia că va fi o instituție recunoscătoare, maleabilă și conservatoare, ceea ce s-a dovedit o gravă eroare de calcul. Concomitent cu dramaticele transformări ale structurii sociale a Germaniei și, în consecință, cu dezvoltarea socialismului democratic, numărul „inamicilor statului“ din Reichstag a crescut rapid, devenind în scurt timp cea mai numeroasă facțiune. Marginalizarea și

denigrarea ulterioară a Reichstagului urma să aibă consecințe dezastruoase asupra dezvoltării democrației în Germania.

Reichul nu avea guvern propriu-zis. Singura funcție executivă la nivel federal era aceea de cancelar. Așadar, centrul puterii îl constituia cancelaria Reichului din Wilhelmstraße, cu personalul său tot mai numeros. Până în 1876, acest birou a fost coordonat de Rudolf Delbrück, căruia Bismarck îi încredințase toate responsabilitățile legate de problemele economice și financiare. Legislația era schițată de cancelarie, care treptat a eclipsat Bundesratul în această privință. Pentru a gestiona tot mai întinsa legislație federală și pentru a administra chestiunile de interes federal erau necesare departamente federale, precum poșta, căile ferate, trezoreria și administrarea justiției. A fost instituită o administrație federală a Alsaciei și Lorenei, dar și un departament de sănătate, un birou de statistică și o serie de alte instituții, dintre care cea mai importantă era Înalta Curte (*Reichsgericht*). A fost nevoie de ani întregi pentru a construi o administrație federală complexă cu puteri executive extinse, care avea să pună în umbră statele și, practic, să lipsească Bundesratul de putere.

Dar încă nu exista un guvern imperial, și nici cabinet sau miniștri imperiali. Secretarii de stat erau numiți de kaiser și se aflau în subordinea cancelarului. Numai cancelarul era „responsabil“ prin aceea că răspundea în fața Reichstagului, deși parlamentul nu putea decât să-l cenzureze, dar nu putea obține demiterea lui. Cum secretarii de stat erau subordonații săi, Bismarck și-a luat măsuri ca aceștia să nu poată discuta cu kaiserul fără permisiunea sa. Succesorii săi au fost mai îngăduitori, preferând un sistem colegial care le acorda secretarilor de stat un grad considerabil de independență. Acesta este modul în care s-a dezvoltat ceva ce semăna a guvern federal. Dar astfel s-au generat alte fricțiuni între Reich și Prusia, iar acest proces dialectic a continuat până când Reichul a devenit mai prusac, iar Prusia mai federală.

BONAPARTISMUL

N-a trecut mult timp până când criticii cancelarului Bismarck, atât liberali, cât și conservatori, au început să-l numească dictator, tiran, autocrat, sau

uzurpator, ca în cele din urmă să convină să-i descrie modul de guvernare cu un neologism foarte grăitor: *Kanzlerdiktatur*. Prin asta nu înţelegeau că era dictator în sensul precis al termenului, căci cunoşteau constituţia şi ştiau că puterea sa avea limite stricte. Termenul era folosit în sens general, anume că Bismarck abuza de puterea ce i se încredinţase, interpretând constituţia aşa cum îi convenea. Aşadar nu era mult mai mult decât un termen injurios, dar care explică prea puţin natura exactă a guvernării lui Bismarck. Avocaţii constituţionali s-au repezit să-l apere, insistând că Germania era o monarhie constituţională faţă de care cancelarul era un slujbaş. Deşi e posibil ca pe hârtie acest lucru să fi fost adevărat, totuşi nu corespunde realităţii.

Conceptul de „bonapartism“ ne oferă un model explicativ util între extremele dictaturii şi monarhiei constituţionale. Termenul a fost introdus de Karl Marx în excepţionala analiză a domniei lui Napoleon III, pe care o face în pamfletul său publicat în 1852, intitulat *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*. Marx susţine că bonapartismul este o formă de guvernământ specifică unei societăţi industriale în etapele relativ timpurii ale dezvoltării sale. Franţa trecuse printr-o revoluţie burgheză în 1789, care îndepărtase ultimele obstacole din calea dezvoltării capitalismului industrial, dar aceasta avea în faţă ameninţarea crescătoare a stângii radicale, manifestată în revoluţiile din 1830 şi 1848. Marx considera că acolo se află originile încleştării dintre burghezie şi proletariat, al cărei rezultat, credea el, avea să fie societatea comunistă. Burghezia, înspăimântată de ameninţarea tot mai intensă de jos, căuta protecţie şi şi-a închipuit că a găsit-o în dictatură. Napoleon III exploatase cu pricepere situaţia aceasta instabilă. Legitimat prin sufragiul universal al bărbaţilor, el a eliberat executivul de toate limitările tradiţionale. Rezultatul a fost un fel de dictatură plebiscitară, aclamată de grosul ţărănimii, de o mică burghezie neliniştită şi de o burghezie incomodată, şi slujită loial de armată.

Sistemul oferea atât pedepse, cât şi recompense. Presei i s-a pus căluş, legea a fost aplicată cu rigoare, organizaţiile politice ale clasei muncitoare au fost reprimate, iar opoziţia amuţită. Dar clasei muncitoare i se asigurau ajutoare sociale generoase, clasa mijlocie era subvenţionată, iar cooperativelor li se acorda asistenţă. Acest sistem paternalist era în acelaşi timp progresist şi represiv, în anumite sensuri aproape revoluţionar, aşadar

foarte diferit de conservatorismul tradiţional. Bonapartismul exploata naţionalismul, folosindu-l pentru mușamalizarea conflictelor interne printr-o politică externă aventuroasă. Regimul era legitimat prin victorii militare și prin expansiunea coloniilor, acestea fiind elementele unei politici care mai târziu avea să fie numită „imperialism social“. Totuși, sistemul acesta era inerent instabil. O înfrângere militară îi va cauza prăbușirea, căci nu putea dura decât atâta timp cât burgheziei îi lipsea încrederea să preia controlul, iar clasa muncitoare era exclusă de la împărţirea puterii politice.

La prima vedere s-ar părea că situaţia din Germania era analogă celei din Franţa. Germania era o țară care se industrializa rapid și care fusese traumatizată de memoria revoluţiei din 1848. Burghezia era cât se poate de conștientă de amenințarea pe care o constituia clasa muncitoare. Dar exista sprijinul țărănimii, iar armata era statornică. Politica economică iniţial liberală a lui Bismarck favoriza burghezia, însă, în linii mari, aceasta nu avea acces la puterea politică. Politica externă hazardată a lui Bismarck avusese ca rezultat trei războaie victorioase. Imperiul „Germaniei Mici“, rezultatul acestora, reconciliase pe toată lumea cu guvernarea sa, cu excepţia câtorva nobili ultraconservatori. Dar și el îmbina politicile progresiste cu cele represive. A introdus sufragiul universal pentru bărbaţi, a pus temeliile statului asistenţial și a folosit metode inovatoare pentru a stimula economia. Însă pe oponenţii săi i-a urmărit cu înverșunare: social-democraţii au fost reprimaţi în baza legilor antisocialiste, iar catolicismul politic a fost atacat prin *Kulturkampf*. A aţâţat resentimentele naţionale împotriva Angliei, Franței și Rusiei, în timp ce se lansa cinic în tentative coloniale din motive de politică internă. Și totuși, în ciuda tuturor similarităţilor cu Franţa lui Napoleon III, analogia nu este întru totul perfectă.

Întâi de toate, revoltele germane din 1848 nu avuseseră nici pe departe aceeași importanţă ca Revoluţia Franceză. În 1850, Germania nu avea echilibrul dintre clase care existase în Franţa. Tensiunile dintre clase nu erau nicidecum la fel de acute ca în Franţa. Și, mai important, guvernarea lui Bismarck nu avea drept obiectiv protejarea burgheziei împotriva unei clase muncitoare amenințătoare, ci mai curând consolidarea puterii regelui în Prusia și a influenței prusace în Germania, altfel spus întărirea vechiului

regim. Sprijinul de masă nu venea dinspre o țărănime regalistă – clasă mult mai puțin numeroasă în Germania. Burghezia era divizată între sprijinitorii și oponenții lui Bismarck, pe parcursul mandatului său de cancelar, diversele alianțe și grupări schimbându-se perpetuu. Cu toate acestea, Bismarck a învățat de la Napoleon III că puterea politică putea fi ranforsată prin introducerea unei dimensiuni plebiscitare și că temerile conservatoare față de sufragiul universal pentru bărbați erau nefondate. În mod cert, Bismarck nu a fost un uzurpator sau dictator impostor precum Napoleon III. A fost adus la putere de o clică ultraconservatoare, a fost numit de un rege și demis de un împărat. Deși a acumulat puteri vaste, în cele din urmă depindea de aprobarea și consimțământul regelui-împărat. Când a pierdut acest sprijin, a fost îndepărtat din funcție.

Regimurile lui Napoleon III și al lui Bismarck nu erau identice, și nici n-ar fi putut fi. Franța și Germania se aflau în stadii diferite de dezvoltare, trecuseră prin experiențe istorice diverse și aveau culturi politice distincte. Cei doi bărbați erau la poli opuși în ce privește caracterul, capacitatea și intelectul. Oricum există puțin loc într-o teorie ca bonapartismul pentru individualități. O personalitate atât de puternică precum Bismarck refuză să dispară în dosul unor scheme structurale. Dar într-adevăr există o afinitate evidentă între cele două regimuri, așa cum de bunăvoie admitea Bismarck însuși. Așadar, modelul bonapartist, deși nu se pretează perfect, ajută, ajustat, la explicarea unor particularități ale guvernării lui Bismarck.

ARMATA ȘI MILITARISMUL

Armata jucase întotdeauna un rol-cheie în Prusia, iar într-un Reich forjat prin sânge și fier era instituția centrală. Reichul german era un stat militarist, societatea germană fiind pătrunsă de valorile militare. „Abia cei de la gradul de locotenent în sus“, spunea Bismarck, „sunt ființe umane“. Armata prusacă era de departe cea mai mare dintre cele patru armate, dar, cu toate că celelalte trei „contingente“ juraseră loialitate regilor Bavariei, Württembergului și respectiv Saxoniei, în timp de război toate intrau sub comanda kaiserului. Numai armata bavareză rămânea independentă pe timp de pace. Celelalte trei contingente urmau modelul Prusiei în ce privește

organizarea, instruirea şi armamentul. Bugetul militar şi chestiuni precum dimensiunea armatei sau a perioadei serviciului erau stabilite la nivel federal. Aşadar, armata era mai degrabă prusacă decât germană, ministrul de război prusac, ca preşedinte al comisiei militare a Bundesratului, îndeplinea de facto şi funcţia de ministru federal de resort. Armata, aşadar, a jucat un rol esenţial în întărirea dominaţiei Prusiei asupra Reichului.

Armata nu intra sub controlul constituţiei, nici al parlamentului şi răspundea doar în faţa regelui prusac şi a împăratului, care avea putere de comandă absolută (*Kommandogewalt*). Armata era preocupată în exact aceeaşi măsură de inamicul din interior ca de inamicii de dincolo de frontierele Reichului. Era gata să strivească o revoluţie, să spargă o grevă şi să disperseze o demonstraţie, ba chiar să instige un puci şi nu era obligată să consulte autorităţile civile înainte de a acţiona.

Toate chestiunile privitoare la personalul armatei erau gestionate de Cabinetul militar, care colabora strâns cu kaiserul. Wilhelm II avea să se înconjoare de câţiva acoliţi din armată, care formau o *maison militaire* neoficială, cu putere şi influenţă considerabile, şi care i-au sporit şi mai mult puterea de comandă. Civilii, consideraţi incapabili să înţeleagă secretele militare, nu aveau ce căuta în aceste cercuri.

Ministrul de război prusac era responsabil de bugetul, administraţia şi justiţia militare. Inevitabil, între minister şi cabinetul militar existau fricţiuni continue. Cum cel din urmă era expresia directă a puterii de comandă a kaiserului, în timp ce ministrul răspundea în faţa Reichstagului, o serie de responsabilităţi importante au fost transferate de la minister la cabinetul militar. În acelaşi timp, costurile întreţinerii armatei au crescut accelerat, mai ales după 1898, când Germania a început construirea unei flote militare oceanice, ceea ce însemna că Reichstagul avea un cuvânt mai greu de spus în afacerile militare, pentru că el ţinea băierile pungii şi putea stabili modul de alocare a fondurilor. Ministrul de război nu-şi mai permitea să se ascundă în spatele sacrosanctei puteri de comandă şi trebuia să se supună chestionărilor riguroase ale parlamentarilor, ceea ce a dus la înstrăinarea Ministerului de Război de kaiser şi de anturajul său, alarmaţi de perspectiva că armata ar putea deveni subordonată parlamentului. Orice concesie faţă de Reichstag era văzută ca o slăbiciune, astfel încât atât

ministrul de război, cât şi cancelarul erau prinşi între nevoia de a împăca obsesia monarhului faţă de puterea sa de comandă şi necesitatea unui anume grad de cooperare cu Reichstagul. Cea mai mică aluzie de compromis cu parlamentul provoca imediat reacţia rigidă a taberei militariste, astfel încât până în 1914 Reichstagul n-a reuşit să obţină decât câştiguri foarte modeste. Armata se ţinea cu aroganţă la distanţă, extrem de ostilă faţă de parlament, ca un stat în stat.

Deşi kaiserul, în virtutea puterii sale de comandă, avea controlul absolut asupra armatei, aceasta era disperat de divizată şi lipsită de orice simţ al direcţiei. Ministerul de Război, statul-major, Cabinetul militar şi *maison militaire* se ciondăneau întruna asupra domeniilor de competenţă. Situaţia era şi mai complicată de rivalitatea armatei de uscat cu marina, care la rândul ei era dezbinată de certurile interne între diversele departamente. Nu exista planificare militară coerentă, nici consistenţă în procurarea armamentului, nu se făceau pregătiri serioase în vederea unui război pe care majoritatea celor în poziţii de răspundere îl considerau şi inevitabil, şi de dorit.

Nicăieri nu era mai evidentă această stare decât în statul-major, ai cărui semizei cu eşarfe roşii planificau şi complotau într-o splendidă izolare şi, ca urmare, cu efecte dezastruoase. Nici nu s-a încheiat războiul, că statul-major a început planificarea unui război preventiv, mai întâi împotriva Franţei, apoi şi împotriva Rusiei. Cât timp Bismarck a fost cancelar, entuziaştii războiului preventiv din statul-major au fost ţinuţi în frâu. Crizelor din 1874–5 şi 1886–7 le-a găsit soluţii politice, în timp ce statul-major ardea de nerăbdare să înceapă războiul. În timpul mandatului său din perioada 1887–1891, contele Alfred von Waldersee, succesorul lui Moltke, argumenta în favoarea unui război cu Rusia, conjugat cu o lovitură de stat împotriva social-democraţilor. Şi planurile lui au fost zădărnicite, întâi de Bismarck, apoi de Caprivi.

Bismarck s-a luptat îndelung şi din greu pentru a ţine armata sub control politic. Succesorii săi au avut de-a face cu împăratul Wilhelm II, un afectat belicos căruia îi lipsea tăria de caracter pentru a ţine piept influenţei crescătoare a armatei. Kaiserul ocolea Ministerul de Externe şi se baza pe rapoartele ataşaţilor militari şi de marină, care îi zugrăveau în culori sumbre

intenţiile belicoase ale vecinilor Germaniei. Cancelarul şi civilii nu au fost niciodată consultaţi atunci când statul-major şi-a conceput planurile şi au fost excluşi din „Consiliul de război“ din 1912.

Succesorul lui Waldersee, contele Alfred von Schlieffen, l-a răstălmăcit pe Clausewitz, susţinând că războiul era o treabă mult prea serioasă pentru ca politicienii să aibă vreun cuvânt de spus asupra modului de desfăşurare a acestuia. Planul militar eponim, la care a lucrat tot timpul cât a rămas în funcţie, preconiza invazia Franţei trecând prin ţările neutre Belgia şi Olanda. Planul a fost prezentat în diferitele sale variante în faţa a trei cancelari – Hohenlohe, Bülow şi Bethmann-Hollweg –, dar nici unul dintre aceştia nu a găsit de cuviinţă să examineze fatalele sale consecinţe politice. Considerau că era inadecvat ca nişte bieţi civili să pună la îndoială expertiza omului considerat de toată lumea drept un strateg de geniu, un demn succesor al marelui Moltke. În afara unui plan vag de ofensivă în est, numit *Ostaufmarschplan*, care nu a fost niciodată luat în considerare la modul serios, fiind abandonat complet în 1913, armata germană nu avea decât un singur plan de război: un atac asupra Franţei, care în mod aproape necesar ar fi atras intervenţia Marii Britanii din cauza invaziei Belgiei neutre, la care se adăugau ambiţiile navale ale Germaniei. Propunerea de a invada Olanda neutră a fost mai târziu abandonată de succesorul lui Schlieffen, tânărul Moltke.

Nu doar civilii au fost excluşi de la discuţiile despre detaliile planificării militare. Austro-Ungaria, aliata Germaniei, nu a fost deloc informată în această chestiune. Abia în 1909, în timpul crizei bosniace, s-au făcut aluzii că prusacii planificau o ofensivă în vest. În acelaşi timp, Moltke i-a promis omologului său austriac, Conrad von Hötzendorf, că Germania va fi alături de Austria în orice împrejurare, dacă aceasta ar fi fost implicată într-un război în Balcani. Şeful statului-major îşi depăşea în acest fel competenţele, luându-şi un angajament politic cu consecinţe incalculabile. Alianţa Dublă din 1879, semnată în scop defensiv, era astfel transformată într-un cec în alb pentru atacarea Serbiei de către Austria, chiar şi cu riscul unei intervenţii a ruşilor, moment în care Germania ar fi intrat şi ea în război, atacând Franţa prin Belgia. În acest caz era probabil să se implice şi Marea Britanie, iar Europa ar fi plonjat într-un îngrozitor război, ale cărui durată şi rezultat

mulţi experţi ezitau să le prezică.

Armata nu s-a consultat niciodată cu marina, care la rândul ei a încropit o serie de planuri nesăbuite care, după părerea unor strategi navali, erau menite să eşueze. Nici una dintre ramurile armatei nu s-a ostenit să cumpănească la consecinţele eşecului de a sparge blocada britanică. O seamă de militari perspicace erau de părere că Planul Schlieffen era în cel mai bun caz un pariu extrem de riscant. Casandrele militare care au avertizat că e foarte probabil ca războiul să fie lung au fost ignorate. Pentru o astfel de eventualitate nu s-au făcut nici un fel de pregătiri.

Armata era hotărâtă să nu intre sub control constituţional, insistând că puterea de comandă era sacrosanctă. S-a separat de civili prin exclusivismul corpului său ofiţeresc, prin codul onoarei şi printr-un cod legislativ propriu. Aşa se face că s-a ajuns la o serie de conflicte cu civilii: asupra reformei legii armatei, asupra dimensiunilor şi compoziţiei sociale a armatei, dar şi în privinţa relaţiilor sale cu autorităţile civile. La fiecare astfel de confruntare, rolul armatei era pus sub semnul întrebării, ceea ce a dus la slăbirea drepturilor sale exclusive. Pe măsură ce temeliile monarhiei militare au fost treptat erodate, taberele au devenit mai îndărătnice, iar tentaţia de a risca un război în speranţa că astfel vor fi depăşite aceste tensiuni a devenit irezistibilă.

În anii 1860, două treimi din corpul ofiţeresc prusac era de extracţie aristocratică. În statul-major şi în regimentele cu renume, procentul era şi mai mare. Pe măsură ce armata a crescut, procentul aristocraţilor a scăzut firesc, precipitând astfel o lungă dezbatere despre cum o nouă extindere a armatei i-ar fi putut schimba caracterul, ar fi putut-o dilua, făcând să nu mai fie de încredere în cazul tulburărilor sau revoluţiei interne. Era „natura“ mai importantă decât „inteligenţa“? Oare o armată cu un procent mare de ofiţeri burghezi liberali şi cu un proletariat social-democrat în rândurile sale ar fi putut menţine legea şi ordinea acasă? Ar fi putut câştiga un nou Sedan? Planul Schlieffen necesita crearea unei armate de masă şi nu avea nici o şansă de succes în lipsa uneia; dar cu cât era mai mare armata, cu atât creştea şi importanţa Reichstagului, ceea ce estompa împărţirea clară între civil şi militar. Liga Armatei a generalului Keim vocifera zgomotos şi populist în favoarea creşterilor substanţiale ale armatei, motiv pentru care

era privită cu groază în anturajul militar al kaiserului. Faptul că și Liga Marinei, creația amiralului Tirpitz, dar care a luat-o pe un drum propriu, trecea printr-un moment plebiscitar asemănător, i-a scăpat kaiserului, care era obsedat de navele de război.

Distincția între ofițerii aristocrați și cei burghezi a fost adesea exagerată, iar distincția dintre burghezii modernizatori cu gândire tehnică și aristocrații tradiționaliști și conservatori este inadmisibilă. Aristocrația, din rândurile căreia în 1913 încă se mai racolau peste jumătate dintre ofițerii prusaci în grad de cel puțin colonel, dădea tonul. Ofițerii erau selectați nu printr-o examinare competitivă, ci de către comandanții de regiment. Aceștia alegeau indivizi cu gândire și istorie personală asemănătoare cu ale lor. Numai fiii burghezilor „respectabili“ și cu vederi sănătoase erau selectați. Plata era atât de mizeră, încât un locotenent din cele mai bine văzute regimente avea nevoie de un venit privat pentru a se întreține. Evreilor le era interzis accesul în corpul ofițeresc. În plus, la fel ca în armata britanică, și accesul micilor comercianți era complet blocat. Ofițerii burghezi imitau manierele camarazilor de arme aristocrați și subscriau la un cod al onoarei comun, refuzând cu încăpățânare să se lase întrecuți în aroganța și disprețul superior față de bieții civili cu obiectivele lor materialiste vulgare. Groaznicii ofițeri inferiori tineri, ridiculizați atât de excepțional și de nemilos în revista satirică *Simplizissimus*, erau din nefericire foarte numeroși. Corpul ofițeresc al marinei era ceva mai puțin exclusivist, dar și aici aristocrația era suprareprezentată. În ciuda creșterii importanței abilităților și instruirii tehnice, ambele corpuri ofițerești rămâneau mai degrabă o castă decât o profesiune. Dar era o castă general admirată și emulată într-un proces de „dublu militarism“, prin care societatea civilă lăuda virtuțile militare, era încântată de perspectiva războiului, sprijinea entuziast Liga Armatei și pe cea a marinei și își silea copiii să poarte uniforme militare miniaturale. Statutul special al armatei și acceptarea sa generală a constituit un impediment serios pentru modernizarea sistemului politic și pentru dezvoltarea societății civile.

NAȚIONALISMUL

Bismarck repeta continuu că Germania era saturată şi că războiul trebuia evitat cu orice preţ. Abia după căderea sa de la putere, în 1890, Germania a fost cuprinsă de fatala gargară patriotică a epocii imperialiste, când numeroase figuri influente au susţinut ideea absurdă, ce avea să fie repetată mai târziu de Adolf Hitler, că ţara fie devenea o putere mondială, fie avea să dispară. În 1871 Germania a cunoscut un val de fanfaronadă patriotică, dar nu s-a cerut suprapunerea graniţelor Germaniei peste frontierele lingvistice, aşa cum ceruse în 1841 *Deutschlandlied* al lui Hoffmann von Fallersleben. Germania Mare era literă moartă. Numai câţiva intelectuali izolaţi, precum orientalistul, filozoful culturii şi antisemitul Paul de Lagarde, erau îngrijoraţi de soarta germanilor care trăiau dincolo de frontierele noului Reich. Ideile iredentiste au ieşit pentru prima oară în prim-plan odată cu formarea Ligii Pangermane (*Alldeutscher Verein*) în 1891, dar nici membrii acesteia nu gândeau în termenii *Anschluss*-ului cu Austria.

În 1871 naţionalismul german a trecut printr-o schimbare dramatică. Dacă naţionalismul fusese cândva o forţă progresistă al cărei obiectiv era îndepărtarea vechiului regim şi avansarea cauzei libertăţilor constituţionale, acum devenise conservator, îndârjit să menţină statu-quoul într-o Germanie prusacă şi militarizată. Naţiunea se identifica de-aici înainte cu statul şi orice critică era denunţată ca nepatriotică. Partidele politice care cereau reforma erau prin urmare condamnate ca inamici ai Reichului. Social-democraţii au fost denunţaţi drept „tovarăşi fără patrie“, iar democraţia parlamentară era privită ca fiind negermană.

Bismarck apelase la naţionaliştii liberali în strădania sa de a crea o Germanie unită. Recompensa lor a fost Reichstagul, iar Reichstagul era o parte esenţială a naţiunii. Mulţi conservatori, neîncrezători în modernitatea excesivă şi suspicioşi faţă de politicile lui Bismarck, au avut nevoie de mult timp pentru a se împăca cu acest nou naţionalism, în parte şi pentru că moştenirea naţionalismului democratic din epocile anterioare nu fusese niciodată extirpat. Reichstagul ales prin sufragiul universal al bărbaţilor rămânea monumentul durabil al acestui soi de naţionalism. Era bătător la ochi şi constituia o provocare pentru noua generaţie de naţionalişti. Sprijinitorii Reichstagului – social-democraţii, Partidul Centrului catolic şi unii dintre Independenţi – au fost marginalizaţi şi condamnaţi ca nepatrioţi.

Nu este mai puţin adevărat că pentru majoritatea germanilor Reichstagul, nu kaiserul, era punctul focal al atenţiei naţionale, singurul organism autentic reprezentativ al naţiunii, în ciuda tuturor carenţelor, deficienţelor şi diviziunilor sale.

Când a început procesul de identificare a zilelor potrivite pentru sărbătorile naţionale s-au ivit destule probleme. 18 ianuarie, ziua în care Wilhelm a fost proclamat împărat, n-a găsit ecou decât în Prusia. „Sedantag“, când se serba victoria asupra Franţei, a degenerat curând într-o demonstraţie dezagreabilă a prejudecăţilor antifranceze şi anticatolice, motiv pentru care a fost boicotată de catolici. Ziua de naştere a kaiserului a devenit rapid un pretext pentru petreceri naţionale. Germania nu avea un imn naţional oficial. *Wacht am Rhein* şi *Heil dir im Siegerkrantz* (cântat pe aceeaşi melodie ca şi *God Save the King*), cu nuanţele lor marţiale şi antifranceze, erau imnurile neoficiale. *Deutschlandlied*, pus pe muzica lui Haydn din cvartetul *Kaiser*, a devenit tot mai popular în anii 1890, moment în care *Deutschland über Alles* căpătase o savoare cu totul neplăcută de imperialism şi iredentism.

Probleme asemănătoare au apărut şi în chestiunea drapelului. Tricolorul revoluţionar, roşu-auriu-negru, de la 1848, era inacceptabil. Roşul acestui steag a fost adăugat la negrul şi albul Prusiei şi folosit ca steag al marinei comerciale. Apoi a fost adoptat de marina lui Tirpitz şi astfel a ajuns simbolul puterii imperiale a Germaniei. Germania nu a avut nici un imn naţional recunoscut oficial şi nici drapel până în timpul republicii de la Weimar, moment în care nici unul, nici celălalt nu erau privite cu prea mult respect sau afecţiune.

Naţionalismul modern este prin însăşi natura sa exclusiv. Povaţa lui Herder de a celebra trăsăturile unice ale unei culturi drept contribuţie la multiplicitatea abundentă a umanităţii era demult ignorată; relativismul cultural al postmodernilor era încă departe în viitor. Francezii erau priviţi drept „inamici ereditari“, inferiori, dar potenţial periculoşi. Văzuţi numai ca indolenţi, beţivani, necivilizaţi şi catolici, polonezii nu puteau fi toleraţi decât ca iloţi. Coreligionarii lor din Reich erau condamnaţi ca ultramontanişti, deci negermani. De asemenea, nici social-democraţii nu aveau patrie. Evreii, ca marginali, erau tot mai mult percepuţi ca o

ameninţare insidioasă de către această naţiune divizată, ameninţată şi incompletă. Restul lumii nu avea de oferit decât o „civilizaţie“ sordid de materialistă şi „intelectul“ rece, în timp ce germanii posedau bogăţii nenumărate de „cultură“ şi intuiţiile adânci ale „sufletului“. O societate deschisă şi pluralistă a avut puţine şanse să apară după ce imperialismul zgomotos a devenit parte componentă a proiectului de integrare şi omogenitate naţionale, prin care statul şi societatea urmau să devină una.

COMUNITATEA EVREIASCĂ GERMANĂ

În 1871, în Germania trăiau puţin peste o jumătate de milion de evrei. Comunitatea evreiască era în linii mari urbană, burgheză şi prosperă. În 1910, numărul lor crescuse la puţin peste 600.000, cu o rată de creştere demografică mult mai mică decât aceea a comunităţii germane în ansamblu. Evreii formau în acel moment sub 1% din totalul populaţiei, fapt cauzat de doi factori principali. Întâi, ca şi alte populaţii de clasă mijlocie înstărite şi cu educaţie superioară, evreii tindeau să aibă familii mici. În al doilea rând, căsătoriile cu neevreii erau frecvente. În aproximativ 75% dintre aceste cazuri, copiii nu erau crescuţi în credinţa mozaică. Foarte puţini evrei, alţii decât progeniturile căsniciilor mixte, erau creştinaţi. Cei care făceau acest pas, intrau invariabil în rândurile Bisericii Evanghelice.

Scăderea comunităţii evreieşti cauzată de rata mică a naşterilor şi de căsătoriile mixte a fost parţial compensată de sosirea unui număr mare de evrei ortodocşi săraci din Polonia rusească şi Galiţia. Majoritatea acestor *Ostjuden* aveau familii numeroase şi urmau tiparul general de emigrare de la ţară în oraşele mici, iar apoi în oraşele mari. Populaţia evreiască a Berlinului metropolitan a crescut astfel de la puţin sub 40.000 de persoane în 1871 la peste 140.000 în 1910. Şi alte oraşe, de exemplu Frankfurt, Köln, München şi Breslau, au cunoscut creşteri similare.

Încă mai existau tinichigii şi meşteşugari evrei săraci, majoritatea acestora fiind imigranţi recenţi din est, însă în proporţie mare, evreii erau implicaţi în comerţ şi bănci. Aproximativ 60% erau clasificaţi în clasa mijlocie superioară, iar alţi 25%, în clasa mijlocie. Între primii o sută cei mai bogaţi oameni din Prusia se aflau şi douăzeci şi nouă de evrei. În 1908,

zece din cele mai mari unsprezece averi din Berlin aparţineau unor evrei. Numai un mic procent dintre evrei erau bogaţi, dar exista un număr disproporţionat de mare de evrei printre cei foarte bogaţi.

De asemenea, evreii erau proeminenţi în profesiunile liberale şi în educaţie. Din 1886 şi până în 1914, aproximativ 8% dintre studenţii universităţilor prusiene erau evrei. În Berlin ei formau chiar şi 25% dintre elevii gimnaziilor (*Gymnasien*) exclusiviste şi foarte competitive. Fetele evreice ocupau un procent chiar mai mare de locuri în şcoli de acelaşi nivel, iar în 1911 formau 14% dintre studentele universităţilor. În 1906, 6% dintre medici, 15% dintre avocaţi şi 8% dintre ziarişti erau evrei. Trei ani mai târziu, la Universitatea din Berlin evreii deţineau 12% din posturile de asistent universitar (*Privatdozenten*), 8,8% dintre lectori (*Extraordinarien*) şi 2,5% dintre profesori (*Ordinarien*). Aproape jumătate dintre ei erau cadre ale Facultăţii de Medicină. Evident, evreilor le era extrem de dificil să promoveze pe scara ierarhică, dar tot erau „suprareprezentaţi“ la vârf cu 150%.

În ciuda eliminării tuturor discriminărilor legale împotriva evreilor, rămâneau încă numeroase bariere în calea progresului lor social. Cu excepţia Bavariei, evreilor le era interzis accesul în corpul de ofiţeri ai armatei, ceea ce reprezenta o precondiţie esenţială a acceptării sociale. Evreii admişi în administraţia de stat erau mult mai puţini faţă de numărul celor cu calificările necesare şi nici unul nu a ajuns în poziţii de vârf. Acelaşi lucru era adevărat şi despre profesiile pedagogice. Deşi numai foarte puţini erau admişi în Ministerul de Externe, sistemul judiciar s-a dovedit a fi o excepţie. Patru procente dintre judecătorii din Prusia erau evrei, iar la Înalta Curte imperială (*Reichsgericht*) erau doi evrei, pe lângă preşedintele ei care era evreu creştinat.

Evreii erau excluşi din majoritatea cluburilor şi asociaţiilor, inclusiv din frăţiile universitare. Nici chiar bărbaţi bogaţi şi influenţi, precum prietenul lui Bismarck, bancherul Gerson Bleichröder, care fără dubiu era membru al elitei, nu erau bine primiţi peste tot. Şeful poliţiei din Lübeck susţinea că noii îmbogăţiţi stârneau socialiştii, aşa că între Bleichröder şi Bebel nu prea erau alternative. Liberalii aşteptau ca evreii să se asimileze, să se lepede de conştiinţa lor minoritară, să se dezbrace de „alteritate“, ceea ce era practic

imposibil, căci prea multe uşi le erau închise.

Marea majoritate a evreilor au adoptat din toată inima cultura germană. Se îmbrăcau ca germanii, mâncau aceleaşi mâncăruri ca ei şi au adoptat idealurile specifice burgheziei culturale (*Bildungsbürgertum*). Evreii reformaţi nu respectau strict regulile sabatului, încălcau interdicţiile alimentare, au introdus orga în sinagogile lor şi îşi ofereau, drept cadou de Bar Mitzvah, volume somptuos legate din operele lui Goethe sau Schiller. Biblia lor era *Natura iudaismului* de Leo Baeck, care schiţa principiile unei abordări moderne, tolerante şi deschise a acestei străvechi religii. Heine remarca: „Evreii sunt ca aceia printre care trăiesc, doar că puţin mai mult.“ Această observaţie era în mod cert adevărată în cazul Germaniei, unde evreii se percepeau pe ei înşişi drept germani şi nu prusaci, bavarezi sau saxoni; însă ferventul patriotism al evreilor germani nu era răsplătit.

Familia burgheză a evreilor reformaţi asimilaţi era mult mai modernă în atitudinile sale decât corespondenta sa creştină, motiv pentru care era adesea criticată. Astfel de familii aveau mai puţini copii, erau mai puţin autoritare şi patriarhale, iar femeile se bucurau de mai multă libertate, şi promovau cultura şi educaţia (*Bildung*).

Asimilarea nu a fost niciodată completă, pentru că evreii nu au fost niciodată deplin acceptaţi ca egali. Au rămas marginali, astfel că şi-au format o perspectivă unică asupra societăţii şi culturii pe care, în ciuda a orice, o iubeau şi o respectau. Aşadar nu este surprinzător faptul că evreii au jucat un rol proeminent în calitate de critici şi satirişti, de jurnalişti, dar şi în noile discipline ale sociologiei şi psihologiei. Dorinţa de asimilare şi lipsa acceptării au dus la apariţia în psihicul evreului german a unei nefericite dihotomii între aroganţa satisfăcută de sine şi ura de sine. Mândri de realizările lor excepţionale, erau convinşi de superioritatea lor, dar, atribuind eşecul asimilării depline evreităţii lor, ei supracompensau printr-un ataşament exagerat faţă de orice era german. Mândria şi sensibilitatea celui respins se împleteau adesea cu antipatia autoindusă, provenită dintr-un sentiment de frustrare şi inadecvare.

Marea majoritate a evreilor germani voiau să fie deplin acceptaţi ca germani, dar, în acelaşi timp, să rămână fideli credinţei lor. Asociaţia Centrală a Cetăţenilor Germani de Credinţă Mozaică (*Centralverein*

deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens), înființată în 1893, a luptat împotriva tuturor formelor de discriminare și de antisemitism și promova, așa cum titulatura sa făcea clar, reconcilierea evreilor și creștinilor germani în interiorul Reichului. Rezultatul acestei dorințe de a aparține și, simultan, de a menține un mare nivel de specificitate a fost o simbioză negativă, a cărei soartă depindea de atitudinea comunității în ansamblul ei. Ceea ce pentru unii evrei era asimilație, pentru alții era aculturație. Cu cât se lupta comunitatea evreiască cu problema identității sale, cu atât se mărea distanța față de aceia care nu avuseseră astfel de dificultăți. Foarte puțini erau atrași de sionism, pe care atât evreii asimilați, cât și cei ortodocși îl considerau o revoltă tinerească absurdă. În 1914, Asociația Sionistă Germană nu avea decât 10.000 de membri, majoritatea lor fiind naționaliști germani care nu aveau de gând să emigreze. Pentru ei, sionismul era o soluție promițătoare la problema pusă de *Ostjuden*, a căror prezență în Germania o considerau stânjenitoare. Totuși, tinerii sioniști respingeau atmosfera îmbâcsită și filistină a Germaniei imperiale și visau să construiască o societate nouă și mai liberă în Palestina.

Pe parcursul primei părți a secolului al nouăsprezecelea, soarta evreilor din Germania se îmbunătățise mult. Antisemitismul încă era răspândit, dar era relativ discret și în nici un caz nu era considerat respectabil din punct de vedere intelectual. În anii 1870 s-a dezvoltat un antisemitism nou și mai dăunător, pseudoștiințific și rasial. Antisemitismul anterior era înrădăcinat în animozitățile tradiționale dintre creștini și evrei, în critica ortodoxiei religioase, care punea accent pe conformarea la un set de legi și interdicte imuabile, sau în disconfortul și chiar ura rezultată din confruntarea cu alteritatea. Bigotismul și fanatismul religios erau în declin, evreii germani erau emancipați și, într-o mare măsură, asimilați, astfel că aceste vechi prejudecăți și-au pierdut puterea. Însă noul antisemitism se întemeia pe credința că poporul evreu constituia o amenințare biologică la adresa altor rase.

Problema era a antisemiților, nu a evreilor. Antisemiții își proiectau fricile, neliniștile și nesiguranțele asupra acestui construct al „evreului“. Comunitatea evreiască avea succes și era prosperă, astfel că era obiectul invidiei. În plus, din multe privințe, era modernă și deci reprezentanta

tuturor problemelor epocii moderne. Era o comunitate distinctă şi distantă, deci străină şi ameninţătoare. În anii 1870, Germania a cunoscut criza modernă într-o formă acută. Societatea era într-o stare de prefacere socială şi economică, valorile se schimbau rapid, în timp ce perioada scurtă de boom economic era înlocuită de o lungă recesiune. Mulţi regretau că vremurile mai simple şi mai puţin agitate trecuseră. În astfel de circumstanţe, „evreul“ a fost ţapul ispăşitor convenabil. În atmosfera de deziluzie generalizată faţă de individualismul, raţionalismul şi liberalismul societăţii industriale, care lăsa în urma ei atât de mulţi oameni dezamăgiţi, frustraţi şi resentimentari, antisemitismul şi-a găsit un sprijin larg.

Dar nu numai ariviştii iliberali, iraţionali şi resentimentari aţâţau vâlvătaia antisemitismului. Liberalismul însuşi trecea printr-un moment intolerant şi totalitar, care îi sufoca pe cei care nu se supuneau la codul liberal, protestant şi naţional. Era prea puţin spaţiu pentru pluralism şi deschidere. Celălalt, fie că era catolic, socialist, polonez sau evreu, era exclus.

Noul antisemitism, virulent şi secular, s-a răspândit atunci când bula speculativă începută în 1871 s-a spart trei ani mai târziu. *Chioşcul de grădină* (*Gartenlaube*), o publicaţie populară adresată micii burghezii, a publicat o serie de articole care învinovăţea speculanţii evrei de prăbuşirea bursei de valori. Simultan, populara romancieră Eugenie Marlitt, o liberală de un curaj remarcabil, schiţa în povestirile sale publicate de aceeaşi revistă portrete sensibile şi afectuoase de evrei. Nenumărate comentarii triviale s-au făcut pe marginea faptului că bursa de valori din Berlin se afla pe Strada Ierusalimului. Conservatorul *Kreuzzeitung* a pus responsabilitatea căderii bursei pe seama alianţei dezgustătoare între evrei, Bismarck şi liberali. Asemenea sentimente îşi găseau ecoul în presa de scandal şi în sutele de lucrări pseudoştiinţifice. Dintre ultimele, cea mai notabilă a fost *Chestiunea evreiască ca problemă rasială, morală şi culturală*, de Eugen Dühring, publicată în 1881. Autorul era întru câtva un star universitar, mai cunoscut posterităţii din cauza atacului puternic al lui Engels împotriva ideilor sale pretins socialiste. Dühring susţinea că, de vreme ce identitatea evreiască era determinată rasial, asimilarea era imposibilă. Nici o apă a botezului nu putea spăla acest stigmat biologic. Singurul răspuns la chestiunea evreilor

era expulzarea acestora.

Antisemitismul era de asemenea parte a noului crez naţionalist, fiind expus într-o proză ameţitoare de istoricul Heinrich von Treitschke, în paginile publicaţiei *Preußische Jahrbücher*, o revistă de prestigiu al cărei editor era. El solicita ca evreii să se asimileze până într-atât încât să înceteze efectiv să mai fie evrei. Deşi se distanţa de antisemitismul popular şi turbulent al zilei, procedând astfel, Treitschke făcea acceptabilă în societatea „respectabilă“ marca sa de antisemitism. El admira comunitatea evreiască pentru spiritul ei antreprenorial, pentru cultură şi pentru simţul tradiţiei, dar respingea ceea ce considera a fi materialismul tot mai pronunţat, vulgaritatea şi ambiţia parvenirii care-i erau specifice. Şi-a exprimat frustrarea prin expresia otrăvitoare „Evreii sunt nenorocirea noastră“, care avea să devină mottoul obscenei publicaţii a lui Julius Streicher, *Der Stürmer*. Treitschke ar fi fost îngrozit să se afle în dezagreabila companie a prigonitorului nazist al evreilor, dar nu poate fi absolvit de responsabilitate.

Adesea, antisemitismul antimodernist, anticapitalist şi şovin al acestor noi antisemiţi „rasiali“ se împletea cu forme mai vechi de antisemitism religios, producând un soi cu totul violent. Acesta a fost cazul Partidului Creştin-Social (al Muncitorilor), înfiinţat în 1878 de predicatorul protestant al curţii, Adolf Stoecker. Acesta era un demagog electrizant care, printr-un amestec de protestantism sever şi reforme sociale, spera să farmece clasa muncitoare astfel încât să o îndepărteze de social-democraţi. Răul prezentului îl punea pe seama capitalismului speculativ evreiesc. Dar Stoecker denunţa şi social-democraţia ca mişcare evreiască, iar de aici înainte antisemitismul a devenit concomitent un atac împotriva socialismului şi a capitalismului, concepute ca părţi ale aceleiaşi conspiraţii evreieşti globale.

Stoecker era foarte apropiat de Wilhelm II, a cărui idee de a deveni un „kaiser social“ datora mult concepţiilor lui Stoecker. Dar la curte erau destule presimţiri despre Stoecker, demagogul care curta gloata antisemită şi rasistă. Pe măsură ce economia ieşea din recesiune, marca sa de antisemitism radical a început să-şi piardă atractivitatea, iar bârfele că întreţinea o amantă evreică i-au pătat atât reputaţia de antisemit de

principiu, cât şi pe aceea de om al lui Dumnezeu. Alte partide antisemite mai mici au căzut în uitare, şi astfel se încheia prima repriză de antisemitism politic, iar comunitatea evreiască putea răsufla uşurată.

Antisemitismul nu mai era o problemă în campaniile electorale, dar nu a dispărut. Nu mai era o preocupare presantă pentru partidele politice, însă era adânc infiltrat într-o serie de asociaţii care au jucat un rol foarte important în Germania wilhelmină. Asociaţia Generală a Meşteşugarilor Germani *(Allgemeine Deutsche Handwerkerbund*), fondată în 1882, reprezenta interesele unui grup larg care era tot mai marginalizat de marşul victorios al capitalismului industrial. Acesta era grupul care trecuse de partea reacţionarilor în 1848, temându-se că economia de piaţă liberală va avea printre rezultate scufundarea mândrilor producători independenţi în rândurile proletariatului. Acum şi-au apropriat ideea conform căreia capitalismul industrial era „evreiesc“. Ei şi-au acordat sprijinul Partidului Social-Creştin al lui Stoecker, iar după dizolvarea acestuia şi-au trâmbiţat antisemitismul în paginile ziarelor pe care le publicau şi la convenţiile lor naţionale.

Liga Fermierilor (*Bund der Landwirte*) era cea mai mare şi mai influentă dintre aceste asociaţii, care încă de la înfiinţarea ei în 1893 a adoptat un ton virulent antisemit. Evreii erau în mod expres excluşi dintre membrii ei. Capitalismul, liberalismul, socialismul, plata dobânzilor şi negustoria cu vite erau denunţate toate ca fiind „evreieşti“. Fermierii producători de lactate au inventat expresia populară „seu de evreu“ pentru margarină. Antisemitismul era utilizat cu bună-ştiinţă pentru a impulsiona sprijinul popular pentru Ligă şi pentru Partidul Conservator, care era organizaţia sa politică.

Relaţiile dintre Ligă şi conservatori erau adesea tensionate. Partidul şi-a dat seama în mod ezitant de nevoia de a câştiga sprijin electoral, pe măsură ce importanţa Reichstagului a crescut, însă avea rezerve serioase faţă de tacticile demagogice ale Ligii. În plus, Liga susţinea şi candidaţi antisemiţi care concurau cu conservatorii, astfel că mariajul din interes dintre Ligă şi partid nu a fost niciodată remarcabil de armonios.

Antisemitismul era răspândit şi într-o serie de alte asociaţii naţionale şi frăţii studenţeşti, însă tot nu era încă respectabil să fii în mod făţiş antisemit.

Dubslav von Stechlin, eroul excepţionalului roman al lui Fontane, *Der Stechlin*, credea că onestul şi loialul său cămătar fusese corupt de materialismul vulgar al vremilor şi că îi crescuse o „copită despicată“. Înţelegătorul pastor Lorenzen exprimă o versiune nuanţată a vederilor lui Stoecker, cu care în mod evident autorul se identifică. În romanul *Effi Briest* al lui Fontane se spune că entuziasmul lui Instetten pentru muzica lui Wagner se datora poziţiei maestrului faţă de chestiunea evreiască, împletită cu propria afecţiune nervoasă. În calitate de critic de teatru, Fontane nu suporta pledoaria lui Lessing din *Nathan Înţeleptul* pentru toleranţă faţă de evrei. Ar însemna să mergem prea departe acuzându-l de antisemitism pe Fontane, cel mai moderat şi mai deschis la minte dintre oameni. El deplângea vulgaritatea şi materialismul noii Germanii în romane precum *Doamna Jenny Treibel* şi tânjea după frumoasele zile de altădată, când viaţa era mai simplă, oamenii îşi cunoşteau poziţia socială, iar Dumnezeu era în raiul său. Fontane, asemenea personajului Wüllersdorf din *Effi Briest*, se resemnase să accepte lumea aşa cum era, cu toate convenţiile şi obiceiurile absurde în faţa cărora societatea îşi aducea omagiile. Fontane era liberal, în mod cert nu era reacţionar, şi era profund suspicios faţă de toate ideologiile, însă tocmai faptul că un personaj atât de admirabil putea chiar şi numai să flirteze cu tabăra antisemitismului este un indiciu al insidiosului contracurent antisemit din Germania vremii sale. Nu toţi meşteşugarii, prăvăliaşii şi vânzătorii, fermierii şi studenţii erau antisemiţi; de fapt, cei care erau antisemiţi în adevăratul înţeles al cuvântului erau relativ puţini. Liderul social-democrat August Bebel, care era el însuşi un meşteşugar tipic, vorbea în numele multora când denunţa antisemitismul drept socialism pentru proşti. Franţa, Rusia şi Austro-Ungaria depăşeau cu mult Germania ca centre ale antisemitismului, iar soiul şiret şi clandestin de antisemitism englez era probabil chiar mai dăunător. Dar antisemitismul era pe agenda politică, avea să prindă rădăcini, iar apoi să producă rezultate inimaginabil de cumplite. Acesta este motivul pentru care este necesar să fie discutat în detaliu.

Într-adevăr, Germania a produs mai mult decât suficiente teorii antisemite înfiorătoare. Ele împleteau concepţii culturale pesimiste despre degenerarea civilizaţiei până la un nivel de mediocritate brutală, rezultat al

luptei rasiale în care germanii arieni creatori fuseseră subminaţi şi slăbiţi de evreii paraziţi, cu concepţii foarte compatibile de darwinism social. Antisemiţii îi primeau cu braţele deschise pe teoreticienii rasei; rezultatul a fost o poţiune diabolică pe care Max Weber avea să o descrie drept „naţionalism zoologic“. Un popor şi naţiunea nu erau rezultatele unui proces istoric, cum susţinea chiar şi un antisemit precum Treitschke, ci ale sângelui. De aceea, toate urmele de evrei şi de alte elemente nongermane trebuiau extirpate, creştinismul trebuia să fie curăţat de toate urmele de iudaism, iar germanii trebuiau să devină mai germani şi puritatea rasială restaurată. Evreul reprezenta tot ce-i era străin *Volk*-ului, şi negerman. Bunii şi creatorii germani erau încleştaţi în luptă cu răii şi parazitarii evrei. Aceasta era ideea de bază a lucrărilor unor autori precum Julius Langbehn şi Paul Lagarde. Cea mai detaliată expresie a sa se află în bestsellerul vremii *Fundamentele secolului al nouăsprezecelea* de Houston Stewart Chamberlain, un englez mai german decât germanii, ginere al altui antisemit cunoscut: Richard Wagner.

Printre catolici, antisemitismul tradiţional a fost întărit de credinţa răspândită că noul imperiu german, cu care încă mai trebuiau să se împace, era opera liberalilor şi a evreilor. Această prejudecată a fost întărită de persecutarea Bisericii Catolice prin *Kulturkampf*-ul lui Bismarck, despre care, de asemenea, se credea că evreii sunt întru câtva responsabili. Marele merit al lui Ludwig Windthorst şi al conducerii Partidului Centrului este de a-şi fi convins susţinătorii că, în calitate de minoritate persecutată, ar trebui să respecte drepturile tuturor minorităţilor. Ca urmare, Partidul Centrului şi-a atras în scurt timp blestemele antisemiţilor.

În timp ce catolicii germani întorceau spatele antisemitismului politic, conservatorii îl instrumentalizau prin intermediul Ligii Fermierilor, pentru a-şi atrage sprijinul maselor. Procedând astfel, au dezlănţuit o serie de evenimente cu consecinţe incalculabile. Antisemitismul conservator, bazat pe ataşamentul snob faţă de valorile rurale şi de protestantism, pe ostilitatea împotriva societăţii industriale, a socialismului, a modernismului şi a intelectualilor, nu s-a acomodat niciodată cu antisemitismul popular turbulent. Însă, tolerându-l şi folosindu-se de el, a nutrit o plantă ce avea să facă roade otrăvite.

Liberalii, care erau opuşi ideologic antisemitismului, au fondat în 1891 Asociaţia de Apărare împotriva Antisemitismului (*Verein zur Abwehr des Antisemitismus*). Pe de altă parte, liberalii făceau fără scrupule pacte electorale cu antisemiţii pentru a bloca alegerea unui social-democrat. Dintre toate partidele, cel din urmă era cel mai principial oponent al antisemitismului. Defăimaţi drept evrei şi „Internaţională Roşie“ negermană, social-democraţii nu prea aveau de ales; dar chiar şi printre socialişti se mai găseau elemente de antisemitism. Ca anticapitalişti, nu se puteau sustrage întotdeauna din corul celor ce denunţau „Internaţionala Galbenă“ şi nici chiar Karl Marx n-a putut învinge tentaţia de a face comentarii antisemite batjocoritoare remarcabil de similare în ton cu cele ale lui Treitschke.

În anii 1890, comunitatea evreiască germană avea motive de optimism: antisemitismul politic era în declin; episoadele de violenţă împotriva evreilor erau tot mai izolate. Drepturile lor erau garantate prin lege, susţinute de guvern şi sprijinite de majoritatea partidelor politice. Evreii ajunseseră în poziţii de înaltă distincţie în toate domeniile. Discriminarea şi prejudecăţile încă mai erau răspândite, însă în nici o altă ţară nu reuşiseră la fel de bine. Priveau cu încredere spre un viitor în care ultimele rămăşiţe de bigotism atavic, care-i asuprise de milenii, avea să dispară şi în care nu avea să mai existe o chestiune sau problemă evreiască. Evreii germani erau mândri şi chiar recunoscători să fie germani. În august 1914 au plecat cu entuziasm la război şi s-au luptat temerari pentru kaiser şi pentru patrie. Apoi lucrurile au luat o întorsătură urâtă. Denunţarea evreilor care profitaseră de război şi a celor care se sustrăseseră de la serviciul militar s-a împletit cu atacurile împotriva luptătorilor pentru pace evrei. Evreii erau percepuţi drept o secţiune foarte sinistră a „inamicilor din interior“, care purta o mare responsabilitate pentru „înjunghierea pe la spate“ din 1918. Speranţele anilor antebelici au fost spulberate, iar viitorul era nesigur.

Note

21. Numele dat vorbitorilor de limbă prusacă veche din familia balto-slavă a grupului indoeuropean, dispărută încă din secolul al XVII-lea (*n. tr.*).

22. Regina Isabella II de Bourbon. A devenit regină infantă în 1833 după moartea tatălui ei, Ferdinand VII, sub regenţa mamei sale, Maria Cristina. Unchiul ei Carlos, fratele lui Ferdinand, a

contestat succesiunea. Susținătorii acestuia și ai moștenitorilor săi erau cunoscuți drept „carliști“. Refuzul acestora de a accepta o suverană pe tronul Spaniei a dus, în cele din urmă, la izbucnirea celui de-al doilea Război Carlist (1872–1876) (*n. tr.*).

23. Carol V, împărat romano-german din 1519 și rege al Spaniei din 1516, sub titulatura de Carol I, a fost moștenitorul mai multor case regale din Europa, realizând uniunea personală a unor teritorii diverse și dispersate (Aragon, Castilia, Sicilia, Napoli, Țările de Jos, Sfântul Imperiu Romano-German, și coloniile spaniole din cele două Americi) (*n. tr.*).

CAPITOLUL 7
GERMANIA LUI BISMARCK

CONSTRUCȚIA IMPERIULUI GERMAN S-A ÎNFĂPTUIT PRINTR-O SERIE COMPLEXĂ DE ALIANȚE, adesea contradictorii. Liberalii sprijineau din toată inima eforturile lui Bismarck de a moderniza economia, îndepărtând și ultimele bariere din calea libertății de mișcare și a comerțului, de a stabili un cod legislativ uniform și de a elimina ultimele rămășițe de feudalism din administrație. Partidul Centrului susținea drepturile statelor și se opunea oricăror eforturi de a consolida guvernul federal. Liberalii, în schimb, erau violent anticatolici și denunțau ultramontanismul bisericii ca ostilă interesului național, un corp străin, un cuib al superstițiilor și înapoierii. Mulți conservatori se opuneau ferm entuziasmului lui Bismarck pentru economia de piață capitalistă, mai ales în forma personificată de prietenul și bancherul său evreu, Gerson Bleichröder, care a devenit ținta unor atacuri virulente în ziarul conservator *Kreuzzeitung*. Aceștia se opuneau viguros eforturilor sale de a reforma administrația, mai ales la nivel local. Aveau rezerve serioase față de atacul lui Bismarck împotriva Bisericii Catolice, căci, din punctul lor de vedere protestant, chiar și catolicismul era preferabil ateismului. Mai presus de toate, erau îngroziți că un ins pe care îl credeau de-al lor putea face alianțe cu liberalii.

Cei mai apropiați asociați ai lui Bismarck, în anii critici de început, au fost liberalii. Dintre aceștia se distingeau Rudolph von Delbrück, șeful

cancelariei sale, cunoscut drept „șeful statului-major al liber- schimbiștilor“, bancherul Otto von Camphausen, ministrul de finanțe prusac, și anticatolicul fanatic Adalbert Falk, ministrul prusac al educației. Alianța lui Bismarck cu liberalii era parafată prin atacul comun împotriva Bisericii Catolice, numit „Bătălia culturilor“ (*Kulturkampf*). Partidul Centrului, aripa politică a Bisericii catolice, a rezistat inițiativelor parlamentare ale lui Bismarck, legându-l și mai strâns de liberali. Cu cât se apropia mai mult de liberali, cu atât se adâncea ruptura cu conservatorii. Prusacul reacțiunii negre de la 1848, năpasta abătută asupra liberalilor și naționaliștilor, trecea acum drept figură emblematică a național-liberalilor.

Imperiul German fondat în 1871 era un stat secular și, cu toate că majoritatea clasei conducătoare era protestantă, statul nu avea nici o afiliație confesională anume. Ca stat secular modern era implicat în mult mai multe chestiuni care priveau individul decât predecesorul său absolutist; într-adevăr, se legitima prin chiar faptul imixtiunii în viața privată a supușilor săi. Statul cerea ca aceștia să-și sacrifice viețile în război, stabilea parametrii de funcționare a economiei, prelua responsabilitatea educației tinerilor și a asistenței sociale pentru bătrâni și dezavantajați. Numai statul avea dreptul să căsătorească perechile. Modernitatea implica și mai multă etatizare, pe măsură ce erau eliminate instituțiile care mediau între individ și stat. Altfel spus, reversul situației actuale, când modernizarea implică mai puțin stat, deregularizare și creșterea importanței societății civile. Noul imperiu german era deci inevitabil implicat în conflictul reînnoit între biserică și stat, reprezentat adesea ca reînnoire a luptei dintre papă și împărat, astfel că în scurt timp „Canossa“[24] a devenit un clișeu răsuflat.

KULTURKAMPF

Din primul Conciliu de la Vatican din 1870, Biserica Catolică a ieșit antimodernă, antinațională, integralistă, ultramontanistă și autoritară; se opunea feroce liberalismului și democrației în toate formele ei. Războiul Franco–Prusac a izbucnit a doua zi după ce Conciliul de la Vatican a adoptat doctrina infailibilității papei, în ciuda obiecțiilor rezonabile ale majorității episcopilor germani. Probabil că papalitatea era infailibilă, însă

îşi pierduse ultimele vestigii de putere temporală în procesul unificării italiene. Un cleric de rang înalt, primind vestea victoriei Prusiei asupra Franţei, a exclamat oripilat că piere lumea. De aici înainte, inamicul era naţionalismul liberal, împreună cu societatea seculară pe care acesta o apăra. „Progresul, liberalismul şi civilizaţia modernă“ fuseseră deja energic condamnate, numărându-se printre cele optzeci de erezii enumerate în *Syllabusul erorilor*, enciclica papei Pius IX din 1864.

Bisericile în Germania, atunci ca şi acum, erau într-o relaţie unică cu statul. Catolicii şi protestanţii plăteau, şi plătesc şi azi, o parte din taxele lor pentru întreţinerea bisericii. Facultăţile de teologie din universităţi, unde erau pregătiţi pentru hirotonire preoţii şi predicatorii, erau finanţate de stat. Statul avea un cuvânt de spus în numirea episcopilor şi le supraveghea atent activităţile. În schimb, bisericile cereau influenţă asupra educaţiei şi a legii matrimoniale. Situaţia era şi mai mult complicată de diviziunile dintre catolici şi protestanţi. Aproximativ o treime din populaţie era catolică, iar majoritatea covârşitoare a restului populaţiei era protestantă.

Liberalii, de confesiune fie catolică, fie protestantă, au iniţiat procesul de eliberare a credinţei catolice de clerul îngust la minte, reacţionar şi iraţional. Astfel că susţineau educaţia seculară şi căsătoriile seculare. Erau hotărâţi să diminueze influenţa preoţilor şi episcopilor ultramontanişti asupra bisericii. Au declarat un război total împotriva iezuiţilor, pe care-i percepeau drept trupele de asalt ale ultramontanismului. În anii 1860 au câştigat câteva victorii semnificative în Bavaria şi Baden, unde s-au produs şi câteva răscoale anticlericale. Curentul secularizării s-a intensificat odată cu înfiinţarea imperiului german. Promulgarea doctrinei infailibilităţii papei era un indiciu clar al mentalităţii de asediat a Romei. În ciuda acestei rigidizări a fronturilor, majoritatea episcopilor germani erau moderaţi, căutând cu îngrijorare să evite confruntările cu noul stat. Purtătorul lor de cuvânt, arhiepiscopul Ketteler de Mainz, îndemna la cooperarea dintre biserică şi stat. Chiar şi Pius IX, „prizonierul de la Vatican“, a acceptat ezitant noua Germanie atunci când trupele franceze au fost obligate să se retragă din Roma.

Faptul că rolul Bisericii Catolice a devenit o problemă politică atât de presantă se datorează în principal reacţiei lui Bismarck faţă de Partidul

Centrului. Partidul a fost înființat în 1870 pentru a veghea interesele catolicilor din Germania de nord. Apoi și-a unit forțele cu particulariștii și antiprusienii sud-germani, dar și cu polonezii, guelfii și cetățenii nemulțumiți din Alsacia și Lorena. Partidul avea rezerve serioase față de Reich, ceea ce îl făcea vulnerabil față de acuzațiile că era ultramontanist și chiar negerman. Puterea sa consta în faptul că era singurul partid autentic popular din Germania. Susținătorii săi erau atât aristocrați suspuși, cât și țărani, magnați ai industriei și muncitori industriali, prosperi practicanți ai profesiilor liberale și meșteșugari de condiție joasă. Mai mult, era sprijinit în toate colțurile Reichului unde trăiau catolici.

În prima dezbatere din Reichstag a anului 1871, Partidul Centrului a solicitat ca guvernul să sprijine eforturile papei de a-și reface puterea temporală, cu alte cuvinte să intre în confruntare deschisă cu Regatul Italiei. A doua lor moțiune a fost aceea ca drepturile fundamentale ale bisericii, garantate prin constituția prusacă, să fie aplicate în întreg Reichul. Bismarck, care credea că astfel de drepturi țin de jurisdicția statelor, a profitat de ocazie pentru a învinui Partidul Centrului că nu este interesat decât de interesele specifice ale bisericii, nu și de temele de interes național.

Bismarck, iuncherul protestant, împărtășea multe dintre prejudecățile anticatolice ale stării și coreligionarilor săi, dar antipatia sa față de Partidul Centrului era întemeiată mai mult pe opoziția acestuia față de un guvern federal puternic și față de rolul dominant al Prusiei, ambele fiind necesare pentru realizarea viziunii sale despre noul imperiu. Cum era în firea sa să caute confruntarea cu oponenții săi politici, s-a hotărât să lanseze un „război preventiv“ împotriva „inamicilor [catolici] ai Reichului“.

Momentul era prielnic. Biserica era tulburată de Conciliul de la Vatican. „Vechii catolici“ care refuzau să accepte dogma infailibilității papei au fost excomunicați, dar statul prusac a refuzat să-i demită pe aceia dintre ei care predau în universități, seminarii și școli, sau care serveau drept capelani în armată. Acest refuz a fost conjugat cu interdicția ca preoții să dețină funcții administrative în școlile din provinciile vorbitoare de polonă, în încercarea de a stârpi influența lor nocivă asupra unei populații în linii mari loială și docilă. În alte părți din Germania, statele au urmat o abordare mai puțin dură.

Următoarea fază a *Kulturkampf*-ului a venit oarecum surprinzător din Bavaria catolică, care a propus o lege federală prin care să li se interzică preoților să facă declarații subversive în predicile lor. Pe lângă acest „paragraf despre amvon“, în anul următor Bundesratul a acceptat și propunerea majorității Reichstagului de interzicere a ordinului iezuit.

De aici înainte, *Kulturkampf*-ul s-a purtat la nivelul statelor. Adalbert Falk, ministrul prusac al educației, era cel mai agresiv susținător al lui. El a redus simțitor influența Bisericii Catolice asupra educației și a intervenit în curicula facultăților și seminariilor teologice, căutând în același timp să câștige mai multă influență asupra numirilor în funcție în interiorul bisericii. Când Biserica a ripostat, statul i-a tăiat fondurile, a închis seminarii și a confiscat proprietăți bisericești. Episcopii erau demiși, închiși sau exilați. Asociațiile și publicațiile catolice au fost constant hărțuite de către poliție. În 1875, practic toate ordinele religioase erau interzise în Prusia, cu excepția acelora implicate în creșterea și instruirea tinerelor fete. „Legea coșului de pâine“ prevedea ca diocezelor care se opuneau acestor măsuri să li se taie fondurile. De aici înainte, parohiile puteau să-și aleagă propriii preoți, administrarea lor fiind încredințată consiliilor laice. Din 1874, căsătoriile civile deveniseră obligatorii în Prusia, iar în Reich, un an mai târziu. În statele germane au existat mișcări similare de secularizare a educației, de limitare a activității ordinelor religioase și de imixtiune în administrarea bisericii. Dar, poate cu excepția Badenului, astfel de măsuri n-au fost aplicate nicăieri cu aceeași rigoare și brutalitate ca în Prusia.

Pius IX a ripostat. În 1875 a amenințat să-i excomunice pe toți aceia care se supuneau acestor legi opresive. Episcopii și preoții au devenit martiri populari. În Prusia, aproape un sfert din parohii nu mai aveau preot și opt din cele douăsprezece dioceze nu aveau episcop. Cu cât Biserica s-a aflat mai mult timp sub atac, cu atât mai hotărâtă era să reziste. De asemenea, Partidul Centrului, deși cuprindea atât de multe interese conflictuale, a rămas ferm unit în opoziție. Treptat, forțele *Kulturkampf*-ului au început să se destrame. Conservatorii erau tot mai îngrijorați de faptul că toată această campanie discredita atât Prusia, cât și Reichul. La stânga, cei precum Eduard Lasker erau îngroziți de violările drepturilor civile fundamentale și a libertății de conștiință. Liderul Partidului Centrului, Ludwig Windthorst, a

speculat abil nemulţumirile din tabăra guvernamentală. El a făcut apel la conservatori să susţină valorile creştine, pe liberali i-a avertizat de pericolele unei puteri excesive a statului, iar stângii i-a arătat importanţa libertăţilor civile.

Rezistenţa sporea şi la nivelul ei de bază. Secularizarea era privită în popor drept un atac hain împotriva modului de viaţă tradiţional. Statul atotputernic încerca să înlăture sărbătorile şi festivităţile tradiţionale. Oficiali obraznici şi aroganţi se uitau de sus la poporul de rând, împotmolit în lumea înapoiată, superstiţioasă şi ignară a miracolelor, pelerinajelor şi idolatriei. Dar oamenii de rând erau hotărâţi să-şi apere micul univers de ravagiile modernului. Catolicismul politic a devenit astfel mai radical, mai populist şi, paradoxal, dată fiind compoziţia sa, mai modern.

Cum sprijinul liberalilor se disipa atât spre dreapta, cât şi spre stânga, aceştia au devenit tot mai intransigenţi. Pentru liberali, *Kulturkampf* reprezenta o luptă pe viaţă şi pe moarte pentru libertate, iluminism, modernitate, economie, stat şi naţiune împotriva „Internaţionalei negre“. Pentru ei a fost într-adevăr o bătălie pentru cultură în care nu-şi permiteau să ezite câtuşi de puţin. Au devenit într-atât de obsedaţi de această luptă, încât nu s-au mai preocupat de chestiunea mult mai importantă a schimbării structurii de putere înăuntrul Reichului. Ei s-au abandonat în braţele lui Bismarck, de care de aici înainte depindeau cu totul.

BISMARCK ŞI LIBERALII

Bismarck şi liberalii formau o alianţă curioasă. Deşi mărşăluiau cot la cot în *Kulturkampf*, vechea problemă a armatei nu fusese lichidată definitiv prin votul indemnizaţiei. Aceasta a reapărut în 1874, atunci când Bismarck, la îndemnul militarilor, a vrut să obţină garanţia finanţării permanente a armatei. Această propunere a unei „Legi eterne“ (*Aeternat*) a întâmpinat opoziţia neînduplecată a liberalilor, care voiau menţinerea sistemului de bugete anuale. Lupta a fost încrâncenată, dar, în ultimă instanţă, Bismarck încă avea nevoie de liberali, iar aceştia nu voiau să rişte să intre în alegeri. Rezultatul luptei a fost un compromis în urma căruia estimările cheltuielilor armatei erau garantate timp de şapte ani (*Septennat*). Liberalii au pierdut

mai multe runde în fața cancelarului în privința reformei legislative, dar cel puțin au reușit să împiedice tentativa acestuia de a lărgi conceptul ofenselor politice care se pedepseau prin lege. Excepțional orator și liberal de stânga, Eduard Lasker a denunțat aceste propuneri ca fiind „paragrafe de cauciuc“, căci erau deschise la o gamă largă de interpretări.

Liberalii n-au avut de ales decât să se acomodeze cu Bismarck, să se opună tacticilor sale de hărțuire, să încerce să extindă puterile Reichstagului și să aștepte vremuri mai propice. Prințul moștenitor, ca și soția sa englezoaică, era recunoscut ca având simpatii liberale. Ca urmare, liberalii își puneau mari speranțe în acesta, spre furia și dezgustul lui Bismarck. La rândul său, Bismarck îl detesta pe Lasker, excepționalul său oponent din Reichstag, care orientase liberalii spre stânga. Prin urmare, a început să-și refacă legăturile cu conservatorii, drept contrapondere la liberalii de stânga. Liberalii jucaseră un rol important în modelarea Reichului, însă influența lor a început să descrească tocmai când Bismarck a decis schimbarea radicală a cursului politicilor economice și fiscale și și-a îndreptat atenția către combaterea social-democrației.

SOCIAL-DEMOCRAȚIA

În Germania, mișcarea socialistă era încă în anii copilăriei, dar creștea cu repeziciune. Industrializarea rapidă a umflat rândurile proletariatului, care constituia baza firească a mișcării. După calculele lui Bismarck, sufragiul universal al bărbaților urma să dea pondere electorală unei țărănimi conservatoare, așa cum se întâmplase în Franța lui Napoleon III, dar, pe măsură ce Germania s-a schimbat treptat dintr-o societate agricolă într-una industrială, votul clasei muncitoare urbane a crescut. În 1871, Germania nu avea decât opt orașe cu o populație de peste 100.000 de locuitori, în 1910 număra deja 48. În 1871, numai 4,9% din populație trăia în zonele urbane, dar în 1910 acest procent crescuse la 21,3%. Un număr tot mai mare de muncitori care locuiau în mici comunități rurale utilizau rețeaua tot mai mare de căi ferate pentru a călători spre locurile lor de muncă din centrele industriale. Pentru ei, diferența clară dintre rural și urban se ștergea cu rapiditate. Atractivitatea socialismului a crescut după ce perioada de

expansiune economică s-a sfârşit şi s-a instalat criza. În plus, deşi în practică erau moderaţi şi reformişti, socialiştii adoptaseră retorica revoluţionară marxistă, care îngrozea burghezia respectabilă. Discuţiile despre lupta de clasă, despre proprietatea publică asupra mijloacelor de producţie şi schimb şi despre dictatura proletariatului păreau şi mai ameninţătoare după experienţa Comunei din Paris, dar şi din cauza „maşinilor infernale“[25] ale anarhiştilor ruşi, italieni şi spanioli, cu priviri rătăcite. Aceste frici erau cu bună ştiinţă aţâţate de Bismarck, însă erau foarte reale şi de înţeles. „Pericolul roşu“ era mai mult decât o manevră electorală sau o strategie retorică.

Existau două variante de a trata cu socialismul. Bismarck, care vedea totul întotdeauna în alb şi negru, prieten şi inamic, susţinea represiunea şi avea un sprijin larg în cercurile guvernamentale prusace. Vechiul slogan din 1848 „numai soldaţii sunt de ajutor împotriva democraţilor“ avea o nouă variantă: „numai soldaţii sunt de ajutor împotriva social-democraţilor“. Abordarea alternativă a fost sugerată de Hermann Wagener, redactor al *Kreuzzeitung*, un conservator progresist care voia să deschidă Partidul Conservator, astfel încât să devină un partid popular autentic. El argumenta că represiunea nu ar face decât să-i întărească pe socialişti. Singura soluţie era un program cuprinzător de reforme sociale care să elimine nemulţumirile pe seama cărora înflorea socialismul. Totuşi, înainte de a cumpăni la reformele sociale, Bismarck voia să zdrobească întâi mişcarea socialistă.

În 1872, liderii şi deputaţii socialişti din Reichstag, Bebel şi Liebknecht, au fost arestaţi şi acuzaţi de trădare pentru remarcile referitoare la desfăşurarea războiului şi la Comuna din Paris. Au fost trataţi foarte bine într-o închisoare de securitate minimă: Bebel s-a bucurat de ocazie pentru a citi în sfârşit *Das Kapital* şi s-a mândrit foarte tare cu ridichile pe care a reuşit să le crească în grădina închisorii. După eliberarea lor, cele două partide socialiste, lassalleenii şi gruparea înfiinţată la Eisenach (SDAP), s-au reunit la conferinţa de la Gotha din 1875 pentru a forma Partidul Muncitoresc Socialist din Germania (SAPD). Programul partidului era în esenţă marxist, deşi Karl Marx şi-a descărcat furia împotriva deviaţiilor lassalleene din cuprinsul său în virulentul pamflet: *Critica programului de*

la Gotha. În 1890, partidul a fost redenumit Partidul Social-Democrat din Germania (SPD).

DE LA COMERȚUL LIBER LA PROTECȚIONISM

Îngrijorarea liberalilor vizavi de violarea libertăţilor civile elementare sugerată de propunerile lui Bismarck de combatere a social-democraţiei l-a înstrăinat şi mai mult pe cancelar de partid într-un moment în care Reichul avea dificultăţi financiare tot mai mari. Francezii îşi plătiseră integral despăgubirile, iar veniturile din tarifele vamale şi taxele indirecte se diminuau pe măsură ce se instala criza economică, astfel încât guvernul federal a trebuit să se ploconească în faţa statelor şi să solicite o creştere a plăţilor lor suplimentare numite „contribuţii de membru“. Sistemul de taxe era ineficient şi grosolan de inechitabil, apăsând greu asupra celor săraci, astfel că avea nevoie disperată de reformă. Obiectivul lui Bismarck era acela de a creşte veniturile Reichului şi, astfel, de a reduce dependenţa guvernului federal de state. Concomitent, spera ca statele, în special Prusia, să uşureze povara taxelor locale, în special disproporţionatele taxe agricole, care erau cauza directă a multor tulburări sociale. Aceasta implica un transfer al poverii fiscale de pe taxele directe (de exemplu, impozitul pe venit), care erau colectate de state, pe taxele indirecte (precum taxele pe tranzacţii sau tarifele vamale), care intrau în trezoreria Reichului. El s-a concentrat exclusiv asupra întăririi Reichului în dauna statelor, ignorând, se pare, faptul că cel mai dur loviţi de creşterea taxării indirecte vor fi săracii, ceea ce avea să ducă la alte tulburări şi, în consecinţă, la creşterea interesului pentru social-democraţie.

Într-o nouă tentativă de a creşte veniturile federale, Bismarck a propus naţionalizarea căilor ferate şi impunerea unui monopol pe tutun, la fel ca în Franţa şi Austro-Ungaria. Astfel de iniţiative intervenţioniste erau considerate de rău augur de către mulţi liberali, la fel ca propunerile de creştere a tarifelor vamale, ale căror încasări ar fi mers direct către Reich. Criza economică începută în 1873 a fost prima criză majoră a societăţii industriale şi a avut toate efectele secundare concomitent: căderea bursei, şomaj în creştere, scădere a cererii, falimente, precum şi nesiguranţă, frică

şi nemulţumire generalizate. Mulţi, atât de la stânga, cât şi de la dreapta, considerau că vinovatul era capitalismul liberal neînfrânat, pe care germanii l-au botezat *Manchesterismus*. În ochii multora, liberalismul era acum discreditat. Pentru aceştia, speranţa de viitor o constituia fie intervenţia statului, fie socialismul.

Agrarienii fuseseră multă vreme adepţi entuziaşti ai comerţului liber. Ei îşi exportau produsele în cantităţi mari, în special în Anglia, importând în schimb maşinării agricole britanice. Dar după ce s-au lovit de competiţia grânelor ieftine din Rusia şi din America de Nord, au început să se agite, cerând protecţie. Acelaşi lucru era valabil şi în cazul industriilor fierului şi oţelului, unde piaţa era inundată de importuri. Manufacturierii de textile insistau şi ei că nu puteau supravieţui fără ajutorul statului. Grupuri de interese puternice au sprijinit cu entuziasm propunerile lui Bismarck de creştere a tarifelor, cel mai important dintre ele fiind Asociaţia Centrală a Industriaşilor Germani (Zentralverband Deutscher Industrieller), înfiinţată în 1876. Istoricii economici au arătat că situaţia nu era nici pe departe atât de sumbră pe cât şi-o imaginau contemporanii, dând naştere discuţiilor despre „mitul“ marii crize. Dificultăţile generate de încetinirea marcată a ratei de creştere erau distribuite inegal, producând tot mai multă sărăcie în anumite sectoare. Pentru mulţi, vremurile erau grele şi se înrăutăţeau.

Creşterile tarifare i-au oferit lui Bismarck chestiunea ideală care să-l ajute să schimbe cursul politic. Acestea se bucurau de un mare sprijin popular şi în plus aveau să reducă dependenţa guvernului federal de contribuţiile de membru ale statelor, să întărească guvernul central şi să-l ajute pe Bismarck să se distanţeze şi mai mult de liberalii liber-schimbişti din jurul lui Lasker. Importanţa tot mai mare a grupurilor de interese a dus la scăderea echivalentă a importanţei partidelor politice. Într-adevăr, Partidul Naţional Liberal, reprezentant al unei pluralităţi de interese, era menit să se destrame. Pentru a crea o nouă aliniere politică, Bismarck a trebuit să încheie *Kulturkampf*-ul şi astfel să pună capăt dependenţei de sprijinul liberal. Alegerea unui nou papă în 1878, moderatul şi conciliatorul Leon XIII, a oferit oportunitatea de a încheia acest episod nefericit şi profund dăunător.

Măsurile anticatolice au fost atenuate, dar nu eliminate complet.

„Paragraful despre amvon“ încă era în vigoare, căsătoriile civile erau obligatorii, iar interdicţia iezuiţilor n-a fost suspendată. Bismarck încerca să îl îndepărteze pe papă de Partidul Centrului. Papa, care avea rezerve serioase faţă de catolicismul politic, intervenea uneori, silind partidul să urmeze linia cancelarului. Bismarck spera ca tensiunile ulterioare dintre papă şi partid să-i determine pe votanţii partidului să-i întoarcă acestuia spatele. Dar partidul era excesiv de ezitant în a-şi ghida politica după ordinele Romei, iar alegătorii i-au rămas fideli. În 1886 şi 1887, guvernul prusac a făcut pace cu Biserica Catolică printr-o serie de măsuri prin care *Kulturkampf*-ul era oficial îngropat. Rănile însă au avut nevoie de mult timp să se vindece. Catolicii se percepeau pe ei înşişi drept o minoritate în pericol, încă discriminată, încă neintegrată complet în societatea germană. Abia după cel de-al Doilea Război Mondial, catolicii aveau să fie deplin integraţi în procesul politic, aceasta fiind o altă mare realizare a lui Konrad Adenauer.

Schimbarea cursului era lentă şi ezitantă. Primul ei semn a fost demiterea liber-schimbistului Delbrück, în 1876. La alegerile din anul următor, naţional-liberalii au pierdut câteva fotolii parlamentare. Influenţa facţiunii lui Lasker a fost serios diminuată. Bismarck a negociat luni la rând cu liderul naţional-liberal, Bennigsen, sugerându-i să devină vicecancelar de facto, dar acesta considera că o asemenea poziţie l-ar compromite serios. Bismarck şi-a reluat atacul asupra comerţului liber, iar propunerea de instituire a monopolului pe tutun din 1878 l-a convins în sfârşit pe Bennigsen să pună capăt acestor interminabile şi neproductive discuţii. În acelaşi an au demisionat câţiva miniştri prusieni liber-schimbişti, printre ei aflându-se Camphausen de la finanţe, Aschenbach de la industrie şi Friedrich Eulenburg de la interne. Dar Bismarck încă nu era întru totul convins nici de nevoia şi oportunitatea creşterii tarifelor, nici de alianţa cu Partidul Centrului. Încă mai spera că le putea forţa mâna naţional-liberalilor să se supună dorinţelor sale.

Blocajul politic s-a spart atunci când un instalator zilier, bolnav mintal, a încercat să-l împuşte pe kaiser, la 11 mai 1878. Potenţialul asasin, Max Hödel, fusese pentru foarte scurt timp membru al SDAP, dar fusese exclus pentru că sustrăgea din banii partidului, moment în care s-a alăturat creştin-

socialiştilor lui Stoecker. Bismarck a pretins că socialiştii plănuiseră atentatul, iar Reichstagului i s-a prezentat spre dezbatere o lege antisocialistă. Rezultatul previzibil a fost un alt recul pentru Bismarck. Majoritatea membrilor Reichstagului au refuzat să sprijine o propunere legislativă atât de inoportună care, ţintind la reducerea libertăţilor civile esenţiale, însemna, în cuvintele lui Bennigsen, „un război împotriva Reichstagului“. Bismarck sperase ca liberalii să-şi abandoneze puţinele principii pe care le mai apărau, însă făcuse o gravă eroare de calcul.

LEGILE ANTISOCIALISTE

După nici o lună de la prima tentativă de asasinat, un alt ţăcănit a reuşit să-l rănească serios pe kaiser. Făptaşul, dr. Nobiling, profesor fără slujbă şi anarhist, s-a sinucis imediat după aceea. Bismarck a profitat de ocazie pentru a le da liberalilor o lovitură zdrobitoare. A făcut tot ce i-a stat în putere pentru a sili Bundesratul să accepte dizolvarea Reichstagului. În campania electorală, Bismarck a propus o platformă care prevedea legi antisocialiste şi reforme economice şi financiare, cu speranţa de a-şi asigura o majoritate alcătuită din conservatori şi din naţional-liberali solidari, şi posibil chiar cu sprijinul Partidului Centrului.

Nemulţumirile legate de starea economiei erau generalizate. Tentativa de asasinat împotriva unui kaiser popular a dat credit cancelarului, care susţinea insistent că exista o ameninţare revoluţionară cât se poate de reală. Campania lui Bismarck, conjugată cu sprijinul masiv al unor puternice grupuri de interese, a avut succes. Naţional-liberalii au scăzut de la 128 la 99 de locuri în parlament. Liberalii lui Lasker şi progresiştii au pierdut şi ei locuri. Cele două partide conservatoare înregistraseră câştiguri substanţiale. Partidul Centrului şi-a menţinut locurile. Rezultatul a fost o majoritate de deputaţi care sprijineau tarifele propuse, alcătuită din conservatori, Partidul Centrului şi aproximativ un sfert dintre naţional-liberali.

Luând ca model legislaţia britanică împotriva naţionaliştilor irlandezi, Bismarck a întâmpinat puţine dificultăţi în asigurarea majorităţii necesare pentru adoptarea legilor antisocialiste. Naţional-liberalii, chiar şi cei din extrema stângă a partidului, au scrâşnit din dinţi şi au votat în favoarea

legilor, temându-se că Bismarck ar putea convoca o nouă rundă de alegeri, în care ei ar suferi o umilinţă şi mai mare.

Legile antisocialiste declarau social-democraţia şi orice alte mişcări „revoluţionare“ drept inamici ai statului, ai societăţii şi ai constituţiei. Toate activităţile publice ale partidului erau interzise. Presa social-democrată era interzisă, iar activiştilor de partid li se putea nega dreptul de a-şi câştiga existenţa şi puteau fi chiar exilaţi. Măsurile erau draconice, dar conţineau o serie de scăpări. Membrii partidului rămâneau în Reichstag. Puteau candida în alegeri şi puteau desfăşura campanii electorale. Implementarea legilor a fost lăsată în seama statelor, astfel că au fost aplicate cu diverse grade de severitate. Legile urmau să fie aplicate timp de doisprezece ani, dar dezbaterile asupra prelungirii valabilităţii lor aveau să contribuie la căderea lui Bismarck. Legile antisocialiste erau menite eşecului, aşa cum fusese şi *Kulturkampf*-ul. Catolicii rămăseseră uniţi împotriva ameninţării comune; în acelaşi fel, clasa muncitoare şi-a dovedit admirabila solidaritate cu partidul lor. *Kulturkampf*-ul a întărit Partidul Centrului, iar sprijinul pentru SAPD a crescut semnificativ între 1878 şi 1890.

NOUL CURS AL LUI BISMARCK

Bismarck avea majoritatea necesară în Reichstag pentru a trece reforma tarifelor. După dezbateri îndelungi şi după multe compromisuri nesatisfăcătoare, s-a ajuns la un acord general pentru creşterea tarifelor. În sectorul agricol acestea erau foarte modeste. Nu puteau fi în nici un fel numite protecţioniste, dar au adus un venit suplimentar substanţial, cauzând simultan o creştere sensibilă a costului vieţii tocmai în momentul când criza se făcea resimţită. Veniturile crescute implicau o reducere a controlului bugetar al Reichstagului. Mai însemnau totodată că Reichul nu mai trebuia să solicite statelor plata de membru, astfel că şi influenţa lor asupra chestiunilor federale avea să slăbească. Partidul Centrului şi naţional-liberalii proguvernamentali, de voturile cărora avea nevoie Bismarck pentru a trece legea, erau hotărâţi să dejoace tentativa de a slăbi şi mai mult Reichstagul şi Bundesratul. Contele Georg von und zu Franckenstein, deputat bavarez al Partidului Centrului, a propus o stratagemă foarte

ingenioasă pentru a depăși această problemă. Toate veniturile de peste 130 de milioane de mărci care ajungeau la bugetul guvernului federal urmau să fie împărțite statelor, iar apoi să fie returnate ca parte a contribuțiilor de membru. Mulțumită „Clauzei Franckenstein“, drepturile bugetare ale Reichstagului și ale parlamentelor statelor (*Landtage*) erau păstrate. Așadar Bismarck a suferit deci o nouă înfrângere. Încercase să obțină independența financiară a Reichului, dar n-a reușit să crească tarifele decât acceptând Clauza Franckenstein.

Cancelarul a înregistrat totuși un rezultat pozitiv de pe urma schimbării cursului. Partidul Național Liberal s-a divizat. În dezbaterea finală despre reforma tarifelor, Lasker l-a acuzat pe Bismarck că învrăjbește mediul rural împotriva orașelor, pe cei avuți împotriva celor săraci, pe producători împotriva consumatorilor. L-a acuzat pe cancelar că a distrus alianța anului 1867 dintre forțele vechiului și ale noului și că acum încerca să distrugă burghezia tocmai pentru viziunea ei liberală. Ultimii câțiva miniștri liberali rămași în guvernul prusac au demisionat. Liberalii de stânga din jurul lui Lasker, Ludwig Bamberger și Max von Forckenbeck, au format în 1880 un partid separat cunoscut cu numele de „Secesiunea“, care năzuia să vadă succesiunea la tron a prințului moștenitor. Progresiștii, conduși de Eugen Richter, pierduseră și ei mult în alegeri și sperau ca Secesiunea să-și unească forțele cu ale lor, ceea ce nu s-a întâmplat, în principal din cauza conducerii autoritare a lui Richter. Deși majoritatea liberalilor erau cu totul pesimiști în ce privea perspectivele lor, Bismarck, veșnic îngrijorat, se temea că viziunea de coșmar a unui „guvern Gladstone“ german era mai aproape de a deveni realitate.

Așadar, la alegerile din 1881 au participat trei partide liberale. Deși votul total al liberalilor a crescut, național-liberalii au pierdut un număr substanțial de locuri. Pierderile lor erau câștigul liberalilor de stânga. În 1884, cele două partide liberale de stânga s-au unit pentru a forma Partidul Independent German, sub conducerea viguroasă a lui Richter. Acesta era atât împotriva „reacțiunii“, cât și a socialismului, împotriva creșterii tarifelor și a legislației sociale a lui Bismarck. Partidul apăra drepturile Reichstagului și solicita introducerea bugetelor militare anuale, ceea ce cu greu putea fi numit un program atrăgător; în plus partidul mai era divizat și

dintr-o serie de alte probleme. Noul partid a obţinut rezultate slabe la alegerile din 1884, în care apelul pentru înfiinţarea coloniilor a jucat un rol important. Când s-a ajuns la balotaj, naţional-liberalii i-au sprijinit mai degrabă pe candidaţii conservatorilor liberi decât pe independenţi. În zonele urbane, social-democraţii au obţinut câştiguri electorale importante în dauna acestora.

Independenţii şi-au pierdut peste jumătate din locurile în parlament la alegerile din 1887, în care Bismarck a tras toate sforile naţionaliste, dar le-au recâştigat aproape pe toate în 1890, în atmosfera de incertitudine politică de după plecarea lui Bismarck din funcţie. Între timp, naţional-liberalii înclinau tot mai mult spre dreapta. Nu mai erau partidul de centru şi erau strâns aliaţi cu conservatorii liberi, uniţi în opoziţie împotriva Partidului Centrului, a independenţilor şi a social-democraţilor. Acesta a fost un proces treptat, definitivat abia când Bennigsen a demisionat de la şefia partidului în 1883. În anul următor, Johannes Miquel, un fost social-democrat, prieten al lui Karl Marx şi primar al Frankfurtului, a schiţat Programul de la Heidelberg, prin care partidul devenea un ferm susţinător al politicilor sociale ale lui Bismarck şi îi sprijinea antisocialismul şi colonialismul, dar şi poziţiile faţă de tarife şi de protejarea agriculturii. Cerând un stat puternic şi intervenţionist, a distanţat partidul de independenţi şi l-a transformat într-o facţiune a democraţilor conservatori. A fost o mişcare populară. La alegerile din 1887, partidul şi-a dublat numărul de locuri parlamentare, ca parte a unui „cartel“ cu celelalte două partide conservatoare, însă liberalismul german mărşăluia hotărât spre o fundătură. Miquel nu şi-a putut convinge partenerii de cartel de nevoia unei reforme sociale extinse, ambele partide liberale pierzând teren în avantajul social-democraţilor ca partid al schimbării. Acesta nu era un fenomen specific german. În toate democraţiile parlamentare, alegerea fundamentală era între democraţie conservatoare şi social-democraţie indiferent sub ce înfăţişare. Această mutaţie a fost mai pronunţată în Germania din cauza creşterii dramatice a sprijinului pentru SAPD. În alte părţi, cum ar fi Anglia, partidele liberale au încercat să-şi reînvie şansele printr-o injecţie de idei social-democrate, ceea ce nu a făcut decât să amâne dispariţia lor finală.

În 1879, speranţele lui Bismarck de constituire a unui cartel au fost

spulberate de intransigența lui Bennigsen. Amintirea *Kulturkampf*-ului era încă prea vie pentru ca Partidul Centrului să se poată alia cu cele două partide conservatoare. Ca urmare, Bismarck a decis să ignore Reichstagul de câte ori era posibil, slăbind astfel partidele politice. De aici înainte s-a orientat către grupurile de interese ca o contrapondere la partide, legându-le strâns de diverse ministere și implicându-le în proiectele legislative. Partidele au ripostat furibund, denunțând tentativa de a crea o „dictatură a cancelarului“ și avertizând grupurile de interese asupra consecințelor drastice ale sprijinirii eforturilor lui Bismarck de a submina constituția.

Lipsa de popularitate a creșterii tarifelor și criza persistentă au făcut ca Bismarck să sufere un recul sever la alegerile din 1881, rămânând fără majoritate parlamentară. Partidul Centrului, secesioniștii liberali de stânga sau independenții, social-democrații și o serie de național-liberali i se opuneau hotărât lui Bismarck și șicanelor sale antiparlamentare, dar nu puteau cădea de acord în alte chestiuni. Cancelarul nu avea o majoritate funcțională, dar nici nu se confrunta cu o opoziție unită. După ce a asigurat schimbarea cursului, își permitea să tragă de timp și să-și continue planurile de a ocoli Reichstagul și de a hărțui parlamentarii cu amenințarea dizolvării acestuia și chiar a loviturii de stat.

Reichstagul i-a respins propunerile de monopol pe tutun în 1882 și pe băuturile spirtoase în 1887. Ambele tentative avuseseră ca obiectiv să facă guvernul federal independent din punct de vedere financiar. De asemenea, Partidul Centrului și-a condiționat susținerea creșterii tarifelor la produsele agricole, de creșterea veniturilor din taxele vamale transferate către state. Alte inițiative, precum taxa pe profitul total și naționalizarea căilor ferate, s-au lovit de o rezistență hotărâtă și a fost necesară abandonarea lor.

POLITICILE SOCIALE

Marea realizare a lui Bismarck în anii 1880 a fost aceea din domeniul legislației sociale. Aceasta fusese inspirată de funcționari cu tendințe reformatoare, dar dacă el nu ar fi promovat aceste idei, ele nu ar fi niciodată implementate. Era hotărât să facă legi împotriva „agitației subversive“ a social-democraților, dar mai credea și că statul ar trebui să „împlinească

dorințele îndreptățite ale claselor muncitoare“. Mai știa de asemenea de la Napoleon III că stabilitatea socială e mult consolidată dacă făcea poporul dependent de stat. O națiune de *rentiers* era puțin probabil să găsească ceva atrăgător la social-democrație. Așa cum a spus în Reichstag: „Am trăit destul în Franța ca să știu că dependența majorității francezilor de guvern are în principal a face cu faptul că cei mai mulți dintre ei sunt beneficiarii pensiilor și subsidiilor guvernamentale.“ Astfel, printr-o „mită colosală“, cum avea să o descrie un istoric, socialiștilor li s-ar fi luat vântul din pânze, clasa muncitoare ar fi devenit pasivă, iar statul ar fi fost întărit. Cum a spus Bismarck: „Statul va trebui să se obișnuiască cu ceva mai mult socialism.“ Ca răspuns la reacția oripilată a conservatorilor față de acest cuvânt tabu, el a replicat că „socialismul de stat“ nu era decât o continuare a reformelor Stein–Hardenberg.

Un grup conservator de reformatori sociali, printre care se numărau Hermann Wagener, Theodor Lohmann și Karl Rodbertus, au preluat conceptul de „regat social“ al lui Lorenz von Stein, îndemnându-l pe cancelar să pună bazele unui stat al ajutorului social. Lohmann susținea că imperiul, fondat în 1871, avea nevoie de o a doua bază, una internă. Oponenții acestui proiect erau numeroși. Social-democrații erau, lucru de înțeles, suspicioși față de motivele lui Bismarck. Antreprenorii preferau un program de asigurări private. Liberalii l-au respins imediat drept încercare sinistră de a mări puterea statului deja mult prea puternic. Catolicii, cu excepția notabilă a reformatorilor de felul lui Wilhelm von Ketteler, arhiepiscopul de Mainz, se temeau că acest proiect va însemna sfârșitul carității creștine. Conservatorii se gândeau că, de vreme ce legile antisocialiste erau în vigoare, pacea internă nu trebuia plătită atât de scump.

Convins de dezirabilitatea politică a acestor măsuri, Bismarck le-a făcut componenta centrală a versiunii proprii pe care a dat-o „revoluției de sus“; dar, confruntat cu o opoziție atât de rigidă, a fost obligat să facă o serie de compromisuri. Inițial n-a vrut ca muncitorii să plătească asigurări, căci astfel le-ar fi scăzut salariile, ceea ce ar fi avut drept consecință opoziția lor, făcând astfel întreaga operațiune inutilă. Drept urmare, a propus ca toate costurile propunerii legislative pentru asigurările de sănătate să fie acoperite printr-un monopol al statului pe tutun. Opoziția a fost atât de puternică,

încât a trebuit să fie de acord cu introducerea în proiectul de lege adoptat finalmente de Reichstag în 1883 a stipulației ca muncitorii să plătească două treimi din contribuții. Aceasta oferea asigurarea după a treia zi de boală și până la un maximum de treisprezece săptămâni. Dar numai 4,3 milioane de muncitori erau asigurați, echivalentul a 10% din populație. Muncitorii agricoli erau excluși din acest proiect, lăsându-i la mâna generozității paternaliste a angajatorilor lor. După trei ani de dezbateri învrăjbite, această măsură a fost urmată în 1884 de introducerea asigurărilor în caz de accidente. Asigurările se ridicau la două treimi din câștigurile medii, începând cu a paisprezecea săptămână, când încetau asigurările medicale. Proiectul a fost administrat de asociațiile cooperatiste ale angajatorilor (*Berufsgenossenschaften*), pe care Bismarck le susținea ca alternativă corporatistă a parlamentului. În 1889, a intrat în vigoare Legea dizabilității și a pensiei de bătrânețe. De data aceasta, Bismarck a reușit să se asigure de subvenții de stat substanțiale. Pensiile erau extrem de modeste, ajungând în 1914 la o medie de 152 de mărci anual, în timp ce salariul industrial anual mediu era puțin peste 1.000 de mărci. Pensiile de bătrânețe nu se plăteau decât bărbaților cu vârste de peste 70 de ani. În 1900, numai 27% dintre bărbați trăiau atât de mult.

În ce privește legislația inspecției condițiilor de muncă, Germania era mult în urma Marii Britanii, iar sistemul de asigurări sociale al Franței era mult mai avansat. Bismarck a fost teribil de dezamăgit că măsurile sale de asistență socială nu au dus la adoptarea de către clasa muncitoare a unei „atitudini loiale față de stat“, dar în ciuda multelor scăpări, temeliile statului care să asigure ajutor social fuseseră puse. Pe termen lung, calculele lui Bismarck s-au dovedit a fi corecte. Toate statele europene aveau să fie în sfârșit legitimate și, drept urmare, consolidate de sistemele de asistență socială la o scală de neimaginat pentru reformatorii anilor 1880.

STRUCTURA SOCIALĂ A GERMANIEI IMPERIALE

Germania imperială era o societate marcată de evidente diferențe de avere, statut social și privilegii. Altfel spus, era o societate de clasă și, ca atare, reflecta norma europeană. Era departe de relativul egalitarism al prosperei

Germanii de azi, dar era foarte diferită şi de societatea anterioară, care era agrară, preindustrială şi bazată pe stări. Măsura în care distincţiile dintre cei avuţi şi cei săraci au crescut sub impactul industrializării a fost aprins dezbătută şi, cu toate că nu sunt disponibile statistici precise, probele indică inegalităţi în creştere în privinţa averii, educaţiei, condiţiilor de muncă şi de locuit şi a sănătăţii. Aceste inegalităţi s-au redus cu timpul, mulţumită unui nivel uluitor de creştere economică, dar în anii 1890 aceasta era încă departe. Inegalităţi existau nu doar între clase distincte, ci chiar şi în interiorul acestora, ceea ce făcea din conceptul de clasă un fel de prescurtare care, deşi general acceptată şi perfect inteligibilă, nu surprinde cu acurateţe complexitatea unei societăţi industriale avansate. În interiorul clasei muncitoare existau diferenţe acute între muncitorii calificaţi şi cei necalificaţi, dar şi între cei urbani şi cei rurali. În burghezie erau incluşi şi cei câţiva industriaşi enorm de bogaţi, dar şi medicul de ţară care se străduia să-şi câştige o viaţă respectabilă. Dar cum ar trebui categorisit constructorul care avea o mică firmă de construcţii? Ar trebui deosebit de croitorul din micul său atelier? Şi care era, în această schemă, locul numărului tot mai mare de gulere albe? Oare formau o subsecţiune a burgheziei, cunoscută drept „mică burghezie“, sau erau parte a clasei muncitoare „respectabile“? Dar linia de demarcaţie între fermierul prosper şi ţăranul cu gospodărie mică unde trebuia trasată?

„Clasă“ este un cuvânt încărcat ideologic, dar în mod fundamental este un concept economic, aplicabil însă numai la o economie capitalistă avansată. Este legat de avere, de relaţiile cu mijloacele de producţie şi cu modul de viaţă rezultat din acestea. Aceasta poate produce o gamă largă de distincţii în interiorul unei clase anume. Un fermier de succes, deşi imita tot mai mult módele burgheziei urbane, trăia într-un mediu distinct de cel al avocatului urban. O altă complexitate este că în Germania educaţia asigura un statut suplimentar. „Clasa mijlocie educată“ (*Bildungsbürgertum*) cuprindea foarte micul procent de populaţie cu educaţie universitară, formând astfel o castă distinctă care includea funcţionari superiori, practicanţi prosperi ai profesiilor liberale, dar şi cadre didactice sărace din învăţământul gimnazial. În 1869 erau 18.000 de studenţi în universităţi, la o populaţie de aproximativ 45 de milioane de locuitori, număr care a crescut

la 79.000 în 1914, când populaţia ajunsese la aproape 67 de milioane. Acesta nu este decât un exemplu de stare tradiţională ce supravieţuise într-o societate de clasă. În general, contururile unei clase erau stabilite de piaţă, dar anumite grupuri erau privilegiate într-o manieră ce avea prea puţin în comun cu statutul economic. Aristocraţia încă mai era o stare, privindu-i cu superioritate pe cei care aveau succes pe piaţa capitalistă, ca pe nişte recent îmbogăţiţi şi parveniţi. Profesioniştii îi priveau pe „meseriaşi“ ca fiind grosolan de inferiori şi inacceptabili ca rude prin alianţă. În Germania dominată de Prusia, armata juca un rol cu totul aparte, iar corpurile ofiţereşti nu erau deschise decât unui foarte mic număr de aleşi.

Statul acţiona ca o frână în dezvoltarea unei societăţi moderne de clasă. Aristocraţia se bucura de fel de fel de privilegii, de la dispoziţii fiscale speciale, la accesul la puterea politică şi la monopolul asupra eşaloanelor superioare ale serviciului administrativ şi armatei. Spre deosebire de aristocraţia britanică, care nu se sfia să-şi restaureze averile de familie prin căsătorii bine cumpănite cu fiicele antreprenorilor bogaţi, sau chiar cu vreo moştenitoare americană, aristocraţii germani, cu foarte puţine excepţii pentru care era necesar acordul regal, nu se căsătoreau decât între ei, condamnând multe vieţi la sărăcie snoabă şi cu pretenţii. Aristocraţia dădea tonul în anumite cercuri, proprietarii de terenuri burghezi, ofiţerii de armată, funcţionarii superiori şi studenţii din frăţiile mai exclusiviste adoptându-le comportamentul specific, adesea cu efecte extrem de neplăcute şi grobiene. Majoritatea burghezilor, care priveau dezgustaţi acest comportament, au dezvoltat o cultură distinctă de clasă mijlocie, în care un anume simţ al obligaţiei sociale, moderaţiei şi reţinerii se cupla cu un trai confortabil asigurat. Acesta avea să fie modelul pentru viitor. Max Weber, care punea libertatea mai presus de ordine, regreta că acesta nu mersese destul de departe şi deplângea faptul că burghezia era mult prea influenţată de valorile colective ale administraţiei publice, şi nu de piaţă şi de individualismul acesteia.

Poate că Max Weber era prea pesimist, ca în multe alte privinţe. Sigur că aristocraţia dădea tonul în ceremoniile strălucitoare de la curte, în corpul ofiţeresc şi în poziţiile-cheie ale administraţiei. Ea se bucura de numeroase privilegii politice şi economice, dar, din punct de vedere cultural, burghezia

era clasa dominantă. În ciuda tuturor discuţiilor despre „feudalizarea burgheziei“, a existat şi o „îmburghezire a aristocraţiei“ corespondentă celei dintâi. Burghezia domina economia, stabilea normele culturale, modela viaţa urbană şi propaga valorile raţionalismului, muncii şi individualismului, în asemenea măsură încât vechiul concept de comunitate ceda în faţa noii noţiuni de societate. Totuşi, burghezia nu putea să fie mulţumită de situaţie. Poziţia sa era ameninţată de fermierii loviţi de criza agrară, de artizanii şi meşteşugarii care nu făceau faţă provocărilor capitalismului industrial şi de o clasă muncitoare organizată, ce avea viziunea unei ordini noi, socialiste. Astfel a apărut sentimentul incomod că o alianţă defensivă cu aristocraţia, pentru a rezista tuturor acestor provocări, putea fi o manevră eficientă. Parţial, cauza era inexistenţa oportunităţilor de mobilitate socială ascendentă. Ameliorarea statutului în interiorul unei clase era posibilă prin deprinderea unei profesii sau prin obţinerea unui titlu universitar, dar era extrem de dificil să depăşeşti barierele de clasă. Desigur, au existat şi excepţii, cum este cazul marelui istoric de artă Richard Hamann, care a fost numit profesor la doar 34 de ani, deşi tatăl său fusese poştaş, însă astfel de situaţii erau extrem de rare. Educaţia şi pregătirea profesională au căpătat o importanţă fundamentală pe măsură ce a crescut cererea de muncă calificată, de tehnicieni, oameni de ştiinţă, ingineri şi manageri. O extindere majoră a învăţământului universitar şi politehnic efectuată în anii 1890 a oferit mai multe oportunităţi de avansare socială, acelaşi rezultat avându-l şi creşterea constantă a cererii de aptitudini manageriale. În interiorul burgheziei, aceste procese au avut ca rezultat o creştere procentuală dramatică a nou-veniţilor mic-burghezi în *Bildungsbürgertum*, dar trebuie reţinut că acesta era un grup restrâns şi exclusivist, astfel încât numărul total al celor care avansaseră social rămânea în continuare foarte mic. Pe de altă parte, creşteau şansele de avansare din rândul muncitorilor manuali în cel al gulerelor albe sau, în cazul ţăranilor, de a deveni învăţători de şcoală elementară.

Distincţiile de clasă erau accentuate de mentalitatea conservatoare care se împotrivea aspiraţiilor de îmbunătăţire a statutului propriu sau al propriilor copii. „Ce-i bun pentru mine e bun şi pentru tine“ era o perspectivă larg răspândită. Cei cu ambiţii sociale erau blamaţi pentru ideile de a-şi depăşi

condiţia. Cei care totuşi reuşeau să avanseze pe scara socială adoptau atitudini de respingere snoabă a mediului din care se ridicaseră, întărind astfel prejudecăţile de clasă. Deşi clasa muncitoare „respectabilă“ a început să adopte manierele, îmbrăcămintea, obiceiurile alimentare şi mobilierul burgheziei, distincţiile de clasă au rămas la fel de rigide ca înainte. Acum se punea mai mult accent pe diferenţele mai subtile de comportament, îmbrăcăminte şi vorbire dintre clasele şi subclasele care alcătuiau această societate complexă şi eterogenă, care desfide analizele statistice şi definiţiile sociologice.

MÂNCĂRURI ŞI BĂUTURI

În ciuda tuturor problemelor, inegalităţilor şi impedimentelor, Germania imperială a înregistrat o accentuată creştere a standardelor generale de viaţă. Prima jumătate a secolului nouăsprezece a fost bântuită de subnutriţia şi foametea larg răspândite, însă acum erau de domeniul trecutului. Încă mai existau cazuri individuale de privaţiuni oribile, dar masele de ţărani şi proletari industriali se hrăneau corespunzător, iar consumul zilnic de calorii a crescut constant până la izbucnirea Primului Război Mondial. Pâinea, legumele şi cartofii au rămas alimentele de bază, dar exista o creştere importantă a consumului de carne. Mai întâi a survenit o scădere notabilă a consumului de legume, apoi şi de cartofi. Zahărul nu mai era articol de lux, mulţumită răspândirii culturii domestice de sfeclă de zahăr. Între 1870 şi 1910, consumul de zahăr a crescut de patru ori. Consumul de carne, în special de porc, a crescut de la 22 de kilograme pe persoană anual în 1850 la 27,6 de kilograme în 1879, ajungând la 44,9 de kilograme în 1913.

Aceste îmbunătăţiri se datorau parţial creşterii salariilor reale, căci achiziţionarea alimentelor reprezenta o mare parte din bugetul familial. S-a calculat că în 1907 o familie obişnuită din clasa muncitoare cheltuia 60% din veniturile familiei pe mâncare. Şi mai importantă a fost revoluţia din industria şi transportul de alimente. S-au înregistrat ameliorări semnificative în tehnicile agricole şi în cele de creştere a animalelor. Aprovizionarea cu lapte a zonelor urbane a fost raţionalizată, iar în 1884 a apărut laptele condensat. Pasteurizarea a fost introdusă doi ani mai târziu. În 1870 a fost

inventată margarina, o sursă ieftină de grăsimi pentru straturile mai sărace ale societăţii. Refrigerarea a revoluţionat păstrarea alimentelor, astfel că, treptat, peştele proaspăt l-a înlocuit pe cel sărat. Descoperirea conservanţilor chimici a mărit durata de depozitare a multor alimente. Conservele de legume au apărut pentru prima oară în magazine în anii 1870, urmate fiind de conservele de carne şi de peşte în anii 1880. Knorr şi Maggi au introdus supele la plic tot în anii 1880. În cercurile burgheze mâncarea a devenit mai abundentă şi mai variată, specificităţile gastronomice regionale devenind mai puţin marcante şi acordându-se mai multă atenţie unei diete sănătoase. Deja în 1900 se considera că este preferabilă menţinerea unei siluete suple, concomitent cu crearea unei noi imagini corporale mai sportive şi mai feminine. Zonele rurale au rezistat acestor mode schimbătoare, iar clasa muncitoare a rămas impasibil de conservatoare în privinţa mâncării. Alimentaţia se îmbunătăţise, dar persista o lipsă acută de vitamine şi minerale, de fructe şi legume, de lactate şi produse piscicole, care mai târziu aveau să fie considerate esenţiale pentru sănătate.

Sigur că existau diferenţe dietare originare în apartenenţa de clasă, dar dieta clasei muncitoare se apropia gradual de aceea a clasei mijlocii. Era mai sănătoasă, mai nutritivă şi mai diversificată, iar în 1900 semăna mai mult cu alimentaţia de azi decât cu aceea de la 1850. Cantinele furnizau alimentaţie pentru cei nevoiaşi, iar copiii celor săraci primeau mese gratuite la şcoală. În schimb, cantinele uzinelor erau în majoritate îngrozitoare. Zoaiele călâi ce le erau distribuite muncitorilor erau prea adesea spălate cu cantităţi mari de bere. O problemă majoră în gospodăriile muncitoreşti era aceea că structura patriarhală a familiei făcea ca soţul să-şi ia partea leului din hrana familiei. Frecvent, soţiile nu aveau noţiuni elementare de igienă şi alimentaţie; dar şi în aceste privinţe începeau să se răspândească concepţiile burgheze, parţial pentru că multe dintre femei fuseseră servitoare domestice, dar şi din cauza eforturilor bine intenţionate, chiar dacă deseori intruzive, ale unor grupuri de femei din clasa mijlocie.

Pe măsură ce clasa mijlocie prospera, hotelurile de lux şi restaurantele rafinate au adoptat obiceiurile culinare ale curţilor şi ale celor bogaţi, ceea ce însemna mese gargantueşti la care se serveau câte douăsprezece feluri de

mâncare. Aceste festinuri s-au simplificat cu timpul şi au devenit mai burgheze către sfârşitul veacului, servindu-se doar jumătate din felurile de mâncare în „*restaurants*“, majoritatea lor, cum sugerează numele, urmând exemplul francez şi însoţindu-le de meniuri elaborate în limba franceză. Cei care nu-şi permiteau asemenea lux frecventau pensiuni modeste care serveau mâncăruri obişnuite, burgheze.

Germania era o ţară de mâncăi, dar şi de pilangii. Martin Luther spusese că fiecare ţară îşi are propriul demon şi că „demonul nostru german stă pitit în plosca cu vin şi se numeşte beţivănie“. În general, burghezia şi-a moderat obiceiurile de consum al băuturilor alcoolice, ceaiul şi cafeaua înlocuind berea. Toate formele de exces erau dezaprobate. Consumul de alcool în rândurile clasei muncitoare au crescut semnificativ, concomitent cu producţia industrială a şnapsului ieftin făcut din cartofi. Cantităţi considerabile de bere se consumau chiar şi la locul de muncă. Să te îmbeţi criţă în ziua de salariu era un ritual larg practicat şi acceptabil social. Muncitorii industriali cheltuiau în medie de două ori mai mult pe băutură decât gulerele albe. În 1850, consumul anual de alcool pur (conţinut în bere şi spirtoase) pe cap de locuitor era de 6,4 litri. Acesta a crescut la 10,5 litri în 1874. Apoi a rămas constant, posibil ca rezultat al lungii crize economice, a început să scadă la începutul noului secol, iar în 1913 ajunsese la 7 litri. Motivul principal pentru această remarcabilă schimbare a fost că, între anii 1860 şi 1913, a scăzut consumul de şnaps cu aproximativ o treime, în timp ce consumul de bere, cu un conţinut mic de alcool, a crescut de trei ori, ambele procese fiind cauzate de creşterea taxelor pe spirtoase. Obiceiurile de consum al băuturilor era determinat şi regional, renanii deţinând recordul consumului de vin, iar bavarezii fiind campioni neîntrecuţi la consumul berii.

Pentru o mare parte a populaţiei, consumul de alcool era principala activitate de agrement, hanul sau taverna locală fiind locul preferat pentru interacţiuni sociale şi schimburi culturale. Hanurile şi tavernele erau şi unicele spaţii disponibile pentru întruniri politice. Facţiunile diverse ale parlamentului de la Frankfurt din 1848 au fost botezate după cârciumile unde se adunau, iar social-democraţii au transformat taverna în locul de predilecţie al unei culturi specific muncitoreşti. Deşi beţivăneala era general

dezaprobată, mişcările de temperanţă n-au prea prosperat. Consumul de alcool era în primul rând un viciu al bărbaţilor căruia i se dedau în dauna femeilor şi a copiilor. Mult prea ades ducea la violenţă domestică şi la sexualitate nestăpânită. Treptat, alcoolismul a ajuns să fie privit ca problemă socială majoră şi mai puţin ca un păcat; drept boală mai curând decât transgresiune morală. În 1912 existau deja 48 de centre de dezintoxicaţie şi alte 158 care ofereau sprijin şi sfaturi despre alcoolism. Oferta tot mai mare de băuturi nealcoolice ieftine a ajutat şi ea la reducerea problemei băutului în exces, ca şi acceptarea treptată a cafelei de către clasa muncitoare, chiar dacă era de slabă calitate şi adesea era făcută din vreun soi de substitut. Ceai se bea puţin în afara cercurilor mondene.

Ca şi consumul de alcool, consumul de tutun a crescut abrupt între 1870 şi 1913, de la 1 kilogram anual per capita, la 1,6 kilograme. Clasa mijlocie fuma trabucuri, în timp ce muncitorul a înlocuit treptat pipa cu ţigări de foi şi ţigări ieftine. Ţigaretele au devenit disponibile în mediile urbane la sfârşitul anilor 1870, iar apoi popularitatea lor a sporit mai ales în rândurile clasei muncitoare. Consumând mai puţin timp decât un trabuc, era însoţitorul ideal pentru o scurtă pauză de muncă. Ţigaretele au fost apoi adoptate de tinerimea la modă, dar, spre oroarea mentalităţilor tradiţionale, şi de un foarte mic număr de femei. Iniţial, ţigaretele erau produse manual, dar treptat s-au aplicat tehnici de producţie de masă, astfel că producţia de ţigarete a devenit o industrie importantă sprijinită de campanii publicitare viguroase.

MODA

Dieta era determinată de clasă şi tindea spre o oarecare democratizare a consumului. Cam aceleaşi lucruri sunt adevărate şi despre îmbrăcăminte. Oamenii se îmbrăcau în funcţie de statutul social, de ocupaţii, de vârstă şi de starea civilă, dar şi în funcţie de locul geografic. Odată cu invenţia maşinii de cusut şi a producţiei de serie ulterioare de îmbrăcăminte de-a gata, tendinţa către standardizarea îmbrăcămintei a primit un impuls suplimentar. Fapt adevărat mai ales în zonele rurale, unde fermierii mai prosperi şi soţiile lor au abandonat treptat costumul regional în favoarea

stilului burgheziei urbane. În acest caz, distincţia dintre fermierii mai bogaţi şi cei mai săraci devenea mai clar vizibilă. Clasa muncitoare copia burghezia în privinţa hainelor „de duminică“, însă exista o diferenţă evidentă de calitate şi croi.

Burghezia era cea care impunea stilul. Simplificarea costumului bărbătesc, deja vizibilă în perioada Biedermeier, a continuat. Culorile erau discrete şi uniforme, o simplă cravată a înlocuit fantezistele panglici cu funde. Vestoane mai lejere au înlocuit fracurile cambrate, dar gulerele încă se mai apretau şi erau detaşabile, deşi gulerul răsfrânt a înlocuit treptat gulerul înalt pe gât. În ce priveşte bărbatul impecabil îmbrăcat, tonul îl dădea Edward VII în calitate de prinţ de Ţara Galilor, rol pe care mai târziu l-au jucat succesorii săi Edward VIII şi prinţul Charles. El este cel care a făcut acceptabilă înlocuirea fracului cu sacoul de cină pentru ocaziile mai puţin oficiale şi a jobenului cu pălăria. Pantalonii au fost călcaţi pentru prima oară cam la sfârşitul secolului, dar curiosul obicei al prinţului de Ţara Galilor să calce pantalonii cu dunga în exterior a avut prea puţini adepţi. Bărbaţii îşi tundeau părul mai scurt şi, cu toate că bărbile erau încă răspândite, un număr tot mai mare de bărbaţi mondeni erau mereu proaspăt raşi.

Îmbrăcămintea feminină se supunea mult mai mult capriciilor modei. Crinolina, obiectul atâtor zeflemele, a lăsat locul rochiei în *cul de sac*, care exagera mult posteriorul, efect îmbunătăţit de o talie în corset strâns. Fustele erau atât de lungi încât să acopere glezna, dar decolteurile erau accentuate. Rochiile se purtau fără mâneci, dar mâinile erau acoperite de mănuşi, adeseori până la cot. Deja în anii 1870, rochiile de zi cu zi erau mai scurte şi aveau mâneci, dar gleznele erau acoperite de ghete înalte cu şireturi. Şi îmbrăcămintea femeilor a devenit tot mai mult neoficială, relaxată şi sportivă. Fusta şi bluza au înlocuit în anii 1880 mai oficiala rochie. Iar cum femeile practicau drumeţiile, patinajul şi sporturi precum tenisul, îmbrăcămintea a trebuit să se adapteze şi ea. Accentul se punea pe noul concept de „alură“. Acea alură era forma literei „S“, pe care creatorii de îmbrăcăminte căutau să o evidenţieze printr-un drapaj priceput al ţesăturii. Părul se purta lung, dar în cocuri înalte. Machiajul îl foloseau exclusiv actriţele şi prostituatele.

FEMEILE

Schimbările din moda feminină erau reflexia schimbării rolului femeilor în societate. Concepţia romantică a căsniciei ca parteneriat între egali care îşi realizează potenţialul n-a avut viaţă lungă, căci patriarhatul a recuperat rapid terenul pierdut. Obiectivul de viaţă al unei femei burgheze era să se căsătorească şi să aibă o familie. Aceasta implica în mod necesar obligaţii şi sacrificiu de sine, însă nu înăbuşea dorinţa de eleganţă, rafinament şi viaţă socială activă. Viaţa unei femei era stabilită de tată, de fraţi şi de soţ. Bărbaţii şi femeile nu erau egali în faţa legii. Erau educaţi separat şi diferit. Femeile nu puteau urma studii universitare şi deci nu aveau cum să practice vreo profesie. Singura excepţie era învăţământul, dar era valabilă doar pentru femeile necăsătorite: femeia se cădea să-şi abandoneze postul din învăţământ când se mărita. Femeile au fost admise pentru prima oară la universitate la Heidelberg în 1891. În 1905 încă erau doar 137 de studente în universităţi, dar în 1914 deja erau 4.057. Un număr tot mai mare de femei din mica burghezie au devenit salariate, pe măsură ce a crescut nevoia de gulere albe sub exigenţele capitalismul industrial avansat. Dar schimbarea revoluţionară a fost numărul crescător de femei care munceau în fabrici. Condiţia lor precară a trezit simpatia reformatorilor sociali, care le-au văzut pe femei ca parte esenţială a problemei sociale.

Mişcarea femeilor era în esenţă un fenomen burghez. Aceasta revendica egalitate în faţa legii, drepturi egale la educaţie şi accesul la profesii şi emancipare de sub controlul patriarhal. Accepta concepţiile conform cărora existau diferenţe esenţiale între sexe şi că rolul principal al unei femei era de a fi soţie şi mamă. Mişcarea aceasta revendica egalitatea în contextul unei diferenţe irefutabile. Bărbaţii erau priviţi nu ca inamici, ci ca potenţiali parteneri într-un demers cultural comun. Nu era nimic în neregulă să fii soţie şi mamă, împlinind astfel idealul burghez, dar ce se întâmpla cu numărul tot mai mare de femei necăsătorite? Fără acces la continuarea educaţiei sau la o profesie adecvată, trăiau o viaţă, în esenţă, parazitară şi absurdă. Aşadar nu e de mirare că, iniţial, un mare număr de feministe a provenit din rândurile femeilor singure, iar curând aveau să apere cauza muncitoarelor industriale, a căror condiţie îngrozitoare era paradigmatică

pentru numeroasele probleme ce copleşeau soarta unei femei.

În uzine încă mai lucrau relativ puţine femei – doar peste o jumătate de milion în 1882 şi mai puţin de 2 milioane în 1913, vasta majoritate executând sarcini rutiniere necalificate. Salariile lor reprezentau cam 60% din salariul muncitorilor bărbaţi. În majoritate erau tinere şi necăsătorite. Femeile căsătorite au încetat treptat să mai muncească odată cu creşterea familiilor lor, căci erau mult prea puţine grădiniţe, şi era o stigmă să fii femeie căsătorită şi să trebuiască să munceşti, dar asta reflecta totodată şi capacitatea soţului de a câştiga un salariu cu care se putea trăi. Munca femeilor a fost strict reglementată. Le era interzis să muncească noaptea, numărul orelor de muncă le era limitat şi erau excluse de la activităţile care necesitau o forţă fizică apreciabilă. Concediul de maternitate, introdus în 1911, era acoperit din plata asigurărilor. Istoricele feministe au făcut eforturi viguroase de a demonstra că toate aceste măsuri erau parte dintr-un efort al bărbaţilor de a combate provocarea prezentată de femei la locul de muncă, dar nu există nici cea mai mică dovadă că într-adevăr aşa au stat lucrurile. Bărbaţii se temeau de provocarea pusă de munca mai slab plătită a femeilor, însă aceste temeri erau în general nefondate, de vreme ce expansiunea industrială oferea suficiente locuri de muncă. Ba mai mult, aceste legi nu au absolut nici o legătură cu iniţiativele venite chiar din fabrici.

Mişcarea organizată a femeilor a început în 1865, când Louise Otto-Peters, care captase atenţia publicului încă din 1849, înfiinţând prima revistă dedicată femeilor, a înfiinţat Asociaţia Generală a Femeilor Germane (ADF). Era o organizaţie a clasei de mijloc ce solicita şanse egale la educaţie, dreptul la practicarea unei profesii şi îmbunătăţiri ale legii familiei. Nu revendica dreptul de vot. În anii următori, au apărut o serie de alte grupuri de femei, cel mai important dintre ele fiind asociaţia cadrelor didactice femei a Helenei Lange, înfiinţată în 1890. În 1894, multe dintre aceste grupuri au fost aduse sub aceeaşi umbrelă a Ligii Asociaţiilor Femeilor Germane (BDF). Însă continua să fie o solidă organizaţie burgheză, dar în interiorul ei existau şi câteva elemente mai radicale, inclusiv Asociaţia Grupurilor Femeilor Progresiste, care avea propriul ziar – *Die Frauenbewegung* (*Mişcarea femeilor*). Acest grup căuta să stabilească

contacte cu Partidul Social Democrat, însă tonul său adesea strident nu îi atrăgea pe tovarăşi. Radicalele s-au concentrat asupra a trei teme de dezbatere. Ele cereau suspendarea controlului poliţienesc asupra prostituatelor şi asupra locurilor lor de muncă şi sancţiuni legale împotriva clienţilor. Cereau dreptul de vot pentru femei, însă îl revendicau într-o manieră moderată, mult deosebită de aceea a sufragetelor britanice. În sfârşit, cereau o drastică regândire a moralei sexuale. Helene Stöcker a preluat unele idei nietzscheene despre emancipare şi despre eliberarea spiritului creator şi le-a utilizat pentru a revendica emanciparea de o moralitate duplicitară, pe de o parte, şi emanciparea sexualităţii, pe de alta. Au fost abordate o seamă de probleme corelate, inclusiv relaxarea legii divorţului, ameliorarea statutului mamelor necăsătorite, educaţie sexuală şi planificare familială. Existau mari divergenţe în privinţa formei pe care trebuiau să o ia aceste revendicări, iar unele chestiuni controversate, precum aceea a eugeniei, au fost pe larg dezbătute. Deşi diferenţele dintre radicale şi conservatoare în interiorul mişcării femeilor pot fi exagerate uşor, aceasta a fost mult slăbită de divergenţele de vederi şi de frecventele certuri aprinse. Radicalele au câştigat treptat teren până în 1908, când a izbucnit o dezbatere încinsă pe chestiunea litigioasă a avortului. Un comitet special a prezentat o moţiune prin care cerea abolirea paragrafului 218 din Codul Penal care făcea avortul ilegal, însă propunerea a fost respinsă în adunarea generală. Disputele dintre susţinătorii drepturilor femeii de a alege şi apărătorii drepturilor nenăscuţilor sunt o temă prea familiară, dar argumentul că avortul submina „sănătatea rasială“ a naţiunii era o noutate dezgustătoare. Înfrângerea moţiunii a constituit un recul serios pentru radicale, ceea ce a făcut ca BDF să urmeze un curs conservator.

Noua conducere a Gertrudei Bäumer, care fusese secretara privată a Helenei Lange, şi a Mariannei Weber punea accentul pe diferenţa dintre bărbaţi şi femei. Pentru ele, bărbaţii erau intelectuali reci şi obiectivi cu o viziune abstract mecanică asupra lumii, aflată la rădăcina căutării egoiste a dominaţiei. Femeile erau purtătoarele feminităţii, maternităţii, ajutorării, afecţiunii şi preocupării altruiste faţă de ceilalţi. Pe scurt, ele încarnau principiul vieţii. Aşadar emanciparea nu implica egalitatea cu bărbaţii, căci ar fi însemnat pierderea acestor trăsături feminine vitale. Misiunea culturală

a femeilor era să infuzeze societatea cu valorile feminine, ceea ce mai însemna şi că femeile ar fi trebuit acceptate ca egale în profesiunile didactice şi din sănătate. De aici a debutat o altă dezbatere aprinsă. Oare femeile căsătorite ar fi trebuit să-şi continue munca? Putea fi reconciliată munca în afara căminului cu obligaţiile de mamă ale femeii? Exista vreo diferenţă esenţială între munca casnică şi munca în afara căminului? Cum ar fi trebuit evaluată munca casnică? N-ar trebui recompensată?

Pe lângă această mişcare burgheză a femeilor exista şi un grup de presiune al femeilor socialiste. Indiferent cât de teribil de deficient s-a dovedit în practică, Marx apăra în teorie egalitatea femeilor, iar Engels a dedicat o parte a uneia dintre cele mai nesatisfăcătoare broşuri ale sale rolului femeii în societate[26]. Socialiştii erau în favoarea emancipării femeilor, dar pentru ei problema era de importanţă secundară, insistând că ea nu se putea obţine decât în contextul unei revoluţii sociale şi al eliberării umanităţii. Clasa era de importanţă mult mai mare decât genul. Numai femeile proletare erau obiectul îngrijorării. August Bebel, un apărător al drepturilor femeilor, a publicat în 1879 o carte de un enorm succes, intitulată *Femeile şi socialismul*, în care susţinea că femeile proletare sunt de două ori exploatate, întâi ca muncitori, apoi ca femei. Aşadar, ele nu puteau fi eliberate decât atunci când erau stopate ambele forme de exploatare. Din punctul lui de vedere, relele sociale care copleşeau femeile, de genul prostituţiei, avortului, naşterilor nelegitime, bolilor cu transmitere sexuală şi declinul ratei naşterilor, erau cauzate de sistemul capitalist şi nu puteau fi depăşite decât într-o societate socialistă. În socialism, nemaifiind mărfuri, iubirea şi sexualitatea vor fi libere să se dezvolte. Falsa şi ipocrita familie burgheză avea să fie înlocuită de una întemeiată pe dragoste şi libertate de alegere. Legile divorţului urmau să fie relaxate, dacă acea alegere se dovedea greşită.

Cea mai importantă figură a mişcării femeilor socialiste a fost Clara Zetkin. Era arţăgoasă, născută într-o familie solidă burgheză şi educată pentru a deveni învăţătoare. Ea susţinea că femeile nu puteau fi eliberate decât muncind în afara căminului, pentru că numai astfel puteau avea experienţa directă a ororilor exploatării capitaliste. Din acest motiv, ca multe alte feministe de mai târziu, a obiectat vehement împotriva legislaţiei

speciale pentru protecţia femeilor la locul de muncă. Fiind convinsă că socialismul avea prioritate faţă de preocupările femeilor, Zetkin a refuzat să coopereze în vreun fel cu mişcarea femeilor burgheze. August Bebel sprijinea din toată inima această viziune. Pe măsură ce Clara Zetkin trecea constant tot mai la stânga (în 1919 avea să devină membră fondatoare a Partidului Comunist German), a fost întru câtva izolată în partid, dar a rămas redactor al revistei de femei social-democrate *Gleichheit* (*Egalitate*), care şi-a crescut circulaţia de la 30.000 de exemplare în 1908 la 175.000 în 1914.

Atitudinea SPD faţă de anumite chestiuni importante de pe agenda femeilor era adesea problematică. Partidul sprijinea în mod firesc dreptul femeilor la vot, dar cu prea puţin entuziasm, căci ştia că avea de pierdut prin extinderea votului. Feministele socialiste nu solicitau egalitatea în interiorul familiei, ci parteneriat. Ele considerau că femeile căsătorite ar trebui să stea acasă, nu să meargă la muncă. Erau foarte suspicioase în privinţa controlului naşterilor, căci respingeau fără echivoc argumentul neomalthusian că problemele sociale curente erau cauzate de poftele nestăpânite ale straturilor inferioare, dar şi argumentele eugeniştilor care susţineau că un control riguros al naşterilor era esenţial pentru ameliorarea rasei. Abolirea paragrafului 218 nu făcea parte din programul partidului.

ATITUDINI FAŢĂ DE SEXUALITATE

Pe parcursul secolului al nouăsprezecelea nu s-au produs schimbări revoluţionare ale statutului femeilor, dar s-au înregistrat îmbunătăţiri semnificative în privinţa statutului lor legal, a şanselor educaţionale şi ocupaţionale, a influenţei lor politice, precum şi în formele de organizare ale dezbaterilor şi revendicărilor lor. Atitudinile faţă de sexualitate au urmat un curs întru câtva diferit. În acest domeniu s-a petrecut o impunere treptată a ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept atitudini „victoriene“. Sexul a încetat a mai fi conceput drept ceva natural şi plăcut pentru a deveni un subiect tabu, ceva ce trebuia din păcate acceptat. Reprimarea sexului a fost o componentă esenţială a moralităţii burgheze, care se întemeia pe noţiunile de obligaţie, datorie, altruism şi sinceritate, precum şi pe a-ţi juca rolul

adecvat în societate. Idealul era acum abstinenţa înainte de căsătorie, urmată de fidelitatea absolută faţă de partener. Într-o epocă în care moralitatea era prea ades confundată cu moralitatea sexuală, cele trei păcate cardinale erau masturbarea, sexul premarital şi adulterul. Dacă bărbaţii aveau un impuls bestial spre comiterea tuturor acestor trei păcate, femeile ca paznici ai moralităţii au fost transformate din virgine inocente în mame protectoare şi garante ale respectabilităţii familiei. Femeile nu mai erau cocotele şi ispititoarele care îi abăteau pe bărbaţi de la drumul drept, ci erau percepute ca având impulsuri sexuale minimale, exact atâtea câte puteau fi satisfăcute prin instinctele materne. Femeile trebuiau să fie excesiv de feminine, iar bărbaţii să dea dovadă de masculinitate. Femeile mai băieţoase şi bărbaţii efeminaţi erau priviţi cu oroare, homosexualitatea fiind considerată o deviaţie de nedescris. Aceste idealuri erau concepute şi ca specific germane. *Deutschlandlied*, care mai târziu avea să devină imn naţional, vorbeşte despre „femeile germane, fidelitatea germană“. Deviaţiile de la ideal erau distinct văzute ca fiind negermane: atitudinea relaxată faţă de jurămintele căsătoriei era considerată specific franceză, în timp ce un apetit sexual excesiv era considerat tipic evreiesc. Consecinţa încălcării normelor respectabilităţii era în cel mai bun caz o conştiinţă vinovată, iar în cel mai rău, ostracizarea socială, ca în cazul eroinei lui Fontane, Effi Briest, care se constituie într-un studiu superb al problemelor abordate aici. Şi totuşi, în ciuda pudibonderiei opresive şi a jalnicei ignoranţe, mulţi au reuşit să se bucure de parteneriate sexuale satisfăcătoare. Regina Victoria s-a bucurat deplin de o viaţă sexuală viguroasă în contextul unei căsnicii fericite şi împlinite. Singurul ei regret era că practicarea amorului era prea adesea întreruptă de naşterea încă unui copil. Practicanţii medicinei ştiau că viziunea despre bărbaţii frustraţi şi femeile frigide era mai degrabă mitică, cel puţin în cadrul căsniciei.

Probabil că cel mai urât aspect al acestei situaţii nesatisfăcătoare era discrepanţa enormă dintre normativ şi practic, discrepanţă ce avea ca rezultat o morală dublă. Femeile burgheze trebuiau să rămână pure şi virgine până după căsătorie, iar bărbaţii burghezi, cărora nici prin gând nu le trecea să se căsătorească cu o femeie cu un „trecut“, respectau această convenţie. Aveau însă liber la femeile de condiţie mai joasă, indiferent că

erau servitoare domestice, țărănci, muncitoare în uzine sau prostituate. Așadar existau două tipuri de femei: mamele, surorile și soțiile caste și demne de venerație, și hetairele: târfa și servitoarea, ambele din clase mult inferioare, care incitau la aventuri încântătoare, dar sordide. Astfel de femei, ușurând dorințele sexuale ale bărbaților, ajutau la păstrarea virginității femeii burgheze, îndeplinind astfel un rol util. Gladstone, un salvator dedicat al femeilor căzute, a sintetizat memorabil această perspectivă, lăudând Grecia iubitului său Homer, pe motiv că „societatea acelei perioade nu s-a slujit de… coruperea profesională a unei părți a femeilor pentru a scuti de asalturi virtutea celorlalte“. Tinerii bărbați din burghezie treceau de la onanismul vinovat adolescentin la petrecerea unor ani, adeseori lungi, de burlăcie prin bordeluri sau întreținând amante din straturile inferioare. Drept urmare exista o frecvență îngrozitor de mare a bolilor venerice printre studenții universităților, dintre care Nietzsche constituie cel mai cunoscut exemplu, la care se adaugă o rată extrem de mare a copiilor nelegitimi în orașele universitare – Marburg fiind în fruntea acestei liste cu 37%. Toate acestea slujeau la accentuarea unei separări nesănătoase între sex și iubire. Sexul putea fi plăcut, dar era și periculos, murdar și vicios. Așadar sexul se făcea în compania femeilor stricate, chiar și după căsătoria cu o virgină idealizată. Dacă la Paris și la Viena întreținerea unei amante era o practică răspândită, germanii căsătoriți preferau bordelul în locul acelei *chambre séparé*, deși în Berlinul începutului de secol XX finanțarea carierei unei actrițe sau artiste de varieteu de succes devenise un simbol al statutului social.

Statisticile despre numărul de prostituate nu sunt decât niște evaluări foarte aproximative; ajunge să spunem că exista un număr mare de profesioniste în bordeluri sau pe stradă pe lângă semiprofesionistele *belles du jour*. Deși obținerea unor câștiguri imorale și indecența publică erau ilegale, prostituatele erau tolerate de poliție. Unele dintre ele erau verificate periodic de către autoritățile medicale. Clienții erau preponderent, dar nu exclusiv, din clasa mijlocie. Pe chestiunea prostituției s-au purtat dezbateri încinse și, cu toate că cel mai adesea erau superficiale și nechibzuite, cel puțin au ridicat vălul de pe un subiect tabu. Feministele denunțau dublul standard moral al burgheziei și solicitau suspendarea oricărui control al

surorilor lor din branşa sexului. Profesioniştii medicali insistau asupra măsurilor riguroase necesare stopării răspândirii bolilor cu transmitere sexuală, care la vremea respectivă constituiau o problemă la fel de gravă pe cât o constituie azi SIDA. Agenţiile poliţieneşti solicitau combaterea criminalităţii cercurilor interlope. Moraliştii denunţau prostituţia ca fiind încă un exemplu grăitor al relelor Babilonului modernităţii.

Ţărănimea era înfrânată de pedepse religioase, de tradiţie şi de concepţia despre onoare, însă nu împărtăşea dublul standard moral al burgheziei. Era mult mai deschisă şi mai tolerantă în chestiuni sexuale. Acelaşi lucru era adevărat şi în privinţa clasei muncitoare urbane, unde fără dubiu existau inhibiţii şi represiune sexuală, dar consecinţele transgresării normelor sociale în chestiuni sexuală erau văzute mai degrabă drept ghinion şi nu contravenţii faţă de un cod moral. Această atitudine era parte a procesului de secularizare a societăţii, în cursul căruia regulile conduitei sexuale nu mai erau hotărâte de preoţi şi pastori, ci de profesia medicală.

Dacă oamenii bisericii stabiliseră ce anume era păcătos, acum medicii stabileau ce era normal. În mod clar homosexualitatea era anormală şi un pericol evident la adresa statului şi societăţii, căci era specifică celor efeminaţi, vicioşi şi slabi. În Prusia, homosexualitatea masculină constituia infracţiune şi a rămas astfel şi în paragraful 175 al Codului Penal din Reichul german unit. În Republica Democrată Germană a rămas în vigoare până în 1968, iar în Republica Federală până în anul următor. Iniţial, paragraful nu se referea decât la copulaţia anală. Abia în al Treilea Reich au fost făcute ilegale toate formele de activitate homosexuală masculină, oricât de lax interpretate. Treptat, experţii noii „ştiinţe sexuale“ au început să conteste această vedere asupra homosexualităţii. Iwan Bloch, autorul unui studiu de mare succes *Sexul azi* (*Das Sexualleben unserer Zeit*, 1907), privea homosexualitatea fie ca pe un produs secundar al civilizaţiei moderne – concepţie care-i atrăgea mult pe pesimiştii culturali –, fie ca pe o trăsătură înnăscută care afecta adesea persoane foarte inteligente şi creatoare, astfel că meritau simpatie. Alţi cercetători importanţi, precum Havelock Ellis şi Magnus Hirschfeld, şi-au acordat sprijinul celor care revendicau decriminalizarea homosexualităţii, în timp ce comunitatea homosexualilor a pornit o campanie viguroasă pentru recunoaşterea

drepturilor lor. Rezultatul a fost o uşoară reorientare spre acceptarea homosexualităţii, dar homosexualii erau în continuare ostracizaţi, marginalizaţi, priviţi ca perverşi numai buni de judecat. În timp ce în Germania practicile homosexuale active nu erau sigure, în Italia nu erau expuse pericolului şi se găseau destui fii de ţărani şi tineri pescari frumoşi care păreau dispuşi să coopereze. Taormina a devenit un paradis al homosexualilor, păstrat pentru posteritate în fotografiile pe care le-a făcut Wilhelm von Gloeden tinerilor localnici, nuzi, cu cununi de laur şi în posturi vag clasice. Aceste imagini excitante au fost enorm de populare în anumite cercuri şi au stimulat şi mai mult industria turistică. Artiştii vedeau homosexualitatea şi ca pe un instrument util în lansarea atacului împotriva ipocritei morale burgheze. *Lulu* a lui Wedekind, cu lesbiana contesă Geschwitz, *Moarte la Veneţia* a lui Thomas Mann, *Rătăcirile elevului Törless* a lui Robert Musil şi poeziile lui Stefan George şi ale acoliţilor săi gay sunt exemple elocvente în acest sens, dar e puţin probabil că au avut cine ştie ce efect în schimbarea atitudinilor publice.

Un factor şi mai important în schimbarea treptată a atitudinilor faţă de sexualitate a fost ceea ce poate fi descris ca o redescoperire a corpului. De-a lungul întregului secol al XIX-lea fusese onorat şi larg consumat idealul grec al nudităţii, fie în forma monumentelor publice, fie a pornografiei soft pentru oameni de afaceri obosiţi. Lipsa de expresie, absenţa sufletului şi lipsa caracterului individual al sculpturii greceşti reflecta ideile contemporane despre sexualitate. Era distantă şi depersonalizată, chiar dacă era o forţă vitală şi tentantă. La începutul veacului douăzeci, se punea tot mai mult accent pe natural, pe sănătate şi pe sport. Hainele au devenit mai largi şi mai neoficiale, soarele şi apa erau percepute ca dătătoare de sănătate, iar băile în comun în costume ce descopereau tot mai mult corp au devenit obişnuite. Corpul uman era perceput drept ceva natural, vital şi chiar frumos. Germanii s-au situat în avangarda mişcării nudiştilor, care era parte dintr-un protest împotriva civilizaţiei moderne şi o întoarcerea rousseauistă la natură. Nudiştii aceştia erau departe de a fi nişte revoluţionari sexuali. Ei propagau o nuditate desexualizată, eliberată de falsă pudoare şi de lubricitate. Marea lor supărare era că revista lor *Die Schönheit* (*Frumuseţea*), ce conţinea fotografii nud, avea mare trecere la

voayeuri. Celebrarea corpului uman a accentuat şi mai mult diferenţa dintre masculin şi feminin. Cultul bărbatului, infiltrat adesea de o savoare distinct homoerotică, mai ales în mişcările de tineret, avea drept corelativ un cult al femeii ca frumuseţe sănătoasă şi fecundă. Cuplate, ele aveau să producă o naţiune sănătoasă, puternică şi vitalizată, care să activeze drept contrapondere la nervozitatea distrugătoare, concupiscenţa şi materialismul brutal al civilizaţiei moderne.

Note

24. Localitate în provincia italiană Reggio Emilia din nordul Italiei, locul penitenţei din 1077 a împăratului romano-german Henric IV, pentru anularea excomunicării sale de către papa Grigore VII. Este considerată un simbol al răsturnării raportului de forţe între papalitate şi imperiu (*n. tr.*).

25. Armă de foc improvizată, folosită de republicanul corsican Giuseppe Fieschi în tentativa de asasinat împotriva regelui Ludovic Filip al Franţei la 28 iulie 1835 (*n. tr.*).

26. Fr. Engels, *Originea familiei, proprietăţii private şi a statului*, publicat în 1884 (*n. tr.*).

CAPITOLUL 8
GERMANIA ȘI EUROPA. 1871–1890

CREAREA UNEI GERMANII UNITE ÎN CURSUL A TREI RĂZBOAIE a cauzat o revoluţie a echilibrului de puteri european. După cum spunea Disraeli în Casa Comunelor: „Acest război reprezintă revoluția germană, eveniment politic chiar mai important decât cea franceză. Nu există nici măcar o singură tradiție diplomatică să nu fi fost răsturnat.“ Noul stat era puterea dominantă în Europa, dar era înconjurat de vecini invidioși, resentimentari și neliniștiți, cărora le era dificil să se acomodeze noilor realităţi ale puterii politice. Oamenii de stat europeni încercau să se lămurească dacă Prusia-Germania va căuta să se extindă şi mai mult sau se va mulţumi cu noile sale frontiere. Avea Reichul să amenințe pacea în Europa sau se va concentra asupra presantelor probleme ale construirii statului? Indiferent de răspuns, Germania nu mai era o încropire de state nesemnificative, formând o zonă-tampon între Rusia şi Franța, o regiune în care se desfășurau armatele Europei, ci o putere majoră care putea nutri aspiraţii la hegemonie.

În această situație, Bismarck a ales singurul drum posibil. A trebuit să convingă puterile europene că Germania este saturată, că nu mai avea alte ambiţii teritoriale şi că nu voia decât să trăiască în pace cu vecinii săi.

Reichul german a avut de dovedit că era un nou-venit acceptabil printre naţiunile europene. Ceea ce constituia o problemă extrem de dificilă, pe care anexarea Alsaciei şi Lorenei o făcea practic insolubilă, căci distrusese echilibrul de putere şi asigurase duşmănia durabilă a Franţei. S-a dovedit a fi o moştenire dezastruoasă.

Bismarck era mai puţin perspicace decât Disraeli. El considera că existau motive foarte bune pentru care Germania ar fi putut trăi în libertate şi pace în viitorul previzibil. Franţa republicană era paralizată de plata despăgubirilor, dezbinată de disensiuni interne şi constituia un partener de neacceptat pentru Rusia ţaristă. Imperiul Habsburgic nutrea destule resentimente după umilinţa din 1866, însă avea mare nevoie de sprijin în Balcani împotriva Rusiei. Bismarck a fost iniţial hotărât să reziste propunerii lui Andrássy de constituire a unei alianţe antiruseşti, temându-se de posibilitatea ca Rusia să-şi depăşească antipatia faţă de Franţa republicană. În acelaşi timp, a făcut tot ce i-a stat în putinţă să împiedice orice încercare de reconciliere între Rusia şi Austro-Ungaria, caz în care libertatea de mişcare a Germaniei ar fi fost serios inhibată.

Rusia avea legături dinastice cu Germania, iar Bismarck a fost întotdeauna preocupat să păstreze linia de comunicare cu St. Petersburgul deschisă. Prusia şi Rusia îşi parafaseră hotărârea de a se opune uniţi polonezilor recalcitranţi prin Convenţia Alvensleben din 1863. Rusia a rămas cu bunăvoinţă neutră faţă de chestiunea unificării germane. Pe de altă parte, Rusia era în declin, panslavii câştigând tot mai multă influenţă, iar noua Germanie constituia atât o provocare, cât şi o ameninţare.

Nu e de mirare că pe Bismarck îl chinuia gândul la „coşmarul alianţelor“. Germania nu era în siguranţă decât dacă nici una dintre puterile din flancuri nu se aliau împotriva ei. Nu-şi putea garanta securitatea decât având Marea Britanie ca aliată, ceea ce ar fi fost imposibil, pentru că o astfel de alianţă ar fi făcut Germania mult prea puternică. Fiindu-i interzisă o astfel de alianţă, Bismarck n-a avut de ales decât să caute ameliorarea relaţiilor cu Austro-Ungaria şi cu Rusia, lucru care s-a dovedit extrem de dificil, căci ambele puteri doreau sprijin exclusiv. Bismarck nu-şi permitea aşa ceva, de teamă că una dintre părţi s-ar putea orienta spre Franţa. În ciuda retoricii sforăitoare, Liga celor Trei Împăraţi din octombrie 1873 n-a avut practic

nici o consecinţă. Se afirmau principiile conservatoare comune şi se acceptau pericolele puse de socialism, dar divergenţele dintre Rusia şi Austro-Ungaria în Balcani erau ireconciliabile. Rusia voia să îmbunătăţească relaţiile cu Franţa şi şi-a oferit sprijinul după înfrângerea umilitoare. Bismarck avea prea puţine de oferit Rusiei de teama de a nu-şi înstrăina Marea Britanie. În mod cert, Franţa avea să devină iar un jucător important.

Franţa s-a recuperat uluitor de rapid. Şi-a plătit compensaţiile mult mai repede decât se aşteptase cineva, obligându-i pe germani să-şi retragă trupele. În 1875, francezii au iniţiat reorganizarea şi mărirea armatei. Statul-major prusac a elaborat prompt planuri pentru un război preventiv. Bismarck, care a respins imediat ideea unui astfel de război, gândea în termenii contraatacului. Constantin Rössler, un ziarist cunoscut ca fiind portavocea cancelarului, a publicat la 8 aprilie 1875, în *Post*, un articol cu titlul „Se întrevede războiul?“. Era menit să-i convingă pe francezi să nu-şi continue planurile, pentru a nu stârni un război. Criza „Se întrevede războiul?“ a avut repercusiuni. Marea Britanie şi Rusia, la solicitarea Franţei, au denunţat comportamentul provocator al lui Bismarck. Simpatia faţă de Franţa s-a răspândit, iar tacticile de hărţuire ale Germaniei nu au fost primite bine. Criza a făcut ca Franţa să fie şi mai hotărâtă să-şi continue îmbunătăţirea armatei. Marea Britanie şi Rusia dovediseră că hotărârea comună de a păstra echilibrul de putere din Europa depăşea mult orice alte divergenţe ale lor în alte părţi ale lumii. Lui Bismarck i s-a dat o lecţie, pe care el a pus-o la inimă. Orice încercare a Germaniei de a-şi afirma hegemonia era menită să întâmpine rezistenţă imediată şi dârză.

Temperat de experienţa crizei „Se întrevede războiul?“, în vara anului 1877, Bismarck şi-a pus gândurile pe hârtie în timp ce se afla la băi, la Bad Kissingen. Date fiind rivalităţile dintre Marea Britanie şi Rusia, exacerbate de achiziţionarea de către Disraeli de acţiuni în Canalul de Suez în 1875, dintre Rusia şi Austro-Ungaria în chestiunea Balcanilor şi dintre Franţa şi Marea Britanie din cauza rivalităţii coloniale, Germania se bucura de un mare grad de libertate în calitate de „imperiu de mijloc“ în Europa. Bismarck conchidea: „Toate marile puteri cu excepţia Franţei au nevoie de noi, iar într-un viitor previzibil vor fi împiedicate să formeze coaliţii

împotriva noastră ca urmare a relațiilor dintre ele.“

CONGRESUL DE LA BERLIN

În timp ce Bismarck schița Memorandumul de la Kissingen, Balcanii erau din nou în agitație, iar optimismul său în privința securității Germaniei a scăzut rapid, pentru a se transforma curând în panică. Rusia, în alianță cu România, declarase deja război Imperiului Otoman, în aprilie, scoțându-i în scurt timp pe turci din Europa în ciuda pierderilor grele de la Plevna în 1877. Aceasta a fost una dintre bătăliile care au arătat ce nebunie este să încerci atacuri masive împotriva armamentului modern, o lecție pe care foarte puțini ofițeri au învățat-o. Prin Tratatul de la San Stefano din martie 1878 se crea o Bulgarie mare ce se întindea până la Marea Egee. Cum Bulgaria nu era în esență decât un satelit al Rusiei, atât Marea Britanie, cât și Austro-Ungaria erau hotărâte să stopeze extinderea puterii și influenței rusești într-o regiune în care ambele aveau interese vitale. Flota britanică s-a îndreptat spre Strâmtori pentru a apăra Constantinopolul, în timp ce Austro-Ungaria amenința să se alăture oricărei alianțe antiruse. Europa ajunsese iar pe buza prăpastiei și s-a convenit desfășurarea unei conferințe la Berlin.

Bismarck nu avea interese directe în Balcani și era îngrozit de posibilitatea de a fi târât într-un conflict. La începutul anului 1876, țarul l-a întrebat de ce parte s-ar situa în cazul unui război între Rusia și Austro-Ungaria în chestiunea Balcanilor, dar Bismarck a refuzat să i se forțeze mâna. Insista că păstrarea integrității Imperiului Habsburgic era interesul vital al Germaniei și a făcut tot ce a putut pentru a evita un război balcanic.

Dându-și seama că Tratatul de la San Stefano era inacceptabil pentru Austro-Ungaria, Bismarck a refuzat să o încurajeze să-i accepte termenii. În același timp, era vigilent să nu-i ofenseze pe ruși. Pe termen lung, era într-o poziție de nesusținut. A făcut tot ce a putut să rămână neutru. A refuzat să fie folosit de britanici împotriva rușilor, dar și de ruși împotriva austriecilor. Dar când ambițiile Rusiei au fost dejucate, iar în fața Congresului de la Berlin s-a pus Chestiunea Orientală, rușilor li s-a părut că Germania era evident părtinitoare față de Austro-Ungaria. Ca președinte al conferinței, Bismarck a anunțat că intenționa să acționeze ca un „agent onest“,

declarație primită cu scepticism de ruși. Gerson Bleichröder era de aceeași părere, remarcând că în toți anii de când era bancher, nu întâlnise o astfel de creatură.

Congresul de la Berlin a avut o desfășurare magnifică, fiind ultima mare întâlnire diplomatică de modă veche, vedetele sale fiind Bismarck, Disraeli și Gorceakov. Abilitățile lui Bismarck au fost general admirate, dar era inevitabil ca Rusia să nu se simtă umilită și frustrată. Congresul n-a putut face mult mai mult decât să confirme înțelegerea la care ajunseseră deja Marea Britanie și Rusia. Rușii ar fi primit orice era mai puțin decât confirmarea Tratatului de la San Stefano drept o scădere a prestigiului, astfel că erau înverșunați că germanii nu făcuseră nimic pentru a apăra cauza ambițiilor balcanice ale Rusiei. Cancelarul german a devenit țapul ispășitor convenabil pentru toate dezamăgirile Rusiei. Deși nu din vina sa, Bismarck și-a înstrăinat permanent Rusia și se deschidea calea către o alianță franco-rusă, care era cel mai rău dintre toate coșmarurile sale. Rusia a continuat să solicite sprijinul Germaniei împotriva Austro-Ungariei și a Marii Britanii. Bismarck și-a dat seama că prin poziția sa precară în mijlocul Europei, Germania nu-și permitea să ia partea cuiva. Cum una dintre puteri avea să insiste să facă exact acest lucru, arată lacunele de logică ale Memorandumului de la Kissingen.

DUBLA ȘI TRIPLA ALIANȚĂ

Relațiile dintre Germania și Rusia s-au deteriorat în lunile de după Congresul de la Berlin. Panslavii au lansat o campanie feroce împotriva Germaniei, iar cenzorii mereu vigilenți au permis apariția în presa rusă a unor atacuri vulgare la adresa cancelarului. Creșterea tarifelor din 1879, care avea ca obiectiv protejarea agriculturii germane față de exporturile rusești, a fost o altă sursă de neînțelegere. La 15 august 1879, o lună după intrarea în vigoare a noilor tarife, țarul i-a transmis kaiserului o scrisoare „ca o palmă peste obraz“, ce cuprindea, în cei mai aspri termeni, cererea ca Germania să-și clarifice poziția viitoare față de Rusia. Țarul îl învinovățea pe Bismarck pentru starea curentă deplorabilă a relațiilor dintre cele două țări, punând-o pe seama animozității personale nefondate a cancelarului față

de fostul său prieten prinţul Gorceakov. Îi reamintea lui Wilhelm serviciile deosebite pe care Rusia se oferise să i le facă Prusiei în 1870 şi avertiza că, dacă Germania continua să arate atâta ingratitudine, consecinţele vor fi „dezastruoase“.

Kaiserul şi cancelarul au fost profund şocaţi atât de tonul, cât şi de conţinutul acestei scrisori, cu ameninţările sale belicoase. Wilhelm, rănit de acuzele ţarului, era preocupat să facă front comun cu o putere conservatoare pentru care avea multă afecţiune. Bismarck era panicat şi întrevedea o alianţă între Rusia, Austro-Ungaria şi Franţa, care avea să aducă distrugerea Germaniei. Memorandumul de la Kissingen se dovedea a nu fi fost decât dorinţă deşartă. Germania avea nevoie de un aliat împotriva Rusiei, iar acel aliat nu putea fi decât Austro-Ungaria. Rezultatul a fost Dubla Alianţă încheiată în octombrie 1879. Semnatarele erau de acord să se sprijine activ una pe alta în cazul unui atac din partea Rusiei, iar în alte circumstanţe să păstreze o neutralitate binevoitoare. Tratatul urma să fie revăzut după cinci ani.

Wilhelm se opunea ferm rupturii radicale a lui Bismarck cu tradiţia prorusă a politicii externe prusace şi germane. A avertizat pătrunzător că astfel s-ar putea ajunge la o alianţă între Rusia şi Franţa. A solicitat să se întâlnească cu ţarul la Alexandrovo la începutul lunii septembrie într-o tentativă de diplomaţie personală, pe care Bismarck a condamnat-o imediat drept un „Olmütz embrionar“. Această iniţiativă nu a îmbunătăţit cu nimic situaţia. În sfârşit, kaiserul a fost de acord cu Dubla Alianţă, după alte ameninţări cu demisia din partea lui Bismarck. Wilhelm observa caustic că, din câte se părea, cancelarul era mai important decât împăratul.

Bismarck a prezentat Dubla Alianţă ca pe o reînviere a Confederaţiei germane într-o „formă contemporană adecvată“, însă nu era decât curaj de faţadă, având să realizeze în curând că făcuse o mişcare pripită şi posibil cu consecinţe fatale. Maestrul diplomaţilor îşi legase mâinile la spate, iar timpul cât a mai rămas în funcţie şi l-a consumat în prestidigitaţii, încercând să se elibereze. Abia se uscase cerneala pe tratat, că Bismarck şi-a dat seama că putea fi folosit şi ofensiv. Austro-Ungaria putea provoca Rusia, iar apoi putea apela la ajutorul Germaniei. Drept urmare, Bismarck a trimis numeroase note ambasadei vieneze, solicitând rezistenţă cu orice preţ faţă

de orice tentativă de a denatura spiritul tratatului în această direcţie. Succesorii lui Bismarck au ignorat aceste restricţii. Dubla Alianţă a fost reinterpretată astfel încât să însemne angajamentul solemn al celor două state de a rămâne unite în indiferent ce împrejurări într-o demonstraţie incisivă de „loialitate Nibelungică“.

Optând pentru Austro-Ungaria, Germania a crescut probabilitatea ca Rusia să se orienteze spre Franţa. Bismarck ştia că fără sprijin rusesc Franţa n-ar fi putut ataca niciodată Germania. Din 1871 statul-major general prusac presupunea că următorul război avea să se desfăşoare pe două fronturi. Remarcile lui Bismarck cum că Dubla Alianţă avea să silească Rusia să se apropie de Germania s-au dovedit şi ele a fi doar dorinţe deşarte. În septembrie 1871, tatonase atitudinea guvernului britanic faţă de eventualitatea unui război cu Rusia. Disraeli nu se angajase în nici un fel. Liberalii erau din nou la putere, astfel că Bismarck, oripilat de liberalismul gladstonian, n-a mers mai departe în această direcţie. Deocamdată nu vedea nici o necesitate de a alege decisiv între Marea Britanie şi Rusia.

Liga celor Trei Împăraţi a fost reînviată în 1881, dar în secret, pentru a nu încinge spiritele panslaviste. Din nou a fost prea puţin substanţială. Rusia a promis să rămână neutră în eventualitatea unui conflict între Franţa şi Germania. Germania se obliga să nu se amestece în nici un conflict între Marea Britanie şi Rusia. Pentru Bismarck, obiectivul era să evite conflictul dintre Rusia şi Austro-Ungaria în Balcani şi să contracareze revendicările panslaviste pentru legături mai strânse între Rusia şi Franţa. Îşi imagina că era din nou un „agent onest“ între Austro-Ungaria şi Rusia, refuzând astfel să vadă norii de la orizont. În timp ce armata prusacă cumpănea problemele puse de un război pe două fronturi împotriva Rusiei şi a Franţei, în 1884 Bismarck s-a asigurat de reînnoirea acordului tripartit pentru încă trei ani.

Între timp, în 1882, Dubla Alianţă devenise Tripla Alianţă, odată cu includerea Italiei. Italia era iritată de anexarea Tunisului de către Franţa în 1881 şi de excluderea sa din Egipt. Italia s-a apropiat de Dubla Alianţă în încercarea de a-şi întări poziţiile în Libia şi Albania. Date fiind diferendele dintre Italia şi Austro-Ungaria în Balcani şi în chestiunea Tirolului de Sud, tratatul avea o valoare îndoielnică. În 1883, România s-a alăturat şi ea alianţei, sperând să fie protejată împotriva Rusiei. Cum problema perenă a

Transilvaniei otrăvea relaţiile dintre Austro-Ungaria şi România, nici această mişcare nu a întărit alianţa; şi nici sprijinul tacit al Imperiului Otoman şi Spaniei.

Germania se afla acum în miezul a două alianţe cu obiective contradictorii: un sistem de alianţe în extindere bazat pe Dubla Alianţă şi Liga celor Trei Împăraţi: cea dintâi era antirusă şi probritanică, cea de-a două prorusă şi antibritanică. Bismarck a numit această ciudăţenie „jonglerie cu cinci bile“. Germania părea să fie în termeni rezonabili de buni cu toate puterile, cu excepţia Franţei, fără să fi făcut angajamente ferme. Situaţia era cu totul instabilă. Nici chiar un maestru diplomat precum Bismarck nu era probabil să ţină toate cele cinci bile în aer pentru prea mult timp.

COLONIALISMUL

În 1881, Bismarck anunţa: „Cât timp voi fi cancelar, nu va exista nici o politică colonială.“ În 1871, Bismarck tratase sugestia francezilor ca Germania să ocupe Indochina în locul Alsaciei şi Lorenei cu râsete batjocoritoare. Cu toate astea, în 1884–85, Germania îşi stabilea colonii în Africa de Sud-Vest, în Africa de Est, în Togo şi Camerun, în Noua Guinee, în arhipelagul Bismarck, în insulele Solomon şi Marshall.

Motivele pentru care Bismarck a intrat în cursa pentru colonii sunt numeroase şi diverse. El ştia că sunt costisitoare, obositoare şi potenţiale surse de conflict, dar ofereau anumite avantaje. Unele din greutăţile cauzate de criza economică puteau fi compensate prin deschiderea unor pieţe noi pentru bunurile germane, prin asigurarea rezervelor de materii prime şi prin crearea unei zone comerciale autarhice, protejate de exigenţele comerţului mondial. Atenţia germanilor nemulţumiţi putea fi distrasă de la preocupările legate de politicile interne şi aţâţată de viziunea unei misiuni peste mări. De asemenea, poziţia periculos de expusă a Germaniei în Europa Centrală putea fi mascată atrăgând atenţia la imperiul ei de peste mări. Drept urmare, cancelarul a decis să folosească chestiunea colonială în programul alegerilor din 1884. Şi-a denunţat oponenţii că erau lipsiţi şi de patriotism, şi de viziune. Făcând colonialismul problema centrală, spera să submineze

poziția prințului moștenitor probritanic și liberal, ceea ce iarăși era întru câtva îndoielnic. Frederic era un sprijinitor entuziast al proiectului din Samoa și împărtășea în bună măsură entuziasmul popular pentru colonii. Poate că această politică colonială antiengleză putea deschide calea către îmbunătățirea relațiilor cu Franța, cum a părut să fie cazul în timpul Conferinței pentru Congo desfășurată la Berlin în iarna 1884–85.

Era perioada de vârf a imperialismului european: competiția pentru ocuparea Africii devenea tot mai frenetică, iar imperialismul captase imaginația populară. Coloniile erau percepute ca semne adecvate ale statutului de mare putere. Asociația Colonială Germană (*Deutsche Kolonialverein*) a fost înființată în 1882, printre cei mai importanți membri ai săi aflându-se Miquel[27] și prințul Hohenlohe-Langenburg. Societatea Germană pentru Colonizare (*Gesellschaft für deutsche Kolonisation*) avea membri mult mai puțin suspuși. Era condusă de dr. Carl Peters, un tânăr psihopat, aventurier și violator, care a pornit cucerirea coloniilor din Africa de Est. În 1885, cele două organizații s-au contopit în Societatea Colonială Germană (*Deutsche Kolonialgesellschaft*). Colonialismul era o cauză cu o popularitate imensă, astfel că societatea va avea în curând aproximativ 10.000 de membri.

Bismarck a sperat inițial să implice statul cât mai puțin posibil în afacerile coloniale. Majoritatea coloniilor au fost inițiate atunci când Reichul a garantat protecție comercianților și aventurierilor care au început afaceri în Africa și în Mările Sudului. Carl Peters era un exemplu extrem și neatrăgător al acestui soi. Exemplul său a fost urmat de Adolf Lüderitz în Africa de Sud-Vest, Adolf Woermann în Togo și Camerun, și Adolph von Hansemann de la Diskonto-Gesellschaft în Noua Guinee, printre mulți alții.

Aceste protectorate au intrat în coliziune cu reprezentanții altor puteri imperialiste și au solicitat sprijin. Ca urmare, adesea colonialiștii erau aceia care trăgeau sforile la Berlin. Bismarck se mulțumea să încurajeze tensiunile rezultate cu Marea Britanie, dar detesta faptul că prea adesea cei mici le porunceau celor mari. Treptat, protectoratele neoficiale au devenit colonii oficiale, dar Bismarck și-a pierdut curând și puținul entuziasm pe care-l avusese pentru întreprinderea colonială.

În 1885, în Franța a căzut guvernul colonialist Ferry, iar țara s-a orientat

spre revanşă în timpul guvernului condus de fostul ministru de război, Boulanger, un personaj impetuos şi întru câtva absurd, poreclit „Général Revanche“. În timpul când Franţa se apropia tot mai mult de Rusia, tensiunile dintre Germania şi Franţa s-au intensificat odată cu afacerea de spionaj Schnaebelé[28]. Între timp, alegerile din Marea Britanie i-a dat câştigători pe conservatorii conduşi de lordul Salisbury, despre care se credea că are o predispoziţie pentru Germania. Boulanger a căzut în 1887, dar „bărbatul pe cal alb“ încă se bucura de un enorm sprijin popular şi a plănuit o lovitură de stat, care s-a dovedit a fi un eşec, astfel că Boulanger a fugit din Franţa în 1889. Până în acest moment, Bismarck îşi pierduse deja interesul pentru peripeţii coloniale. Arătând harta Europei, i-a spus unui vizitator că Germania era la mijloc, între Franţa şi Rusia. „Asta, a spus el, este harta mea a Africii.“ În 1890 a făcut demersurile pentru a schimba cu Marea Britanie Helgolandul pentru Zanzibar, indicând astfel că nu mai era interesat de imperiul colonial şi că se concentra din nou asupra afacerilor europene.

Aproape toate presupoziţiile de la baza politicii coloniale a lui Bismarck s-au dovedit false. Poziţia Germaniei ca „imperiu din mijloc“ era slăbită de colonii, care nu puteau fi apărate fără construirea unei mari flote, care la rândul ei ducea la şi mai multe complicaţii. Din punct de vedere economic, coloniile au adus prea puţină uşurare. Doar 0,1% din exporturile germane mergeau spre colonii. La fel, doar 0,1 din importuri veneau de acolo. În 1905, numai 2% din capitalul german era investit în colonii, unde nu locuiau decât 6.000 de germani, majoritatea funcţionari de stat şi soldaţi. Chiar şi pe termen scurt, câştigurile l-au dezamăgit pe cancelar. Nici măcar nu a câştigat majoritatea în alegerile din 1884. Pe termen lung, episodul colonial a dezlănţuit forţele distrugătoare ale naţionalismului, rasismului şi imperialismului, care s-au cuplat cu tot mai intensele sentimente antibritanice, toate acestea formând o parte majoră a moştenirii dezastruoase a lui Bismarck. Se deschidea drumul spre transgresiunea „politicii mondiale“.

COLAPSUL SISTEMULUI DE ALIANȚE AL LUI BISMARCK

Sistemul de alianţe elaborat şi contradictoriu al lui Bismarck a început să se destrame. În 1885, prinţul german Alexander von Battenberg, care fusese ales prinţ al Bulgariei în 1879, a fost încurajat de britanici că anexeze Rumelia de est, afirmându-şi independenţa faţă de Rusia. Austria l-a sprijinit pe Alexander, acţionând astfel împotriva spiritului şi literei Ligii celor Trei Împăraţi. Alexander a fost răpit, eliberat şi, pus sub o presiune extremă de către Rusia, a abdicat în septembrie. Apoi s-a întors acasă la Darmstadt. În anul următor, un alt prinţ german, Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha, ofiţer în armata austro-ungară, a fost ales prinţ al Bulgariei. Rusia a refuzat să-l recunoască pe noul prinţ. Liga celor Trei Împăraţi era acum în ruine, ruptura dintre Austro-Ungaria şi Rusia fiind definitivă.

Bismarck a încercat să medieze o înţelegere între Austro-Ungaria şi Rusia şi şi-a avertizat aliatul că, în acel caz, Germania nu avea nici o obligaţie faţă de el conform termenilor Dublei Alianţe. Înclina să simpatizeze cu poziţia Rusiei, în ciuda masivului sprijin popular german pentru Ferdinand. Asta nu i-a atras însă nici o simpatie la Petersburg. Ruşii învinovăţeau mai curând Germania decât Austro-Ungaria pentru pierderea controlului asupra Bulgariei şi pentru înfrângerea umilitoare din Balcani. Din perspectiva panslaviştilor, avea loc o repetare a ceea ce ei percepuseră ca fiind politicile antiruseşti ale lui Bismarck din timpul Congresului de la Berlin. Încă o dată, ambiţiile lor balcanice fuseseră spulberate din cauza lipsei de sprijin din partea Berlinului. Acei slavofili şi occidentalizanţi care argumentaseră în favoarea unei alianţe cu Franţa câştigau acum teren.

Rusia nu era încă cu totul pregătită să accepte ca parteneră Franţa republicană, ţara care îi primea cu braţele deschise pe revoluţionarii ruşi şi care simpatiza cu Polonia. Ministrul de externe, Giers, era doritor să menţină relaţii amicale cu Berlinul, dar ziaristul Mihail Katkov, un panslavist extrem de popular, susţinător al alianţei cu Franţa, era un factor de influenţă puternic. Până la urmă, forţele economice sunt cele care au adus împreună cele două ţări. Tarifele protecţioniste impuse de Germania în 1879 au afectat negativ comerţul cu Rusia. Anterior, 34% din exporturile ruseşti mergeau către Germania, de unde proveneau 44% dintre importurile sale. Situaţia a fost exacerbată de alte două măriri ale tarifelor de către Germania şi de răspunsurile inevitabile ale Rusiei. Drept urmare,

exporturile de grâne din Rusia au scăzut, în timp ce rușii nu mai aveau aceeași capacitate de a importa bunuri industriale vitale, esențiale pentru modernizarea economiei. Între 1879 și 1885, tarifele agricole ale Germaniei s-au triplat. În Rusia acestea au fost percepute ca o serie de măsuri punitive, în mod deliberat neprietenoase, menite să îi paralizeze eforturile de a genera capitalul necesar industrializării. Mai mult, până la 80% din volumul de capital străin al Rusiei provenea din împrumuturi negociate la bursa din Berlin. În Germania s-au auzit proteste puternice împotriva contramăsurilor rusești, care solicitau încetarea exportului de capital în Rusia.

Italia a ajuns la o înțelegere cu Marea Britanie în chestiunea Mediteranei, ce avea să fie mai târziu susținută și de Austria. Astfel, Bismarck a putut negocia înnoirea Triplei Alianțe în februarie 1887. Spera să apropie Marea Britanie de Tripla Alianță, formând astfel un front comun împotriva unei Rusii tot mai ostile. În decembrie, acordul asupra Mediteranei nu doar forma baza unei Triple Alianțe orientale secrete și neoficiale, între Austro-Ungaria, Italia și Marea Britanie, ci în plus garanta statu-quoul în Balcani și în Imperiul Otoman. Aceasta avea ca scop dejucarea ambițiilor Rusiei în regiune. Creșterea efectivelor armatei între 1886–87, aparent pentru a contracara Franța revanșardă, erau și un răspuns la legăturile mai strânse dintre St. Petersburg și Paris, marcate de discuțiile dintre statele-majore ale Rusiei și Franței din 1886.

În luna iunie a aceluiași an, Bismarck a semnat „Tratatul de Reasigurare“ cu Rusia. Bismarck a fost întotdeauna atent să păstreze deschisă linia de comunicare cu St. Petersburgul, și era oripilat de entuziasmul popular generalizat față de un atac preventiv împotriva Rusiei, pentru care pledau Moltke și Waldersee în statul-major, și Holstein la Ministerul de Externe. Bismarck era acum hotărât să calmeze situația. Inițiativa le-a aparținut rușilor, iar Bismarck s-a grăbit să accepte sugestia. Rusia și Germania au convenit că trebuiau să rămână neutre în eventualitatea unui atac neprovocat din partea Franței sau Austriei asupra oricăruia dintre semnatari. Germania a acceptat că Bulgaria intra în sfera de influență rusă și a promis sprijin diplomatic, în caz că Rusia ar fi considerat necesară ocuparea Strâmtorilor.

Tratatul de Reasigurare era o inițiativă foarte ambițioasă care nu se

potrivea prea bine cu alte angajamente ale Germaniei. Acesta era împotriva spiritului Triplei Alianţe şi a literei Acordul Oriental, în plus, decizia asupra caracterului „neprovocat“ al atacului rămânea la latitudinea semnatarilor. Acest acord nu-i oferea Germaniei protecţie împotriva Rusiei. În cel mai bun caz, cum remarca Herbert von Bismarck, i-ar fi împiedicat pe ruşi să atace timp de şase sau opt săptămâni. Nu făcea nimic pentru a rezolva problema rivalităţii dintre Austro-Ungaria şi Rusia în Balcani. Era foarte îndoielnic că avea să preîntâmpine alianţa Rusiei cu Franţa. În cel mai bun caz, Bismarck a ţinut deschisă linia de comunicare cu St. Petersburgul şi a câştigat ceva timp, dar Holstein era întru câtva îndreptăţit să denunţe acest tratat drept „bigamie politică“.

Relaţiile dintre Germania şi Rusia s-au înrăutăţit constant. Entuziaştii unui război preventiv au lansat o campanie masivă în presa germană. La Ministerul de Externe, Holstein, pe la spatele lui Bismarck, încuraja Austro-Ungaria să adopte o linie mai dură faţă de Rusia. Bancherii şi industriaşii solicitau măsuri punitive mai puternice împotriva Rusiei. Tarifele importurilor de grâne au fost ridicate din nou în 1887, astfel că ajunseseră să fie de cinci ori mai mari decât în 1879. S-au impus şi alte restricţii asupra importurilor de carne şi vite. Băncii Reichului i s-a interzis să plătească în avans asigurările ruseşti, precipitând astfel vânzarea panicată a obligaţiunilor de stat ruseşti. Numeroşi cetăţeni ruşi au fost expulzaţi din Reich. Ruşii au răspuns crescând tarifele mărfurilor industriale, iar străinilor li s-a interzis să cumpere sau să transfere proprietăţi funciare în Rusia, măsură ce a afectat un mare număr de proprietari germani din provinciile vestice. Panslaviştii s-au dezlănţuit împotriva Germaniei, solicitând consolidarea relaţiilor cu Franţa. În căutare disperată de capitaluri, guvernul rus s-a orientat mai întâi spre Amsterdam, apoi spre Paris. Francezii au răspuns investind masiv în Rusia, numai pentru a pierde totul în 1917.

Era evident că Bismarck pierde controlul. Probabil că-şi închipuise că îi liniştea pe entuziaştii războiului preventiv împotriva Rusiei mărind presiunea asupra Rusiei, dar în acelaşi timp se folosea de aceste măsuri pentru a convinge St. Petersburgul de dezirabilitatea ameliorării relaţiilor cu Germania. Nu şi-a dat seama că trecuseră vremurile când Germania putea acţiona singură. Legat de Austria, nu mai putea opta pentru Rusia. O alianţă

cu Franța era de neconceput. Apropierea de Marea Britanie din 1889 a eșuat pentru că Bismarck nu era de acord să sprijine Marea Britanie împotriva Rusiei, în schimbul sprijinului împotriva Franței. În orice caz, Marea Britanie nu avea nevoie de Germania, iar Salisbury nu-și dorea să fie legat printr-o alianță oficială. Relațiile dintre cele două țări au rămas însă bune, în ciuda eșuării acestor discuții.

Diplomația germană în timpul lui Bismarck a fost întreprinderea unui singur om, chiar dacă uneori a trebuit să lupte crâncen cu kaiserul pentru a-și impune dorințele. În politicile interne, a primit recomandări, a ascultat sugestii și a profitat de ideile altora. În politica externă, a acționat de unul singur, conform unui set de presupuneri care se demodau rapid într-o eră a imperialismului și a naționalismului feroce. Principiile Memorandumului de la Kissingen nu se mai aplicau, era imposibil să ții mereu cinci mingi în aer, iar imperiul „saturat“ din mijloc nu mai era în siguranță.

Note

27. Johannes Franz Miquel, om de stat prusac.

28. Guillaume Schnaebelé a fost un oficial francez din Alsacia, arestat de germani în aprilie 1887. Circumstanțele sunt neclare, însă se presupune că arestarea a fost instigată de Bismarck. Incidentul a degenerat, riscând să se transforme în război (*n. tr.*).

CAPITOLUL 9
GERMANIA WILHELMINĂ. 1890–1914

KAISERUL NU ERA CU MULT MAI MULT DECÂT UN PREŞEDINTE EREDITAR AL BUNDESTAGULUI, un monarh printre alţii, un *primus inter pares*, dar era axul în jurul căruia se învârtea întregul sistem. Bismarck îşi croise o poziţie de putere într-atât de extraordinară încât se discuta mult despre „dictatura cancelarului“, „cezarism“ şi „bonapartism“, dar, lucru pe care îl ştia prea bine, cancelarul era nesemnificativ fără sprijinul deplin al kaiserului şi regelui. Acesta este motivul pentru care se temea de ziua morţii lui Wilhelm I, când la tron avea să-i urmeze fiul său periculos de liberal. Kaiserul era un soldat de profesie, fără imaginaţie şi reacţionar, cu o inteligenţă limitată, dar cu un puternic simţ al obligaţiilor, responsabilităţilor şi îndatoririlor înaltei sale poziţii, ceea ce i-a atras respectul, dar nu şi dragostea poporului său. De-a lungul anilor, Bismarck l-a silit să se supună, astfel încât kaiserul s-a retras în fundal.

Kaiserul a murit în 1888, crucialul „an al celor trei kaiseri“, la vârsta de 90 de ani. Fiul său Friedrich III era căsătorit cu fiica mai mare a reginei Victoria, o femeie cu voinţă puternică şi cu tendinţe liberale faţă de care soţul ei avea multă simpatie. Era îndoielnic că viziunea de coşmar a lui Bismarck, a unui „guvern Gladstone german“, avea să se împlinească vreodată. Candidatul lui Friedrich pentru acest rol, amiralul Stosch, nu se

putea spune că era din acelaşi material ca şi Gladstone, iar liberalismul german o luase deja pe drumul său. Oricum, nefericitul nou kaiser, care suferea de cancer laringian, a murit după o domnie de doar 99 de zile. Nietzsche, care nu era în nici un caz liberal, a proclamat că moartea lui Friedrich III era o nenorocire în egală măsură imensă şi decisivă pentru Germania. Cum fiul acestuia, Wilhelm II, a fost indiscutabil o nenorocire imensă şi decisivă nu numai pentru Germania, dar şi pentru restul Europei, istoria avea să demonstreze că această judecată fusese judicioasă. Era o perspectivă împărtăşită de un alt mare contemporan – Max Weber.

Cel pe care unchiul său englez, Edward VII, îl descria drept „cel mai eminent ratat din istorie“, Wilhelm II, la cei 29 de ani ai săi, era talentat, dar superficial, un fanfaron nevrotic şi un visător romantic, un pozeur militarist şi un pătimaş măcelar de animale sălbatice, tată a şapte copii, care era cum nu se poate mai fericit în cercurile exclusiviste ale intimilor săi homosexuali şi travestiţi. Bismarck spunea despre el că ar fi vrut să fie aniversarea sa în fiecare zi. Alt mucalit observa că Wilhelm ar fi vrut să fie mireasă la fiecare nuntă, cerb la fiecare vânătoare şi cadavru la fiecare înmormântare. Ura stăruitoare a kaiserului faţă de Anglia era dictată de un sentiment de inferioritate şi de ura patologică faţă de mama sa englezoaică, pe care, imediat după moartea tatălui său, a pus-o în arest la domiciliu, acuzând-o de furtul unor documente de stat. Considera că braţul său schilod, care îi producea multe neplăceri, era rezultatul maşinaţiunilor sinistre ale ginecologului mamei sale. Acest personaj contradictoriu, impetuos, exagerat de teatral, arogant şi totuşi profund nesigur de sine întruchipa multe dintre contradicţiile Germaniei vremurilor sale. Dorinţa sa de a fi popular şi pasiunea pentru spectacolul bombastic nu erau deloc tipic prusace, ci manifestarea noilor trăsături germane: impetuozitatea, fanfaronada şi agresivitatea. Tânărul kaiser era un judecător excepţional de prost al caracterelor şi capacităţilor, astfel că s-a înconjurat de o grămadă de sfetnici deplorabili. Rezultatul a fost stagnarea în afacerile interne, împletită cu o politică externă tot mai neadecvată, nestăpânită şi agresivă. Era reţeta dezastrului.

Tânărul împărat lăsase de mult să se înţeleagă cât se poate de clar că voia să scape de umbra unui cancelar care era cu 44 de ani mai în vârstă şi care

supravieţuise mult peste perioada sa de popularitate. Le spunea acoliţilor săi: „Am să-l mai las pe moş să-şi facă de lucru încă vreo şase luni, apoi am să guvernez eu însumi.“ Primul măr al discordiei cu cancelarul a fost modul de abordare a social-democraţilor. Kaiserul era deocamdată acaparat de ideile foarte la modă în acel moment ale predicatorului curţii, Adolf Stoecker. Văzând că legile antisocialiste eşuaseră mizerabil, Wilhelm şi-a anunţat intenţia să devină un „kaiser social“ şi să-şi câştige dragostea supuşilor săi proletari printr-o serie de reforme sociale, condimentate cu o doză sănătoasă de antisemitism. Bismarck considera aceste idei absurde şi voia să-şi continue politicile represive.

În 1889 a avut loc o grevă majoră a minerilor din bazinul Ruhr. La apogeul grevei, 140.000 de mineri au lăsat uneltele din mâini. Armata abia aştepta să-şi încerce puterile pe greviști, dar Bismarck a ţinut-o pe loc, sperând că adâncirea crizei îi va produce un şoc burgheziei satisfăcute. Wilhelm II a hotărât să-şi demonstreze nou descoperita afecţiune pentru masele muncitoare şi a primit în audienţă o delegaţie a greviştilor. Acest gest surprinzător a produs un miracol. Proprietarii minelor şi-au exprimat disponibilitatea de a negocia, iar greva a încetat.

Schiţa propunerii lui Bismarck de a prelungi pe termen nelimitat legile antisocialiste a fost respinsă de o majoritate solidă a deputaţilor din Reichstag, inclusiv de conservatorii germani, iar apoi kaiserul a fost de acord cu desfăşurarea unor noi alegeri parlamentare. Rezultatul a fost înfrângerea zdrobitoare a cartelului lui Bismarck. Deşi Bismarck îşi pierduse majoritatea parlamentară, a propus reintroducerea măsurilor antisocialiste, cuplându-le cu propunerea unei legi prin care să se interzică grevele şi cu solicitarea unei creşteri substanţiale a armatei. Reichstagul urma să fie silit să se supună prin ameninţarea cu o altă rundă de alegeri şi chiar cu posibilitatea unei lovituri de stat. În disperare de cauză, Bismarck s-a adresat vechiului său inamic, Windthorst, propunând o coaliţie cu Partidul Centrului, însă era prea târziu. Kaiserul a refuzat să-şi înceapă domnia adoptând o direcţie conflictuală cu mişcarea muncitorească. Pe 17 martie 1890 a cerut demisia lui Bismarck. A primit-o a doua zi.

SISTEMUL DE GUVERNĂMÂNT AL LUI WILHELM II

Noul kaiser era hotărât să fie propriul său cancelar, iar miniștrii săi aveau să fie „caii de dârvală“. În 1891, într-un mesaj public, kaiserul declara: „Doar o singură persoană poate fi stăpânul Reichului, iar eu nu pot tolera pe nimeni altcineva!“ Respingând Reichstagul drept „cuşca imperială cu maimuțe“, s-a înconjurat cu o seamă de consilieri şi acoliți care îi încurajau ambițiile neoabsolutiste. Cei mai importanți dintre aceştia erau şefii cabinetelor administrației, armatei şi marinei, care erau responsabili de toate promoțiile şi numirile în serviciile lor. La aceştia se adăugau adjutanții şi ofițerii de legătură, ale căror acțiuni depăşeau cu mult mandatul lor constituțional. La fel de important era cercul prietenilor săi intimi dimprejurul hermafroditului Philipp Eulenburg, despre care prietenii săi vorbeau folosind pronumele feminin „ea“, prin intermediul cărora Holstein şi Bülow au captat atenția regelui.

Natura precisă a Germaniei wilhelmine a fost subiectul multor dezbateri încinse. Erich Eych vorbea despre „guvernarea personală“ a lui Wilhelm II, dar a fost atacat curând de istoricii care argumentau că aceasta nu era decât joc de oglinzi şi fumigene şi că, dincolo de instigările retorice, era prea puțină substanță. Faptul că avea prieteni influenți nu e nici surprinzător şi nici nemaipomenit. La urma urmei, şi Bismarck avusese dificultăți de a contracara influența împărătesei Augusta asupra lui Wilhelm I. Mai mult, Wilhelm II era incapabil de guvernare. Îşi schimba mereu părerile, se răzgândea frecvent, iar impetuozitatea sa i-a atras porecla de „Wilhelm cel Brusc“. Era incapabil de muncă sistematică; călătorea câte şase luni pe an, se trezea foarte târziu şi îşi petrecea majoritatea orelor de veghe la masă, la plimbare sau savurând tumultul monden. Aşadar nu trebuie să ne mire că generalii săi erau hotărâți să facă tot posibilul pentru a-l împiedica pe acest „războinic suprem“, incompetent din punct de vedere militar, să-i conducă în luptă.

Istoricii structuralişti, precum Hans-Ulrich Wehler, au dezvoltat această temă, ajungând să-l numească pe Wilhelm II „kaiserul-umbră“. În această versiune, viața politică a Germaniei wilhelmine era determinată de economie, de structura anonimă de putere şi de conflictele de clasă speculate de grupurile de interese, de birocrație şi de armată. Personalitatea kaiserului era aşadar irelevantă. În cadrul acestor determinanți structurali, o

altă persoană n-ar fi făcut nici o diferenţă. John Röhl a atacat viguros această interpretare larg acceptată, a rezistat acuzelor că ar face istorie „personificată“ şi a făcut mult pentru restabilirea credibilităţii conceptului de „guvernare personală“, chiar dacă într-un sens preponderent negativ.

Aşa cum se întâmplă adesea în astfel de dezbateri, adevărul se află undeva la mijloc. Într-adevăr, la curte se făcea multă retorică goală, bombastică. Kaiserul era un pozeur cu gura mare şi cu pretenţii absolutiste, însă, dincolo de acestea, era puţină substanţă. Pe de altă parte, a fost mai mult decât un kaiser-umbră: puterea şi influenţa sa erau considerabile, dar numai atunci când alegea să intervină. Avea anumite proiecte dragi pe care le-a promovat şi intervenea, de obicei cu efecte dezastruoase, în politica externă. Şi mai important, spre deosebire de bunicul său care lăsase majoritatea acestor decizii în seama lui Bismarck, Wilhelm II acorda multă atenţie numirilor în funcţii-cheie. Bülow şi Tirpitz au fost oamenii kaiserului, ingredientele esenţiale ale „guvernării personale“. Două mari crize din timpul domniei sale i-au retezat avântul. Prima a fost campania de presă împotriva „camarilei“ de la curte, condusă de necruţătorul ziarist Maximilian Harden, care i-a expus ca homosexuali pe prietenii intimi şi influenţi ai kaiserului, Philipp zu Eulenburg şi Kuno von Moltke. A doua a fost umilirea kaiserului în afacerea *Daily Telegraph* din 1908, care a dus la demisia lui Bülow. Succesorul acestuia, Bethmann-Hollweg, era un birocrat care urcase treptele ierarhice ale administraţiei prusiene. Nu era nici curtean, nici linguşitor şi, în mod cert, nu era un instrument al guvernării personale a kaiserului.

Cu toate acestea, carierele depindeau de favoarea regală, ceea ce încuraja o atmosferă de oportunism şi linguşeală dezgustătoare la curte, o căutare abjectă a favorii Preaînaltului. Oamenii kaiserului, de la cancelarul Bülow în jos, făceau eforturi extreme pentru a-l proteja de critici şi de neplăcuta realitate, reuşind să-l influenţeze şi chiar să-l manipuleze. Temperamental, Wilhelm II era un modernizator pasionat de tehnică, dar îngrozit de război; însă anturajul său a reuşit să-l influenţeze în asemenea măsură, încât a devenit mai conservator şi mai beligerant, astfel că era predispus să facă declaraţii grotesc de reacţionare şi să jure că la următoarea criză nu va mai ceda, ci îşi va conduce naţiunea în război – toate acestea în încercarea

lamentabilă de a dovedi anturajului său că era un bărbat adevărat.

Păcatele cu fapta ale lui Wilhelm II erau nimica toată în comparaţie cu păcatele prin omisiune. Fără el este aproape sigur că Germania şi-ar fi construit o flotă oceanică; armata ar fi jucat acelaşi rol devastator de reacţionar şi fără intervenţiile sale, iar imperialismul ar fi fost la fel de aspru şi dacă nu ar fi fost el pe tron. Se poate să fi accentuat aceste curente prin discursurile şi prin intervenţiile publice scandaloase, ca şi prin alegerea consilierilor săi şi prin amestecul direct în procesul politic; însă în toate acestea el se dovedea produsul tipic al vremurilor sale. Moştenirea sa dezastruoasă este că nu a reuşit să ofere coordonarea de care sistemul avea nevoie disperată, iar acest fapt nu s-a văzut nicăieri mai bine decât în chestiunile militare. Planul Schlieffen legase mâinile politicienilor. Nu exista consultare adecvată a armatei cu marina, dar nici între armata Prusiei şi cele ale Bavariei, Saxoniei şi Württembergului. Aceeaşi confuzie domnea şi în politica externă. Holstein şi Marschall erau de părere că Marea Britanie va realiza până la urmă că avea nevoie de sprijinul Germaniei. Bülow era în favoarea unei relaţii mai strânse cu Rusia. Acestea erau poziţiile între care oscila Wilhelm II. Puterea sa a fost aşadar o domnie personală negativă, însă a dat tonul epocii, fiind în acelaşi timp o reflexie a unei societăţi fundamental instabile. Nu degeaba i s-a spus „epoca wilhelmină“.

Succesorul imediat al lui Bismarck, generalul Leo von Caprivi, le-a acordat secretarilor de stat mult mai multă libertate de acţiune, permiţându-le accesul la audienţele cu kaiserul la care nu era interesat să participe. Această tendinţă a devenit şi mai pronunţată după ce s-a simţit obligat să demisioneze din funcţia de prim-ministru al Prusiei în 1892. Succesorul său, Hohenlohe, era un aristocrat slab şi în vârstă, ales în 1894 pentru impulsionarea domniei personale a kaiserului. Secretarii de stat au devenit tot mai independenţi de cancelar şi tot mai apropiaţi de kaiser. Date fiind rivalităţile dintre secretariatele de stat, atât în Prusia, cât şi în Reich, dar şi independenţa concomitentă a birocraţiilor prusacă şi imperială şi incapacitatea kaiserului de a furniza conducerea hotărâtă, sistemul s-a dereglat tot mai mult, devenind mai impredictibil. Bülow, ajuns cancelar în 1900, a readus oarecare ordine şi metodă în sistem, restaurând parţial structura colegială a guvernului, curs care a continuat sub Bethmann-

Hollweg.

Rădăcina problemei era faptul că, dacă sub Bismarck Prusia dominase Reichul, sub următorii cancelari sistemul său a început să se destrame. Secretarii de stat imperiali fuseseră în majoritate miniștri prusaci, iar cei care nu fuseseră asistaseră totuși la şedinţele ministerelor statului prusac. Acum însă Prusia și Reichul stricau tovărășia. Prusia se înțepenise pe un curs conservator, în timp ce Reichstagul făcea presiuni pentru reformare. Secretarii imperiali de stat deveniseră complet independenți față de guvernul prusac. Ministerele lor, nu cele prusiene, erau cele care pregăteau propunerile legislative înainte de a fi prezentate în Bundesrat. Propunerile legislative încă mai erau verificate de ministrul prusac de stat, dar Reichul câștiga inițiativa. Marile probleme ale zilei – armamentul și politicile sociale – erau chestiuni de competența Reichului și a Reichstagului, fapt ce a întărit și mai mult agențiile federale.

Prusia se mai bucura încă de hegemonie în Germania. Puterea era centrată în jurul kaiserului și a cancelarului său. Armata prusacă era cea mai puternică instituție din stat. Birocrația Reichului era recrutată, în genere, din administrația prusacă. Importanța ministerelor federale a crescut într-atât încât, la sfârşitul secolului, se vorbea de „administrația Reichului“ (*Reichsleitung*), iar sub cancelarul Bethmann-Hollweg, despre „guvernul imperial“ (*Reichsregierung*). S-a produs și un declin al influenței Bundesratului, care se aflase în epicentrul sistemului lui Bismarck. Adesea, guvernul federal nici nu mai consulta statele, prezentându-și propunerile legislative direct în Reichstag. Kaiserul se făcea ecoul aceluiași curent spunând că, în calitate de împărat german, nu era primul între egali. Ceilalți monarhi îi erau supuși și vasali.

REICHSTAGUL

Cu cât era mai mare importanța guvernului federal, cu atât creștea puterea Reichstagului. Guvernul avea nevoie de majoritate în Reichstag pentru a-și face legile adoptate. Drepturile bugetare ale Reichstagului se consolidau concomitent cu creșterea poverii fiscale. Reichstagul s-a dovedit a fi un partener de încredere al guvernului, ceea ce a făcut ca un tot mai mare

număr de propuneri legislative să fie mai întâi discutate de partide, iar apoi să fie propuse direct în Reichstag, şi nu în Bundesrat. Până şi un antiparlamentar convins precum amiralul Tirpitz, care visa o „lege eternă“ a flotei, a realizat că nu putea ocoli Reichstagul dacă voia să-şi construiască navele de război. Statele individuale care nu obţinuseră ce-şi doriseră din partea Bundesratului puteau încerca din nou în Reichstag. De asemenea, dacă guvernul nu obţinea ce dorea în Bundesrat, putea apela oricând la Reichstag.

Un mare pas înainte s-a făcut în 1906 când deputaţilor din Reichstag li s-a plătit o remuneraţie modestă. Astfel s-a deschis drumul spre crearea unei clase politice profesionale, dar simultan avansa şi procesul birocratizării politice, proces analizat în mod excepţional de sociologul german Robert Michels. Faptul a avut un efect profund asupra Partidului Social-Democrat (SPD), cel mai bine organizat şi mai modern dintre toate partidele politice, care în 1912 avea să devină cel mai mare partid parlamentar. Oare social-democraţii trebuiau să se folosească de Reichstag doar ca de un for de răspândire a propagandei lor şi să aştepte mult dorita revoluţie, aşa cum susţinea ideologul-şef al partidului, Karl Kautsky, sau să încerce să folosească Reichstagul ca pe un instrument de reformă socială, aşa cum propunea revizionistul Eduard Bernstein? Să rămână intransigent în opoziţie sub sloganul „Nici un om şi nici un *pfennig* pentru acest sistem!“, sau să urmeze exemplul lui Millerand şi al socialiştilor francezi şi să sprijine anumite propuneri ale guvernului burghez? Discursul partidului a rămas apăsat revoluţionar, iar platitudinile marxiste îi indignau pe burghezii respectabili. În practică însă, SPD devenea tot mai reformist. În 1913, SPD a votat pentru bugetul armatei, iar în august 1914, „tovarăşii fără patrie“ au sprijinit efortul de război cu entuziasm patriotic, în ciuda tuturor rezoluţiilor împotriva războiului adoptate de Internaţionala Socialistă, unde era cel mai mare partid reprezentat.

Germania era încă departe de a avea un sistem parlamentar cu un guvern sprijinit de o majoritate parlamentară şi ai cărui miniştri să fie responsabili în faţa parlamentului. Social-democraţii încă mai erau priviţi ca nişte paria. După alegerile din 1912, când Reichstagul n-a mai fost dominat de alianţa dintre conservatori şi Partidul Centrului, SPD a devenit un posibil partener

de coaliţie. Pentru conservatori, această perspectivă era înfricoşătoare, dar unii membri ai Partidului Centrului şi ai naţional-liberalilor au cântărit-o cu calm. Încă nu venise timpul coaliţiei care să-i includă atât pe Bassermann şi naţional-liberalii, cât şi pe Bebel şi SPD-ul. Abia în timpul Primului Război Mondial s-a format o coaliţie de centru-stânga, care avea să formeze baza primului regim parlamentar al Germaniei.

CAPRIVI ŞI „NOUL CURS“

Succesorul lui Bismarck, Caprivi, era un om care, în ciuda gradului său în armată, fusese timp de mulţi ani secretar de stat la marină. Era austriac prin naştere, cumpănit, decent, conştiincios şi cu tendinţe liberale. Cum era lipsit de proprietăţi funciare, ca şi de toate celelalte zorzoane şi caracteristici ale aristocraţiei, era disprețuit de iuncheri, care îl numeau „cancelarul fără vreun petec de pământ sau fir de iarbă“. Deşi era hotărât să menţină autoritatea monarhiei şi a statului şi să fie un inamic înverşunat al social-democraţilor, era de fapt un om al compromisurilor şi al reformelor moderate.

Dar sarcina sa nu era uşoară. Bismarck rezistase mult peste perioada sa de popularitate, dar era foarte dificil să-i urmezi în funcţie. Bătrânul de la Friedrichsruh[29] a lansat o campanie ranchiunoasă împotriva kaiserului şi a cancelarului său, devenind centrul opoziţiei conservatoare. Atacurile lui Bismarck au fost respinse de curte ca fiind aiurelile senile ale unui moşneag cu minţile rătăcite. Memoriile sale, publicate în 1898, la puţin timp după moartea sa, au devenit imediat un bestseller. Această lucrare înşelătoare era în acelaşi timp o capodoperă literară şi un atac puternic împotriva politicilor succesorilor săi. A indus în eroare generaţii de istorici şi a fost folosită ca armă împotriva domniei personale a kaiserului, asemenea numeroaselor monumente dedicate lui Bismarck ce au împânzit Germania protestantă, dintre care cea mai mare şi mai hidoasă a fost ridicată de burgherii mândri şi independenţi din Hamburg. Dar vocea lui Bismarck aparţinea trecutului. Societatea se schimbase atât de dramatic de la 1871, încât structura politică pe care o imprimase el Reichului nu mai era nici adecvată, nici funcţională.

Caprivi avea o atitudine favorabilă faţă de entuziasmul pasager al lui

Wilhelm II cu privire la reformele sociale şi dorinţa sa de a fi perceput drept „kaiser social“. S-au luat unele măsuri pentru îmbunătăţirea soartei clasei muncitoare, pentru a-i da o voce la locul de muncă, pentru a crea mijloace eficiente de arbitraj al disputelor dintre management şi sindicate, dar SPD a continuat să câştige susţinători, iar situaţia a fost complicată de un val de greve. În 1893, Wilhelm îşi pierduse deja interesul pentru programele sociale şi a adoptat un curs total opus, sprijinind ideile baronului Carl von Stumm-Halberg. „Regele Stumm“ dorea ca amicii săi industriaşi să fie stăpâni la ei acasă, patriarhi riguroşi care puteau cere şi se puteau aştepta la obedienţa absolută a muncitorilor lor, în schimbul căreia angajatorii ar fi trebuit să asigure bunăstarea angajaţilor lor. Politica conflictuală din „epoca Stumm“ n-a ţinut seama de faptul că în 1894 social-democraţii bavarezi votaseră pentru buget, iniţiind astfel politica reformistă a SPD. O confruntare dintre capital şi sindicate, aşa cum propunea Stumm, ar fi fost evident contraproductivă.

Caprivi era deschis faţă de ideile celor care argumentau că, fiind o naţiune în expansiune industrială rapidă, Germania avea de suferit din cauza taxelor vamale ridicate. Cum trendul era în mod evident către ceea ce azi s-ar numi globalizare, dar care la momentul respectiv şi în anumite cercuri era descris drept imperialism, Germania nu-şi putea permite să se complacă în politica neomercantilistă a autarhiei sub deviza „protejarea forţei de muncă naţionale“, şi nici să facă jocurile sectorului agricol. Caprivi a sintetizat situaţia spunând: „Fie exportăm bunuri, fie exportăm oameni!“ Problema a devenit şi mai urgentă pe măsură ce Franţa şi Rusia îşi strângeau tot mai mult relaţiile economice.

Cancelarul a iniţiat negocierea unor acorduri comerciale pe termen lung, care să stimuleze exporturile industriale. Dar în vederea acestui scop era necesară scăderea tarifelor vamale la produsele agricole, ceea ce i-a iritat pe puternicii latifundiari şi i-a întors pe conservatori împotriva guvernului. În iarna anului 1892 s-au semnat acorduri comerciale cu Austro-Ungaria, Italia şi Belgia, acestea fiind ratificate de Reichstag în ciuda opoziţiei majorităţii conservatorilor.

Conservatorismul, cândva o ideologie politică puternică, devenea rapid expresia intereselor speciale ale agrarienilor. Agricultura germană devenea

tot mai necompetitivă. Din cauza puternicei competiţii externe, preţurile au trebuit să scadă chiar şi cu 50%, ceea ce i-a dus pe mulţi fermieri într-o situaţie disperată. S-a solicitat zgomotos ajutor şi a început căutarea frenetică a ţapilor ispăşitori. Social-democraţii, pentru revendicările lor egalitariste de ieftinire a alimentelor, şi intermediarii evrei au fost identificaţi drept principalii vinovaţi. În 1893, s-a format Liga Fermierilor (*Bund der Landwirte*), o mişcare populistă, antisemită şi demagogică, care şi-a atras un sprijin larg, mai ales în provinciile estice. Iuncherii conjuraseră un duh ce avea să scape curând de sub control. Conservatorii abia încercau politica de masă şi se asociau cu demagogii vocali care lansau atacuri violente împotriva cancelarului. Mulţi funcţionari publici conservatori, de modă veche, dar cu clarviziune, au început să se îngrijoreze că ucenicul vrăjitor avea să-şi pună maestrul în pericol în cele din urmă.

Dezbaterea asupra tratatului crucial cu Rusia din martie 1894 a însemnat un vot de încredere pentru cancelar şi pentru politica de încurajare a industriei, de reducere a preţurilor la alimentele de bază şi de temperare a agrarienilor. Rezultatul a fost victoria răsunătoare a lui Caprivi. Conservatorii au ripostat, promiţând o luptă pe viaţă şi pe moarte împotriva capitalismului liberal şi solicitând instituirea unui monopol de stat asupra comerţului cu produse industriale, combinat cu preţuri minime garantate. Aceste propuneri au fost respinse de majoritatea Reichstagului.

Conservatorii pierdeau teren în Reichstag, dar în Prusia rămâneau pe poziţii. Au câştigat concesii majore în reforma cuprinzătoare a taxelor. Propunerea de taxare a moştenirilor a fost respinsă. Proprietăţile funciare erau mult mai puţin taxate decât capitalul rulant. Sistemul electoral pe trei categorii bazat pe cuantumul impozitelor plătite a devenit şi mai inechitabil după aceste reforme, întărind astfel şi mai mult partidele de dreapta.

Cea mai mare bătaie de cap pentru Caprivi s-a dovedit însă a fi reforma educaţiei. Ministrul conservator al educaţiei din Prusia, contele Robert von Zedlitz-Trützschler, a propus o lege care ar fi însemnat o întoarcere la şcolile confesionale. Obiectivul acestei stratageme era de a câştiga sprijinul Partidului Centrului, de care era nevoie în Reichstag pentru a asigura adoptarea acordurilor comerciale şi a bugetului armatei. Propunerea a fost întâmpinată cu o furtună de proteste din partea liberalilor şi a intelectualilor

liber-cugetători, care regretau sfârşitul *Kulturkampf*-ului. Kaiserul, sprijinit ferm de Miquel şi temându-se de destrămarea cartelului parlamentar în Prusia, a refuzat să accepte ideea unei reforme educaţionale care nu era susţinută de naţional-liberali, moment în care Caprivi şi Zedlitz-Trützschler au demisionat. Caprivi nu mai era prim-ministru al Prusiei, dar rămânea cancelar imperial şi ministru de externe prusac, astfel încât să aibă posibilitatea să instruiască delegaţia prusacă în Bundesrat. În Prusia, locul său a fost ocupat de ultraconservatorul conte Botho zu Eulenburg.

Conservatorii şi-au înteţit atacurile împotriva guvernului prin Programul Tivoli[30], populist şi antisemit, adoptat în decembrie 1892. Partidul Centrului ataca guvernul dinspre stânga. Caprivi a dizolvat Reichstagul după ce acesta a refuzat să aprobe mărirea efectivelor militare cu 72.000 de soldaţi. Alegerile au dat o majoritate alcătuită din naţional-liberali şi populişti. Conservatorii aristocraţi au suferit o înfrângere severă. Social-democraţii, cu 23,3% din voturi, câştigau cel mai mare procent din voturile populare, dar cel mai mare număr de locuri parlamentare l-a câştigat Partidul Centrului.

Cu multă abilitate, Caprivi, după ce a făcut să fie adoptat bugetul armatei, a câştigat o majoritate impresionantă în favoarea tratatului comercial cu Rusia, dar astfel a pierdut încrederea kaiserului. Lui Wilhelm II nu-i plăcea tonul de director de şcoală al cancelarului, era iritat de catastrofa şcolilor confesionale şi înfuriat de reducerea serviciului militar obligatoriu de la trei la doi ani operată de Caprivi. Inspirat de Stumm să ia o atitudine fermă faţă de social-democraţie şi alarmat de valul de atacuri anarhiste, care au culminat cu uciderea prin înjunghiere a preşedintelui francez Sadi Carnot, în iunie 1894 la Lyon, de către un revoluţionar italian, kaiserul a solicitat iniţiative legislative imediate împotriva forţelor revoluţiei.

Caprivi a atras atenţia că astfel de legi erau la latitudinea statelor individuale, dar Botho zu Eulenburg şi Miquel voiau o lege federală. Ştiind prea bine că „propunerea de lege antirevoluţionară“ (*Umsturzvorlage*) n-ar fi trecut niciodată de Reichstag, cei doi au complotat în vederea unei lovituri de stat prin care să abolească sufragiul universal pentru bărbaţi. Îndemnul la acţiune al kaiserului era foarte popular, ceea ce l-a îmboldit să facă încă o declaraţie publică scandaloasă la Königsberg, unde chema

forţele ordinii să se unească împotriva subversivilor şi a revoluţionarilor. Caprivi a rămas ferm pe poziţii. Wilhelm II a dat înapoi, în principal din cauza probabilei reacţii externe faţă de o astfel de conduită stranie; dar zilele cancelarului în funcţie erau numărate.

Folosindu-se de un comunicat neinspirat de presă, prin care dădea de înţeles că era lăsat de cancelar în locul său, kaiserul a găsit scuza pentru a-i demite atât pe Caprivi, cât şi pe Eulenburg la sfârşitul lunii octombrie 1894. Aşa s-a încheiat „Noul curs“ al lui Caprivi, o încercare imaginativă şi promiţătoare de reformare a ţării aflate într-o incomodă tranziţie de la perioada târzie, apăsătoare şi osificată a cancelariatului lui Bismarck la vanitatea arogantă a epocii wilhelmine. Noul curs a eşuat din cauza nestatorniciei kaiserului, a atitudinilor doctrinare încăpăţânate ale principalelor partide politice, a influenţei excesive a grupurilor de interese, a creşterii alarmante a populismului radical şi a problemei structurale inerente a relaţiilor dintre Prusia şi Reich. E foarte îndoielnic că, în asemenea circumstanţe complicate, un alt cancelar ar fi avut mai mult succes.

HOHENLOHE

Succesorul lui Caprivi a fost vârstnicul prinţ Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingfürst, nobil, magnat, catolic din Baden, cu o largă experienţă administrativă şi vederi liberal-conservatoare. La 75 de ani, surd şi uituc, în mod cert nu era omul care să-l tempereze pe kaiser; dar fiind de modă veche, cu sentimentele antiprusace specifice germanului din sud şi cu o atitudine disprețuitoare de *grand seigneur* faţă de „iuncherii mâncători de varză“ din Prusia, nu se putea mulţumi să joace rolul de om al kaiserului.

Kaiserul era hotărât să-şi continue programul antisocialist şi conflictual, în ciuda rezervelor cancelarului. La sfârşitul lui 1894, „propunerea de lege antirevoluţionară“ a fost adusă din nou în faţa Reichstagului. A fost respinsă imediat. Intimii kaiserului elucubrau acum despre o lovitură de stat pe care să o conducă fostul şef al statului-major, generalul Waldersee. N-a ieşit nimic din asta, dar toate legile sociale au fost lăsate în aşteptare. Încercarea de a adopta legi antisocialiste în Prusia a fost respinsă cu o majoritate mică.

Cele două tabere s-au înverşunat şi mai mult din cauza unei greve majore la docurile din Hamburg în iarna 1896–97. Reformatori sociali proeminenţi, precum sociologul Ferdinand Tönnies şi pastorul evanghelic Friedrich Naumann, şi-au exprimat simpatia faţă de greviştі. Waldersee, comandantul corpului de armată din sectorul Altona al Hamburgului, voia să folosească forţa pentru a dispersa greviştii. Wilhelm II era de aceeaşi părere, astfel că într-o cuvântare publică anunţa că orice mijloace, oricât de drastice, erau justificate în lupta împotriva forţelor subversiunii şi revoluţiei. În alte cuvântări, a cerut măsuri aspre împotriva pichetelor de greviştі. O nouă tentativă de adoptare a unei legislaţii antisocialiste s-a făcut în 1899 prin „propunerea legislativă pentru închisori“ (*Zuchthausvorlage*), dar ruşinoasa înfrângere a acesteia i-a lăsat pe conservatori izolaţi pe poziţiile lor extreme. Acesta a fost sfârşitul „erei Stumm“, iar zilele lui Hohenlohe erau numărate. Bülow, pe care kaiserul îl curta ca înlocuitor al lui, aştepta pe margine.

TIRPITZ, MARINA ŞI „POLITICA GLOBALĂ“

Relaţiile cu Marea Britanie au cunoscut o înrăutăţire după ce, în ianuarie 1896, kaiserul i-a trimis preşedintelui Kruger o telegramă, felicitându-l pentru respingerea invaziei Transvaalului de către dr. Jameson[31]. Această dramatică expresie de solidaritate cu burii şi cu lupta lor împotriva britanicilor a fost întâmpinată cu tirade virulent antigermane în presa britanică, însă ceea ce avea să otrăvească relaţiile dintre cele două ţări a fost programul de dezvoltare navală a lui Tirpitz.

Flota de război a fost elementul-cheie în „politica globală“ (*Weltpolitik*), care se bucura de un larg sprijin public. Germania voia să intre în rândul puterilor imperialiste, dar nou-venitul nu avea decât prea puţin spaţiu de manevră. Putea emite pretenţii pentru unele zone mărginaşe ale Africii, precum şi pentru drepturi egale în China, Maroc şi Imperiul Otoman, dar la fiecare mişcare ajungea faţă în faţă cu puterile imperialiste cu vechime, Marea Britanie, Franţa şi Rusia. În 1897, când a fost numit ministru al afacerilor externe, Bülow a anunţat în Reichstag: „Zilele când germanii lăsau pământul unora dintre vecini, iar marea altora, păstrând pentru ei doar

aerul[32] şi când domnea numai teoria s-au încheiat… Nu vrem să împingem pe nimeni la umbră, dar vrem şi noi un loc sub soare.“ Cu toate acestea, orice creştere a imperiului colonial al Germaniei diminua în mod necesar puterea relativă a celorlalte imperii. Pentru britanici aceasta era o chestiune foarte sensibilă, mai ales că imperiul lor prezenta semne accentuate de declin.

Relaţiile anglo–germane au fost damnate de contradicţiile dintre poziţia Germaniei în centrul Europei şi aspiraţiile sale de putere imperială. Germania avea nevoie de sprijinul Marii Britanii în Europa împotriva ameninţărilor Rusiei şi Franţei, dar aspiraţiile sale imperiale făceau acest obiectiv greu de atins. Germania voia să-şi asigure securitatea în Europa desfăşurând o *Weltpolitik* de forţă. Foarte puţini dintre cei cu funcţii cu autoritate şi-au dat seama că aceste ambiţii erau contradictorii. Majoritatea îşi închipuiau naiv că antagonismele anglo–ruse şi anglo–franceze sunt factori imuabili ai relaţiilor internaţionale, astfel că Marea Britanie nu s-ar fi alăturat niciodată oponenţilor Germaniei.

Această contradicţie era adânc înfiptă în gândirea strategică a lui Tirpitz, aflată la baza planurilor de construcţie a flotei de război. Pe de o parte, menirea flotei era să apere zonele de coastă de flotele rusă şi franceză, astfel încât să spargă orice blocadă strânsă. Pe de alta, avea şi scopul de a apăra imperiul de peste mări şi interesele comerciale ale Germaniei. Pentru ca acest lucru să fie posibil, era nevoie de baze navale în colţuri îndepărtate ale lumii. Tirpitz argumenta că, în vederea acestor obiective, crucişătoarele nu erau adecvate şi că era nevoie de o flotă de cuirasate, suficient de puternică încât nu doar să poată sparge blocada şi proteja coloniile, ci să acţioneze şi ca factor de intimidare. Flota trebuia să fie atât de puternică încât nici Rusia, nici Franţa să nu rişte o confruntare, şi astfel, conform principiului „dacă nu-i poţi înfrânge, intră în tabăra lor“, Germania ar fi devenit un partener potenţial atrăgător.

Ideile lui Tirpitz erau foarte puţin diferite de cele ale unor oameni ai mării precum sir John Fisher, care se impregnase de teoria lui Alfred Thayer Mahan cum că statutul de mare putere depinde de forţele navale. Însă consecinţele politice ale construirii flotei constituiau o problemă. De la bun început, Tirpitz concepuse flota de război ca provocare directă a pretenţiilor

Marii Britanii de a fi stăpâna mărilor. „Teoria riscului“ la care subscria avea ca obiectiv să asigure neutralitatea britanicilor în eventualitatea unui război continental. Încă dinaintea dezbaterii primei propuneri legislative referitoare la marină, amiralitatea prevedea că Marea Britanie era un inamic potențial. Rivalitatea navală anglo–germană avea să devină în scurt timp problema centrală. Toate celelalte argumente în favoarea unei flote de război nu mai erau decât retorică propagandistică, menite să mascheze adevărata miză a strategiei lui Tirpitz. Uneori Tirpitz se lăsa furat de gândul că Germania ar fi putut provoca Marina Regală și înlocui Marea Britanie ca putere navală, alteori își închipuia că Marea Britanie va fi silită să facă concesii majore și să accepte Germania ca partener egal. Flota ar fi garantat cel puțin că Marea Britanie nu se va amesteca în nici un conflict european viitor. Germania nu avea nici resursele financiare și nici, în ciuda entuziasmului general al partidelor burgheze față de programul de construcții navale, voința politică pentru a construi o flotă suficient de mare încât să îndeplinească oricare dintre aceste trei roluri. Mai mult, lui Tirpitz nu i-a dat prin minte că Marea Britanie ar putea căuta sprijin în alte părți. Drept urmare, toate cele trei scenarii ale lui Tirpitz aveau să se dovedească pure fantezii.

O altă slăbiciune fatală a fost eșecul coordonării strategiei militare și navale cu politica externă. Dacă diplomații, oricât de ambiguu, gândeau în termenii unui fel de aranjament cu Marea Britanie, armata, în timpul lui Schlieffen, a elaborat planurile unei ofensive vestice care presupunea violarea neutralității Belgiei, ceea ce ar fi putut duce la implicarea Marii Britanii în războiul continental. Strategia antibritanică a lui Tirpitz a fost elaborată independent de armată; în plus, cancelarului nu i se dădeau practic nici un fel de informații despre chestiunile de strategie, astfel că acestea n-au fost niciodată discutate cu politicienii.

Factorii economici au jucat și ei un rol important în rivalitatea incipientă anglo–germană. Mulțumită în mare parte rezultatelor spectaculoase ale Germaniei în a doua revoluție industrială, mai ales în industriile chimică și electrică, cu puțin înaintea începerii Primului Război Mondial, partea Germaniei din comerțul mondial era doar cu o fracțiune mai mică decât a Marii Britanii. Marea Britanie, nemaifiind manufacturierul lumii, se simțea

umilită de acest nou-venit agresiv, cu care deja avea o balanţă comercială negativă. La rândul ei, Germania se temea că britanicii ar putea încerca să ridice un zid de tarife vamale în imperiul lor. Solicitarea unui loc sub soare, care să furnizeze pieţe sigure pentru mărfurile germane, a devenit tot mai insistentă. În termenii dramatici ai discursului public al epocii, dacă nu voia să fie nicovală, Germania trebuia să devină ciocan.

Ca şi în cazul altor naţiuni dezvoltate, relaţiile dintre interesele economice şi politicile externe erau complexe şi adeseori contradictorii. Un consorţiu prezidat de Deutsche Bank a sprijinit iniţial cu entuziasm iniţiativa guvernului de a sponsoriza calea ferată a Bagdadului, un plan grandios de a lega Constantinopolul de Basra, dar şi-a pierdut repede interesul când a avut de înfruntat competiţia externă, riscurile mai mari şi creşterea exponenţială a costurilor. De asemenea, guvernul nu a reuşit să suscite prea mult entuziasm nici pentru investiţiile în piaţa mereu îndoielnică a Chinei. Interesele miniere ale companiei Mannesmann în Maroc i-au dat acesteia destule pârghii politice, iar eforturile industriei de armament în Balcani şi în Imperiul Otoman beneficiau de sprijin diplomatic şi politic deplin.

Prima propunere legislativă referitoare la marină a lui Tirpitz a fost dezbătută în 1897. Era relativ modestă, dar a fost prezentată ca fiind prima etapă dintr-un plan de anvergură ce urmărea construirea unei flote de război. În Reichstag, propunerea a avut parte de-o primire ambiguă. Conservatorii, reprezentanţii intereselor agrariene, detestau această „flotă dezgustătoare“, căci pentru ei simboliza naţionalismul, „politica globală“, industria şi pieţele de export în detrimentul Prusiei, armatei, agriculturii şi al vechii ordini. Propunerea a trecut la mustaţă, în principal datorită sprijinului majoritar al Partidului Centrului, care era nerăbdător să-şi demonstreze loialitatea faţă de regim. Anul următor, Germania şi-a arătat hotărârea de a continua programul de construcţii navale, prin refuzul categoric de a accepta dezarmarea şi arbitrajul internaţional, aşa cum se propusese în conferinţa de la Haga, reunită din iniţiativa ţarului. Atitudinea impertinentă şi ameninţătoare a germanilor a creat o impresie extrem de nefavorabilă în comunitatea internaţională, ca de altfel şi persistenţa acesteia la a doua conferinţă de pace din 1907.

NAVALISM ŞI IMPERIALISM

Motivele imperialismului german erau multe şi diverse. Ca în cazul altor fenomene istorice complexe, este imposibil să stabilim o ierarhie cauzală convingătoare. Liberalii asemenea lui Gustav Stresemann, Max Weber şi Friedrich Naumann sperau că imperialismul va ajuta la modernizarea societăţii germane, va sparge încercuirea elitei agrariene conservatoare şi va furniza bunuri suplimentare care să facă posibilă o mai bună distribuire a avuţiei, încurajându-se astfel integrarea clasei muncitoare. Social-imperialiştii, în fruntea cărora stătea Bülow, vedeau în imperialism un proces fastuos ce avea să integreze naţiunea şi să marginalizeze social-democraţii. O serie de socialişti, de la Marx în jos, considerau că imperialismul era o mişcare pozitivă, căci răspândea idei progresiste în zone înapoiate, le oferea colonizaţilor armele eliberării lor finale şi asigura locuri de muncă suporterilor lor din clasa muncitoare. Cu trecerea anilor, a apărut un consens remarcabil de larg asupra imperialismului.

În 1897, germanii au speculat uciderea a doi misionari la Kiautschou (Jiaozhou), pentru a-şi stabili o bază navală în China. Era un port convenabil cu mine de cărbune în apropiere, iar în scurt timp se lăuda cu o foarte bună fabrică bere deschisă la Tsingtao (Qingdao), care produce şi azi cea mai cunoscută bere din China. Britanicii, care controlau 80% din comerţul cu China, detestau prezenţa germanilor în Shantung (peninsula Shandong), dar temerile lor erau neîntemeiate. Germania n-a ajuns niciodată un jucător important în China şi nu a izbutit să acapareze decât o fracţiune din piaţa chineză. Fostul şef de stat-major, generalul Waldersee, a fost numit la comanda forţei internaţionale care a zdrobit Rebeliunea Boxerilor în 1900, dar a sosit după ce trupele britanice şi japoneze ocupaseră Beijingul. Atitudinea sa tiranică i-a atras porecla de „mareşalul lumii“. Acasă, kaiserul a ţinut un alt discurs nefericit în faţa trupelor germane care porneau spre China, îndemnându-le să se comporte ca hunii, adăugând că din acel moment chinezii n-ar trebui să îndrăznească să privească un german în ochi. Cuvântarea kaiserului era presărată cu aluzii la „pericolul galben“. Rasismul agresiv din „discursul hun“ a fost larg perceput drept încă o dovadă a naturii belicoase şi impredictibile a

Germaniei wilhelmine.

CRITICILE PROGRAMULUI DE CONSTRUIRE A FLOTEI

A doua propunere legislativă referitoare la marină a fost dezbătută în 1899 şi prevedea construirea unei flote care să fie a treia cea mai mare din lume, după cele ale Marii Britanii şi Franţei. Propunerea a fost criticată vehement din dreapta de agrarieni, iar din stânga de Bebel şi Richter. Cei dintâi se plângeau de efectele asupra agriculturii şi asupra „cauzei naţionale“, cum le plăcea să o numească; cei din urmă denunţau propunerea drept încă un exemplu al guvernării personale a kaiserului. O serie de deputaţi au avertizat că ar fi înrăutăţit şi mai mult relaţiile cu Marea Britanie, otrăvite deja de Războiul Burilor. În ciuda acestor proteste, propunerea a trecut cu revizuiri minore. Pentru Tirpitz şi pentru kaiser era un triumf, iar discuţiile despre necesitatea unei lovituri de stat au încetat. Tirpitz sperase că programul de construire a flotei avea să închidă efectiv Reichstagul şi, cu propriile sale cuvinte, „să pună ordinea socială în carantină“. În această întreprindere nu a avut un succes deplin, însă de aici înainte exista un consens, oricât de ezitant, în anumite cercuri, favorabil unei flote mari şi imperialismului strident al „politicii globale“.

Divergenţele dintre agrarieni şi industriaşi, evidente în dezbaterile despre flotă, au ajuns la punctul culminant în 1899, când în Camera Reprezentanţilor din Prusia s-a dezbătut propunerea de construcţie a unui canal care să conecteze fluviile Rin şi Elba. Kaiserul sprijinea ideea din toată inima, dar conservatorii s-au opus vehement. Pentru ei canalul însemna deschiderea ecluzelor ce-ar fi inundat agricultura din est cu cereale ieftine nord-americane. Wilhelm II nu a îndrăznit să dizolve Camera, dar a făcut pasul foarte chestionabil din punct de vedere constituţional de a ameninţa că va cere demisia tuturor reprezentanţilor aflaţi în slujba statului care se opuneau propunerii. În ciuda acestor măsuri drastice, propunerea a fost respinsă. Abia în 1905 au fost aprobate fondurile pentru construcţia unei părţi a canalului. Acest incident ilustrează clar limitele puterii personale a kaiserului.

Cele mai extreme revendicări ale agrarienilor erau evident inacceptabile,

dar compromisurile erau necesare. Comercializarea la termen a cerealelor era interzisă, carnea şi vitele de import erau supuse unor controale veterinare stricte; în plus, s-au acordat subvenţii generoase şi au fost mărite taxele vamale. Pe de altă parte, exista un acord general că Germania era de-acum o ţară în primul rând industrială. Eforturile celor precum contele Hans von Kanitz, care voia să dea timpul înapoi prin măsuri drastice de felul monopolului de stat asupra vânzării cerealelor, erau disperat de nerealiste. Mai mult, creşterea preţurilor la alimentele esenţiale ducea la sporirea nemulţumirilor şi disputelor – toate în avantajul partidelor de stânga. Situaţia era şi mai mult complicată de cererile claselor mijlocii, care se simţeau captive între industriaşi şi agrarieni de o parte, şi clasa muncitoare de cealaltă.

În această situaţie complexă şi confuză, în care interesele diverselor grupuri importante erau divergente, Miquel s-a inspirat din concepţiile lui Bismarck despre alianţa dintre secară şi fier[33] şi despre „cartel“, pentru a propune în 1897 o politică de solidaritate (*Sammlung*), în care toate „clasele productive“ să stea unite, depăşind astfel diferendele dintre agricultură şi industrie fără a dăuna claselor mijlocii. Conservatorii aveau să fie convinşi să susţină programul de construire a flotei prin creşterea tarifelor vamale. Interesele consumatorilor aveau să fie respectate, iar social-democraţii excluşi. Toate ideile despre integrarea clasei muncitoare industriale prin intermediul reformelor sociale au fost abandonate, *Sammlung* fiind cimentat de lupta comună împotriva Ameninţării Roşii şi de entuziasmul colectiv pentru *Weltpolitik*.

Această viziune ispititoare despre societatea care acţiona unită urmărind o cauză comună s-a dovedit curând a nu fi decât o fantezie. Industriaşii reclamau că erau favorizaţi agrarienii. Aceştia, la rândul lor, bombăneau că ei erau cei dezavantajaţi. În termeni electorali a fost un dezastru. În 1898, SPD şi-a mărit procentul de voturi de la 23,3 la 27,2%. Cele două partide conservatoare au pierdut 20% dintre fotoliile parlamentare în Reichstag. Naţional-liberalii au pierdut şi ei locuri. Partidul Centrului, cel mai mare partid, menţinea echilibrul de putere.

BÜLOW

În octombrie 1900, Bernhard von Bülow a fost numit cancelar. Ministru al afacerilor externe încă din 1897, fusese pregătit să devină succesorul lui Hohenlohe. Era elegant, șarmant, înfumurat și superficial – „ministrul aparențelor elegante“, cum l-a descris un mucalit –, dar era și un încăpățânat și administrator competent. A impus ordinea în guvern, încheind conflictele dintre Prusia și Reich prin îndepărtarea lui Miquel, care în calitate de vicepreședinte al Prusiei își făurise un imperiu personal. Bülow s-a dovedit deosebit de abil în a-l manipula pe kaiser, care s-a implicat tot mai puțin în politica de zi cu zi, în principal pentru că Tirpitz, celălalt om puternic din guvern, reușise să obțină finanțarea flotei sale mult iubite. Wilhelm II provoca adesea haos prin intervențiile sale nepotrivite. August Bebel susținea că fiecare discurs al monarhului avea ca rezultat un plus de 100.000 de voturi pentru social-democrați. Bülow îl proteja pe kaiser de criticile tot mai numeroase și calma lingușitor dispozițiile irascibile și imprevizibile ale monarhului.

Deși Bülow nu a fost pregătit inițial să continue politica lui Miquel de împăcare a conservatorilor prin compromisul tarifelor vamale, în scurt timp și-a dat seama că nu exista alternativă reală la *Sammlungspolitik*. La început a refuzat să crească tarifele la cereale, iar rezultatul a fost că proiectul canalului Mittelland a mai fost respins o dată de conservatori. În 1902, guvernul a propus o creștere a tarifelor cu până la 40%. Aceasta a iscat imediat o rafală de proteste de la stânga, la care se adăuga retorica la fel de inflamatoare a diverselor grupuri de interese agrariene ce denunțau creșterile propuse ca fiind mult prea modeste. A fost nevoie de o serie de șicane procedurale pentru a face ca propunerea noilor tarife să fie adoptată, dar nu avea să intre în vigoare decât în 1905.

Tarifele fuseseră de mult timp necesare. Anii de tarife vamale scăzute din perioada Caprivi și starea încordată de pe piețele mondiale îi puseseră pe fermierii germani, fie că era vorba de iuncherii de la est de Elba, fie de țăranii bavarezi, într-o poziție precară. Aceștia aveau disperată nevoie de ajutor, așa cum i se acorda sectorului agricol în alte părți. Efectul creșterii prețurilor asupra grupurilor cu venituri scăzute nu a fost nici pe departe atât de groaznic cum indicau predicțiile. Totuși, nemulțumirea față de noile tarife s-a exprimat în alegerile din 1903, la care s-a prezentat un număr

remarcabil de mare de alegători. Social-democraţii au înregistrat din nou câştiguri însemnate, firește în dauna liberalilor de stânga. Conservatorii au pierdut voturi. Și încă o dată Partidul Centrului, cel mai mare partid, menţinea echilibrul.

Partidul Centrului și-a folosit poziția influentă pentru a asigura ameliorări modeste ale politicilor sociale, care au fost susținute entuziast de ministrul afacerilor interne, energicul și progresistul conte Posadowsky. În plus, au reușit să elimine unele dintre ultimele rămășite de *Kulturkampf*. În 1904, Bundesratul a anulat legea împotriva iezuiților, provocând proteste vehemente dinspre protestanții fervenți și liberalii atei. Susținerea noilor tarife a fost condiționată de introducerea unor proiecte de asigurare pentru văduve și orfani. Nici una dintre aceste măsuri nu avea o importanță enormă, dar ele indicau faptul că Reichstagul juca un rol tot mai mare în contextul imperialismului plebiscitar al lui Bülow.

RIVALITATEA ANGLO–GERMANĂ

Când britanicii au ajuns la un acord cu Franța în 1904, nu mai era necesar să ia în calcul posibilitatea de a trebui să câștige sprijinul Germaniei împotriva Rusiei. Germania a sprijinit Rusia în războiul cu Japonia, aliata Marii Britanii, ceea ce provocat o reacție violentă în regatul britanic. Presa britanică i-a învinovățit pe germani pentru incidentul de la Dogger Bank, când flota rusă a deschis din greșeală focul asupra unor vase de pescuit britanice. În februarie 1905, amiralul Fisher a ţinut o cuvântare provocatoare, cerând o lovitură preventivă împotriva marinei germane. Deodată, germanii sufereau acut de „complexul Copenhaga“[34]. Capetele înfierbântate din amiralitate plănuiau invadarea Danemarcei și Suediei și instituirea blocadei asupra Balticii, dar au câștigat capetele mai limpezi, printre care se numărau atât Tirpitz, cât și Schlieffen.

După înfrângerea zdrobitoare a Rusiei și începutul ulterior al revoluției[35], Marea Britanie nu mai era preocupată de amenințarea rusă, deschizându-se astfel calea către o înțelegere între cele două mari puteri. Dar și Germania fusese semnificativ întărită de dezastrul rus. Însă cum Franța se aliase cu cel mai mare inamic al Rusiei, Berlinul își închipuia că se crease posibilitatea

importantă a unei înţelegeri ruso-germane. Kaiserul l-a vizitat pe ţar în vara anului 1905 şi au semnat Tratatul de la Björkö, prin care cele două mari puteri erau de acord să coopereze în Europa timp de un an. Wilhelm II era entuziasmat de succesul diplomaţiei personale, dar tratatul nu avea substanţă. Era în contradicţie evidentă cu Dubla Alianţă, iar guvernul rus, care avea disperată nevoie de ajutorul financiar francez, a refuzat să-şi renege îndatoririle faţă de aliatul său.

Schlieffen şi Holstein gândeau acum în termenii unui război preventiv împotriva Franţei. Situaţia era ideală, iar o astfel de oportunitate de aur era improbabil să reapară, dar problema era că nu exista un *casus belli* convingător. Ministerul de Externe a căutat să spargă Antanta Cordială prin stârnirea unei crize în Maroc. Francezii, cu o nepăsare superioară faţă de acordurile internaţionale, dar cu binecuvântarea britanicilor, iniţiaseră transformarea Marocului într-un protectorat în care să aibă monopol comercial. Germania a protestat viguros şi a solicitat o politică a uşilor deschise în Maroc. Mai mult, împotriva voinţei sale, kaiserul a fost convins să facă o vizită oficială la Tanger pentru a-şi arăta sprijinul faţă de sultan. Fără îndoială, Germania avea dreptate, însă abordarea ei brutală, departe de a sparge Antanta, i-a apropiat şi mai mult pe partenerii ei, hotărâţi să reziste unor astfel de gesturi de intimidare. Ministrul francez de externe, Delcassé, arhitectul Antantei Cordiale şi avocatul ambiţiilor imperialiste ale Franţei în Africa de Nord, a fost silit să demisioneze, dar Germania a rămas complet izolată la conferinţa internaţională de la Algeçiras.

S-au făcut anumite concesii importante pentru a internaţionaliza Marocul, dar acestea nu au schimbat semnificativ poziţia dominantă a Franţei. Germania a suferit o severă înfrângere diplomatică. Marea Britanie s-a convins că această putere dominatoare şi ambiţiile ei coloniale şi navale reprezentau o ameninţare majoră împotriva stabilităţii europene, dar şi a securităţii imperiului britanic. Aceasta era perspectiva guvernului liberal Campbell-Bannerman, instalat în decembrie 1905.

BLOCUL BÜLOW

Prima mare încleştare între Partidul Centrului şi cancelar a survenit în 1906.

Social-democraţii erau de mult critici duri ai politicilor coloniale germane, care generau restricţii, corupţie şi brutalitate. Vedeta în devenire a Partidului Centrului, Matthias Erzberger, a preluat cauza, generând un oarecare deranj în conducerea partidului. Represiunea brutală a rebeliunilor populaţiilor herero şi hotentotă în Africa Germană de Sud-Vest (Namibia) era general criticată şi enorm de costisitoare. În decembrie 1906, după o dezbatere furtunoasă în Reichstag, propunerea de suplimentare a fondurilor pentru Africa de Sud-Vest a fost respinsă cu o majoritate strânsă. Bülow a convocat imediat o nouă rundă de alegeri, deşi Posadowsky şi Tirpitz erau de părere că încă mai era posibil să se ajungă la o înţelegere cu Partidul Centrului.

Relaţiile dintre kaiser şi cancelar au devenit tot mai tensionate, Wilhelm II acuzându-l pe Bülow că se ploconea în faţa Centrului, partid pe care-l detesta. Bülow fusese bolnav vreme de şase luni şi abia îşi reluase activitatea, vrând cu nerăbdare să arate că era un om de stat puternic care nu depindea de catolici. A iniţiat formarea unui „bloc Bülow“ de partide fervent antisocialiste şi anticlericale, devotat patriotice, entuziast imperialiste şi loiale kaiserului şi patriei. Ceea ce Bebel a etichetat drept „alegerile hotentote“ a fost un dezastru pentru social-democraţi, care au pierdut aproape jumătate din fotoliile parlamentare din Reichstag. Partidul Centrului a avut câştiguri minime, mulţi catolici temându-se de o nouă repriză de *Kulturkampf*. Conservatorii şi naţional-liberalii şi-au mărit şi ei reprezentarea, ca şi liberalii de stânga care nu mai erau în opoziţie de când murise excepţionalul antagonist Eugen Richter, mai devreme în acelaşi an.

Bülow intenţiona să transforme Blocul dintr-o alianţă electorală într-o coaliţie parlamentară, mărind fără să-şi dea seama importanţa Reichstagului. Deschiderea lui Bülow către stânga li se părea dezagreabilă multora de la dreapta, care considerau că Partidul Centrului era răul mai mic, în timp ce pentru stânga, refuzul de a reforma fundamental sistemul electoral prusac însemna că loialitatea ei era chestionabilă. Aşadar Blocul a fost mereu în pericol să se destrame. Numai naţional-liberalii îl sprijineau cu fermitate.

SCANDALURI ŞI CRIZE

În 1907, Rusia şi Marea Britanie şi-au rezolvat divergenţele în privinţa Tibetului, Afganistanului şi Persiei, lăsând Germania periculos de izolată. *Weltpolitik*, promovată de Bülow, era o ruină. Slavofilii antigermani erau tot mai puternici în Rusia. La Ministerul de Externe britanic, Eyre Crowe a scris un memorandum faimos în care argumenta că Germania se străduia să obţină hegemonia asupra Europei şi constituia o ameninţare faţă de interesele vitale ale imperiului. În 1906, inspirată de lecţiile războiului naval ruso–japonez, Marea Britanie începuse construcţia unor vase monstruos de mari – cuirasatele rapide şi greu înarmate. Germania a acceptat imediat provocarea şi a iniţiat o nouă serie de construcţii de vase, ceea ce a înveninat şi mai mult relaţiile dintre cele două ţări.

Blocul Bülow a fost responsabil de câteva reforme minore cu caracter liberal, de exemplu liberalizarea dreptului de adunare, relaxarea legilor referitoare la lezmajestate, absurd de restrictive, dar şi suspendarea prohibiţiei comerţului la termen. Această activitate parlamentară a fost însă pusă în umbră de o serie spectaculoasă de scandaluri care au zguduit monarhia. Încă din 1906, Maximilian Harden, instigat cu entuziasm de Holstein, care fusese demis de la Ministerul de Externe şi căuta răzbunarea, a început să publice o suită de articole în care expunea o serie de homosexuali din eşaloanele superioare ale armatei. În 1907, a început să facă insinuări similare despre favoritul kaiserului, prinţul Philipp zu Eulenburg und Hertefeld, şi despre coteria gay care se întrunea regulat în castelul acestuia din Liebenberg, mulţi dintre membrii ei fiind apropiaţi ai kaiserului. A urmat o serie de procese spectaculoase, căci, conform paragrafului 175 din Codul Penal din 1871, actele homosexuale masculine constituiau delicte. Eulenburg a fost acuzat de jurământ mincinos, afacerea a fost dezbătută în Reichstag, iar Bülow a negat vehement existenţa unei „camarile“ homosexuale. Rezultatul final a fost că reputaţia kaiserului a fost iremediabil pătată.

Procesul Eulenburg s-a desfăşurat în iulie 1908, iar în octombrie ziarul britanic *Daily Telegraph* a publicat rezumatul unei serii de conversaţii pe care kaiserul le avusese cu un ofiţer britanic. Tonul remarcilor kaiserului era, ca de obicei, nepotrivit, instigator şi lipsit de tact. Kaiserul susţinea că britanicii câştigaseră Războiul Burilor pentru că adoptaseră planul pe care

el îl trimisese bunicii sale, regina Victoria. Susţinea insistent că refuzase o propunere franco-rusă de a interveni în Războiul Burilor. A mai sugerat şi că forţele navale germane ar putea coopera în cele din urmă cu Marina Regală pentru a ataca Japonia, aliată a Marii Britanii. Wilhelm, după cum se cuvenea, îi trimisese textul lui Bülow spre examinare, dar, fără ca acesta să-l citească, a ajuns din biroul său la un slujbaş din Ministerul de Externe care, fără să-şi dea seama de implicaţiile politice ale acelei diatribe, a autorizat publicarea sa.

Kaiserul a fost atacat cu ferocitate în presă. Maximilian Harden a sugerat că ar trebui să abdice. Bülow şi-a oferit demisia, deşi în acelaşi timp se spăla pe mâini de întreaga afacere, distanţându-se de ideile exprimate în articol şi punând întreaga vinovăţie pe seama kaiserului. Liderul conservatorilor l-a implorat pe Wilhelm II ca în viitor să fie ceva mai circumspect. Afacerea a fost dezbătută în Reichstag. Bülow a refuzat să-l apere pe kaiser, dar şi să se folosească de această criză pentru a întări poziţia cancelarului. A reuşit să câştige sprijinul majorităţii Reichstagului, al Bundesratului şi al ministerului de stat prusac, care sperau că Bülow va reuşi să-l domolească pe imaturul monarh. Între timp kaiserul plecase la vânătoare cu prietenul său, spiritualul bancher evreu Carl Fürstenberg. Într-o seară veselă, merituosul şef al Cabinetului Civil, contele Dietrich von Hülsen-Haeseler, a murit de apoplexie în timp ce dansa în faţa împăratului-rege într-un tutu de balerină. Scena de travestism terpsihoric a fost receptată cu un amestec de umor licenţios şi scandalizare. Reputaţia şubredă a kaiserului a suferit un nou recul.

Lucru destul de curios, zarva s-a potolit curând. Afacerile Eulenburg şi *Daily Telegraph* nu au produs o consternare publică generală, chiar dacă li s-a adăugat şi criza bosniacă din 1908[36]. Era o chestiune ce preocupa clasele politice şi palavragiii, dar nu şi votantul obişnuit. Avântul kaiserului fusese întru câtva moderat, dar Bülow nu se mai bucura de încrederea sa, astfel că puterea sa era strict limitată. În ce priveşte chestiunea posibilităţii de a utiliza criza pentru reformarea sistemului de guvernare, nu există răspuns definitiv. În mod cert, Bülow nu era omul care să întreprindă o astfel de sarcină. Poate că era nevoie de criza profundă a pierderii unui război pentru a fi posibilă orice fel de schimbare fundamentală.

Simţindu-se izolată şi nesigură, Germania a compensat prin intensificarea programului de construcţii navale, care devenea mai mult reprezentarea simbolică a statutului de mare putere, decât o componentă bine cumpănită a necesităţilor strategice ale ţării. Tirpitz susţinea că raportul de putere dintre cele două forţe maritime ar fi trebuit să fie mai degrabă trei la doi decât doi la unu. O altă speranţă deşartă, cum avea să se dovedească. Poziţia Marii Britanii fusese mult consolidată prin antantele cu Franţa şi Rusia, astfel că guvernul britanic liberal a acceptat provocarea. Până în 1908 era clar deja că planul lui Tirpitz era imposibil de realizat.

După revoluţia Junilor Turci[37] şi după reorganizarea ulterioară a Imperiului Otoman, Austro-Ungaria a decis să anexeze provinciile Bosniei şi Herţegovinei, pe care le administra încă de după Congresul de la Berlin, deşi nominal rămăseseră sub stăpânire turcă. Serbia, care privea aceste provincii ca părţi ale Serbiei Mari, considera că anexarea era un afront deliberat. Nefiind în poziţie să ofere sârbilor altceva decât sprijin verbal, Rusia a trebuit să accepte acţiunea austriecilor, dar a făcut-o înfuriată şi umilită. În Rusia, sentimentele antigermane s-au intensificat mult, la fel şi în Franţa. Într-un schimb de telegrame între şeful statului-major prusac, tânărul von Moltke, şi omologul său austriac, Conrad von Hötzendorf, Germania a promis să sprijine Austria în caz că ataca Serbia, ajungând astfel într-o stare de război cu Rusia. Aşadar, Dubla Alianţă a lui Bismarck era reinterpretată drept garantare a sprijinului necondiţionat pentru Austro-Ungaria. Dacă Germania intra în război pentru a-şi sprijini aliata, automat ar fi fost pus în aplicare planul Schlieffen. Un război în Balcani care implica Rusia ar fi devenit în mod necesar un război european despre care multe minţi militare importante credeau că avea să fie unul lung şi neînchipuit de sângeros şi pe care era improbabil ca Germania să aibă capacitatea să-l câştige.

Chestiunea presantă la ordinea zilei era de mult necesara reformă a finanţelor Reichului care, din cauza creşterii abrupte a cheltuielilor guvernului, mai ales cu armamentul, se aflau în pragul colapsului. Se spera că prin creşterea taxelor la articole precum alcoolul şi tutunul, dar şi a taxelor pe moştenire, se vor asigura cele 500 de milioane de mărci necesare anual pentru menţinerea echilibrului financiar. Conservatorii şi aliaţii lor

din Liga Fermierilor au denunţat propusele taxe pe moştenire drept o tentativă ascunsă de a distruge proprietatea agricolă, dar şi de a taxa persoanele văduve şi orfane. Partidul Centrului, care avea legături puternice cu sectorul agricol, mai ales prin corespondentul său bavarez, susţinea aceeaşi poziţie. Clasa de mijloc urbană era determinată să se opună acestei demagogii a agrarienilor, iar recent înfiinţata Asociaţie a Hansei (*Hansabund*) şi-a acordat sprijinul deplin propunerilor lui Bülow. Dar, fără susţinerea conservatorilor şi a Partidului Centrului, cancelarul era condamnat. Taxele pe moştenire propuse au fost respinse de Reichstag, în ciuda faptului că social-democraţii au votat de partea guvernului în această chestiune. Kaiserul a început să murmure despre lovitura de stat. Bülow şi-a oferit din nou demisia. De data aceasta i-a fost acceptată. Apoi, noul ministru de finanţe, Reinhold von Sydow, a făcut un set de propuneri care să acopere deficitul. S-a renunţat la taxele pe moştenire, care urmau să fie înlocuite cu o serie de taxe indirecte.

BETHMANN-HOLLWEG

Kaiserul nu regreta că se despărţea de un cancelar în care nu mai avea încredere şi care se baza pe susţinerea parlamentară a social-democraţilor şi a liberalilor de stânga. Criza care a dus la căderea lui Bülow a divizat adânc societatea germană, clasa mijlocie fiind indignată de egoismul agrarienilor şi a reacţionarilor clericali. Naţional-liberalii s-au deplasat spre stânga, dar nici ei, nici social-democraţii nu erau pregătiţi să urmeze recomandarea celor precum Friedrich Naumann, care făcea apel la constituirea unei alianţe solide „de la Bassermann la Bebel“. Majoritatea naţional-liberalilor încă mai credeau că lupta împotriva social-democraţiei era la fel de importantă ca aceea împotriva agrarienilor. Unii, simţindu-se incomod de aproape de revoluţionarii roşii, sperau ca partidul să-şi refacă legăturile cu conservatorii.

Noul cancelar, Bethmann-Hollweg, era un reformator conservator, un om al compromisului care spera să liniştească apele învolburate. Provenea dintr-o distinsă familie de bancheri din Frankfurt, iar tatăl său era profesor. Proprietatea familiei de la Hohenfinow era o achiziţie relativ recentă. Ins

melancolic şi cu o dispoziţie pesimistă, pe care mulţi o considerau o dovadă a unei structuri mintale filozofice, Hollweg evita conflictele când era posibil, trecând la acţiune doar când era absolut necesar.

La începutul anului 1911, francezii au răspuns la revolta din Maroc ocupând oraşele Rabat şi Fez. Deşi această acţiune viola evident acordurile internaţionale, ministrul de externe Kiderlen-Wächter a sugerat să li se cedeze francezilor Marocul în schimbul unei bucăţi substanţiale din teritoriile Franţei din Congo. Pentru a-i presa pe francezi să accepte această propunere, a trimis canoniera *Panther* la Agadir, în aparenţă pentru a proteja interesele germane din regiune. Apoi i-a solicitat lui Heinrich Class, liderul Ligii Pan-germane, să furnizeze sprijin propagandistic pentru această manevră. Class a solicitat anexarea Marocului de vest, sugestie susţinută viguros de o mare parte a presei germane, chiar dacă era evident că această acţiune ar fi stârnit un război. Moltke, care era de părere că războiul era inevitabil, a sugerat că momentul era propice. Când Franţa a refuzat propunerile, Germania a ameninţat cu războiul. Într-un discurs la Mansion House în Londra, Lloyd George s-a poziţionat de partea Franţei, avertizând că Marea Britanie era pregătită de război. Wilhelm II şi Bethmann-Hollweg l-au convins pe Kiderlen-Wächter să scadă miza. Francezii, nedorind să rişte un război fără să se asigure de sprijinul rus, au dat înapoi. În 1912, Germania a permis transformarea Marocului într-un protectorat francez. În schimb, Germaniei i se oferea statutul de cea mai favorizată naţiune în Maroc, plus o bucată substanţială din Congoul francez, însă ceda o fâşie de frontieră din Togo francezilor.

Germania a suferit o înfrângere umilitoare în această afacere inoportună şi extrem de riscantă. Heinrich Class îl ţinea ostatic pe Kiderlen-Wächter, iar Bethmann-Hollweg a fost atacat cu furie în Reichstag pentru că ameninţase cu războiul, iar apoi bătuse în retragere. Bassermann l-a acuzat că practica o „politică a iluziei“; un viitor cancelar, contele Georg von Hertling, a susţinut că pacea fusese cumpărată cu preţul prestigiului naţiunii. Ernst von Heydebrand, liderul conservator şi „regele neîncoronat al Prusiei“, într-o tiradă furibundă împotriva Marii Britanii şi a Franţei, a îndemnat naţiunea să se pregătească de război. Liderul social-democrat August Bebel a fost întâmpinat cu hohote batjocoritoare de râs când a

sugerat că prin cursa înarmărilor se va ajunge la un război de o scară inimaginabilă, care urma să aibă ca rezultat o catastrofală „*Götterdämmerung* a lumii burgheze“.

Fiindcă opinia publică era într-o dispoziție dezagreabilă și agresivă, Tirpitz putea conta pe un sprijin larg pentru a impulsiona programul de construire a flotei. Kiderlen-Wächter și Bethmann-Hollweg și-au dat seama că Germania trebuia să acționeze cu prudență și să caute să ajungă la o *détente*, însă au întâmpinat puternica opoziție a lui Tirpitz, a armatei, a majorității Reichstagului și a opiniei publice inflamate. Iar sprijinul kaiserului pentru sugestia lor nu era decât vag.

Haldane, ministrul de război britanic, educat la Göttingen și vorbitor fluent de germană, a vizitat în februarie 1912 Berlinul, cu o propunere de încetinire a construcțiilor navale și menținerea unui raport de 2 la 1. El a sugerat că proporția de 3 la 2 se putea discuta la un termen viitor. A refuzat fără discuții absurda cerere germană ca Marea Britanie să promită că va rămâne neutră în eventualitatea unui război continental. Propunerile lui Haldane erau inacceptabile pentru kaiser și pentru Tirpitz, iar Haldane n-a dat crezare asigurărilor lui Bethmann că era preocupat să păstreze pacea. Cabinetul britanic era și mai sceptic. Misiunea Haldane, așadar, n-a îmbunătățit cu nimic relațiile dintre cele două state și a subminat și mai mult poziția cancelarului.

PROVOCAREA SOCIAL-DEMOCRAȚIEI

Agitația pentru reformarea sistemului electoral prusac bazat pe avere, de o monstruoasă inechitate, nu mai putea fi ignorată. Bethmann era pregătit să facă unele ajustări minore ale sistemului pentru a amuți criticii, însă fără să-și înstrăineze conservatorii, ceea ce ar fi făcut posibilă reînnoirea alianței dintre conservatori și național-liberali. Propunerile de reformă erau extrem de modeste. Numărul votanților din clasa întâi avea să fie aproape dublat, dar tot nu reprezenta decât 7% din electorat. A doua clasă avea să includă 17% în loc de 13,8, astfel că 76% din electorat ar fi fost reprezentat de o treime din delegații din Camera Reprezentanților. Conservatorii și Partidul Centrului s-au opus chiar și acestor schimbări modeste, astfel că dezbaterea

în Camera Reprezentanţilor a trebuit să fie anulată. Naţional-liberalii erau scandalizaţi. Conservatorii l-au învinuit pe Bethmann că ameninţa să le submineze poziţia în Prusia. Nemulţumirea lor a crescut când guvernul a introdus sufragiul universal al bărbaţilor în Alsacia şi Lorena, măsură sprijinită total de social-democraţi. În cercurile conservatoare respectabile, lui Bethmann-Hollweg i se spunea acum Bethmann Sollweg („trebuie să plece“).

Campania electorală pentru Reichstag din 1912 a fost o raliere împotriva alianţei dintre conservatori şi Partidul Centrului, deşi unii naţional-liberali încă mai credeau că trebuia să primeze lupta împotriva social-democraţiei. O organizaţie rivală a Hansabundului, Asociaţia Clasei Mijlocii (*Mittelstandsverband*), înfiinţată în anul anterior, i-a sprijinit pe conservatori. Fronturile s-au înverşunat, spulberând speranţele lui Bethmann pentru un compromis între liberali şi conservatori. El însuşi s-a ţinut la distanţă de alegeri într-o resemnare sumbră. Rezultatele au fost pur şi simplu senzaţionale. Numărul mandatelor social-democraţilor au crescut de la 43 la 110. SPD era acum cel mai mare partid parlamentar, câştigând peste un sfert din fotoliile parlamentare. Blocul format de conservatori şi de Partidul Centrului a fost pierzătorul evident, scăzând de la 211 la 158 de locuri, dar oponenţii lor, cu 197 de locuri, erau dezbinaţi. Reichstagul era în blocaj. Cancelarul, nemaiavând nici un grup cu care să lucreze confortabil, s-a bazat pe încheierea unor înţelegeri de taină şi pe compromisuri, pe care le-a denumit pretenţios „politica diagonalei“. Conservatorii l-au acuzat că e prea blând cu socialismul. Kaiserul nu i-a acordat nici un sprijin. Stânga făcea agitaţie pentru reforme care, oricât de modeste, erau efectiv blocate de Prusia.

Partidele au reacţionat foarte diferit faţă de alegeri. Partidul Centrului, simţind de unde bate vântul, s-a deplasat discret spre stânga. Naţional-liberalii, care pierduseră mult la urne, s-au apropiat de conservatori şi şi-au înteţit atacurile împotriva social-democraţilor, denunţând în acelaşi timp guvernul pentru lipsa de fervoare imperialistă şi pentru eşecul înarmării până în dinţi. Tinerii reformatori ai partidului, între care se remarca Gustav Stresemann, sperau să devieze pe un curs de mijloc între conservatori şi social-democraţi, vedere împărtăşită de majoritatea independenţilor. La

stânga, radicalii din jurul lui Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg, dar şi Karl Kautsky şi centrul, nu voiau să aibă de-a face cu partidele burgheze. Revizioniştii şi reformiştii de la dreapta erau hotărâţi să rămână în opoziţie. Chiar şi în Baden, unde liberalii şi social-democraţii colaboraseră o vreme, cele două partide s-au îndepărtat unul de altul. Social-democraţii rămâneau deci paria, „tovarăşii fără patrie“ în cuvintele kaiserului. Celelalte partide considerau că orice asociere strânsă cu ei era un sărut al morţii.

Aşadar era practic imposibil să se creeze o majoritate parlamentară funcţională. Nici una dintre soluţiile propuse nu era viabilă pe termen lung. „Cartelul stărilor creatoare“ (*Kartell der schaffende Stände*) din 1913, alcătuit din conservatori şi din facţiunile de dreapta ale naţional-liberalilor şi ale Partidului Centrului, a fost o versiune inofensivă a politicii de *Sammlung*. Un apel populist la organizaţii de masă precum Liga Pangermană, ligile armatei şi marinei, dar şi la Liga Fermierilor de a se uni într-un atac împotriva reformatorilor conservatori din jurul cancelarului n-a produs decât vorbărie goală şi propagandă inutilă. Cei din mijlocul spectrului politic erau prea puţini şi prea slabi pentru a oferi o ieşire din criză, care era practic imposibilă fără deschiderea către social-democraţi. Aceasta era imposibilă atât timp cât SPD persista în cumplita retorică revoluţionară care masca poziţia sa reformistă moderată.

Reformatorii conservatori aveau în vedere continuarea reformării legislaţiei sociale, astfel încât să contracareze atractivitatea social-democraţiei şi pentru a reconcilia clasa muncitoare cu statul, dar succesul electoral al social-democraţilor i-a silit pe reformatori să se replieze în defensivă. Dreapta cerea un atac total împotriva sindicatelor şi a SPD-ului. Guvernul spera să creeze o marjă de pace socială între aprigii combatanţi ai luptei de clasă de la stânga şi de la dreapta, dar, mereu sensibil la criticile că era prea conciliant cu socialiştii, nu a făcut decât eforturi modeste în această direcţie.

FORŢELE ARMATE

Forţele armate încă mai constituiau o mare problemă curentă, căci trebuiau abordate o serie de chestiuni presante. Ce strategie a înarmării era mai

potrivită pentru nevoile Germaniei? Cui ar fi trebuit să i se acorde prioritate: armatei sau marinei? Mai presus de toate, întrebarea era cum se puteau acoperi costurile exorbitante ale înarmării. Tirpitz şi marina, resimţindu-se după umilinţa crizei marocane din 1911, care a fost o cârpăceală, voiau să accelereze programul de construire a flotei, după ce ritmul ei fusese încetinit în 1908. Însă atât Bethmann, cât şi Kiderlen-Wächter sperau să amelioreze relaţiile cu Marea Britanie. Erau sprijiniţi de o trezorerie oripilată de costurile implicate. Sporirea efectivelor armatei, propusă în 1911, se părea că terminase definitiv cu planul lui Tirpitz.

Încă o dată rolul kaiserului a fost crucial. Considerând misiunea Haldane ca pe un afront, kaiserul i-a ordonat ambasadorului german de la Londra să procedeze la ameninţări. Tirpitz şi-a strecurat propunerile în presă. Bethmann a protestat că Germania se îndrepta spre război şi şi-a oferit demisia. Kaiserul, ştiind că nu există nici un alt candidat viabil, a refuzat să i-o accepte, dar relaţiile dintre cei doi s-au tensionat şi mai mult. Propunerile legislative referitoare la armată şi la marină din 1912 au fost relativ modeste. Efectivele armatei au crescut cu numai 29.000 de oameni, spre consternarea Ligii Armatei şi a celor ce propuneau o armată de masă, cum era de exemplu colonelul Ludendorff. Forţele navale urmau să primească încă trei cuirasate până în 1920. Costurile suplimentare urmau să fie acoperite de creşterea taxei pe zahăr şi din taxa pe distilerii, cea din urmă fiind adoptată spre dezgustul agrarienilor, mulţi dintre ei producând şnaps pe proprietăţile lor.

CRIZA BALCANICĂ DIN 1912

În 1912, Tripla Alianţă era o ruină, din cauza divergenţelor fundamentale dintre Italia şi Austro-Ungaria în privinţa Balcanilor şi a Orientului Mijlociu. Situaţia a devenit extrem de precară odată cu Războiul Balcanic din 1912, când Serbia, Grecia, Bulgaria şi Muntenegru şi-au coordonat eforturile pentru a-i scoate pe otomani din Europa. Austro-Ungaria, hotărâtă să împiedice Serbia de a stabili un cap de pod la Adriatica, a sprijinit crearea unei Albanii independente. Rusia susţinea Serbia, împingând Europa pe marginea războiului. La Londra a avut loc o conferinţă care a

detensionat temporar situaţia. Marea Britanie a îndemnat atât Rusia, cât şi Austro-Ungaria să dea înapoi. Şi Germania îndemna la moderaţie, dar susţinea ferm că aliata ei nu trebuia slăbită şi mai mult. A fost creat un stat albanez independent, ceea ce a zădărnicit ambiţiile Serbiei. Criza, din câte se părea, fusese stăpânită.

Criza balcanică a creat o atmosferă toxică la Berlin. Apelurile ca Germania să se afirme în toată lumea şi să se pregătească de război s-au înmulţit semnificativ. Unii considerau că războiul este de neevitat, din cauza divergenţelor fundamentale dintre teutoni şi slavi. Alţii argumentau că vâna naţiunii făurite prin războaiele lui Bismarck şi Moltke slăbise şi că era nevoie de un război pentru a-i restaura fibra morală. Un număr alarmant de personalităţi influente vedeau războiul ca fiind o componentă ineluctabilă a luptei sociale darwiniste dintre naţiuni şi rase pentru supravieţuire. Cărţi foarte populare, precum cea a lui Friedrich von Bernhardi, *Germania şi următorul război,* publicată în 1912, erau şi o cutie de rezonanţă a acestui spirit periculos de belicos, dar îl şi inflamau.

La apogeul crizei, Marea Britanie a avertizat Germania că nu va rămâne impasibilă dacă un război al Austriei cu Serbia avea să provoace un atac asupra Franţei. La 8 decembrie 1912, Wilhelm II a reunit un consiliu de coroană, la care a fost prezentă şi conducerea armatei. Moltke a anunţat că Germania ar trebui să înceapă războiul de îndată ce i s-ar fi prezentat prima şansă convenabilă. Tirpitz voia să aştepte 18 luni, până avea flota gata. Moltke a remarcat acid că, de vreme ce flota nu va fi niciodată gata, Germania ar trebui să înceapă războiul „cu cât mai repede, cu atât mai bine“. Kaiserul a cerut mărirea forţei armate şi a început să vorbească despre „lupta dintre rase“ cu o Rusie „prea încrezătoare în sine“. Şedinţa a fost mai mult un exemplu tipic de poză teatrală şi fanfaronadă, o indicaţie a gălăgioasei dezorientări de la vârf, decât de hotărâre a Germaniei de a începe războiul.

Consiliul de coroană, la care Bethmann-Hollweg nu fusese invitat, nu a avut consecinţe imediate. Când, în anul următor, a izbucnit un alt război în Balcani, Germania a îndemnat din nou Austro-Ungaria să fie precaută. Învingătorii din 1912, sprijiniţi de Turcia şi România, s-au întors împotriva fostei aliate, Bulgaria, care a fost repede înfrântă. Germania s-a străduit să

îmbunătățească relaţiile cu Serbia, iar legăturile dinastice cu România şi cu Grecia au fost consolidate. În 1913, un general german, Liman von Sanders, a fost numit inspector general al armatei turce şi i s-a dat comanda trupelor din jurul Constantinopolului. Rusia a protestat vehement. Sub o presiune internaţională intensă, Liman a trebuit să renunţe la comanda sa. Bethmann-Hollweg a fost din nou atacat dur, pentru că îngăduise ca Reichul să sufere o astfel de umilinţă.

Războaiele balcanice, cuplate cu poziţia slăbită a Germaniei faţă de Tripla Antantă, au sporit influenţa celor care susţineau că programul de înarmare al Reichului era periculos de modest. În decembrie 1912, Ludendorff a prezentat un memorandum în care argumenta în favoarea creşterii efectivelor militare cu 300.000 de oameni. Ministrul de război a fost oripilat de această propunere, temându-se că rezultatul acestei măriri ar fi fost un aflux de burghezi suspecţi în corpul ofiţeresc şi de simpatizanţi social-democraţi printre soldaţi, transformând armata într-un instrument nesigur în cazul necesităţii reprimării revoluţiei şi a tulburărilor sociale interne. După lungi dezbateri, în care Bethmann nu s-a amestecat, s-a ajuns la un compromis, armata fiind mărită cu 136.000 de ofiţeri şi soldaţi. Ludendorff a fost numit într-un post departe de statul-major, dar curând avea să reintre triumfător în scenă.

Bethmann-Hollweg trebuia să găsească acum o modalitate de plată pentru înarmare şi creşterea efectivelor militare. Nu a îndrăznit să prezinte iar propunerea taxelor pe moştenire, căci ar fi însemnat o deschidere către stânga. Reichstagul a solicitat o serie de concesii în schimbul votului pentru mărirea taxării pentru acoperirea enormelor costuri implicate. Printre acestea se număra o reformă a legii armatei şi desfiinţarea anumitor privilegii şi funcţii demodate. S-a refuzat finanţarea a trei noi regimente de cavalerie. Kaiserul, văzând în acest refuz un atac deliberat împotriva puterii sale de comandă pe care o considera sacră, a tunat şi-a fulgerat în maniera dureros de cunoscută. Bethmann a ameninţat să dizolve Reichstagul, până când, spre surprinderea sa, a reuşit să adune din rândurile partidelor de mijloc o majoritate confortabilă favorabilă propunerilor, care urmau să fie finanţate printr-un impozit pe profit – măsură sprijinită de social-democraţi, ceea ce i-a înfuriat şi mai mult pe conservatori.

Bethmann nu s-a bucurat de succesul său prea mult timp. În decembrie 1913, Reichstagul a adoptat o moțiune de neîncredere în cancelar, cu 293 de voturi pentru și 54 împotrivă. El apărase acțiunile armatei în Alsacia-Lorena în timpul afacerii Zabern din anul anterior, când un tânăr locotenent îi insultase pe alsacieni, fapt ce a generat tulburări sociale. Armata decretase legea marțială și a acționat într-o manieră nemaipomenit de brutală și lipsită de tact. Un discurs provocator al ministrului de război Falkenhayn susținut în Reichstag a inflamat și mai mult situația. Bethmann a respins moțiunea, declarând că era un gest gratuit care nu făcea decât să demonstreze că liberalii și Partidul Centrului făcuseră cauză comună cu social-democrații. Locotenentul a fost judecat și achitat, sentință general aprobată, iar dreptul armatei de a suspenda legea civilă nu a fost deloc modificat.

În ajunul războiului, politica internă se îndrepta așadar spre o fundătură. Un cancelar conservator reformist nu se putea distanța de curte, de Prusia, de armată sau de conservatori. Partidele de mijloc ezitau să speculeze șansa pentru a-și consolida poziția. Nu puteau risca să refuze adoptarea bugetului, de teamă să nu dăuneze propriilor alegători, și încă nu erau pregătite să se apropie de social-democrați. Conservatorii, dați treptat la o parte, au recurs la mobilizarea susținătorilor din opoziția extraparlamentară, în rândurile căreia se făceau auzite și apeluri la contrarevoluție. Acestea erau susținute de prințul moștenitor, care a trebuit să fie chemat la ordine de către tatăl său. Alții credeau că războiul ar rezolva problemele Germaniei, indiferent cât de mari erau riscurile implicate. Germania era la răscruce. Reacția la evenimentele de dincolo de frontierele sale aveau să determine drumul de urmat.

În 1914, deja apăruseră semne de ameliorare a climatului internațional. Germania și Marea Britanie au ajuns la un acord asupra coloniilor portugheze în august 1913. În iunie anul următor, Marea Britanie a acceptat planurile germane pentru calea ferată către Bagdad, în schimbul asigurării că nu o va extinde până la Basra. Germania, care abandonase ambițiile de a avea drept de transport pe Eufrat, a intrat ca partener mai mic într-un consorțiu anglo-olandez, în vederea exploatării resurselor de țiței din Imperiul Otoman. Firmele germane au investit puternic în Europa de vest, iar cazurile în care cooperarea dintre germani și viitorii lor inamici s-a

dovedit fructuoasă au fost numeroase. Însă sistemul era fundamental instabil şi incapabil să stăpânească criza ce urma.

Note

29. „Odihna lui Frederic“, în germană; reşedinţa lui Bismarck, din nordul Germaniei, nu departe de Hamburg. I-a fost oferită în 1871, ca parte a domeniului Sachsenwald, de către Wilhelm I, ca recunoaştere a meritelor sale în unificarea Germaniei (*n. tr.*).

30. Numit astfel după berăria berlineză unde s-a desfăşurat congresul Partidului Conservator German, unde antisemitismul a fost pentru prima dată adoptat ca parte a programului său politic (*n. tr.*).

31 . Între 1883 şi 1900, Paul Kruger a fost preşedintele Republicii Transvaal, stat independent de pe teritoriul actualei Republici a Africii de Sud. La 2 ianuarie 1896, forţele bure ale Transvaalului au anihilat tentativa de invazie britanică condusă de Leander Starr Jameson, care avea ca obiectiv instigarea unei revolte a *uitlander*-ilor (muncitorii străini din Transvaal, în principal britanici) şi anexarea republicii la coloniile britanice. Britanicii şi-au atins obiectivul abia după al doilea Război al Burilor (1899–1902) (*n. tr.*).

32. Aluzie la butada lui Jean-Paul, vezi Capitolul Unu, p. 31 (*n. tr.*).

33. „Mariajul dintre fier şi secară“ e numele dat unei coalizări între interesele industriale şi agricole, care susţinea tarifele protecţioniste adoptate în 1879 (*n. tr.*).

34 . Expresia „complexul Copenhaga“ face trimitere la un episod al războaielor napoleoniene. Ca răspuns la Sistemul continental al lui Napoleon, Marea Britanie a decis să atace veriga cea mai slabă a coaliţiei: în 1807, fără nici un avertisment, britanicii au bombardat Copenhaga, iar apoi au capturat flota daneză. În cuvintele istoricului Jonathan Steinberg, autorul unui studiu omonim, pentru germani, Copenhaga însemna „un eveniment trecut şi o frică prezentă“ (*n. tr.*).

35. Aluzie la înfrângerea Rusiei în Războiul Ruso-Japonez (1904–1905) şi izbucnirea ulterioară a Revoluţiei Ruse din 1905 (*n. tr.*).

36 . În 1908, Austro-Ungaria a anunţat anexarea Bosniei şi Herţegovinei, teritorii aflate anterior sub suzeranitate otomană. Acţiunea a scandalizat atât marile puteri, cât şi vecinii Austro-Ungariei, în special Serbia. Vezi mai jos (*n. tr.*).

37. În iulie 1908, mişcarea Junilor Turci a reinstituit monarhia constituţională în Imperiul Otoman (*n. tr.*).

CAPITOLUL 10
PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

LA 28 IUNIE 1914, DE ZIUA NAȚIONALĂ A SERBIEI, MOȘTENITORUL TRONURILOR AUSTRO-UNGARIEI[38], arhiducele Franz Ferdinand, și soția sa au fost uciși la Sarajevo. Asasinatul era opera unei societăți secrete sârbe, „Mâna Neagră“, al cărei șef era Dragutin Dimitrijević, colonel în statul major sârb, care se opunea politicilor mai moderate și mai flexibile ale prim-ministrului sârb Pašić. La Viena se presupunea că guvernul de la Belgrad era măcar în parte responsabil de asasinat, cum într-adevăr era. Guvernul sârb avusese cunoștință de plan, dar, cu toate că nu l-a aprobat, n-a putut să-l împiedice. Austro-Ungaria trebuia să acționeze, iar Germania era obligată să-i acorde aliatei sale sprijinul necesar.

Partida războiului din Austro-Ungaria insista că venise timpul să se regleze conturile cu Serbia. De la Berlin, care simțea că momentul e acum ori niciodată, li s-a dat tot sprijinul. Drept urmare, i s-a lăsat Austro-Ungariei libertatea de a acționa așa cum credea de cuviință și, cu toate că era improbabil ca un război între Austro-Ungaria și Serbia să rămână regional, chiar și cei mai moderați dintre cei aflați la putere, în frunte cu cancelarul, erau gata să riște un război care avea să implice Rusia, Franța și, posibil, Marea Britanie. Cei mai belicoși dintre membrii armatei, elitei politice și presei îndemnau la sprijinirea necondiționată a Austriei, cu speranța că astfel chiar se va declanșa un război european major. O seamă

de militari, printre care şi Moltke, credeau că războiul avea să fie foarte lung, inimaginabil de sângeros şi cu un rezultat incert. Ministrul de război Falkenhayn a făcut remarca grotescă că, şi de-ar fi pierit Germania, avea să fie mare distracţie.

S-au avansat o serie de argumente în favoarea începerii războiului. Moltke şi armata susţineau că Germania avea să rămână în urmă în cursa înarmărilor şi că trebuia să lovească imediat, până nu era prea târziu. Civilii argumentau că, în scurt timp, social-democraţii pacifişti aveau să fie atât de puternici, încât un război ar fi fost imposibil, adăugând că o campanie victorioasă i-ar fi pus pe socialişti la locul lor. Bethmann-Hollweg era de părere că nu se putea purta un război decât cu sprijinul, şi nu împotriva, social-democraţilor. Dar numai în cazul în care Rusia ar fi fost considerată agresoare ar fi uitat aceştia de rezoluţiile împotriva războiului ale Internaţionalei Socialiste şi ar fi sprijinit efortul comun de război. Sprijinul lor continuu ar fi depins de concesiile făcute partidului în chestiuni precum legea electorală prusacă. Deşi cancelarul presimţea ceea ce avea să urmeze, a acceptat fără rezerve argumentul lui Moltke despre cursa înarmărilor, reuşind astfel să se convingă pe sine însuşi că acesta avea să fie un război preventiv.

Austro-Ungaria a aşteptat până la 23 iulie, înainte să transmită Serbiei un set cuprinzător de pretenţii. Răspunsul sârb a venit două zile mai târziu. Era atât de conciliator, încât Wilhelm II, care anterior îndemnase Austro-Ungaria să adopte faţă de Serbia cea mai dură linie posibil, a ajuns la concluzia că nu mai existau temeiuri pentru război. Totuşi, Viena, considerând că răspunsul Belgradului faţă de ultimatum era nesatisfăcător, pe 18 iulie, la 11 dimineaţa, a declarat război Serbiei. Ziua următoare, Rusia a ordonat mobilizarea parţială în câteva districte militare. Convins de generalii săi, Nicolae II a ordonat mobilizarea generală în noaptea de 30 spre 31 iulie.

Tot pe 30 iulie, Bethmann-Hollweg a îndemnat Austro-Ungaria să răspundă ofertei de mediere a ministrului britanic de externe, sir Eduard Grey. Această manevră nu făcea parte dintr-un efort de a destinde situaţia, de vreme ce refuzase propunerea britanicilor de a convoca o conferinţă la 27 iulie, ci era mai curând încercarea de a se asigura că Rusia avea să fie

văzută ca responsabilă pentru posibilul război european. A doua zi, Moltke, neştiind încă de mobilizarea rușilor, l-a îndemnat pe colegul său austriac Conrad von Hötzendorf să mobilizeze imediat armata, ceea ce l-a făcut pe ministrul austro-ungar de externe, contele Berchtold, să pună faimoasa întrebare retorică: „Cine guvernează: Moltke, sau Bethmann?“ Armata austro-ungară a fost imediat mobilizată, pe 31 iulie la prânz. O oră mai târziu, guvernul german anunța „starea de pericol iminent de război“. Cum Rusia nu răspunsese ultimatumului german transmis la 31 iulie, Germania s-a mobilizat la 1 august și a declarat război Rusiei, declanşând astfel desfăşurarea Planului Schlieffen. Germania a declarat oficial război Franței la 3 august. Ziua următoare, când trupele germane se năpusteau deja în Belgia, Marea Britanie a intrat și ea în război.

ATITUDINI FAȚĂ DE RĂZBOI

Astfel a debutat ceea ce George F. Kennan a numit atât de just „marea catastrofă seminală a secolului [XX]“. A fost o catastrofă pentru care Germania trebuie să poarte responsabilitatea principală. Armata germană a întărit partida războiului din Austro-Ungaria. Un procent substanțial al clasei mijlocii sprijinea totalmente această atitudine agresivă și solicita începerea unui „război preventiv“, în ciuda faptului că nici unul dintre vecinii Germaniei nu avea intenții agresive față de Reich. Șovăielnicii, inclusiv marea majoritate a Partidului Social-Democrat, păcălițti să creadă că Rusia era agresoarea, au sprijinit guvernul. La sfârșitul lunii iulie, SPD a organizat o serie de demonstrații împotriva războiului, iar presa de partid a criticat tăios guvernul pentru felul cum gestionase criza. Pe măsură ce amenințarea războiului creștea tot mai mult, conducerea partidului și-a pierdut curajul. Aceştia argumentau că, dacă ar fi adoptat o atitudine prea critică, ar fi avut de înfruntat o represiune severă de acelaşi fel ca legile antisocialiste ale lui Bismarck, care încă mai traumatizau partidul. Dacă acesta avea să fie un război împotriva Rusiei imperiale, bastionul despotic al reacțiunii și dușmanul neîmpăcat al oricăror forțe progresiste, le-ar fi fost mai ușor să dea la o parte orice considerațiuni despre solidaritatea proletară și despre pacifismul Internaționalei Socialiste. La 3 august, deputații SPD

au decis cu 78 de voturi pentru şi 14 împotrivă să accepte cererea guvernului pentru acordarea creditelor de război. A doua zi, vorbind în Reichstag în numele partidului, Hugo Haase, membru al minorităţii de stânga, primea cu bună credinţă cuvintele kaiserului care, în discursul tronului, proclamase că războiul erau unul pur defensiv şi că Germania nu avea nici un fel de pretenţii teritoriale. Haase anunţa că social-democraţii nu şi-ar fi abandonat niciodată ţara într-un asemenea moment dificil, dar adăuga avertismentul că nu aveau să sprijine nicicând un război de cucerire.

Aşa cum Lenin, care tuna şi fulgera din exilul său de la Zürich, nu obosea să arate, SPD abandonase războiul de clasă şi internaţionalismul proletar, iniţiind astfel procesul de reconciliere cu „ideile de la 1914“ – noua ideologie naţionalistă care avea să formeze bazele naţional-socialismului. Concepute de sociologul Johann Plenge şi popularizate de avocatul constituţionalist suedez Rudolf Kjellén, „ideile de la 1914“ erau o declaraţie de război împotriva „ideilor de la 1789“. Drepturile omului, democraţia, liberalismul şi individualismul erau toate respinse în favoarea valorilor autentic germane ale datoriei, disciplinei, legii şi ordinii. Ordinea avea să înlocuiască libertarianismul anarhic al secolului trecut. Diviziunile de clasă aveau să fie depăşite prin sentimentul solidarităţii etnice (*Volksgemeinschaft*) în care noii social-democraţi din august 1914 erau tovarăşi bine primiţi. Internaţionalismul socialist urma să fie înlocuit de un egotism naţional robust. De aici înainte, toţi „tovarăşii de rasă“ (*Volksgenossen*) aveau să joace un rol în construirea unei societăţi cu adevărat socialiste şi să se alăture glorioasei lupte a Germaniei „proletare“ împotriva Marii Britanii „capitaliste“.

În 1915, războiul care începuse aparent ca o campanie defensivă împotriva Rusiei, devenise deja o cruciadă pseudosocialistă împotriva materialismului Marii Britanii, naţiunea prăvăliaşilor şi a imperialiştilor. Imperiul ţarist nu mai constituia un pericol important, după ce Hindenburg, Ludendorff şi Hoffman au obţinut o mare victorie împotriva ruşilor la Tannenberg, la sfârşitul lunii august 1914. Războiul avea să se decidă pe Frontul de Vest. Franţa era inamicul tradiţional, iar strania relaţie de amor şi ură cu Marea Britanie putea fi cu uşurinţă preschimbată într-o aversiune intensă. Cărturari bine informaţi s-au îmbătat cu viziunea luptei apocaliptice

dintre militarismul bărbătesc german şi capitalismul sordid britanic. Distinsul economist Werner Sombart a declarat că războiul era lupta dintre „comercianţi şi soldaţi“, în care militarismul german era inspirat să lupte pentru simfonia *Eroica* a lui Beethoven şi pentru uvertura *Egmont*, pentru *Faustul* lui Goethe şi pentru *Aşa grăit-a Zarathustra* a lui Nietzsche, împotriva unei nonculturi mizere şi hrăpărețe. Primea războiul cu brațele deschise ca antidot al pesimismului cultural şi ca mijloc de regenerare a rasei. Filozoful catolic Max Scheler a făcut apel la social-democraţi să se alăture luptei împotriva patriei capitalismului modern. Şi el atrăgea atenţia asupra efectelor terapeutice ale războiului asupra poporului german. Thomas Mann a resimţit o enormă uşurare când, în urma Tratatului de la Brest-Litovsk, se punea capăt războiului Germaniei împotriva ţării care-l dăduse lumii pe Dostoievski. În *Reflecţiile unui om apolitic*, Mann chema la o luptă totală împotriva celor numite „*les trois pays libres*“ care apărau „civilizaţia“, şi nu „cultura“. Pentru astfel de porcării exista o audienţă entuziastă, iar „Dumnezeu să pedepsească Anglia!“ a înlocuit formule de adresare mai convenţionale.

OBIECTIVELE RĂZBOIULUI

Cum până în 1916 se crezuse că războiul va fi unul defensiv, nu se putea discuta public despre obiectivele războiului. În culise, situaţia era foarte diferită. Deja în septembrie 1914, Bethmann-Hollweg cerea anexarea zonelor miniere de la Longwy-Briey, a oraşului Belfort şi a Luxemburgului. Belgia avea să devină total dependentă de Germania, cedând Prusiei Liège si Verviers, şi primind drept compensaţie Calais, Dunkirk şi Boulogne. Frontierele cu Rusia urmau să fie împinse spre est, iar sub conducere germană avea să fie formată o zonă economică central-europeană. „Programul din septembrie“ al lui Bethmann a căpătat în scurt timp forme mult exagerate. Pangermaniştii cereau anexarea statelor baltice şi a Bielorusiei, împreună cu vaste teritorii din nord-vestul Rusiei şi din Polonia rusească. Evreii ruşi urmau să fie expulzaţi în Palestina. Ei propuneau ca imperiul rus să fie divizat, iar Crimeea şi Caucazul puse sub control german strict. Un grup de intelectuali importanţi au prezentat un program de

epurare etnică a Europei de Est şi repopularea ei cu bravi ţărani germani. Magnatul oţelului August Thyssen, susţinut de lobby-istul său Matthias Erzberger, cerea anexarea Belgiei şi a departamentelor franceze estice, dar şi a statelor baltice. Un alt grup, printre care se numărau şi Hans Delbrück, Max Weber, Albert Einstein şi Gustav von Schmoeller, au protestat viguros împotriva unor fantezii atât de înfiorătoare; dar acest grup, împreună cu social-democraţii care se opuneau oricărui fel de anexare, formau o mică minoritate. Programul din septembrie al lui Bethmann-Hollweg a fost descris în detaliu de politicianul şi jurnalistul liberal Friedrich Naumann în cartea sa *Mitteleuropa*, publicată în 1915, în care cerea resuscitarea Sfântului Imperiu Roman.

Dar nici unul dintre aceste aranjamente nu se putea realiza fără victorie. Aceasta părea a fi un scop îndepărtat, după eşecul costisitor al ofensivei lui Falkenhayn împotriva Verdunului în 1916. Pangermaniştii şi aliaţii lor au lansat o ofensivă masivă pentru numirea lui Hindenburg şi a lui Ludendorff, eroii de la Tannenberg, la Înaltul Comandament (OHL). Kaiserul, care privea această campanie ca pe un atac cvasiplebiscitar împotriva puterii sale de comandă, a cedat ezitant în august 1916. În ianuarie 1917, s-a luat decizia atacurilor submarine fără restricţii, în ciuda protestelor lui Bethmann. Aceasta s-a dovedit în curând a fi o gravă greşeală. Aliaţii au trecut rapid peste ameninţarea submarinelor, iar în aprilie, Statele Unite au declarat război.

SOCIETATEA GERMANĂ ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI

Dacă n-au fost implicaţi direct sau n-au pierdut vreun membru de familie, prusacii şi bavarezii de rând abia dacă au fost afectaţi de războiul de unificare a Germaniei. Abia acum, pentru prima oară, ceea ce avea să fie în curând numit „frontul de acasă“ juca un rol tot mai important, pe măsură ce conflictul începea să semene cu „războiul total“ despre care vorbea Ludendorff. Atacurile aeriene erau încă în fază incipientă, astfel că civilii nu au avut de suferit ororile bombardamentelor masive. Încă mai exista o distincţie clară între front şi patrie, dar războiul umbrea aproape fiecare aspect al vieţii şi a condus la profunde schimbări sociale.

Zguduitorul număr de morţi, mutilaţi şi răniţi a afectat aproape fiecare familie. Treisprezece milioane de oameni au făcut parte din forţele armate, reprezentând jumătate din numărul persoanelor cu vârste cuprinse între 16 şi 60 de ani. Mai mult de jumătate dintre ei au fost ucişi sau răniţi grav. Ceilalţi au fost traumatizaţi de experienţa războiului de tranşee, de barajele de artilerie, de atacurile cu gaze şi de senzaţia constantă a apropierii morţii şi a rănirii grave. Numărul tot mai mare de văduve şi orfani nu aveau de gestionat doar doliul lor, căci se confruntau şi cu creşterea nemiloasă a privaţiunilor, foametei şi bolilor. Dar clase diferite au experimentat aceste orori în grade diferite. Distincţiile dintre clase au fost astfel întărite, iar tensiunile dintre ele au crescut. Aşa cum situaţia de pe front se deteriora constant, societatea începea să se destrame ca urmare a intensificării conflictului de clasă, a amplificării disparităţilor între regiuni şi a confruntării dintre urban şi rural. Veniturile reale au scăzut cu 30 până la 40%. Aportul caloric zilnic a scăzut de la 3.400 în 1913 la 1.000 în iarna anului 1917. Existau foarte puţine fonduri pentru a ajuta soţiile şi familiile soldaţilor. În primii doi ani de război, soţiile primeau 9 mărci vara şi 12 iarna, plus şase mărci pentru fiecare copil. Astfel, o femeie cu trei copii avea 30 de mărci iarna, dar îi trebuiau 60 ca să trăiască. În 1917, plăţile pentru soţii au crescut la 50 de mărci, dar această creştere era mai mică decât rata inflaţiei. Ajutoarele sociale plătite de autorităţile locale nu puteau satisface nevoi elementare, deşi de cealaltă parte a scalei, profiturile industriale au sporit abrupt, mai ales în sectorul armamentului, crescând chiar şi de opt ori faţă de nivelul din 1913. Prăpastia dintre bogaţi şi masele vaste de săraci a crescut într-o măsură de neiertat. Distincţiile de clasă, care ar fi fost tolerabile în timp de pace, erau de neacceptat în timp de război. Din armistiţiul politic al anului 1914 nu mai rămăsese nimic. Proclamarea stării de asediu şi impunerea legii marţiale n-a făcut decât să sporească tensiunile. Nimic nu mai putea opri grevele şi demonstraţiile de protest masive care au condus la revoluţie.

Impactul celor patru ani de război a fost resimţit în grade diferite printre diversele grupuri ale unei societăţi foarte complexe. Am văzut deja că termenul „clasă“ este o abreviere pentru un grup alcătuit din numeroase şi diverse componente. Astfel că înăuntrul burgheziei există multe facţiuni,

adesea cu interese conflictuale. „Clasă“ este un termen sociologic, imprecis dar totuşi util, din care nu decurge în mod necesar că aceia dintr-o anume clasă urmăresc obiective politice identice sau măcar similare, sau că au interese economice comparabile. Aşadar, în rândurile burgheziei se numărau industriaşii care au profitat enorm de pe urma războiului, dar alţii s-au confruntat cu dificultăţi serioase. Cei din industria de armament au acumulat profituri uluitoare, dar producătorii bunurilor de consum şi-au pierdut cota de piaţă. Expunerea vulgară a noilor avuţii în vremuri de austeritate brutală a fost resimţită în general drept scandaloasă. Şi nu numai stânga vocifera vehement împotriva profitorilor de război. Industriaşul şi omul de stat Walter Rathenau, în larg diseminatul său eseu despre anul 1917, intitulat „Despre ceea ce urmează“, solicita taxarea drastică a profiturilor de război şi redistribuirea fondurilor astfel obţinute pentru a cârpi ruptura tot mai mare dintre bogaţi şi săraci. Însă printre egalii săi, această sugestie nu a atras prea multe opinii favorabile.

Iniţial, industriaşii speraseră că armistiţiul politic din 1914 avea să stopeze revendicările clasei muncitoare, perpetuând îngheţarea serviciilor sociale începută în 1912, măcar pe durata războiului. Unii îndrăzneau chiar să spere ca războiul să ţină mult timp, astfel încât pacea socială să fie întărită, iar social-democraţii să admită că apucaseră pe un drum greşit şi să susţină „tronul şi altarul“. Aproape toţi sprijineau obiectivele de război social-imperialiste ale guvernului, prezicând cu acurateţe că o „pace de compromis“ ar fi dat avânt reformei şi ar fi dus la o schimbare a sistemului electoral prusac, ceea ce ar fi însemnat sfârşitul dominaţiei conservatoare.

Industriaşii erau tot mai izolaţi şi mai antagonişti faţă de societate în ansamblu. Acumularea unor imense averi în timpuri de suferinţe îngrozitoare era o insultă pentru majoritatea claselor mijlocii. Mulţi dintre cei din urmă au început să simpatizeze cu liberalii de stânga şi cu social-democraţii. *Bildungsbürgertum* a primit o lovitură serioasă. Îşi investiseră economiile, câte făcuseră, în obligaţiunile de război şi deci le-au pierdut. Veniturile reale ale funcţionarilor publici superiori s-au înjumătăţit. Cei de pe treptele inferioare detestau profund faptul că veniturile lor erau mai mici decât ale muncitorilor industriali. În 1917, comandantul militar al Frankfurtului remarca faptul că mulţi funcţionari publici trăiau „de pe azi pe

mâine“ şi că „declinul social al funcţionarilor publici reprezintă un pericol la adresa statului, care nu ar trebui subestimat“.

Acest lucru în mod cert era adevărat despre funcţionarii publici precum muncitorii poştali şi cei feroviari, care au migrat în masă către social-democraţi. Dar funcţionarii publici superiori şi numeroşi *Bildungsbürger*-i au răspuns la pierderea statutului adoptând idei reacţionare extreme. Angajaţii salariaţi înfruntau şi ei aceeaşi pierdere de statut, căci angajatorii s-au folosit de pretextul războiului pentru a reduce costurile. Veniturile lor reale au scăzut chiar mai mult decât ale muncitorilor industriali, în aşa măsură încât mulţi câştigau sensibil mai puţin decât muncitorii din industria de armament. Aceasta i-a îndârjit mai mult decât orice să-şi păstreze distincţia faţă de proletariat. Micile întreprinderi au fost greu lovite de război. Patronii, ca şi muncitorii, au fost mobilizaţi, iar firmele s-au închis. În aceste straturi, denunţarea de către extrema dreaptă a controalelor şi a „socialismului de stat“ şi-a găsit un ecou important. Ei erau încremeniţi între resentimentul faţă de companiile mari şi opoziţia faţă de cooperativele social-democrate. Puşi în faţa unei tot mai mari ameninţări dinspre stânga, au tins să treacă de partea industriaşilor şi au renunţat la denunţările, adesea excesive, ale relelor capitalismului.

Cel mai mult a suferit însă clasa muncitoare. Ei au format marea masă a cărnii de tun de pe front. Femeile şi copiii erau siliţi să muncească în condiţii oribile pentru salarii derizorii. Standardul lor de viaţă, oricum jalnic, s-a prăbuşit. Salariile nominale creşteau, dar nu în acelaşi ritm cu inflaţia, astfel că salariile reale s-au diminuat dramatic. Preţurile cu ridicata au crescut cu 415% în timpul războiului. Preţurile cu amănuntul au crescut de zece ori. Disparităţile între venituri erau extraordinare. Un muncitor calificat de la o companie de armament din Berlin câştiga 7.500 de mărci anual – sumă de neconceput pe timp de pace –, în timp ce un muncitor necalificat dintr-o fabrică textilă dintr-un oraş mic abia dacă primea 1.200 de mărci. Compoziţia „aristocraţiei muncii“ de care vorbea Lenin s-a schimbat dramatic. În 1914, un tipograf cu un salariu zilnic de 6,50 mărci era în vârful scalei salariilor. În 1918, îl înlocuise muncitorul calificat din industria electrică, unde se câştigau 13,40 mărci pe zi. Muncitorul din industria textilă cu 3,46 mărci pe zi era la fundul grămezii. Simultan,

diferenţele dintre salariile muncitorilor calificaţi şi respectiv necalificaţi au început să scadă. Muncitorii necalificaţi din industria de armament putea câştiga mai mult prin plata pe bucată decât muncitorii calificaţi care erau plătiţi cu ora.

Disparităţile grosolane dintre remuneraţia bărbaţilor şi a femeilor au persistat. În 1914, în industria metalurgică, femeile câştigau doar 37% din salariul bărbaţilor, în industria textilă, 63%. În toamna anului 1918, procentul ajunsese la 51% în industria metalurgică, dar în cea textilă nu crescuse decât cu trei puncte procentuale. În industria de armament, salariile reale ale bărbaţilor scăzuseră cu 22%, iar ale femeilor cu 12%. În alte sectoare industriale, căderea a fost chiar mai dramatică: 44% în cazul bărbaţilor şi 39% în cazul femeilor. Prin contrast, salariile reale în industria britanică au scăzut cu 15% în timpul războiului. Mai trebuie observat că salariile ar fi scăzut şi mai mult dacă zilele de lucru nu s-ar fi prelungit până la cincisprezece ore, iar săptămânile n-ar fi avut frecvent câte şapte zile de muncă. În războiul industrial, ce implica armate de masă, problema forţei de muncă era una acută, în special reducerea forţei de muncă calificată. Încă din 1916, două milioane de bărbaţi au fost scutiţi de serviciul militar pentru a munci în industria armamentului – mai mulţi decât cei care serviseră în armata prusacă în 1870–1871. Femeile completau deficitul. În 1913, 22% dintre muncitorii industriali erau femei. În 1918, această cifră ajunsese la 34%. Forţa de muncă era direcţionată către sectoarele industriale esenţiale pentru efortul de război. Numărul angajaţilor din industria chimică a crescut cu 170%, în metalurgie cu 80%, iar în industriile ingineriei mecanice şi electrice, cu 50%. Sectoarele vremurilor de pace, precum confecţiile, sectorul construcţiilor şi al bunurilor de consum, şi-au pierdut jumătate din angajaţi. Rezultatul a fost consolidarea industriei grele şi declinul investiţiilor mici şi medii.

Declinul salariilor reale, programele prelungite, nutriţia inadecvată, creşterea alarmantă a accidentelor de muncă, inegalităţile crase între venituri şi scandaloasele profituri de război au avut ca rezultat radicalizarea constantă a clasei muncitoare. Argumentele SPD-ului că situaţia era temporară, fiind cauzată de război, şi că în curând aveau să fie implementate reforme nu au convins pe nimeni. În ciuda tuturor diferenţelor

între „aristocraţia muncii“ şi muncitorii necalificaţi, creştea tot mai mult sentimentul solidarităţii de clasă, alimentat de prăpastia crescătoare dintre proprietari şi management, la vârf, şi bărbaţii şi femeile din ateliere, la bază. Deşi în afara micului grup care a făcut profituri uriaşe de pe urma războiului, toate celelalte straturi erau într-o situaţie mai rea decât în 1913, exista o conştiinţă acută şi în creştere a privaţiunilor relative. E adevărat că funcţionarii publici cu vechime sufereau pe măsură ce le scădea standardul de viaţă, dar soarta lor era tot mai râvnită, chiar şi de către cei mai bine plătiţi muncitori industriali. Rezultatul a fost generalizarea unui sentiment de indignare, a antagonismelor de clasă şi o tot mai mare agitaţie pentru distribuirea mai echitabilă a greutăţilor războiului. Mult lăudatul spirit al comunităţii din timpul războiului, consfinţit prin armistiţiul politic, se dovedea a fi o înşelăciune. Discriminarea împotriva „tovarăşilor fără patrie“ din SPD a continuat. În aprilie 1917 au fost tăiate raţiile suplimentare pentru muncă grea. În Berlin, 200.000 de muncitori au intrat în grevă. SPD-ul s-a rupt în două. La extrema stângă, Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht au format Liga Spartakus (Spartakusbund), care a constituit nucleul Partidului Comunist. Scena era pregătită pentru o schimbare politică majoră.

În mediul rural, tensiunile nu erau atât între angajator şi angajat, între proprietar de pământ şi muncitor, cât între sat şi oraş. În mod inevitabil, războiul produsese probleme majore. Bărbaţii fuseseră recrutaţi în forţele armate, ceea ce a avut ca rezultat o lipsă cronică de forţă de muncă. Fertilizatorii, maşinăriile şi seminţele se găseau într-o măsură tot mai mică. Resentimentul faţă de numărul tot mai mare de controale şi reglementări, de rechiziţii şi inspecţii se adâncea, servind la întărirea sentimentului că agricultura, nemaifiind sectorul privilegiat, era silită să se supună nevoilor locuitorilor urbani. Statul părea să favorizeze oraşul pe spezele satului.

Pentru agricultură această provocare a fost covârşitoare. În încercarea de a înfometa Germania şi a o sili astfel să cedeze, britanicii au impus blocada navală. Sectorului agricol îi era imposibil să asigure hrană adecvată pentru o ţară de 60 de milioane de locuitori. Statul a răspuns prin raţionalizări şi reglementări. Fermierii au contracarat prin măsluirea statisticilor, prin stocare şi prin vânzarea pe piaţa neagră. Locuitorii urbani detestau faptul că

țăranii erau bine hrăniți, în timp ce ei flămânzeau în „iarna foametei“ din 1915–1916 sau în „iarna napilor“ din 1916–1917. Țăranii erau însă la fel de resentimentari, susținând că ei erau aceia care plăteau costurile războiului. Resentimentele lor în creștere nu i-au făcut însă să adopte o poziție accentuat de stânga, așa cum se temeau mulți proprietari de pământuri ultraconservatori. Ei detestau formalismul birocratic al Departamentului pentru alimentația pe timp de război (KEA) și erau împotriva unui parlament care, li se părea, nu era preocupat decât de necesitățile populației urbane și ale industriilor de armament. Locuitorii urbani au contracarat, învinuindu-i pe țărani că luau cartofii de la gura bunilor germani și-i dădeau la porci, numai pentru că prețul la carne creștea rapid. Guvernul a sperat ca Tratatul de la Brest-Litovsk să ușureze situația, dar în fapt a înrăutățit-o. Prizonierii ruși de război, care munciseră terenurile agricole, s-au întors acasă, iar proviziile de alimente din Ucraina abia dacă ajungeau pentru a hrăni armata germană de ocupație.

Agrarienii erau cei mai îndârjiți suporteri ai obiectivelor extinse ale războiului, cei mai vehemenți adversari ai „păcii din slăbiciune“. Se opuneau oricăror concesii față de stânga și apărau sistemul electoral prusac cu trei clase. Ca partizani neclintiți ai statu-quoului, au fost incapabili să gestioneze realitatea aspră a înfrângerii. În timpul Republicii de la Weimar și-au pierdut în bună măsură statutul, opunându-se din răsputeri noului stat și visând la colonizarea estului Europei. Nu-i de mirare că în 1933 li s-a părut că și-au găsit salvatorul.

FEMEILE

Oarecum surprinzător, războiul a avut un efect mic asupra femeilor. Cauza emancipării femeilor n-a progresat. Femeile nu au devenit mai conștiente sau mai încrezătoare în ele însele. Relațiile familiale patriarhale au fost consolidate când omul simplu ce câștiga pâinea familiei s-a metamorfozat într-un războinic eroic.

Creșterea numărului femeilor care munceau a fost relativ mică: 17% între 1914 și 1917. Prin comparație cu cele 22% dintre 1905 și 1909 și cele 20% dintre 1909 și 1913, aceste cifre arată că războiul a avut un impact modest

asupra intrării femeilor în forţa de muncă. Nu pentru că femeile nu ar fi fost doritoare să muncească. Cum sprijinul financiar de la stat era inadecvat, erau silite să se angajeze, însă oportunităţile de muncă lipseau. În primul an de război, 158.000 de femei au căutat un loc de muncă la Berlin, dar mai puţin de jumătate l-au şi găsit. Schimbarea majoră a fost aceea că femeile lucrau într-un număr tot mai mare în sectoare industriale din care până atunci fuseseră excluse: metalurgie, inginerie mecanică şi industria chimică. Anterior, lucraseră în industria textilă, serviciul domestic sau în agricultură.

Angajarea femeilor în industrie era împiedicată de o serie de factori. Femeile căsătorite cu mai mulţi copii, nevrând să-i lase singuri, preferau să lucreze acasă. Apoi, femeile erau plătite mizerabil. Erau norocoase dacă erau plătite pe jumătate cât bărbaţii pentru aceeaşi muncă. Ziua de muncă era oficial de opt ore, dar se putea prelungi până la 16 ore, iar schimburile de noapte şi săptămânile de şapte zile de muncă erau frecvente. Munca era adeseori extrem de intensă. Într-o fabrică li se cerea femeilor să ridice obuze de câte 37 de kilograme până la nivelul pieptului şi să repete această mişcare timp de opt ore. Într-o altă fabrică, femeile trebuiau să care lingouri de metal încins la roşu de câte 80 de kilograme până la un ciocan hidraulic. Măsurile de siguranţă erau în general ignorate în vederea creşterii ritmului de producţie, ceea ce a condus la o creştere alarmantă a numărului accidentelor de muncă. Femeilor nu li se oferea nici un fel de pregătire, astfel că rămâneau mereu la coada scalei salariilor. Apoi, statul a realizat treptat că trebuia să facă mult mai mult pentru sprijinirea femeilor ai căror soţi luptau pe front. Alocaţiile au crescut în aşa măsură încât textilistele şomere nu mai erau silite să caute de lucru în industria de armament. Angajatorii ezitau să angajeze femei, pentru că voiau să demonstreze autorităţilor că nu se descurcau fără muncitorii lor calificaţi şi de încredere şi, ca urmare, să-i scutească de serviciul militar.

Comisia de război (Kriegsamt) sub conducerea generalului Groener, care era răspunzătoare de coordonarea industriei de război, a numit două membre importante din mişcarea burgheză de femei la Departamentul femeilor (Frauenreferat), care era responsabil de recrutarea muncitoarelor. Astfel s-a ajuns la crearea unei birocraţii sofisticate în care erau implicate sindicatele, organizaţiile de femei, agenţiile de asistenţă socială şi

organizaţiile nonguvernamentale, împreună cu administraţiile oraşelor mari. Perspectiva acestora asupra rolului femeii rămânea ancorat în tradiţie. N-au făcut nimic pentru apărarea drepturilor femeii şi au avut grijă să nu se implice în chestiunea controversată a dreptului de vot pentru femei. Dar au făcut tot ce au putut pentru a pune la dispoziţia femeilor care munceau o infrastructură adecvată, care includeau grădiniţe, servicii medicale, locuinţe adecvate, maternităţi, educaţie continuă şi sfaturi de gospodărire şi parentaj. Astfel s-au pus temeliile politicilor sociale ale Republicii de la Weimar. Era o luptă împotriva curentului care, în cele din urmă, a făcut-o pe şefa Departamentului femeilor, Marie-Elizabeth Lüders, să renunţe exasperată. Munca lor era stânjenită de rivalităţile interdepartamentale, de conflictele dintre autorităţile militare şi cele civile, de mândria bărbătească rănită şi, nu de puţine ori, chiar de rezistenţa femeilor din clasa muncitoare.

Războiul a avut un efect alarmant asupra ratei naşterilor. Cum 13 milioane de bărbaţi erau în forţele armate, numărul noilor căsătorii a scăzut semnificativ. Rata fertilităţii (numărul mediu de copii născuţi de o femeie pe parcursul vieţii ei) era în 1913 de 6,1. În 1918, s-a prăbuşit la 1. Utilizarea mai răspândită a dispozitivelor de contracepţie, în principal a prezervativelor, oferite ca profilaxie împotriva răspândirii bolilor venerice, la care se adăuga şi creşterea ratei avorturilor, deşi erau ilegale, au contribuit şi ele la această scădere.

Germania era acum o ţară de părinţi singuri care reuşeau tot mai greu să asigure supravieţuirea familiei. Malnutriţia a făcut ca un mare număr de copii să sufere de rahitism (numit „boala engleză“, din cauza prevalenţei ei în zonele industriale din Anglia), de tuberculoză şi de anemie. Mortalitatea infantilă a crescut de trei ori în timpul războiului. În lipsa autorităţii tatălui, mulţi adolescenţi o luau razna, intrau în găşti, se ocupau de furtişaguri şi făceau comerţ pe o piaţă neagră înfloritoare. Majoritatea preferau viaţa pe străzi plictiselii de la şcoală. În Köln, în 1917, în medie 48% dintre elevi nu mai frecventau cursurile. O tentativă a de introduce obligativitatea educaţiei în anii anteriori serviciului militar a eşuat din lipsă de fonduri. Un efort de formare a cadeţilor n-a fost iniţiat niciodată pentru că atât autorităţile civile, cât şi cele militare voiau ca adolescenţii să muncească, nu să se joace de-a soldaţii.

Lipsurile au făcut munca casnică şi mai dificilă. Penuria de combustibil a transformat gătitul, spălatul, încălzitul şi iluminatul în nişte griji constante. În scurt timp, se găsea foarte greu săpun. Orele treceau la cozile la alimente. Cum raţiile erau inadecvate unei diete sănătoase, se mai pierdeau ore şi în căutarea furnizorilor de pe piaţa neagră. Aceste probleme nu au fost decât parţial depăşite prin cantinele de la locul de muncă şi prin „bucătăriile populare“ din oraşe, dar un studiu din 1916 arăta că, de la izbucnirea războiului, cetăţeanul mediu pierduse 20% din greutatea corporală şi aşa modestă. Aceasta a dus la o scădere a nivelului de energie şi la grave probleme de sănătate, precum gastroenteritele, amenoreea şi edemele duodenale.

Văduvele şi orfanii din clasa muncitoare primeau 33 de mărci lunar dacă soţul sau tatăl fusese simplu soldat şi 50 de mărci dacă fusese sergent. Nici una dintre aceste sume nu era suficientă pentru a asigura supravieţuirea familiei. Propaganda oficială conform căreia bărbaţii muriseră de o „moarte eroică“ sau o „moarte sacrificială pentru kaiser şi patrie“, reluată de biserici şi constituind ceea ce marele teolog protestant Karl Barth denunţa drept „teologia belicoasă germană“, nu numai că nu consola, dar era percepută drept o crudă bătaie de jos. Femeile din clasa muncitoare s-au politizat tot mai mult şi şi-au manifestat nemulţumirea: au demonstrat, au jefuit magazine şi au fost active în grevele şi marşurile de protest din 1917–1918.

Spre sfârşitul anului 1915 a început planificarea demobilizării finale. Obiectivul tuturor organismelor implicate, inclusiv al sindicatelor, era revenirea la statu-quoul din 1914. Aceasta ar fi implicat eliminarea femeilor din câmpul muncii pentru a lăsa locurile de muncă bărbaţilor ce reveneau în viaţa civilă. Femeile trebuiau să semneze un contract prin care se obligau să renunţe la muncă odată cu încheierea războiului. Experienţa războiului cvasitotal a făcut deci prea puţin pentru a avansa cauza emancipării femeilor. În mod paradoxal, abia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au făcut femeile cel mai mare salt înainte, în ciuda hotărârii naţional-socialiştilor de a le înăbuşi revendicarea de a fi eliberate de constrângerile tradiţionale.

OPOZIŢIA CRESCÂNDĂ FAŢĂ DE RĂZBOI

Germania nu mai avea acum nici o şansă reală de a câştiga războiul, iar nemulţumirea de acasă era generală. Publicului i se promisese în 1914 o victorie răsunătoare datorită planului Schlieffen, promisiune reînnoită doi ani mai târziu la Verdun. Atacurile submarine fără restricţii au fost trâmbiţate drept infailibila reţetă a succesului. Eşecul acestei campanii a constituit o altă dezamăgire crâncenă. Blocada aliaţilor producea grave penurii de alimente. Piaţa neagră înflorea. Discrepanţa dintre cei avuţi şi cei sărmani se mărea tot mai mult. Partidele de dreapta învinovăţeau evreii pentru toată mizeria Germaniei. Evreii erau prezentaţi drept jucători pe piaţa neagră, profitori de război şi chiulangii care evitau încorporarea. În octombrie 1916, ministrul prusac de război a cedat solicitării populare şi a iniţiat un „cens al evreilor“. Rezultatele au fost dezamăgitoare pentru antisemiţi şi nu au fost date publicităţii. Ele arătau că evreii îşi serveau ţara cu aceeaşi loialitate ca germanii creştini, însă această informaţie nu a făcut pe nimeni să se răzgândească. Bethmann-Hollweg era în continuare privit drept „cancelar al evreimii germane“.

Protestele stângii împotriva războiului au început încă din decembrie 1914, când Karl Liebknecht, fiul cofondatorului SPD, a votat împotriva creditelor de război. O serie de alte figuri proeminente ale partidului, majoritar de la stânga acestuia, i-au urmat exemplul. În 1916, acest grup a fost exclus din grupul parlamentar din Reichstag, formând „Grupul muncitoresc social-democrat“: o grupare diversă de oponenţi ai războiului, printre care se numărau Rosa Luxemburg, Klara Zetkin şi Franz Mehring, la stânga, dar şi Karl Kautsky, teoreticianul de frunte al „centrismului“, economistul Rudolf Hilferding şi Eduard Bernstein, iniţiatorul revizionismului, la dreapta. Stânga rămânea loială idealurilor Internaţionalei a Doua, participând în 1915 la un congres în Zimmerwald, Elveţia, unde militanţii socialişti din ţările beligerante s-au reunit pentru a denunţa partidele din care proveneau pentru că susţinuseră în mod trădător un război imperialist. Lenin îi critica dur pe centriştii şi revizioniştii care se opuneau războiului, considerându-i „social-pacifişti“ fără caracter, şi îndemna la transformarea războiului imperialist în război civil. Cum foarte puţini delegaţi erau pregătiţi să meargă atât de departe, congresul s-a încheiat cu un apel unanim la încetarea imediată a războiului şi la încheierea păcii pe

principiul autodeterminării popoarelor, fără anexări şi despăgubiri. Grupul s-a întâlnit din nou la Kienthal, tot în Elveţia, în anul următor. Retorica împotriva războiului s-a înteţit, dar Lenin rămânea în continuare într-o izolare dojenitoare.

Mica facţiune antirăzboi a câştigat un sprijin considerabil în „iarna napilor“ dintre 1916 şi 1917, când efectele combinate ale recoltelor proaste şi ale blocadei au cauzat o foamete generală. Situaţia a fost complicată de Legea muncii auxiliare din decembrie 1916, care silea toţi bărbaţii între 17 şi 60 de ani nerecrutaţi în forţele armate să presteze muncă voluntară. Se spera că această măsură va asigura succesul Programului Hindenburg, care solicita o creştere substanţială a producţiei de armament. Din perspectiva lui Hindenburg, Ludendorff şi a colonelului Bauer, Legea muncii auxiliare nu era nici pe departe suficientă. Ei voiau să militarizeze economia, punând muncitorii sub regulamentele militare, ceea ce ar fi echivalat grevele cu dezertarea. S-au plâns amarnic că li se făcuseră prea multe concesii sindicatelor prin crearea comitetelor de arbitraj cu reprezentare egală a capitalului şi a forţei de muncă. Majoritatea muncitorilor, detestând încercarea de înregimentare a forţei de muncă, suspectau că şi sindicatele au un rol în ea. Revoluţia din februarie din Rusia şi formarea Partidului Social-democrat Independent (USPD) în aprilie 1917 au marcat o nouă etapă în radicalizarea clasei muncitoare. S-a produs un val de greve în care şi-au făcut apariţia pentru prima oară „delegaţii sindicali revoluţionari“[39]. Apelurile de încetare a războiului erau frecvente. Doi marinari au fost executaţi pentru sedițiune, o măsură aspră care nu a făcut decât să incite nemulţumirile de sub punte.

REZOLUȚIA DE PACE

Bethmann-Hollweg, uzând „politica diagonalei“, a încercat să liniştească situaţia prin „mesajul de Paşte“ al kaiserului din aprilie 1917, în care se promitea reforma monstruos de inechitabilei legi electorale prusiene imediat ce se încheiau luptele. Însă promisiunea era mult prea vagă, prea modestă şi prea tardivă. Între timp, Austro-Ungaria, aliata principală a Germaniei, îşi dorea cu disperare încheierea războiului. Au fost iniţiate

negocieri cu Franța pentru o pace separată, dar n-au dus nicăieri. Noul împărat austro-ungar, Karl, și ministrul său de externe, contele Czernin, i-au cerut ajutorul lui Matthias Erzberger, politician al Partidului Centrului și băgăreț omniprezent. Dându-și seama că atacurile submarine fără restricții fuseseră o greșeală costisitoare, acesta ajunsese la concluzia că războiul trebuia încheiat. Mare parte dintre colegii săi erau de aceeași părere. SPD ajunsese la un verdict similar și a adoptat sloganul Sovietului din Petrograd care solicita pacea fără anexări și fără compensații. În iunie 1917, SPD i-a transmis cancelarului un ultimatum, punându-i în vedere că partidul va vota împotriva creditelor de război, dacă nu dădea publicității o listă clară a obiectivelor de război. Bethmann, temându-se să nu pară ostaticul socialiștilor, a refuzat, pierzând astfel sprijinul majorității parlamentare pe care o avusese de la începerea ostilităților.

În 6 iulie 1917, Erzberger s-a consultat cu membri ai SPD, ai progresiștilor și ai Partidului Centrului, înainte de a fi pus la curent de către colonelul Bauer de gravitatea situației militare. Cum fusese informat și că papa Benedict XV era pe punctul de a lansa o inițiativă de pace, a denunțat războiul submarin necondiționat și a făcut apel la Reichstag să facă tot posibilul pentru încheierea războiului. Inițiativa de pace a lui Erzberger marchează un important punct de cotitură în politica germană. În exact aceeași zi, social-democrații, național-liberalii, Partidul Centrului și progresiștii au format un Comitet Unit (Interfraktionellen Ausschuss) care constituia un pas semnificativ în direcția creării unui guvern parlamentar responsabil. Încă mai erau divergențe mari între partide. Național-liberalii refuzau să accepte formula de pace a Sovietului din Petrograd. Partidul Centrului era prudent să nu pună prea abrupt chestiunea reformei electorale în Prusia. Social-democrații și progresiștii voiau să promoveze reformele și să instituie un regim parlamentar total. Între timp, OHL (Înaltul Comandament) cerea demisia lui Bethmann-Hollweg și înlocuirea sa cu cineva care să-i execute ordinele. Gustav Stresemann și național-liberalii, împreună cu Erzberger și suporterii săi din Partidul Centrului erau de acord că Bethmann trebuia să plece. Celorlalți le era indiferentă soarta cancelarului, astfel că zilele sale erau în mod cert numărate.

Wilhelm II, care detesta intrigile politice ale OHL, era furios că cel

propus să-i succeadă lui Bethmann era nimeni altul decât Bülow, de care era cu totul decepţionat. Ca urmare, kaiserul l-a păstrat în funcţie pe Bethmann, mai mult din încăpăţânare decât din convingere, până la 12 iulie, când Hindenburg şi Ludendorff au ameninţat să demisioneze dacă nu era demis cancelarul. În aceeaşi zi, SPD, Partidul Centrului şi progresiştii au căzut de acord asupra textului unei rezoluţii de pace. Aceasta cerea încheierea păcii în aşa fel încât să ducă la reconcilierea şi înţelegerea dintre părţile beligerante şi să nu prevadă anexări şi poveri economice excesive. Rezoluţia nu era lipsită de ambiguităţi, dar a însemnat prea mult pentru naţional-liberali, care, nesimţindu-se vreodată comod în Comitetul Unit, l-au părăsit în semn de protest. Şi Bethmann dezaproba rezoluţia, dar, neavând autoritatea să oprească dezbaterea ei în Reichstag, şi-a oferit demisia în aceeaşi seară. A doua zi, Hindenburg şi Ludendorff au călătorit la Berlin în tentativa de a convinge „partidele majorităţii“, cum au fost numite de aici înainte, să-şi retragă rezoluţia, dar fără rezultat. Kaiserul ezita să cedeze tacticilor şantajiste ale OHL, dar era de acord cu majoritatea concetăţenilor săi că războiul nu putea fi câştigat fără cei doi semizei. La 14 iulie l-a numit pe un funcţionar prusac relativ obscur, Georg Michaelis, drept succesor al lui Bethmann. Astfel abandona majoritatea puţinelor puteri suverane ce-i mai rămăseseră.

Lupta se dădea acum între OHL şi partidele majorităţii din Reichstag. Lupta era inegală, căci Michaelis, ca unealtă a OHL, nu împărtăşea preocuparea lui Bethmann de a ajunge la un consens larg. El a numit o serie de membri ai partidelor majorităţii în poziţii importante din administraţia civilă, dar Reichstagul rămânea fără nici un rol în responsabilităţile guvernării, fapt întru câtva mascat de adoptarea rezoluţiei de pace din 19 iulie cu 212 voturi pentru şi 126 împotrivă. Mulţi au fost înşelaţi de asigurările lui Michaelis că va respecta rezoluţia „aşa cum o interpretez eu“. Satisfăcute că au câştigat o victorie importantă, partidele majorităţii au aprobat câteva zile mai târziu creditele de război.

În septembrie 1917, avocatul şi bancherul Wolfgang Kapp, cunoscut pentru puciul eponim[40], a înfiinţat la Königsberg Partidul Patriei Germane (Deutsche Vaterlandspartei), pentru a organiza opoziţia faţă de rezoluţia de pace. Partidul, o organizaţie pe care istoricul liberal Friedrich Meinecke o

descrie drept „creaţia monstruoasă a egoismului orb faţă de propriile interese autentice şi de un idealism prost înţeles“, se percepea mai degrabă ca grup de interese decât ca partid politic convenţional. Şi-a atras un mare număr de membri, în special în provinciile din estul Prusiei, dar şi printre industriaşi şi *Bildungsbürger*-i nemulţumiţi. O serie de figuri proeminente, printre care şi amiralul Tirpitz, i-au acordat sprijinul lor. Tirpitz demisionase din funcţia de secretar de stat al forţelor navale în 1916, când propunerea sa de a porni un război submarin fără restricţii fusese respinsă. Partidul detesta democraţia parlamentară, pe care o considera „ipocrită“ şi „engleză“ şi pe care o punea în contrast cu ceea ce era mulţumit să numească „libertatea germană“, care nu putea fi asigurată decât prin intermediul „păcii lui Hindenburg“. Aşadar, Germania trebuia să se unească pentru o luptă totală în vederea victoriei finale, prin care aveau să fie îndeplinite chiar şi cele mai fanteziste obiective ale războiului.

Două luni mai târziu, un grup de moderaţi, printre care se numărau Max Weber şi istoricii Friedrich Meinecke şi Hans Delbrück, au format Asociaţia Populară pentru Libertate şi Patrie (Volksbund für Freiheit und Vaterland) pentru a contracara propaganda stridentă a Partidului Patriei. Acest grup cerea o reformă politică fundamentală şi încheierea păcii pe baza rezoluţiei Reichstagului. N-a reuşit să-şi atragă acelaşi sprijin de masă de care se bucura Partidul Patriei, dar prin contactele importante pe care le avea în sindicate şi în partidele de stânga a ajutat la depăşirea antagonismelor dintre burghezia moderată şi clasa muncitoare. Demarcaţiile între cei care propuneau „pacea victorioasă“ şi cei ce propuneau „pacea prin renunţare“, între „pacea Hindenburg“ şi „pacea Scheidemann“, numită după cel mai de seamă avocat social-democrat al ei, se precizau tot mai clar.

Între timp, Michaelis mersese pe drumul predecesorului său. Şovăise în toate chestiunile importante ale zilei: rezoluţia de pace, politica externă, Legea muncii auxiliare, reforma electorală în Prusia şi răspunsul la iniţiativa papei pentru pace. Gestionarea excepţional de ineptă a unei revolte în Marină l-a făcut să-şi piardă simpatia de care se mai bucura printre partidele majorităţii, care au speculat momentul pentru a se asigura de demiterea sa. Acţionând în numele OHL, prinţul moştenitor a sugerat din nou înlocuirea sa cu Bülow. Candidatura acestuia a fost susţinută energic de

către Erzberger, al cărui partid începuse să se răzgândească în privința rezoluției de pace. Kaiserul, care, previzibil, nici nu voia să audă așa ceva, l-a numit în funcție pe prim-ministrul Bavariei, contele von Hertling, un bărbat care avea mai multă simpatie pentru rezoluția de pace decât Michaelis, dar care, în calitate de patriot bavarez, se opunea oricărei reforme constituționale ce ar fi putut consolida structura federală a Reichului.

Căderea lui Michaelis a fost semnificativă prin faptul că era a doua ocazie în care Reichstagul jucase un rol-cheie în demiterea cancelarului. OHL se folosise de Reichstag pentru a scăpa de Bethmann, dar procedând astfel îi sporise mult puterile. De data aceasta, OHL nu jucase nici un rol în demiterea cancelarului. Era practic numai victoria Reichstagului. Hindenburg și Ludendorff nu se încurcau cu Hertling. Nu doar că era catolic, dar pe deasupra, ceea ce era și mai grav, era bavarez. Deși a fost numit fără știrea lor, au fost obligați să-l accepte. Tratat cu o deferență neașteptată de către OHL, cancelarul le-a dat foarte puține bătăi de cap. SPD-ul îl urmărea îndeaproape de cealaltă parte a gardului pe care stătea nesigur cancelarul, asigurându-se că nu se îndepărta prea mult de cursul moderat pe care promisese să-l urmeze.

IMPACTUL REVOLUȚIEI BOLȘEVICE

Revoluția Bolșevică de la începutul lunii noiembrie 1917 a generat unde de șoc în întreaga Germanie. Rezoluția de pace a celui de-al doilea Congres al Sovietelor din întreaga Rusie a fost în general bine primită. Clasa muncitoare germană nu manifesta un entuziasm deosebit pentru varianta leninistă a comunismului și aproape toți socialiștii, chiar și cei mai radicali, au fost tulburați de violența și brutalitatea metodelor dictatoriale ale acestuia. Dar răspunsul la apelul pasionat al lui Lenin pentru încheierea războiului imperialist a fost unul înflăcărat, nu doar printre muncitorii trudiți de război, ci în special printre soldații deziluzionați de pe front, cărora li se cerea să-și riște viața în numele obiectivelor absurd de nerealiste ale Partidului Patriei. După disoluția violentă a adunării constituante din ianuarie, deziluzia față de regimul bolșevic a fost aproape unanimă. Numai

o mână de radicali din grupul Spartacus de extremă stângă, printre care se numărau și îndrăzneața Klara Zetkin și revoluționarul de fotoliu Franz Mehring, au salutat manevra bolșevicilor. Lidera intelectuală a grupului, Rosa Luxemburg era îngrozită, ceea ce a făcut-o să scrie celebrele rânduri despre libertate ca fiind dreptul de a nu fi de acord, însă preciza că și ea delimita strict spațiul dezacordurilor. Ea susținea insistent că războiul civil nu era decât un alt nume al luptei de clasă și că ideea conform căreia socialismul s-ar putea obține prin mijloace parlamentare era „o absurdă iluzie mic-burgheză".

Valul de greve spontane care a debutat la Berlin la sfârșitul lunii ianuarie au fost inspirate de grevele generalizate din Austro-Ungaria. În Dubla Monarhie, semnele influenței bolșevice erau evidente, deși principalele revendicări erau ca negocierile de pace cu Rusia să nu fie prelungite inutil din pricina unor obiective de război excesive, și o distribuire mai echitabilă a alimentelor. Și în Germania greviștii erau concentrați în principal pe aceste două chestiuni. Deși grevele au fost mult mai puțin dăunătoare economiei de război decât fuseseră cele din Marea Britanie, majoritatea socialiștilor și sindicatele erau foarte jenate și au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a le pune capăt, de teamă să nu fie acuzați că subminează efortul de război. Greviștii au denunțat dictatura militară a OHL. Autoritățile militare au ripostat prin impunerea legii marțiale, arestând o serie de figuri proeminente, printre care și un deputat din Reichstag. *Vorwärts* (Înainte!), principalul ziar al SPD, a fost interzis. Predicatorul Curții, Bruno Doehring, i-a denunțat pe greviști drept „creaturi venale și lașe care au profanat prin trădare altarul patriei cu sângele fraților lor". Liderul conservator Ernst von Heydebrand und der Lasa i-a acuzat pe greviști de trădare și că fuseseră abătuți de la drumul drept de agitatori străini și de SPD. Într-o adresă publică, Ludendorff a preferat să se exprime în idiomul vulgar soldățesc: „Oricine face grevă e o curvă!" Astfel că, în ianuarie 1918, se puneau bazele persistentei legende a „înjunghierii pe la spate".

Lenin știa că bolșevicii nu puteau rămâne la putere decât dacă încheiau războiul. La 3 martie 1918, la Brest-Litovsk, s-a semnat în sfârșit pacea. Era o pace de o ferocitate fără precedent în comparație cu care Diktatul de la

Versailles păleşte. Rusia era silită să cedeze Ucraina, Finlanda, statele baltice şi părţi din Armenia. Pierdea Transcaucazul şi Crimeea şi era obligată să plătească despăgubiri colosale. Pierdea o treime din populaţie şi din terenurile agricole, pe lângă un procent chiar mai mare de materii prime esenţiale. Tratatul de la Brest-Litovsk era în mod evident o repudiere atât a literei, cât şi a spiritului rezoluţiei de pace a Reichstagului, dar a fost ratificat de majoritatea covârşitoare a deputaţilor. Partidul Centrului şi progresiştii au votat pentru tratat, dar SPD, după ce îşi învăţase lecţia din reacţia oficială faţă de greve, s-a abţinut. Numai USPD a votat sfidător împotriva tratatului.

EŞECUL OFENSIVEI DIN MARTIE

Mişcarea pentru pace a fost temporar redusă la tăcere de spectaculosul succes iniţial al ofensivei „Michael“, lansată la 21 martie 1918 de-a lungul vechiului front de pe Somme. Germanii au produs o penetrare adâncă pe un front larg, distrugând Armata a Cincea a generalului sir Hubert Gough, moment în care OHL a anunţat că se întrevedea victoria care avea să ducă la „pacea Hindenburg“. Cei mai perspicace dintre generalii germani, care nutreau îndoieli serioase că aceste succese iniţiale puteau fi continuate, au început să aibă rezerve faţă de capacităţile operaţionale şi stabilitatea mintală ale lui Ludendorff. Ofensivele ulterioare din Flandra, pe Chemin des Dames, pe râul Aisne şi din Champagne au demonstrat că aveau perfectă dreptate. Antanta a preluat iniţiativa prin ofensiva Mangin din iulie, continuând-o cu o lovitură grea dată la Amiens, luna următoare. De aici înainte le era clar tuturor că războiul era pierdut. În septembrie 1918, moralul armatei germane era la pământ, iar numărul dezertărilor creştea constant.

Deziluzia era răspândită şi pe frontul de acasă. Se promisese victoria în 1914, apoi din nou la Verdun în 1916, şi încă o dată la începutul războiului submarin fără restricţii în 1917. În primăvara anului 1918, maşina de propagandă era turată la maximum, fapt ce a făcut ca în vară dezamăgirea să fie şi mai mare. Exista o dezamăgire generală faţă de kaiser, de conducerea armatei şi de guvern. În Germania sudică, militarismul prusac

era învinovăţit pentru starea mizerabilă prezentă a ţării. Sentimentele particulariste erau stârnite. În anumite secţiuni ale clasei muncitoare, nemulţumirea era de aşa natură, încât unii se temeau că Reichul ar putea-o apuca pe drumul pe care mersese Rusia. Germania avea în faţă perspectiva cumplită a înfrângerii şi a revoluţiei roşii.

În această situaţie critică, rolul SPD-ului a fost crucial. Liderul partidului, Friedrich Ebert, era hotărât ca Germania să nu urmeze exemplul Rusiei bolşevice. Alternativa clară era de colabora cu partidele burgheze pentru a asigura reforme moderate. Când a fost pus în faţa alegerii între revoluţie şi reformă, SPD, în ciuda retoricii marxiste radicale a programului de partid, a optat fără ezitare pentru reformă. Cei care vedeau această alegere ca pe o trădare a principiilor fundamentale ale socialismului şi solidarităţii de clasă ieşiseră deja din partid, astfel că Ebert a avut prea puţine dificultăţi în persuadarea grupului parlamentar al partidului să-i accepte direcţia reformistă.

A fost nevoie de dezbateri lungi şi intense pentru ca Partidul Centrului să accepte ideea monarhiei constituţionale, în principal pentru că se temea că minoritatea catolică va avea de suferit într-un sistem bazat pe guvernarea majorităţii. Partidul a renunţat la obiecţiile sale atunci când naţional-liberalii au susţinut ideea de regim parlamentar total condus de un cancelar mai responsabil. La 28 septembrie, Comitetul Unit a ajuns la un acord asupra reformei fundamentale. A doua zi, Hindenburg şi Ludendorff i-au spus kaiserului că războiul era pierdut. Ei îndemnau la începerea imediată a negocierilor pentru armistiţiu pe baza propunerilor de pace ale preşedintelui Wilson. OHL era deja hotărâtă ca vinovăţia pentru pierderea războiului să cadă în întregime pe umerii partidelor majorităţii din Reichstag. La 1 octombrie, Ludendorff le-a spus unor ofiţeri superiori: „Îi vom vedea acum pe aceşti domni intrând în diverse ministere. Ei pot face pacea care trebuie făcută. Acum pot să mănânce supa pe care ne-au servit-o nouă!“ Trecerea la un regim parlamentar era parte a „revoluţiei de sus“, concepută de amiralul Paul von Hintze, un oportunist prefăcut, blazat şi ambiţios, care fusese numit secretar de stat la afacerile externe în iulie. Aşadar, legenda „înjunghierii pe la spate“, care avea să joace un rol critic în căderea Republicii de la Weimar, se construia cu atenţie încă de la sfârşitul verii

anului 1918.

La 3 octombrie, prinţul Max, moştenitorul marelui ducat de Baden, a fost numit cancelar, chiar dacă era un ins fără nici un profil politic. Membri ai tuturor partidelor majorităţii au primit funcţii ministeriale. Ca urmare a schimbărilor constituţionale din 28 octombrie, Germania era deja o monarhie constituţională în adevăratul sens al cuvântului. Cancelarul era responsabil în faţa Reichstagului şi era obligat să demisioneze dacă nu se mai bucura de încrederea acestuia. Fără consimţământul parlamentului nu se putea declara război şi nici nu se putea încheia pacea. Dreapta era stupefiată. Heinrich Class, preşedintele Ligii Pangermaniste, a făcut apel la declanşarea unei ofensive totale împotriva evreilor, pe care îi considera responsabili pentru turnura dezastruoasă a evenimentelor. Ziarul oficial al Ligii, *Deutsche Zeitung*, a publicat un articol al baronului von Gelbsattel, care-i învinovăţea pe evrei de această „revoluţie nesângeroasă“, căci democraţia era ingredientul esenţial al „potenţialului distrugător“ al evreimii. La o întâlnire a cadrelor superioare ale Ligii, la sfârşitul lui octombrie, Class cita din Kleist, dar în afara contextului, spunând despre evrei: „Ucide-i pe toţi, la Judecata de Apoi nu vei fi întrebat de motive.“

NEGOCIERILE PENTRU ARMISTIŢIU

Primul act al guvernului prinţului Max a fost să înceapă, la insistenţele OHL, negocierile cu guvernul Statelor Unite în vederea unui armistiţiu. Secretarul de stat american Lansing a clarificat condiţiile la 23 octombrie. El solicita abdicarea kaiserului, urmată de capitularea totală a Germaniei. OHL, care încerca să câştige timp, s-a pronunţat asupra termenilor, considerându-i total inacceptabili. Prinţul Max i-a scris kaiserului, spunând că dacă nu era demis Ludendorff, despre care ştia că e forţa motrice a ideii absurde de a continua războiul, atunci va demisiona. Hindenburg şi Ludendorff au călătorit la Berlin pentru confruntarea cu kaiserul. Într-o scenă furtunoasă, kaiserul a acceptat demisia lui Ludendorff. În locul său a fost numit generalul Groener, un ofiţer moderat din statul-major, originar din Württemberg. Apoi kaiserul a părăsit Berlinul. Urmând sugestia lui Hindenburg, a plecat la reşedinţa de la Spa, în speranţa deşartă că-şi va

putea salva tronul.

Între timp, ca parte a negocierilor armistițiului, campania submarinelor a fost oprită, moment în care flota de război condusă de amiralul Scheer, care nu se aventurase în luptă de la bătălia Iutlandei din 1916, a decis să lanseze un atac masiv împotriva Marinei Regale. Motivele lui Scheer erau diverse. Voia să salveze onoarea flotei de război, care rămăsese inactivă timp de doi ani, dar mai presus de toate voia să saboteze negocierea armistițiului. Așadar, era un act de o atât de grosolană insubordonare, încât poate fi echivalat cu o tentativă de lovitură de stat. S-au transmis ordinele, stârnind revolta la Wilhelmshaven, care s-a extins rapid la Kiel, Lübeck, Hamburg, Bremen și Cuxhaven, dar și în alte porturi de mai mică importanță. Guvernul a încercat să calmeze răzvrătiții, trimițându-i pe Conrad Haussmann de la Partidul Popular Progresist și pe social-democratul Gustav Noske cu promisiunea de amnistie. Oferta a fost refuzată. Revolta s-a transformat în revoluție, căci muncitorii li s-au alăturat marinarilor. La 7 noiembrie, o mulțime pestriță de socialiști și anarhiști sub conducerea lui Kurt Eisner au luat puterea la München. Regele bavarez a abdicat și s-a proclamat Statul Liber al Bavariei. În ziua următoare, marinarii revoluționari au preluat controlul asupra Braunschweigului. La 8 noiembrie, Düsseldorf, Stuttgart, Leipzig, Halle, Osnabrück și Köln erau deja în mâinile consiliilor muncitorești și soldățești. Primarul Kölnului, Konrad Adenauer, a anunțat calm că accepta integral noile circumstanțe.

De-acum era limpede că era timpul îndepărtării kaiserului. Marinarii din Kiel au fost primii care au cerut public abdicarea sa. Apoi, cunoscutul social-democrat Philipp Scheidemann i-a scris prințului Max la sfârșitul lunii octombrie, spunând că Wilhelm II trebuia să abdice, astfel încât convorbirile de pace să se poată desfășura fără impedimente. Friedrich Ebert, care, spre deosebire de Scheidemann, nu era nici pe departe republican, i-a sugerat cancelarului la 7 noiembrie că trebuia numit un regent pentru a se evita revoluția. Conform prințului Max, Ebert a adăugat apoi celebrele cuvinte: „Urăsc revoluția ca pe ciumă!“

Tot la 7 noiembrie, comandantul militar al Berlinului, generalul von Linsingen, hotărât să acționeze decisiv împotriva stângii radicale, a interzis consiliile muncitorilor și soldaților care răsăriseră ca ciupercile în toată

Germania. A mai interzis şi orice adunări organizate de USPD. Acest lucru era contrar politicii mai relaxate a ministrului de război prusac, generalul Scheüch, care anulase o serie de restricţii ale dreptului de întrunire cu numai câteva zile înainte. În plus, îi eliberase pe Rosa Luxemburg şi pe Karl Liebknecht din închisoare. SPD-ul a protestat viguros împotriva acţiunii samavolnice a lui von Linsingen şi a cerut insistent abdicarea kaiserului. A doua zi, Centrul şi progresiştii au căzut de acord că atât kaiserul, cât şi prinţul moştenitor ar trebui să renunţe la pretenţiile la tron. Au acceptat şi revendicarea SPD de extindere a legii sufragiului, pentru a le include şi pe femei, atât la nivelul statelor, cât şi al Reichului. Majoritatea membrilor partidelor moderate şi-au dat seama că Germania era neguvernabilă fără sprijinul SPD. Alternativa era revoluţia şi războiul civil.

În dimineaţa zilei de 9 noiembrie, Otto Wels, secretarul regional al SPD din Brandenburg, un populist din stofă dură, de un curaj excepţional şi cu instincte sănătoase, a făcut apel la greva generală împotriva decretului lui Linsingen. La scurt timp, Scheidemann a demisionat din poziţia de secretar de stat fără portofoliu în guvernul prinţului Max. Ebert a început din nou negocierile cu USPD, cu delegaţii sindicali revoluţionari şi cu consiliile muncitorilor şi soldaţilor în vederea formării unui guvern după modelul bavarez. Pragmaticul Wels ştia că eforturile lui Ebert de a coopta extrema stângă aveau puţine şanse de succes fără sprijin militar. Drept urmare, a luat legătura cu regimentul de Infanterie uşoară Naumburg (Naumburger Jäger), tradiţional recunoscut pentru loialitatea sa faţă de kaiser. Wels a făcut apel şi la alte categorii sociale pentru a-i sprijini pe social-democraţi în întreprinderea lor de a forma un nou guvern republican. Apelul său a fost întâmpinat cu căldură. Vestea că Naumburger Jäger41 le acorda sprijin social-democraţilor a constituit o lovitură zdrobitoare pentru prinţul Max şi pentru OHL. La cartierul general, Groener ajunsese deja la concluzia că armata ar refuza să-l urmeze pe kaiser într-o încercare de a-i elimina pe social-democraţi şi că, drept urmare, trebuia să abdice. Hindenburg a fost de acord, dar a refuzat să-i transmită această neplăcută veste Înălţimii Sale. În dimineaţa zilei de 9 noiembrie, Groener i-a spus kaiserului: „Armata nu mai stă în spatele Maiestăţii Voastre!“, după care Wilhelm II şi-a exprimat intenţia de a abdica. Armistiţiul a fost semnat două zile mai târziu.

În următoarele zece săptămâni, Germania a fost răvăşită de tulburări. Mizeria produsă de o economie în ruine şi foametea răspândită erau agravate de violenţa atât a stângii, cât şi a dreptei. Mulţumită cooperării strânse dintre social-democraţii moderaţi şi armată, dar şi acordului dintre industriaşi şi sindicate, a fost restaurată o pace relativă. Alegerile s-au desfăşurat la 19 ianuarie 1919. Mesajul electoratului era clar. Voia o formă de guvernământ accentuat democratică şi reforme moderate. Erau repudiate atât Revoluţia Roşie, cât şi Reacţiunea Neagră. Poporul voia democraţie parlamentară bazată pe compromisul rodnic între social-democraţi şi partidele burgheze moderate. Era un vot de încredere pentru partidele majorităţii din vechiul Reichstag, pentru arhitecţii noii republici. Era începutul promiţător al unui nou capitol din istoria germană.

Note

38. În urma Compromisului din 1867, prin care se restabilea autonomia Regatului Ungariei, împăratul Austro-Ungariei era, în acelaşi timp, împărat al Austriei şi rege al Ungariei (*n. tr.*).

39. Lideri sindicali neafiliaţi sindicatelor oficiale, aleşi direct de către muncitori. Delegaţii sindicali revoluționari (*Revolutionäre Obleute*, în germană) se opuneau politicilor de război ale guvernului, dar și grupului parlamentar al SPD care le susținea. Au avut un rol important în grevele din ianuarie 1917, de la Leipzig și Braunschweig, dar și în mișcarea revoluționară din 1918–1919 (*n. tr.*).

40. Vezi capitolul 11, p. 309 (*n. tr.*).

41. Regulament de infanterie uşoară cunoscut pentru loialitatea faţă de kaiser *(n. tr.*)

CAPITOLUL 11
REPUBLICA DE LA WEIMAR. 1919–1933

NOUL PARLAMENT S-A REUNIT ÎN PAŞNICUL WEIMAR, ORAŞUL LUI GOETHE ŞI AL LUI SCHILLER, departe de agitatul Berlin. Ebert a fost ales preşedinte temporar, iar Scheidemann a fost numit cancelar. Partidul Democratic German (DDP) a insistat că nu va forma o coaliţie cu SPD decât dacă aceasta ar fi inclus şi Partidul Centrului şi aripa sa bavareză, Partidul Popular Bavarez (BVP), astfel încât centrul de greutate s-a mutat spre dreapta. Deliberările asupra noii constituţii au început în toiul tot mai numeroaselor revolte şi al unui val de greve ale muncitorilor militanţi care au emis o seamă de revendicări radicale, cea mai importantă dintre ele fiind naţionalizarea industriei cărbunelui. Violenţa s-a generalizat. La Berlin, luptele din martie s-au soldat cu o mie de morţi. Guvernul a răspuns la greva generală din bazinul Ruhr trimiţând armata în regiune. Bavaria era răvăşită. München a urmat exemplul Ungariei sovietice a lui Béla Kun, atunci când Ernst Niekisch a proclamat sfârşitul „erei capitalist-burgheze“ în Bavaria sovietică. Dacă nu s-ar fi sfârşit într-o teribilă baie de sânge, Republica Sovietică Bavareză ar fi fost privită ca o pură scenă de operetă, obiectul deriziunii cvasiuniversale. La cererea lui Noske, Teroarea Albă a terminat rapid cu Republica, care ajunsese sub controlul curajos al

comunistului Eugen Leviné. München a devenit pepiniera diverşilor extremişti de dreapta care învinovăţeau maşinaţiunile evreimii mondiale pentru recentele evenimente. Agitatori precum Hitler au găsit o audienţă gata pregătită pentru mesajele lor de ură.

TRATATUL DE LA VERSAILLES

Când tunurile au tăcut, la 11 noiembrie 1918, majoritatea germanilor îşi imaginau încrezători că acordurile de pace se vor baza pe cele paisprezece puncte idealiste ale preşedintelui Wilson. Nutreau puţine regrete faţă de perspectiva pierderii Alsaciei şi Lorenei împreună cu unele dintre provinciile poloneze, şi chiar se amăgeau că noii republici austriece, proclamată la 12 noiembrie, i se va permite să se alăture unei Germanii mari, încheind astfel procesul de unificare germană. Şireţii realişti din OHL şi asociaţii lor ştiau mai bine cum stau lucrurile. Ei negociaseră pacea draconică de la Brest-Litovsk pe baza autodeterminării popoarelor şi a respingerii compensaţiilor şi despăgubirilor. Ştiau prea bine că cele paisprezece puncte vor fi interpretate în aşa fel încât Germania să fie stoarsă la sânge. Unii susţineau că, cu cât erau mai aspre condiţiile de pace, cu atât era mai bine. Prin „acţiunea Hintze“, oprobriul pentru încheierea războiului fusese mutat pe seama partidelor majorităţii. Acum puteau fi învinovăţite şi pentru condiţiile dure de pace, şi deci total discreditate. Guvernul german a fost informat de condiţiile de pace ale aliaţilor la 7 mai 1919, la scurt timp după baia de sânge din München. Ele depăşeau cele mai negre temeri ale celor mai prăpăstioşi pesimişti. Faptul că Germania pierdea Silezia Superioară, o mare parte a Prusiei de Vest, Danzig şi Memel, iar Prusia de Est urma să fie separată de restul Germaniei, a constituit o lovitură devastatoare. Situaţia nu era deloc mai bună în vest. Saarland intra sub controlul Ligii Naţiunilor pentru 15 ani, malul vestic al Rinului era permanent demilitarizat şi întreaga Renanie ocupată tot pentru o perioadă de 15 ani. Regiunea Eupen-Malmedy era transferată Belgiei. Uniunea (*Anschluss*) cu Austria era interzisă expres. Imperiul colonial al Germaniei urma să fie dizolvat. Efectivele armatei nu puteau depăşi 100.000 de soldaţi. Aeronavele militare, submarinele şi tancurile se numărau printre

armele interzise. Flota trebuia să se predea, dar a fost scufundată înainte să ajungă la baza scoţiană Scapa Flow. 90% din flota comercială trebuia predată, împreună cu 10% din şeptel şi un procent substanţial din parcul de vagoane al căilor ferate de stat. Învingătorii nu au putut ajunge la un acord asupra sumei finale a reparaţiunilor, dar s-au cerut 40 de milioane de tone de cărbune anual. Germanii erau în special indignaţi de articolul 231, care impunea compensarea pagubelor produse de războiul pe care ei şi aliaţii lor îl iniţiaseră. Articolul a fost tradus greşit în mod deliberat pentru a fi interpretat ca atribuind Germaniei „vinovăţia unică“ (*Alleinschuld*) a începerii războiului, inflamând şi mai mult un public consternat şi iscând un val de indignare îndreptăţită faţă de „minciuna vinovăţiei războiului“.

Iniţial, guvernul Scheidemann a fost tentat să declare aceşti termeni drept inacceptabili. Cancelarul a fost purtat de patima oratorică, proclamând: „Fie să se schilodească mâna care ne leagă în asemenea lanţuri!“ Alţi politicieni de frunte din coaliţie susţineau că pacea propusă nu era decât continuarea războiului cu alte mijloace, sau că semăna semînţele viitorului conflict. Capete mai limpezi şi mai realiste au preluat iniţiativa în curând. Groener a transmis guvernului că era imposibil să se reziste unei invazii a aliaţilor. Scheidemann a demisionat din funcţia de cancelar în favoarea unui social-democrat necunoscut, Gustav Bauer. Aliaţii au făcut concesii minore, permiţând organizarea unui plebiscit în Silezia Superioară şi sugerând că ocupaţia Renaniei avea să se încheie mai devreme dacă Germania se comporta satisfăcător. Cererea de revizuire a articolului 231 a fost întâmpinată cu un refuz sec. După votul secret prin care Adunarea Naţională a decis să accepte condiţiile de pace, ministrul de externe Hermann Müller din SPD şi ministrul transporturilor Johannes Bell din Partidul Centrului au semnat tratatul în Sala Oglinzilor din Palatul Versailles. În exact acelaşi loc, cu mai puţin de cincizeci de ani înainte, fusese proclamat imperiul german.

Tratatul de la Versailles era aspru şi injust, dar nu era nici la fel de aspru, nici la fel de injust precum Tratatul de la Brest-Litovsk. Curând avea să fie recunoscut ca atare de guvernele aliaţilor, care fuseseră împinse de dorinţa de răzbunare a electoratului lor să schiţeze un acord de pace despre care ştiau că era doldora de probleme. Procesul revizuirii, pe care Germania l-a

exploatat rapid, a început aproape imediat. Într-adevăr, după Versailles, Germania se afla într-o poziţie mai puternică decât în 1914. Cum Rusia era în mâinile bolşevicilor, consideraţi nişte paria, Germania nu mai era încercuită. Statele vecine, Polonia şi Cehoslovacia, erau disperat de slabe. Antanta dintre Marea Britanie şi Franţa nu fusese niciodată deosebit de *cordiale*, iar acum, după ce suportase tensiunile războiului între coaliţii şi ale păcii controversate, era făcută ţăndări. Germania era încă unită, iar bazinul Ruhr era practic o garanţie că va fi din nou o putere majoră. Dar tratatul a avut un efect dezastruos, cu adevărat fatal, asupra politicii interne. Partidele majorităţii erau învinovăţite pentru că acceptaseră Diktatul de la Versailles, odată cu „minciuna vinei războiului“. Titanul de lemn[42] Hindenburg sprijinea deplin „legenda înjunghierii pe la spate“ (*Dolchstoßlegende*) fabricată de Înaltul Comandament (OHL). El a declarat că armata neînfrântă fusese trădată de politicieni. De aici înainte, partidele majorităţii şi, odată cu ele, întreg sistemul democraţiei de la Weimar, au fost denunţate de către dreapta ca fiind „criminalii de noiembrie“. Toată lumea era de acord că Tratatul de la Versailles trebuia revizuit, dar, în privinţa modului cum trebuia făcută revizuirea şi cât de departe trebuia să meargă, părerile erau împărţite. Dreapta susţinea că revizuirea tratatului trebuia să includă şi debarasarea de partidele responsabile de umilirea Germaniei. Pentru dreapta, lupta pentru revizuirea Tratatului de la Versailles era, întâi de toate, o luptă pe viaţă şi pe moarte împotriva Republicii de la Weimar. Aceasta a fost moştenirea fatală a tratatului.

CONSTITUŢIA REPUBLICII DE LA WEIMAR

Noua republică era un stat federal, dar era mult mai centralizat decât vechiul imperiu. Statele mai mari şi-au pierdut „drepturile de rezervă“, care le permiteau să aibă propriile armate, servicii poştale şi sisteme de impozitare. Prusia, de departe cel mai mare stat cu peste 60% din populaţia Germaniei, nu mai era puterea hegemonică. Cele mai înverşunate dezbateri s-au purtat pe marginea rolului preşedintelui. În principal datorită pledoariilor lui Max Weber, arhitectul noii constituţii, liberalul de stânga Hugo Preuß a propus ca preşedintele să fie ales prin vot universal, astfel

încât legitimitatea sa democratică să constituie o contrapondere solidă față de parlament. Această sugestie a fost aspru criticată de o seamă de social-democrați, care considerau că un președinte puternic era un potențial autocrat à la Bismarck, sau un surogat de kaiser. Lui Ebert i se puteau încredința astfel de puteri, dar ce s-ar fi întâmplat dacă i-ar fi urmat un reacționar? Majoritatea membrilor social-democrați nu împărtășeau această viziune sumbră. Zguduiți de violențele recente, acceptau un șef al statului puternic, care ar fi putut trece la acțiuni decisive în momente dificile. Nu aveau obiecții față de mandatul prezidențial de șapte ani și nici față de capacitatea președintelui de a uza de puterile extraordinare, în baza articolului 48, cele din urmă fiind pasibile de votul de veto al Reichstagului. Președintele numea cancelarul și putea dizolva Reichstagul. Într-un sistem multipartinic, cu reprezentare proporțională ce favoriza fragmentarea partidelor, aceste din urmă prevederi îi acordau președintelui puteri imense asupra Reichstagului.

Constituția a intrat în vigoare la 14 august 1919. O săptămână mai târziu, Adunarea Națională a părăsit Weimarul și s-a întors la Berlin. Cea mai presantă sarcină a noului Reichstag era reforma financiară. Problemele cu care se confrunta Matthias Erzberger în calitate de ministru al finanțelor erau înfiorătoare. Războiul fusese finanțat prin creditare, lăsând statul enorm de îndatorat. Creșterile excesive ale salariilor nominale fuseseră acordate pentru a placa clasa muncitoare, periculos de nemulțumită. Inflația creștea galopant, iar Reichsbank găsea că este tot mai dificil să reziste tentației de a încuraja inflația pentru a reduce datoria națională. Situația era și mai mult complicată de perspectiva necesității de a satisface cererile excesive de despăgubire ale aliaților. Erzberger a inițiat reformarea și centralizarea sistemului de impozitare, taxând profitorii de război, mărind taxele de moștenire, introducând o taxă unică pe proprietăți, dar și un impozit național pe venit. Rezultatul net al acestor reforme a fost stimularea inflației. Erzberger își închipuia că mărind semnificativ povara fiscală va reduce volumul monetar aflat în circulație, scăzând astfel inflația, dar costurile tot mai mari cu taxele au fost curând compensate de creșterea prețurilor.

PUCIUL KAPP

Considerat *bête noire* de dreapta, Erzberger a devenit ţinta unei vulgare campanii de defăimare. El propusese rezoluţia de pace în 1917 şi tot el semnase armistiţiul. Acum era responsabil de taxarea punitivă a bogaţilor şi proprietarilor. În ianuarie 1920, a fost rănit grav în urma unei tentative de asasinat. În 12 martie, s-a simţit obligat să demisioneze. În aceeaşi zi, Noske, ministrul armatei, şi-a informat colegii de cabinet că se pregătea un complot pentru răsturnarea guvernului. Lovitura de stat fusese concepută de Wolfgang Kapp, şeful defunctului Partid al Patriei, şi de căpitanul Waldemar Pabst, care ordonase asasinarea Rosei Luxemburg şi a lui Karl Liebknecht[43]. Sprijinul militar era asigurat de baronul von Lüttwitz, generalul care comanda Grupul de Armate I din Berlin, şi de căpitanul Hermann Ehrhardt, a cărui brigadă paramilitară de puşcaşi marini luptase împotriva bolşevicilor în statele baltice, cu încuviinţarea puterilor aliate. Acesta jucase un rol important şi în Teroarea Albă din München. Conspiraţia era coordonată de Asociaţia Naţională (National Vereinigung), aflată sub patronajul lui Ludendorff.

Trupele lui Ehrhardt au intrat în Berlin la 13 martie, căştile lor fiind ornate cu svastici – un simbol indian străvechi, adoptat de o serie de mişcări naţionaliste extremiste şi antisemite. Preşedintele Ebert şi cabinetul lui Gustav Bauer s-au mutat din prudenţă la Dresda, încredinţaţi că generalul Georg Maercker le va asigura protecţia. Kapp s-a instalat în cancelaria abandonată. Lüttwitz s-a autoproclamat comandant suprem al forţelor armate. Puciul Kapp, care iniţial avusese atâta succes, era sortit eşecului, pentru că majoritatea birocraţiei ministerelor a refuzat să-i accepte legitimitatea. Bauer a refuzat negocierile cu puciştii, astfel că după patru zile amăgitoare, armata l-a sfătuit pe Kapp să abandoneze. Trupele lui Ehrhardt au părăsit Berlinul la 17 martie. Kapp şi Lüttwitz au fugit din ţară, iar Ehrhardt a fost ascuns de extremiştii de dreapta la München, unde a înfiinţat grupul terorist Organizaţia Consul (OC) după pseudonimul său, „consulul Eichmann“. A murit în 1971, la rotunda şi înaintata vârstă de 90 de ani, după o viaţă aventuroasă trăită mai mult ca fugar. Deşi a fost responsabil de o serie de asasinate spectaculoase, inclusiv de moartea lui

Erzberger şi a lui Rathenau, nu i s-a cerut niciodată socoteală într-un tribunal.

Când Kapp încă mai era stăpân la Berlin, iar guvernul paralizat, în alte părţi ale Germaniei aveau loc tulburări. La München, comandantul militar local, generalul von Möhl, îmboldit de un grup de personalităţi de extremă dreaptă, i-a solicitat prim-ministrului, social-democratul Johannes Hoffmann, să-i acorde de urgenţă puteri extraordinare. Aceasta a condus la demisia lui Hoffmann şi la înlocuirea sa cu Gustav von Kahr la cârma unui guvern decis de dreapta, care a transformat Bavaria într-un adăpost sigur pentru tot felul de grupări stranii din ţinuturile sălbatice ale dreptei radicale. În bazinul Ruhr, Partidul Comunist din Germania (KPD) a organizat o Armată Roşie alcătuită din „centurii proletare“, care atrăgea indivizi cu afilieri politice divergente. La 24 martie, ministrul prusac de interne şi comisar al Reichului, Carl Severing, a încheiat o serie lungă de negocieri cu insurgenţii prin Acordul de la Bielefeld. KPD refuza în continuare să încheie lupta, ceea ce a făcut ca guvernul să trimită în bazinul Ruhr unităţi militare care cu numai câteva zile înainte sprijiniseră lovitura de stat a lui Kapp. Mai mult de o mie de muncitori şi-au pierdut viaţa în baia de sânge care a urmat. Reprimarea brutală a muncitorilor din Ruhr a avut efectul de a potoli mişcarea muncitorească. Cât timp a durat Republica de la Weimar, nu au mai avut loc greve generale. Tentativa de puci a KPD din anul următor, aşa-numita „Acţiune din martie“, n-a fost decât o petardă umedă lipsită de sprijin popular.

Dacă cei responsabili pentru revoltele din bazinul Ruhr au fost aspru pedepsiţi, suporterii lui Kapp au scăpat practic cu faţa curată. În august 1920 s-a dat o amnistie generală pentru ofiţerii unităţilor paramilitare, care apoi au fost reprimiţi în forţele armate. Kapp a revenit în Germania în 1922 pentru a se înfăţişa la proces, dar a murit înainte să înceapă procedurile juridice. În iunie, s-au desfăşurat alegerile care au marcat sfârşitul guvernării coaliţiei de la Weimar. Voturile pentru SPD au scăzut cu 43%, DDP a scăzut cu 55%. Partidul Centrului rămânea relativ stabil. La stânga, KPD a propus pentru prima oară candidaţi în alegeri, dar nu a obţinut decât 1,7% dintre voturi. USPD şi-a mărit procentul de peste două ori, astfel că era la doar trei procente în urma SPD. La dreapta, numărul voturilor pentru

Partidul Popular German (DVP) al lui Gustav Stresemann, partid succesor al naţional-liberalilor, s-a triplat, iar Partidul Popular Naţional German (DNVP), conservator, şi-a îmbunătăţit performanţa cu aproape 50%.

DESPĂGUBIRILE

Lui Ebert i-a fost extrem de dificil să găsească pe cineva care să vrea să formeze un guvern, până când Konstantin Fehrenbach, politician din Partidul Centrului, a reuşit să însăileze un guvern minoritar. Fehrenbach era un personaj respectat, recunoscut pentru tactul şi pentru umorul său. Avea o experienţă politică considerabilă, căci fusese preşedintele Comitetului Unit al Reichstagului, la care se adăuga reputaţia pe care i-o conferea atitudinea sa principială contra valului crescător al antisemitismului. Dar, indecis şi ezitant, s-a dovedit a nu fi la înălţimea chestiunilor presante cu care se confrunta guvernul său. Sarcina sa a fost complicată enorm de intransigenţa şi inechitatea aliaţilor. La începutul lunii mai 1921, Lloyd George, în numele aliaţilor, a prezentat guvernului german un ultimatum, prin care se preciza că, dacă nu se plătea o restanţă de 12 miliarde de mărci-aur (a cărei valoare, spre deosebire de Reichsmark, era fixată la preţul aurului) din despăgubiri şi dacă criminalii de război nu erau judecaţi, întregul bazin al Ruhr-ului avea să fie ocupat. Un miliard trebuia plătit până la sfârşitul lunii, iar asta nu era o ameninţare goală. Düsseldorf, Duisburg şi Ruhrort fuseseră deja ocupate cu câteva săptămâni înainte, când ultimatumul anterior fusese trecut cu vederea de guvernul german. În plus, aliaţii au căzut de acord că Germania trebuia să plătească 132 de miliarde de mărci-aur drept reparaţii de război, la care se adăugau 6 miliarde pentru Belgia. Considerând că nu se puteau îndeplini aceşti termeni, Fehrenbach a demisionat.

Criza a fost acutizată de evenimentele din Silezia Superioară. Guvernul polonez a refuzat să accepte plebiscitul din martie 1921, în care 60% din populaţie votase pentru Germania, şi i-a sprijinit pe insurgenţii polonezi care reclamau cea mai mare parte a provinciei. Guvernul german a răspuns înarmând unităţi paramilitare, hotărâte să asigure respectarea votului. Luptele au încetat când aliaţii au acceptat un raport al Ligii Naţiunilor, care sugera că patru cincimi din Silezia Superioară trebuiau cedate Poloniei,

inclusiv anumite districte industriale care votaseră covârşitor pentru realipirea la Germania. Tot în martie, KPD, sprijinit de Internaţionala Comunistă, a lansat o zadarnică tentativă de lovitură de stat în Ruhr, rapid înăbuşită de poliţia prusacă.

Coaliţia de la Weimar a revenit la putere în guvernul minoritar condus de Joseph Wirth. Noul cancelar era întru câtva un *enfant terrible* al aripii de stânga a Partidului Centrului. Era un orator strălucit, un republican înflăcărat şi un naţionalist fervent. Wirth fusese arhitectul politicii de cooperare cu Aliaţii, numită în scurt timp „îndeplinirea“, în speranţa că va reuşi să le dovedească imposibilitatea revendicărilor lor şi deci necesitatea de a revizui Tratatul de la Versailles. Într-adevăr, cererile aliaţilor erau practic imposibil de satisfăcut. Nu s-a reuşit colectarea primei tranşe de un miliard de mărci-aur decât prin vânzarea obligaţiunilor trezoreriei cu scadenţă la trei luni, alimentând şi mai mult inflaţia. Problema nu se putea rezolva fără o taxare substanţială a capitalului, dar pentru majoritatea Reichstagului aşa ceva era de neacceptat, nici chiar de către cei precum Walter Rathenau, care sprijinea politica de îndeplinire a lui Wirth. Dacă nu plăteau capitaliştii, atunci nota de plată trebuia suportată de consumatori. Angajaţii deja loviţi de inflaţie aveau să sufere şi mai mult. Dreapta a lansat o campanie masivă de ură împotriva guvernului Wirth şi a politicii de îndeplinire. Au avut loc o serie de asasinate politice, printre care se numără şi asasinarea lui Erzberger din august 1921. Asasinii săi, care proveneau din Organizaţia Consul a lui Ehrhardt, au fost comparaţi de presa de dreapta cu Brutus, Wilhelm Tell şi Charlotte Corday[44]. Dintre aceştia, doar şase au ajuns în faţa justiţiei, iar cei mai periculoşi doi asasini au fost ajutaţi să evadeze din închisoare de aceeaşi Organizaţie Consul. Presa era tot mai indignată de acţiunile groteşti ale „porcilor evrei de pe Spree“, iar ţara părea să se îndrepte rapid către război civil. La sfârşitul lunii august, guvernul s-a folosit de articolul 48 pentru a interzice o serie de publicaţii de dreapta care răspândeau asemenea abjecţii, dar guvernul bavarez a refuzat să coopereze, permiţând ziarului *Völkischer Beobachter* al Partidului Nazist, aflat în copilăria sa[45], să-şi continue apariţia.

Wirth s-a simţit obligat să demisioneze în octombrie, când majoritatea Reichstagului a protestat faţă de nepăsarea flagrantă a dreptei faţă de

problema autodeterminării puse în Silezia Superioară. Era un gest futil, căci nu se putea forma vreun guvern fără Partidul Centrului, astfel că Wirth a fost rechemat curând în funcţie. Figura de excepţie a celui de-al doilea cabinet Wirth era noul ministru de externe, Walther Rathenau, care anterior servise ca ministru al reconstrucţiei. Rathenau a fost cea mai remarcabilă şi mai admirabilă personalitate a Republicii de la Weimar. Ca şef al companiei de familie AEG, fusese un manager modern exemplar, ce stăpânea la perfecţie atât complexităţile tehnice, cât şi pe cele financiare ale unei corporaţii mari. În plus, era un intelectual sensibil şi cu o cultură înaltă, un eseist perspicace, filozof şi critic cultural. Era membru al DDP şi un avocat entuziast al politicii îndeplinirii. Dar nici el nu era scutit de prejudecăţile maligne ale epocii. Deşi era el însuşi evreu cu dispoziţii homoerotice puternice, în 1908 făcea apel la „nordificarea“ rasei germane prin selecţie naturală. A făcut risipă de elocvenţă vorbind despre această „minunată rasă“, care avea datoria, împreună cu toate celelalte „rase autentic occidentale, să preia controlul întregului glob, pentru a dezmoşteni rasele incompetente şi pentru a le administra“. Iar această idee venea de la acelaşi om care scrisese: „Există un moment dureros în tinereţea oricărui evreu german, pe care şi-l va aminti pentru tot restul vieţii sale: este momentul când, pentru prima oară, devine perfect conştient că a intrat în lume ca cetăţean de mâna a doua şi că nici un efort, oricât de mare, şi nici o realizare merituoasă nu vor schimba niciodată acest fapt.“

RAPALLO

Prima şi singura apariţie pe scena internaţională a lui Rathenau în calitate de ministru de externe s-a produs la Conferinţa de la Genova din aprilie 1922. Conferinţa s-a ţinut la solicitarea lui Lloyd George, în aparenţă pentru a gestiona problema reparaţiilor şi a datoriilor de război, dar în primul rând ca încercare disperată de a se salva din punct de vedere politic. Deşi era de la bun început damnată să eşueze, în bună măsură din cauză că Statele Unite au declinat participarea, conferinţa nu a fost lipsită de însemnătate. Uniunea Sovietică era invitată pentru prima oară să participe la o întrunire internaţională. O seamă de figuri influente din Germania erau hotărâte să se

folosească de această oportunitate pentru a întări relaţiile dintre cele două ţări. Încă de la începutul anului 1920, înainte chiar de războiul polono-sovietic, generalul Hans von Seeckt, şeful de facto al statului-major german, organizaţie scoasă în afara legii prin Tratatul de la Versailles şi care acum se numea simplu „Biroul Trupelor“ (Truppenamt), argumenta că Germania nu-şi putea recupera teritoriile pierdute în favoarea Poloniei decât printr-o strânsă cooperare cu Uniunea Sovietică. Wirth era entuziasmat şi el de această părere şi atât el, cât şi generalul von Seekt visau la distrugerea Poloniei şi la instituirea unei frontiere comune între Germania şi Uniunea Sovietică. Cooperarea strict secretă dintre armata germană (Reichswehr) şi Armata Roşie a început în 1921, la scurt timp după ce Tratatul de la Riga obliga Uniunea Sovietică să accepte pierderi substanţiale de teritorii în favoarea polonezilor victorioşi[46]. Câteva luni mai târziu, şeful departamentului estic din ministerul de externe, Ago von Maltzan, a început discuţiile cu Karl Radek, expertul în probleme germane al guvernului sovietic, în vederea conceperii unui acord economic care să ocolească consorţiul aliat pentru a sprijini dezvoltarea economiei sovietice. Rathenau era un occidentalist convins şi nu voia să aibă nimic de-a face cu Uniunea Sovietică, dar când comisarul sovietic pentru afacerile externe, Gheorghi Cicerin, a poposit la Berlin în drumul său spre Genova, s-au înregistrat progrese substanţiale în vederea încheierii tratatului. La Genova, Maltzan a amplificat zvonul că aliaţii erau pe punctul de a încheia o înţelegere cu sovieticii în dauna Germaniei, pentru a-l convinge pe Rathenau să renunţe la obiecţiile sale faţă de alianţa cu bolşevicii. Este oarecum un mister de ce s-a lăsat Rathenau atât de uşor convins, în ciuda judecăţii sale, de a face acest pas fatal, dar când i s-a spus că Cicerin era gata să semneze un tratat în termenii Germaniei, a acceptat să se întâlnească cu delegaţia sovietică în duminica de Paşti, la Rapallo, o staţiune din apropierea Genovei. Tratatul de la Rapallo era un document aparent neinteresant. Semnatarii erau de acord să nu emită pretenţii la despăgubiri şi compensaţii de război unul faţă de celălalt. Relaţiile diplomatice au fost reluate, cele două state acordându-şi unul altuia statutul naţiunii celei mai favorizate.

La Berlin, unii conservatori au obiectat faţă de acceptarea sovieticilor ca parteneri. La stânga exista preocuparea că astfel erau ruinate şansele de a se

ajunge la un acord cu puterile aliate. Per total, reacţiile faţă de tratat au fost pozitive, astfel că a fost ratificat cu o majoritate confortabilă. Aliaţii, şi mai ales francezii, erau scandalizaţi, considerând acordul de la Rapallo drept reluarea tacticilor abuzive din perioada wilhelmină şi a politicii marocane a lui Kiderlen-Wächter. Din acest moment erau decişi să nu mai tolereze alte absurdităţi din partea Germaniei. Prim-ministrul francez, Poincaré, a ameninţat public Germania cu intervenţia militară. Şi astfel, perspectivele unui acord în privinţa reparaţiilor s-au amânat într-un viitor tulbure şi îndepărtat.

La şase săptămâni după semnarea Tratatului de la Rapallo, Rathenau a fost împuşcat mortal de membri ai Organizaţiei Consul. Dreapta radicală îl ura pentru că era evreu, pentru că urmărise un compromis cu puterile aliate, pentru că era beneficiar al revoluţiei din 1918 şi capitalist cu o avere imensă. Moartea acestei personalităţi fascinante şi complexe a zguduit republica. Comuniştii s-au alăturat demonstraţiilor de masă organizate de sindicate şi de cele două partide socialiste. Wirth a ţinut o cuvântare însufleţitoare în Reichstag, rostind memorabilele cuvinte „Inamicul este la dreapta“ – cuvinte ce au fost întâmpinate cu o furtună de aplauze de către delegaţii stângii şi ai centrului. Guvernul a adoptat legi pentru protejarea republicii de teroarea de dreapta, însă rezultatele au fost reduse, iar guvernul bavarez s-a opus din răsputeri. Contravenienţii de stânga erau în continuare mult mai aspru trataţi de tribunale decât cei de dreapta.

Uciderea lui Rathenau a fost cel mai alarmant semn al valului crescător de antisemitism care avea să infesteze republica. „Evreul“ era perceput ca un rău polivalent. Faptul că o seamă de figuri importante ale stângii erau evrei era văzut ca o dovadă clară că evreii erau responsabili de înfrângerea germană. Oare nu-i corupseseră ei pe loialii muncitori germani cu ideologia lor iudeo-marxistă, nu subminaseră imperiul, nu răsturnaseră capetele încoronate ale Germaniei şi nu acceptaseră ei pacea umilitoare? Nu evitaseră ei să servească pe front, pentru a se îmbuiba cu profiturile războiului? Nu erau ei forţa motrice a inflaţiei, a pieţei negre şi a politicii îndeplinirii? Şi-apoi mai erau „evreii estici“ (*Ostjuden*). Spre deosebire de majoritatea evreilor germani, aceştia erau evrei ortodocşi şi neasimilaţi. Evreii din est, cu straie stranii şi obiceiuri străine, vorbitori de ebraică şi

idiș, erau percepuți ca niște invadatori străini amenințători și ca un pericol sinistru la adresa rasei, culturii și identității germane. Unii *Ostjuden* trăiau și munceau în Germania încă dinainte de război, unde erau la adăpost de pogromurile brutale din Zona de Rezidență[47]. În timpul războiului, mulți dintre ei fuseseră obligați de armata germană de ocupație să muncească în fabricile de muniție din Reich. Alții au ajuns în Germania ca prizonieri de război sau ca refugiați din calea terorii bolșevice și a războiului civil. Majoritatea visau să emigreze în Statele Unite și mulți chiar au reușit. În 1925, erau puțin peste 100.000 de *Ostjuden* în Germania – nici pe departe hoardele care bântuiau fanteziile antisemiților.

Prejudecățile antisemite erau răspândite, dar rareori exprimate în cercurile burgheze respectabile. Frățiile studențești își perpetuau tradițiile lor antisemite, iar unii membri ai DNVP se delectau cu reprize de persecuții antisemite, însă după asasinarea lui Rathenau partidul a trebuit să se distanțeze de aceste specimene. Guvernul prusac a interzis o întrunire a frățiilor studențești la Marburg, unde urma a se înălța imnuri de laudă la adresa asasinilor săi. DNVP dădea oarecare semne de reținere la Berlin, dar ramura din München a partidului s-a aliat cu Asociația Muncitorească Națională Germană (*Deutschvölkische Arbeitsgemeinschaft*), un partid antisemit creat de membri disidenți ai DNVP. Toate aceste grupări erau niște flecuștețe în comparație cu Partidul Muncitoresc Național-Socialist German (NSDAP), care devenea rapid o forță politică a cărei anvergură depășea sfera locală.

HIPERINFLAȚIA ȘI „LUPTA PENTRU RUHR“

Nervozitatea și incertitudinea cauzate de asasinarea lui Rathenau a indus o hiperinflație alarmantă, care le-a furnizat noi argumente antisemiților, radicalilor politici și răzvrătiților de tot felul. Tensiunile dintre capital și muncă au crescut când Hugo Stinnes, industriaș de frunte, a sugerat Consiliului Economic Național (Reichswirtschaftrat) ca muncitorii germani să lucreze două ore în plus pe zi, fără plăți suplimentare, pentru următorii cel puțin zece ani, pentru a depăși criza. Din fericire, au câștigat capetele mai limpezi, iar consiliul, care includea membri cu o largă varietate de

opinii, de la economistul marxist Rudolf Hilferding la câţiva industriaşi puternici, a făcut o serie de propuneri, acceptabile ambelor părţi ale disputei. Ziua de muncă de opt ore, una din marile realizări ale revoluţiei, a rămas norma legală. S-a convenit ca guvernul să reducă cheltuielile în încercarea de a echilibra bugetul. S-a făcut şi o încercare serioasă de a stabiliza marca prin împrumuturi internaţionale şi sprijin de la Reichsbank. Acordul din consiliu asupra acestor măsuri era de bun augur pentru eforturile lui Wirth de a crea o coaliţie de la DVP la SPD, dar toate speranţele acestea au fost spulberate de social-democraţi. Partidul se unise recent cu rămăşiţele USPD-ului, căci ceilalţi se alăturaseră partidului comunist. De teamă să nu-şi alieneze stânga printr-o coaliţie cu DVP, pe care îl percepeau drept partidul şefilor, social-democraţii au decis să se păstreze la distanţă. Wirth a demisionat din funcţia de cancelar, fiind înlocuit de Wilhelm Cuno, şeful liniilor maritime Hamburg-America (HAPAG). Noul cabinet era în principal alcătuit din experţi care, asemenea cancelarului, nu erau afiliaţi nici unui partid. Încă o dată guvernul era format fără sprijinul SPD, care era de departe cel mai important partid care sprijinea deplin republica.

Cuno a preluat funcţia în noiembrie 1922 şi în scurt timp s-a confruntat cu o criză ce aproape că a distrus republica. Încă de la Tratatul de la Rapallo, francezii căutau un pretext pentru a se răzbuna faţă de Germania şi pentru a afirma poziţia Franţei ca putere hegemonică în Europa. Guvernul Wirth fusese destul de indiferent faţă de plata reparaţiilor, astfel că Germania era mult rămasă în urmă cu livrarea cărbunelui, lemnului şi stâlpilor de telefon. La 11 ianuarie 1923, trupele franceze şi belgiene au ocupat bazinul Ruhr. Guvernul britanic, îngrozit de această sfidare, a adoptat o atitudine pe care un observator a descris-o drept „neutralitate ursuză“. Guvernul minoritar al lui Cuno a răspuns la acest act de agresiune incitând la rezistenţă pasivă. Aceasta i-a atras instantaneu sprijinul entuziast al sindicatelor şi al SPD. Chiar şi comuniştii s-au alăturat acestei lupte eroice împotriva imperialismului francez, însă s-au grăbit să precizeze că se opuneau în aceeaşi măsură bandei de capitalişti de la Berlin. În momentul acela, sloganul KPD era: „Să-i distrugem pe Poincaré pe Rin şi pe Cuno pe Spree!“ Iniţial, rezistenţa pasivă a fost un succes. Germania republicană era

mai unită decât a fost vreodată înainte sau după aceste evenimente, ceea ce i-a împiedicat pe francezi să obțină indiferent ce reparații. În martie, francezii, după ce confiscaseră minele și căile ferate, au început confiscarea proprietăților germane. În acel moment, republica era în dificultăți financiare grave. Reichsbank a fost obligată să plătească muncitorii greviști și să acorde credite masive întreprinderilor care-și închiseseră porțile în semn de protest patriotic. Tiparnițele lucrau peste program, ceea ce a dus la hiperinflație. Rata de schimb a dolarului a crescut de la 21.000 de mărci în aprilie la 110.000 în iunie. În scurt timp, moneda nu va mai avea nici o valoare.

Pe măsură ce criza s-a adâncit, au avut loc o serie de atacuri violente împotriva invadatorilor. Germania avea să-și găsească în curând un erou național în persoana lui Leo Schlageter, membru al unui partid de extremă dreaptă, care a fost executat în mai pentru rolul său în sabotarea unui tren francez. I s-au înălțat laude de către Karl Radek din partea Internaționalei Comuniste, într-un discurs dramatic în care l-a portretizat pe „fascistul“ Schlageter drept martir al cauzei naționale, care își pierduse viața pentru un viitor mai bun al umanității, apărând cauza clasei muncitoare împotriva magnaților cărbunelui și fierului. Adolf Hitler a fost și el convins să intre în corul lăudătorilor, dar encomionul său pălea în comparație cu cel al lui Radek. Zece ani mai târziu, în fața studenților săi de la Universitatea din Freiburg, unde studiase Schlageter, Heidegger avea să țină unul din cele mai ridicole discursuri ale sale, prezentându-l pe acest dezgustător personaj drept un model de bărbăție germană.

Una dintre cele mai mari ironii ale istoriei este că ori de câte ori un partid comunist a virat radical spre dreapta, abandonând mare parte din bagajul său ideologic, a obținut creșteri spectaculoase ale sprijinului popular. Linia „național-bolșevistă“ a lui Radek a fost întâmpinată cu entuziasm printre muncitorii germani. Numărul membrilor KPD a crescut cu 24% până în septembrie, iar partidul a obținut progrese semnificative în alegerile locale. KPD nu putea decât să profite pe măsură ce criza se adâncea, iar condițiile de viață deveneau tot mai mizere. Era aceasta situația revoluționară la care Lenin și bolșevicii visau de atâta timp? Zinoviev, secretarul general al Internaționalei Comuniste, împreună cu Karl Radek și Troțki, argumentau

că era. Stalin, ca secretar general al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, considera cu prudenţă că nu era, dar triumviratul şi-a continuat planificarea unei revoluţii germane, ce-ar fi urmat să aibă loc în noiembrie, la aniversarea Glorioasei Revoluţii din Octombrie, astfel încât să inspire proletariatul german la acte şi mai eroice. Între timp, KPD era îndemnat să se alăture guvernului minoritar din Saxonia, iar apoi să se asigure că muncitorii saxoni intrau în formaţiuni paramilitare, care aveau să fie vârful de lance al revoluţiei.

După multe ezitări, aripa stângă a SPD şi-a depăşit repulsia de a sprijini un guvern ce includea DVP. Guvernul Cuno cufundase germanul de rând într-o mizerie ce nu mai putea fi tolerată. Trebuia controlată inflaţia, stabilizată moneda, unitatea naţională restaurată şi ocupaţia încheiată. Nevrând să poarte întreaga responsabilitate pentru o politică din cauza căreia riscau să fie acuzaţi de a doua „înjunghiere pe la spate“, majoritatea delegaţilor SPD au sprijinit guvernul naţional sub conducerea omului puternic din DVP, Gustav Stresemann, care a ocupat funcţia de cancelar la 13 august. În cele din urmă, după lungi dezbateri şi analize pătrunzătoare, guvernul Stresemann a ordonat încheierea rezistenţei pasive la 26 septembrie. Guvernul bavarez a declarat imediat starea de urgenţă, moment în care Berlinul a invocat articolul 48 pentru a-i da ministrului Reichswehrului, Gessler, puteri executive depline. Astfel s-a dezvoltat o luptă pentru putere între guvernele de la Berlin şi München. Fiţuica nazistă cotidiană, *Völkischer Beobachter*, a denunţat „dictatura Stresemann-Seeckt“ drept o nouă conspiraţie evreiască, indicând faptul că ambii erau căsătoriţi cu femei evreice, dar şi că ministrul de finanţe Rudolf Hilferding era şi marxist, nu doar evreu. Otto Gessler, ministrul Reichswehrului din partea DDP încă de la puciul Kapp, i-a ordonat prim-ministrului Bavariei, von Kahr, şi comandantului militar local, generalul von Lossow, să interzică ziarul. Ambii au refuzat într-un act de insubordonare sfidătoare, ceea ce punea Berlin într-o ciudată încurcătură. Seeckt a refuzat să ia partea cuiva, aşa cum făcuse şi în timpul puciului Kapp. Stresemann a fost pus într-o poziţie imposibilă, astfel că a demisionat la începutul lui octombrie; dar, după patru zile, era din nou în funcţie. Majoritatea deputaţilor DVP ezitau să urmeze linia conflictuală a lui Stinnes şi a industriaşilor. SPD-ul a

dovedit voința de a ajunge la un compromis, de teamă să nu urmeze ce era mai rău. Ca urmare, ziua de muncă de opt ore rămânea în vigoare, în principiu, dar putea fi depășită. Negocierile contractuale între capital și sindicate trebuiau să treacă obligatoriu prin arbitraj. Hilferding a aplaudat faptul că contractele salariale nu mai erau rezultatul forțelor pieței ca fiind un exemplu de „capitalism organizat“, și deci un pas major spre o economie socialistă. Guvernul fiind într-o poziție mai puternică, Gessler a solicitat demiterea generalului Otto von Lossow. Kahr a mărit miza, numindu-l comandant suprem al contingentului bavarez independent. Kahr evalua posibilitatea unei dictaturi naționale, dar nu era sigur cine ar fi putut fi Mussolini al Germaniei. Poate că ar fi trebuit să aspire chiar el la acest rol? Seeckt era o altă posibilitate, dar în mod cert nu Adolf Hitler, care trebuia să joace un rol subordonat în această dramă. Cât timp cumpănea la această problemă, Kahr a câștigat un sprijin considerabil în întreaga Bavarie după ce a ordonat expulzarea unui mare număr de *Ostjuden*.

Între timp, comuniștii fuseseră numiți în poziții-cheie în guvernele Saxoniei și Turingiei. Comandantul militar local din Dresda a interzis imediat aripa paramilitară comunistă și a trecut forțele de poliție ale Saxoniei sub ordinele sale. Acționând la ordinele Moscovei, Heinrich Brandler, liderul KPD, spera să organizeze o grevă generală în Saxonia care să declanșeze un „octombrie german“, dar Reichswehr-ul stăpânea ferm situația, iar această inițiativă a fost condamnată să eșueze. S-au dat ordine de anulare a revoltei, dar acestea nu au ajuns și la Hamburg, unde, înainte ca poliția să reușească să zdrobească revolta, au trecut trei zile de lupte sângeroase. Episoade sporadice de violență au avut loc și în Saxonia, dar Reichswehrul le-a controlat fără dificultate. Articolul 48 a fost folosit apoi pentru reconstituirea guvernului saxon sub un comisar din DVP. În Turingia, SPD-ul local a rupt alianța cu comuniștii, iar Reichswehrul a intervenit în forță. Statul acesta avea să găzduiască în scurt timp fel de fel de mișcări *Völkisch*. În 1930, Wilhelm Frick a fost cel dintâi național-socialist numit ministru într-un guvern provincial.

Centrul de interes s-a mutat din nou la München, unde, în seara zilei de 8 noiembrie, Adolf Hitler a luat ostatic triumviratul bavarez alcătuit din Kahr, Lossow și șeful poliției Hans von Seisser, preluând controlul unei întruniri

de la Bürgerbräukeller, o braserie imensă şi populară. „Puciul de la berărie“ a fost o cârpăceală prost gândită. Cei trei au fost eliberaţi la insistenţele lui Ludendorff şi imediat au pus la cale răzbunarea. În ziua următoare, marşul lui Hitler spre Feldherrnhalle a fost oprit cu o scurtă rafală a poliţiei. Șaisprezece dintre suporterii săi au fost uciși, devenind primii martiri ai „Revoluţiei naţionale“, cărora li se aducea anual un omagiu la 9 noiembrie. Drapelul cu svastică pătat de sânge a devenit cea mai sacră relicvă a mişcării. Lui Seeckt i s-au acordat oficial puteri executive depline conform articolului 48, pe care le exercita încă de la sfârşitul lunii septembrie. În mod paradoxal, opera comică a lui Hitler a ajutat la salvarea republicii, căci ruinase sforăriile mult mai ameninţătoare ale lui Kahr. Acesta a rămas în funcţia de comisar al Reichului pentru Bavaria, iar Lossow a rămas la comanda unităţilor locale ale Reichswehrului. Nici unul nu a fost pedepsit pentru scandaloasele violări ale constituţiei. Au demisionat discret în februarie 1924, după ce s-au asigurat întâi de obţinerea altor privilegii pentru statul lor natal.

După ce a întâmpinat cu succes ameninţările radicalilor de la stânga şi de la dreapta, guvernul Stresemann a iniţiat procesul de stabilizare a mărcii, care nu mai valora nici măcar cât hârtia pe care era tipărită. Deja, în noiembrie, un dolar se cumpăra cu 4.200.000.000.000 (4,2 bilioane) de mărci. Printr-o operaţiune ce includea perdele de fum şi numeroase jocuri de oglinzi, renumitul bancher Hjalmar Schacht, în calitate de comisar al monedei, care avea să devină curând preşedintele Reichsbank, împreună cu Hans Luther, ministrul de finanţe, au creat o nouă monedă cunoscută cu numele de Rentenmark. S-au tăiat douăsprezece zerouri, astfel încât un dolar echivala cu 4,2 Rentenmark. Odată stabilizată noua monedă, în principal datorită gospodăririi atente a guvernului, Rentenmark a fost reconvertită în marcă, la paritate, în august 1924. La iniţiativa secretarului de stat american Charles Hughes, s-a înfiinţat o comisie de examinare a întregii chestiuni a reparaţiilor germane, al cărei preşedinte era bancherul Charles G. Dawes.

SPD era scandalizat de tratamentul inegal acordat Bavariei şi Saxoniei. În Bavaria, regimul ilegal de extremă dreapta fusese lăsat neatins, în timp ce guvernul impecabil din punct de vedere constituţional al Saxoniei fusese

reprimat violent. Solicitarea social-democraţilor de a i se aplica guvernului Bavariei acelaşi tratament ca şi celui saxon a fost respinsă de partidele burgheze. Stresemann a solicitat un vot de încredere, pe care l-a pierdut cu 231 de voturi împotrivă şi 156 pentru, şapte delegaţi abţinându-se. Preşedintele Ebert i-a solicitat liderului Partidului Centrului, Wilhelm Marx, să formeze un nou guvern. Acesta era renan banal, un vorbitor plicticos, fără popularitate, dar era un administrator excelent, un pragmatic deschis la minte şi un om de o integritate absolută. În plus, era un om al compromisului şi care a înfruntat întotdeauna curajos deciziile dificile. Acest politician subestimat avea să fie cancelarul cu cel mai lung mandat din istoria Republicii de la Weimar.

Guvernul Marx era constituit dintr-o coaliţie alcătuită din Partidul Centrului, BVP, DVP şi DDP. Stresemann era ministru de externe şi avea să rămână în funcţie în guverne succesive până la moartea sa din 1929, la vârsta de 51 de ani. Chiar dacă era un guvern minoritar care se bizuia pe sprijinul SPD, a avut curajul de a lua câteva decizii dificile şi nepopulare. Noua marcă nu putea fi menţinută la standardul-aur fără să se facă unele sacrificii considerabile. Clasele mijlocii îşi pierduseră toate economiile din cauza inflaţiei, dar guvernul nu-şi permitea să le ofere nici o compensare. Salariile din administraţia publică au fost reduse mult sub nivelul antebelic. Marea majoritate a pensionarilor erau ruinaţi. Toţi aceia care aveau datorii importante au profitat imens de pe urma inflaţiei. Rândurile şomerilor se îngroşau într-un ritm alarmant. Salariile reale medii au scăzut la doar 70% faţă de nivelurile antebelice. Dar, cu toate că statul a fost uşurat de povara debilitantă a datoriei, era total discreditat în ochii milioanelor de oameni care, din patriotism, cumpăraseră obligaţiuni de război şi alte emisiuni guvernamentale. Republicanii înjunghiaseră mai întâi ţara pe la spate, iar apoi îl jefuiseră pe omul de rând de economii. Acesta era solul fertil în care se puteau înrădăcina rapid mişcări politice radicale.

Hitler şi complicii său au fost judecaţi în aprilie 1924. Ludendorff a fost achitat, Ernst Röhm, şeful bătăuşilor în cămăşi brune din SA (*Sturmabteilung*), a primit trei luni de închisoare şi o amendă de 100 de mărci. Hitler a fost condamnat la cinci ani de închisoare, dar a fost eliberat de Crăciun, petrecându-şi timpul în închisoarea din Lansberg, confortabilă

şi de minimă siguranţă, unde şi-a omorât plictiseala scriind *Mein Kampf*. Aceste sentinţe absurd de uşoare au fost percepute practic ca nişte achitări, producând jubilare la dreapta şi consternare la stânga.

Rezultatele deliberărilor comisiei Dawes au fost date publicităţii la scurt timp după ce tribunalul din München a pronunţat aceste verdicte. Germaniei i se solicita să plătească anual un miliard de mărci în primii cinci ani, suma crescând apoi la 2,5 miliarde. Naţiunilor creditoare li se acorda un oarecare control asupra economiei germane, dar acest hap era îndulcit de împrumutul de 800 de milioane de mărci, menite să ajute la stabilizarea monedei. Perspectiva altor investiţii, mai ales din Statele Unite, au avut imediat un efect stimulator asupra economiei. Suma totală a reparaţiilor nu era menţionată, dar se subînţelegea că avea să fie mai mică decât cele 132 de miliarde de mărci solicitate în nota lui Lloyd George din 1921. În 1925, lui Dawes i s-a decernat Premiul Nobel pentru pace, dar situaţia din Germania nu era nici pe departe paşnică. În alegerile din 1924, radicalii de dreapta şi stânga au înregistrat progrese semnificative. Partidele centrului republican au pierdut voturi în favoarea DNVP, a cărui campanie electorală s-a bazat pe repudierea planului Dawes. Până şi naziştii lipsiţi de lider au câştigat 6,5% din votul popular, un procent impresionant. KPD, care obţinuse 12,6% din voturi, devenea un factor politic important. Noul guvern minoritar al lui Marx a avut mari dificultăţi pentru a crea majoritatea necesară ratificării planului Dawes, mai ales a secţiunilor sale care prevedeau controlul puterilor aliate asupra căilor ferate. Marx a decis să se retragă la ţară după o serie de înfrângeri în Reichstag. În decembrie 1924 au avut loc noi alegeri.

În 1924, economia a dat semne remarcabile de redresare. Investiţiile străine curgeau puhoi în Germania, şomajul a scăzut dramatic, salariile au crescut. În aceste circumstanţe nu este surprinzător că sprijinul pentru KPD s-a redus, în timp ce al SPD a înregistrat creşteri însemnate. Naziştii şi asociaţii lor, naţionaliştii germani, şi-au pierdut peste jumătate dintre suporteri, devenind nişte facţiuni insignifiante. DNVP a reuşit să-şi îmbunătăţească întru câtva performanţa anterioară, ceea ce a făcut procesul de alcătuire a cabinetului cu atât mai dificil. După lungi negocieri, la jumătatea lunii ianuarie 1925, s-a format un nou guvern sub conducerea lui

Hans Luther, primarul energic al oraşului Essen. Acesta nu era afiliat nici unui partid şi îşi câştigase reputaţia de ministru de finanţe dur şi eficient. Pentru prima oară, DNVP participa la guvernare şi în scurt timp s-a aflat în situaţia jenantă de a sprijini politici pe care le denunţase clar în campania electorală.

HINDENBURG ALES PREŞEDINTE

La câteva săptămâni după instalarea cabinetului Luther, preşedintele Ebert a decedat. Deşi s-a spus că a murit din cauza unei apendicite acute, preşedintele a fost victima atacurilor calomnioase. Ebert a fost omul compromisului într-o perioadă când „compromis“ era un cuvânt vulgar. A fost ridiculizat cu cruzime, atât de extrema stângă, cât şi de cea dreaptă. A murit la scurt timp după ce tribunalul din Magdeburg a hotărât că acuzaţia pe care i-o aducea un jurnalist, pe care l-a şi dat în judecată pentru calomnie după ce a sugerat că Ebert comisese un act de înaltă trădare sprijinind greva muncitorilor din fabricile de muniţie în 1918, era legal admisibilă. Ebert a câştigat procesul de calomnie, iar jurnalistul a fost condamnat la trei luni de închisoare, dar acuzaţia de trădare a frânt inima unui patriot care pierduse doi fii în război.

Printre numeroşii candidaţi din alegerile prezidenţiale care au urmat, se aflau fostul cancelar Marx şi excepţionalul prim-ministru al Prusiei, Otto Braun, din partea SPD, cunoscut drept „Ţarul roşu“ sau „ultimul rege al Prusiei“. KPD l-a propus pe preşedintele partidului Ernst „Teddy“ Thälmann, un stalinist încăpăţânat de o probitate dubioasă, iar candidatul naţional-socialist a fost generalul Ludendorff. În prima rundă a alegerilor numai Otto Braun s-a descurcat rezonabil de bine, obţinând 29% dintre voturi, dar se situa în urma candidatului DNVP şi DVP, Karl Jarres. Deşi fusese un ministru de interne ineficient în al doilea cabinet Stresemann, Jarres a obţinut 38,8% din voturi.

SPD ştia că nu poate învinge partidele de dreapta decât dacă în turul final al alegerilor susţinea un candidat burghez. Astfel că a acceptat să-l sprijine pe Marx, iar în schimb Partidul Centrului îl susţinea pe Otto Braun pentru poziţia de prim-ministru al Prusiei. În mod cert, Jarres nu spera să câştige

împotriva unei coaliţii atât de puternice, astfel că dreapta a trebuit să caute un candidat mai atrăgător. Au convenit să-l numească pe feldmareşalul von Hindenburg, care a fost rechemat de la pensie pentru a doua oară, în ciuda opoziţiei industriaşilor, care îl considerau un agrarian înveterat, şi a lui Stresemann, care se temea de reacţiile negative din afară.

Şansele protestantului Hindenburg au fost mult crescute de faptul că era sprijinit de partidul catolic BVP, care nu putea înghiţi alianţa Partidului Centrului cu social-democraţii. Şansele lui Marx au fost reduse însă de refuzul lui Thälmann de a se retrage, chiar dacă nu obţinuse decât 7% din voturi în primul tur. Mulţumită ajutorului dat de KPD, Hindenburg a ieşit învingător. A obţinut 48,3% din voturi, Marx, 45,3%, iar Thälmann, 6,4%. Alegerea lui Hindenburg, ofiţer de carieră monarhist, era un vot împotriva republicii. Vechile elite wilhelmine aveau de aici înainte acces direct la preşedinte, care putea fi tentat să se folosească după plac de articolul 48. Ebert dăduse deja un exemplu nefericit, folosindu-l pentru a promulga 42 de propuneri legislative de urgenţă.

LOCARNO

Alegerea lui Hindenburg nu era o dovadă că Weimar era „o republică fără republicani“, dar indica faptul că aceştia erau prea puţin numeroşi. Acest sumbru fapt a fost prea uşor trecut cu vederea din cauza răsunătorului succes de politică externă obţinut de Stresemann la Locarno în acelaşi an. Germania, Franţa şi Marea Britanie au fost de acord că frontierele germane de vest nu aveau să fie modificate prin forţă. Chestiunea frontierelor de est ale Germaniei rămânea deschisă, Germania acceptând tratatele de arbitraj cu Polonia şi Cehoslovacia, cu care Franţa semnase tratate de garanţie reciprocă. Stresemann a făcut cât se poate de clar că intenţia sa era revizuirea frontierelor cu Polonia, după cum sovieticii şi-au dat seama imediat. La Moscova exista convingerea că Locarno era o manevră sinistră a puterilor occidentale de a orienta Germania spre est, ca vârf de lance al cruciadei antisovietice. Stresemann ştia foarte bine că o revizuire a frontierelor estice nu putea fi luată în calcul, dacă nu se atenuau mai întâi aceste temeri. Tratatul de la Berlin cu Uniunea Sovietică din 1926 consolida

Tratatul de la Rapallo, garantând neutralitatea reciprocă în eventualitatea unui atac neprovocat asupra oricăreia dintre cele două părți semnatare. Ambele părți se angajau să nu se implice în nici un boicot sau sancțiuni față de cealaltă. Așadar, tratatul avea ca obiectiv să pună presiune pe Polonia, astfel încât să promoveze ambițiile reformiste ale Germaniei în est. Germania a obținut încă o victorie asupra Poloniei, fiind admisă în Liga Națiunilor și primind un loc permanent în Consiliu. Prestigiul Germaniei a crescut și mai mult atunci când lui Stresemann și omologului său francez, Aristide Briand, li s-a decernat Premiul Nobel pentru pace, în 1926.

DNVP și-a retras sprijinul pentru cabinetul Luther, denunțând Tratatul de la Locarno ca fiind dovada împăciuitorismului laș față de puterile occidentale. Tratatul nu a fost ratificat decât datorită sprijinului entuziast din partea SPD, dar din nefericire acesta a refuzat să se alăture coaliției. Guvernul Luther a căzut câteva săptămâni mai târziu, din cauza disputei extrem de emoționale pe chestiunea oportunității arborării pe ambasadele și consulatele germane a steagului negru-alb-roșu al marinei comerciale în locul celui negru-roșu-auriu, simbolic pentru democrație și republicanism. S-a format un nou guvern minoritar sub conducerea lui Marx, dar SPD s-a păstrat din nou la distanță. Partidul trecuse abrupt spre stânga, sprijinind un plebiscit care cerea confiscarea fără compensații a proprietăților principilor germani. SPD s-a agățat de nou găsita puritate ideologică și a refuzat orice compromis cu dușmanii săi de clasă. Stresemann a încercat cu disperare să obțină sprijinul SPD pentru o mare coaliție, astfel încât să pună capăt jenantei dezbateri despre armamentul ilegal, dar fără succes. În 16 decembrie 1926, Philipp Scheidemann a ținut o cuvântare senzațională în Reichstag, demascând finanțarea ilegală a înarmării și legăturile strânse dintre Reichswehr și grupurile paramilitare de dreapta, menite să ocolească restrângerea armatei la numai 100.000 de soldați. În plus, a mai afirmat că Partidul Comunist avea cunoștință că armamentul interzis prin Tratatul de la Versailles era importat din Uniunea Sovietică.

CRIZA ECONOMICĂ

Ca urmare a acestor revelații, cabinetul Marx a căzut, dar nu exista

alternativă la un nou guvern minoritar sub conducerea lui Marx, în care DNVP a jucat un rol proeminent. Numirea în funcţia de ministru de interne a lui Walther von Keudell, figură de frunte în puciul Kapp, care profesa vocal antisemitismul, era un indiciu al reorientării abrupte spre dreapta. Dar al patrulea guvern Marx a fost responsabil şi pentru cea mai importantă lege socială din istoria republicii. Propunerea legislativă a ajutorului de şomaj din 1927 crea un sistem de asigurare judicios pentru toţi angajaţii. Ajutoarele erau finanţate atât de angajator cât şi de angajat, fiecare plătind contribuţii în valoare de 3% din salariul muncitorului. Statul era de aici înainte obligat să asigure credite-punte, în cazul în care fondul ajutoarelor de şomaj scădea la cote alarmante. Noul sistem era bine adaptat pentru gestionarea problemelor generate de un şomaj moderat, aşa cum exista la momentul respectiv, dar curând avea să fie forţat la maximum, atunci când, anul următor, a început să se facă simţită criza economică. La jumătatea lunii decembrie, funcţionarilor civili li s-a acordat o substanţială mărire a salariilor, care după puţin timp avea să se dovedească un dezastru financiar, cum de altfel avertizaseră unii deputaţi prudenţi. Cum alegerile se apropiau vertiginos, ieremiadele lor au fost ignorate.

Guvernul a căzut din nou din pricina nereuşitei de a ajunge la compromis, de data aceasta asupra finanţării şcolilor confesionale. Campania electorală din 1928 a fost umbrită de problema oportunităţii de a construi un cuirasat. KPD solicita ca banii necesari construcţiei navei să fie destinaţi meselor gratuite pentru elevii nevoiaşi. SPD, doritor să rămână în avangarda proletariatului, s-a făcut ecoul acestei propuneri. Ei au fost marii învingători ai alegerilor, iar DNVP, învinsul. Rezultatele indicau formarea unei mari coaliţii, dar Stresemann a trebuit să facă tot posibilul pentru a convinge DVP să se alieze cu SPD-ul condus de Hermann Müller. Nu uitaseră că el era cel care semnase Tratatul de la Versailles.

Guvernul Müller a avut de înfruntat imediat o criză, căci cabinetul a decis să continue construirea cuirasatului „A“, chiar dacă SPD îşi centrase campania electorală pe opoziţia furibundă faţă de acest proiect. Otto Wels, liderul de facto al partidului cât timp Müller era cancelar, a solicitat ca banii să fie cheltuiţi pe prânzurile şcolare, aşa cum partidul promisese. Majoritatea deputaţilor SPD erau uniţi în opoziţia faţă de acest plan. Când

s-a dezbătut propunerea, numai cancelarul şi cei trei miniştri SPD au votat în favoarea ei; parlamentarii partidului au votat împotrivă. Propunerea a fost aprobată, dar credibilitatea SPD era în ruine.

În primăvara anului 1929, criza producea deja efecte devastatoare asupra economiei, iar responsabilului cu supervizarea colectării reparaţiunilor, Parker S. Gilbert, îi era clar că Germania nu va putea plăti majorările prevăzute pentru acel an, aşa cum prevedea planul Dawes. Cum în februarie 1929 erau deja trei milioane de şomeri, era improbabil ca fondul ajutoarelor de şomaj să poată satisface toate cererile. S-a format o nouă comisie pentru despăgubiri, prezidată de un alt american, Owen D. Young, care s-a reunit la Haga. Prin planul Young, rezultat din discuţiile comisiei şi publicat în iunie 1929, se reduceau plăţile anuale. Planul mai prevedea că guvernul german, şi nu o agenţie, era responsabil de colectarea reparaţiilor, astfel că Germania îşi recâştiga suveranitatea economică. Mai mult, planul era deschis revizuirii dacă Germania ar fi întâmpinat dificultăţi în a-şi onora obligaţiile. În schimbul acordului german pentru Planul Young, puterile aliate au consimţit la evacuarea în avans a Renaniei. Partidele de dreapta au lansat o campanie masivă împotriva Comisiei Young, încă înainte ca aceasta să-şi publice raportul final. DNVP, condus de magnatul de presă şi film Alfred Hugenberg, pangermaniştii conduşi de Heinrich Class şi organizaţia de veterani Stahlhelm (Casca de oţel) s-au coalizat, formând Comitetul Reichului pentru un Plebiscit naţional german şi au făcut apel la organizarea unui referendum împotriva „minciunii vinovăţiei războiului“, care lăsa Germania împovărată de plata despăgubirilor până în 1988. Hitler şi NSDAP s-au alăturat acestei campanii, spre dezgustul multora de la stânga partidului nazist, care erau oripilaţi să-şi vadă Führerul prieten la cataramă cu o gaşcă de reacţionari, aristocraţi şi plutocraţi. Tacticile lui Hitler au produs rezultate pozitive. Hitler se învârtea acum într-o companie selectă, nu mai era un marginal boem. În loc să caute să momească clasa muncitoare îndepărtând-o de partidele „marxiste“, a început să se concentreze asupra claselor mijlocii nemulţumite. Răspunsul a fost imediat: în trezoreria partidului au început să curgă banii, iar în alegerile statale din Turingia şi Baden s-au înregistrat progrese spectaculoase, dar şi în alegerile locale din Prusia, Berlin şi Lübeck. Wilhelm Frick a fost numit ministru de interne în

Turingia, iar 13 naziști au intrat în consiliul municipal al Berlinului. Toate acestea păreau să le scape politicienilor din Berlin.

Comitetul pentru Plebiscit a reușit să adune semnăturile a puțin peste 10% din numărul votanților eligibili, câți erau necesari pentru a avansa inițiativa, iar referendumul asupra Legii împotriva sclaviei poporului german s-a desfășurat în decembrie 1929. Peste 5,8 milioane de oameni au votat în favoarea acesteia, dar ar fi fost nevoie de 21 de milioane de voturi pentru ca referendumul să fie acceptat, însă în unele circumscripții electorale peste 20% dintre alegători votaseră pentru propunere.

Pentru comuniști, debutul crizei era un indiciu clar că contradicțiile capitalismului deveneau atât de acute, încât masele muncitoare din întreaga lume aveau să se ridice curând într-un război revoluționar împotriva exploatatorilor capitaliști. Cea dintâi sarcină a partidelor comuniste în această „a treia perioadă“ era distrugerea social-democrației. SPD a fost denunțat ca „geamăn al fascismului“, partidul compromisului de clasă, format din lacheii capitaliștilor. Acest parcurs spre stânga extremă făcea parte din campania lui Stalin împotriva lui Buharin și a asociaților săi, care exprimaseră rezerve serioase față de colectivizare și față de ritmul accelerat al industrializării din Uniunea Sovietică, în cursul căreia temerile paranoice față de ofensiva capitalistă împotriva patriei muncitorilor și țăranilor ajunseseră la cele mai înalte cote.

CLASA MIJLOCIE

În ciuda consecințelor dezastruoase ale celor patru ani de război, structura de clasă a societății indica o remarcabilă continuitate. În interiorul burgheziei, „*grands bourgeois*“ imens de bogați și *Bildungsbürgertum*, categorie care stabilea trendurile, formau aproximativ 2% din populație. Eșaloanele claselor mijlocii cu viață confortabilă și sigură cuprindeau alte 6%, sub care se aflau 10 până la 11% de mic-burghezi. Așadar, burghezia, un termen mai cuprinzător decât întru câtva neclarul termen „clasă mijlocie“, alcătuia mai puțin de o cincime din populație. Deși structura socială se schimbase foarte puțin, exista sentimentul răspândit că „societatea burgheză“ primise o lovitură debilitantă în timpul războiului și

nu mai părea a fi paradigma adecvată a unei societăţi sănătoase. De-acum existau tentantele viziuni chiliaste ale utopiei comuniste sau ale „comunităţii rasiale“ naţional-socialiste. Burghezia părea incapabilă să-şi apere interesele de clasă. Nu exista partid politic care să-i reprezinte valorile şi aspiraţiile comune, doar facţiuni care îşi promovau interesele sectoriale egoiste. Burghezia avea nenumăraţi critici, majoritatea din propriile rânduri, dar nici un apărător. Ca urmare, era incapabilă să se opună dezastrului ce urma. Abia după coşmar a reuşit burghezia să-şi recâştige încrederea şi înceapă să-şi pună idealurile în practică.

Criza economică mondială, care a urmat după patru ani crânceni de război şi după hiperinflaţia din anii 1920, a avut efecte profunde asupra ţesăturii sociale a Germaniei. Odată cu prăbuşirea Germaniei imperiale, au fost eliminate ultimele impedimente din calea spre crearea unei societăţi de clasă, modelată de exigenţele economiei de piaţă. Era o lume nefamiliară, nesigură şi nemiloasă, pe care mulţi o priveau cu o aversiune profundă. Cea mai izbitoare trăsătură a acestei răsturnări sociale a fost aceea că marca sfârşitul rolului dominant al aristocraţiei. Treptat, acest mic grup de sub 1% din populaţie a pierdut teren din punct de vedere politic, legal şi economic, căci în societatea industrială modernă stările au lăsat locul claselor. În anii cruciali dintre 1914 şi 1930 abia a reuşit să se agaţe de câteva poziţii privilegiate din armată, serviciul diplomatic şi administraţie, pentru a fi apoi redusă de regimul nazist şi de Armata Roşie la o clică întru câtva absurdă, chiar dacă imens de bogată, care încă mai furnizează material abundent presei populare.

Bildungsbürger-ii, alt grup minuscul, doar cu ceva mai numeros decât aristocraţia, erau şi ei profund afectaţi de aceste schimbări. În calitate de ofiţeri şi studenţi voluntari, plătiseră un preţ disproporţionat de mare în timpul războiului. Apoi şi-au pierdut şi banii pe care, din patriotism, îi investiseră în împrumuturile de război. Ce le mai rămăsese s-a risipit din cauza hiperinflaţiei. Ororile războiului care dezlănţuise forţe de distrugere inimaginabile le-au zguduit sistemul tradiţional de valori, arătând cât de subţire fusese stratul de civilizaţie pe care îl preţuiseră atât de mult. Cum se identificaseră strâns cu vechiul regim, au găsit că era extrem de dificil să se ajusteze la noua realitate politică dominată de stânga. Într-o lume care

devenea tot mai specializată, era prea puţin spaţiu pentru cei cu o educaţie cuprinzătoare. Cum democraţia de masă era antagonică faţă de elita conştientă de sine, care îşi pierduse credinţa în valoarea civilizatoare a educaţiei umaniste, cea din urmă s-a retras într-o izolare mohorâtă, complăcându-se în pesimismul cultural. Deşi fusese devastată din punct de vedere economic, această elită cu educaţie superioară încă mai deţinea o influenţă profundă, datorată rolului dominant pe care îl avea în administraţie şi în educaţia universitară. Acest lucru era în detrimentul creării unei societăţi democratice sănătoase. *Bildungsbürger*-ii proslăveau superioritatea culturii germane, văzându-şi patria ca pe o „nouă Grecie“, care avea să le arate raselor inferioare drumul spre iluminare. Cu o astfel de atitudine, au fost cu uşurinţă luaţi pe sus de fervoarea patriotică din zilele impetuoase ale lui august 1914, şi din nou în 1918, când armata a avansat spectaculos pe Frontul de Vest în timpul ofensivei „Michael“. Incapabili să accepte umilinţa înfrângerii, ei au respins fără discuţii „sistemul de la Versailles“. Naţionalismul lor, cândva orgolios, a devenit tot mai acru, mai agresiv şi mai meschin. În regimul democraţiei parlamentare, eşaloanele superioare ale birocraţiei, obişnuite cu deferenţa deputaţilor din Reichstag şi a industriaşilor, erau siliţi să accepte umilinţa de a primi ordine de la social-democraţi şi de la catolici. Unii chiar au fost nevoiţi să renunţe la poziţiile lor în favoarea noilor „funcţionari publici politici“, experţi cu simpatii republicane dovedite. Pe măsură ce nivelul material al acestei caste a scăzut până la cel al micii burghezii, a devenit acut conştientă de pierderea statutului. Resentimentul ei se exprima în respingerea radicală a democraţiei parlamentare, care adusese cu sine partidele populare de masă ce ameninţau drepturile exclusive ale celor educaţi şi cultivaţi. Vechile norme sociale nu se mai aplicau, ierarhia binecunoscută dispăruse, însă structurile mintale au rămas impermeabile la schimbare. Noua realitate le apărea ca instabilă, ameninţătoare şi întemeiată pe valori reprobabile. Tânjind după stabilitate, au îngroşat rândurile celor care nutreau viziuni utopice,iar acestea erau numeroase şi de o varietate ce mergea de la comunitatea rasială naţional-socialistă la dictatura proletariatului a comuniştilor, dar majoritatea *Bildungsbürger*-ilor au optat pentru versiuni diverse ale extremei drepte. Universităţile, care producea recruţi pentru

acest grup, erau infestate de opinii de extremă dreaptă. Studenţii se înghesuiau în „Cercul universitar german“, care era de un naţionalism radical şi care solicita reînarmarea şi o politică externă revizionistă. Se considera că eugenia şi politicile rasiale totale vor oferi mijloacele de revitalizare a corpului politic. În 1929, naţional-socialiştii păreau să ofere cele mai bune mijloace pentru atingerea acestor obiective. Chiar şi înainte ca naziştii să pătrundă pe scena naţională, consiliile studenţeşti din majoritatea universităţilor erau controlate de Asociaţia studenţească naţional-socialistă. Erau mult prea puţini profesori republicani care se opuneau acestei ruşinoase repudieri a valorilor umaniste. Tinerii cărturari care susţineau noul stat aveau şanse infime pentru a obţine o funcţie academică.

Elita economică, ce cuprindea aproximativ cinci procente din populaţie, a supravieţuit acestei crize multiple, în general nevătămată. În multe cazuri, ea beneficiase de profiturile de război, iar datorită proprietăţilor imobile rezistase furtunii inflaţiei. Elita economică a devenit obiectul invidiei şi cenzurii, denunţată de stânga ca fiind capitalistă, iar de dreapta, ca plutocraţie. Însă, cu toate că prosperase în aceste noi condiţii şi deşi nimic nu stătea în calea avansării sale sociale, se simţea ameninţată de o clasă muncitoare organizată şi căuta o soluţie autoritară la problemele sociale, economice şi politice care asaltau republica. Acesta este motivul pentru care Walther Rathenau, *Bildungsbürger* şi capitalist, dar şi republican principial, era privit cu un dezgust special ca trădător al clasei şi statutului său. Elitelor li se părea aproape imposibil să se adapteze la republică. Noile elite nu aveau nimic din strălucirea şi opulenţa, oricât de stridente, ale vechiului regim. Acestea trebuiau să ajungă la un compromis nu cu conservatorii apatici, ci cu coaliţiile instabile de centru-stânga. Însă detestau puterea SPD şi a sindicatelor, care le împovăraseră cu nota de plată a creşterilor salariale. Chiar şi când coaliţia parlamentară s-a deplasat spre dreapta, în anii prosperi dintre 1924 şi 1928, au rămas în continuare ostile faţă de republică. Când, în 1929, sistemul s-a prăbuşit, acest grup a reacţionat într-o manieră ce avea să aibă consecinţe fatale.

Contrar legendei marxiste vulgare, această „elită capitalistă ce monopolizase statul“ nu l-a angajat pe Hitler să facă treaba murdară în locul

ei. Elitele au distribuit, în mod egal, fonduri modeste partidelor de centru-dreapta care păreau să le susţină interesele. Prin programul lor radical ce solicita abolirea „sclaviei dobânzilor“, desfiinţarea magazinelor universale, protecţia micilor întreprinderi împotriva celor mari şi prin denunţarea „plutocraţilor“, naziştii erau o variabilă nesigură. Retorica anticapitalistă a aripii stângi a partidului era extrem de neliniştitoare pentru magnaţii industriali. Iniţial, aceştia au văzut prea puţine lucruri atrăgătoare la această mişcare impredictibilă. După ce şi-a dat mâna cu KPD în timpul grevei muncitorilor berlinezi din transporturi, până şi anticomunismul ei era suspect. În mare parte, partidul nazist, departe de a se fi aflat pe statele de plată ale baronilor din Ruhr, se autofinanţa, contribuţiile fiind clasificate descrescător în funcţie de venituri.

Aceasta nu-i absolvă pe industriaşi de complicitatea la distrugerea Republicii de la Weimar. Ei erau de acord cu naziştii în denunţarea Tratatului de la Versailles, a clauzei vinovăţiei războiului şi a „şerbiei“ rezultate din plata despăgubirilor, astfel că li s-au alăturat în manifestaţiile împotriva Planului Young. S-au opus vehement politicii de îndeplinire promovată de Stresemann şi sprijineau DNVP şi aripa dreaptă a DVP, ambele partide opunându-se republicii. Apoi, pe măsură ce criza s-a adâncit, iar administraţiile succesive n-au reuşit să găsească mijloacele de a smulge economia din criză, au început să gândească în termenii unei soluţii autoritare. Nici unul nu a ridicat nici măcar un deget pentru a salva republica. Şi toţi, cel puţin la început, au fost bucuroşi să-l accepte pe Hitler în funcţia de cancelar.

Clasele mijlocii cuprind clasa tradiţională a artizanilor, proprietarii întreprinderilor mici, prăvăliaşii şi muncitorii din industriile serviciilor, împreună cu un grup relativ nou şi în extindere rapidă de „gulere albe“: cadrele din învăţământul preuniversitar, funcţionari, tehnicieni şi meşteşugari. Dintre aceste grupuri eterogene, cei care au suferit cel mai mult au fost meşteşugarii. Afacerile cu care se mândreau cândva au decăzut devenind doar nişte ateliere de reparaţii. Câştigurile lor au scăzut mult sub cele ale muncitorilor calificaţi din industrie. Fără viitor, ucenicii au intrat în rândurile clasei muncitoare industriale. Meşteşugarii şi comercianţii au încercat să-şi protejeze interesele prin intermediul organizaţiilor

profesionale care cooperau cu camerele de comerţ locale şi prin al Asociației Naționale a Meșteșugarilor Germani din Reich. Ceea ce revendicau ei echivala cu revenirea la vechiul sistem al breslelor, care să presupună înscrierea obligatorie în breaslă, controale riguroase, prețuri fixe și protecție împotriva competiției lanțurilor de magazine și a cooperativelor. Toate strădaniile lor au fost în van.

Deși toți se confruntau cu cam aceleași probleme, acțiunile lor politice nu erau unitare. Majoritatea catolicilor au rămas credincioși Partidului Centrului. Aproximativ 25% dintre ei considerau că interesele lor erau cel mai bine reprezentate de SPD. Majoritatea celorlalți sprijineau DVP, DNVP și, în sfârșit, NSDAP, cel din urmă căutând cu tot dinadinsul să-și atragă sprijinul acestui grup cu promisiuni extravagante de a proteja întreprinderile mici și de a distruge „magazinele universale evreiești“, condimentate cu severe denunțări ale marilor afaceri și ale „capitalismului avid de bani“ – tactică pe care Hitler a trebuit să o mai domolească atunci când s-a dat mai aproape de marii afaceriști, în timpul referendumului asupra Planului Young din 1929. Meșteșugarii erau atrași de antimarxismul militant al NSDAP, ca și de promisiunea sa de a crea o „comunitate rasială“ (*Volksgemeinschaft*) armonioasă, dar nu s-au înghesuit să intre în bloc în partid. Existau și alți concurenți puternici care căutau să le obțină sprijinul.

În Germania, în perioada interbelică, au existat 800.000 de magazine familiale mici. Acestea s-au luptat din răsputeri să rămână în afaceri, proprietarii lor muncind peste program pentru a-și menține un standard de viață în mare echivalent cu acela al unui muncitor industrial. O mare parte a acestor întreprinderi s-au prăbușit în timpul crizei. Mulți membri ai acestui grup au căutat protecția naziștilor, dar alții erau sceptici față de aceștia. Și aveau dreptate să fie. Odată ajunși la putere, naziștii nu și-au onorat promisiunea de a ajuta micii prăvăliași.

Aproximativ o treime din cele două milioane de gulere albe erau angajați în industrie, restul erau implicați în afaceri și în diverse departamente ale administrației publice. În timpul Republicii de la Weimar, în acest grup s-a înregistrat o creștere constantă a numărului femeilor. Membrii acestui grup se deosebeau de clasa muncitoare prin faptul că erau plătiți lunar și nu săptămânal, nu prestau muncă manuală, aveau o siguranță relativă a locului

de muncă și beneficiau de concedii mai lungi și de asigurări mai bune. Conștiința de sine a acestui grup era întărită de un tot mai mare grad de endogamie. Numărul căsătoriilor cu parteneri din clasa muncitoare a înregistrat o scădere accentuată. Gulerele albe aspirau la stilul de viață burghez, cheltuind o proporție mai mare din veniturile lor cu locuințele și cu educația copiilor decât cu hrana, tutunul și alcoolul. Își planificau familiile, iar doi copii era norma. În plus, se pregăteau prudent pentru pensionare investind în programe de asigurări.

Gulerele albe nu au reacționat uniform din punct de vedere politic. În anii dificili de imediat după război, mulți au fost atrași de SPD, dar aproximativ jumătate erau fie conservatori, fie liberali. În anii expansiunii economice dintre 1925 și 1929, s-au deplasat constant spre centru și dreapta, dar contrar a ceea ce s-a sugerat în numeroase studii anterioare, n-au sprijinit într-o proporție semnificativă NSDAP. În circumscripțiile electorale care includeau un mare număr de votanți din grupul gulerelor albe, naziștii aveau remarcabil de puțin succes.

CLASA MUNCITOARE

În timpul războiului, clasa muncitoare, care forma cam 70% din populație, a suferit cel mai grav declin al standardului de viață din anii de început ai revoluției industriale; dar a fost și marea beneficiară a revoluției de la 1918–1919. Muncitorii au câștigat putere politică, salariile reale au crescut substanțial, aveau un cuvânt de spus în administrarea uzinelor și au obținut câștiguri semnificative prin negocierile colective. Aceste realizări remarcabile au început în scurt timp să se erodeze. Muncitorii au suferit un recul sever odată cu înfrângerea coaliției de la Weimar. Managerii, hotărâți să dea timpul înapoi, au lansat un contraatac viguros. Recesiunea și șomajul de masă rezultat au măturat majoritatea progreselor câștigate cu greu, lăsându-i frustrați și înclinați spre radicalismul politic. Opt milioane de șomeri, salarii reale reduse cu o treime și 40% din forța de muncă dependentă de sprijinul guvernamental: toate acestea după numai zece ani de la privațiunile anilor de război. Așadar, nu este de mirare că succesul regimului Hitler de a pune Germania din nou la muncă i-a atras loialitatea

vastei majorităţi a clasei muncitoare. Chiar şi în sânul clasei muncitoare se produseseră schimbări profunde. Clasa muncitoare industrială începuse să se reducă, în timp ce numărul gulerelor albe a crescut cu o treime. Oportunităţile de progres social s-au îmbunătăţit mult, astfel că o serie de funcţii inferioare din administraţia publică, management şi şcoli primare au fost ocupate de urmaşii muncitorilor calificaţi.

În rândurile clasei muncitoare existau diferenţe mari între salarii. În metalurgie, muncitorul calificat câştiga cu 36% mai mult decât cel necalificat, un miner calificat câştiga cu 46% mai mult decât ajutorul său. Femeile obţineau, în medie, mai puţin de jumătate din salariul unui bărbat care făcea aceeaşi muncă. Norma săptămânală era de 60 de ore, în şase zile de muncă. Concediile erau un lux de neconceput. Enormele creşteri ale salariilor nominale din 1919 nu au făcut absolut nimic pentru a compensa scăderea drastică a salariilor reale din timpul războiului. Considerând salariile din 1913 ca reprezentând 100 de unităţi, după război, ele încă mai rămâneau cam la 85 de unităţi. Hiperinflaţia din 1923 a dus la o scădere a salariilor reale cu 48% sub nivelul salariilor din 1913. Salariul unui muncitor calificat nu era suficient pentru a asigura subzistenţa unei familii cu soţie şi doi sau trei copii. Această îngrozitoare situaţie a fost agravată de şomajul de masă din 1923 şi din nou în 1929. În cei „patru ani de aur“ dintre hiperinflaţia din 1923 şi recesiunea din 1929 s-a produs o oarecare îmbunătăţire, salariile reale crescând cu 20% peste nivelul celor din 1913. Muncitorii germani mai beneficiau şi de avantajele statului asistenţial, care, după standardele mondiale, era remarcabil de generos. Locuinţele subvenţionate, controlul chiriilor şi programele de ajutoare de sănătate, de bătrâneţe şi de şomaj ofereau o oarecare uşurare a situaţiei.

Mobilitatea socială rămânea minimă. Numai 6% dintre studenţii instituţiilor de educaţie superioară proveneau din rândurile clasei muncitoare. În facultăţile de drept – care deţineau cheia avansării sociale – acest procent era de numai 1%. În mare măsură, rândurile clasei muncitoare sporeau prin autorecrutare: 80% dintre muncitori proveneau din familii de muncitori. Dar existau variante de evadare: 13% dintre învăţătorii de şcoli primare şi 10% dintre funcţionarii din eşaloanele inferioare ale administraţiei publice erau de origine muncitorească, iar copiii acestora

aveau oarecare şanse de a accede în clasa mijlocie. Programele educaţionale pentru clasa muncitoare, combinate cu eforturile culturale ale social-democraţilor şi comuniştilor, au făcut mult pentru a încuraja aspiraţiile educaţionale şi de dezvoltare personală.

Sindicatele au jucat un rol important în consolidarea conştiinţei de clasă. În 1913, sindicatele numărau 2,5 milioane de membri. În timpul războiului, numărul lor s-a diminuat, dar deja în 1920, Asociaţia Generală a Sindicatelor Germane (ADGB) avea 8,03 milioane de membri, număr ce nu avea să fie depăşit decât în anii 1950. Odată cu hiperinflaţia, numărul a scăzut la cam patru milioane în 1924, dar a crescut la aproape cinci milioane în 1929, pentru a scădea din nou la puţin peste patru milioane. Sindicatele au făcut mult pentru a se asigura că din produsul intern brut un procent corect era alocat salariilor. De fapt, au avut atât de mult succes în această privinţă, încât adesea au fost învinuite că pun o povară prea mare pe economie şi că încetinesc rata creşterii economice.

Diviziunile grave din sânul clasei muncitoare erau mai degrabă politice decât structurale. Înainte de război, grosul clasei muncitoare susţinea SPD. Partidul s-a divizat în timpul războiului, USPD cerând pacea fără anexări şi despăgubiri. Numai opoziţia faţă de război ţinea unit acest partid, care în 1922 s-a dizolvat. Două treimi dintre foştii suporteri ai USPD au migrat către KPD. Comuniştii erau divizaţi de disidenţi şi a trecut ceva timp până când Moscova a reuşit să impună disciplina de fier în partid. Au rămas o sectă relativ mică până în 1929, când se părea că predicţiile sale despre iminentul colaps al capitalismului erau justificate. Şomerii priveau cu admiraţie către Uniunea Sovietică, a cărei economie prosperă părea să fi rămas neatinsă de ororile crizei. În scurt timp, KPD a egalat SPD la numărul de membri, la procentul din votul popular şi la numărul de deputaţi în Reichstag. Clasa muncitoare era acum ruptă în două. O jumătate sprijinea republica şi politicile pragmatice de reformă socială; cealaltă se lupta să o înlocuiască cu o dictatură în stil sovietic.

Înainte de război, SPD controla fiecare aspect al vieţii clasei muncitoare, până într-acolo încât se vorbea afectuos despre o „patrie-partid“. Exista o presă social-democrată extinsă, o universitate a partidului, şcoli serale, cluburi de fotbal, o asociaţie a crescătorilor de porumbei, cluburi de ciclism

şi grupuri de filatelişti. Viaţa începea într-o maternitate social-democrată şi se sfârşea cu o incinerare social-democrată. Această lume separată era rezultatul represiunii bazate pe legile antisocialiste ale lui Bismarck şi pe discriminarea din epoca wilhelmină. SPD-ul devenise însă parte din establishment, participa la guvernare şi era cel mai neclintit susţinător al republicii. Dar asociaţiile culturale ale partidului concurau cu noi forme de divertisment. Deja în 1929, 2,2 milioane de persoane mergeau în fiecare zi la cinema. Sporturile profesioniste atrăgeau mulţimi uriaşe. Radioul, introdus în 1923, atrăgea constant tot mai mulţi ascultători, în special în locuri publice. Până când naziştii n-au început producţia „aparatelor de recepţie populare“ (VE301) ce costau 76 de mărci şi a „micului aparat de recepţie german“ (DKE38) de 35 de mărci, cel din urmă fiind numit afectuos „muzicuţa lui Goebbels“, preţul unui aparat de radio depăşea mijloacele muncitorului mediu. Noile mass-media au distrus treptat cultura unică şi omogenă a proletariatului, erodând distincţiile de clasă prin oferta de escapism liniştitor ca alternativă la angajamentul politic.

Experienţa fundamentală a clasei muncitoare în perioada Republicii de la Weimar a fost şomajul de masă din anii crizei economice, oroarea acesteia egalând-o pe aceea a pauperizării din timpul războiului. În 1932 erau deja 8,5 milioane de şomeri, iar 5,2 milioane de muncitori erau obligaţi să lucreze cu jumătate de normă, numai 7,6 milioane fiind angajaţi cu normă întreagă. În 1933, din muncitorii înregistraţi, 40% nu aveau un loc de muncă. La aceştia se adăugau sutele de mii de şomeri care nu erau înregistraţi la birourile forţelor de muncă şi, drept urmare, nu apăreau în statistici. 85% dintre şomeri erau muncitori industriali. Numai 15% dintre gulerele albe şi-au pierdut slujbele. Fiind mai prost plătite, locurile de muncă ale femeilor erau mai sigure decât ale bărbaţilor. Tinerii care sperau să intre în rândurile muncitorilor erau afectaţi într-un mod cu totul grav. În 1931, numai 20% dintre cei care părăseau şcoala găseau un loc unde să-şi facă ucenicia. În Berlin, două treimi dintre şomeri aveau sub 25 de ani.

Republica nu era capabilă să satisfacă nici măcar nevoile de bază ale şomerilor. Indemnizaţiile de şomaj, pentru care contribuiau în mod egal şi angajatorul, şi angajatul, erau disponibile pentru aceia care fuseseră angajaţi continuu timp de doi ani, cu o săptămână medie de muncă de 52 de ore, dar

plăţile se făceau numai pe o perioadă de 26 de săptămâni. Din 1927 a fost disponibil un ajutor suplimentar după încheierea celor şase luni, dar nu se acorda decât după verificarea riguroasă a necesităţilor şi a venitului gospodăriei. Cei care nu erau eligibili pentru indemnizaţiile de şomaj trebuiau să se bazeze pe ajutoarele sociale gestionate de guvernele locale. Nici una dintre aceste indemnizaţii nu era suficientă pentru a-i ridica pe cei care le primeau deasupra nivelului de sărăcie abjectă.

Situaţia era disperată, dar s-a înrăutăţit constant. Măsurile economice luate de guvernele Brüning şi Papen s-au făcut pe seama angajaţilor, câştigurile acestora fiind reduse cu 52%. Soţiile şi copiii nu mai erau eligibili pentru sprijin financiar. Li se cerea guvernelor locale să mărească alocaţiile cu 47%, dar acestea nu dispuneau de fonduri suficiente pentru a satisface cererea în creştere rapidă. Celor care au fost destul de norocoşi încât să rămână angajaţi li s-au tăiat salariile. Un docher din Hamburg avea nevoie de 205 mărci pe săptămână pentru a hrăni o familie de cinci membri. Dar nici chiar într-un an de boom economic, cum a fost 1927, nu ajunsese la acest nivel. În 1932, câştiga între 110 şi 142 de mărci pe săptămână. Salariul săptămânal al unui miner din Ruhr a scăzut de la 241 de mărci pe săptămână în 1929 la 162 de mărci în 1932. La uzinele Krupp din Essen, 11% dintre angajaţi şi-au pierdut locul de muncă în 1929, o treime din cei rămaşi fiind concediaţi în 1930, încă o treime în 1931, iar o cincime din câţi mai rămăseseră, în 1932. Un muncitor şomer din Köln cu patru copii primea 54 de mărci pe lună în august 1932.

Germania nu mai cunoscuse o mizerie atât de abjectă de la sărăcia de masă din epoca premartie. Însă de data aceasta afecta mult mai mulţi oameni, iar consecinţele erau infinit mai severe. Clasa muncitoare, cândva stâlpul de rezistenţă al Republicii de la Weimar, şi-a pierdut încrederea în stat. Experienţa zguduitoare a şomajului de masă, în care statul nu doar că n-a reuşit să atenueze mizeria, dar a agravat-o de fapt, a fost fundamentală pentru o întreagă generaţie. Acesta este un răspuns parţial la întrebarea de ce au reuşit naziştii să înregistreze progrese atât de senzaţionale începând din 1929. Eroica „clasă muncitoare antifascistă“ a fost demult dovedită ca fiind un mit comunist. În 1929, 40% dintre noii „camarazi de partid“ proveneau din clasa muncitoare. Două treimi dintre bătăuşii în cămăşi brune

ai SA (*Sturmabteilung*) erau tineri muncitori. Muncitorii care au trecut de la extrema stângă totalitară la extrema dreaptă totalitară au fost relativ puțini. Eforturile hotărâte și de succes ale lui Hitler de a învinge șomajul i-a câștigat gratitudinea și loialitatea clasei muncitoare. El a rezolvat această problemă în trei ani – salariile nominale au crescut abrupt, săptămâna de muncă a fost scurtată, indemnizațiile de asistență socială au crescut, iar printr-un efort masiv au fost posibile concedii ieftine, facilități recreative și programe culturale de masă. Naziștii nu aveau nevoie să se folosească de teroare pentru a câștiga laudele clasei muncitoare.

SOCIETATEA RURALĂ

Sectorul agricol detesta controalele ce i se impuseseră în timpul războiului, precum și faptul că nu mai beneficia de politici protecționiste și că își pierdea statutul relativ pe măsură ce Germania devenea o societate complet industrializată. Hiperinflația i-a scăpat pe mulți fermieri de datorii, aceștia beneficiind și de pe urma creșterii cererii de alimente; dar tot se simțeau nedreptățiți. Plăteau taxe mai mari, se confruntau cu o concurență străină puternică, iar din 1924 au fost obligați să plătească dobânzi mai mari la creditele-punte. Ezitau să se adapteze, așa cum au făcut foarte repede fermierii olandezi și danezi, la o piață nouă, în care carnea și produsele lactate constituiau o parte tot mai însemnată. Fermierii din estul Germaniei au dublat producția de grâu între 1928 și 1932, cea de secară crescând cu 30%, chiar dacă prețurile scăzuseră cu aproximativ 70%. Cei care au reușit să satisfacă cel mai bine nevoile pieței, de exemplu, fermierii din Schleswig-Holstein care s-au specializat în creșterea animalelor și produse lactate, depindeau de cererea extrem de elastică a populației urbane, care s-a prăbușit în 1929.

În 1928, un grup care reprezenta interesele fermierilor, Partidul Național al Populației Rurale și Fermierilor Creștini (CNBL), s-a desprins din DNVP-ul ultraconservator și naționalist. Cunoscut îndeobște drept Landvolk, acesta a organizat manifestații de masă, a oprit confiscările fermelor falimentare și, în colaborare cu organizația extremistă Consul, a inițiat o campanie teroristă. Ziarul său, numit tot *Landvolk*, tuna și fulgera

împotriva republicii dominate de „evreii însetaţi se sânge“, denunţa SPD ca fiind „partidul trădării organizate“ şi tânjea la instaurarea unui al „Treilea Reich“. Landvolk, concentrat în Schleswig-Holstein, n-a devenit niciodată un partid naţional; însă proteste asemănătoare au avut loc şi în alte regiuni rurale ale ţării. Curând şi-au pierdut energia, astfel că în 1930 în zonele rurale exista un vacuum politic ce avea să fie rapid ocupat de naziști. În zonele rurale protestante, partidul nu a întâmpinat competiţia votanţilor proletari ai SPD şi KPD sau a catolicilor care votau cu Partidul Centrului, astfel că a reuşit să le infiltreze rapid.

Expertul în agricultură al partidului nazist, Walther Darré, deşi era mare preot al grotescului cult al „sângelui şi pământului“, era un organizator excepţional. „Aparatul politic al agriculturii“, de care era responsabil, a devenit principala portavoce a intereselor rurale. S-a infiltrat în asociaţiile agricole locale, câştigând astfel votanţi NSDAP pentru alegerile locale şi naţionale. În 1928, în Schleswig-Holstein, Prusia de Est, Pomerania, Hanovra şi Hessen, naţional-socialiştii nu au câştigat decât aproximativ 2% din voturi la alegerile pentru Reichstag. Datorită în principal eforturilor lui Darré, acest procent a crescut până la aproape 23% în alegerile din iulie 1932. Asociaţia Agricolă a Reichului (Reichslandbund – RLB), cel mai important grup de interese agricole, şi-a încheiat asocierea cu DNVP şi s-a orientat spre NSDAP. La alegerile prezidenţiale din 1932, asociaţia a făcut apel la membrii săi să voteze pentru Hitler, nu pentru Hindenburg, chiar dacă bătrânul feldmareşal era întruchiparea însăşi a intereselor agricole.

DECESUL DEMOCRAŢIEI PARLAMENTARE

În ciuda acestor schimbări profunde ale statutului aristocraţiei, a *Bildungsbürger*-ilor şi a clasei muncitoare industriale, structura ierarhiei sociale continua să fie remarcabil de rezistentă. Ce s-a schimbat a fost percepţia indivizilor asupra naturii societăţii. Antagonisme de clasă existau şi Germania antebelică, dar ele erau parţial mascate de ornamentaţia monarhiei, de rămăşiţele societăţii tradiţionale, de loialităţile regionale şi de deferenţa adânc înrădăcinată. Toate acestea fuseseră dizolvate în mare parte de economia de piaţă, în care interesele egoiste sociale şi economice erau în

conflict deschis. Aceste lupte erau complicate de mentalităţile construite social, care opuneau aristocraţia burgheziei, *Bildungsbürger*-ii claselor mai puţin educate, clasa mijlocie tradiţională proletariatului. Conflictele reale de interese se amestecau cu expresiile ritualizate ale identităţii de grup. Astfel de antagonisme flagrante au constituit un şoc pentru toată lumea, mai puţin pentru clasa muncitoare industrială, care nu s-a îndoit niciodată că această societate era sfâşiată de resentimentele de clasă. În loc să caute modalităţi de a depăşi ori cel puţin de a atenua aceste inevitabile ciocniri de interese în cadrul societăţii democratice, mult prea mulţi s-au lăsat atraşi în mrejele promisiunilor lui Hitler că naţional-socialismul avea să depăşească toate conflictele de clasă şi de interese, creând o armonioasă „comunitate rasială“.

Şeful social-democrat al poliţiei din Berlin a interzis toate demonstraţiile pentru 1 mai 1929, zi care, prin tradiţie, permitea exprimarea solidarităţii şi a militantismului proletar; dar KPD a ignorat interdicţia. Poliţia era în alertă, ceea ce a avut ca rezultat răzmeriţe în care au murit 32 de persoane, iar 200 au fost rănite. Aproximativ o mie de persoane au fost arestate. După acest „mai însângerat“, aripa paramilitară a KPD, Frontul Roşu (Roter Frontkämpferbund), a fost interzisă la nivel naţional. Pentru militanţii partidului, aceste evenimente au fost o dovadă în plus că social-democraţii erau într-adevăr „social-fascişti“. Acest radicalism smintit era alimentat de creşterea rapidă a şomajului, care la rândul său însemna că era nevoie de o reformă drastică a sistemului de ajutor de şomaj, dacă se dorea ca finanţele republicii să nu intre în dificultăţi grave. SPD şi sindicatele erau de acord că, de vreme ce criza făcea ca salariile reale să crească, norocoşii care aveau locuri de muncă stabile să plătească asigurări mai mari. Iar angajatorii trebuiau să plătească contribuţii echivalente. DVP, partidul angajatorilor, a refuzat această propunere fără discuţii, susţinând că trebuiau reduse indemnizaţiile de şomaj. După o dezbatere lungă şi caustică, Stresemann a reuşit să-şi convingă partidul, DVP, să se abţină să voteze propunerea, ce urma să fie dezbătută în decembrie, de creştere a contribuţiilor angajaţilor şi angajatorilor cu o jumătate de procent. Stresemann nu a mai apucat să fie martorul acestei victorii, care părea să promită guvernului Müller o majoritate confortabilă.

„Vinerea neagră“ a Wall Streetului, din 24 octombrie 1929, a făcut ca investitorii să-și retragă fondurile din Germania; creditele pe termen scurt nu au fost înnoite și era practic imposibil să se împrumute bani din străinătate. Șeful Reichsbank, Hjalmar Schacht, s-a folosit de această oportunitate pentru a-și învinge în sfârșit rivalul, pe ministrul marxist de finanțe, Rudolph Hilferding, solicitând o reformă cuprinzătoare a taxelor. Pe lângă creșterea indemnizațiilor pentru ajutorul de șomaj de la 3 la 3,5%, reforma includea o creștere a taxei pe tutun și o scădere a impozitului pe venit, cuplate cu un sprijin guvernamental masiv în încercarea de a salva țara de la insolvență. Aceasta era o declarație de război nu doar împotriva lui Hilferding, care a demisionat imediat, dar și împotriva întregului SPD, pe care elitele puterii îl considerau vinovat de criza economică, rezultat al gestionării grosolan de proaste și al generozității guvernului. În jurul ministrului Reichswehrului, generalul Groener, al generalului Kurt von Schleicher, șeful cabinetului său ministerial, și al lui Otto Meisner, secretarul de stat al cancelariei, s-a format o clică care a început să planifice constituirea unui guvern din care SPD să fie exclus. Hindenburg, care era tentat de ideea unui guvern antiparlamentar și antimarxist, a inițiat negocieri cu liderii DNVP, Hugenberg și contele Kuno von Westarp. Radicalul Hugenberg susținea această idee, moderatul Westarp era împotrivă.

Guvernul Müller a supraviețuit pentru că trebuia să se ajungă la un acord asupra reformei financiare înainte ca Reichstagul să poată aproba Planul Young. DVP a respins o soluție de compromis prin care SPD accepta creșterea contribuțiilor de șomaj la 4%, o jumătate de procent peste propunerea anterioară, în schimbul căreia se renunța la rambursarea impozitelor pe venit. Ca buni bavarezi, BVP a obiectat față de creșterea taxării berii. Hindenburg a amenințat atunci să folosească articolul 48 pentru a se asigura de aprobarea Planului Young. Reichstagul a aprobat imediat măsurile Planului Young, separându-l astfel de reforma financiară. Heinrich Brüning, liderul grupului parlamentar al Partidului Centrului, a sugerat amânarea luării unei decizii în privința creșterii contribuțiilor sau a scăderii indemnizațiilor până după definitivarea unei reforme cuprinzătoare a întregului sistem de taxe. Încă o dată miniștrii SPD au fost de acord, dar grupul parlamentar al partidului a obiectat viguros față de compromisul lui

Brüning, pe care-l considerau o încercare răuvoitoare de a distruge statul asistenţial. Guvernul a fost aşadar obligat să demisioneze. Hilferding remarca cu tristeţe că respingerea compromisului pe motiv că ar fi atras o agravare ulterioară a situaţiei era echivalentul sinuciderii de frica morţii. În această situaţie de criză, SPD n-a făcut tot ce era posibil pentru a salva democraţia parlamentară din Germania şi, ca atare, este în bună măsură vinovat de decesul acesteia.

BRÜNING

Omul ales pentru a converti Republica de la Weimar dintr-un regim parlamentar într-unul prezidenţial era un burlac îndărătnic de 44 de ani, catolic fervent care, în calitate de ofiţer în linia întâi, îşi slujise cu distincţie ţara. Avea reputaţia că susţine responsabilitatea fiscală şi rigoarea administrativă. În mai puţin de trei luni a trebuit să facă faţă blocajului în care ajunsese Reichstagul, din cauza modului de gestionare a deficitului bugetar. Era exact ceea ce sperau Hindenburg şi consilierii săi că se va întâmpla, căci acum aveau capacitatea de a-i delega cancelarului puteri extraordinare în baza articolului 48, ocolind astfel Reichstagul. SPD a obiectat viguros faţă de această abuzare a articolului care fusese conceput pentru abordarea unor urgenţe reale, nu pentru a fi folosit ca un erzaţ de constituţie pentru a ajuta guvernul să iasă din situaţii incomode. Drept urmare, au introdus o moţiune de suspendare a puterilor extraordinare ale preşedintelui, moment în care Hindenburg a dizolvat imediat Reichstagul, lăsând articolul 48 în vigoare. În timpul campaniei electorale, acesta a fost utilizat pentru introducerea unei serii de noi taxe, inclusiv creşterea contribuţiilor pentru ajutorul de şomaj la 4,5%, capitaţia şi taxarea persoanelor necăsătorite.

Alegerile au avut ca rezultat victoria extremelor. KPD, atacând SPD-ul drept „agenţi ai imperialiştilor francezi şi polonezi“ şi „ajutoare ale călăului burgheziei germane“, corupţi şi trădători, şi-a mărit numărul de deputaţi de la 54 la 77. Dar succesul naziştilor a fost şi mai important. În alegerile anterioare pentru Reichstag din 1928, au primit 800.000 de voturi, obţinând 12 mandate. De data aceasta, au obţinut 2,6 milioane de voturi şi 107 locuri

parlamentare. Noul curs adoptat de Hitler în 1929, combinat cu criza politică şi economică, a adus aşadar câştiguri însemnate. Unii dintre cei care au votat pentru NSDAP în 1930 erau alegători noi, dar majoritatea şi-au schimbat preferinţele, abandonând partidele burgheze: DNVP, DVP şi DDP. În jur de 10% dintre votanţii SPD au hotărât că viitorul aparţinea naţional-socialismului, nu social-democraţiei. Votanţii nazişti erau predominant protestanţi din zonele rurale, liber-profesionişti, funcţionari publici şi pensionari. Şomerii căutau ajutorul comuniştilor. Femeile aveau tendinţa de a fi mai loiale partidelor tradiţionale decât bărbaţii. Un număr substanţial de muncitori au părăsit rândurile partidelor „marxiste“ şi au votat cu naziştii. În campania lor propagandistică, desfăşurată excepţional, naziştii au avut grijă să nu-şi accentueze antisemitismul, căci nu era o temă cu prea mare rezonanţă în rândurile clasei muncitoare. De asemenea, au insistat mai puţin asupra „socialismului“ naţional-socialismului, de teamă să nu-şi îndepărteze burghezia. Naţionalismul şi crearea „comunităţii rasiale“ (*Volksgemeinschaft*) au fost temele-cheie. Atrăgându-şi sprijin din toate straturile societăţii, partidul nazist a devenit un adevărat partid popular.

Alegerile din 1930 marchează sfârşitul liberalismului german. DVP-ul lui Stresemann s-a împăcat cu extrema dreaptă, aşa cum a făcut şi DDP, care de aici înainte a renunţat la calificativul „democratic“ din titulatura partidului, devenind Partidul German (DP). Partidul Centrului trecuse deja categoric la dreapta sub egida monseniorului Ludwig Kaas, care preluase conducerea partidului după performanţele slabe la scrutinul din 1928. Această situaţie lăsa „republicanii raţionali“ într-o degringoladă deplină. Thomas Mann a făcut apel la burghezii responsabili şi cultivaţi să treacă cu vederea ultimele rămăşiţe de elucubraţii marxiste ale SPD şi să-l sprijine. Otto Braun a răspuns pozitiv apelului, chemând la formarea unei „coaliţii a celor rezonabili“. Cum nici una dintre părţi nu era dispusă la compromis, apelurile la raţiune nu au avut nici un ecou. Partidele burgheze nu voiau să aibă nimic a face cu social-democraţii, care, la rândul lor, îi detestau pe cancelar şi pe suporterii coaliţiei sale. Mulţi nu vedeau nici o diferenţă între „fascistul“ Brüning şi Hitler. Hindenburg, hotărât să-şi ducă mai departe planurile de instaurare a unui regim prezidenţial, a refuzat să readucă SPD la guvernare. Cabinetul încă mai avea nevoie de o majoritate în Reichstag.

NSDAP era mult prea „socialist“ din perspectiva industriaşilor şi bancherilor. SA era considerat în rândurile Reichswehrului drept o provocare, iar Hitler era încă un element imprevizibil. SPD se temea de o nouă rundă de alegeri, care aproape sigur i-ar fi făcut pe naziști și mai puternici. Un conflict cu guvernul central ar fi putut avea ca rezultat retragerea sprijinului Partidului Centrului pentru guvernul Otto Braun din Prusia. Ca urmare, SPD a acceptat ezitant să sprijine al doilea guvern Brüning.

Prima dezbatere din noua sesiune a parlamentului nu a fost de bun augur. Deputații naziști s-au prezentat în uniformele brune ale SA și s-au comportat ca niște huligani. Comuniștii au perorat despre răsturnarea exploatării capitaliste și despre instaurarea dictaturii proletariatului în Germania Sovietică. SPD s-a ținut de cuvânt, făcând posibilă adoptarea legislației referitoare la deficitul bugetar, iar Brüning, în schimb, le-a făcut anumite concesii în privința politicilor sociale. Dar SPD a trebuit să înghită și o creștere a contribuțiilor la asigurările de șomaj până la 6,5%, împreună cu mărirea taxelor de import la grâu și orz. Brüning și-a continuat politicile riguros deflaționiste, riscând astfel să-și piardă sprijinul neîmpăcat al SPD. Cum țara era în pragul falimentului, Brüning s-a folosit de decrete prezidențiale în iunie 1931 pentru a reduce indemnizațiile de șomaj, dar și pensiile de invaliditate și ale veteranilor răniți în război. Salariile funcționarilor publici au fost și ele tăiate. Aceasta punea SPD într-o poziție intolerabilă. Stânga nu mai putea continua să sprijine un guvern decis să distrugă statul asistențial; dreapta nu putea risca să răstoarne guvernului lui Otto Braun din Prusia. Cum putea partidul să apere democrația împotriva majorității din Reichstag, sau cum putea folosi mijloacele constituționale, de vreme ce constituția fusese suspendată?

Între timp, situația economică s-a înrăutățit dramatic. Moratoriul Hoover din 1931 a suspendat plata despăgubirilor, dar șomajul continua să crească în timp ce sistemul bancar se descompunea. Banii contribuabililor erau vărsați în sistem ca măsuri provizorii, iar ratele bancare au urcat în asemenea măsură, încât împiedicau grav orice șansă de recuperare. Curtea Internațională de Justiție de la Haga a hotărât că propunerea de uniune vamală între Germania și Austria era o violare a tratatelor de pace, și deci

contrară legislației internaționale. Îndemnat de generalul Schleicher, Hindenburg l-a îmboldit pe Brüning să treacă și mai la dreapta pentru a menține tot mai nemulțumitul DVP în coaliție. Cancelarul s-a conformat, dar era prea târziu.

În octombrie 1931, la Bad Harzburg a avut loc o reuniune a extremei drepte, la care au participat DNVP-ul lui Hugenberg, Stahlhelm, Liga Pangermanistă, membri ai fostelor case domnitoare, Hjalmar Schlacht și generalul von Seeckt. Fostul șef al armatei era acum deputat în Reichstag din partea DVP. Împreună cu alți membri ai partidului, von Seeckt participa la reuniune pentru a arăta că nu-l mai sprijinea pe Brüning. Hitler și NSDAP s-au alăturat și ei Frontului Harzburg, SA având un loc de frunte în parada militară; dar Führerul a părăsit ostentativ podiumul pentru a arăta că era o alternativă viabilă la epuizatele partide vechi, distanțându-se de reacționarii tradiționali. Din cauza Frontului Harzburg, SPD-ul a ajuns la o reconciliere cu Brüning, astfel că un vot de neîncredere al dreptei a fost învins cu o mică majoritate. Cancelarul era hotărât să persevereze cu politicile sale riguros deflaționiste, folosind ordonanțe de urgență pentru a reduce salariile și prețurile. În același timp, a respins toate propunerile de impulsionare economică prin investirea în crearea locurilor de muncă, insistând că cea dintâi prioritate a sa era echilibrarea bugetului. Inevitabil, standardul de viață al germanului de rând s-a deteriorat rapid, ceea ce a ațâțat radicalismele politice.

În 1932, Hindenburg, ajuns la 84 de ani, a anunțat că era pregătit să candideze pentru realegerea sa în funcția de președinte, ceea ce a dus la prăbușirea Frontului Harzburg. DNVP l-a propus drept candidat pe președintele organizației Stahlhelm, Theodor Duesterberg. După îndelungi frământări, Hitler a decis să intre în competiție, dar pentru a putea candida, trebuia mai întâi să devină cetățean german. Cetățenia a obținut-o asigurându-și numirea într-o poziție umilă de funcționar public al departamentului de inspecții din Braunschweig. KPD l-a propus pe Thälmann, presupunând că SPD îl va susține pe Hindenburg și că majoritatea alegătorilor lor vor fi atât de dezgustați de această strategie, încât vor sprijini candidatul „muncitorilor roșii“. Prima presupunere a fost corectă, a doua, complet falsă.

În mai 1932, Hindenburg nu a reuşit să câştige o majoritate absolută din prima rundă a alegerilor. Hitler se clasa al doilea cu remarcabilul procent de 30,1%. Thälmann era mult în urmă, cu 13,2%, iar Duesterberg, pe care naziştii l-au denunţat ca fiind „pe sfert evreu“, a fost ultimul, cu 6,8%. Îndemnat de Moscova, Thälmann a rămas în cursă pentru a expune SPD-ul drept aripa moderată a fascismului. Ca urmare, n-a reuşit să obţină decât 10,2%, un rezultat binemeritat de slab. Hindenburg a câştigat a doua rundă cu 53%, mulţumită sprijinului compact al SPD. Preşedintele, furios că îşi datora realegerea social-democraţilor, l-a învinovăţit pe Brüning că-l pusese în această jenantă poziţie. Hitler obţinuse un impresionant procent de 36,8% din votul popular.

La câteva zile după alegerile prezidenţiale, guvernul Brüning a interzis SS şi SA. Generalul von Schleicher îl convinsese pe ministrul său, generalul Groener, că acest pas era necesar, căci Germania aluneca rapid în anarhie. Dar Schleicher s-a răzgândit apoi şi l-a convins pe prietenul său Oscar von Hindenburg, cu care servise în acelaşi regiment, să-i atragă tatălui său atenţia că interdicţia era nepopulară în rândurile dreptei. Hindenburg a semnat decretul de urgenţă cu destule rezerve, apoi a încercat să compenseze orice posibile daune prin interzicerea aripii paramilitare a SPD, Drapelul Negru-Roşu-Auriu (*Reichsbanner*). În calitate de ministru de interne, Groener era de părere că nu exista nici o dovadă care să justifice interdicţia organizaţiei *Reichsbanner*, astfel că planul preşedintelui a fost obstrucţionat. Ca urmare, preşedintele şi fiul său, împreună cu Schleicher, *éminence grise*, erau furioşi atât pe Brüning, cât şi pe Groener. În mod cert, zilele lor erau de-acum numărate.

Cum naziştii înregistraseră progrese spectaculoase într-o serie de alegeri provinciale, excepţia notabilă fiind Bavaria catolică, KPD şi-a atenuat tonul denunţurilor SPD şi a făcut apel la constituirea unui „front unit de la bază“ şi la lupta comună împotriva „tâlharilor capitalişti“ şi a „hoardelor fasciste“. Au continuat însă să denunţe conducerea reformistă a social-democraţilor. Coaliţia de la Weimar şi-a pierdut majoritatea în Prusia, dar cum toate tentativele de a forma o nouă coaliţie au eşuat, în principal ca urmare a refuzului Partidului Centrului de a colabora cu NSDAP, Otto Braun a rămas în funcţie. Schleicher era hotărât să răstoarne cabinetul Brüning şi să

formeze un nou guvern, în care să fie inclus și NSDAP. În vederea acestui scop, a inițiat discuții cu Hitler, care a solicitat desfășurarea unor noi alegeri și anularea interdicției organizațiilor SS și SA. Dar cei care au dus la căderea lui Brüning au fost iuncherii din estul Elbei. Hans Schlange-Schöningen, responsabilul cu *Osthilfe*, un sistem de ajutorare la domiciliu pentru aristocrația latifundiară, a înaintat propunerea de a transforma proprietățile falimentare din est în colonii care să furnizeze locuri de muncă pentru șomeri. Această sugestie i-a înfuriat pe iuncheri. Președintele organizației care îi reprezenta, RLB, l-a vizitat pe Hindenburg, care era în vacanță la proprietatea sa din Neudeck, în Prusia de Est, pentru a-și exprima nemulțumirea. Vecinii aristocrați ai lui Hindenburg s-au alăturat corului de critici și s-a discutat mult despre „socialismul de stat“ și despre „bolșevismul agrar“. Președintele nu mai avea nevoie de convingere pentru a acționa. La revenirea sa la Berlin, i-a spus imediat lui Brüning că va trebui să demisioneze. Brüning și-a înaintat demisia în cursul unei scurte întrevederi cu președintele la 12 mai 1932.

Reacția organizației RLB față de *Osthilfe* era simptomatică pentru radicalizarea aristocrației, o castă restrânsă care își pierduse mare parte din putere și prestigiu. Articolul 109 al Constituției stipula că „toate avantajele existente în legislația publică datorate nașterii sau statutului social sunt abolite“; mai mult, „titlurile nobiliare nu mai sunt considerate parte a numelui și nu se vor mai acorda“. Aristocrația a reacționat, unindu-se în opoziție față de republica cu „constituție evreiască“, „partide evreiești“ și „guvern evreiesc“. Cooperativa aristocraților, principalul lor grup de interese, interzicea calitatea de membru oricui avea sânge de evreu în familie. Antipatia tradițională a agrarienilor împotriva „geambașilor evrei“ și a „cămătarilor evrei de la orașe“ a escaladat până la denunțarea isterică a „economiei controlate de evreii social-democrați“ și a „plăgii lăcustelor evreiești din est“. Berlinul era denunțat drept „fortăreață a evreilor sioniști“ decișii să construiască un „nou Ierusalim“. „Protocoalele Înțelepților Sionului“, dezgustătorul fals antisemit al poliției țariste, și-a găsit în aceste cercuri un public zelos. Expertul nazist în agricultură, Walther Darré, a curtat cu succes aristocrația, iar în 1931, a reușit să-și facă asistentul ales printre cei patru președinți ai RLB. Partidul nazist, antirepublican, radical

naţionalist şi virulent antisemit, reprezenta o opţiune tot mai atrăgătoare pentru aristocraţie. Alianţa informală dintre „baroni“ şi naziști a fost unul dintre factorii care au contribuit la ascensiunea lui Hitler la putere.

Brüning n-a fost nici răufăcătorul care a distrus democraţia parlamentară, pavând astfel drumul naziştilor, nici eroul conservator care să ofere o alternativă autentică la sistemul democratic falimentar sau la dictatura brună. Guvernul său n-a fost decât faza moderată şi sancţionată de parlament a dictaturii prezidenţiale, planificate de camarila ce-l înconjura pe preşedintele de 85 de ani. Adevăratul motiv al căderii lui Brüning a fost refuzul său de a face o înţelegere cu naziştii, pe care dreapta voia să-i coopteze ca parteneri secundari într-un regim autoritar. Decizia de a-l demite pe Brüning, de a dizolva Reichstagul şi de a convoca o nouă rundă de alegeri, cu doi ani înaintea termenului, s-a dovedit o decizie dezastruoasă pentru care Hindenburg şi clica din jurul lui trebuie să poarte întreaga responsabilitate. Dacă ar mai fi aşteptat, vârful crizei economice ar fi trecut, partidele radicale şi-ar fi pierdut mare parte din atractivitate, şi poate că lumea întreagă ar fi fost scutită de suferinţe de nedescris.

PAPEN

Succesorul lui Brüning, ales special de Schleicher, a fost Franz von Papen, un deputat de mâna a doua din dieta prusacă, care se poziţiona la extrema dreaptă a Partidului Centrului. Era un fost ofiţer de cavalerie, aristocrat, proprietar de terenuri şi un călăreţ desăvârşit, recunoscut pentru costumele sale croite impecabil şi pentru cercul larg de prieteni influenţi. Se dovedise un dezastru în funcţia de ataşat militar la Washington, cariera sa fiind dovada pozitivă a „principiului lui Peter“[48]. Nu era decât creaţia lui Schleicher, generalul asigurându-se de propria numire în funcţia de ministru al Reichswehrului în locul lui Groener. Noul guvern, doldora de vlăstarele unora dintre cele mai ilustre familii ale Germaniei, nu includea decât trei oameni de rând, în funcţii subalterne, astfel că în scurt timp a fost etichetat drept „cabinetul baronului“.

La cererea lui Papen, s-a stabilit o nouă rundă de alegeri pentru 31 iulie. Interdicţia organizaţiilor SS şi SA a fost suspendată, iar rezultatul predictibil

a fost creşterea alarmantă a violenţei. Luptele dintre comunişti şi nazişti erau răspândite în special în zonele industriale de pe Rin şi din bazinul Ruhr, guvernul învinovățindu-l pe ministrul de interne prusac, Carl Severing, de discriminare împotriva național-socialiştilor. La 17 iulie, o demonstraţie ilegală a SA-ului, desfăşurată într-un district din Hamburg dominat de comunişti, s-a soldat cu 17 morţi, mulţi dintre ei fiind victimele poliţiei. Răspunsul lui Hindenburg la această „Duminică sângeroasă în Altona“ a fost să se folosească de articolul 48 pentru a suspenda guvernul prusac, numind în locul acestuia un comisar cu puteri extraordinare depline. Guvernul prusac a făcut imediat apel la decizia Înaltei Curţi (Reichsgericht), dar social-democraţii se aflau într-o poziţie disperată. Repudiaţi de publicul larg în recentele alegeri, în timp ce milioane de oameni erau şomeri, şi temându-se de un război civil în care în mod cert ar fi fost înfrânţi, SPD şi sindicatele au refuzat să ia în calcul o grevă generală sau proteste de masă împotriva „loviturii de stat din Prusia“. Au lăsat electoratul să-şi exprime dezaprobarea faţă de acest act provocator şi dubios din punct de vedere legal la următoarele alegeri naţionale. Activiştii de stânga au fost dezgustaţi de acest răspuns laş din partea conducerii. Situându-se din nou pe poziţii ultrastângiste, după ce abandonase „frontul unit de la bază“, KPD a taxat inacţiunea SPD drept încă o dovadă a perfidiei acestor „social-fascişti“.

În 31 iulie 1932, electoratul s-a îndreptat din nou spre extreme. Sprijinul pentru SPD a scăzut cu încă 2,9 procente, dar comuniştii n-au obţinut decât progrese modeste. Marii învingători au fost naţional-socialiştii, cu 37,4% din voturi, mărindu-şi reprezentarea în Reichstag de la 107 la 230 de locuri. Germania catolică şi suporterii partidelor „marxiste“ au rămas relativ imuni la cântecul de sirenă al naziştilor, numărul mai mare de susţinători provenind dinspre partidele „burgheze“ şi de la cei care votau pentru prima oară. Încurajat de triumful la urne, Hitler a cerut să fie numit cancelar, dar Hindenburg încă se mai cutremura la gândul de a-l numi în funcţie pe „caporalul din Boemia“. Atunci Papen l-a propus pe Hitler pentru poziţia de vicecancelar, promiţând că după o vreme se va retrage şi-i va lăsa locul. Hitler, înfuriat de acest refuz disprețuitor, i-a denunţat atât pe preşedinte, cât şi pe cancelar. La câteva zile după alegeri, autorii uciderii extrem de brutale

a unui comunist din satul silezian Potempa, membri ai Batalioanelor de Asalt (SA), au fost condamnați la moarte de un tribunal special. Hitler l-a avertizat pe Papen că dacă își mânjea mâinile cu sângele acestor eroi naționali, consecințele vor fi cumplite. Goebbels a anunțat că în spatele acestei sentințe date împotriva unor modele de virtute germanică erau evreii. Hindenburg a decis că era mai prudent să comute pedeapsa cu moartea la închisoare pe viață. Uzând drept scuză faptul că asasinatul se petrecuse imediat după promulgarea decretului care prevedea pedeapsa cu moartea pentru crimele politice, a argumentat neconvingător că vinovații nu puteau fi conștienți de consecințele acțiunii lor.

În noul Reichstag, reunit pentru prima oară la 30 august, NSDAP și KPD formau majoritatea. Cum ambele partide erau decise să distrugă democrația parlamentară, aceasta însemna că nu mai era posibilă formarea unui guvern constituțional. Klara Zetkin, o admiratoare entuziastă a lui Iosif Stalin, a fost numită președinta Reichstagului pentru sesiunea de deschidere, datorită faptului că, la cei 75 de ani ai ei, era cea mai în vârstă deputată. Ea a declarat că spera să trăiască suficient încât să ajungă să fie președinta congresului Germaniei Sovietice. Însă această plăcere i-a fost tăgăduită. Anul următor, a murit în exil la Moscova. I-a urmat în funcție Hermann Göring, ales de o majoritate considerabilă, conform tradiției ca funcția să fie ocupată de un membru al partidului cu cele mai multe mandate. În scurt timp, acesta a declarat cât se poate de clar că nu avea nici o intenție să ia decizii imparțiale.

Papen, care practic nu avea sprijin în Reichstag, l-a îndemnat pe Hindenburg să dizolve parlamentul. Fiind în timpul vacanței parlamentare, Papen a fost nevoit să-și citească programul de guvernare la radio. În program se cerea constituirea unui „nou stat“ prezidențial și autoritar, bazat pe ideile lui Edgar Jung, important purtător de cuvânt al „revoluției conservatoare“. Reflecțiile acestuia asupra democrației, expuse în cartea sa *Domnia inferiorilor* (*Herrschaft der Minderwertigen*), erau foarte bine văzute în cercurile de dreapta. Papen făcea apel la o reformă minuțioasă a constituției, bazată pe „conducerea națională care să nu țină seama de partidele politice“, și care să prevadă o cameră superioară a parlamentului care să reprezinte profesiunile liberale și meseriile. Dreptul de vot pentru

alegerea deputaţilor din Reichstag avea să depindă de factori precum starea civilă şi numărul de copii. Astfel avea să se pună capăt dualismului dintre Prusia şi Reich. Vederi asemănătoare erau întreţinute de grupul din jurul revistei conduse de Hans Zehrer *Der Tat* (*Acţiunea*), însă aici aveau un accent populist distinct, prin care se încerca o apropiere de stânga. Acest grup era foarte atractiv pentru Schleicher, care a început să se distanţeze de propria creaţie, Papen, care, la rândul său, era vrăjit de Jung şi de acoliţii săi aristocraţi din ultraconservatorul Herrenklub (Clubul gentlemanilor).

Desfăşurarea alegerilor a fost umbrită de greva muncitorilor transportatori din Berlin, în care naţional-socialiştii şi comuniştii au mărşăluit cot la cot, spre neliniştea alegătorilor din clasa mijlocie. Rezultatul a fost dezamăgitor pentru partidul lui Hitler, care a pierdut sprijinul a două milioane de votanţi, revenind în Reichstag cu 34 de deputaţi mai puţin decât înainte. Şi SPD a avut rezultate mult mai slabe decât se aştepta. Marele câştigător a fost DNVP, în timp ce KPD şi DVP au obţinut progrese importante. Aşadar, alegerile au reprezentat o revanşă modestă pentru guvernul Papen. Partidele conservatoare obţinuseră rezultate bune, parţial din cauza îngrijorărilor faţă de radicalismul naţional-socialiştilor, dar şi pentru că anumite măsuri keynesiene începeau să aibă efecte pozitive asupra economiei. Dar, ca şi înainte, „cabinetul baronului“ nu era sprijinit activ decât de aproximativ 10% din electorat. Comuniştii, care ajunseseră la numărul magic de 100 de locuri în Reichstag, nutreau din nou iluzia că se întrevedeau zorii revoluţiei roşii. Alţi observatori mai perspicace ai scenei politice, printre care se număra şi Joseph Goebbels, şi-au dat seama că succesul comuniştilor reprezenta o şansă nesperată pentru naziști. Clasa mijlocie respectabilă îşi închipuia că avea în faţă o alegere simplă: comuniştii sau naziştii, iar când a avut de hotărât pe cine să aleagă, nu a ezitat nici o clipă.

SCHLEICHER

Hindenburg dorea să-şi continue regimul prezidenţial cu Papen în funcţia de cancelar. Papen, care discutase situaţia cu o seamă de afaceriști influenţi, a început să cântărească ideea numirii lui Hitler în poziţia de cancelar.

Sprijinul pentru o astfel de schimbare era în creştere printre anumiţi industriaşi, bancheri şi proprietari de terenuri care, la 19 noiembrie, i-au trimis o scrisoare preşedintelui, sugerându-i că liderul celui mai mare partid ar fi trebuit să preia funcţia ocupată de Papen. Printre cei care au semnat această scrisoare se aflau Hjalmar Schacht, bancherul Kurt von Schröder şi baronul oţelului, Fritz Thyssen. Alţi industriaşi proeminenţi, inclusiv Paul Reusch de la Gutehoffnungshütte, Fritz Springorum de la Hoesch şi Albert Vögler de la Vereinigten Stahlwerke, au făcut cunoscut faptul că sprijineau această idee, dar nu voiau ca numele lor să apară în acea scrisoare. Un mare număr de figuri influente din zona Rinului şi din Ruhr au ajuns să împărtăşească acest punct de vedere în cursul următoarelor câteva săptămâni, parţial de teamă că un mare număr de votanţi tineri din partidele „naţionale“, inclusiv de la naziști, vor fi atraşi către KPD. NSDAP şi SPD au refuzat să discute cu cancelarul. Partidul Centrului şi BVP insistau că Papen ar trebui să demisioneze, iar noul guvern să-i includă şi pe naziști. BVP a sugerat că Hitler trebuia să fie cancelar. Dându-şi seama că era imposibil să formeze un guvern eficient, Papen a recomandat ca preşedintele să destituie întregul cabinet. Cum Papen ezita să mai rămână în funcţie, iar Hindenburg insista ca acesta să-şi continue mandatul, Schleicher s-a oferit să testeze situaţia politică.

Mai întâi a contactat ADGB şi grupul parlamentar SPD, cu promisiunea de a abroga legislaţia extraordinară adoptată în septembrie, care le permitea angajatorilor să întrerupă contractele salariale. Şeful sindical Theodor Leipart, care avea capul plin de idei împrumutate de la conservatori radicali precum Ernst Jünger şi cercul Tat, fiind de părere că sindicatele ar trebui să se detaşeze de partidele politice, a răspuns favorabil la această propunere. Aceste idei incipiente au fost susţinute entuziast de Gregor Strasser, geniul organizatoric al partidului nazist şi figură de frunte a aripii stângi a mişcării. SPD n-a fost însă impresionat. Temându-se că orice compromis de felul acesta va fi răstălmăcit de comuniști, au refuzat să amâne alegerile pentru primăvară, motivând că era neconstituţional. Schleicher şi cercul *Tat* chemau la realizarea unui front care să se întindă de la naziștii de stânga ai lui Strasser până la sindicate, însă Strasser n-a reuşit să-l convingă pe Hitler să accepte această propunere, în timp ce majoritatea sindicaliştilor se

opuneau vehement cotiturii bruşte a lui Leipart spre dreapta. Hindenburg era pregătit pentru socoteala cu Reichstagul. Vrând ca Papen să rămână în funcţie, a promis că îşi va folosi puterile prezidenţiale pentru a-l sprijini, la nevoie chiar şi cu ajutorul forţelor armate. Generalul von Schleicher era extrem de alarmat de această perspectivă, ce putea fi considerată drept dictatură militară, pentru care publicul nu avea nici o simpatie şi care avea să submineze atât prestigiul, cât şi moralul Reichswehrului. Dispunând de un sprijin considerabil în tot spectrul politic, von Schleicher se pregătea să-l elimine pe Papen şi să încerce să obţină funcţia de cancelar.

La 2 decembrie 1932, Schleicher i-a ordonat locotenent-colonelului Eugen Ott să prezinte rezultatele unei recente simulări de război în faţa cabinetului. Acestea arătau că, în cazul unei confruntări între guvern şi comunişti şi naţional-socialişti, polonezii ar putea fi tentaţi să invadeze Germania. Reichswehrul şi poliţia ar fi fost în acest caz incapabile să gestioneze situaţia. Cabinetul a fost impresionat de acest scenariu înfiorător. Hindenburg, oripilat de faptul că ţara părea să se îndrepte spre război civil, şi-a abandonat planurile de instaurare a unei cvasidictaturi şi, la 3 decembrie, l-a numit pe Schleicher în funcţia de cancelar. Numirea a fost întâmpinată cu un oftat general de uşurare. Planurile pentru un experiment constituţional hazardat au fost abandonate. Cunoscut drept omul care căuta compromisul, Schleicher avea un sprijin mult mai larg decât nefericitul său predecesor. Problema majoră era cum avea să îi abordeze pe naţional-socialişti. Neînduplecat de răspunsul iniţial al acestora, Schleicher a încercat să dezbine partidul nazist, oferindu-i lui Gregor Strasser poziţia de vicecancelar.

HITLER NUMIT CANCELAR

Partidul nazist părea a fi în pragul colapsului. Sprijinul popular se diminua într-un ritm alarmant, trezoreria partidului era goală, în timp ce Strasser se bucura de un sprijin considerabil, mai ales în Germania de nord. Hitler s-a gândit la varianta sinuciderii în cazul în care ar fi pierdut şefia partidului, ceea ce din nefericire nu s-a întâmplat. La 9 decembrie, s-a anunţat că Strasser, care nu voia să se lupte cu Hitler, a demisionat din toate funcţiile

de partid. Schleicher a considerat că acesta era semnul că Strasser era gata să intre în rândurile guvernului, însă Hitler a acționat rapid și decisiv. În aceeași zi a convocat o întrunire a Gauleiterilor (funcționarii districtuali ai partidului), a deputaților NSDAP din Reichstag și a altor oficiali de vârf, unde a reușit să obțină garanția loialității lor necondiționate. Așadar, încercarea lui Schleicher de a dezbina partidul a eșuat, iar Strasser a plecat într-o vacanță de două săptămâni în Austria, cariera sa politică ajungând la sfârșit. Schleicher încă se mai agăța de iluzia că era posibil să-și atragă NSDAP-ul de partea sa și chiar își închipuia că, sub tutela sa îngăduitoare, Hitler și Strasser puteau ajunge la reconciliere. În plus, existau semne încurajatoare că sindicatele erau nerăbdătoare să coopereze cu un guvern care avea să stimuleze activitatea economică prin politici reflaționiste inventive.

Din păcate, această încredere era deplasată. La 4 ianuarie 1933, Papen și Hitler, principalii săi rivali, s-au întâlnit la Köln în casa bancherului von Schröder pentru a îngropa securea războiului și pentru a plănui răzbunarea. Papen a fost de acord să pledeze pe lângă Hindenburg pentru demiterea lui Schleicher și pentru acceptarea unui guvern Papen–Hitler; însă nu era deocamdată sigur dacă președintele avea să fie de acord să-l numească pe Hitler în funcția de cancelar. Papen a discutat apoi situația cu unii dintre baronii importanți ai bazinului Ruhr. Majoritatea erau satisfăcuți de încercările lui Schleicher de a stimula economia și de a urma un curs moderat între capital și forța de muncă. Câțiva au ridicat obiecții serioase față de un nou guvern Papen, însă considerau că NSDAP trebuia să joace un rol subaltern într-un astfel de guvern. Majoritatea industriașilor încă mai aveau rezerve serioase față de Hitler și partidul său. Cancelarul a fost supus unui atac masiv al asociației RLB, încurajată de succesul destituirii lui Brüning. Într-un limbaj deja familiar, asociația l-a acuzat pe Schleicher că urmează politici „marxiste“ de jaf și expropriere, ploconindu-se în fața industriilor exportatoare care, susținea asociația, ruinase agricultura germană. Walther Darré, expertul nazist în agricultură și autor al volumelor *Porcul – criteriu pentru popoarele nordice și semiți*, *Țărănimea – sursa de viață a rasei nordice* și *Noua aristocrație a sângelui și pământului*, l-a acuzat pe cancelar că „bolșevizează poporul german“. În plus, îl învinuia pe

Schleicher că era un alt Caprivi, încă un general „fără un petic de pământ ori fir de iarbă“, care-şi închipuia în van că soluţia crizei economice se găsea în încurajarea exporturilor industriale. Mereu atent la interesele agrarienilor, Hindenburg a considerat că suspiciunile sale faţă de Schleicher erau astfel confirmate.

Situaţia depindea în mare parte de atitudinea Reichstagului, care urma să se reunească. Cum era improbabil ca guvernul să supravieţuiască unui vot de încredere, cabinetul a acceptat ca următoarea rundă de alegeri să nu se desfăşoare, conform legii, în următoarele 60 de zile, ci să fie amânată pentru toamnă, sau poate chiar pentru decembrie. O alternativă era ca votul de neîncredere să fie declarat ca nevalid şi să se guverneze prin decret prezidenţial, soluţie acceptabilă din punct de vedere constituţional, conform articolului 54, şi aprobată de experţi constituţionali precum Carl Schmitt, la dreapta, sau Ernst Fraenkel, la stânga. Dacă preşedintele avea să fie de acord sau nu să dizolve Reichstagul şi să amâne alegerile, rămânea o chestiune deschisă.

Poziţia lui Schleicher a început să slăbească atunci când DNVP a început să repete sloganurile asociaţiei RLB şi să condamne politicile sale „socialiste“ pentru că deschideau uşa bolşevismului. La Berlin au continuat discuţiile dintre Papen şi Hitler, în cursul cărora Papen s-a împăcat cu ideea numirii lui Hitler în funcţia de cancelar, iar Oscar von Hindenburg a renunţat la multe dintre obiecţiile pe care le avea faţă de nazişti. Hindenburg, avertizat de Partidul Centrului şi de SPD că amânarea alegerilor ar constitui o violare grosolană a constituţiei, era profund îngrijorat că instaurarea unui regim prezidenţial extraordinar imediat înainte de alegeri ar fi cufundat Germania într-un război civil. Era mereu conştient de avertismentele cumplite ale colonelului Ott referitoare la consecinţele acestuia. În scurt timp a devenit clar că Schleicher, folosindu-se de această stratagemă şireată împotriva lui Papen, îşi săpase propria groapă, politic vorbind. Social-democraţii şi Partidul Centrului, cei doi stâlpi de rezistenţă ai democraţiei de la Weimar, au început procesul de destituire a guvernului Schleicher, pe motiv că ameninţa să încalce un articol al constituţiei. Cum deja nu mai exista alternativă viabilă la un guvern Hitler, ei pavau astfel drumul către un regim decis să distrugă o dată pentru totdeauna democraţia

parlamentară. Pentru ei, un guvern Hitler numit conform constituţiei era preferabil unei dictaturi temporare a lui Schleicher, pentru a nu mai vorbi de o guvernare prezidenţială cu Papen, sau chiar Hugenberg, în poziţia de cancelar. Schleicher, rămas practic fără nici un sprijin, a ajuns la concluzia inevitabilă: la 28 ianuarie 1933, cabinetul a demisionat.

Confruntat cu perspectiva iminentă a unui cabinet Hitler, SPD a văzut în sfârşit lumina. Partidul a făcut apel la proteste de masă în Berlin împotriva unui guvern denunţat drept „trambulina unei dictaturi fasciste“. Papen s-a ocupat cu persuadarea unor conservatori importanţi pentru a lua în calcul să ocupe posturi ministeriale într-un guvern Hitler. Cele mai importante probleme erau de a-l convinge pe Hugenberg să intre în guvern şi chestiunea identităţii comisarului pentru Prusia. Obiecţiile lui Hugenberg au fost în mare rezolvate oferindu-i-se funcţia de ministru al agriculturii şi finanţelor. Papen a insistat să fie numit comisar pentru Prusia, dar l-a acceptat pe Hermann Göring în funcţia de adjunct responsabil cu forţele de poliţie. În plus, Göring urma să fie şi ministru fără portofoliu şi comisarul responsabil cu aviaţia. Wilhelm Frick, care, în calitate de ministru de interne al Turingiei, îşi câştigase reputaţia de reacţionar feroce cu un dispreţ nepăsător faţă de legalitate, urma să-şi continue rodnica activitate ca ministru de interne. Hindenburg a ales el însuşi un ministru, pe generalul Werner von Blomberg, unul dintre foarte puţinii ofiţeri superiori care îl susţinea pe Hitler, care a depus jurământul pentru poziţia de ministru al Reichswehrului. Dar l-a numit înainte ca Hitler să devină cancelar, or, cum cel care numea miniştrii era cancelarul, aceasta era o încălcare gravă a constituţiei.

Singura problemă care mai rămăsese de rezolvat era de a-l face pe Hindenburg să accepte solicitarea lui Hitler de a se organiza imediat alegeri. Cum nici Partidul Centrului, nici BVP nu erau de acord să sprijine un guvern condus de Hitler, şi cum era nevoie de o majoritate de două treimi în Reichstag pentru adoptarea unei astfel de măsuri, despre care Hitler insista că era necesară dacă se dorea un guvern eficient, Hindenburg a cedat. Astfel, în după-amiaza zilei de 30 ianuarie 1933, cancelarul Hitler a jurat loialitate faţă de o constituţie pe care era hotărât să o distrugă. În ziua următoare, i-a cerut lui Hindenburg să dizolve Reichstagul. La 1 februarie

s-au anunţat alegeri pentru 5 martie, iar între timp Hitler se putea folosi deplin de puterile extraordinare prevăzute de articolul 48. Elitele conservatoare erau încântate. În primul cabinet Hitler nu se regăseau decât doi naţional-socialişti: Wilhelm Frick şi Hermann Göring, care deocamdată nu avea portofoliu ministerial. Iar elitele conservatoare încă mai controlau administraţia publică, armata şi sistemul judiciar, bucurându-se în acelaşi timp de sprijinul agrarienilor şi industriaşilor. Toboşarul Hitler le asigura sprijinul de masă de care fuseseră lipsite până atunci. Papen vorbea în numele elitelor când a anunţat: „Acum este în slujba noastră!“, adăugând: „În două luni, îl vom înghesui pe Hitler într-un colţ până când va scheuna!“ Liderul asociaţiei Stahlhelm, Theodor Duesterberg, care a refuzat să ocupe vreo funcţie în guvernul Hitler, susţinea că, nu peste mult timp, Hitler avea să o ia la goană în chiloţi prin grădina cancelariei ca să scape de arestare. Părea să fie soluţia perfectă: popularitatea, impulsul şi dinamismul lui Hitler fuseseră cooptate de conservatorii experimentaţi şi responsabili.

La stânga, SPD era paralizat de loialitatea sa fetişistă faţă de constituţie, pe care era decis să o apere cu orice preţ, şi susţinea că, de vreme de Hitler fusese numit legal, trebuia să reziste tentaţiei de a se îndepărta de cărarea îngustă a legalităţii. KPD, care nu suferea de astfel de scrupule, a chemat la grevă generală împotriva dictaturii fasciste. Când existau şase milioane de şomeri, acest apel a rămas fără ecou. Pentru cei mai mulţi dintre contemporani, numirea lui Hitler în funcţia de cancelar a marcat sfârşitul bine-venit al certurilor indecente şi neproductive dintre partide. Se deschideau astfel perspectivele unei Germanii unite, puternice şi prospere. Doar câţiva vizionari izolaţi şi-au dat seama de consecinţele dezastruoase ale acestei numiri, care nu era nici inevitabilă, nici necesară şi pentru care Hindenburg, sfetnicii săi intimi şi vechile elite trebuie să poarte cea mai mare parte a vinei.

Note

42. Expresia provine din subtitlul unei monografii despre Hindenburg, publicată în Marea Britanie în 1936: John W. Wheeler-Bennett, *Hindenburg: The Wooden Titan* (*n. tr.*).

43. Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg au fost torturaţi şi executaţi la 15 ianuarie 1919 în urma revoluţiei spartakiste (*n. tr.*).

44. La 13 iulie 1793, Charlotte Corday l-a asasinat pe Jean-Paul Marat, lider montagnard al

Revoluției Franceze. Corday a fost executată prin ghilotinare la 17 iulie în același an (*n. tr.*).

45. Partidul Muncitoresc Național-Socialist German (NSDAP) fusese înființat la 5 ianuarie 1919 (*n. tr.*).

46. Prin Pacea de la Riga, semnată la 18 martie 1921, ca urmare a Războiului polono-sovietic din anul anterior (aprilie–octombrie), Uniunea Sovietică accepta cedarea către Polonia a regiunilor vestice ale Bielorusiei și Ucrainei (*n. tr.*).

47. Creată de țarina Ecaterina II, Zona de Rezidență cuprindea teritoriile din vestul Imperiului țarist (Lituania, Polonia, Bielorusia, Ucraina, Moldova și vestul Rusiei) unde se puteau stabili evreii înregistrați ca atare, cu excepția orașelor mari. Numai evreii înregistrați ca „germani“, „polonezi“ sau „ruși“ erau autorizați să se stabilească la est de aceste teritorii sau în orașele mari (*n. tr.*).

48. Laurence J. Peter (1919–1990), pedagog canadian. Principiul lui Peter spune că, într-o ierarhie, fiecare membru al ei tinde să fie promovat până când își atinge „nivelul de incompetență“, altfel spus până la nivelul unde nu mai dispune de competențele necesare obținerii performanțelor care să atragă o nouă promovare (*n. tr.*).

CAPITOLUL 12
DICTATURA NAZISTĂ

ÎN SCURT TIMP, LIDERUL DNVP ŞI MINISTRUL ECONOMIEI, HUGENBERG, avea să admită că el şi asociaţii săi interpretaseră complet greşit situaţia. Elitele conservatoare nu au realizat că, dincolo de faţada subţire, Republica de la Weimar se dărâma. Societatea era în miezul unei crize profunde şi, cu toate asigurările de moderaţie pe care le dăduse în ultimele câteva zile, Hitler era un ins mânat de hotărârea fanatică de a distruge statul existent şi de a instaura o dictatură de fier. Intenţia sa clar exprimată de a convoca alegeri cât mai curând posibil ar fi trebuit să fie o indicaţie suficientă pentru aliaţii săi conservatori că scopul său era să-i distrugă şi că asigurările date DNVP-ului trebuiau luate cu infinite precauţii. Naziştii dispuneau de o susţinere de masă şi de o excelentă maşină propagandistică, iar membrii SA erau mai mult decât bucuroşi să recurgă la violenţă ori de câte ori era necesar. Prea puţine impedimente stăteau în calea lor. În momentul „acaparării puterii“, Partidul Nazist număra 850.000 de membri. Aceştia au organizat o serie de procesiuni cu torţe, trâmbiţând „Revoluţia Naţională“. Intelectualii sceptici, asemenea şarmantului conte Harry Kessler, desconsiderau aceste procesiuni ca simple carnavaluri. Alţii aşteptau cu nelinişte desfăşurarea eve

nimentelor. Majoritatea germanilor erau indiferenţi. Nu s-au înghesuit să se înscrie în partid.

Hitler şi-a anunţat pentru prima oară obiectivele pe termen lung la 3 februarie 1933, în faţa unui grup de generali, cu uşile închise. Nu s-a sfiit să vorbească deschis. Promitea o guvernare autoritară strictă, care să scape Germania de „cancerul“ democraţiei şi să „extermine“ marxismul. Reînarmarea şi introducerea serviciului militar universal aveau să pregătească din nou Germania pentru război. Într-un aparteu rău-prevestitor, care se pare că a fost auzit de majoritatea celor prezenţi, a vorbit despre „germanizarea radicală“ a estului, pentru a făuri un „spaţiu vital“ (*Lebensraum*). Aceste remarci i-au încurajat pe generali, care erau tradiţional antisemiţi, erau dezgustaţi de „bolşevismul iudaic“ şi se pronunţau în favoarea reînarmării şi a revizuirii înţelegerii de la Versailles. În ciuda dispreţului snob faţă de aspectele marcat vulgare ale naţional-socialismului, generalii erau în multe chestiuni de acord cu programul lui Hitler. Majoritatea au rămas astfel până la capăt.

La 1 februarie, Hindenburg acceptase să dizolve Reichstagul, iar alegerile au fost fixate pentru 5 martie. Între timp, Hitler putea face uz de puterile prezidenţiale extraordinare, aşa cum prevedea articolul 48 al Constituţiei de la Weimar. Contând pe un sprijin larg, la şedinţa cabinetului din 1 februarie, a remarcat sigur de sine că acelea aveau să fie ultimele alegeri pentru Reichstag şi că o revenire la sistemul parlamentar nu avea să mai fie posibilă.

La 4 februarie, Hitler s-a folosit de apelul comuniştilor pentru greva generală ca pretext pentru adoptarea unui decret de urgenţă „Pentru protecţia poporului german“. Acesta impunea restricţii severe ale libertăţii presei şi de întrunire în cazul în care exista „un pericol iminent la adresa siguranţei publice“, sau situaţii în care „organele, organizaţiile şi instituţiile de stat şi angajaţii acestora erau insultaţi sau ridiculizaţi“. Astfel, Hitler şi acoliţii săi dispuneau după plac de puterea de a pune căluş partidelor de opoziţie în timpul campaniei electorale. Apelurile împotriva abuzării flagrante a acestui decret puteau fi înaintate Înaltei Curţi, dar până la momentul când s-ar fi putut depune, alegerile erau de mult încheiate.

Hermann Göring s-a folosit la maximum de acest decret în Prusia, unde fusese numit ministru de interne în guvernul alcătuit din comisari. Guvernul lui Otto Braun fusese reinstalat după ce Curtea statului (Staatsgerichtshof)

hotărâse că lovitura de stat din iulie 1932 a lui Papen fusese neconstituțională, astfel încât în Prusia funcționau două guverne. Atunci, Hitler a emis un nou decret „Pentru restaurarea guvernării regulate în Prusia“. La 6 februarie, parlamentul prusac (*Landtag*) era din nou dizolvat.

Deși Göring, în calitate de comisar al Reichului pentru Prusia, era oficial subordonatul lui Papen, i-a eliminat urgent pe cei câțiva democrați care mai rămăseseră în eșaloanele superioare ale administrației publice, poliției și sistemului judiciar. Poliția secretă prusacă a fost reorganizată într-un Birou al Poliției Secrete (Gestapo) separat. Poliției i s-a transmis ordinul de a coopera deplin cu SA, SS și cu Stahlhelm în campania totală împotriva comuniștilor. Reuniunile partidelor democratice erau sistematic dispersate, politicienii bătuți cu brutalitate și lăsați mai mult morți, iar presei de opoziție i s-a pus căluș. La 17 februarie, Göring a publicat un decret prin care ordona poliției ca, în caz de necesitate, să tragă cu scopul de a ucide.

SA a primit mână liberă să perturbe întrunirile partidelor republicane, să bată politicieni, să amenințe oficiali și să facă arestări arbitrare. Nefericitele victime erau azvârlite în lagăre de concentrare improvizate la repezeală. Așa se face că un fost ministru, Adam Stegerwald, din Partidul Centrului, a fost atacat cu brutalitate în timpul unei manifestații la Krefeld. Șeful social-democrat al poliției din Berlin, Albert Grzesinski, a ajuns să se teamă pentru viața sa și obligat să demisioneze. Sediile câtorva ziare republicane au fost incendiate. Cu totul, 69 de persoane și-au pierdut viața, alte sute fiind rănite grav în timpul celor cinci săptămâni de campanie electorală. Repulsia iscată de această barbarie era răspândită. Ludendorff, camaradul de arme al lui Hitler în 1923, i-a scris fostului său superior, Hindenburg, reclamând cu amărăciune aceste „evenimente de necrezut“ și susținând că aceea era „cea mai neagră epocă a istoriei Germaniei“.

Hitler a călătorit neobosit în lungul și-n latul Germaniei, predicându-și mesajul simplu de salvare națională în fața unor mulțimi uriașe și entuziaste. Îi denunța pe „criminalii din noiembrie“, care erau responsabili de ultimii paisprezece ani de mizerie economică, de ciorovăielile politice și de umilirea națională. El promitea să unească națiunea într-o „comunitate rasială“ (*Volksgemeinschaft*) dârză, care să depășească toate diviziunile de clasă și statut. Economia avea să fie revitalizată în două intervale succesive

pe baza planurilor de patru ani. „Renașterea națională“ avea să aibă ca rezultat reafirmarea valorilor familiale și a moralității creștine. Nu făcea propuneri concrete, dar vorbea cu atâta convingere neînfrântă și pasiune, încât mulțimile considerau că era de încredere. În această atmosferă foarte încărcată emoțional, nu contau programele atent elaborate, ci reacțiile spontane și pătimașe. Forțele de opoziție erau atât de disperat de divizate, demoralizate și intimidate, încât nu puteau opune decât prea puțină rezistență.

La 20 februarie, Hitler s-a adresat unui grup de industriași de frunte și le-a spus că în mod cert acelea aveau să fie ultimele alegeri și că intenționa să creeze un stat puternic și independent, indiferent de rezultatele acestora. Mai întâi trebuia să câștige puterea absolută, iar apoi avea să-și distrugă adversarii. Industriașii au fost încântați și pe loc și-au scos carnetele de cecuri. Partidul era astfel scutit de toate grijile financiare.

INCENDIEREA REICHSTAGULUI

La ora 9 în seara zilei de 27 februarie, s-a observat că prin acoperișul Reichstagului ieșeau nori de fum. La scurt timp după aceea, în sala Bismarck, a fost arestat Marinus van der Lubbe, un anarhist olandez sărac cu duhul. Acesta a recunoscut imediat că el dăduse foc clădirii. Național-socialiștii s-au convins pe ei înșiși că acea acțiune era parte dintr-un complot comunist. Adversarii lor au susținut că naziștii înșiși puseseră la cale incendiul, pentru a avea un pretext pentru adoptarea altor decrete de urgență. Comuniștii au publicat la scurt timp după aceea *Cartea brună*, prin care intenționau să arate complicitatea nazistă la inițierea incendiului.

Afirmația naziștilor că van der Lubbe acționase la ordinele comuniștilor a fost în scurt timp dovedită ca fiind complet falsă. Comuniștii au recunoscut mai târziu că publicația lor, *Cartea brună*, era o scorneală. În 1962, Fritz Tobias a publicat un studiu detaliat al incendierii Reichstagului, ajungând la concluzia că van der Lubbe acționase de unul singur. Majoritatea istoricilor acceptă în prezent această versiune, deși unii experți respectați încă mai acceptă implicarea naziștilor.

Când Hitler a fost informat de incendiu, s-a înfierbântat, declarând cu

patimă că toţi funcţionarii comunişti ar trebui împuşcaţi, iar deputaţii lor din Reichstag, spânzuraţi. Ministrul de interne prusac a început imediat schiţarea unui decret de urgenţă. În ziua următoare a fost promulgat „Decretul pentru protecţia poporului şi a statului“. Astfel se suspendau toate drepturile garantate de Constituţie. Pedeapsa cu moartea era extinsă astfel încât să se aplice mai multor infracţiuni, inclusiv cazurilor de trădare şi incendiere. Pe baza acestuia se puteau opera arestări sumare, iar opozanţii naziştilor puteau fi plasaţi în „custodie de protecţie“ în lagăre de concentrare. În ceea ce constituia un pas important către demantelarea structurii federale a republicii, ministrul de interne, Wilhelm Frick, putea nesocoti suveranitatea statelor dacă considera că legea şi ordinea erau periclitate. Acest decret, despre care se pretindea că este direcţionat strict împotriva comuniştilor, a fost legea fundamentală pe care s-a întemeiat dictatura nazistă. A rămas în vigoare, în ciuda faptului că la procesul lui van der Lubbe din septembrie s-a dovedit clar că nu existau dovezi ale implicării comuniştilor. Acuzatul a fost executat, chiar dacă incendierea nu era o crimă capitală la momentul comiterii infracţiunii. În întreaga Germanie a urmat un val de arestări. În Prusia au fost arestaţi 100.000 de oameni, în majoritate comunişti, printre aceştia aflându-se importanţii autori de stânga Egon Erwin Kisch, Erich Mühsam, Carl von Ossietsky şi Ludwig Renn.

În ciuda tuturor măsurilor de intimidare, a arestărilor în masă şi a hărţuirii partidelor de opoziţie, rezultatele alegerilor au fost foarte dezamăgitoare pentru naţional-socialişti. N-au reuşit să obţină decât 43,9% din voturile populare, cu 6,5% peste cea mai bună prestaţie a lor de la alegerile din iulie 1932. Cele mai mari progrese le-au înregistrat în Bavaria şi Württemberg, unde anterior nu avuseseră decât puţini suporteri. Cum conservatorii obţinuseră abia 8%, partidele de coaliţie aveau o foarte mică majoritate în Reichstag. Alegătorii rămăseseră credincioşi social-democraţilor şi Partidului Centrului, în timp ce comuniştii, cu 12,3%, s-au descurcat surprinzător de bine, date fiind circumstanţele. Participarea uimitor de mare, de 88,8%, arată cât de importante au fost aceste alegeri pentru germanii de rând.

Abia fuseseră numărate buletinele de vot, că naţional-socialiştii au şi

iniţiat demolarea structurii federale a republicii. Au lansat un dublu atac împotriva guvernelor locale. Bătăuşii din SA şi activiştii de partid au luat cu asalt primăriile şi birourile guvernelor locale, au înălţat drapelele cu svastica şi i-au alungat pe funcţionarii îngroziţi. Autorităţile din Berlin s-au folosit de aceste nelegiuiri ca pretext pentru destituirea guvernelor locale, uzând de puterile cu care erau învestite de articolul 2 al Decretului Incendierii Reichstagului. În fiecare stat a fost numit un comisar, adesea liderul local al partidului (Gauleiter), iar şefii poliţiei au fost înlocuiţi cu naziști de frunte.

În unele zone, naziştii s-au confruntat cu o rezistenţă considerabilă. Prim-ministrul Bavariei, Heinrich Held, a refuzat categoric să cedeze ameninţărilor organizaţiei SA, însă unităţile locale ale armatei nu i-au acordat sprijinul, căci li se ordonase de la Berlin să nu se amestece în politica internă. Aşadar, stăruinţele lui Hitler pe lângă Reichswehr, de la 3 februarie, aduceau acum câştiguri semnificative. Held a rămas fără sprijin, iar Frick l-a numit pe general-locotenentul Franz Ritter von Epp, un nazist convins, în funcţia de comisar al Bavariei. Protejatul comisarului, Heinrich Himmler, liderul încă minusculului SS, a fost numit şef al poliţiei din München, iar apoi a preluat şi şefia poliţiei secrete bavareze. Secondat cu competenţă de nemilosul şi excepţionalul său subaltern Reinhard Heydrich, acesta era începutul unei remarcabile cariere în forţele de ordine.

În 21 martie, prima zi de primăvară, regimul a ţinut o ceremonie impresionantă la Potsdam, organizată de Joseph Goebbels, care fusese de puţin timp numit ministru al propagandei. Festivităţile nu marcau doar deschiderea noului parlament, ci, în plus, constituiau un gest simbolic de reconciliere între vechea şi noua Germanie. Erau prezenţi reprezentanţi din toate straturile sociale. Numai comuniştii şi social-democraţii nu fuseseră invitaţi pentru că, aşa cum remarca Frick cu evidentă încântare, aveau foarte multe lucruri importante de făcut în lagărele de concentrare.

„Ziua de la Potsdam“ a început cu un serviciu religios în capela garnizoanei, după care Hitler i-a fost prezentat lui Hindenburg. Umilul caporal s-a înclinat în faţa feldmareşalului. Apoi Hindenburg a adresat un salut locului liber unde obişnuia să stea kaiserul şi în spatele căruia era aşezat prinţul moştenitor. Hitler a ţinut o cuvântare anodină în care a vorbit

despre uniunea dintre măreţia trecutului şi vigoarea tinereţii. Naţional-socialismul era astfel prezentat drept o apoteoză a istoriei germane, continuând tradiţia lungă şi glorioasă a lui Luther, Frederic cel Mare, Bismarck şi Hindenburg.

GLEICHSCHALTUNG

Trei zile mai târziu, când Reichstagul s-a reunit la Opera Kroll din Berlin, atmosfera era ameninţătoare. SA a înconjurat clădirea, iar Hitler a apărut în uniforma partidului. Celor 81 de deputaţi comunişti li s-a interzis participarea, iar 26 de social-democraţi au fost arestaţi. Pe agenda de lucru nu se afla decât o singură chestiune: un amendament constituţional, intitulat „Legea împuternicirii“, prin care se lichidau ultimele vestigii ale guvernării democratice.

De vreme ce pentru adoptarea unui amendament constituţional era nevoie de o majoritate de două treimi, totul depindea de atitudinea Partidului Centrului. Conducerea acestuia, în fruntea căreia se afla monseniorul Ludwig Kaas, înclina spre soluţionarea autoritară a crizei, de teamă că, situându-se în opoziţie, ar fi atras şi mai multe restricţionări ale libertăţii Bisericii Catolice. Alţii au reuşit să se convingă că propunerea îi viza numai pe comunişti. Fostul cancelar Heinrich Brüning avea rezerve serioase. După discuţii îndelungi, partidul a fost de acord să voteze în favoarea propunerii. Otto Wels din Partidul Social-Democrat a fost singurul membru care a avut curajul să vorbească împotriva propunerii. Pledoaria sa cumpănită, dar pasionată pentru democraţie, pentru domnia legii şi pentru principiile fundamentale ale partidului său au stârnit furia lui Hitler, dar n-a avut nici o influenţă asupra rezultatului final: 444 de voturi pentru propunere şi numai 94 împotrivă. Chiar dacă propunerea de lege fusese adoptată într-o manieră flagrant neconstituţională, a fost reînnoită oficial de două ori, furnizând astfel o bază pseudolegală pentru doisprezece ani de dictatură neînfrânată.

În 31 martie, guvernul şi-a folosit noile puteri pentru a promulga Legea provizorie pentru coordonarea (*Gleichschaltung*) statelor (*Länder*) cu Reichul. Astfel, li se acorda statelor dreptul de a adopta legi fără consultarea parlamentelor regionale. Guvernatorii statelor (*Reichsstatthalter*), care

acţionau în baza instrucţiunilor primite de la Berlin, au fost numiţi în termenii unei a doua propuneri legislative de la 7 aprilie. Hitler s-a numit pe sine *Reichsstatthalter* al Prusiei, dar şi-a delegat autoritatea lui Göring. Astfel se punea capăt lungii tradiţii a federalismului german.

Confuzia noului sistem era sporită de faptul că mulţi dintre *Reichsstatthalter* erau şi Gauleiteri, însă limitele dintre districtele de stat şi de partid nu corespundeau. Aceasta este o trăsătură tipică a celui de-al Treilea Reich, care a dus la confundarea funcţiilor statului şi partidului, dar şi la lupte de putere acolo unde limitele dintre stat şi partid se intersectau. Situaţia a fost şi mai încâlcită când au fost numiţi comisarii pentru armament în regiuni care nu corespundeau nici cu districtele statelor, nici cu cele ale partidului. Mai mult, Gauleiterii şi guvernatorii statelor au devenit nişte mici Hitleri, stăpâni peste propriile satrapii, acordând prea puţină atenţie instrucţiunilor transmise de la Berlin. Aceştia nu se considerau responsabili decât strict în faţa Führerului.

Aşadar, în ciuda tuturor discursurilor despre unitatea statului naţional-socialist, a existat de la bun început o confuzie exasperantă între domeniile de competenţă ale statului şi cele ale partidului, ale guvernului federal, ale statelor şi ale plenipotenţiarilor speciali. În multe feluri, Hitler a fost un tiran „neimplicat“. A preferat să-şi lase acoliţii să se lupte între ei, astfel încât să triumfe cei mai puternici şi mai adaptaţi. Aceasta corespundea viziunii sale despre viaţă ca luptă nesfârşită, făcând ca mişcarea nazistă să nu-şi piardă dinamica militantă prin birocratizare. Rezultatul final a fost că figurile importante ale celui de-al Treilea Reich erau aproape fără excepţie o adunătură respingătoare de gangsteri brutali, arivişti corupţi şi carieriști fără scrupule. Avantajul acestui blitzkrieg administrativ era că astfel se putea ocoli birocraţia şi se evita elaborarea futilă a documentelor, dar, pe de altă parte, se pierdea mult prea mult timp şi energie în rivalităţi interdepartamentale şi în lupta pentru putere.

Regimul a iniţiat din acest moment distrugerea sistematică a partidelor politice, care nu mai aveau nici un rol după adoptarea Legii împuternicirii. În 1 mai, Goebbels a organizat „Ziua naţională a muncii“. A doua zi, sindicatele au fost interzise. Unităţi ale SA şi SS au atacat sediile sindicatelor, iar liderii acestora au fost arestaţi. Deşi majoritatea

personalităţilor comuniste fuseseră închise sau fugiseră din ţară după incendierea Reichstagului, partidul nu a fost interzis oficial decât la finalul lunii martie, astfel încât clasa muncitoare să rămână divizată pentru alegerile din acea lună. Moscova părea straniu de indiferentă faţă de distrugerea partidului şi de martiriul membrilor săi.

Organizaţia paramilitară social-democrată, *Reichsbanner*, care fusese implicată într-o serie de lupte de stradă împotriva SA-ului, a fost interzisă succesiv în toate statele. După decretul referitor la incendierea Reichstagului, Partidul Social-Democrat fusese hărţuit, sediile sale vandalizate, iar ziarele interzise. Membrii săi erau demoralizaţi, iar numărul lor a scăzut rapid. Mulţi dintre liderii acestuia s-au mutat la Praga, de unde făceau apel la lupta totală împotriva regimului lui Hitler. Naziştii s-au folosit de acest fapt ca pretext pentru a interzice partidul la 22 iunie, ordonând arestarea tuturor liderilor săi care se mai aflau încă în Germania.

Partidele democratice mai mici s-au autodistrus, astfel că n-au mai rămas active decât Partidul Centrului, ramura sa bavareză (BVP) şi conservatorii (DNVP). Membrii acestora părăseau în masă partidele, mulţi dintre ei alăturându-se naţional-socialiştilor în goana după avantajele calităţii de membru al celui mai puternic partid. Aceşti oportunişti, numiţi disprețuitor de vechea gardă „cei căzuţi în martie“ (*Märzgefallenen*), erau atât de mulţi, încât deja în ianuarie 1934 numărul membrilor de partid se triplase. Se făcea astfel o referire ironică la cei care muriseră în timpul revoltelor din Berlin din martie 1848.

În 28 martie, episcopii catolici, temându-se că statul s-ar putea amesteca în afacerile Bisericii, au depus jurământul solemn de loialitate faţă de statul nazist. Monseniorul Kaas se afla la Roma pentru discuţiile despre concordat, împreună cu Papen şi cu oficialii de la Vatican, astfel că Partidul Centrului rămăsese fără lider. La 6 mai, Brüning a preluat controlul partidului, însă acesta nu mai avea forţa de a se lupta. Conform termenilor concordatului, preoţilor le era interzis să se amestece în politică, astfel că Vaticanul se distanţa în mod evident de catolicismul politic. O serie de figuri importante ale BVP au fost arestate, iar la 4 iulie partidul s-a autodizolvat. Partidul Centrului i-a urmat exemplul a doua zi.

Regimul s-a descotorosit rapid şi de DNVP. În timpul conferinţei

economice de la Londra, din iunie, liderul partidului, Hugenberg, a provocat un scandal solicitând restituirea coloniilor germane și dreptul la expansiune către est, ceea ce i-a dat lui Hitler o excelentă scuză pentru a-l destitui din guvern. La 26 aprilie, liderul asociației Stahlhelm, Franz Seldte, s-a alăturat în mod deschis național-socialiștilor, iar în 21 iunie, Stahlhelm a fost absorbită de SA. În 27 iunie se ajungea la un „acord amical“ între NSDAP și DNVP. Toți deputații conservatori din Reichstag deveneau membri ai partidului nazist, iar membrii DNVP arestați anterior erau eliberați. Dispariția DNVP a trecut aproape neobservată. Cotidianul nazist *Völkischer Beobachter* anunțase deja la 10 iunie că „statul partidelor“ era defunct. În 14 iulie, zi de însemnătate specială pentru democrați, s-a promulgat o lege prin care NSDAP era declarat singurul partid legal din Germania. Goebbels anunța că aceasta era victoria finală împotriva idealurilor Iluminismului și a Revoluției Franceze. Însă regimul lăsa loc plebiscitelor, dovedind astfel că până și dictaturile, indiferent cât de frauduloase le-ar fi mijloacele, trebuie să pretindă că au legitimitate, asigurându-și consimțământul popular. Așadar, spiritul lui 1789 nu era chiar complet anihilat.

Toate asociațiile, societățile și cluburile profesionale erau puse sub controlul partidului, ca parte a programului cuprinzător al „coordonării“ (*Gleichschaltung*). Walther Darré, expertul agricol al partidului și vechi prieten al lui Himmler, a preluat controlul tuturor asociațiilor fermierilor din Germania, ceea ce i-a atras titlul de „lider al fermierilor Reichului“. La sfârșitul lunii iunie a fost numit ministru al agriculturii, asigurându-și astfel controlul complet al tuturor aspectelor agriculturii.

În 1 aprilie, sediile Asociației Industriei Germane din Reich (*Reichsverband der Deutschen Industrie* – RDI) au fost vandalizate de SA, iar o serie de funcționari ai săi au fost demiși, printre aceștia aflându-se și Paul Silverberg, care, deși simpatizant nazist, era evreu. Luna următoare, RDI a fost complet reorganizată. Numele i-a fost ușor modificat, dar inițialele au rămas aceleași pentru a da impresia continuității. Gustav Krupp von Bohlen und Halbach a fost numit președintele acesteia și, împreună cu Hjalmar Schacht, fostul președinte al Reichsbank, a organizat un „fond Adolf Hitler“, care colecta bani de la industriași pentru a finanța NSDAP.

Gleichschaltung a afectat toate straturile sociale. Organizațiile

profesionale ale medicilor, avocaţilor şi inginerilor au fost puse sub controlul partidului, şi din acel moment n-au mai existat decât asociaţii ale apicultorilor naţional-socialişti şi cluburi de ciclism naţional-socialiste. Până şi echipele de popice de la sate erau atent supravegheate de partid. Drept urmare, viaţa viguroasă şi diversă a cluburilor s-a destrămat, iar oamenii stăteau acasă sau vizitau crâşmele locale, unde s-au obişnuit să fie cu ochii-n patru la informatorii poliţiei.

Sturmabteilung (SA) a luat la puricat instituţiile guvernamentale, băncile şi magazinele universale, în căutarea democraţilor şi a evreilor. S-a iniţiat o campanie de excludere a femeilor din profesiile liberale, din administraţia publică şi din afaceri, astfel încât să poată deveni soţii şi mame ideale, aşa cum cerea naţional-socialismul.

În luna mai, sute de profesori universitari şi-au declarat deschis devoţiunea pentru noul regim, sperând ca astfel să-şi impulsioneze carierele mizerabile. Dar nu numai cei de rangul al doilea sprijineau dictatura lui Hitler. Martin Heidegger, cel mai mare filozof al Germaniei, a lăudat regimul într-un discurs pe care l-a ţinut în calitate de rector al Universităţii din Freiburg. Iar discursul acesta nu l-a retractat niciodată. Carl Schmitt, renumitul expert în drept constituţional, a oferit o justificare ingenioasă a nelegiuirilor naziste. Dar în scurt timp a căzut în dizgraţie pentru că, spre deosebire de Heidegger, avea un cerc larg de prieteni evrei. Totuşi, aceasta nu l-a împiedicat să se adreseze unei întruniri a juriştilor germani, spunând: „Trebuie să eliberăm spiritul german de toate falsificările evreieşti, de falsificările conceptului de spirit care au făcut posibil ca emigranţi evrei să eticheteze marea luptă a Gauleiterului Julius Streicher ca fiind ceva ne-spiritual.“ Streicher era editorul antisemit până la obscenitate al respingătoarei fiţuici săptămânale *Der Stürmer*, al cărei tiraj a ajuns la aproape o jumătate de milion de exemplare în 1935. Pe frontispiciul său se putea citi sloganul: „Evreii sunt năpasta noastră.“

Legea pentru restaurarea unei administraţii publice profesioniste din 7 aprilie 1933 avea ca scop epurarea administraţiei publice de evrei şi de alte persoane pe care regimul le considera indezirabile. Cum profesorii universitari erau funcţionari publici, această lege a fost folosită pentru a elimina din universităţi o serie de intelectuali proeminenţi, mulţi dintre ei

urmând să aducă contribuţii incalculabile ţărilor unde s-au refugiat. Epurarea sistematică a universităţilor a fost desfăşurată de „Grupul de luptă pentru cultura germană“ al lui Alfred Rosenberg, asistat cu competenţă de membrii Asociaţiei Studenţilor Germani Naţional-Socialişti.

În termenii acestei legi care avea să fie extinsă în scurt timp pentru a include profesiunile juridice, medicii, dentiştii şi tehnicienii dentari, dar şi contabilii, pentru a fi considerat evreu era destul ca unul dintre bunici să fie evreu. La insistenţele lui Hindenburg, au fost temporar exceptaţi funcţionarii publici „evrei“ care se aflau în funcţie încă dinainte de 1 august 1914 şi cei care serviseră în război sau care aveau părinţi sau fii ucişi în război.

Viaţa culturală bogată şi palpitantă a Germaniei a fost pusă şi ea sub controlul strict al partidului. La jumătatea lunii februarie, romancierul socialist Heinrich Mann a fost silit să demisioneze din funcţia de preşedinte al Academiei de Arte din Prusia. Când în luna martie li s-a cerut academicienilor să dea o declaraţie de loialitate faţă de regim, fratele lui Heinrich Mann, Thomas, împreună cu Ricarda Huch şi Alfred Döblin au demisionat în semn de protest. Şi alţi scriitori distinşi, precum Franz Werfel şi Jakob Wassermann, au fost siliţi să plece. În aprilie, s-a publicat o lungă listă de autori ale căror opere erau interzise, printre care se numărau Karl Marx, Albert Einstein, Sigmund Freud şi Eduard Bernstein. Heinrich Heine a fost şi el interzis, dar unele poeme ale sale, precum „Lorelei“, erau atât de populare, încât încă mai erau publicate. Se spunea că autorul lor era anonim.

În mai, Asociaţia Studenţilor Germani Naţional-Socialişti a organizat o „Acţiune împotriva spiritului negerman“. În toată ţara, cărţi şi publicaţii au fost arse în grămezi. Goebbels s-a adresat mulţimilor adunate împrejurul imensului rug din Berlin, proclamând că temeliile intelectuale ale republicii din noiembrie erau astfel distruse. Heinrich Heine, care cu un secol înainte fusese şi el martor al unor acţiuni de ardere a cărţilor, rostise atunci cuvintele profetice: „Până la urmă, unde sunt arse cărţile, vor fi arşi şi oameni.“

PERSECUTAREA EVREILOR: PRIMA FAZĂ

Persecuţia evreilor, începută încă din primele săptămâni ale noului regim, s-a desfăşurat într-o manieră tipică pentru nazişti. Aceasta era o combinaţie între violenţa necoordonată de la bază şi coordonarea de sus. Bătăuşii din SA au dezlănţuit o campanie de vandalizare a proprietăţilor evreilor, bătând şi ucigându-şi nefericitele victime. Evrei din toate straturile sociale au căzut pradă acestui val de violenţă ce sporea continuu.

Reacţia din străinătate a fost imediată şi viguroasă, însă n-a reuşit decât să provoace regimul să escaladeze campania sa antisemită. Goebbels a promis că avea „să-i înveţe pe evreii străini o lecţie“ pentru că interveneau în treburile interne ale Germaniei în numele „tovarăşilor de rasă“. A fost înfiinţat un *Comitet central de apărare împotriva atrocităţilor evreieşti şi de asediere prin boicot*, condus de Gauleiterul Franconiei, Julius Streicher, o creatură respingătoare chiar şi după standardele stabilite de naţional-socialişti, care avea reputaţia de a fi cel mai brutal, scatologic şi monstruos antisemit al mişcării. Streicher a fost recompensat dându-i-se sarcina de a organiza boicotul firmelor evreieşti, ce urma să aibă loc pe 1 aprilie 1933. Acţiunea nu a avut succes. SA i-a împiedicat pe clienţi să-şi facă cumpărăturile în magazinele preferate, ceea ce a dus la un număr mare de reclamaţii ale exceselor bădărane ale cămăşilor brune. Dezamăgit de lipsa entuziasmului popular pentru această operaţiune a sa, Goebbels a contramandat-o imediat. Activiştii de partid au continuat boicotul în anumite regiuni, chiar dacă atât Hitler, cât şi Frick ordonaseră încetarea acestuia, de teama reacţiilor străinătăţii.

Înainte să se împlinească anul, două mii de funcţionari publici evrei fuseseră demişi şi aproximativ aceluiaşi număr de artişti li s-a interzis să mai profeseze. Patru mii de avocaţi nu-şi mai puteau practica profesia, în timp ce sute de medici şi profesori universitari îşi pierduseră mijlocele de subzistenţă. De oamenii de afaceri evrei era deocamdată nevoie pentru sprijinirea procesului de redresare economică, dar zilele lor erau numărate.

În primul an al regimului au emigrat aproximativ 37.000 de evrei germani, chiar dacă organizaţiile evreieşti recomandau părăsirea ţării numai în cazul în care indivizii se aflau într-un pericol personal extrem. Exista speranţa că situaţia se va calma, permiţând comunităţii evreieşti să se bucure de un anumit grad de autonomie înăuntrul noului stat. Evreilor le era

aproape imposibil să creadă că răul ce sta să se abată asupra lor avea să fie şi mai mare. Oare nu spusese rabinul Leo Baeck că a treia epocă de aur a iudaismului avusese loc în Germania, cea dintâi, a iudaismului elenist, fiind anterioară distrugerii celui de-al doilea templu, iar cea de-a doua, a iudaismului sefard, anterioară expulzării acestora din Spania[49]? Oare nu însemna nimic faptul că dintre cei 33 de câştigători germani ai Premiului Nobel 13 erau evrei? Oare contribuţia extraordinară a evreilor la moştenirea culturală a Germaniei putea fi pur şi simplu ignorată? Alţii erau mai puţin încrezători. În 1934, alţi 23.000 de evrei părăseau Germania.

Existau oarecare motive pentru acest optimism. Lucrurile au început să se aşeze în vara anului 1933, când Hitler distrusese deja republica şi dispunea practic de puterea absolută. Dar armata, industria şi birocraţia se bucurau încă de un oarecare grad de autonomie. Hitler era încă parţial dependent de ele şi deci nu-şi permitea să urmeze un curs prea radical. Preocupat să nu-şi îndepărteze opinia publică din străinătate, s-a prezentat drept un om al moderaţiei şi păcii. Radicalii naziști din jurul lui Ernst Röhm şi din SA nu se împăcau cu acest comportament lipsit de curaj şi s-au lamentat amarnic de absenţa schimbărilor revoluţionare din societatea germană.

SA ŞI PUCIUL RÖHM

Astfel, în timp ce aproximativ trei milioane de membri câţi avea SA la momentul respectiv îşi rodeau zăbala nerăbdători să înceapă ceea ce numeau „a doua revoluţie“, Hitler încerca să le domolească radicalismul, care ameninţa alianţa rodnică pe care o încheiase cu vechile elite. În încercarea de a pune sub control violenţa anarhică a SA, SS-ul lui Himmler, specializat în violenţa organizată, birocratică, infuzată de patima ideologică, a primit puteri sporite. SS şi-a instalat primul lagăr de concentrare într-o fostă fabrică de muniţii de lângă München, la Dachau. În acest lagăr izolat, victimele regimului erau constant abuzate, torturate şi ucise fără să ofenseze sensibilul public german care considera întru câtva deranjantă violenţa deschisă a celor din SA, a cărei martoră oculară era. La sfârşitul lunii iunie 1933, Himmler l-a numit comandant al lagărului pe SS-Oberführerul (brigadier) Theodor Eicke. Acesta era o brută sadică, de curând eliberat

dintr-un ospiciu pentru bolnavii psihic periculoşi. Eicke a început imediat organizarea unităţilor Totenkopf (Cap de mort) ale SS, însărcinate cu paza lagărelor. În scurt timp a fost promovat în funcţia de inspector general al lagărelor de concentrare, sediul său aflându-se la Sachsenhausen, într-un lagăr recent înfiinţat în apropiere de Berlin. În octombrie 1933, SA a pierdut controlul asupra lagărelor de concentrare, care de aici înainte au fost administrate de SS, chiar dacă acesta era încă, oficial, în subordinea SA.

În primăvara lui 1934, conflictul dintre SA şi armată devenise deja atât de acut, încât l-a îngrijorat pe Hitler. Ernst Röhm a acuzat regimul că „a adormit“, anunţând că „venise vremea ca revoluţia naţională să se transforme în revoluţia naţional-socialistă“. La o serie de demonstraţii de masă a solicitat eliminarea „reacţionarilor“ din birocraţie, industrie şi din armată. Era scandalizat că armata fusese, în mare, scutită de procesul de *Gleichschaltung*, adăugând că avea să vină şi vremea ei. „Bolovanul gri al Reichswehrului“, clama el, „va dispărea în valul brun al SA.“ Hitler nu putea tolera o astfel de sugestie. Avea nevoie de profesioniştii din Reichswehr şi ştia prea bine că nu-şi putea îndeplini ambiţiile teritoriale cu găştile de bătăuşi de cartier, indiferent de fervoarea lor ideologică şi de elanul militant. Reichswehrul considera că Röhm şi ideile sale uvrieriste constituiau un pericol grav, conducerea armatei sugerând ca SA-ul să formeze un fel de Armată Teritorială sub controlul său militar strict. Hitler era de părere că această soluţie i s-ar fi părut probabil inacceptabilă lui Röhm, însă a decis să-i testeze reacţiile.

Reichswehrul era mai mult decât mulţumit să facă unele concesii noului regim. Corpul de ofiţeri, prin tradiţie antisemit, era bucuros să-i epureze pe evrei din rândurile sale. Sigur, această epurare era departe de a fi completă, în special datorită dificultăţii de a stabili cine era evreu la origine. În timpul războiului, în Wehrmacht serviseră între 2.000 şi 3.000 de „evrei puri“ (*Volljuden*), pe lângă cei 150.000-200.000 de „evrei pe jumătate“ şi „pe sfert“. Majoritatea au servit ca soldaţi de rând, dar printre aceştia se aflau şi mulţi ofiţeri şi cam douăzeci de generali. În februarie 1934, svastica a fost introdusă printre emblemele militare. În aceeaşi lună, Hitler a convocat o întâlnire între ministrul Reichswehrului, generalul Werner von Blomberg, şi Röhm. Hitler insista că, de vreme ce revoluţia se încheiase, iar

Reichswehrul trebuia să rămână neimplicat politic, SA trebuia să-şi limiteze activităţile la îndoctrinarea politică şi la instrucţia premilitară. El le-a spus amândurora că urma un război pentru asigurarea *Lebensraumului* şi că acest război trebuia lăsat în seama profesioniştilor. Röhm a părăsit întâlnirea înfuriat la culme, numindu-l pe Hitler „caporal ignorant“ şi jurând să continue lupta împotriva „reacţionarilor“. Într-un discurs susţinut în 18 aprilie, a denunţat „incredibila toleranţă“ a regimului faţă de „suporterii şi asociaţii regimului anterior şi ai celui vechi“, solicitând să fie „eliminaţi fără milă“.

Deşi Hitler încă ezita să acţioneze împotriva vechiului său camarad, Röhm avea inamici puternici. Nu doar Reichswehrul era hotărât să-i dejoace ambiţiile. Göring, Goebbels şi Hess îl invidiau pentru poziţia sa, în timp ce Himmler şi asociatul său Heydrich detestau faptul că SS era vioara a doua faţă de SA. Faptul că era un homosexual notoriu într-o ţară în care homosexualitatea era o infracţiune îl făcea vulnerabil. Göring a întocmit un dosar consistent despre Röhm şi despre numeroşii săi complici şi tineri amanţi homosexuali. Serviciul de Informaţii al Reichswehrului a cooperat strâns cu Serviciul de Securitate Naţional-Socialist (SD) în colectarea altor informaţii pentru a fi folosite împotriva lui Röhm. Exact în acest moment, Himmler a preluat controlul Gestapoului prusac, punându-l imediat să ancheteze acest caz.

În 4 iunie 1934, într-o încercare de a detensiona situaţia, Hitler a ordonat întregului SA să-şi ia liber în luna iulie. „Reacţionarii“ de care vorbea Röhm au fost încurajaţi de această evidentă ruptură din sânul naţional-socialiştilor şi au pornit la atac. Încă o dată, Papen avea să joace un rol-cheie şi, cum îi era specific, dezastruos. Era limpede că Hindenburg nu mai avea mult de trăit, iar problema succesorului său devenise o preocupare presantă. Preşedintele se îmbolnăvise grav în aprilie şi nu se recuperase complet. Papen a încercat să-l convingă pe Hindenburg să solicite, în testamentul său, restaurarea monarhiei. Obiectivul său era să instaureze o dictatură militară, în care elitele conservatoare să-i ţină în frâu pe militanţii naziști.

În 17 iunie, Papen a susţinut un discurs la Universitatea din Marburg, care îi fusese scris de Edgar Jung, un avocat calvinist, ultraconservator, ale

cărui idei ceţoase despre „conservatorismul revoluţionar“ erau puternic influenţate de speculaţiile corporatistului aiurit Othmar Spann. Discursul era o expresie răspicată a opoziţiei conservatoare faţă de Hitler. Cei care conspiraseră alături de naziști, sperând în van că îi vor putea îmblânzi, și-au dat seama că făcuseră o gravă eroare de judecată și că Hitler trebuia îndepărtat de la putere. E îndoielnic că Papen a înțeles toate implicaţiile discursului pe care i-l pregătise Jung, căci acesta a avut efectul unei bombe. Era un atac deschis împotriva radicalismului, violenței și nelegiuirilor regimului. În discurs se făcea distincţia clară între autoritarismul conservator și „aspiraţiile totalitare nefireşti ale naţional-socialismului“. Dinamismul și mișcarea nu puteau duce decât la haos, iar „revoluţia permanentă de jos în sus“ trebuia oprită. Era nevoie de o structură solidă în care domnia legii să fie respectată, iar autoritatea statului necontestată.

Goebbels a interzis imediat publicarea discursului, iar radioul de stat nici măcar nu l-a menționat. Hitler s-a grăbit să-l viziteze pe Hindenburg la proprietatea sa de la Neudeck, în încercarea de a limita daunele, dar și-a dat seama că venise vremea să ia măsuri mai drastice. Göring, Himmler și Blomberg au decis că venise vremea să dezlănțuie SS-ul împotriva conducerii SA, armele și sprijinul logistic urmând să fie furnizate de Reichswehr. Astfel, Hitler a convocat o întâlnire a comandanţilor superiori ai SA la Bad Wiesee, unde Röhm era la băi. În zorii zilei de 30 iunie, Hitler a sosit la hotelul unde era cazat Röhm într-o intensă stare de agitaţie, călătorind în grabă, acompaniat de Goebbels și de SA-Obergruppenführerul (general) Viktor Lutze, care avea să preia comanda SA-ului, împreună cu un detașament SS. Röhm și asociaţii săi au fost arestaţi și duși la închisoarea Stadelheim din München. Cu excepţia lui Röhm, toţi ceilalţi au fost executaţi de prinţul Josias zu Waldeck und Pyrmont, care avea gradul de Gruppenführer-SS. Sepp Dietrich, comandantul SS-Leibstandarte Adolf Hitler (garda personală SS a lui Adolf Hitler), n-a putut suporta execuţiile și s-a retras. Röhm, după ce a refuzat oferta de a se împușca el însuși, a fost executat a doua zi.

Acest „Puci Röhm“ sau „Noaptea cuţitelor lungi“ nu s-a limitat numai la SA. S-au încheiat nişte vechi socoteli. Schleicher, soţia acestuia și adjutantul său au fost împuşcaţi în casa celui dintâi. Prim-ministrul

Bavariei, von Kahr, a fost asasinat, la fel şi liderul unui important grup de catolici laici. Gregor Strasser a fost târât în beciurile sediului Gestapo din Prinz-Albrecht-Straße din Berlin, unde a fost împuşcat. Edgar Jung a fost ucis. Othmar Spann, fiind austriac, a fost cruţat momentan, dar după *Anschluss* a fost trimis la Dachau, unde a fost maltratat cu brutalitate până când practic a orbit. Un critic muzical, dr. Wilhelm Schmidt, a fost şi el ucis, având nenorocul de a fi fost confundat cu liderul SA Ludwig Schmitt. În total, în acea zi de 30 iunie, au fost 85 de victime cunoscute, dar numărul real este în mod cert mult mai mare.

Regimul făcea pasul decisiv către starea de nelegiuire totală, caracteristică tiraniei naziste odată bine instalate. Deşi statul degenerase până la nivelul unei organizaţii criminale, sprijinul popular pentru această baie de sânge era larg răspândit. La 3 iulie s-a ţinut o şedinţă a cabinetului, ocazie cu care s-a însăilat la repezeală o lege care să justifice aceste „măsuri extraordinare“ necesare pentru combaterea „atacurilor trădătoare“. Astfel, aceste acte criminale erau legalizate post-factum, iar împotriva făptaşilor nu se putea acţiona pe căi legale. Carl Schmitt opina că, „atunci când se foloseşte de poziţia sa de lider pentru a crea legea în calitatea sa de judecător suprem, Führerul protejează legea de cele mai rele forme de abuz“. Mai târziu avea să extindă această definire dubioasă a legii într-o maximă lapidară conform căreia „voinţa Führerului este cea mai înaltă lege“.

Majoritatea germanilor au răsuflat uşuraţi că, prin acţiunea decisivă a lui Hitler, SA şi activismul său brutal erau în sfârşit ţinute sub control. Uitau că legea şi ordinea nu se puteau reinstaura prin dispreţul ucigaş al legii. Chiar dacă doi generali de seamă fuseseră măcelăriţi cu sânge rece, în Reichswehr se jubila din cauză că SA-ul fusese amuţit. Generalii l-au felicitat în mod laş pe Hitler că salvase Germania de ororile războiului civil. Astfel, Hitler a învins orice opoziţie serioasă în interiorul mişcării naziste, iar poziţia sa de Führer omniscient şi omnipotent, orbitoare pentru ochii nenumăraţilor săi zeloţi, a fost şi mai mult întărită.

HITLER DEVINE ŞEF AL STATULUI

În timp ce preşedintele Hindenburg era pe patul de moarte, cabinetul s-a întrunit şi a acceptat ca, la moartea acestuia, Hitler să îmbine funcţiile de cancelar şi preşedinte. Nici unul dintre cei prezenţi nu era tulburat că aceasta constituia o flagrantă încălcare a constituţiei şi că nesocotea Legea Împuternicirii. Blomberg a anunţat linguşitor că, la moartea feldmareşalului, avea să ordone Reichswehrului să depună un jurământ personal de loialitate faţă de Führer, nu faţă de constituţie, aşa cum se întâmplase anterior. Astfel, o seamă de militari urmau să cunoască mustrările severe şi autentice ale conştiinţei, atunci când aveau să contemple posibilitatea de a-i rezista omului căruia, în faţa atotputernicului Dumnezeu, îi juraseră loialitate deplină. Blomberg îşi închipuia în van că jurământul de credinţă le-ar fi garantat acestora independenţa. În scurt timp, urmau să afle că lucrurile stăteau exact invers.

Hindenburg a murit la 2 august 1934, iar Hitler a fost imediat numit „Führer şi cancelar al Reichului“. Dictatura era acum totală. În 19 august, s-a desfăşurat un plebiscit prin care poporului german i se cerea să aprobe numirea lui Hitler ca şef al statului, cancelar, comandant suprem al forţelor armate, şef al sistemului judiciar şi lider al partidului, sancţionând astfel în mod pseudodemocratic o manevră evident neconstituţională: 89,9% au votat în favoarea acestei propuneri. În ziua următoare, Hitler a anunţat că „cei cincisprezece ani de luptă pentru putere“ se încheiaseră şi că naţional-socialiştii controlau de aici înainte totul, de la cele mai înalte funcţii în Reich la consiliile din cătune. Şi nu era o simplă fanfaronadă. Toate aspectele vieţii germane erau acum în mod ferm sub controlul partidului. La începutul lui septembrie, la Nürnberg, s-a desfăşurat cel de-al şaselea congres de partid pentru a celebra această uluitoare victorie. Pompa, ceremonia şi atmosfera intimidantă ale acestuia au fost surprinse pe peliculă în excelentul material propagandistic al lui Leni Riefenstahl, *Triumful voinţei*.

Titlul filmului este, deliberat sau nu, înşelător. Hitler nu-şi datora succesul neclintitei sale voinţe de putere, ci unui set de circumstanţe favorabile care i-au oferit oportunităţile pe care le-a exploatat abil. A jucat pe mize foarte mari şi norocul i-a zâmbit. Criza socială, economică şi politică a creat situaţia în care era nevoie de o mână fermă. Oamenii puterii

şi cei influenţi şi-au închipuit că-l pot folosi pe micul toboşar în vederea propriilor scopuri, în timp ce mişcarea naţional-socialistă a dezvoltat o dinamică activistă anarhică, măturând tot ce i-a stat în cale. Hitler, maestrul tactician, a reuşit să oprească această dinamică înainte să scape de sub control, câştigându-şi astfel loialitatea elitelor conservatoare, care se simţeau ameninţate în principal de radicalii din partid. Aici nu e vorba de un plan atent pus la cale şi desfăşurat cu o hotărâre lipsită de scrupule, ci de 18 luni de improvizaţie necontenită şi de asumarea unor riscuri nebuneşti pentru câştigarea celor mai mari mize.

Domnia legii nu mai exista. Democraţia parlamentară fusese distrusă, separarea puterilor era anulată, constituţia defunctă, sistemul federal demantelat, iar o serie de noi organisme recent create nu răspundeau nici faţă de stat, nici faţă de partid, ci numai în faţa lui Hitler. Conservatorii credeau că, odată cu distrugerea radicalilor din SA, regimul avea să se stabilizeze, devenind ferm represiv, dar autoritar într-un mod predictibil, astfel încât drumul înainte avea să fie lin.

Încă o dată elitele conservatoare au interpretat situaţia foarte greşit. Ce n-au reuşit să vadă era că, dincolo de faţada unităţii, se desfăşurau lupte feroce pentru putere, conflicte asupra domeniilor de competenţă şi rivalităţi îndârjite. Cum sistemul era într-un flux constant, poseda o dinamică internă fără de care s-ar fi atrofiat. Era impredictibil, anarhic şi individualist, prin faptul că deciziile erau luate de mici Führeri a căror putere nu recunoştea limite, reguli sau lege. Funcţionarii încercau să interpreteze voinţa lui Hitler, căci aceasta era cea mai înaltă lege şi secretul succesului. Rezultatul a fost o situaţie atât de haotică, încât în timpul războiului, cel mai apropiat asociat al lui Hitler, Martin Bormann, s-a plâns că dacă republica era prea strict limitată de reguli, situaţia era atât de dezordonată încât aproape că era disfuncţională. Un stat modern, extrem de complex, nu putea opera eficient prin încercări de a interpreta dorinţele unui individ, mai ales când acel individ devenea tot mai impredictibil pe măsură ce războiul se prelungea, iar dorinţele sale nu erau decât iluzii deşarte. Fără dubiu, Hitler era sursa întregii autorităţi şi arbitrul final, dar puterea sa neînfrânată nu se baza numai pe voinţa sa de putere, şi în mod cert nu pe planificare atentă, ci mai curând pe mişcările interioare ale sistemului şi pe disponibilitatea atât de

multor germani de a-i acorda lui Hitler întregul lor sprijin şi devoţiunea lor absolută.

DICTATURA NAŢIONAL-SOCIALISTĂ

În Germania, perioada dintre 1934 şi 1938 a părut a fi una de calm şi pace. Deşi regimul era autoritar, părea să se fi distanţat de activismul radical din „Anii de Luptă“. A acumulat o serie de succese răsunătoare în contul său, atât în plan intern, cât şi extern. A creat un stat asistenţial dezvoltat, iar sentimentul „comunităţii rasiale“ (*Volksgemeinschaft*) n-a fost doar un slogan gol de conţinut. În plus, nu numai în Germania era Hitler perceput drept un om al păcii care şi-a repus ţara la locul care i se cuvenea în lume.

Dincolo de aparenţe însă, situaţia era foarte diferită. Hitler construia sistematic bazele realizării planurilor sale de cucerire, expansiune şi purificare rasială. În principiu, mulţi dintre membrii armatei, ai administraţiei publice şi ai elitelor industriale, pentru a nu mai vorbi despre populaţie în general, erau de acord cu aceste obiective, dar se temeau de riscurile implicate. Întâi de toate, Hitler avea nevoie să-i aducă complet sub controlul său şi să-i supună voinţei sale înainte de a miza totul pe o singură carte. Avea să fie o victorie totală sau distrugerea totală – Hitler nu concepea nici o altă alternativă.

Deja în august 1934 dispunea de puterea absolută. Nici un organism sau persoană din stat nu putea să-l ţină în frâu sau să-l controleze. După eliminarea lui Ernst Röhm, dispunea de o autoritate neîngrădită asupra partidului, care-l urma orbeşte. Ca Führer, Hitler era figura copleşitoare care coagulase această mişcare ambiguă şi centrifugă. Propaganda excepţională a lui Goebbels l-a transformat într-o personalitate de dimensiuni mesianice, iar manifestaţiile desfăşurate după o coregrafie superbă au devenit ceremonii cvasireligioase. Asta nu s-ar fi putut realiza numai prin jocuri de lumini şi scamatorii, şi nici poporul german, care râvnea la un salvator în acel moment de cumpănă, n-ar fi fost liniştit în absenţa rezultatelor. Regimul a reuşit să rezolve problema şomajului, a stimulat economia şi a înregistrat o serie de succese politice în plan extern care i-au redus la tăcere pe majoritatea criticilor lui Hitler şi a reconciliat masele cu nenumăratele

tracasări ale vieţii cotidiene. Toate aceste succese numeroase îi erau atribuite lui Hitler personal, dar eşecurile erau puse pe seama lacheilor săi deplorabili.

Pentru o scurtă perioadă de început, a acţionat ca la carte, pe modelul lui Brüning şi Papen, însă a renunţat rapid la rutina guvernamentală prestabilită. În 1933, cabinetul s-a reunit de 72 de ori, în 1935 de 12 ori, iar în 1938, deloc, astfel că vasta sală destinată şedinţelor cabinetului din noua şi magnifica cancelarie a Reichului n-a fost folosită niciodată. La nici una dintre aceste şedinţe de cabinet nu s-a votat. Membrii cabinetului se întâlneau cu Hitler în particular, accesul la Persoana sa fiind controlat de asiduul şef al cancelariei, Hans Heinrich Lammers. Odată adoptată Legea Împuternicirii, metodele de lucru ale lui Hitler au devenit şi mai aleatorii. Când nu călătorea prin ţară ca să vorbească la manifestaţii, să pună piatra de temelie a unor construcţii sau să convoace şedinţe neaşteptate cu diverşi funcţionari, făcea vizite tot mai lungi la Berghof, citadela sa montană de la Berchtesgaden. Oficialii se agitau în jurul său, tânjind după atenţia sa. Rezultatele erau bineînţeles haotice. Deseori, câte un ministru îi obţinea sprijinul pentru legi care erau în contradicţie cu altele deja aprobate prin intermediul altui ministru. Toate aceste decizii îi consolidau poziţia de Führer, căci numai el putea reconcilia astfel de divergenţe inevitabile şi ordona implementarea legislaţiei, astfel încât să dea impresia unui anumit grad de ordine şi consistenţă.

Hitler a rezistat tuturor tentativelor de a da o oarecare metodă acestei groaznice ambiguităţi, care nu făcea decât să-i exaspereze pe birocraţii experimentaţi cu minţi metodice. Instrucţiunile sale erau adesea deliberat vagi, astfel că, în privinţa modului de execuţie, erau posibile numeroase interpretări diferite. Sau ezita până când unul dintre puternicii săi subalterni îşi asuma decizia de a acţiona. În mijlocul acestor situaţii încurcate, Gauleiterilor sau Reichsstatthalter-ilor ambiţioşi le rămânea destul spaţiu de a-şi croi propriile domenii peste care erau stăpâni absoluţi, fără să fie stânjeniţi de consideraţiuni legale sau de practici stabilite, dispunând de linii de comunicaţie directe cu Hitler. Cum în aceşti ani de început Hitler era puţin interesat de politicile interne, bărbaţii însetaţi de putere şi ingenioşi dispuneau de o largă libertate de manevră pentru a ocupa poziţii cu

autoritate și influență. Și erau aproape siguri de binecuvântarea Führerului. În Germania național-socialistă, nimic nu era mai de succes decât succesul.

Dorința de a avea un lider care să salveze Germania de tot răul era adânc înrădăcinată, atât ideologic, cât și psihologic. Iată-l pe împăratul Frederic I de Hohenstaufen, care, în chip de „Barbarossa“, era îngropat în munții Kyffhäuser și care era așteptat să apară din nou pentru a salva Germania la ceasul de cumpănă. Iată-i pe Parsifalii și Siegrifizii din operele lui Wagner, despre care Hitler mărturisea că le ținea la mare preț. Mai erau apoi spiritul ostășesc adânc inculcat din Brandenburg-Prusia și ideologia conducătorului propagată de mișcările de tineret, pe lângă dorința generală de a găsi un substitut al monarhiei ca reprezentare simbolică a națiunii. Dar Goebbels și mașinăria sa propagandistică au transformat admirația pentru realizările regimului într-un cult cvasireligios al Führerului. „Întregul popor“, proclama acesta, „îi este devotat, nu doar pentru că îl respectă, ci pentru că îl iubește adânc, din inimă, trăind sentimentul că îi aparține lui [Führerului]. Poporul e carne din carnea lui, sânge din sângele lui.“ Probabil numai cineva educat de iezuiți putea fi capabil de asemenea blasfemie. Puțini au reușit să reziste farmecelor unei asemenea figuri supraumane. Opozanții de odinioară i-au devenit devotați, dar chiar și aceia care au rămas critici cu greu reușeau să reziste atracției sale. Hitler însuși a cedat totalmente în fața mitului, astfel că această creatură meschină, crudă și fanatică s-a convins că era infailibilă și un instrument indispensabil al Providenței ce avea de împlinit o misiune istorică. Aceia care vorbesc chiar și azi de „fascinația“ fenomenului Hitler încă mai sunt sub vraja acestui megaloman abject.

În *Mein Kampf*, Hitler insista asupra importanței vitale a „credinței religioase“ și a „sacrificiului de sine“ pentru succesul oricărei mișcări politice. Mai târziu a definit național-socialismul drept „credință apodictică“ și „biserică“, afirmând că „noi nu suntem o mișcare. Suntem o religie“. În același timp îi ridiculiza pe adoratorii lui Wotan și pe Siegfrizii de fotoliu, cu runele și numele lor vechi germanice, care voiau să înlocuiască creștinismul cu o religie germanică. La scurt timp după ce a fost numit cancelar, Hitler declara: „Din acest moment, reclam infailibilitatea politică pentru mine și pentru succesorii mei la conducerea partidului. Sper ca lumea întreagă să se obișnuiască cu această pretenție, cum s-a obișnuit și

cu aceea a Tatălui sfânt.“ Goebbels accentua că național-socialismul nu ar fi nimic fără „convingerea absolută – fără credința necondiționată“. Albert Speer era complet de acord și spera să construiască o „catedrală seculară“ care să fie, „în esență, o sală de adorație“, căci „dacă ar fi lipsite de semnificația culturală, ideile lui Hitler n-ar avea nici un sens“.

Ca figură centrală a religiei național-socialiste, Hitler era deliberat ținut la distanță, până într-acolo încât adesea exista o oarecare confuzie între liderul pământean și Tatăl Ceresc. Acest fapt era accentuat de insistența de a i se adresa întotdeauna cu apelativul *Mein Führer*, de ritualul elaborat al congreselor partidului de la Nürnberg, în care acționa ca mare preot, și de comportamentul său public de burlac asexuat, fără viață privată, ale cărui energii erau devotate integral binelui suporterilor săi. Pentru Goebbels, Hitler a fost mai întâi „un apostol cu o misiune“, dar în 1938 scria: „Cred în el cum cred în Dumnezeu.“ Ambasadorul francez François Poncet vorbea despre „extazul aproape mistic, un fel de nebunie sfântă“ care punea stăpânire pe participanții la congresul anual de la Nürnberg al partidului. Acestea îi aminteau jurnalistului american William Shirer de ceremoniile extatice ale creștinilor tremurători[50], adăugând că aceste ceremonii cultuale „aveau ceva din misticismul și fervoarea religioasă a slujbei de Paște sau de Crăciun dintr-o catedrală gotică“. Național-socialismul, ca și bisericile, avea propriul calendar: la 30 ianuarie se sărbătorea ziua așa-numitei „acaparări a puterii“; în martie se serba o Zi de Comemorare a Eroilor; ziua de naștere a lui Hitler de la 20 aprilie era urmată de Ziua Națională a Muncii de la 1 Mai, care era și Ziua Mamei. Congresul partidului se organiza în septembrie, festivalul recoltei în octombrie, iar la 9 noiembrie, în „capitala mișcării“, la München, se sărbătorea aniversarea puciului de la München. Ca o concesie față de entuziaștii germanismului, se sărbătoreau și echinocțiile, însă într-o manieră mai curând discretă.

Încă din 1940, expertul în științe sociale emigrat Ernst Fraenkel descria această confuzie a centrelor de putere rivale din partid și din stat cu termenul „Stat dual“, iar un alt excepțional coleg al său, Franz Neumann, analiza modul cum aparatul de stat normativ s-a dizolvat treptat într-o „anarhie organizată“ cu o dinamică amorfă specifică. Dualismul nu însemna o distincție absolut clară între partid și stat, ci o întrepătrundere complexă a

domeniilor de competenţă, care a condus la radicalizarea crescândă atât a obiectivelor, cât şi a metodelor.

În interiorul structurii de putere a acestui stat policratic s-au produs schimbări substanţiale. În 1934, SS a triumfat asupra SA, începându-şi creşterea rapidă pentru a deveni stat în stat, subordonându-şi sistemul judiciar şi poliţia capriciilor sale. Walther Darré, deşi teribil de ineficient, a fost înălţat la statutul de ţar al alimentaţiei şi ministru al agriculturii cu puteri extinse. Frontul German al Muncii (Deutsche Arbeitsfront – DAF) s-a dezvoltat pe ruinele sindicatelor democratice, sub conducerea lui Robert Ley, un alcoolic cronic, iar în 1939 avea deja 25,3 milioane de membri. Aceasta îi conferea puteri imense lui Ley, pe care le-a folosit pentru a aborda chestiunile pregătirii profesionale, a problemelor sociale, a locuinţelor şi a activităţilor de timp liber. Altfel spus, imperiul său intersecta competenţele altor ministere. În mod asemănător, Fritz Todt era responsabil de construirea autostrăzilor şi i s-au acordat puteri depline care îi confereau capacitatea de a călca pe bătături o serie de alţi miniştri, cel mai important dintre ei fiind cel al transporturilor. Unul dintre aceştia era fondatorul organizaţiei Stahlhelm, Franz Seldte, un individ structural leneş care fusese numit ministru al muncii în 1933. Când Goebbels i-a sugerat lui Hitler că Ley ar trebui să-l înlocuiască pe Seldte pe motiv că, deşi cel dintâi era un beţivan cumplit, făcea totuşi treabă, Hitler a refuzat categoric, argumentând că Seldte putea fi eliminat oricând, pe când Ley se afla într-o poziţie de asemenea putere şi influenţă încât ar fi fost dificil să fie îndepărtat. Situaţia era cu atât mai absurdă cu cât, aşa cum indica Ernst Jünger, în condiţii normale, nici unul dintre aceşti magnaţi nu ar fi ajuns nici măcar asociaţi de rangul al doilea într-o firmă cât de cât serioasă.

Dar nimeni nu a acumulat mai multe funcţii decât inteligentul, jovialul, sadicul, morfinomanul Göring, dar care devenea tot mai alienat mintal. Era preşedinte al Reichstagului, ministru de interne al Prusiei, dar şi prim-ministru al cabinetului prusac. Era ministru fără portofoliu al Reichului, ministru al aviaţiei, ministru responsabil cu fondul de vânătoare şi cel silvic, comandant-şef al Luftwaffe şi comisar pentru materii prime şi comerţ internaţional. Când Hitler a hotărât să-şi continue planurile autarhice, în ciuda rezistenţei băncii centrale, a ministerului economiei şi a unor voci

influente din sectorul privat, l-a numit pe Göring șeful planului de patru ani. Ca atare, cel din urmă era practic dictator peste toate aspectele legate de economie.

Goebbels combina funcţia de ministru al propagandei cu aceea de Gauleiter al Berlinului. Bernard Rust, Gauleiter de Hanovra şi Braunschweig, era şi ministru al tehnologiei şi educaţiei, deşi îşi pierduse postul de profesor după ce o abuzase sexual pe una dintre elevele sale. În plus, suferea şi de un handicap mintal sever, urmare a unei răni la cap căpătate când luptase în război ca locotenent de infanterie. Rust şi Goebbels erau singurii Gauleiteri care erau simultan şi miniştri.

Heinrich Himmler era atât şef al SS, cât şi al poliţiei din întreaga Germanie. În octombrie 1939 a fost numit Comisar al Reichului pentru Învigorarea Rasei Germane. În această calitate, era responsabil cu deportarea şi uciderea brutală a evreilor şi polonezilor, şi cu repopularea zonelor din care fuseseră scoşi aceştia cu germani cu sânge pur. Acest nou departament ca „Instanţă superioară a Reichului“ nu se subordona legii şi a fost ţinută secretă faţă de administraţia publică regulată. Himmler a devenit ministru de interne în 1943. În anul următor, i s-a dat şi comanda armatei de rezervişti.

Dar erau şi din aceia care deţineau puteri extinse fără să ocupe funcţii de stat. Julius Streicher, sinistrul Gauleiter al Franconiei, se bucura de sprijinul absolut şi necondiţionat al lui Hitler, datorită antisemitismului său violent pornografic şi sadic. Baldo von Schirach, în calitate de şef al Tineretului Hitlerist (HJ) şi, mai târziu, de Lider al Tinerimii Reichului, era un alt personaj puternic, în ciuda numeroaselor zvonuri despre homosexualitatea sa şi a nesfârşitelor lupte cu Bernhard Rust.

Cum Hitler era obsedat de arhitectură, avea planuri megalomane de reconstrucţie a Berlinului. Când a considerat că planificarea acesteia nu mergea destul de repede, l-a numit Inspector General al Construcţiei Capitalei Reichului pe un tânăr şi ambiţios arhitect, Albert Speer, investindu-l cu puteri depline asupra construcţiilor şi traficului. În februarie 1942, după decesul lui Todt în urma unui accident aviatic, Speer a fost numit ministru al muniţiilor.

Ministerele tradiţionale şi-au continuat activitatea ca înainte, astfel încât

să se dea impresia că există normalitate în tot acest haos. Dar deja în 1937 partidul devenise un aparat gigantic, birocratizat, având 700.000 de angajați bine plătiți. În timpul războiului, acest aparat aproape că s-a triplat, căci „fazanii de aur“, cum erau porecliți sarcastic acești funcționari cu găitane aurii, au găsit metode ingenioase de a evita să moară eroic pentru Führer și patrie.

Chiar și funcționarii de partid de la cele mai de jos niveluri ierarhice aveau mijloacele de a face viața oamenilor de rând mizerabilă, și mulți dintre ei erau chiar încântați să o facă. Paznicii partidului (*Ortsgruppen*) erau obligați să elibereze certificate de bună purtare pentru funcționarii publici, pentru cei care solicitau asistență socială, dar și pentru studenți și ucenici. Nu se putea începe nici o afacere fără acordul partidului. În timpul războiului, partidul decidea care sunt muncitorii esențiali (*Unabkömmlichkeitsstellung*) și deci scutiți de serviciul militar. Șeful blocului de locuințe (*Blockleiter*) îi supraveghea atent pe colocatari și colecta cotizațiile membrilor pentru partid, pentru Ajutorul Social al Poporului Național-Socialist (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – NSV), dar și pentru „ajutoarele de iarnă“ (*Winterhilfswerk*). Aceste organizații caritabile naziste nu erau altceva decât un jaf organizat de stat, o mare parte din încasări fiind folosite pentru construirea magnificei vile din Berlin a lui Goebbels. Se mai colectau bani și prin „duminicile caserolelor“, ale căror încasări, obținute în schimbul unor prânzuri modeste de un singur fel, erau direcționate către ajutorarea „camarazilor de rasă“ aflați în nevoie. În timpul războiului, tot *Blockleiter*-ul distribuia cartelele pentru rații alimentare. Oportunitățile de hărțuire era nelimitate, așadar, iar reclamațiile despre acești minihitleri diabolici de la fundul găleții de zoaie naziste curgeau duium.

SS

Cea mai spectaculoasă schimbare de după 1934 a fost ascensiunea SS, care a devenit cea mai pură expresie a național-socialismului. Himmler și-a început construirea imperiului polițienesc în Bavaria, însă extinderea acestuia era blocată de Göring, care se afla la comanda poliției din Prusia.

Astfel a debutat o înverşunată rivalitate personală între cei doi bărbaţi, rivalitate cu puternice nuanţe ideologice. Göring concepea poliţia drept un organism al statului, însă Himmler voia să construiască o poliţie politică, complet eliberată de orice formă de control exterior şi cu totul devotată Führerului.

Heinrich Himmler era un lider necaracteristic al acestei noi ordini a supraoamenilor arieni ideologizaţi. Născut în 1900, Himmler era un ins sfrijit şi timid care, în ciuda atmosferei permisive a Republicii de la Weimar, nu şi-a pierdut virginitatea decât în 1928. În semn de recunoştinţă pentru acest gest de milă, s-a căsătorit imediat cu trista sa cocotă, retrăgându-se temporar din viaţa politică şi apucându-se de creşterea găinilor. Deşi n-a avut succes în această afacere, şi-a canalizat expertiza agricolă într-o obsesie pentru selecţie şi rase. Devoţiunea sa faţă de Hitler era necondiţionată.

SS (*Schutzstaffel* – Detaşamentul de Pază) a fost înfiinţat în 1923 sub un nume uşor diferit, iar în 1925 a fost reorganizat. În 1929, Himmler a preluat comanda celor 289 de membri SS şi a început munca de transformare a organizaţiei într-o unitate de elită. În 1931, a înfiinţat Serviciul de Securitate Naţional-Socialist (*Sicherheitsdienst* – SD), punându-l sub comanda neobositului şi rău-intenţionatului Reinhard Heydrich, un fanatic rasist de 25 de ani, destituit de curând din marină pentru comportament dezonorant. La puţin timp după alegerile din martie, a fost creată prima formaţiune militară, cunoscută sub titulatura de *SS-Leibstandarte* Adolf Hitler sub comanda lui Sepp Dietrich, un fost măcelar şi bodyguard de crâşmă, a cărui duritate nu era decât parţial mascată de un strat gros de jovialitate bavareză adăpată cu bere. După victoria SS-ului asupra SA, în 1934, s-au format primele unităţi ale *SS-Verfügungstruppe* (Trupele de Intervenţie), care mai târziu aveau să fie reorganizate în *Waffen-SS*, aripa militară. La 20 iunie 1934, SS a fost făcut singurul responsabil cu lagărele de concentrare, care erau păzite de *SS-Totenkopfverbände* (Unităţile Cap-de-Mort).

Până în primăvara lui 1934, Himmler preluase comanda forţelor de poliţie politică din toate statele germane, cu excepţia Prusiei. Göring, care îşi căuta un aliat în aceste interminabile lupte pentru putere care bântuiau al Treilea Reich, a decis să facă pace cu Himmler, astfel că în aprilie 1934 i-a

încredinţat controlul Gestapoului, poliţia secretă a Prusiei. Din acest moment, Himmler controla poliţia secretă din tot Reichul, iar la comanda acesteia l-a numit pe Heydrich. Acesta era acum atât şef al SD, cât şi al Gestapoului, altfel spus, al tuturor forţelor poliţieneşti secrete, şi de partid, şi de stat. În 1936, Gestapoul a devenit independent de orice control judiciar sau administrativ. Tot atunci Himmler a primit comanda tuturor forţelor regulate de poliţie din Germania, etalând pomposul titlu de *Reichsführer-SS* şi şef al poliţiei germane din Ministerul de Interne al Reichului.

Aşadar, în mod cu totul specific celui de-al Treilea Reich, Himmler era subordonat al ministrului de interne, în calitate de secretar de stat însărcinat cu poliţia, dar, ca şef al SS, era responsabil direct în faţa lui Hitler. Având acces imediat la Hitler, îşi permitea să-l ignore pe ministrul de interne, astfel că toate forţele de poliţie erau în afara oricărui control al statului. Himmler nu considera că era necesar să deţină măcar o funcţie în ministerul de interne.

Imediat după aceea Himmler a început reorganizarea atotcuprinzătorului său imperiu. Poliţia era împărţită în două secţiuni. Poliţia de Ordine (Ordnungspolizei), care se ocupa de infracţiunile mărunte, includea Siguranţa (Schutzpolizei) şi Jandarmeria. Comandantul acesteia era Kurt Daluege, un veteran al unităţilor paramilitare şi unul dintre primii membri ai partidului, un bărbat cu o inteligenţă atât de limitată, încât popular i se spunea „Dummi-Dummi“[51]. Heydrich a fost însărcinat cu Poliţia de Securitate (Sicherheitspolizei), alcătuită din Poliţia Politică (Politische Polizei), Poliţia de Investigaţii Criminale (Kripo) şi Poliţia de Frontieră (Grenzpolizei). În septembrie 1939, poliţia politică a partidului, Serviciul de Securitate (SD) a fost alipit la Sicherheitspolizei, formând Departamentul Central al Securităţii Reichului (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). Heydrich era hotărât să transforme SS în „trupele de asalt şi gardienii ideologici ai ideilor Führerului“. Misiunea acestuia era „de a supraveghea atent sănătatea politică a corpului politic [*Volkskörpers*], de a diagnostica rapid orice simptome de boală şi de a distruge imediat toate celulele maligne“. Himmler le-a spus oamenilor săi că trebuia să se oţelească pentru a face faţă „campaniei de anihilare a inamicilor subumani ai Germaniei din întreaga lume“, campanie care avea să fie dezlănţuită în curând.

RSHA condus de Heydrich era împărţit în numeroase diviziuni, având ca obiectiv combaterea inamicilor regimului şi a răuvoitorilor. Existau secţiuni care se ocupau de chestiuni precum comunismul, marxismul şi aliaţii acestuia, mişcările reacţionare, grupurile de opoziţie, legitimiştii, liberalismul, catolicismul şi protestantismul politice, sectele francmasonice, avorturile, homosexualitatea şi cercetarea rasială. Secţia IVB 4 avea responsabilitatea problemelor puse de „biserici, secte şi evrei politizaţi“. Şeful ei era *SS-Obersturmbannführer* (locotenent-colonel) Adolf Eichmann. Secţia IVC se ocupa de nefericiţii aflaţi în „custodie de protecţie“; secţia IVD, de muncitorii străini şi de străinii ostili; secţia VII, de „cercetările şi evaluările ideologice“. Încă din 1934, Heydrich îşi exprimase perfect clar intenţiile, anunţând că: „Obiectivul politicii noastre evreieşti [*Judenpolitik*] trebuie să fie emigrarea tuturor evreilor“, adăugând apoi pe un ton şi mai sinistru: „Antisemitismul zurbagiu trebuie respins. Nu se poate lupta împotriva şobolanilor cu revolvere, ci cu otravă şi gaze toxice.“

SS era deci o organizaţie totalitară destinată să protejeze *Volk*-ul german şi să îl descotorosească de toate elementele indezirabile, fie biologice, fie ideologice, făcându-l astfel pur, puternic şi sănătos. Heinrich Himmler, un mic birocrat fandosit, era un ghem de contradicţii. Era un criminal în masă lipsit de milă pe care-l tulburau vizitele la Auschwitz şi care a încercat să interzică vânătoarea pe motiv că era o cruzime faţă de animale. S-a folosit de toate tehnicile moderne pentru extirparea demonicelor lucrări ale subumanilor iudeo-bolşevici şi pentru a crea o distopie atavică, însă lumea modernă îi provoca anxietate şi frică. Voia să transforme SS într-un ordin mistic, care să trăiască în castele izolate, venerând zeităţi germanice antice, să renunţe la alcool şi tutun şi să adere la o dietă strict vegetariană.

Pentru a vâna şi distruge inamicii *Volk*-ului, regimul a subminat şi, în cele din urmă, a distrus domnia legii. Legea nu putea rămâne independentă într-un regim totalitar, fiind instrumentalizată pentru a-i servi scopurile. În fiecare stat au fost înfiinţate tribunale extraordinare, iar împotriva deciziilor lor nu se putea face apel. O serie de infracţiuni penale, precum „acţiuni contrare sentimentelor sănătoase ale *Volk*-ului“, erau deschise unei game largi de interpretări. Conceptul de domnie a legii a fost denunţat ca fiind „liberal“ şi a fost înlocuit cu concepte precum „voinţa Führerului e cea mai

înaltă lege“, sau „este lege ceea ce este bun pentru *Volk*“.

Prin legea Gestapoului din februarie 1936, cetăţenii individuali erau lăsaţi fără nici un fel de protecţie. Gestapoul putea defini ceea ce constituia o crimă politică, iar tribunalele nu aveau jurisdicţie asupra activităţilor sale. Dacă Gestapoul nu aproba sentinţa unei curţi, pur şi simplu aresta acuzatul şi îl arunca pe nefericit într-un lagăr de concentrare. Roland Freisler, secretar de stat în ministerul justiţiei şi mai apoi preşedinte al Curţii Populare, un fost comisar comunist sadic, ameninţa să dea pe mâna acestei „justiţii poliţieneşti“ pe orice judecător care dădea sentinţe uşoare. Legea a devenit şi mai draconică în timpul războiului, incluzând o mulţime de noi infracţiuni capitale, precum „a specula starea de război“.

PERSECUTAREA EVREILOR: A DOUA FAZĂ

Persecutarea evreilor constituie exemplul paradigmatic al nelegiuirii, fervorii religioase şi brutalităţii nemiloase ale tiraniei naziste. De asemenea, caracteristic pentru regim este că această persecutare era inclusă într-un proces de radicalizare graduală şi că s-a desfăşurat într-o manieră întru câtva aleatorie, căci diversele centre de putere din acest sistem policratic concurau unele cu altele. Însăşi noţiunea de „comunitate rasială“ este prin definiţie excluzivă, iar naziştii au vorbit de la bun început despre hotărârea lor de a distruge tot ceea ce era considerat „străin comunităţii“ (*Gemeinschaftsfremd*), pentru a accelera crearea unei rase pure, sănătoase şi superioare. Conceptul naţional-socialist de lege se întemeia pe voinţa Führerului şi pe „instinctele sănătoase ale *Volk*-ului“, astfel că toţi cei care erau în afara acestuia erau şi în afara legii. Deşi evreii erau priviţi drept cel mai mare pericol la adresa *Volk*-ului, şi alte grupuri au fost luate în colimator în vederea excluderii. Între acestea erau incluşi handicapaţii fizic şi mintal, pacienţii cu probleme psihiatrice, bărbaţii homosexuali, rromii, infractorii de drept comun, alcoolicii, dependenţii de droguri şi alţi „asociali“. Asta în ciuda faptului că majoritatea personalităţilor de frunte ale Germaniei naziste se încadrau în una sau mai multe dintre aceste categorii, poate cu excepţia aceleia de rromi. Aceştia din urmă erau condamnaţi din trei motive: erau consideraţi „asociali“, „inferiori“ şi „inacceptabili din

punct de vedere rasial“ (*Fremdrassig*). Goebbels declarase la Berlin că şi evreii erau „asociali“, dar era dificil să acuzi acest popor sinistru de puternic şi profund ameninţător de „inferioritate“. Lesbienele nu erau persecutate decât în Austria, unde, conform paragrafelor 129 şi 130 din Codul Penal, înclinaţiile lor erau condamnate drept „infracţiuni sexuale nefireşti“. Spre deosebire de evrei, homosexualii nu erau sistematic vânaţi şi ucişi. În al Treilea Reich, subcultura homosexuală era răspândită. În anii de început, mulţi homosexuali au fost atraşi de estetica accentuat homoerotică a mişcării. O serie de lideri naziști ar fi avut mari probleme dacă paragraful 175 al Codului Penal ar fi fost aplicat riguros.

Sterilizarea obligatorie a „bolnavilor ereditari“ a început în iulie 1933. S-au executat în total în jur de 360.000 de astfel de operaţii. Iniţial au fost vizaţi aceia care sufereau de tulburări precum schizofrenie, epilepsie, depresie maniacală şi „idioţie“, însă în scurt timp pentru selectarea pacienţilor acestor intervenţii s-au folosit mai mult criteriile sociale decât cele medicale. Infractorii comuni, alcoolicii, prostituatele şi vagabonzii erau şi ei sterilizaţi în cadrul acestui program extins de „igienă rasială“. Naziștii au decis mai întâi ce era „normal“, iar apoi au pornit distrugerea a tot ceea ce nu corespundea criteriilor lor, în încercarea disperată de a construi o nouă societate.

Julius Streicher şi-a intensificat campania antisemită din obscena sa publicaţie, *Der Stürmer*, care din vara lui 1934 era afişată la vedere în locuri publice în toată Germania. Streicher solicita ca evreilor să li se interzică drepturile civile, dar şi căsătoriile dintre evrei şi neevrei. Într-o serie de situaţii, ofiţerii stării civile au refuzat să permită astfel de căsătorii. Apelurile la tribunale împotriva unor astfel de acţiuni ilegale au fost majoritatea inutile.

În 1935, evreilor li s-a interzis să servească în forţele armate. Încercările de a crea o lege a naţionalităţii special pentru evrei au eşuat, pentru că nu exista un acord asupra modului de definire a identităţii evreieşti. Oare „cei pe jumătate evrei“, adică cu un singur părinte evreu, trebuiau trataţi la fel ca „evreii plini“, ai căror părinţi erau ambii evrei? Hitler a cerut clarificarea definiției, astfel încât să se poată iniția și alte discriminări împotriva evreilor și pentru a scoate în afara legii „căsătoriile mixte“. În 1935 s-a

înregistrat un reviriment al „antisemitismului zurbagiu“ ca urmare a nemulţumirilor din rândurile SA faţă de refuzul regimului de a continua revoluția național-socialistă. Astfel, reputația Germaniei în străinătate a fost pătată, ceea ce era contraproductiv din punct de vedere economic. În consecinţă, dezaprobarea acestor nelegiuiri era generală. Fapt și mai important, Hitler nu putea tolera insubordonarea acestei gloate disidente. Antisemitismul trebuia să fie un monopol al statului. În vederea acestui scop, funcţionarii ministerului de interne condus de Frick au început să lucreze febril în timpul congresului partidului de la Nürnberg, schițând „Legea pentru protejarea sângelui german și a onoarei germane“, cunoscută și cu numele de „Legile de la Nürnberg“.

Conform acestor legi, căsătoria și actele sexuale între evrei și neevrei erau considerate infracțiuni de drept penal. Evreilor le era interzis să angajeze femei neevreice ca servitoare domestice. Numai acei cetățeni germani care aveau „sânge german sau similar“ se bucurau de drepturi civile depline. Chestiunea spinoasă a definiției identității evreiești rămânea nerezolvată. După dezbateri îndelungi s-a hotărât că evreu era persoana care avea „trei bunici care, din punct de vedere rasial, fuseseră evrei plini“, evreul practicant cu numai doi bunici evrei sau cea care avea doi bunici evrei și era căsătorită cu un alt evreu. Aceia care nu aveau decât doi bunici evrei erau numiți „corcituri evreiești“, dar deocamdată își păstrau drepturile civile. Tot în 1935, „Legea pentru protejarea sănătății ereditare a poporului german“ făcea imposibil persoanelor cu boli ereditare să se căsătorească.

Deși naziștii insistau că evreii erau o rasă, erau totuși obligați să folosească criterii religioase pentru a decide cine era evreu și cine nu. O excepție grotescă și tragică s-a făcut în Crimeea, unde Otto Ohlendorf, un academician economist excepţional devenit criminal în masă, a ordonat unității Einsatzgruppe D, pe care o conducea, să ucidă 6.000 de tătari krimchak, căci experții rasiali i-au categorisit drept evrei. Karaimenii turcici însă, care practicau o formă heterodoxă de iudaism, au fost cruțați. Însă în acest bizar episod au fost și alți factori cu un rol important. Karaimenii luptaseră alături de albi în războiul civil, pe când tătarii krimchak îi sprijiniseră pe bolșevici.

Legile de la Nürnberg constituiau un oarecare compromis și nu i-a

mulţumit pe antisemiţii radicali din partid. Deşi naziştii insistau în continuare că evreii erau o rasă, definiţia identităţii evreieşti se baza integral pe afilierea religioasă. Hoardelor de cercetători rasiali şi frenologi trăsniţi nu le-a dat prin cap că nici nu putea exista altă definiţie.

Evreii erau deja excluși din administrația publică și din profesiile liberale, iar în 1938, 60% dintre firmele evreiești fuseseră deja confiscate. Comunitatea evreiască, altădată prosperă, era acum sărăcită și ținta nesfârșitelor șicane și umiliri. În aprilie 1938, evreii au fost siliți să-și declare integral bunurile. În iulie li s-au dat buletine de identitate speciale. În august, au fost siliți să adauge în fața propriilor nume prenumele Sarah sau Israel, iar pașapoartele lor au fost ștampilate cu litera „J“. Evreii germani și-au pierdut astfel identitatea individuală, fapt subliniat și mai mult de obiceiul nazist de a-i numi pe evrei „Evreul“ (*der Jude*). În noiembrie, copiilor evrei li s-a interzis să frecventeze școlile de stat.

Noul val de antisemitism radical din 1938 a fost puternic mai ales în Berlin, unde Goebbels a anunţat că în scurt timp capitala avea să fie „decontaminată de evrei“ (*Judenrein*). În faţa unei adunări de 300 de poliţişti a declarat că „nu legea e la ordinea zilei, ci hărţuirea“. În vară, sinagogile și magazinele evreilor au fost devalizate, contele Helldorf, șeful oribil de corupt al poliţiei, dovedindu-se cel mai cooperant cu gorilele naziste. Pe lângă faptul că le-a ordonat oamenilor săi să le facă viaţa evreilor berlinezi cât mai neplăcută cu putinţă, a şi adunat o avere imensă confiscând pașapoartele evreilor bogaţi şi revânzându-le aceloraşi oameni cu sume de până la 250.000 de mărci. Mai târziu însă a presimţit ameninţarea: s-a alăturat conspiratorilor din 20 iulie 1944, apoi a fost torturat şi spânzurat.

În acest moment, SD a decis să adopte politica „hărţuirii ordonate“ (*geordneter Schikanieren*). Această politică le interzicea evreilor să viziteze parcuri publice, teatre, cinematografe şi altele asemenea. Cu foarte puţine excepţii, evreilor li s-a interzis practicarea medicinii, avocaturii şi a altor profesiuni liberale. Aceasta crea o situaţie fără ieşire pentru naziști: pe de o parte ar fi vrut ca evreii să părăsească Germania, însă îi reduseseră la o asemenea stare de sărăcie, încât aceștia nu-și permiteau costul emigrării. Astfel, la fel ca în Austria, violenţa părea o alternativă atrăgătoare.

În 7 noiembrie 1938, Ernst von Rath, un diplomat de la ambasada germană din Paris, a fost asasinat de către un tânăr evreu polono-german pe nume Herschel Grynszpan. La prima vedere părea un act de răzbunare față de maltratarea brutală a părinților săi de către Gestapo; însă ambii bărbați erau homosexuali recunoscuți, iar Rath contractase gonoree anală de pe când fusese în China, astfel că e foarte posibil ca această crimă să fi avut și o altă dimensiune. Părinții lui Grynszpan se aflau printre cei 75.000 de evrei polonezi expulzați din Germania, cărora polonezii le-au refuzat imediat cetățenia. Foarte puțini au obținut dreptul de a pleca în America; majoritatea au fost internați în lagăre. Rath a murit în 9 noiembrie, de aniversarea puciului din München al lui Hitler, unde se reuniseră liderii partidului pentru serbările anuale. La ordinul lui Hitler, Goebbels a organizat o „expresie spontană a indignării populare“, iar Gauleiterul le-a dat mână liberă celor din SA pentru a desfășura un pogrom de dimensiuni naționale, numit eufemistic *Reichskristallnacht* (Noaptea de cristal). Goebbels a speculat nerăbdător această oportunitate, pentru a organiza această „acțiune spontană“, căci nu era prea bine văzut de Hitler ca urmare a unei tumultuoase afaceri amoroase cu starleta cehă Lida Baarová și a gestionării defectuoase a propagandei legate de criza Sudeților.

A fost o noapte a vieților zguduite și a speranțelor risipite, în care au fost uciși cu brutalitate în jur de o sută de evrei, mai multe sute de sinagogi au fost incendiate, iar nenumărate magazine, apartamente și case ale evreilor au fost jefuite. 30.000 de bărbați evrei au fost arestați și trimiși în lagăre de concentrare. În aceeași noapte, Himmler a vorbit în termeni apocaliptici despre războiul pe viață și pe moarte dintre germani și evrei. Majoritatea germanilor și-au întors privirile, deși îi dezaprobau pe scandalagiii din SA, care le aminteau de vremurile cumplite ale violențelor naziste. Și-au exprimat, întru câtva fățarnic, oroarea față de distrugerile materiale provocate. Unii dintre ei erau îngrijorați de reacțiile din străinătate. Prea puțini au ajutat victimele nefericite ale acestei odioase crime.

Cei 250.000 de evrei care rămăseseră în Germania au fost amendați cu 1 miliard de mărci pentru pagubele de 220 de milioane de mărci, produse de scandalagii SA, care pretindeau că au fost provocați. În plus, Göring a confiscat indemnizațiile tuturor creanțelor de asigurări. În sfârșit, toate

magazinele și afacerile evreiești care mai funcționau la acea dată au fost „arianizate“, altfel spus au fost confiscate de stat și vândute neevreilor la prețuri mult sub valoarea de piață. În întreg Reichul, evreilor li s-a interzis să frecventeze teatrele, cinematografele sau ștrandurile publice. Astfel, erau excluși din societatea germană, abia reușind să supraviețuiască.

Existau indicii că urma ceva și mai rău. Revista oficială a SS, *Schwarze Korps*, solicita „extincția“ și „anihilarea totală“ a acestei „rase parazitare“. În 12 noiembrie, Göring a declarat la o întâlnire cu înalții funcționari că, în eventualitatea unui război, Germania avea „să-și regleze mai întâi conturile cu evreii“. Astfel, 9 noiembrie 1938 marca sfârșitul fazei pogromurilor antisemite și începutul abordării birocratizate și sistematice a „soluției finale“. De aici înainte, naziștii au decis că „hărțuirea“ nu era suficientă; era nevoie de măsuri mult mai drastice.

Note

49. În urma Edictului de expulzare emis de monarhii spanioli Isabella I a Castiliei și Ferdinand II de Aragon la 31 martie 1492, evreii practicanți trebuiau să părăsească cele două regate până la 31 iulie a aceluiași an (*n. tr.*).

50. *Holy Rollers*, în original. Denumire parțial peiorativă dată credincioșilor unor curente protestante și metodiste care se consideră locuiți de Sfântul Duh în timpul ceremoniilor religioase (*n. tr.*).

51. De la germ. *Dumm*, cu sensul de nătâng, stupid (*n. tr.*).

CAPITOLUL 13
GERMANIA NAZISTĂ.
1933–1945

HITLER PROMISESE SĂ PUNĂ GERMANIA DIN NOU LA MUNCĂ ŞI S-A ŢINUT DE CUVÂNT. În mai puţin de patru ani, şomajul a fost practic eliminat. În unele sectoare se înregistra chiar o lipsă a forţei de muncă calificate. Hitler culegea roadele unor programe iniţiate de administraţiile Papen şi Schleicher, dar pe care naţional-socialiştii le-au continuat cu o energie şi hotărâre excepţionale. Planurile unei reţele de autostrăzi (*Autobahnen*) fuseseră deja schiţate, dar Hitler a pus acest program în fruntea priorităţilor. A investit 1,7 miliarde de mărci în construcţia de şosele, ceea ce nu asigura locuri de muncă decât pentru 38.000 de persoane. Regimul puncta o importantă victorie de propagandă, însă impactul asupra ratei şomajului a fost minim. Alte 1,3 miliarde de mărci au fost investite în locuinţe şi încă unul în construcţii guvernamentale. Înarmarea a fost însă aceea care consuma o parte tot mai mare a bugetului. În septembrie 1933, Erhard Milch, secretar de stat în ministerul aviaţiei şi primul director al Lufthansa (cunoscută atunci drept Deutsche Luft Hansa), a comandat 2.000 de avioane de luptă, aparate interzise prin Tratatul de la Versailles. Milch ocupa o poziţie întru câtva precară, căci tatăl său, şi probabil şi mama sa, erau evrei, dar era protejat de Göring, care se făcea ecoul fostului primar al Vienei, desăvârşitul antisemit Karl Lueger, care spunea: „Eu decid cine este

evreu!“ Armata a solicitat o creştere a contingentelor militare cu 300.000 de oameni până în 1937, de trei ori mai mult decât era permis prin tratat. Aceasta însemna că trebuia introdus serviciul militar. Obiectivul, pentru acelaşi an 1937, era ocuparea zonei demilitarizate a Renaniei. În octombrie, Hitler a retras Germania din Liga Națiunilor, dar şi din negocierile de dezarmare. În luna martie a anului următor, amiralul Raeder, comandantul suprem al marinei, a primit undă verde pentru iniţierea programului de construcţii navale, ce depăşea mult limitele stabilite prin tratat. Cheltuielile cu armamentul au crescut de la 720 de milioane de mărci în 1933 la 10,8 miliarde în 1937. În cei şase ani de pace, guvernul a cheltuit suma colosală de 90 de miliarde de mărci cu înarmarea. Acesta este sectorul care a furnizat sute de mii de locuri de muncă, care au ajutat la rezolvarea crizei şomajului.

Cheltuieli de asemenea anvergură nu puteau fi acoperite din venituri şi nici compensate prin introducerea în 1935 a serviciului obligatoriu de muncă de şase luni. Regimul a folosit iniţial aceleaşi metode ca şi Papen şi Schleicher, care au finanţat programe de inspiraţie keynesiană prin cambii. În mai 1933, patru mari companii, Krupp, Siemens, Gutehoffnungshütte şi Rheinmetall, şi-au unit resursele pentru a forma Asociaţia de Cercetări Metalurgice (Mefo), cu un capital de un miliard de mărci. Guvernul a plătit comenzile de armament prin bilete la ordin garantate de stat, cunoscute cu numele de polițele Mefo. Cum guvernul le-a decontat, polițele Mefo au circulat ca un fel de monedă. Însă nici una dintre aceste măsuri nu a rezolvat problema fundamentală pusă de concentrarea asupra producţiei de armament, ceea ce însemna scăderea exporturilor şi creşterea cererii de valută în vederea achiziţionării materiilor prime. În iunie 1934, Hjalmar Schacht, preşedintele Reichsbank, a făcut anunţul zguduitor că toate plăţile în valute străine urmau a fi suspendate. Ministrul economiei, Kurt Schmidt, care susţinea ortodoxia financiară şi recuperarea economică ghidată de marile afaceri şi bazată pe creşterea consumului, ceea ce ar fi însemnat sfârşitul programului ambiţios de reînarmare, a obiectat faţă de această decizie a inamicului său. Schmidt a fost chemat la Bayreuth, unde Hitler asista la festivalul Wagner. S-a anunţat demiterea sa. În locul său a fost numit Schacht.

Exporturile germane, care între 1932 şi 1934 au scăzut cu 40%, au fost

afectate şi de alţi factori. Protecţionismul era generalizat în toată lumea, în efortul nechibzuit de a depăşi criza economică. Apoi, în special în Statele Unite, a existat o reacţie puternică împotriva revoltătoarelor măsuri antisemite din Germania, mai ales a boicotului firmelor evreieşti, început în aprilie 1933. Moratoriul pe amortizarea datoriilor străine pe termen lung, anunţat în iunie 1933, l-a făcut pe preşedintele Roosevelt să-l numească „nemernic“ pe Schacht. Acesta era hotărât să menţină marca supraevaluată, atât timp cât persista povara grea a datoriilor. Hitler, care credea că devalorizarea mărcii ar fi declanşat inflaţia, i-a acordat tot sprijinul său. Țările străine au răspuns la diplomația agresivă a datoriilor germane compensând prin acorduri destinate să constituie contramăsuri.

Schacht, „vrăjitorul financiar“, a iniţiat o devalorizare de facto a mărcii, grosolan supraevaluate, prin subvenţionarea exportatorilor. Aceştia puteau cumpăra obligaţiuni germane de 100 de dolari la New York, unde valorau 50 de dolari, pe care le puteau vinde apoi către Reichsbank la paritate. Exporturile au fost subvenţionate şi printr-un impozit pe cifra de afaceri în industrie, care a afectat serios profiturile. Dar acestea nu erau decât măsuri temporare. Era nevoie de o restructurare fundamentală a economiei. Astfel a rezultat Noul Plan din septembrie 1934, propus de Schacht, menit să echilibreze balanţa de plăţi prin alte subvenţionări ale exporturilor, prin mărirea taxelor industriale şi prin reducerea importurilor. Era un număr de echilibristică extraordinar, care nu era posibil decât datorită îmbunătăţirii comerţului mondial şi abilităţilor administrative de excepţie. Rezervele de care dispunea Reichsbank rareori asigurau acoperirea unor valori mai mari decât cuantumul unei săptămâni de importuri. Azi, FMI consideră că o acoperire pentru o perioadă mai mică de şase luni este imprudentă.

Formula magică era „autarhia“. Schacht i-a tăiat elanul lui Darré, al cărui minister controla peste 25% din PIB, introducând controlul ratei de schimb şi al preţurilor din agricultură. Darré a răspuns argumentând neconvingător că Schacht era agentul francmasonilor şi susţinea, făcându-se ecoul ideilor lui Hitler, că singura soluţie fezabilă pentru criza din agricultură şi pentru problema autonomiei era cucerirea estului. Sistemul lui Schacht, care reprezenta un dumping subvenţionat de stat în vederea obţinerii valutei străine, avea evident limite severe. Încă din 1935, Schacht şi-a dat seama că

programul de reînarmare scăpa de sub control şi că avea să ducă la presiuni inflaţioniste periculoase. Evident, soluţia era devalorizarea, ceea ce ar fi însemnat sfârşitul programului de reînarmare, lucru complet inacceptabil pentru Hitler.

Deşi se poate spune că naziştii rezolvaseră problema şomajului, condiţia clasei muncitoare era în continuare mizeră. Un raport din septembrie 1935 arăta că aproape jumătate dintre muncitorii germani câştigau mai puţin de 18 mărci săptămânal, cuantum aflat sub nivelul de sărăcie. Standardul de viaţă, în întreaga ţară, încă mai era sub cel din 1928. Preţurile alimentelor creşteau rapid, punând o presiune şi mai mare pe familiile cu venituri mici.

Concentrarea economiei pe reînarmare a făcut ca planul lui Schacht să nu reuşească să compenseze lipsa acută de valută străină, astfel că materiile prime erau dificil de procurat. Noul Plan introdusese un control strict al monedei, însă n-a reuşit decât în foarte mică măsură să oprească secătuirea constantă a rezervelor bancare. Planul de Patru Ani din 1936, conceput pentru depăşirea acestor probleme, punea economia sub controlul strict al guvernului, având ca obiectiv constituirea unui nivel cât mai mare de autonomie. Se produceau în cantităţi mari cauciuc sintetic şi înlocuitori de combustibili, iar zăcămintele domestice erau exploatate în tentativa de a diminua dependenţa de furnizorii străini. S-au făcut investiţii enorme în producerea petrolului sintetic, obţinut prin hidrogenarea lignitului la uzinele IG Farben din localitatea Leuna. Compania, care nu reuşise să concureze cu excedentul de petrol derivat din scăderea rapidă a preţurilor ţiţeiului, a obţinut astfel profituri excepţionale. Dar şi producerea cauciucului sintetic (Buna) de IG Farben a fost puternic subvenţionată. În 1936, s-au produs o mie de tone, în 1939, 22.000, iar în 1943 se ajunsese la o producţie de 120.000 de tone. Noul Plan avea la dispoziţie o birocraţie enormă, ce impunea controale riguroase ale preţurilor şi organiza carteluri obligatorii. Profiturile industriale au crescut substanţial. Dar, în loc să fie transferate ca dividende acţionarilor, cel mai adesea acestea se acumulau. Încă o dată, partidul a preluat cârma, Göring dictând practic cursul urmat de economie. Doi Gauleiteri, Walter Köhler şi Adolf Wagner, au fost numiţi responsabili de alocarea materiilor prime şi, respectiv, de stabilirea preţurilor. Ofiţeri superiori din Luftwaffe, condusă de Göring, aveau în sarcină petrolul şi

energia. Lui Carl Krauch de la IG Farben i s-au acordat puteri depline asupra industriei chimice. Acesta a reuşit să o menţină în mod ferm în proprietate privată. Hjalmar Schacht, considerând că această abordare a problemelor economice ale Germaniei era dezastruoasă, a renunţat să mai fie ministru al economiei în 1937. Doi ani mai târziu a plecat şi de la Reichsbank.

Aşa cum a prevăzut Schacht, programul autarhiei economice a fost un eşec costisitor. Capitaluri enorme au fost investite în uzinele Buna şi Leuna de lângă Halle. Oţelăriile Reichswerke „Hermann Göring“ de la Salzgitter erau cele mai mari din lume. Dar Germania încă mai era dependentă, în mare măsură, de furniturile de cauciuc, petrol şi minereuri din străinătate. Minereul de fier german era de calitate foarte slabă, extragerea şi topirea sa fiind extrem de costisitoare, astfel că jumătate din necesarul de minereu de fier încă mai trebuia importat. Germania era dependentă şi de importurile de mangan, crom şi wolfram. Şi nu era nici pe departe autonomă în privinţa produselor alimentare.

În 1938, au ajuns la scadenţă polițe Mefo în valoare de milioane de mărci, iar pentru a le răscumpăra guvernul a recurs la metode extrem de dubioase. În schimbul plăţilor, s-au acordat scutiri de taxe, băncile au fost silite să cumpere obligaţiuni de stat, iar guvernul a băgat mâna în conturile de economii şi în companiile de asigurări. În 1937, banca centrală nu mai putea controla volumul banilor aflaţi în circulaţie, astfel că guvernul a recurs la tiparniţa de bani pentru a acoperi lipsa de lichidităţi. S-a obţinut o oarecare relaxare prin confiscarea aurului şi rezervelor valutare ale Austriei, dar nu a fost decât temporară. La scurt timp după *Anschluss*, Hitler, dându-şi seama că pe termen lung nu putea câştiga cursa înarmării împotriva Marii Britanii, Franţei, Statelor Unite şi, posibil, a Uniunii Sovietice, a ordonat Wehrmachtului să fie gata de război în 1939.

SOCIETATEA GERMANĂ ÎN AL TREILEA REICH

Deşi influenţa regimului asupra societăţii germane a fost atât de mare încât ar putea fi etichetată drept revoluţionară, la prima vedere această transformare abia dacă a fost observată. Multe erau ca înainte. Din exterior,

sistemul economic părea, în esenţă, neschimbat. Acei naţional-socialişti care revendicaseră măsuri anticapitaliste extinse fuseseră reduşi la tăcere, trebuind să se mulţumească cu distrugerea „capitalismului evreiesc“. Elitele burgheze din afaceri şi din profesiunile liberale se racolau în continuare chiar din propriile rânduri. Cu toate acestea, apăruseră o serie de noi oportunităţi de avansare prin vasta reţea a organizaţiilor de partid, prin birocraţia hipertrofică şi forţele armate în expansiune rapidă, criteriile de selecţie în toate aceste structuri fiind drastic modificate. Barierele de clasă, deja ceva mai flexibile încă din perioada de pace, au fost reduse semnificativ în timpul războiului.

Aristocraţia, chiar dacă în marea majoritate servea cu loialitate regimul, multe nume faimoase fiind atrase de SS, era disprețuită de radicalii din partid ca fiind rămăşiţele degenerate ale trecutului decadent. După tentativa de asasinat împotriva lui Hitler din 20 iulie 1940, în care fuseseră implicaţi câţiva aristocraţi, au fost condamnate la moarte 5.000 de persoane, un procent mare dintre acestea fiind aristocraţi. Hitler a promis că, după încheierea războiului, avea „să se descotorosească fără milă“ de aristocraţie. Aristocraţii au beneficiat astfel de un alibi în Republica Federală, în care, prezentându-se drept antinazişti neclintiţi şi suporteri sinceri ai tentativei de asasinat a contelui Claus von Stauffenberg, au putut să-şi recâştige parţial prestigiul pierdut.

Clasa mijlocie a fost şi ea afectată, în principal sutele de mii de evrei germani. În primul rând, şi-au pierdut locurile de muncă. Aceia care nu au avut norocul de a emigra au suferit discriminări şi umilinţe fără margini. Până la urmă, au fost ucişi. Împotriva acestor crime odioase abia dacă s-au auzit murmure de protest. Ba dimpotrivă, părerea generală era că ele constituiau o corecţie necesară împotriva membrilor unei rase îngâmfate care săriseră peste rând, făcându-şi drum spre poziţii în care nu-şi aveau locul. Dispariţiile partenerilor de afaceri, profesorilor, avocaţilor sau doctorilor evrei deschideau oportunităţi bine-venite pentru absolvenţii arieni ambiţioşi. De asemenea, când social-democraţii burghezi au fost concediaţi, mulţi dintre ei fiind trimişi în lagărele de concentrare sau siliţi să emigreze, reacţia a fost o ridicare din umeri. Burghezia consimţea astfel la sfârşitul domniei legii – fundamentul esenţial al societăţii burgheze –, judecătorii şi

procurorii cedând ruşinos expresiilor „sentimentelor rasiale sănătoase“ fanatice şi totalitare. Un număr mic de burghezi s-au izolat de gloata brună printr-un dispreţ snob, însă vasta lor majoritate a adoptat cu entuziasm noua ideologie, chiar dacă, cel puţin în teorie, aceasta era o ameninţare la adresa statutului lor, a proprietăţilor lor şi a preferinţelor educaţionale şi culturale. Piaţa, anterior o arenă liberă pentru acţiunea individuală, a devenit tot mai controlată de stat. Membrii *Bildungsbürgertum* au fost nevoiţi să accepte „studiile rasiale“ pseudoştiinţifice, căci istoria şi ştiinţele sociale se întemeiau pe criterii rasiale, ca şi studiul literaturii, artei şi muzicii. Printre cele mai recente absurdităţi se numărau „fizica germană“, care pretindea că teoria relativităţii era o escrocherie evreiască, şi „matematica germană“, care respingea teoria mulţimilor a lui Georg Cantor drept „formalism evreiesc“. Marii industriaşi rămâneau la putere, însă trebuiau să satisfacă cererile necontenite ale programului de reînarmare şi să facă faţă competiţiei conglomeratelor naţionalizate, de exemplu a Uzinelor „Hermann Göring“.

Această imixtiune iritantă în piaţa liberă era compensată în mare parte prin faptul că elitele de afaceri vârau în propriul buzunar un procent disproporţionat de mare din avuţia creată prin politicile reflaţioniste ale naziştilor. Deşi în 1939 salariile muncitorilor încă nu ajunseseră la nivelul din 1928, PIB-ul crescuse cu 27%, iar veniturile reale ale antreprenorilor au crescut cu uluitorul procent de 120%. Eşaloanele superioare ale managementului încă se racolau exclusivist din propriile rânduri: 86% dintre directori aveau diplome universitare, iar 68%, doctorate; doar 10% îşi începuseră cariera de la nivelul atelierelor uzinei. 53% dintre managerii de vârf erau fii de antreprenori şi foarte puţini erau recrutaţi din rândurile clasei muncitoare. Aproape toţi erau foarte mulţumiţi de noul regim.

Şi aveau motive întemeiate să fie. Social-democraţii şi comuniştii fuseseră interzişi, sindicatele distruse şi înlocuite de „organizaţii de fabrică“ (NSBO) slugarnice. Procentul obţinut de forţa de muncă din venitul naţional era în scădere, în timp ce veniturile reale ale celor din poziţii de conducere erau în creştere. Idealul wilhelmin al antreprenorului „stăpân în propria casă“ a fost perpetuat de ideologia naţional-socialistă a „şefului de uzină“ (*Betriebsführer*). Industria de armament oferea, pe lângă

perspectivele unor profituri frumoase, oportunităţi de cercetare şi dezvoltare subvenţionate. Jaful produs prin „arianizare“, altfel spus prin confiscarea şi redistribuirea la cele mai mici preţuri a proprietăţilor evreieşti, era foarte apreciat. Abia în 1942, când Albert Speer a fost numit ministru al armamentului, a început regimul să plaseze membri de partid în consiliile directoriale şi, prin urmare, să influenţeze luarea deciziilor. Singurul industriaş neevreu care s-a pus rău cu regimul a fost Fritz Thyssen, unul dintre primii suporteri ai regimului, care a început să se răzgândească, cumpănind la violenta eradicare a criticilor de la dreapta partidului, la hărţuirea Bisericii Catolice, la pogromul din 9 noiembrie 1938 şi, mai presus de toate, la decizia lui Hitler de a începe războiul. S-a autoexilat în Elveţia, dar spre sfârşitul anului 1940 a fost predat Gestapoului de către francezi, fiind închis pentru tot restul războiului în diverse lagăre de concentrare. Imperiul său industrial a fost absorbit de Uzinele „Hermann Göring“.

Membrii *Bildungsbürgertum* s-au descurcat mai puţin bine. Cei 28.000 de funcţionari publici cu studii universitare din eşaloanele superioare ale birocraţiei şi-au pierdut statutul. Mulţi dintre ei au fost înlocuiţi de oameni noi din policraţia naţional-socialistă. Cei care au rămas în funcţie au fost siliţi să se conformeze liniei de partid. Cu foarte puţine excepţii, în eşaloanele cele mai de sus, funcţionarii publici erau foarte prost plătiţi, iar salariile lor n-au mai atins niciodată nivelul din 1928. Şi-au pierdut mare parte din competenţa de a aplica legi, fiind reduşi la statutul de executanţi umili ai voinţei Führerului. Imperiul SS a format o elită cu totul nouă, însă corpul său de ofiţeri provenea preponderent tot din rândurile clasei mijlocii. O treime dintre aceştia aveau diplome universitare şi numai 7,4% provenind din clasa muncitoare. 15% dintre profesorii şi lectorii universitari, inclusiv 24 de laureaţi ai Premiului Nobel, şi-au pierdut poziţiile, fie pentru că erau evrei, fie din motive politice. Cei rămaşi în funcţii fie s-au supus regimului, fie l-au sprijinit cu entuziasm. Mulţi s-au specializat în noile pseudodiscipline, precum „istoria rasială“, „studiile estice“, „fizica germană“, „problema evreiască“, „biologia rasială“ şi „sociologia germană“.

Distincţiile de clasă se reflectau în disparităţile semnificative dintre

venituri. Dacă în timpul celui de-al Treilea Reich salariul mediu anual al unui muncitor era de 1.375 de mărci, un doctor câştiga în medie 12.500 de mărci, un avocat 10.850, iar un funcţionar 2.727 de mărci. Cifrele comparative pentru Germania anului 2006 sunt: un muncitor în construcţii 25.792 de euro, un doctor, 75.892 de euro, un avocat, 82.135, iar personalul de birou calificat, 41.138 de euro.

E realmente remarcabil că, având beneficiul privirii retrospective, putem vedea cum o societate care a fost sfâşiată, a trecut printr-o schimbare revoluţionară a atitudinilor şi convingerilor şi a fost complet distrusă, a putut renaşte, cel puţin parţial, ca o democraţie sănătoasă cu o structură socială intactă, energia pe care au dezlănţuit-o naziştii fiind în prezent direcţionată spre obiective pozitive. Dar acest lucru a fost posibil în principal din cauza a doi factori. Întâi, al Treilea Reich nu a durat decât doisprezece ani, dintre care şase în condiţiile extreme şi excepţionale ale războiului total. În al doilea rând, structurile sociale adânc întipărite nu se pot schimba radical într-un interval de timp atât de scurt. Ele pot fi supuse unor presiuni, pot fi sucite şi răsucite, însă odată ce presiunea revoluţionară este eliminată, ele se reaşază la locul lor. Poate că plăcile tectonice ale ceea ce numim *longue durée* au zvâcnit nițel, însă s-au liniştit în scurt timp.

MUNCITORII

Intenţia clamată a regimului era de a produce atât arme, cât şi unt, însă armamentul avea întâietate faţă de bunurile de consum. În vara lui 1935, producţia industrială şi numărul celor ocupaţi în muncă ajunseseră din nou la nivelurile din 1928, astfel că nu mai era nevoie de măsuri de stimulare economică. Problemele care hărţuiau economia erau acum aproape exclusiv cauzate de excesivele cheltuieli ale guvernului cu înarmarea. Astfel că, în ciuda remarcabilei redresări economice, între 1933 şi 1939 viaţa a rămas foarte austeră. În 1938, consumul de carne era încă sub nivelul din 1929 şi în plus exista o penurie a bunurilor de consum de calitate. Germanul mediu era fericit că are un loc de muncă, însă nemulţumirile legate de penuria de alimente şi de lipsa alternativelor mai bune pentru viaţă se înmulţeau. Salariile industriale nu au ajuns la nivelul anului 1928 decât în 1941, în

mare parte din cauza programului de muncă prelungit, şi nu pentru că ar fi crescut salariile de bază. În vara anului 1933, ministerul muncii a numit „curatori ai muncii“ care să stabilească salariile, contractele şi condiţiile de muncă. Cum aceşti funcţionari erau majoritar recrutaţi dintre manageri, ei s-au ocupat în primul rând de apărarea intereselor angajatorilor, şi nu ale angajaţilor.

Robert Ley a fost obligat să epureze Frontul German al Muncii (DAF) de toţi aceia care sperau să creeze sindicate naţional-socialiste şi s-a concentrat asupra programelor educaţionale şi a activităţilor din timpul liber, organizate prin intermediul „Putere prin bucurie“ (Kraft durch Freude – KdF). Această imensă organizaţie, înfiinţată în noiembrie 1933, oferea cursuri de educaţie continuă, spectacole de teatru, concerte, practicarea sporturilor, vacanţe în ţară şi străinătate şi chiar croaziere.

Astfel, DAF a devenit complet docilă, iar muncitorii nu au mai avut nici un cuvânt de spus în administrarea întreprinderilor. În noiembrie 1933, Gustav Krupp a acceptat includerea oamenilor de afaceri în DAF. Anul următor, DAF a fost reorganizat pe patru „stâlpi“: muncitorii, funcţionarii, industriaşii şi micii afacerişti. Organizaţia dispunea de un personal cu normă întreagă de 40.000 de persoane, la care se adăugau 1,3 milioane de voluntari; pentru acoperirea costurilor, se percepea o taxă de 1,5% din salariile muncitorilor. În 1935, s-a aplicat „principiul conducerii“ (*Führerprinzip*) la întreaga lume a afacerilor. „Führerul uzinei“ domnea în mod absolut peste „comunitatea uzinei“. Când membri ai diverselor consilii de fabrică s-au plâns de tăgăduirea tuturor drepturilor muncitorilor, membrii consiliilor nu au mai fost aleşi, ci numiţi de către curatori. Muncitorilor li s-au emis „cărţi de muncă“, ceea ce le reducea drastic libertatea de mişcare de la un loc de muncă la altul. Toate concesiile făcute forţei de muncă în timpul Republicii de la Weimar au fost revocate.

Muncitorii dispuneau de locuri de muncă cu normă întreagă şi erau în parte amorţiţi de repetarea la nesfârşit a mantrei „munca înnobilează“. Concediile plătite au fost mărite de la trei zile pe an la şase, ba chiar la 12 sau 15 în multe cazuri. Serviciile sociale, mai ales pentru mame şi copii, au fost mult îmbunătăţite. DAF se asigura că la locul de muncă erau amenajate cantine, toalete şi săli de duş adecvate, că era disponibilă asistenţa medicală

şi că muncitorii aveau acces la terenuri de sport. Până în 1939, 10,3 milioane de persoane beneficiaseră de vacanţe lungi sponsorizate de KdF, iar alte 54,6 milioane de sejururi mai scurte.

În ce priveşte partea negativă a situaţiei, salariile nu mai erau stabilite prin negocieri colective, ci de către conducătorii locului de muncă, care interpretau ierarhiile de salarizare stabilite de curatori. Muncitorii nu mai dispuneau de sindicate sau de partide politice care să le protejeze interesele, dar DAF a câştigat treptat încrederea majorităţii lor îngrijindu-se de ameliorarea reală a condiţiilor şi utilităţilor de la locul de muncă. Ceea ce nu este chiar remarcabil. Înainte de 1933, muncitorii se îngrămădiseră să se înscrie în NSDAP. SPD a pierdut constant sprijinul clasei muncitoare, iar KPD era în principal partidul şomerilor. Chiar şi înainte ca naziştii să ajungă la putere, erau considerabil mai mulţi muncitori în NSBO-urile naziste decât în organizaţiile comuniste din uzine, iar numărul membrilor din celulele naziste s-a dublat în februarie 1933. Muncitorii germani erau extrem de mândri de împlinirile regimului, atât în plan intern, cât şi în plan extern. Deşi salariile erau încă scăzute, şomajul fusese practic eliminat, exista o siguranţă a locului de muncă, iar serviciile sociale fuseseră mult îmbunătăţite. Când Wehrmachtul a mărşăluit victorios pe străzile Parisului, în iunie 1940, Hitler a revizuit triumfător decizia din 1918 prin care Franţa învinsese Germania. Dacă nu erau direct afectaţi, n-a existat practic nici o obiecţie faţă de „nimicirea“ handicapaţilor şi asocialilor sau faţă de sterilizarea şi castrarea purtătorilor unor boli ereditare. De fapt, mulţi au considerat că aceasta era o realizare pozitivă şi de mult aşteptată. Foarte puţini s-au îngrijorat de soarta evreilor germani.

Hitler, Goebbels, Göring şi Ley îl ridicau neobosit în slăvi pe muncitorul german. Fără îndoială, aceasta era o ipocrizie totală, însă era la antipodul atitudinii ostile faţă de muncitorime manifestată de imperiul wilhelmin şi de Republica de la Weimar. Mulţi muncitori au fost încurajaţi şi flataţi de atenţia ce li se acorda, ceea ce le-a sporit şi mai mult stima de sine, deja întărită de mai multele oportunităţi oferite prin modernizarea industriei, care a dus şi la creşterea disparităţilor dintre venituri. Mai mult, muncitorii germani puteau să privească de sus la vasta armată de prizonieri de război, la muncitorii străini şi la sclavii care trăiau cu toţii în diverse grade de

lipsuri şi mizerie, ceea ce confirma stereotipurile rasiale brutale ale naziştilor. Aceşti nefericiţi de la fundul grămezii formau o clasă nouă de opt milioane de subproletari.

S-a făcut adesea mare caz de numărul uluitor de mare de proteste şi de opriri ale lucrului din timpul păcii, dar acestea n-au fost decât scurte întreruperi, de obicei cauzate de muncitorii necalificaţi, care se plângeau de salariile mici, sau că fuseseră siliţi să trăiască în barăci cât timp munciseră la amplasamentele defensive ale Zidului Vestic. Nu erau proteste împotriva sistemului organizate, cu conştiinţă de clasă. Orice astfel de activităţi ar fi fost imediat strivite. Încălcările disciplinare erau aspru pedepsite: un an de închisoare pentru refuzul de a munci peste program; doi ani dacă lipseai de două ori de la muncă; trei pentru nepunctualitate frecventă. Împotriva ordonanţelor din iunie 1938 şi februarie 1939, prin care economia era pusă pe picior de război şi se eliminau ultimele rămăşiţe ale libertăţii de mişcare, s-a protestat prin încetiniri bine orchestrate ale ritmului de muncă. Îngheţarea salariilor, suspendarea plăţii orelor de muncă peste program şi scăderea concediilor prin decretul din 4 septembrie 1939 au provocat o nemulţumire atât de generală, încât au generat o îngrijorare autentică în rândurile Partidului Nazist. După victoria asupra Franţei, aceste măsuri au fost abrogate, iar salariile reale au crescut cu până la 23%. Hitler era absolut hotărât să evite o repetare a tulburărilor sociale din 1917–1918, pe care le considera cauza esenţială a înfrângerii Germaniei. Soţiilor soldaţilor li s-au dat alocaţii foarte generoase. Până la sfârşitul anului 1944, bunurile de consum erau larg disponibile, iar proviziile de alimente chiar generoase.

Naziştii au distrus vechiul mediu muncitoresc şi au încurajat iniţiativa individuală prin intermediul muncii plătite la bucată, a bonusurilor speciale, a diferenţelor mari între treptele de salarizare şi a competiţiilor naţionale de meserii şi meşteşuguri, înlocuind astfel o clasă muncitoare relativ omogenă – proletariatul – cu muncitorii interesaţi de performanţe şi consum, care urmau să-şi realizeze întregul potenţial abia în Republica Federală.

ŢĂRĂNIMEA

Deşi intervenţiile naziştilor în industrie au fost substanţiale, eforturile lor în

această direcție pălesc în comparație cu tentativele de restructurare a agriculturii. Țăranii germani au fost declarați sursa nepătată de sânge arian. Drept urmare, trebuiau protejați de exigențele economiei capitaliste de piață și privilegiați ca o aristocrație de rasă în cadrul Corporației Naționale a Producătorilor de Alimente (Nährstand der Nation, sau Reichsnährstand). Această viziune absurd de romantică și utopică i-a atras inițial pe țăranii care s-au simțit abandonați de Republica de la Weimar și care se aflaseră printre suporterii cei mai entuziaști ai ascensiunii la putere a lui Hitler. Țărănimea era preferata propagandiștilor naziști, „miezul biologic“ al viitoarei măreții a Germaniei, unde „sângele și pământul“ însemnau același lucru. Fermecați de aceste flatări, s-au alăturat masiv cauzei naziste; însă odată ce Hitler a ajuns la putere, au fost tratați în cam același mod ca muncitorii industriali.

Hitler avea prea puțină simpatie pentru balivernele rasiste debitate de Himmler și Darré, dar voia ca Germania să fie complet autosuficientă, astfel încât într-un război viitor să nu se mai repete îngrozitoarea foamete din timpul Primului Război Mondial. Această sarcină i-a fost inițial încredințată lui Darré, un om cu abilități modeste, căruia în mai 1933 i se dădea pomposul titlu de Lider al Țăranilor Reichului (*Reichsbauernführer*). Luna următoare a fost numit ministru al alimentației. Acest cumul de funcții de partid, de stat și profesionale l-au făcut inițial al doilea om după Göring în privința puterii acumulate.

Gleichschaltung a avut ca rezultat intrarea celor 17 milioane de țărani germani în Corporația Națională a Producătorilor de Alimente, care controla riguros prețurile, nivelul producției și vânzarea tuturor produselor agricole. Corporația era un vast aparat birocratic cu „lideri ai fermierilor“ (*Bauernführer*), autocrați ce operau până la cel mai de jos nivel al satului. Acești funcționari plini de importanță au intrat în conflict cu funcționarii locali ai partidului nazist, care își apărau neliniștiți domeniile de responsabilitate de orice intruziuni. Corporația își avea propriile tribunale care aveau puterea de a amenda fermierii în caz că încălcau complexul cod ce reglementa fiecare aspect al activității lor.

Planurile de viitor aveau obiective atât de îndrăznețe, încât frizau fantasticul. Obiectivul principal era de a face Germania complet autonomă

sub aspect alimentar. În acest scop, trebuiau să dispară micile proprietăți, iar terenurile, contopite în ferme mai mari. Himmler, cândva un colaborator apropiat al lui Darré, îi devenise până în 1939 un rival acerb. Darré era în favoarea fermelor mici și sustenabile, așa cum susține în zilele noastre mișcarea ecologistă, în timp ce Himmler gândea la o scală mult mai mare. El plănuia „arianizarea“ Poloniei și a părților vestice ale Uniunii Sovietice, pentru a furniza „spațiu vital“ milioanelor de etnici germani (*Reichsdeutsche*). Conceptul de „spațiu vital“ (*Lebensraum*) era inovația geografului Friedrich Ratzel, fondatorul dubioasei discipline „biogeografia“ într-un eseu publicat în 1901. Acesta era o instigare socio-darwinistă brutală la expansiune teritorială ca semn al vitalității națiunii. Ideile sale au fost rafinate de elevul său suedez Rudolf Kjellén, care a propus conceptul de „geopolitică“. Acesta a fost preluat de Karl Haushofer, ale cărui vederi radical imperialiste l-au influențat profund pe Hitler, pe care l-a întâlnit prima oară în 1921. Viziunea lui Hitler despre „războiul de anihilare pentru crearea spațiului vital“ (*Lebensraumschaffender Vernichtungskrieg*) deriva din aceste idei. Odată adoptată cu entuziasm de Himmler și îndeplinită de Wehrmacht, a devenit o realitate coșmarescă. Concomitent cu extinderea Marelui Reich german spre est, au fost relocați 4,5 milioane de țărani, pe care Himmler îi vedea ca pe un amestec de cavaleri teutoni și pionieri americani, Volga urmând să fie un Mississippi al Germaniei. Se intenționa ca între 30 și 45 de milioane de slavi, considerați o povară nenecesară pe resursele de hrană limitate, să fie omorâți. 14 milioane de ucraineni și baltici – „valoroși rasial“ – urmau să devină iloții acestor „fermieri înarmați“ (*Wehrbauern*) arieni. Era o întreprindere de proporții gigantice ce depășea orice închipuire, despre care naziștii, în maniera lor tipic idealistă, credeau că se poate realiza printr-o reconstrucție mintală a realității mai degrabă decât printr-o realitate schimbată.

Idealul mai modest al lui Darré era „ferma ereditară“ (*Erbhof*). Țăranii care puteau demonstra că se trăgeau din generații de „sânge german sau de rasă similară“ primeau implicit ferme cu suprafețe între 75 și 125 de hectare. Moștenite de fiul mai mare, acestea nu puteau fi cumpărate sau vândute, și rămâneau sub controlul strict al guvernului. Astfel, 22% dintre ferme, reprezentând 37% din terenul agricol, au fost transformate în

proprietăţi cvasifeudale. Aceasta echivala cu o formă nouă de şerbie, căci fiii mai mari erau legaţi astfel de glie. Numai cei care puteau să-şi dovedească puritatea rasială, care erau cunoscuţi ca oameni de onoare, dar şi ca fermieri eficienţi, puteau fi numiţi „fermieri“ (*Bauern*), ceilalţi, care nu îndeplineau aceste criterii riguroase, fiind etichetaţi oarecum condescendent drept „agricultori“ (*Landwirte*). Reacţiile faţă de aceste măsuri au fost amestecate. În acest fel se stopa procesul de fărâmiţare a fermelor într-o serie de unităţi mici şi ineficiente prin moştenire, dar aceste măsuri mai presupuneau şi că o mare parte din terenul agricol era scos de pe piaţă. Departamentul pentru Alimente al Reichului controla riguros piaţa agricolă, ignorând ecuaţia dintre ofertă şi cerere, restricţionând ţărănimea prin proceduri administrative şi supunând-o amestecului neîntrerupt al birocraţiei. Nici una dintre aceste măsuri nu a reuşit însă să stopeze îndepărtarea de munca câmpului, numărul celor angajaţi în agricultură scăzând cu aproximativ o jumătate de milion de persoane între 1933 şi 1939. Ţăranilor li se dădea o mână de ajutor prin intermediul DAF, al Tineretului Hitlerist şi al Ligii Fetelor Germane (*Bund Deutscher Mädel* – BDM), însă era insuficient pentru compensarea lipsei cronice de mână de lucru. Faptul că producţia agricolă a crescut între 1933 şi 1939 se datorează aproape exclusiv intensificării muncii umane. Când muncitorii străini şi prizonierii de război au început să fie folosiţi la munca câmpului, s-a obţinut o oarecare ameliorare a situaţiei, însă astfel se punea capăt politicii „sânge şi pământ“. Pământul german era acum muncit de sângele străin.

Un grup de interese puternic încă al proprietarilor de terenuri a reuşit să se asigure de exceptarea de la reformele lui Darré a multor mari proprietăţi. O altă constrângere presupunea ca fiii mai mici ai fermierilor ereditari să primească compensaţii pentru excluderea de la partea lor de moştenire. Recoltele slabe din 1934 şi 1935, cuplate cu incompetenţa birocraţiei grosolan umflate a lui Darré, au condus la penurii grave. Grăsimile au trebuit raţionalizate în 1935. Situaţia s-a ameliorat oarecum, după ce la sfârşitul acelui an a fost semnat un acord cu Polonia, care a permis ca raţionalizarea să se încheie. Darré se dovedise a fi foarte incompetent şi a fost obligat, în 1942, să-şi delege autoritatea secretarului de stat din subordinea sa, Herbert Backe, un odios ideolog al „sângelui şi pământului“,

dar mai versat în luptele interne ce prevalau în Germania nazistă. Imperiul lui Darré a fost absorbit în Planul de Patru Ani al lui Göring, plan pe care îl susținea și Backe. În 1944, Backe a fost numit oficial ministru al alimentelor în locul lui Darré. Principala sa contribuție a fost dezvoltarea „Planului Backe“, prin care se urmărea moartea prin înfometare a zeci de milioane de cetățeni sovietici, evrei și bolnavi psihic, un proiect înspăimântător care din fericire nu a fost dus până la capăt. Cariera lui Backe s-a încheiat prin sinuciderea sa în celula de la Nürnberg.

Darré spera că prin modernizarea agriculturii, în special prin creșterea substanțială a parcului de utilaje agricole, putea crea o nouă societate rurală care să refacă punțile dintre urban și rural, creând astfel o „comunitate rasială“ autentică. Cum fermele ereditare nu se puteau vinde, iar celelalte doar cu permisiune specială, terenurile agricole nu puteau fi folosite drept gaj pentru obținerea unor împrumuturi. Ca urmare, agricultura era într-o gravă lipsă de capitaluri, ceea ce făcea modernizarea practic imposibilă.

Darré a făcut promisiuni extravagante, că țăranilor care-și pierduseră pământul în beneficiul fermelor ereditare, dar și fiilor mai mici ai fermierilor ereditari, urmau să le fie puse la dispoziție terenuri agricole, însă realizările au fost puține. Din cele șapte milioane de hectare selectate pentru consolidarea agricolă, numai 70.000 au fost convertite prin această metodă. Deși 536.000 de hectare de pârloage au fost transformate în terenuri cultivate, s-au pierdut 650.000 de hectare de teren agricol prin construirea de autostrăzi și de tabere de instrucție militară. În timpul Republicii de la Weimar, apăruseră 57.300 de noi locuri de muncă în ferme, dar naziștii nu au creat decât 22.000, în timp ce abandonarea muncii în agricultură continua neabătut.

Așadar, în ciuda tuturor acestor eforturi, rezultatele au fost dezamăgitoare. Deși Germania a reușit să-și reducă dependența de alimentele de import, n-a reușit niciodată să devină autosuficientă. Prețurile au crescut abrupt, cauzând o nemulțumire generală. Cafeaua și citricele au fost raționalizate la începutul anului 1939. Pâinea albă nu se mai putea obține decât pe baza certificatului medical. Foarte puțini muncitori din inima industrială a Germaniei își puteau permite carne mai mult de o dată pe săptămână. Vizitatorii din Marea Britanie erau îngroziți de această

austeritate, un memento puternic că Germania era o țară relativ săracă. Dacă considerăm că PIB-ul mediu pe cap de locuitor din Statele Unite, pentru perioada 1923–1935, reprezintă 100 de unități, corespondentul în Marea Britanie era de 89 de unități, dar în Germania ajungea abia la 63. În termeni contemporani, Germania se afla la același nivel de dezvoltare ca Iranul sau Tunisia de azi. Salariile în sectorul agricol erau mult mai mici decât în industrie, munca fiind plătită la program de douăsprezece ore, nu de opt. În ciuda hotărârii de a contopi micile gospodării în ferme mari, majoritatea țăranilor trăiau în sărăcie, incapabili să genereze venituri suficiente pentru familie în lipsa unui loc de muncă în afara gospodăriei. Multe ferme mici nu dispuneau nici de apă curentă, nici de electricitate. Foarte puține își permiteau un tractor.

Nici un efort de a reface distanța tot mai mare dintre oraș și mediul rural – convertirea țăranilor ignoranți în „camarazi rasiali“ prețioși, în fermieri bine instruiți și eficienți, dintr-o descendență rasială impecabilă, muncind ferme medii și productive – nu a dat rezultate. Cel mai exotic dintre aceste planuri a fost pus la cale sub egida lui Konrad Meyer, expert în planificarea regională și un excelent exemplu de tehnocrat foarte eficient și bine instruit, care era și un național-socialist fanatic, un rasist asasin și un fanatic al politicii „sânge și pământ“. El este mintea care a conceput „Planul General pentru Est“, a cărui primă variantă datează din februarie 1940, când Meyer activa în Departamentul General al Securității Reichului (RHSA). A fost numit ulterior șef al planificării în Comisariatul Reichului pentru Întărirea Rasei Germane (*Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*), condus de Himmler, unde s-a produs ultima versiune a planului în 1941. Aceasta preconiza „evacuarea“ tuturor evreilor din Polonia, împreună cu 3,4 milioane de polonezi, și înlocuirea lor cu 3.345.000 de țărani germani, majoritatea provenind din „Vechiul Reich“, căci în est nu existau destui germani cu sânge pur. Meyer solicita apoi „transferul“, un eufemism pentru uciderea a 34 de milioane de slavi pentru a face loc acestor coloniști și pentru a fi siguri că exista hrană mai mult decât suficientă pentru toți. Avea planuri ambițioase și pentru „Vechiul Reich“, care implicau eliminarea micilor gospodării prin organizarea unei reforme masive a proprietății funciare, dar și un plan sinistru de „îmbunătățire rasială“ a populației rurale.

Era un plan naţional-socialist tipic, care combina dorinţa perfect justificată de a îmbunătăţi productivitatea agricolă prin eliminarea fermelor care nu mai erau viabile cu eugenia rasistă perversă, cu războiul agresiv, jaful şi crimele în masă. Meyer a lucrat apoi ca planificator-şef în Ministerul Agriculturii condus de Herbert Backe, unde era responsabil de colonizarea şi reforma funciară din Europa de Est. După război, sprijinit cu competenţă de avocatul său, Kurt Behling, şi ajutat de martori dispuşi să comită sperjur, a scăpat prin minciună de acuzaţiile de crime împotriva umanităţii. Mai târziu a fost numit profesor de planificare regională la Hanovra, unde şi-a continuat distinsa carieră.

MICILE ÎNTREPRINDERI

Promisiuni extravagante s-au făcut şi în privinţa micilor întreprinderi. Acestea erau considerate de radicalii din partid drept coloana vertebrală a societăţii, spre deosebire de „plutocraţii“ şi „capitaliştii“ lacomi şi egoişti din industrie şi bănci. Dar şi aici speranţele au fost spulberate. Naţional-socialiştii se angajaseră să protejeze micile afaceri împotriva cartelurilor şi monopolurilor, a bancherilor insaţiabili care menţineau micii afacerişti în „servitutea dobânzilor“ şi a sufocării de către marile magazine universale, altfel spus, să ajute la redresarea măcelarilor, brutarilor şi lumânărarilor ce întâmpinau dificultăţi. La început s-ar fi zis că naziştii se vor ţine de cuvânt. S-a impus un boicot asupra magazinelor universale evreieşti. Deschiderea filialelor noi ale acestor magazine a fost interzisă, simultan cu impunerea unor restricţii severe la înfiinţarea unor noi întreprinderi. Pentru lanţurile de magazine, viaţa a devenit atât de dificilă, încât în doar câteva luni unele erau ameninţate de faliment. În iunie 1933, lanţul Hertie era în pragul falimentului, ceea ce ar fi însemnat că 14.000 de angajaţi şi-ar fi pierdut locurile de muncă. Guvernul, care se angajase să asigure tuturor locuri de muncă, nu putea permite să se întâmple una ca asta. Hitler a acceptat ezitant împrumutarea companiei pentru a ieşi din impas.

Decizia de a salva Hertie a însemnat o schimbare importantă a politicilor faţă de ceea ce se numea „vechea clasă mijlocie“, care era legată de ofensiva împotriva radicalilor din SA. Interesele acestei clase erau

promovate de Grupul de Luptă al Clasei Mijlocii Comerciale Naţional-Socialiste (NS-Kampfbund für den Gewerblicher Mittelstand), condus de Adrian von Renteln, unul dintre personajele-cheie ale organizării boicotului magazinelor evreieşti. Când boicotul a fost contramandat, Renteln a fost ţinut în frâu, iar Grupul de Luptă a fost absorbit de DAF, devenind astfel complet invizibil. Renteln a fost cumpărat prin numirea în funcţia de şef al Camerelor de Comerţ Naţional-Socialiste, pe lângă celelalte funcţii pe care le deţinea. În 1941 a fost avansat în poziţia de comisar general pentru Lituania. În mandatul său, aproximativ 200.000 de evrei au fost ucişi de către Einsatzgruppe A, condusă de dr. Franz Walter Stahlecker.

De fapt, numărul micilor afaceri a scăzut abrupt. Multe au fost pur şi simplu închise pe măsură ce economia era tot mai strâns controlată de stat, proces care s-a accelerat simţitor în ultimele etape ale războiului. Altele nu dispuneau de mână de lucru. Deşi magazinele universale erau obligate să plătească impozite mai mari, totuşi procentul lor de piaţă s-a mărit. În 1940 s-au redus taxele. Competiţia afacerilor evreieşti a fost anihilată cu brutalitate, iar mulţi mici întreprinzători au intrat în lupta obscenă pentru cumpărarea proprietăţilor evreieşti la preţuri de chilipir. Dar nici chiar aceste cadouri nu au putut compensa pierderile generale. La începutul războiului, 180.000 de mici întreprinderi şi ateliere fuseseră închise din raţiuni de raţionalizare şi modernizare. Astfel, primii suporteri entuziaşti ai lui Hitler plăteau un preţ greu pentru programul de reînarmare forţată.

FEMEILE

Politicile naţional-socialiste faţă de femei erau şi ele profund contradictorii. Al Treilea Reich nu era chiar iadul misogin pe care l-au descris anumite istorice feministe, dar nu era nicidecum un paradis. Femeile trebuiau să-l servească pe Führer şi *Volk*-ul, crescând mulţi copii şi având grijă de cămin, nu să meargă la muncă. Pe de altă parte, lipsa tot mai mare de forţă de muncă, în special în timpul războiului, a însemnat înmulţirea oportunităţilor disponibile pentru ieşirea din stereotipuri.

Pentru multe femei, Germania nazistă era un iad total. Femeile evreice au suferit orori de neimaginat. Femeile care au avut nenorocul de a cădea în

mâinile eugeniştilor au fost supuse la umilinţe zguduitoare. Soţiile, surorile şi fiicele prizonierilor politici erau aspru pedepsite pentru crimele comise de bărbaţii familiei. Femeile erau excluse de la exercitarea puterii politice, erau mai prost plătite şi li se interzicea accesul la contracepţie, dacă nu erau evreice sau din alte categorii de indezirabili. Avorturile, care în timpul Republicii de la Weimar aveau o medie de 600.000 pe an, erau ilegale şi pedepsite cu cruzime, dacă mama era „ariană“. Cu toate astea, soarta majorităţii femeilor s-a îmbunătăţit considerabil. Soţii lor aveau locuri de muncă stabile, salariile reale, deşi erau încă sub nivelul din 1928, creşteau constant, iar viitorul părea promiţător. Cuplurilor căsătorite li se acorda un împrumut de 1.000 de mărci, cu dobândă mică, cu condiţia ca soţii să fie acceptabili din punct de vedere eugenic, iar soţia să rămână casnică. La fiecare copil născut, se ştergea un sfert din această datorie. Familiilor cu copii li se acordau reduceri generoase ale impozitelor, iar de la al treilea copil, li se plăteau alocaţii, plăţile făcându-se din fondul suprasaturat al asigurărilor de şomaj. Serviciile medicale pentru femei au fost mult îmbunătăţite. În 1944, deja 5 milioane de femei vizitaseră noile şcoli maternale, iar 10 milioane – centrele specializate de consultanţă pentru femei. În 1941 existau deja 15.000 de grădiniţe, gestionate de Caritate pentru Mamă şi Copil (*Hilfswerk Mutter und Kind*, adesea prescurtat Muki). Femeile care munceau primeau şase săptămâni de concediu maternal integral plătit, atât înainte, cât şi după naştere. Acest tip de alocaţie nu avea echivalent nicăieri în lume. Femeilor cu copii li se ofereau vacanţe gratuite. Mamele necăsătorite beneficiau de alocaţii generoase, cu condiţia, firește, să aibă rădăcini rasiale sănătoase şi să nu fie purtătoarele unor boli determinate genetic.

Apreciind aceste măsuri, femeile erau susţinătoare entuziaste ale regimului, dar în ciuda eforturilor hotărâte ale nataliştilor, s-a înregistrat o creştere constantă a avorturilor ilegale, iar rata natalităţii nu a ajuns niciodată la nivelul de la începutul anilor 1920. A crescut de la 14,7‰ în 1932 la 18,6‰ în 1936, dar această creştere a fost rezultatul ameliorărilor economiei, nu al presiunilor ideologice.

În ciuda tuturor eforturilor de a ajuta femeile, multe dintre ele erau critice acerbe ale politicilor patriarhale înguste ale regimului. Aşa cum cu

amărăciune remarca Paula Müller-Ortfried, preşedinta Ajutorului Femeilor Protestante: „Azi se vorbeşte al naibii de mult despre *Volk*-ul german, dar ceea ce se are în vedere de fapt sunt bărbaţii germani.“ Idealul naţional-socialist cerea ca femeile să rămână în limitele căminelor lor, ca soţii supuse şi mame ale copiilor de rasă pură, în interesul eugeniei, al politicilor rasiale şi al pregătirii pentru război. Führerul făcea apel la femei să-i furnizeze capitalul uman, sănătos rasial, de care avea nevoie pentru a-şi împlini obiectivele ambiţioase. Pentru aceasta, Ziua Mamei, o sărbătoare americană adoptată de Germania în timpul Republicii de la Weimar mulţumită militantismului energic al florăreselor, era serbată cu mare pompă, cu ceremonii şi sentimentalism, ca o festivitate anuală a cultului fertilităţii nazist. În 1935, a fost declarată sărbătoare oficială, serbată în a treia duminică a lunii mai. Pentru a încuraja şi mai mult fecunditatea, Hitler a instituit Medalia de Onoare a Mamei Germane în decembrie 1938. Aceasta avea trei categorii: bronzul pentru femeile cu patru sau cinci copii, argintul pentru cele cu şase-şapte copii, iar aurul era pentru cele cu opt sau mai mulţi copii. Părinţii trebuiau să fie de „sânge german“ şi cu o „ereditate sănătoasă“. Mama trebuia să fie „sănătoasă sub aspect genetic“, „decentă“ şi „ireproşabilă moral“. Se luau în calcul doar copiii în viaţă. Medaliile s-au acordat pentru prima oară de Ziua Mamei în 1939 unui număr de trei milioane de femei de către liderii locali ai Partidului Nazist, asistaţi de reprezentantele în uniformă ale Ligii Fetelor Germane. Medalia putea fi retrasă dacă se detectau „deficienţe ideologice şi rasiale“ – acesta era un delict nebulos şi elastic împotriva căruia nu se putea face recurs. În scurt timp, medalia avea să fie cunoscută sub numele sarcastic de Crucea Serviciului Mamei, dar şi ţinta multor obscenităţi. Maternitatea nu mai era văzută ca o chestiune privată, ci ca un serviciu public de ameliorare a fondului rasial, în vederea construirii „comunităţii rasiale“ autentice. O nouă lege a căsătoriei şi divorţului, adoptată în 1938, a redus şi mai mult drepturile legale ale femeilor.

Numărul femeilor care munceau s-a mărit brusc, mai ales al celor din posturi slab plătite şi necalificate, în ciuda creditelor generoase oferite femeilor căsătorite care renunţau la locul de muncă. În agricultură, 65% din forţa de muncă erau femei. Lucrurile erau foarte diferite la vârful ierarhiei

sociale. Femeile cu diplome universitare au fost silite să-şi părăsească funcţiile şi s-au impus limite stricte ale numărului de femei admise în instituţiile de învăţământ superior. În 1933, în universităţi erau 20.000 de studente, dar în 1939, numărul lor scăzuse deja la 5.500. Femeile căsătorite au fost destituite din administraţia publică. Li s-a interzis practicarea avocaturii şi a medicinei, dar şi ocuparea poziţiilor superioare în învăţământ. Din 1936, nu li s-a mai solicitat să facă parte din jurii, pe motiv că erau constitutiv „incapabile să gândească logic şi să raţioneze obiectiv“.

Regimul s-a aflat curând într-o încurcătură bizară. Pe de-o parte se dorea ca femeile să stea acasă şi să procreeze, dar, în acelaşi timp, cum lipsa forţei de muncă era tot mai acută, era nevoie disperată ca ele să intre în forţele de muncă. În 1937, nu mai era obligatoriu ca femeile să renunţe la locul de muncă ca să fie eligibile pentru împrumutul de căsătorie de 1.000 de mărci. Era nevoie urgentă de ele în birocraţia ce prolifera cu rapiditate, ca şi în tot mai extinsele servicii sociale şi medicale oferite de statul asistenţial nazist. Toţi aceşti factori au avut un efect emancipator. Femeile au văzut că li se deschideau oportunităţi, au simţit că aduc o contribuţie valoroasă în societate şi erau recunoscătoare că eforturile le erau apreciate, chiar dacă mai în silă.

Mitul persistent că, în Germania nazistă, deşi erau eliberate de regimul păgân de toate obligaţiile faţă de *Kirche* (Biserică), dar pe de altă parte obligate să-l venereze pe Führer şi să participe la festivităţile cultuale, femeile erau înlănţuite de *Kinder* (copii) şi *Küche* (bucătărie) poate fi respins fără prea multe discuţii. Cei „trei K“, sau patru uneori, când se includea şi *Kleider* (hainele), era o expresie ironică a feministelor germane la începutul secolului, dar care nu mai era valabilă. În 1936, numărul femeilor care munceau era cu 600.000 peste cel din 1933. În 1939, ceva mai mult de jumătate dintre femeile germane cu vârste cuprinse între 15 şi 60 de ani aveau un loc de muncă stabil. În Marea Britanie, de exemplu, doar 45% dintre femei munceau, iar în Statele Unite, doar 25%.

Hitler s-a opus în repetate rânduri încercărilor de a sili femeile să muncească în timpul războiului, parţial din cauza concepţiei sale foarte convenţionale despre rolul femeii, dar şi pentru că se temea că acest pas ar fi avut un efect advers asupra moralului, conducând la rebeliuni similare

celor din 1918. A refuzat să permită creşterea salariilor femeilor la nivelul celor ale bărbaţilor, dar continua să plătească soţiilor de soldaţi alocaţii foarte generoase pentru a le încuraja să rămână acasă şi să aibă grijă de copii. Însă nimic nu le-a putut împiedica pe femei să ocupe treptat slujbe considerate anterior specific masculine. Şoferiţele de autobuz şi controloarele contoarelor de gaz şi de electricitate au devenit o imagine familiară şi erau plătite la fel ca angajaţii bărbaţi. Lipsa cronică de medici a făcut ca femeile să fie admise în facultăţile de medicină. În 1933, numai 6,5% dintre medici erau femei; în 1944, această cifră ajungea deja la 17%. Confruntându-se în continuare cu lipsa cronică a forţei de muncă, Hitler a cedat în cele din urmă în 1943 şi 900.000 de femei au fost silite să muncească, marea lor majoritate provenind din clasele defavorizate. Cu toată vorbăria despre „comunitatea rasială“, femeile situate mai sus în ierarhia socială nu trebuiau să-şi murdărească mâinile cu munca manuală şi s-au bucurat de vieţi lejere şi mondene. Germania rămânea aşadar o societate cu două clase în ciuda tuturor exigenţelor războiului. În timp ce milioane de bărbaţi erau pe front, femeile trebuiau să-şi asume o sumedenie de noi responsabilităţi, dar odată cu acestea venea şi un sentiment crescut de autonomie. Ele conduceau afacerea familiei, se ocupau de fermă, erau în spatele tejghelei şi furnizau o întreagă serie de servicii pentru valul tot mai mare de refugiaţi şi pentru aceia rămaşi fără case în urma devastatoarelor bombardamente aeriene.

Asociaţia de Femei Naţional-Socialiste (*Nationalsozialistischen Frauenschaft* – NSF), condusă de formidabila Gertrud Scholtz-Klink, o femeie suplă, blondă, cu ochi albaştri, mamă a unsprezece copii, dintre care şase erau ai celui de-al treilea soţ, avea 3,3 milioane de membre. Scholtz-Klink era de asemenea şefa Ligii Femeilor Germane (*Deutsches Frauenwerk* – DFW), care avea 4,7 milioane de membre. În plus, era şefa secţiei de femei a DAF. Aşadar era cea mai puternică femeie din al Treilea Reich, însă era prinsă în contradicţia flagrantă dintre viziunea ei despre femeile germane ca soţii, mame şi gospodine supuse, şi rolul lor ca activiste de partid în NSF şi DSW. Scholtz-Klink n-a reuşit să găsească o soluţie la această discrepanţă fundamentală, iar remarca sa că lingura de lemn era o armă la fel de puternică precum mitraliera era întru câtva neconvingătoare.

Situaţia ei era şi mai tulbure din pricina contradicţiei dintre propria sa moralitate sexuală pudibondă şi teoriile rasiale ale partidului care nu distingea maternitatea legitimă de cea ilegitimă. Deşi era foarte versată în luptele politice interne, Scholtz-Klink n-a reuşit să-şi realizeze revoluţia antimodernistă. Hitler nu avea timp de buclele şi ţinutele demodate à la Scholtz-Klink, şi nici pentru fecioarele în uniformă din BDM. El îşi decorase apartamentul din München cu fotografii de stele de cinema voluptuoase şi de dansatoare ispititoare. Şi nu avea timp nici pentru reconcilierea ideologiei naţional-socialiste despre femei ca îngrijitoare apolitice ale rasei de stăpâni, cu dorinţa de a le mobiliza în vederea atingerii unor scopuri politice.

Femeile au fost supuse la numeroase hărţuiri ideologice şi la discriminare ostentativă într-o societate misogină dominată de bărbaţi, dar au obţinut şi câştiguri însemnate în timpul celui de-al Treilea Reich, mulţumită mai ales politicilor sociale generoase şi oportunităţilor care li s-au deschis în mod necesar ca urmare a lipsei exasperante de forţă de muncă. Gertrud Scholtz-Klink a denunţat mişcarea femeilor drept „simbol al decadenţei“, Hitler a respins-o ca pe un produs al intelectului evreiesc hotărât să distrugă sistematic rasa ariană, iar Goebbels declama că femeile erau eliminate din viaţa publică pentru a le restitui demnitatea esenţială, însă cu toţii erau neputincioşi în faţa presiunilor exercitate de o societate tensionată la maximum. În ciuda înverşunatei rezistenţe politice, exigenţele unui război teribil au fost de aşa natură încât femeile şi-au câştigat o anume independenţă, care în anii de după război avea să alimenteze revendicarea unei şi mai largi emancipări.

NAŢIONAL-SOCIALISMUL ŞI MODERNITATEA

Germania nazistă a fost atât de îngrozitoare, încât au trecut mulţi ani până când cercetători serioşi să poată pune întrebarea dacă era ceva pozitiv de spus despre ea. În 1965, sociologul Ralf Dahrendorf a propus senzaţionala teză că cei doisprezece ani de dictatură nazistă au generat impulsul pentru un nivel surprinzător de modernizare. Doi ani mai târziu, David Schoenbaum a mers un pas mai departe, susţinând că în Germania se

petrecuse o „revoluție brună“, care a avut ca rezultat o schimbare fundamentală a structurilor mentale și sociale. Aceste idei au fost fie respinse, fie ignorate de către istorici vreme de cel puțin douăzeci de ani, nefiind revăzute decât la debutul unei dezbateri mai degrabă nefructuoase și agitate despre modernitate. În scurt timp s-a împotmolit și aceasta într-un talmeș-balmeș teoretic, produs al inadecvărilor metodologice și al evidentei imposibilități de a aplica o teorie menită să indice tendințe de lungă durată la o perioadă de doar doisprezece ani.

Unii s-au întrebat dacă era posibil să se mai vorbească cu sens despre o „societate“, dacă jumătate din timp o cincime din populație a fost implicată în război, iar o zecime erau practic sclavi. Milioane de „germani de rasă“ din est au fost dezrădăcinați și recolonizați în „Marele Reich German“. 18 milioane au servit în forțele armate din Narvik până în Africa de Nord și de la Brest la Baku. Național-socialiștii au făcut tot ce-au putut pentru a distruge familiara structură de clasă prin ideologia lor despre „comunitatea rasială“, conform căreia diviziunile dintre clase urmau a fi înlocuite de discriminarea de rasă, arienilor oferindu-li-se oportunități egale, toți servind conștiincioși cauza comună sub conducerea unui lider carismatic. Era un sistem care încuraja efortul maxim și premia realizările, însă scopurile sale finale erau criminale și, până la urmă, autodistructive. Rezultatele finale au fost surprinzător de modeste.

Întrebarea fundamentală este dacă al Treilea Reich a ajutat la avansarea, la întârzierea sau la inversarea procesului de modernizare. Oare avem de-a face aici cu ceea ce Jürgen Habermas numea „dezrădăcinare radicală a modernizării“, care a inversat tendința ce ducea spre crearea relațiilor simetrice între cetățeni liberi și egali? Cât anume din ceea ce s-a întâmplat a fost accidental, și cât a fost planificat? Răspunsurile nu pot fi găsite decât dacă acești fatidici doisprezece ani sunt priviți în contextul Republicii de la Weimar și al Germaniei postbelice, nu izolați și percepuți ca un accident istoric hidos sau ca o ruptură abruptă de trecut. Problema este complicată și de fața de Ianus a modernizării. Ororile războiului total, masacrele industrializate, utilizarea cu rea-intenție a științei, birocrația grosier umflată și îndoctrinarea propagandistică ubicuă sunt toate produse ale modernizării. Mai mult, însuși conceptul de modernizare este normativ, iar unii ar putea

argumenta că acest caracter se manifestă în diverse forme.

Mobilitatea socială și relativa egalitate de șanse sunt caracteristicile specifice ale societății moderne. Dar politica rasială nazistă lăsa prea puțin loc pentru acest concept democratic. Provocările modernității aveau să fie abordate prin selecția rasială, nu prin meritocrație deschisă tuturor. Numai „camarazii de rasă“ arieni puteau urca scara ierarhică, prin selecție politică în rangurile superioare ale partidului, sau în cadrul birocrației tumefiate ori al armatei în extindere rapidă. Una dintre cele mai remarcabile realizări ale regimului nazist este că, în ciuda evidentelor dovezi pentru contrariu, a reușit cumva să creeze iluzia că era o societate nouă, în care diviziunile de clasă fuseseră în mare depășite și în care șansele egale făceau posibil succesul celor care și-l doreau. Acest fenomen s-a datorat aproape exclusiv efectelor conducerii carismatice a lui Hitler și nu vreunei schimbări fundamentale a structurii societății. Naziștii, operând cu ideologia „comunității rasiale“, au speculat cu pricepere dorința generalizată de relaxare a restricțiilor sociale tradiționale și de mobilitate socială sporită. Au făcut mare caz de egalitarismul fals al „Duminicii caserolelor“, care se ținea în prima duminică a lunii, din octombrie până în martie, și unde se serveau mâncăruri la cazan pentru mai puțin de 50 de pfennigi de persoană. Diferența până la prețul unei mese normale de duminică se dona organizației caritabile naziste Ajutorul de Iarnă (Winterhilfswerk – WHW). Această practică era descrisă drept „socialism german în acțiune“. Fotografiile cu Hitler și Goebbels mâncând același fel de mâncare umil precum simplii „camarazi de rasă“ erau destinate să demonstreze această idee. Naziștii îmbrăcau cât mai mulți oameni posibil în uniforme și organizau demonstrații de masă frecvente, în timp ce persecutarea minorităților accentua și mai mult sentimentul comunității și apartenenței. Politicile sociale remarcabile ale DAF și KdF au îmbunătățit mult soarta clasei muncitoare și a mai netezit, însă fără să elimine definitiv, distincțiile dintre gulerele albe și cele albastre.

Pentru membrii confirmați ai „comunității rasiale“, viața era într-adevăr mai bună decât fusese în timpul Republicii de la Weimar. În scurt timp, șomajul avea să fie eradicat, parțial pentru că numeroasele organizații de stat și de partid au asigurat angajarea a două milioane de persoane, dar în

principal datorită programului uriaş de înarmare. Serviciile publice au fost mult îmbunătăţite. Germania se pusese în mişcare şi îşi recâştigase stima de sine. Dar multe alte lucruri păreau să fie reveniri la epoci anterioare. Neofeudalismul „fermelor ereditare“ propuse de Darré nu a putut fi reconciliat cu modernitatea şi nici cu un sentiment al egalităţii, aşa cum acestea nu se puteau reconcilia nici cu statutul aproape divin al Führerului omniscient şi atotputernic, ca să nu mai vorbim de bălmăjelile atavistice ale SS-ului condus de Himmler. Camarazii apropiaţi ai lui Hitler, între care Göring era un exemplu tot mai grotesc, care trăiau în splendoare şi se bucurau de puteri excepţionale în interiorul statului policratic, erau un memento înfiorător că Germania nu era o societate egalitară.

Ca autodidact cu educaţie rudimentară, Hitler avea un dezgust intens faţă de ceea ce-i plăcea să numească „intelectualismul cu nas coroiat“. Pentru el inteligenţa era un concept gol şi steril, căci „tot adevărul vine din credinţă“. Îi plăcea să spună că „sentimentele trebuie să dea gândirea la o parte“. Cuvinte precum „inteligenţă“, „sistem“ şi „obiectivitate“ nu făceau parte din vocabularul său. Cu o astfel de atitudine, nu e o surpriză că în domeniul educaţiei s-a produs o inversare dramatică a procesului de modernizare, ceea ce a servit la consolidarea distincţiilor de clasă. Taxele pentru şcolile de stat au fost mărite cu 30% în 1935. Numai familiilor cu trei sau mai mulţi copii li se acorda educaţie gratuită dincolo de nivelul elementar. Numărul tinerilor înscrişi la universităţi s-a redus de la 13.000 de înmatriculări în 1933, la 7.303 în 1939, dar compoziţia socială a corpului studenţesc a rămas practic neschimbată. Ca urmare, numărul studenţilor din universităţi s-a prăbuşit de la 121.000 în 1933 la 56.000 în 1939. Procentul studentelor din universităţi a scăzut de la 15,4% la 11,6%. În cazul colegiilor tehnice, scăderea a fost şi mai drastică: de la 4,6% la 1,9%. Pentru studenţii proveniţi din clasa muncitoare erau disponibile foarte puţine burse, astfel încât proporţia lor în populaţia studenţească a scăzut de la 3,9 la 3,2%, iar aceea a studenţilor cu origini rurale de la 7 la 5%. Universităţile au fost nevoite să-şi reducă activitatea, pentru că o treime din corpul profesoral fusese epurat, fie pentru că profesorii fuseseră evrei, fie indezirabili din punct de vedere politic. Daunele produse universităţilor germane erau ireparabile, iar câştigurile viitorilor adversari ai Germaniei,

incalculabile. S-a înregistrat o scădere accentuată a solicitanţilor de posturi didactice universitare. Aproape nici unul dintre aceştia nu provenea din clasa muncitoare.

Naziştii, nutrind o antipatie şi o neîncredere profunde faţă de intelectuali, erau puţin preocupaţi de acest dezastruos declin al universităţilor, în timp ce marea majoritate a profesorilor s-au conformat liniei partidului, chiar dacă nu se exercitau presiuni asupra lor în această privinţă. Domenii esenţiale de cercetare au fost ignorate, în timp ce se făcea risipă de efort pentru teme absurde precum „cercetarea rasială“, sau căutarea Sfântului Graal ori a Atlantidei. Teoria relativităţii a fost condamnată ca „evreiască“, iar doi laureaţi ai Premiului Nobel, Philipp Lenard (1905) şi Johannes Stark (1919) au afirmat că timpul şi spaţiul erau mărimi absolute. Un alt câştigător al Premiului Nobel, Werner Heisenberg (1932), a fost condamnat ca fiind „evreu alb“, dar a supravieţuit numai pentru că, în liceu, fusese coleg de clasă cu Himmler. Mama sa i-a cerut mamei Reichsführerului să-l lase în pace. *Frau* Himmler i-a transmis mesajul, iar Himmler, ca un fiu ascultător, a făcut o excepţie generoasă pentru cel mai mare fizician al Germaniei, în ciuda nuanţelor „evreieşti“ ale principiului incertitudinii. Doctorii, de care era mare nevoie în sistemul de sănătate public, au început sterilizarea forţată a 360.000 de femei şi castrarea a 20.000 de bărbaţi, consideraţi genetic inferiori. Au măsurat cranii, au conservat creiere şi au desfăşurat cercetări sadice pe subiecţi vii, pervertind astfel ştiinţa medicală în urmărirea unor scopuri iraţionale.

În ciuda tuturor acestor orori şi a absurdului sancţionat oficial, savanţii germani au făcut destule lucruri bune. Werner Heisenberg, Max von Laue (premiul Nobel 1914) şi Max Planck (Premiul Nobel 1919) au reuşit să menţină valorile tradiţionale ale ştiinţei. Printre realizările excepţionale ale savanţilor germani în epoca celui de-al Treilea Reich se numără descoperirea sulfamidelor, stabilirea legăturii dintre fumat şi cancer şi cercetarea serioasă a riscurilor de sănătate puse de azbest, de anumite tipuri de coloranţi alimentari, de pesticide şi alcool. Mare parte din această muncă importantă era necunoscută în afara Germaniei, în parte pentru că li se opuneau grupuri puternice de interese, dar şi pentru că putea fi uşor respinsă drept „ştiinţă nazistă“.

Încercarea de a crea şcoli de elită naţional-socialiste, care a debutat în 1933 prin construirea primului Institut Naţional-Socialist de Educaţie Politică (*Nationalpolitischen Erziehungsanstalten*, cunoscut ca Napolas), nu a avut succes. Ideea de la care pornea era de a instrui o elită atent selectată şi de o puritate rasială impecabilă pentru SS şi SA. Selecţia se făcea aproape integral pe criterii rasiale şi atletice. Practic, intelectul nu juca nici un rol. În 1936, ministrul educaţiei, Bernhard Rust, a predat conducerea Napolas către şeful Departamentului Central al SS, August Heissmeyer, care în 1940 va deveni al treilea soţ al lui Gertrud Scholtz-Klink. Acesta şi-a continuat cariera devenind şeful SS şi al poliţiei în Berlin şi Brandenburg, i-a urmat lui Theodor Eicke în funcţia de şef al lagărelor de concentrare şi a comandat Divizia Totenkopf a SS. După război, acest distins criminal nazist a petrecut o scurtă perioadă în închisoare înainte să lucreze pentru Coca-Cola. Au fost planificate o sută de Napolas, dar în timpul păcii s-au construit numai 15. Alte 30 au fost construite în timpul războiului, două în Olanda şi una în Belgia. La momentul respectiv existau doar şcoli de cadeţi pentru Wehrmacht şi SS. Elevii îşi petreceau mare parte din timp manevrând tunuri antiaeriene, după care erau trimişi degrabă în forţele armate.

Prima şcoală „Adolf Hitler“ s-a deschis în 1937, urmată de alte zece. Ca şi Napolas, acestea erau şcoli cu internate. Singura diferenţă reală era că şcolile „Adolf Hitler“ se aflau sub controlul ministrului tineretului, Baldur von Schirach, şi al DAF-ului lui Robert Ley. Napolas şi şcolile „Adolf Hitler“ acceptau un procent relativ mare de elevi din familii sărace, însă erau prea puţine pentru a avea un impact statistic semnificativ asupra gradului de mobilitate socială. În 1938, ideologul-şef al partidului, Alfred Rosenberg, a îndemnat la crearea unor universităţi naţional-socialiste, care urmau să fie numite „cetăţi ale ordinii“ (*Ordensbürgen*), dar s-au construit numai trei astfel de instituţii. S-au dovedit un eşec total: 40% din locuri au rămas neocupate, studenţii abia dacă aveau pregătirea necesară, instrucţia era la un nivel dezastruos, iar majoritatea absolvenţilor lor şi-au găsit posturi administrative călduţe departe de front.

Cele mai bune oportunităţi de avansare socială le oferea Partidul Nazist. Marea majoritate a membrilor săi proveneau din clasa muncitoare,

ţărănime, salariaţi, mici întreprinzători şi artizani. Ca şi comuniştii, era un partid foarte tânăr. Chiar şi în 1935, dată la care se alăturaseră deja şi mulţi oportunişti, în special funcţionari publici, 65% dintre membrii de partid aveau sub 40 de ani. Numărul „funcţionarilor superiori“, de la Gauleiter la şeful de bloc (*Blockwart*), a crescut de la 700.000 în 1937 la două milioane în 1943, oferindu-le astfel celor de condiţie mai joasă numeroase oportunităţi de a-şi face simţită autoritatea cu care nu erau deprinşi şi de a le face viaţa „camarazilor rasiali“ cu totul mizerabilă. Însă în aceste cadre, mobilitatea era strict limitată, eşaloanele superioare fiind rezervate „vechilor luptători“, dintre care mulţi fuseseră membri de partid încă dinainte de 1925. Aceştia îşi apărau cu gelozie solemnele funcţii, blocau orice tentativă a generaţiilor mai tinere de a le uzurpa puterea şi se puteau bizui pe sprijinul şi loialitatea necondiţionate ale lui Hitler. Acesta le trecea satrapilor săi cu vederea inepţiile, indolenţa sau pur şi simplu infracţionalitatea. Foarte puţini au sfârşit prost. Darré a fost demis în 1942 pentru incompetenţă totală şi şi-a găsit mângâierea în alcool. În ultimele faze ale războiului, Göring îşi petrecea mare parte din timp în vastul său palat Karinhall, jucându-se cu trenuleţe electrice şi învârtind între degete diamantele dintr-un buzunar. Wilhelm Frick, ministrul de interne, se relaxa la vila sa de la Chiemsee, în timp ce ministerul său era treptat acaparat de Himmler. Phillip Bouhler, care se ocupa de cancelaria privată a lui Hitler şi care concepuse „Acţiunea T4“ de masacrare a bolnavilor psihici şi a handicapaţilor, a fost împins pe linie moartă de Martin Bormann şi trândăvea luni la rând pe proprietatea sa de la ţară. Competenţa nu era obligatorie pentru elita naţional-socialistă; ceea ce conta cu adevărat era credinţa absolută în Führer, loialitatea necondiţionată faţă de partid şi hotărârea de a duce lucrurile până la capăt, indiferent despre ce era vorba şi care erau costurile.

Guvernele dinainte de război ale lui Hitler s-au recrutat din clasele privilegiate, printre miniştri numărându-se şi cinci aristocraţi. Cele două excepţii erau Hitler însuşi şi Hans Kerrl, ineficientul ministru al problemelor religioase şi responsabil de planificarea urbanistică a oraşelor şi satelor, de unde i se trăgea şi porecla de „ministru al spaţiului şi eternităţii“. După îndepărtarea evreilor şi a republicanilor, birocraţia a

rămas practic neschimbată. Altfel spus, naziștii au moștenit de la republică o mașinărie administrativă foarte eficientă, lăsând „sarcinile speciale“ mai controversate, precum crimele în masă, în seama comisiilor speciale care îndeplineau sarcinile trasate cu entuziasm și fără să pună întrebări. Admiterea în corpul ofițeresc încă mai presupunea trecerea printr-un examen de admitere universitar (*Abitur*), dar și îndeplinirea altor cerințe riguroase, astfel că, deși armata s-a mărit între 1933 și 1939 de 28 de ori, profilul social al corpului de ofițeri a rămas practic neschimbat, promovarea bazându-se pe criterii înrădăcinate. Abia în 1942 s-au făcut schimbări majore, pur și simplu pentru că sursa obișnuită a cadeților secătuia. Chiar și centrii nervoși ai tiraniei naziste, SD și RSHA, își racolau personalul dintre absolvenții de universitate ce proveneau din mediul clasei mijlocii înstărite. Mulți dintre cei situați în poziții de conducere aveau doctoratul. Dacă al Treilea Reich ar fi supraviețuit, aceștia ar fi format o elită a puterii, astfel că hegemonia burgheză s-ar fi menținut și în interiorul „comunității rasiale“, ceea ce ar fi constituit o bătaie de joc față de toate discursurile despre egalitate.

Trecerea de la societatea agrară la cea industrială este o componentă-cheie a modernizării. Cu toată ideologia contradictorie a „sângelui și pământului“ propusă de Darré, al Treilea Reich nu s-a opus acestui proces. Procentul agriculturii în PIB a scăzut constant. Abandonarea muncii pământului s-a accelerat, agricultura depinzând într-o măsură tot mai mare de sprijinul guvernamental, în forma subvențiilor și a politicilor protecționiste. Industria a continuat să se extindă, în special datorită reînarmării și războiului. Deși guvernul intervenea în economie, inițiativele antreprenoriale fiind îngrădite de reglementări guvernamentale, structura de bază a economiei capitaliste a rămas intactă.

Dictatura carismatică a lui Hitler a constituit cea mai dramatică ruptură față de modernitate, care implică creșterea forțelor democratice și dezvoltarea a ceea ce, în lipsa unui termen mai bun, e cunoscut cu numele de societate civilă. Constituția democratică a Republicii de la Weimar a fost spulberată, domnia legii repudiată, iar Germania s-a reîntors la gâlcevile neofeudale, în care asociații apropiați ai Führerului își disputau puterea și statutul, în timp ce împărțeau seniorial pomeni lacheilor lor servili.

„Comunitatea rasială“, concepută pentru depășirea tensiunilor latente din societate, nu era așadar decât fățărnicie crudă și derizorie. Nu e mai puțin adevărat că ierarhia socială tradițională a fost delegitimată de această ideologie și mulți au reușit să se păcălească pe ei înșiși crezând că dorința lor de consens social, dorință devenită acută în ultimii ani ai Republicii de la Weimar, fusese realizată în mare prin „comunitatea rasială“. Percepția subiectivă, dacă este general împărtășită, ia forma faptelor obiective. Clasa, în forma autopercepției, se putea disipa prin integrarea efectivă într-o societate național-socialistă dinamică, care adusese locuri de muncă pentru toată lumea, înregistrase succese spectaculoase de politică externă și restaurase poziția și prestigiul Germaniei. O serie de victorii uimitoare, cel puțin până la inversarea lor de la El Alamein și Stalingrad, au oferit și mai multe dovezi că teoria național-socialistă despre rasa de stăpâni se baza pe fapte obiective. Statul asistențial și societatea de consum, promise de naziști după victoria finală, păreau aproape de a se realiza.

Progresele se făcuseră deja, iar ceea ce Himmler numea „socialism cu sânge pur“ nu era decât un slogan gol. S-au făcut multe pentru îmbunătățirea soartei „camarazilor de rasă“ neprivilegiați, prin comparație cu care eforturile majorității partidelor social-democrate pălesc. Chiar dacă salariile au fost înghețate, iar ziua de lucru prelungită, muncitorilor li s-au furnizat o mulțime de servicii publice și ajutoare sociale. Măsurile de protejare a chiriașilor și a debitorilor au fost considerabil întărite. Degrevarea (*Fideikomiss*), o rămășiță feudală pe care liberalii încercau să o abolească de peste un secol, a fost anulată în iulie 1938. Alocațiile familiale au fost substanțial mărite, ajungând la valori duble față de cele din Statele Unite și Marea Britanie. Dacă luăm în considerare nivelul alocațiilor din 1938 ca fiind 100 de unități, ele au crescut la 125 de unități în 1939, 128 în 1940, 156 în 1941 și 196 în 1942. Impozitele familiilor cu venituri mici erau minime. După începerea războiului, soțiile celor ce serveau în armată primeau 85% din venitul anterior al soților lor. Singurele majorări importante ale taxelor s-au înregistrat între 1936 și 1938, având scopul de a acoperi parțial costul tot mai mare al reînarmării. Acestea au fost remarcabil de egal distribuite. Alocațiile neimpozitabile pentru familii au fost crescute în funcție de numărul de copii. Bogații erau puternic taxați, urmați de cei

necăsătoriţi şi de cei fără copii. Taxele corporaţiilor au crescut de la 20 la 40%, astfel încât să se recupereze profiturile reînarmării şi să se acopere o parte din datoria care ajunsese să constituie trei cincimi din venituri. S-au clarificat o serie de ambiguităţi legale referitoare la taxare, iar anulările de datorii au fost substanţial reduse. Proprietarii de locuinţe au avut de suportat o povară fiscală grea ce avea să fie semnificativ crescută în timpul războiului. Hotelul de lux Adlon din Berlin a fost somat în 1941 să plătească un impozit pe cifra de afaceri de 40%. În 1943, profiturile erau deja taxate cu 80–90%. Muncitorii manuali şi gulerele albe nu au avut de plătit taxe directe în plus în timpul războiului, deşi s-a făcut caz de greutăţile produse prin creşterea accizelor pe tutun, bere, spirtoase şi vin spumant în timpul războiului, însă acestea au fost adaptate în funcţie de regiuni, astfel că preţul berii era substanţial mai mic în Bavaria, mare consumatoare de bere, iar în Renania nu s-a înregistrat nici o creştere a taxelor pe vin, pentru a proteja viticultorii cu dificultăţi economice şi oenofilii locali. Nici în sectorul agricol nu s-au operat măriri ale taxelor. Încercarea de a suspenda plata orelor peste program, urmând ca bonusurile datorate muncitorilor să fie virate către stat, a produs asemenea indignare încât a trebuit să se renunţe la ea către sfârşitul anului 1939. În acelaşi an s-a adoptat asigurarea universală de sănătate, plătindu-se prime simbolice de 1 marcă lunar. Văduvelor şi orfanilor li se asigurau tratamente medicale gratuite. Numai „camarazii de rasă“ se bucurau de asemenea beneficii. Un muncitor evreu la Daimler-Benz, care câştiga 234 de mărci lunar, plătea 108 mărci taxe. Un coleg arian, care câştiga aceeaşi sumă plătea doar 9,62 de mărci pentru taxe şi 20,59 de mărci pentru ajutoarele sociale şi contribuţiile la WHW şi DAF.

Spre deosebire de Germania, în Marea Britanie, prin politica „sânge, trudă, lacrimi şi sudoare“ a lui Churchill taxele au crescut cu 355% într-o manieră grosolan de inechitabilă. 85% din veniturile din taxe erau plătite de cei care câştigau mai puţin de 500 de lire sterline anual. Spre deosebire de britanici, germanii cu venituri mici erau deosebit de circumspecţi în ce priveşte achiziţionarea obligaţiunilor de război, lipsind astfel guvernul de o importantă sursă de venituri. Hitler nu a vrut să ia în considerare astfel de măsuri de austeritate şi chiar a anulat un ordin de interdicţie pe animalele de

companie, făcându-se o excepţie, desigur, în cazul evreilor. Povara fiscală a Germaniei nu a crescut decât cu 196%, povara adiţională fiind acoperită în principal de cei bogaţi. Guvernul acţiona frenetic, Hitler „mergând tot mai departe pe drumul bătătorit al autoamăgirii“, cum spunea oponentul său conservator Carl Goerdeler. Preţul acestei risipe a fost plătit de ţările ocupate, care erau exploatate nemilos, şi de miliardele în proprietăţi furate de la evrei.

Hitler însuşi era o încarnare a crizei modernităţii. Pe de o parte, iubea maşinile de viteză şi aeroplanele, declarând că era „înnebunit de tehnologie“. Nu împărtăşea deloc disprețul față de industrie al suporterilor săi excentrici şi stăpânea la perfecţie tehnicile moderne de comunicare în masă. Era bântuit însă de ameninţarea evreimii, care pentru el întruchipa toate aspectele negative ale modernităţii. Tehnologia modernă era pusă astfel în slujba unei ideologii iraţionale, atavice, şi tocmai înfrângerea zdrobitoare a obiectivelor acesteia a eliminat atât de multe obstacole ce stăteau în calea modernităţii. Armata a fost distrusă, corpul ofiţeresc discreditat, aristocraţia de la est de Elba văduvită de orice influenţă, toate pretenţiile de superioritate a rasei germane se reduceau la absurdităţi totale, iar concepţia otrăvită că un dictator carismatic putea conduce naţiunea în Tărâmul Făgăduinţei prin războaie de cucerire şi genocid s-a dovedit până la urmă o amăgire demonică.

PRIMII PAŞI ÎN POLITICA EXTERNĂ

Regimul a acţionat iniţial foarte prudent în sfera afacerilor externe. Revendicările sale de revizuire a Tratatului de la Versailles nu-l distingeau de alte partide din Germania Republicii de la Weimar. Cererile de restaurare a statutului de mare putere şi de restituire a coloniilor erau şi ele locuri comune în cercurile conservatoare şi naţionaliste. Dar Hitler a fost de la bun început hotărât să creeze un imperiu vast în Europa de Est, pentru a asigura „spaţiul vital“. Pentru împlinirea acestui obiectiv, era pregătit să meargă până în pânzele albe. Hotărârea sa dârză, instinctele de cartofor şi urmărirea nemiloasă a obiectivelor pe termen lung i-a alarmat pe generalii săi. Până şi cei mai aprigi dintre acoliţii săi au început să ezite. Cum Hitler juca mereu

pe mize tot mai mari, câştigând de fiecare dată, prestigiul său a crescut, criticii săi au fost reduşi la tăcere, iar statutul său carismatic de Führer de geniu a fost şi mai mult exagerat. Astfel i-a putut manipula pe naţionaliştii conservatori, folosindu-i pentru a-şi realiza viziunea despre *Lebensraum* şi de exterminare a „inamicilor de rasă“ care ameninţau „comunitatea rasială“.

Situaţia internaţională era foarte favorabilă pentru o politică revizionistă de forţă. Marile puteri erau serios slăbite de criză. După invazia japoneză în Manciuria şi răspunsul firav al Ligii Naţiunilor la aceasta, securitatea colectivă era în ruine. Plata despăgubirilor fusese de facto suspendată în 1932, iar Brüning fusese la doar un pas de eliminarea restricţiilor militare impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles.

Hitler a avut grijă să domolească temerile vecinilor Germaniei cât timp şi-a instalat dictatura în interior. În acest scop, l-a păstrat pe aristocratul diplomat de carieră, din vechea şcoală, Konstantin von Neurath, în funcţia de ministru de externe, împreună cu secretarul său de stat, Wilhelm von Bülow. Diplomaţii din Wilhelmstraße, neavând ştiinţă de alarmantul mesaj al lui Hitler către generalii săi din 3 februarie 1933, nu credeau că noul guvern intenţiona o schimbare radicală a cursului. Îşi închipuiau că ar fi posibil să urmărească o politică întru câtva mai agresivă decât aceea a lui Stresemann, astfel încât poziţia Germaniei să fie întărită prin reînarmare, prin uniunea cu Austria şi prin restaurarea coloniilor pierdute.

Prima declaraţie publică importantă a lui Hitler pe teme de politică externă a avut loc în Reichstag, la 17 mai 1933: în ea promitea să respecte toate tratatele şi obligaţiile internaţionale şi solicita o revizuire paşnică a înţelegerii de la Versailles. În ciuda retoricii sale antimarxiste şi în acelaşi timp în care acasă se ocupa cu asasinarea comuniştilor, Hitler a semnat un acord de creditare cu Uniunea Sovietică la 25 februarie 1933 şi un tratat de prietenie şi neagresiune la 4 aprilie.

La 14 octombrie, guvernul german s-a folosit de propunerea franco-britanică de la Geneva prin care Germaniei i se acorda o perioadă de monitorizare de patru ani înainte de încheierea unui acord general despre înarmare ca pretext pentru părăsirea Ligii Naţiunilor. Această manevră a fost enorm de populară acasă, căci Liga era considerată a nu fi altceva decât un instrument prin care puterile victorioase menţineau *Diktat*-ul de la

Versailles.

A urmat apoi neașteptatul pact de neagresiune încheiat cu Polonia la 16 ianuarie 1934, care a marcat o îndepărtare radicală de politica prosovietică și antipoloneză a Republicii de la Weimar încă de la Rapallo. Polonezii aveau toate motivele să fie suspicioși, în special pentru că Hitler a subliniat că tratatul nu însemna că între cele două țări nu vor avea loc modificări ale frontierei. Simțindu-se abandonați de protectorii lor francezi, polonezii nu aveau de ales.

Relațiile dintre Germania și Austria erau extrem de tensionate. Majoritatea austriecilor fuseseră în favoarea ideii de *Anschluss,* însă acum că Germania era în mâinile național-socialiștilor, aveau mari îndoieli. Guvernul austriac a reclamat vehement masivul ajutor financiar dat naziștilor austrieci. Germanii au ripostat impunând o taxă de 1.000 de mărci oricărui cetățean german care călătorea în Austria. În felul acesta practic închideau frontiera, ducând la ruină industria turistică a Austriei. Apoi austriecii au solicitat vize, ceea ce le făcea trecerea frontierei mai dificilă naziștilor germani. Naziștii austrieci și-au intensificat imediat campania teroristă, care a culminat cu asasinarea cancelarului, Engelbert Dollfuss, la 25 iulie 1934. Vrând să mențină Austria ca stat-tampon între Italia și Germania, Mussolini și-a manevrat trupele spre graniță. Hitler a considerat prudent să dezmintă orice legătură cu suporterii săi recalcitranți din Austria.

Într-un plebiscit din 13 ianuarie 1935, 91% din electoratul Saarului a votat revenirea la Germania, în ciuda intensei propagande antifasciste în zona aceasta preponderent muncitorească și minieră. În februarie, Hitler l-a invitat de secretarul de externe britanic, Sir John Simon, și pe Lordul Sigiliului Privat, Anthony Eden, să meargă la Berlin pe 7 martie ca să discute un comunicat anglo-francez prin care se propuneau anumite măsuri de evitare a reluării cursei înarmărilor. Apoi, cu doar trei zile înainte de sosirea delegației britanice, guvernul britanic a publicat o Carte Albă pentru apărare, care solicita creșteri substanțiale ale cheltuielilor cu forțele armate, despre care se spunea că ar fi fost un răspuns direct la adresa tonului scandalos de beligerant al lui Hitler. Încurajat de remarcabila victorie din Saar, Hitler a amânat imediat întâlnirea. Pretextând o indispoziție, s-a delectat de minune să dea peste nas guvernului britanic. Șase zile mai

târziu, la 10 martie, Göring a anunţat formarea Luftwaffe, forţele aeriene germane care erau în mod expres interzise de termenii Tratatului de la Versailles. În 15 martie, Adunarea Naţională Franceză a aprobat creşterea termenului serviciului militar de la 1 la 2 ani. Apoi, în 16 martie, Hitler a anunţat introducerea serviciului militar universal pentru a crea o armată de 550.000 de oameni.

În sfârşit, Simon şi Eden au plecat la Berlin la 25 martie. Au fost trataţi cu o serie de monologuri, majoritatea pe tema preferată a lui Hitler, a ameninţării bolşevismului. Cei doi abia reuşeau să mai strecoare câte un cuvânt ici şi acolo. Când în sfârşit au reuşit să înainteze o plângere, au fost spulberaţi. Sir John Simon s-a plâns de încălcarea clauzelor dezarmării din Tratatul de la Versailles, la care Hitler a întrebat şiret dacă şi Wellington ridicase obiecţii similare când ajunsese Blücher pe câmpul de luptă de la Waterloo.

Francezii erau în special preocupaţi de evenimentele recente din Germania. Ca reacţie la puciul Röhm din iunie şi la criza austriacă din luna următoare, au început să construiască defensiva cu ţările din Europa centrală şi de est, apropiindu-se în acelaşi timp şi de Moscova. Rezultatul a fost Pactul de asistenţă reciprocă franco-sovietic din 2 mai 1935, după care Uniunea Sovietică s-a alăturat Ligii Naţiunilor. Pentru sovietici aceasta reprezenta o coaliţie antifascistă puternică, dar era o alianţă fracturată, tensionată de tot felul de divergenţe ideologice şi conflicte de interese. Între timp, eforturile Franţei de a persuada Marea Britanie şi Italia să adopte o opoziţie comună împotriva violărilor de către Germania a Tratatului de la Versailles au avut ca rezultat Frontul Stresa, din 14 aprilie 1935, care menţinea Tratatul de la Locarno din 1925.

Hitler nu era câtuşi de puţin îngrijorat. După ce dominase evident discuţiile cu Simon şi Eden, era convins că dacă menţinea o atitudine hotărâtă, Marea Britanie avea să se acomodeze situaţiei. Ca urmare, l-a trimis pe reprezentantul său special Joachim von Ribbentrop la Londra, ca răspuns la vizita delegaţiei britanice la Berlin. Ribbentrop îi amintea lui Paul Schmidt, interpretul lui Hitler şi fin observator al slăbiciunii umane, de câinele din logoul casei de discuri[52] HMV. Acest fost vânzător de vin spumant era insuportabil de nemanierat, iar comportamentul său grobian i-a

atras în curând porecla de „von Brickendrop“.[53] A cerut imediat ca Germaniei să i se dea mână liberă în estul Europei pentru a distruge Uniunea Sovietică. În schimb, Marea Britanie rămânea stăpâna mărilor şi se concentra asupra imperiului. Guvernul britanic n-a primit prea bine această propunere de împărţire a lumii, a ameninţat să întrerupă discuţiile, dar în cele din urmă a fost de acord să semneze un acord naval la 18 iunie 1935, prin care raportul dintre flotele de suprafaţă britanică şi germană era fixat la 100 la 35. Submarinele, armele preferate ale lui Hitler, nu erau incluse în acord.

Hitler avea toate motivele să considere că aceasta era „cea mai fericită zi“ a lui. Britanicii au anulat singuri clauzele dezarmării din Tratatul de la Versailles, fără să se consulte măcar cu aliaţii francezi. Britanicii, care erau cu ochii pe foarte reala ameninţare pusă de Japonia, erau uşuraţi că se ajunsese la o înţelegere şi erau hotărâţi să evite orice confruntare cu Germania. Încurajat de răspunsul slab al francezilor şi britanicilor la agresiunea Italiei în Etiopia şi folosindu-se de tratatul franco-sovietic drept scuză, Hitler a ordonat remilitarizarea Renaniei la 2 martie 1936, după ce primise asigurări de la Mussolini că nu avea obiecţii serioase faţă de o atare manevră. Franţa se afla în mijlocul unei campanii electorale, iar guvernul era paralizat. Britanicii nu considerau că erau afectate interesele lor vitale. În 7 martie, Hitler anunţa în Reichstag că nu mai avea alte pretenţii teritoriale. Eden a spus în Camera Comunelor că nu exista nici un motiv de alarmă. Ieremiadele lui Churchill au fost respinse drept fulminaţiile unui politician bătrân în contratimp total cu vremurile.

Triumful lui Hitler în Renania a contribuit la reducerea la tăcere a celor care s-au plâns de greutăţile cauzate de concentrarea pe reînarmare şi pe hărţuirea bisericilor. În alegerile desfăşurate la 29 martie, 98,8% au votat cu „lista Führerului“. Prăbuşirea lui Hitler în deplina megalomanie a fost mult accelerată de aceste succese năucitoare. Discursurile sale s-au umplut de referinţe la călăuzirea providenţială, la misiunea sa sacră şi la preştiinţa vizionară, în timp ce maşinăria de propagandă a lui Goebbels împrăştia nori de tămâie adulatoare în onoarea acestei fiinţe supranaturale.

După unele ezitări iniţiale, Hitler, îndemnat de consideraţiuni ideologice şi economice, a decis să intervină în războiul civil spaniol. S-a pomenit

luptând de aceeaşi parte cu Mussolini pentru naţionaliştii generalului Franco împotriva republicanilor din frontul popular „marxist“. Mussolini îşi exprimase deja gratitudinea pentru neutralitatea germană în chestiunea Etiopiei, suspendând ajutorul dat Heimwehrului austriac împotriva naţional-socialiştilor şi arătând limpede că nu mai avea obiecţii împotriva *Anschluss*-ului. Ministrul de externe italian Ciano a plecat la Berlin în octombrie 1936 şi a semnat un pact de cooperare reciprocă. Apoi l-a vizitat pe Hitler în refugiul său montan din Bavaria, unde gazda sa i-a propus un tratat cu scopul de a zdrobi marxismul şi de a pune şaua pe Marea Britanie. Hitler a spus că armata germană va fi gata de război în trei până la cinci ani. La 1 noiembrie, Mussolini a vorbit prima oară deschis despre o „axă“ de la Roma la Berlin şi a invitat şi alte state europene să coopereze.

Între timp, Ribbentrop, frustrat că nu reuşise să atragă de partea sa guvernul britanic, lucra febril la asigurarea unui acord cu Japonia, astfel încât să formeze o triplă alianţă care să izoleze Marea Britanie. Atât ministerul de externe german, cât şi conducerea Wehrmachtului se opuneau acestei idei. Exista destulă rezistenţă şi de partea japoneză. Dar generalul-maior Hiroshi Oshima, ataşatul militar care mai târziu în 1936 avea să devină ambasador, era un admirator entuziast al naţional-socialismului şi se luptase de mult şi din greu pentru un acord cu Germania. Rezultatul a fost Pactul Anticomintern din noiembrie 1936, o înţelegere vagă despre care Hitler credea că ar putea pune presiune pe Marea Britanie pentru a ajunge la o înţelegere cu Germania.

Reînarmarea începea să pună o presiune intolerabilă pe economie. Lipsa valutei străine era cronică, iar preţurile importurilor crescuseră în medie cu 9% din 1933. A urmat o penurie de alimente, rezultat al unei serii de recolte slabe, astfel că regimul avea de ales între arme sau unt. Hitler era hotărât să menţină ritmul reînarmării şi drept urmare îi susţinea pe aceia care argumentau că trebuiau exploatate sursele interne de materii prime, că trebuia să se producă cauciuc şi petrol sintetic, pentru a se reduce dependenţa de importuri. A renunţat brusc la toate grijile legate de costurile autarhiei, închipuindu-şi că puteau fi compensate de prada bogată câştigată prin războaie de cucerire. Într-un memorandum secret din august 1936, Hitler spunea că ţara trebuia să fie gata de război în patru ani şi că o serie de

campanii scurte urmau să aibă drept rezultat o „creştere a *Lebensraumului* şi, ca atare, a surselor de materii prime şi alimente“.

Hitler răbufnea tot mai frecvent, vituperând pe tema necesităţii de a găsi o soluţie la „problema spaţiului Germaniei“ şi despre nevoia de a rezolva lucrurile prin forţă încă din 1938. În 5 noiembrie 1937 a convocat la cancelarie o şedinţă de cel mai înalt nivel, la care au participat von Neurath, ministrul de război von Blomberg şi comandanţii supremi ai armatei, marinei şi aviaţiei, von Fritsch, Raeder şi Göring. Acestora li s-a servit un monolog de patru ore, pe care Hitler l-a prezentat drept testament al său în caz că ar fi murit. Începea printr-o divagaţie pe teme familiare, precum darwinismul social, rasă şi geopolitică, despre nevoia de a întări „masele rasiale“ (*Volksmasse*) şi de a asigura *Lebensraumul*. Nici una dintre aceste colosale probleme nu se putea rezolva fără recursul la forţă. Atunci a anunţat că în primul stadiu trebuia anexată Austria, apoi atacată Cehoslovacia. Germania trebuia să fie pregătită să lupte atât cu Franţa, cât şi cu Anglia, în cazul în care ar fi decis să intervină. Hitler a ignorat toate obiecţiile, dar şi-a dat seama că trebuia să înlocuiască oamenii cu mentalităţi tradiţionale precum Neurath, Blomberg şi Fritsch, pentru a se asigura de cooperarea ministerului de externe şi al armatei în realizarea acestei politici hazardate. Schacht, care şi-a exprimat rezervele serioase faţă de presiunea inflaţionistă pusă de reînarmarea forţată, trebuia să plece şi el.

ANSCHLUSS

În ianuarie 1938, poliţia austriacă a descoperit dovezi că naţional-socialiştii plănuiau să producă tulburări serioase în Austria, astfel încât să le ofere germanilor o scuză de a interveni pentru restaurarea ordinii. Cancelarul austriac, Schuschnigg, a decis să-l viziteze pe Hitler, în încercarea de a detensiona relaţiile dintre ţări. A ajuns la Berchtesgaden la 12 februarie 1938 şi a fost imediat supus la o tiradă vituperatoare de către Hitler, care acuza Austria de tot felul de delicte, inclusiv „trădare de rasă“. L-a avertizat pe cancelarul austriac că nu trebuia decât să dea ordin şi Austria ar fi fost distrusă. Apoi, Ribbentrop a cerut ca naţional-socialistului Arthur Seyß-Inquart să i se acorde responsabilitatea securităţii interne, ca toţi naziştii să

fie amnistiaţi şi ca politica externă şi economia Austriei să fie coordonate cu acelea ale Reichului. De asemenea, trebuiau programate discuţii între cele două state majore.

Schuschnigg considera că nu are altă alternativă decât să accepte; dar, la revenirea sa acasă, a convocat organizarea unui referendum pentru o „Austrie liberă, germană, independentă, socială, creştină şi unită“ pentru 13 martie. Naziştii au considerat că referendumul era o provocare, cu atât mai mult cu cât alegătorii mai tineri, care erau foarte suspicioşi faţă de această manevră, au fost excluşi de la vot. Au luat măsuri pentru ca Austria să fie cuprinsă de o anarhie violentă. Preşedintele austriac, Wilhelm Miklas, a refuzat curajos cererea lui Hitler de a-l numi cancelar pe Seyß-Inquart, după care naziştii austrieci au ocupat clădiri guvernamentale în Viena. Atunci Hitler a ordonat trupelor să treacă frontiera.

În 12 martie, armata germană era primită cu manifestaţii de entuziasm frenetic. Hitler se întorcea triumfător în localitatea natală, Braunau, înainte de a ajunge la Linz, unde, impresionat de mulţimile vaste şi entuziaste, a anunţat că Austria avea să fie încorporată în Reichul german. De la Linz a călătorit la Viena, unde s-a adresat unei mulţimi şi mai mari de susţinători extaziaţi. În 10 aprilie s-a ţinut un referendum, în care 99% dintre cei cu drept de vot, inclusiv liderul socialist austriac Karl Renner, au votat pentru *Anschluss*. Austria înceta imediat să mai existe. A devenit o provincie germană numită Ostmark. Reichsmark germană a înlocuit şilingul austriac. Peste noapte, austriecii au trebuit să înveţe să conducă pe partea dreaptă a şoselei, ca germanii.

Pentru comunitatea evreiască austriacă, acestea au fost zile de groază. Naziştii austrieci erau chiar mai răi şi mai brutali în antisemitismul lor decât camarazii lor germani, contribuind la radicalizarea germanilor imediat după *Anschluss*. Unităţile SS şi ale poliţiei veneau în urma armatei. Împreună cu colegii lor austrieci, acestea au desfăşurat un pogrom bestial, în care mii de victime inocente au fost bătute, închise şi ucise cu brutalitate, iar proprietăţile lor confiscate. Umilinţa lor şi maltratările sălbatice erau savurate cu urale de mulţimi. Era un preambul înfiorător la ceea ce avea să se întâmple în Germania la 9 noiembrie. RSHA l-a trimis în Austria pe Adolf Eichmann, unde în august instituia Biroul Central pentru Emigrarea

Evreiască, care a început expulzarea celor 200.000 de evrei austrieci, vasta lor majoritate fiind locuitori ai Vienei.

MÜNCHEN

Energizat de triumful său în Austria şi încurajat de atitudinea pasivă a Marii Britanii şi a Franţei, precum şi de sprijinul lui Mussolini, Hitler şi-a îndreptat atenţia spre Cehoslovacia. În 21 aprilie a comunicat armatei că fie va declara război după câteva mişcări diplomatice preliminare, fie va folosi vreun incident pentru a da o lovitură fulgerătoare. Deja se hotărâse pentru ultima alternativă şi l-a instruit pe liderul germanilor sudeţi Konrad Henlein să emită faţă de guvernul cehoslovac revendicări care nu puteau fi împlinite.

În 30 mai, Hitler a anunţat că intenţiona „să distrugă Cehoslovacia prin mijloace militare în viitorul apropiat“. În vara anului 1938, cu cât se adâncea criza, cu atât se răspândea violenţa în Sudeţi. În 15 septembrie, prim-ministrul britanic Neville Chamberlain a zburat la München pentru a se întâlni cu Hitler la Berchtesgaden, unde a declarat că nici Marea Britanie, nici Franţa nu ar fi obiectat dacă părţi din Sudetenland ar fi fost alipite Germaniei. Hitler, surprins de disponibilitatea lui Chamberlain de a-şi înjunghia un aliat pe la spate, a hotărât să adopte o atitudine mai dură la următoarea lor întâlnire de la Bad Godesberg, în 22 septembrie. Cum transmisese deja guvernelor polonez şi maghiar că va sprijini revendicările lor în privinţa Cehoslovaciei, i-a spus lui Chamberlain că era pregătit să folosească forţa împotriva Cehoslovaciei, dacă dorinţele sale nu erau imediat acceptate.

Războiul părea inevitabil. Atât Cehoslovacia, cât şi Franţa au mobilizat armata. Marea Britanie s-a pregătit de război, iar Uniunea Sovietică a promis sprijin. Hitler a mutat şapte divizii la graniţa cehă. Forţele de opoziţie din Germania au intrat în acţiune. Generalul Ludwig Beck demisionase deja în august din funcţia de şef al statului-major, în semn de protest faţă de politica riscantă a lui Hitler. Colonelul Hans Oster de la contraspionajul armatei şi fostul primar la Leipzigului şi prinţ comisar, Carl Goerdeler, au contactat politicieni britanici, implorându-i să adopte o

atitudine fermă faţă de Hitler. Spre marele dezgust al lui Hitler, majoritatea germanilor priveau perspectiva războiului cu o neliniște reţinută.

Îmboldit de Mussolini şi sprijinit de Göring, de ministrul de finanţe Schwerin von Krosigk şi de şeful statului-major al armatei, Halder, Hitler a fost de acord să se întâlnească cu premierii britanic şi francez la München, în 29 septembrie. Fără să se consulte nici cu Cehoslovacia, nici cu Uniunea Sovietică, Chamberlain şi Daladier au acceptat ca acele zone din Sudetenland unde germanii erau majoritari să fie cedate Germaniei între 1 şi 10 octombrie 1938.

Într-un fel, München a fost un triumf pentru Hitler. Câştiga o importantă regiune industrială, bogată în resurse naturale şi cu o mână de lucru înalt calificată. Cehoslovacia era practic lipsită de apărare, iar economia ei ruinată. Însă lui Hitler i se negase criza de care avea nevoie pentru a distruge ţara şi pentru a intra triumfător în Praga. Era furios că Chamberlain şi Daladier erau consideraţi eroi de majoritatea germanilor, făcându-l să întrebe: „Cum pot începe un război cu un asemenea popor!?“ În 21 octombrie 1938, Hitler a transmis instrucţiunile pentru distrugerea Cehoslovaciei şi ocuparea regiunii Memel. Preşedintelui slovac, monseniorul Jozef Tiso, i s-a ordonat să declare independenţa Slovaciei. În 10 noiembrie, la o zi după pogrom, Hitler a ţinut o lungă cuvântare în faţa reprezentanţilor presei, ordonându-le să abandoneze orice discuţii despre pace şi să călească poporul pentru război.

În primăvara anului 1938, presa de bani pusese stăpânire pe economia germană, ceea ce a avut ca rezultat o inflaţie galopantă. Volumul de bani aflaţi în circulaţie s-a dublat între 1937 şi 1939, ceea ce l-a făcut pe Schacht să stopeze programul de reînarmare. Departamentul economic al Reichsbank, considerând că situaţia prezentă a Germaniei era analogă celei a Prusiei după Războiul de Şapte Ani sau a Marii Britanii după războaiele napoleoniene, a afirmat îndrăzneţ că, de vreme ce Führerul anunţase la München că Germania nu mai avea alte pretenţii teritoriale în Europa, expansiunea nu mai putea avea loc decât prin recâştigarea coloniilor pierdute. Aceasta se putea obţine cel mai bine prin negocieri diplomatice. Celălalt obiectiv important, înfrângerea bolşevismului, ar fi trebuit îndeplinit acţionând în vederea prăbuşirii din interior a regimului sovietic.

Puterea de cumpărare în exces ar fi fost absorbită cel mai bine prin creşterea ofertei de bunuri de consum, iar criza balanţei de plăţi trebuia abordată printr-o impulsionare a exporturilor. Cu alte cuvinte, ţara trebuia să-şi inverseze priorităţile şi să revină la o economie de pace.

RĂZBOIUL

Germania apucase pe un curs impetuos către război. Împinsă înainte de dinamica sa internă, era practic scăpată de sub control. Hitler devenise un dictator absolut care nu dădea atenţie crizei tot mai acute din economie şi era impermeabil la orice recomandări de prudenţă. Bătea câmpii neîncetat despre „bătălia dintre viziunile despre lume“ şi despre „războiul rasial“. În 30 ianuarie 1939, la a şasea aniversare a „acaparării puterii“, a spus în faţa Reichstagului: „Dacă evreimea internaţională din Europa şi din alte părţi scufundă din nou popoarele într-un război mondial, rezultatul nu va fi bolşevizarea lumii, altfel spus o victorie a evreilor, ci distrugerea rasei evreieşti din Europa.“ Promitea să creeze un vast imperiu german, unul care să fie purificat de toate elementele rasiale străine. De acum înainte, nu se mai putea da înapoi.

Monseniorul Tiso s-a supus servil ordinelor de la Berlin şi la 14 martie declara independenţa slovacă. În aceeaşi zi, preşedintele ceh Emil Hacha călătorea la Berlin în încercarea disperată de a păstra independenţa rămăşiţei sale de stat. Hitler a tunat şi-a fulgerat şi-a bătut câmpii până când nefericitul Hacha a suferit un atac de inimă. După ce a fost resuscitat de medicul personal al lui Hitler, dr. Theodor Morell, i s-a spus că dacă nu preda statul Germaniei naziste, urma să fie invadat. Un preşedinte zguduit a semnat apoi un document prin care îşi lăsa „cu încredere în mâinile Führerului Reichului german“ poporul nefericit şi trădat.

În aceeaşi noapte, trupele germane treceau frontiera. Hitler a călătorit la Praga în ziua următoare, unde a fost întâmpinat de o mulţime mută, zdrobită şi înlăcrimată. Republica Cehă era transformată în „Protectoratul Boemiei şi Moraviei“ şi de aici înainte era supusă unui regim nemilos de ocupaţie.

În 21 martie, trupele germane au ocupat Memel (Klaipéda), teritoriu german care fusese acordat Lituaniei prin termenii tratatului de pace.

Aceasta a întărit hotărârea Poloniei de a rezista altor cereri germane în chestiunea Danzig-ului. În 31 martie, guvernul britanic le-a dat asigurări atât Poloniei, cât şi României. Hitler era furios. În 3 aprilie a ordonat trasarea planurilor pentru invadarea Poloniei. Cea de-a cincizecea sa aniversare a fost sărbătorită la 20 aprilie printr-o uriaşă paradă militară la Berlin; o săptămână mai târziu rupea Pactul de neagresiune cu Polonia din 1934 şi Acordul naval anglo–german din 1935. În ziua următoare, într-un discurs batjocoritor de la un capăt la altul, respingea apelul preşedintelui Roosevelt la pace mondială. Hitler îl dispreţuia cu intensitate pe Roosevelt, pe care îl descria drept „alesul evreimii mondiale“, manipulat de sinistrul său confident, bancherul evreu Bernard Baruch. Astfel, Hitler se vedea gata să se angajeze într-un război pe două fronturi: împotriva capitalismului „evreu“, a democraţiei şi liberalismului întruchipate de Roosevelt, şi împotriva bolşevismului „evreiesc“ al lui Stalin. Pentru o ţară relativ săracă precum Germania, a fost o întreprindere extraordinară. Aşadar, nu e de mirare că mulţi au avut ezitări când şi-au dat seama că acestea nu erau doar speculaţii abstracte, ci că Hitler era într-adevăr decis pentru un război de agresiune.

Marea Britanie şi Franţa au încercat fără convingere să atragă Uniunea Sovietică într-un pact de securitate european, dar Stalin era extrem de neîncrezător faţă de aceste două puteri imperialiste. Nici Polonia, nici România nu erau dornice să-şi încredinţeze securitatea unei puteri care emitea pretenţii substanţiale asupra teritoriului lor. În mai, comisarul sovietic pentru afaceri externe, Maxim Litvinov, care încă mai spera ca Marea Britanie şi Franţa să-şi dea seama de gravitatea situaţiei, a fost înlocuit de un stalinist acru, Molotov. Această înlocuire era considerată drept un semnal clar către Berlin, subliniat şi de numeroasele referiri la Rapallo.

Hitler a hotărât să testeze atmosfera. „Pactul de oţel“ dintre Berlin şi Roma nu era mare lucru, căci Mussolini spusese clar că Italia nu avea să fie gata de război decât în 1943. Discuţiile cu Japonia despre o alianţă militară similară nu ajunseseră nicăieri. Stabilise ca dată a invadării Poloniei 26 august şi nu avea practic nici un aliat în această acţiune hazardată. Ribbentrop, care îl înlocuise pe von Neurath în funcţia de ministru de

externe în 1938, a făcut un prim gest către Molotov, care a răspuns pozitiv. În 23 august 1939, Ribbentrop a zburat la Moscova și a fost dus imediat să-l vadă pe Stalin. A devenit astfel primul ministru al unui guvern străin care se întâlnea cu dictatorul sovietic. S-a ajuns la un acord în câteva ore, imediat după ce Hitler a acceptat ca Uniunea Sovietică să primească întreaga Letonie. Pactul Ribbentrop–Molotov, care a fost de fapt negociat personal de Stalin, era un pact de neagresiune pe o durată de zece ani, care intra imediat în vigoare. Printr-un protocol secret, Uniunea Sovietică avea mână liberă în estul Poloniei până la linia râurilor Narev, Vistula și San, dar și în Estonia, Letonia, Finlanda și Basarabia. Viitorul Poloniei avea să fie stabilit mai târziu. După ceremonia semnării, s-au ținut numeroase toasturi cu votcă, iar gangsterii au început să debiteze ceea ce trece drept bancuri în astfel de cercuri. Festivitățile acestea sordide s-au prelungit până la 2 noaptea.

În 25 august, cu o zi înainte de planificata invazie a Poloniei, Hitler a suferit două reculuri. Guvernul britanic parafa în sfârșit pactul cu Polonia, iar Mussolini făcea cunoscut că nu se va implica într-un război. Hitler a întrebat nervos dacă atacul putea fi amânat. I s-au dat asigurări că se putea. S-a propus ca nouă dată, 1 septembrie. Göring l-a avertizat pe Hitler că riscurile erau prea mari. Hitler a replicat: „N-am jucat decât totul sau nimic [*va banque*] toată viața mea!“ De data aceasta nu avea să mai fie nici o amânare. La 4.45, în dimineața zilei de 1 septembrie, cuirasatul *Schleswig-Holstein* a deschis focul asupra garnizoanei poloneze din peninsula Westerplatte din apropiere de Danzig, în timp ce bombardierele Stuka atacau orașul în picaj. Europa era din nou în război.

POLONIA

Marea Britanie și Franța au declarat ezitante război la 3 septembrie 1939. Dominioanele le-au urmat exemplul câteva zile mai târziu, dar n-au făcut nimic pentru a ajuta Polonia. „Războiul ciudat“[54] din vest le-a permis germanilor să se concentreze asupra unei campanii rapide în est. În mai puțin de o săptămână, ajunseseră în suburbiile Varșoviei. O săptămână mai târziu, orașul era împresurat. În 17 septembrie, guvernul polonez părăsea

ţara şi în aceeaşi zi începea şi invazia sovietică. Varşovia capitula zece zile mai târziu, după ce fusese rasă de bombardamentele de artilerie şi aeriene. Ziua următoare, Germania şi Uniunea Sovietică şi-au împărţit prada de război. Lituania li s-a dat sovieticilor; germanii primeau Varşovia şi Lublin. Luptele s-au încheiat la 6 octombrie.

În urma Wehrmachtului victorios au venit SS *Einsatzgruppen*, alcătuite din oameni aleşi din SD şi din Poliţia de Securitate (Sipo). Li s-a dat ordin „să lupte împotriva tuturor elementelor din spatele trupelor, care sunt inamici ai Reichului şi ai poporului german“. S-au apucat imediat de treabă, arestând 30.000 de reprezentanţi ai elitelor poloneze, azvârlindu-i în lagăre de concentrare unde, în cuvintele lui Heydrich, „erau făcuţi inofensivi“. În 21 septembrie, Heydrich a ordonat ca toţi evreii să fie adunaţi în oraşele mai mari. Între timp, ordinului lui Himmler de execuţie sumară a oricăror „franctirori“ i s-au dat interpretări foarte largi, permiţând *Einsatzgruppen* să se complacă într-o orgie de măceluri. Erau entuziast sprijiniţi de acei germani care trăiau în Polonia şi care erau organizaţi în unităţi de „autoapărare“ (*Selbstschutz*), dar şi de detaşamente ale Wehrmachtului. În primele zile ale invaziei, au fost ucişi 50.000 de polonezi şi 7.000 de evrei. Armata s-a implicat şi ea în această orgie de măceluri printr-o serie de execuţii sumare, dar unii ofiţeri superiori, precum von Bock şi Blaskowitz, au început să se îngrijoreze de brutalizarea soldaţilor lor, care ameninţa disciplina şi moralul. Punând toată vina, înşelător, dar ferm, în seama SS, ei au protestat faţă de această barbarie. Hitler le-a respins protestele ca fiind rezultatul „infantil“ al unei „atitudini de Armata Salvării“.

În octombrie, aproximativ jumătate din Polonia ocupată de germani a fost încorporată în Reich. Ce a mai rămas a fost numit Guvernământul General, care avea să devină rezervorul de iloţi care să servească rasa de stăpâni. Himmler, în calitate de „Comisar al Reichului pentru întărirea rasei germane“, a iniţiat imediat expulzarea tuturor polonezilor şi evreilor din zonele recent anexate de Germania. La sfârşitul anului 1940, fuseseră deportaţi 325.000 de cetăţeni polonezi, iar proprietăţile lor au fost furate, locul lor fiind luat de germanii din statele baltice şi din Volînia. Un număr aproximativ egal de polonezi au fost trimişi la muncă în Reich.

Populaţia a fost împărţită în patru categorii corespunzând criteriilor

rasiale naţional-socialiste. În vârful scării se aflau „cetăţenii Reichului“ (*Reichsbürger*), incluzând germanii şi polonezii consideraţi capabili de a fi transformaţi în germani (*eindeutschungsfähig*). Apoi urmau două clase de „cetăţeni“ (*Staatsangehöriger*), consideraţi în perioada de testare dacă puteau deveni germani adevăraţi. La urmă erau cei şase milioane de polonezi etichetaţi drept „protejaţi“ (*Schutzangehörigen*), care trebuiau să-şi servească superiorii rasiali.

Dintre aceşti polonezi „protejaţi“, 311.000 au fost trimişi la muncă în industria de armament din Germania, unii ca voluntari, alţii silit; alţi 400.000 de muncitori au fost trimişi până în 1942. La începutul anului 1940, ca urmare a 408.000 de expulzări, noile teritorii anexate au fost declarate „libere de evrei“ (*Judenfrei*). Evreii au fost duşi cu forţa în ghetourile din Varşovia, Cracovia, Liov, Lublin şi Radom. Multora dintre ei li s-a răpit şi acest scurt răgaz, fiind ucişi de *Einsatzgruppen*. Germanii erau la fel de hotărâţi să extermine şi inteligheţia poloneză. 17% dintre cei etichetaţi drept „intelectuali“ au fost omorâţi imediat. De asemenea, la începutul anului 1940, SS a construit vastul lagăr de concentrare de la Auschwitz, unde prizonierii polonezi erau trataţi drept sclavi şi executaţi după voie. Primele victime ale crimei industrializate sistematice de la Auschwitz au fost prizonierii de război sovietici, polonezii şi deţinuţii bolnavi.

RĂZBOIUL ÎN VEST

În ziua în care au încetat luptele în Polonia, Hitler le-a făcut Marii Britanii şi Franţei o propunere de pace. Era o manevră complet necinstită, căci în acelaşi timp dădea ordinele de începere cât mai rapidă a invaziei Olandei, Belgiei şi Franţei, insistând că, înainte de a ataca Uniunea Sovietică, trebuia să nu mai aibă probleme în vest. Conducerea armatei considera că o invazie a vestului era o întreprindere extrem de riscantă. Comandantul suprem, Walther von Brauchitsch, a încercat să-l convingă pe Hitler să se răzgândească, dar fără rezultat. În cele din urmă, vremea rea l-a obligat pe Hitler să amâne atacul în vest până la 10 mai 1940.

Unii ofiţeri apropiaţi de generalul Ludwig Beck conspirau să-l răstoarne

pe Hitler. Göring, simţind că forţele armate germane erau insuficient pregătite, a încercat din nou, neconvingător, să oprească acţiunea. Câteva remarci ameninţătoare ale lui Hitler despre „defetişti“ adresate generalilor săi au fost suficiente pentru a amuţi opoziţia. Apoi, în 9 noiembrie, un ebenist pe nume Georg Elser a pus o bombă sub podiumul din Bürgerbräukeller din München, unde Hitler trebuia să se adreseze unei adunări de „vechi luptători“, cu ocazia aniversării tentativei de lovitură de stat din 1923. Bomba a explodat, dar l-a ratat cu treisprezece minute pe Hitler: a trebuit să plece mai devreme ca să prindă un tren spre Berlin, pentru că din cauza vremii rele nu se putea zbura. Simpatizanţii, printre care şi membrii guvernului sovietic, şi-au exprimat uşurarea că Hitler scăpase. Antifasciştii au susţinut că era o făcătură, ca şi incendierea Reichului, cu scopul de a-l prezenta pe Hitler ca pe un om al destinului, protejat de premoniţii. De fapt, Elser acţionase singur, în încercarea de a opri războiul.

În aprilie 1940, germanii au invadat Norvegia, luând-o înaintea unei forţe expediţionare anglo-franceze, pentru a apăra câmpurile miniere suedeze, care erau vitale pentru economia de război. „Operaţiunea Weser“ (*Weserübung*) a fost rapidă, economicoasă şi a întâmpinat prea puţină rezistenţă, deşi Marina Regală a reuşit să scufunde câteva vase germane. Un atac asupra Danemarcei, „Operaţiunea Weser Sud“, a fost un succes şi mai mare, şi toate operaţiunile s-au încheiat în douăzeci şi patru de ore.

În ciuda faptului că Hitler susţinea contrariul, amânarea ofensivei vestice a fost în avantajul Germaniei. Mulţumită eforturilor herculeene ale lui Fritz Todt, producţia de armament crescuse cu 50%, iar armata avea acum un plan excelent, bazat pe ideile generalului Erich von Manstein. Grupul de armate A urma să-şi împingă tancurile şi infanteria motorizată prin Ardeni şi apoi avea să se îndrepte spre Dunkerque, pe coasta Canalului, într-o „mişcare de seceră“. Grupul de armate B urma să ocupe Belgia şi Olanda, prinzând astfel grosul forţelor inamice între două grupuri de armate. Grupul de armate C urma să blocheze forţele franceze pe Linia Maginot, fără să atace realmente acele poziţii defensive puternic fortificate.

Atacul a fost lansat la 10 mai şi a mers ca uns. Francezii au fost luaţi pe nepregătite de viteza înaintării, iar britanicii au fost siliţi să abandoneze continentul prin „Operaţiunea Dynamo“, o evacuare organizată excepţional.

„Spiritul de la Dunkerque“ a devenit parte din mitologia populară, iar înfrângerea umilitoare a fost transformată într-un triumf de răsunet al spiritului britanic. Cea de-a Treia Republică franceză, sfâșiată de disensiuni politice, a început să se prăbușească. Negocierile de armistițiu au început la 21 iunie, mai precis în exact același vagon în care fuseseră germanii siliți să capituleze în 1918.

Tipic tacticilor lui Hitler, teritoriile cucerite au fost tratate diferit, creându-se astfel o improvizaţie pripită, ce ducea la confuzia organismelor administrative militare, de stat şi de partid. Franţa a fost împărţită într-o zonă nordică ocupată şi o rămăşiţă de stat în sud, cu un guvern autoritar stabilit în staţiunea Vichy, condus de mareşalul Pétain, eroul octogenar de la Verdun. Alsacia, Lorena şi Luxemburgul au fost anexate şi erau conduse de Gauleiteri. Belgia a fost pusă sub ocupaţie militară. Olanda era guvernată de un Comisar al Reichului. Danemarca rămânea un stat teoretic suveran. Guvernul său a rămas în funcţie, iar germanii îşi transmiteau solicitările prin canalele diplomatice tradiţionale. Chiar dacă era sub ocupaţie militară, îşi păstra propriile forţe armate. Din cauza importanţei strategice, Belgia a fost pusă sub comandă militară. Generalul von Falkenhausen şi asistentul său administrativ Eggert Reeder conduceau ţara într-o manieră care după standardele naziste era rezonabil de benignă, însă nu au reuşit să-i ţină în frâu pe Heydrich şi SD-ul. Ca urmare, 30.000 de evrei au fost deportaţi în lagărele morţii, iar 43.000 de belgieni neevrei au fost trimişi în tabere de muncă din Reich, unde 13.000 dintre ei au murit. Brutalul şi meschinul Josef Terboven a fost numit Comisar al Reichului pentru Norvegia, unde a încercat fără succes să formeze un guvern credibil condus de Vidkun Quisling, un josnic om de paie, pe care, ca şi vasta majoritate a norvegienilor, îl detesta din suflet.

Hitler şi-a îndreptat acum atenţia spre Marea Britanie, care constituia o problemă frustrantă pentru el. Nu putea înţelege de ce britanicii refuzau să facă pace într-un moment când se părea că erau lipsiţi de orice ajutor. Chiar dacă Germania ar fi învins Marea Britanie, problema imperiului rămânea. Ar fi căzut în mâinile japonezilor şi americanilor, şi deci ar fi întărit nemăsurat una sau chiar ambele rivale viitoare ale Germaniei? Era de acord cu generalii săi că o invazie ar fi fost prea riscantă dacă nu câştigau mai

întâi controlul absolut al aerului. În acest scop, în 5 august Luftwaffe a inițiat atacuri masive. Pentru că în 24 august, Germania a schimbat ținta atacurilor de la pistele aeriene și instalațiile radar la obiective civile, celor „puțini“ din Comandamentul de luptă al RAF li s-a dat un răgaz și astfel au reușit în cele din urmă să câștiga Bătălia Angliei. Ofensiva aeriană a fost suspendată în 17 septembrie, iar Hitler suferea astfel prima sa înfrângere serioasă, așa cum chiar el admitea bombănind. Amiralul Raeder a sugerat să se concentreze pe atacarea forțelor britanice din Mediterana și Estul Mijlociu.

În 31 iulie, Hitler le-a ordonat generalilor săi să pregătească atacul asupra Uniunii Sovietice, susținând că aceasta era „ultima speranță a Angliei“. Cum toți experții erau de acord că Armata Roșie era în degringoladă, victoria era asigurată. Hitler a spus: „Ajunge să spargem ușa din față și toată structura putredă se va prăbuși.“ Goebbels era de aceeași părere: „Bolșevismul se va prăbuși ca un castel de cărți de joc.“ Cum practic toată Europa continentală ar fi fost sub controlul german, Statele Unite nu ar fi îndrăznit să intervină. Atunci Germania ar fi dispus de tot *Lebensraumul* pe care și-l putea dori.

BARBAROSSA

Când Molotov a vizitat Berlinul între 12 și 13 noiembrie 1940, Hitler a făcut absurda sugestie ca cele două țări să împartă pe din două imperiul britanic. Molotov a replicat că dacă Germania voia să păstreze relații bune cu Uniunea Sovietică, atunci trebuia să fie de acord că Finlanda, România, Bulgaria și Strâmtorile erau toate vitale pentru apărarea Uniunii Sovietice. Mai târziu a adăugat Ungaria, Iugoslavia și estul Poloniei la lista aceasta impresionantă. Hitler, înțepat de sarcasmul lui Molotov că se purta de parcă Marea Britanie ar fi fost deja înfrântă, a anunțat că pactul său cu Stalin „nu avea să rămână nici măcar un mariaj de conveniență“. În 18 decembrie a emis „Directiva nr. 21 pentru Cazul Barbarossa“, în care se afirma că „Armata germană trebuie să fie gata să zdrobească Uniunea Sovietică într-o campanie rapidă ce va începe imediat după încheierea războiului cu Anglia.“

Acesta nu avea să fie un război obişnuit. Hitler a anunţat că urma să fie o „luptă între viziuni despre lume“ în care *Einsatzgruppen* vor distruge „inteligheņţia iudeo-bolşevică“. Populaţiei civile nu i se va arăta nici o milă, iar lui Himmler şi SS-ului li s-au dat „sarcini speciale“ în interiorul zonei operaţionale a Wehrmachtului, între care se număra şi „lupta finală între două sisteme politice opuse“. În versiunea finală a „Planului General Est“, publicat la două zile după lansarea operaţiei Barbarossa, această luptă implica uciderea a 34 de milioane de slavi. Hitler a transmis armatei în repetate rânduri să nu trateze Armata Roşie ca şi cum ar fi fost alcătuită din soldaţi normali, să ignore regulile războiului şi să nu aibă milă. Încă de la începutul etapei de planificare, Wehrmachtul s-a implicat foarte mult în comportamentul criminal al acestei campanii negrăit de îngrozitoare. Majoritatea generalilor au susţinut viziunea dementă a lui Hitler despre cruciada împotriva suboamenilor iudeo-bolşevico-asiatici. Câţiva au rămas tăcuţi. Nici unul nu a ridicat nici o obiecţie serioasă.

În 13 mai 1941 s-a publicat un decret prin care „crimele comise de civilii inamici“ nu trebuiau să ajungă în faza de proces. Orice „elemente suspecte“ trebuiau împuşcate pe loc, la ordinele unui ofiţer. Nici un soldat german nu avea să fie pedepsit pentru crimele comise împotriva civililor inamici. Aceasta era o invitaţie pentru orice brută perversă şi sadică să-şi facă de cap. Infamul „Ordin al Comisarului“, prin care orice comisar capturat în luptă trebuia imediat împuşcat, a fost emis în 6 iunie. Comisarii surprinşi în spatele liniilor germane trebuiau predaţi către *Einsatzgruppen* pentru un raport imediat. Armata a obiectat faţă de ambele ordine, pe temeiuri mai degrabă practice decât morale. S-a susţinut adesea că Ordinul Comisarului n-a făcut decât să întărească hotărârea sovieticilor de a rezista, în timp ce disciplina militară era sever ameninţată din cauza restrângerii jurisdicţiei armatei prin primul decret. Asemenea proteste nu au avut efect: 600.000 de cetăţeni sovietici, care ca prizonieri de război se aflau sub jurisdicţia armatei, au fost împuşcaţi drept „comisari“. Alte sute de mii, printre care numeroşi copii mici, au fost împuşcaţi fie drept „comisari“, fie drept „partizani“.

În primăvara anului 1941, Generalul Georg Thomas, şeful Biroului Militar Economic şi al Armamentului, s-a consultat cu o serie de funcţionari

publici importanţi din diverse ministere, şi a ajuns la concluzia că Wehrmachtul trebuia să trăiască din ce găsea în Uniunea Sovietică. Se accepta că, drept urmare, „câteva milioane“ de cetăţeni sovietici aveau să moară de foame, dar aceşti destoinici funcţionari publici priveau această perspectivă cu stăpânire de sine. Aşadar, Wehrmachtul şi SS-ul erau de acord în mare măsură că crimele în masă la o scală uluitoare erau o necesitate dezirabilă. În mai, *Einsatzgruppen* ale lui Heydrich au primit ordinul de a ucide toţi evreii din teritoriile ocupate, pentru că ei erau „rădăcina biologică“ a bolşevismului. Cum Wehrmachtul era responsabil de sprijinul logistic al *Einsatzgruppen*, a fost din nou profund implicat într-un crimă indescriptibilă. Mult lăudata onoare a armatei germane a fost pierdută pentru totdeauna.

La jumătatea lunii decembrie, Hitler a ordonat să înceapă pregătirile campaniei în Balcani, pentru a asigura flancul campaniei „Barbarossa“ şi pentru a apăra câmpurile petrolifere din România de atacurile RAF. O lovitură de stat prooccidentală la Belgrad, de la sfârşitul lui martie 1941, l-a înfuriat pe Hitler. A ordonat începerea imediată a atacului împotriva Iugoslaviei şi Greciei. Iugoslavia a capitulat în 17 aprilie, iar Grecia patru zile mai târziu. Un mare număr de trupe germane erau imobilizate acum în Balcani într-o campanie brutală şi sângeroasă împotriva unor partizani foarte motivaţi şi pricepuţi.

Germania a atacat Uniunea Sovietică în 22 iunie 1941, cu 153 de divizii însumând cam trei milioane de oameni. Anticipând o campanie rapidă de trei luni, aveau foarte puţine rezerve pregătite. Nu s-au făcut pregătiri pentru o campanie de iarnă. Etapele incipiente ale campaniei Barbarossa părea să indice că încrederea era justificată. În câteva luni, Grupul de Armate Nord se apropia de Leningrad, Grupul de Armate Sud ajunsese la Harkov, iar Grupul de Armate Centru începuse asaltul final împotriva Moscovei. La jumătatea lui noiembrie, Wehrmachtul era la 30 de kilometri de capitala sovietică.

Operaţiunea „Barbarossa“ fusese de la bun început un risc, aşa cum recunoştea chiar Hitler, dar era unul dictat de raţiuni strategice. Armata Roşie trebuia distrusă înainte să se retragă în spatele liniei Nipru–Dvina, care era limita maximă a liniilor de aprovizionare ale Wehrmachtului.

Dincolo de această linie, forţele armate ar fi avut de înfruntat un coşmar logistic. Feldmareşalul Fedor von Bock, comandant al Grupului de Armate Centru, era conştient de această problemă şi şi-a exprimat preocuparea în faţa lui Halder. Generalul-maior Marcks, ofiţerul din statul-major responsabil de schiţarea planului, era şi el preocupat că Armata Roşie ar fi putut rezista atacului iniţial, continuând lupta şi în iarnă; dar se consola că resursele Ucrainei erau suficiente pentru aprovizionarea Wehrmachtului. Alţii, ca de exemplu generalul Thomas, nu erau atât de siguri. Ei atrăgeau atenţia că Ucraina nu fusese practic de nici un ajutor în Primul Război Mondial, pentru că Ucraina producea doar atât cât să se hrănească ea. Oricum, în lipsa petrolului din Caucaz, nu ar fi avut suficient combustibil pentru ca tractoarele să aducă recolta de pe câmp. Sugestia lui Herbert Backe din „Planul Foamea“, care fusese elaborat mult înainte de invazie, că prin uciderea a 30-45 de milioane de persoane s-ar fi disponibilizat destulă hrană pentru Wehrmacht, era susţinută de Himmler, de generalul Georg Thomas de la Înaltul Comandament al Forţelor Armate (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) şi de majoritatea ministerelor importante. Însă cu greu se putea spune că era o soluţie. Era greu de văzut şi în ce fel s-ar fi putut aplica aceste planuri oribile, nemaivorbind de faptul că, astfel, sectorul agricol ar fi fost lipsit de forţă de muncă.

În 5 decembrie, mareşalul rus Jukov a lansat o contraofensivă masivă, atacând la nord şi la sud de Moscova. Germanii au fost împinşi înapoi între 100 şi 250 de kilometri, şi toate speranţele legate de o campanie rapidă au fost spulberate. După ce toată vara s-a încleştat cu Hitler în dezbateri fără sfârşit despre punctul critic (*Schwerpunkt*) al atacului, Brauchitsch şi-a înmânat demisia, după care Hitler a preluat funcţia de comandant suprem.

Între 22 iunie 1941 şi martie 1942, germanii au pierdut peste un milion de oameni. Nu s-au găsit decât 450.000 de rezerve. În plus, pierduseră şi cantităţi enorme de material militar, iar rezervele de hrană se împuţinau. Încă din noiembrie, generalul Friedrich Fromm, comandantul armatei de rezervă, a simţit că situaţia este disperată şi l-a îndemnat pe Hitler să negocieze pacea. În acelaşi timp, şi Fritz Todt îl îndemna pe Hitler să încheie războiul, dată fiind relativa slăbiciune a industriei de armament a Germaniei. Hitler nici nu voia să audă şi nutrea gânduri apocaliptice

sumbre. „Dacă *Volk*-ul german nu este suficient de puternic şi nu este suficient de pregătit să-şi dea sângele pentru propria-i existenţă“, a anunţat rău-prevestitor, „atunci ar trebui distrus de o putere mai mare şi să-nceteze a mai exista“.

În 11 decembrie, la patru zile după atacul japonez de la Pearl Harbor, Hitler a declarat război Statelor Unite. A fost un alt risc caracteristic, bazat pe credinţa că putea câştiga în Uniunea Sovietică înainte ca americanii să se angajeze pe teatrul de război european. Referindu-se la un discurs ţinut de Hitler în 12 decembrie, Goebbels comenta în jurnalul său: „Acum, acesta este un război mondial, iar anihilarea evreilor trebuie să fie consecinţa lui necesară.“ Era o manevră extraordinar de riscantă, în care cel care risca a făcut a doua sa mare greşeală de calcul. Sau oare îşi dăduse deja seama că totul era pierdut şi se pregătea pentru un *Götterdämmerung* final? Există dovezi care sugerează că acesta era gândul său mai profund, atunci când „Barbarossa“ a eşuat.

La momentul începerii ofensivei de primăvară, numai 10% dintre vehiculele pe care le pierduseră germanii au putut fi recuperate. Abia 5% dintre diviziile Wehrmachtului erau complet operaţionale. Au avansat, în ciuda faptului că le lipseau 650.000 de oameni, profitând de performanţele slabe ale informaţiilor sovietice şi de erorile lor operaţionale grave. În vara anului 1942, Grupul de Armate A din Grupul de Armate Sud, sub comanda directă a lui Hitler, a primit ordinul să se îndrepte spre Marea Neagră şi Caucaz. Grosul Grupului de Armate B, care staţiona în zona Kursk, urma să avanseze pe Don spre Voronej, iar apoi să se îndrepte spre Stalingrad, spre sud-est. Armata a Şasea a lui Paulus urma să penetreze la vest de Harkov şi să întâlnească restul Grupului de Armată.

Bătălia de la El Alamein începută la 23 octombrie 1942 şi debarcările americane ulterioare din operaţiunea „Torch“ (Torţa) de la 8 noiembrie au pus capăt campaniei germane nord-africane. În 19 noiembrie 1942, sovieticii au lansat o contraofensivă masivă la Stalingrad, punând Armata a Şasea a lui Paulus într-o situaţie disperată. Din acest moment numai un miracol mai putea aduce victoria. Hitler era atât de desprins de realitate, încât credinţa sa oarbă în destin şi în geniul său unic erau nediminuate, iar „Cel mai mare comandant al tuturor timpurilor“ (uneori prescurtat

nepoliticos *Gröfaz*) era înconjurat de o asemenea aură, încât foarte puţini şi-au dat seama cât de gravă era situaţia.

SOLUŢIA FINALĂ

Odată cu invadarea Uniunii Sovietice, persecuţia nazistă a evreilor a intrat în etapa finală şi cea mai oribilă. Când pe rămăşiţele Poloniei s-a creat Guvernământul General, Heydrich sperase să creeze o „rezervaţie evreiască“ în zona Lublin, ca măsură temporară anterioară unei „soluţii teritoriale“ undeva în est, la „problema evreiască“. Măsura s-a dovedit nepractică. Zona pur şi simplu nu era suficient de mare, astfel că evreii au fost adunaţi în ghetouri în marile oraşe. Hans Frank, guvernatorul protectoratului, a obiectat viguros faţă de propunere, pentru că voia ca satrapia lui să fie „necontaminată de evrei“ (*Judenrein*).

După căderea Franţei, Franz Rademacher, şeful Secţiunii a treia (chestiuni evreieşti) a ministerului de externe, a sugerat ca evreii vest-europeni să fie deportaţi în colonia franceză Madagascar. Evreii estici erau consideraţi „mai fertili, şi cei care aveau să producă generaţii viitoare de experţi în Talmud şi să formeze o inteligenţie evreiască“. Aceştia trebuiau ţinuţi ostatici, pentru a închide gura evreilor americani şi pentru a împiedica Statele Unite să se implice în război. Adolf Eichmann a susţinut entuziast planul Madagascar, care era popular de multă vreme în cercurile antisemite. Se presupunea că, din cauza condiţiilor climatice ale insulei, rata mortalităţii avea să fie extrem de mare. Cum Marea Britanie era hotărâtă să continue lupta şi cum, ca urmare, transportul era o problemă, aceste planuri au trebuit abandonate.

Între timp, condiţiile din ghetourile poloneze suprapopulate s-au înrăutăţit constant, punând autorităţile în faţa unor probleme serioase legate de păzirea şi hrănirea victimelor lor. Ofiţeri de rang inferior din SS au sugerat că singura soluţie era de a-i ucide pe toţi aceia care nu erau apţi de muncă. Situaţia s-a înrăutăţit şi mai mult după invadarea Uniunii Sovietice, care avea o mare populaţie evreiască. În mintea naziştilor, imaginea evreului şi cea a partizanului se suprapuneau, ca şi aceea a evreului şi a bolşevicului, astfel că germanii au iniţiat imediat distrugerea cu o intensitate

criminală. În 31 iulie 1941, Göring, care spunea că „Acesta nu este al Doilea Război Mondial, ci Marele Război Rasial“, i-a acordat lui Heydrich puteri plenipotențiare pentru a găsi o „soluție generală (*Gesamtlösung*) la problema evreiască din Europa ocupată de Germania“.

În septembrie, Hitler a decis ca toți evreii germani să fie expulzați în Guvernământul General. Acum erau obligați să poarte o Stea a lui David galbenă, iar puținele drepturi civile ce le mai rămăseseră au fost anulate, iar proprietățile confiscate. Se făceau pregătiri pentru uciderea în masă a evreilor și a bolnavilor mintali din est, astfel încât să se elibereze paturi pentru răniții de pe Frontul de Est. Printre primele victime s-au numărat evreii din ghetourile de la Riga și Minsk, precum și pacienții spitalului de psihiatrie de la Warthegau. Einsatzkommando-urile i-au ucis folosind monoxid de carbon în camere de gazare mobile, sau i-au împușcat în execuții colective. S-au construit lagăre de exterminare la Bełżec, Chełmno, Sobibór și Treblinka, unde s-au construit camere de gazare după modelul celor folosite pentru uciderea handicapaților în Acțiunea T4 din Germania, începută în septembrie 1939. Camerele de gazare de la Chełmno au fost folosite pentru prima oară în decembrie 1941.

Heydrich a stabilit 9 decembrie 1941 ca dată a unei conferințe majore despre „soluția finală la problema evreiască“, care să se desfășoare la vila de la Am Großen Wannsee 56–58 din Berlin, dar a trebuit amânată din cauza atacului japonez de la Pearl Harbor. În cele din urmă, conferința de la Wannsee, la care au participat cincisprezece funcționari de partid și funcționari de stat superiori din majoritatea ministerelor importante, s-a ținut la amiaza zilei de 20 ianuarie 1942. Heydrich a prezidat întâlnirea, iar Eichmann a întocmit minuta ședinței. Heydrich și-a anunțat intenția de a face din întreaga Europă, inclusiv Marea Britanie și Suedia, ca și Africa de Nord, zonă „necontaminată de evrei“. Estima că un total de 11 milioane de evrei trebuiau deportați în est. Cei capabili de muncă vor fi supuși „reducției naturale“. Supraviețuitorilor avea să li se acorde „tratament adecvat“, căci ar fi fost purtătorii unei excepțional de puternice „celule-microb“ a renașterii evreiești. Se făcea o excepție pentru cei peste 65 de ani din „ghetoul bătrânilor“ din lagărul de concentrare de la Theresienstadt. Acesta trebuia să fie o instituție model pentru a contrazice acuzațiile

Aliaţilor de maltratare a evreilor. Joseph Bühler, adjunctul lui Hans Frank în Guvernământul General, a cerut ca în zona lor „soluţia finală“ să înceapă cât mai repede, căci majoritatea evreilor nu erau capabili de muncă şi puneau grave probleme economice şi sanitare. Conform mărturiei lui Eichmann la procesul său, s-a purtat o discuţie francă şi deschisă despre meritele diferitelor metode de ucidere în masă. Problema deportării partenerilor evrei din „căsătoriile mixte“ şi a „corciturilor“ evreieşti a fost amânată. Şedinţa a fost scurtă şi nu s-a ridicat nici o obiecţie faţă de această îngrozitoare întreprindere.

Într-un fel, conferinţa de la Wannsee a fost o confirmare a ceea ce se făcuse deja. Decizia de a ucide evrei în număr mare fusese deja luată şi se construiseră multe lagăre de exterminare. Sute de mii fuseseră deja măcelăriţi într-o orgie de sălbăticii de cea mai joasă speţă, dar acum, pentru prima oară, intenţia de a ucide fiecare evreu din Europa era exprimată clar. Anterior, se găsiseră şi alte „soluţii finale ale problemei evreieşti“, dar aceasta era „Soluţia Finală“ definitivă, prin mijloacele unui genocid crud, atent planificat, industrializat şi centralizat, o oroare fără comparaţie în istoria omenirii.

Lagărul de concentrare de la Auschwitz condus de Rudolf Höss a fost mult extins, astfel încât să poată primi victime din Europa de vest, din Balcani şi din Protectoratul ceh. Lagărul iniţial (*Stammlager*) se numea acum Auschwitz I, lagărul de exterminare de la Birkenau era Auschwitz II, iar fabrica IG Farben din lagărul de muncă de la Monowitz era Auschwitz III. Uzinele de la Monowitz erau cea mai mare investiţie unică făcută sub auspiciile Planului de Patru Ani. Au costat 776 de milioane de mărci şi, în timpul construirii lor, au pierit 30.000 de oameni. 40.000 de muncitori au muncit ca sclavii timp de patru ani în uzinele Buna, în cele mai groaznice condiţii, cu nici un rezultat. Nu s-a produs niciodată cauciuc sintetic. Alte fabrici de la Auschwitz III erau ceva mai productive. 15% din producţia de metanol a Germaniei provenea din acest lagăr de muncă. Era o răsplată modestă în raport cu investiţia enormă şi inimaginabila suferinţă umană.

Zyklon B, un gaz pe bază de acid prusic, a fost folosit prima oară pentru uciderea prizonierilor de război ruşi la Auschwitz I în septembrie 1941. Evreii au fost ucişi pentru prima oară prin aceste mijloace în februarie 1942.

Himmler a vizitat Auschwitz în iulie 1942 şi a fost martorul întregului proces, de la platforma de selecţie până la camera de gazare şi crematoriu, şi şi-a exprimat deplina satisfacţie faţă de aranjamentele făcute. A ordonat o extindere majoră a lagărului de la Birkenau, astfel încât să aibă capacitatea de a ucide 10.000 de victime zilnic. Cei care nu erau ucişi în camerele de gazare erau bătuţi până la moarte, împuşcaţi sau cădeau victime ale unor experimente medicale înfiorătoare, epidemiilor sau subnutriţiei. Nu au supravieţuit decât cei mai puternici şi mai ingenioşi.

Imperiul german estic era atât de îngrozitor încât nu poate fi descris. Era condus, cum remarca un ofiţer SS perspicace, de o gaşcă sordidă de „capete seci şi de pupincurişti“. Erich Koch, Gauleiter al Prusiei de Est, iar apoi Reichskommissar al Ucrainei, era un idiot ucigaş, corupt şi beţivan, care le spunea ucrainenilor „negri“ şi care anunţa că, în foarte puţin probabilul caz că s-ar fi găsit un ucrainean inteligent, ar fi pus să îl împuşte pe loc. A cooperat entuziast cu Fritz Sauckel la deportarea ucrainenilor şi polonezilor la muncă forţată în Reich, a trimis sute de mii de evrei la moarte, a jefuit ţara şi a închis şcolile şi universităţile. Rezultatul net a fost că partizanii nu duceau lipsă de recruţi. Hinrich Lohse, Reichskommissar al Estului nu era mai bun, deşi acesta a permis sub conducerea sa un grad mai mare de independenţă. În ciuda faptului că a fost un actor important în genocidul poporului evreu, ca şi în programul de „eutanasiere“ Acţiunea T4, şi un jefuitor al comorilor de artă din Uniunea Sovietică, a scăpat destul de uşor după război, deşi i s-a interzis dreptul la pensie pentru serviciul în funcţia de preşedinte al Schleswig-Holsteinului. Wilhelm Kube, care stăpânea peste Bielorusia, era atât de uluitor de corupt şi de rău de gură, încât a fost demis din toate funcţiile de stat şi de partid. După un scurt stagiu drept caporal SS (Rottenführer) la Dachau, a fost reactivat în iulie 1941 ca Reichskommissar al Bielorusiei. Kube a intrat în conflict cu comandanţii SS locali, obiectând faţă de uciderea evreilor germani care luptaseră în război, în numele dragostei sale pentru Mendelssohn şi Offenbach, şi spunându-i „porc“ unui poliţist care împuşcase un evreu. El a denunţat metodele SS-Gruppenführerului Eduard Strauch, care „a lichidat“ ghetoul din Minsk, ca nefiind demne de Germania lui Kant şi Goethe. Pe de altă parte, nu a avut nici o obiecţie faţă de uciderea acelor evrei care nu erau apţi de muncă, şi s-

a înfruptat generos din proprietăţile evreieşti. Era o creatură certăreaţă, mereu încleştat în luptă cu Heydrich şi Himmler. A fost asasinat în 1943, după ce un partizan travestit în menajeră i-a pus o bombă sub pat.

Hans Frank conducea Guvernământul General al Poloniei din splendidul castel din Cracovia, pe care l-a umplut cu comori de artă furate Bisericii Catolice şi aristocraţiei poloneze, în timp ce soţia lui aduna bijuterii şi blănuri luate de la victimele evrei ale soţului ei. Era un generos patron al artelor, numărând printre prietenii săi pe Richard Strauss, Gerhart Hauptmann, Elisabeth Schwarzkopf, Hans Pfitzner şi pe preferata lui Hitler, Winifred Wagner[55] (născută Williams), care se căsătorise cu Siegfried, fiul homosexual al lui Wagner, ca acoperire de convenienţă. Dar era hotărât să anihileze până şi ultimele urme de cultură poloneză şi să exploateze ţara fără milă în beneficiul Reichului. Anunţând că, cu cât mureau mai mulţi evrei, cu atât era mai bine, a ordonat să fie adunaţi în ghetouri şi apoi ucişi în lagărele de concentrare de la Bełżec, Sobibór, Treblinka şi Majdanek, peste care era stăpân ca „rege al Poloniei“ sau, cum i se spunea popular, „al Frankreichului“[56]. Frank a intrat în scurt timp în conflict cu Himmler în privinţa ariilor de competenţă, dar a reuşit să-şi câştige sprijinul lui Hitler, chiar dacă mulţi dintre apropiaţii săi îl considerau demn de dispreţ. Speer i l-a descris lui Hitler drept „idiot“, Goebbels l-a numit „criminal politic clasa întâi“, iar Bormann, care pusese la cale demiterea sa înainte de război, era hotărât să-l elimine. Frank era avocatul lui Hitler şi preşedintele Academiei de Drept German. În 1942, într-o serie de conferinţe, l-a atacat pe Hitler, care se proclamase de curând „judecător suprem“, afirmând că legea era transformată într-un instrument al poliţiei, ceea ce însemna subminarea domniei legii fără de care nici un stat, nici chiar cel naţional-socialist, nu putea exista. Hitler a ripostat, interzicându-i să mai ţină discursuri în afara Guvernământului General şi l-a suspendat iar din toate funcţiile din Reich, dar i-a refuzat cererea de demisie din funcţia de Guvernator General. Hitler îl considera pe Frank o frână utilă în calea lui Himmler, care ameninţa să devină atotputernic pe măsură ce al Treilea Reich intra în etapele sale finale şi oribile.

Alfred Rosenberg, mai bine cunoscut drept ideologul antisemit, editor al cotidianului de partid *Völkischer Beobachter*, editor al ediţiei critice a

„Protocoalelor înţelepţilor Sionului“ şi autor al tratatului nespus de plictisitor *Mitul secolului douăzeci*, pe care îl considera o continuare şi completare a cărţii lui Houston Stewart Chamberlain, *Fundamentele secolului nouăsprezece*, a fost numit ministru al Reichului pentru Teritoriile Estice Ocupate, imediat după invazia Uniunii Sovietice. În această calitate, îi avea ca subordonaţi pe Lohse şi pe Koch, dar, cum avea de reglat conturi cu SS, autoritatea sa era limitată.

Cazul lui Rosenberg este o ilustrare dramatică a contradicţiilor fundamentale din interiorul naţional-socialismului. Deşi era un antisemit criminal care a susţinut entuziast uciderea în masă a evreilor europeni, era de părere că pentru împlinirea obiectivelor imperiale ale Germaniei era necesară sprijinirea ambiţiilor naţionale ale ucrainenilor şi balticilor. Această perspectivă a sa nu era lipsită de sprijin. Werner Best, şeful de personal al RSHA, mai târziu şef al administraţiei civile a Franţei ocupate şi apoi plenipotenţiar în Danemarca, argumenta în favoarea stăpânirii indirecte, ca în vestul Europei. Putea indica drept dovadă faptul că în Franţa proporţia dintre germani şi francezi era de 1:15.000, în vreme ce în protectorat era un german la 790 de polonezi. Best arăta astfel că politicile rasiste şi exterminaţioniste susţinute de Heydrich şi Himmler necesitau atât de multe forţe, încât subminau serios efortul de război şi erau menite să eşueze. Otto Ohlendorf, care renunţase temporar la cariera de economist pentru a comanda Einsatzgruppe D, deşi era personal responsabil de uciderea a 90.000 de evrei, s-a plâns de metodele bolşevice ale SS-ului şi credea că încurajarea aspiraţiilor naţionale era preferabilă exterminării minorităţilor. A denunţat regimul de teroare al lui Himmler din est ca fiind „dezordine organizată“. SS-Gruppenführerul Harald Turner, şeful criminal al administraţiei militare din Serbia, era de aceeaşi părere. Turner a măcelărit entuziast evrei, comunişti şi ţigani, insistând în acelaşi timp că era preferabil să-i supună pe sârbi la ceea ce numea o „administraţie de supervizare“ decât să-i reprime fără milă cu costuri mari. Himmler, scandalizat de această abordare laşă, i-a amintit lui Turner că „un sârb e un sârb“ care trebuia strivit fără milă. Şi alţi satrapi puternici au fost de acord cu Best. Albert Forster, Gauleiter de Danzig şi Prusia de Vest, spre deosebire de colegul său Arthur Greiser, un adept fanatic al epurării etnice,

credea că polonezii pot fi asimilaţi şi puşi la muncă pentru Reich. Nu avea nici o simpatie pentru etnicii germani care voiau să se aşeze în fieful său. Cum era de aşteptat, avea mereu dispute cu Himmler, despre care remarca: „Dacă aş arăta ca Himmler, n-aş vorbi despre rasă.“ Majoritatea funcţionarilor publici, proeminent printre ei dr. Wilhelm Stuckart de la Ministerul de Interne, erau îngroziţi de haosul administrativ cauzat de campania ucigaşă a lui Himmler, dar şi de ineficienţa şi corupţia Gauleterilor şi Reichskommissarilor.

Aceste certuri interminabile trimit spre o problemă centrală a aventurii naţional-socialiste. Era imposibil să îndeplinească atât scopuri imperialiste, cât şi de puritate rasială. Un anumit grad de cooperare în vest, în ciuda manipulării ratelor de schimb, a cererii de forţă de muncă şi a poverii grele puse de ocupaţie, dădea rezultate. Crimele în masă şi exploatarea nemiloasă din est nu dădeau. Ignorarea celor care îndemnau la o abordare mai flexibilă era cauzată de convingerea lui Hitler că economia este un joc cu sumă nulă, că puritatea rasială era esenţială pentru binele naţiunii şi că Germania avea nevoie de „spaţiu vital“ pentru excesul ei de populaţie. Himmler împărtăşea aceste viziuni, nu doar din convingere, ci şi pentru că acestea erau mijloacele prin care SS putea deveni atotputernic. Conferinţa de la Wannsee din ianuarie 1942, făcând SS responsabil de „problema evreiască“, susţinea construirea imperiului prin mijloace criminale. Dar această viziune nu era restrânsă numai la SS. Generalul Alexander Löhr, comandant în sud-est, anunţa că: „Se poate să fie necesar (în zonele unde gherilele au fost active în Grecia) să-i adunăm pe toţi aceia care nu trebuie împuşcaţi sau spânzuraţi ca bandiţi sau sprijinitori ai acestora. Cu excepţia celor incapabili de muncă, ei vor fi trimişi la punctele de colectare a prizonierilor în vederea transportării în Reich.“ Feldmareşalul Alfred Kesselring, în calitate de comandant suprem în Italia, avea cam acelaşi punct de vedere.

Problemele inerente definiţiei rasei făceau situaţia şi mai grotescă. Nu doar că era evident imposibil de găsit vreun alt criteriu de definire a evreităţii în afara celui religios, dar unii experţi de frunte, precum teoreticianul radical Otmar von Verschuer, editor al textului standard *Fundamentele ştiinţei eredităţii umane şi igiena rasială*, şi sub a cărui egidă i s-a acordat doctoratul lui Josef Mengele, susţineau că evreii nici nu erau o

rasă, ci corcituri care nu puteau fi distinse de germani. Pe de altă parte, trăsăturile lor negative, printre care se numărau nevrozele, înclinația spre evazionism, locvacitatea și preferința pentru usturoi, făceau de dorit distrugerea lor în interesul „igienei rasiale“. După război, von Verschuer și-a continuat cercetările științifice ca profesor la nou înființatul Institut pentru Genetica Umană de la Universitatea din Münster, unde a devenit decan al facultății de medicină.

Germania ca „popor fără spațiu“ s-a dovedit curând a fi doar un mit. Himmler a reușit să mute 800.000 de germani în *Lebensraumul* din est, dar prea puțini dintre ei erau coloniști în adevăratul sens al cuvântului. În curând, germanii aveau să se confrunte cu problema gestionării a 8 milioane de refugiați, care în cele din urmă au transformat Republica Federală într-un „popor fără spațiu“, în așa măsură încât demograful ruso-american Eugene Kulischer, care a introdus expresia „persoane dislocate“, a propus un program de emigrare sistematic pentru excesul de populație germană, dar și măsuri drastice de a reduce rata natalității. Hjalmar Schacht, după ce a fost achitat la Nürnberg, a sugerat să fie deportați în coloniile din Africa de Vest, în interesul securității naționale. Așadar, planurile exotice de strămutări de populație au tot continuat, chiar dacă metodele propuse erau mai puțin drastice.

În cele din urmă, Himmler și acoliții săi au ajuns să-și dea seama că puterile imperiale nu sunt suficiente. Mereu aveau nevoie de ajutor din afară. Astfel erau ridiculizate doctrinele rasiste inumane ce stăteau în centrul național-socialismului. SS-ul, odată pur arian, devenise remarcabil de metis. În etapele finale ale războiului, jumătate din cele 38 de divizii SS erau alcătuite din străini: 50.000 de olandezi, 40.000 de belgieni, 20.000 de francezi și 100.000 de ucraineni serveau în rândurile sale. SS a primit asistență și din partea „Armatei de eliberare națională rusă“ a lui Bronislav Kaminski, o gloată oribilă de vreo 10.000 de prizonieri de război care au preferat „să se ofere voluntari“ decât să moară de foame. De o valoare militară îndoielnică, cea mai mare realizare a lor a fost să trimită un detașament de 1.500 de oameni să ajute la măcelărirea polonezilor în timpul rebeliunii din Varșovia, unde s-au dedat la violuri și jafuri. Brutalitatea lor era un dram prea mult chiar și pentru SS. Kaminski a fost împușcat din

ordinul lui Himmler, după ce fusese judecat de Curtea Marţială pentru jaf. O unitate la fel de dubioasă a fost Batalionul Bergmann, o adunătură de cazaci, armeni, gruzini, calmuci şi azeri, care s-au specializat în lupta împotriva partizanilor, aceasta fiind cel mai adesea doar o altă expresie pentru omorârea evreilor. Himmler a proclamat dogma heterodoxă că musulmanii, indiferent de rasa lor, erau arieni, şi ca atare puteau servi în SS. Rosenberg a adăugat că armenii erau indo-europeni şi deci arieni. Hitler n-a avut obiecţii importante faţă de musulmani şi nu s-a îndoit de recomandarea antisemitismului lor, dar avea serioase rezerve faţă de armeni, pe care-i vedea ca având trăsături evreieşti distincte. Himmler a ordonat formarea unei divizii SS „Handschar“[57] la Sarajevo, alcătuită din musulmani bosniaci. Ieşeau ţanţoşi la paradă, cu fesuri ornate cu rune SS şi cu insigne cu iatagane. Erau specializaţi în luptele montane. În eşaloanele superioare ale SS existau o serie de indivizi de etnie dubioasă. Printre aceştia se remarca Erich von dem Bach-Zelewski, care era de origine poloneză şi avea un cumnat evreu. Şi-a adăugat la nume, prudent, particula cu răsunet aristocratic „von dem Bach“ încă din anii 1930. Şi-a dovedit noblețea deportând polonezi, confiscându-le proprietăţile şi ucigând sute de mii de „partizani“ în Uniunea Sovietică. Sub comanda sa au fost ucişi 200.000 de polonezi în rebeliunea de la Varşovia, faptă eroică pentru care i s-a decernat Crucea Cavalerului.

Nici una dintre aceste ajustări oportuniste nu a schimbat în vreun fel hotărârea lui Himmler de a distruge complet evreimea europeană. Aceasta era misiunea sa sacră, poruncită de sus. Aceasta era baza puterii sale enorme şi în continuă creştere. Nimic nu era îngăduit să-i stea în cale. Precondiţii militare, necesităţi economice şi exigenţe politice, toate erau de importanţă secundară. A făcut totuşi o concesie celor care insistau asupra nevoii de forţă de muncă. A fost de acord ca evreilor care erau capabili de muncă să li se dea o amânare temporară de la camerele de gazare, dar accentul era pe cuvântul „temporară“. Îşi închipuia că necesitatea de a scăpa Europa de toţi evreii poate fi reconciliată cu nevoia de forţă de muncă, pur şi simplu exploatându-i până la moarte. Inevitabil, lagărele de muncă de la Auschwitz III şi batalioanele de sclavi ale lui Albert Speer erau exasperant de neproductive. Nu se poate spune că cea mai bună metodă de a optimiza

producţia este să muţi muncitorii calificaţi din fabricile productive, să-i înfometezi aproape până la moarte şi să-i sileşti să muncească ore inuman de multe în condiţii indescriptibil de îngrozitoare.

Mult peste 5 milioane de evrei au fost ucişi în Shoah, dar nu au fost singurele victime ale maniei distopice a naziştilor. Până la trei milioane de polonezi creştini au fost măcelăriţi, şi cel puţin la fel de mulţi civili sovietici, pe lângă 2,1 milioane de evrei sovietici. 3,3 milioane de prizonieri sovietici au fost ucişi şi ei, majoritatea prin înfometare. În plus, au mai fost ucişi cam o jumătate de milion de ţigani. Numărul exact al celor care au murit în acest masacru oribil nu va fi probabil ştiut niciodată. Exactitatea nu prea are importanţă în cazul unor numere ca acestea, mai puţin când trebuie contrazişi răuvoitorii care neagă că s-ar fi întâmplat vreodată, sau că numărul victimelor a fost nesemnificativ. Până la 15 milioane de oameni au murit ca urmare a „Noii ordini rasiale“ a naţional-socialiştilor. Dacă ar fi câştigat războiul, numărul acesta ar fi fost indefinit mai mare.

Drumul spre Auschwitz a fost sinuos. Nu există un *singur* document, ordin verbal sau cauză unică prin care să se poată explica aceste evenimente oribile. Şi nu se poate spune că fiecare nouă încercare de a explica ne aduce mai aproape de înţelegere, fiind conştienţi de sensul cuvintelor scrijelite de Iss Clausner, camaradul lui Primo Levi de la Auschwitz, pe fundul gamelei: „*Ne chercher pas à*[58]*comprendre*.“[1] A fost nevoie de o multiplicitate foarte complexă de cauze şi actori astfel încât antisemitismul şi rasismul virulente, repulsive, dat totuşi convenţionale, să se transforme în crime în masă la o scală de neconceput. Penuria de alimente era de asemenea natură, încât nişte experţi de birou puteau contempla eliminarea a 30 de milioane de „mâncători inutili“ şi de „materiale de balast“. Criza de locuinţe ca urmare a bombardamentelor Aliate a dus la solicitarea expulzării evreilor din Reich. Experţii financiari priveau cu lăcomie la proprietăţile evreilor. S-au schiţat planuri exotice de repopulare a estului Europei. Fanatici rasişti ieşiţi din minţi erau liberi să se complacă în cele mai sălbatice fantezii, în timp ce specialişti gravi în raţionalizarea economică se jucau cu statisticile şi puneau la cale planuri la fel de inumane.

Iniţiativa nu venea mereu de la SS. Ministerul de Externe a obiectat faţă de planul deportării în Madagascar, pentru că era „prea lent“ şi nu putea fi

aplicat „decât“ evreilor din Europa ocupată. Mii de complici anonimi au fost implicaţi într-o societate modernă foarte complexă în care domnia legii fusese distrusă. Cunoașterea parțială n-a tulburat câtuși de puțin conștiința acestor criminali de birou atunci când programau orarele trenurilor, își scriau memorandumurile, țineau conferințe despre teoria rasială, făceau filme, evaluau bilanțurile și interpretau voința Führerului. Pe măsură ce regimul devenea mai radical, s-a renunțat la toate constrângerile. Cum spunea Goebbels: „Oricine spune A trebuie să spună și B… De la un punct încolo, politica evreiască (*Judenpolitik*) își urmează cursul propriu.“

SCHIMBAREA SORȚILOR

Armata Roșie a preluat inițiativa în cursul verii anului 1943 și a păstrat-o pentru tot restul războiului. Între timp, debarcarea Aliaţilor în Sicilia însemna că Italia, aliata Germaniei, era probabil pierdută. Hitler a fost obligat să retragă trupe de pe Frontul de Est pentru a apăra Italia, tocmai în momentul când Wehrmachtul se clătina după înfrângerea de la Kursk. Toate eforturile au fost degeaba. Mussolini a fost înlăturat la 25 iulie 1943, iar italienii au schimbat taberele. În vara anului următor, pe Frontul de Est, germanii au fost împinși înapoi pe poziţiile de pornire din iunie 1941. Debarcarea reuşită a Aliaţilor în Normandia la 6 iunie 1944 însemna că zilele lui Hitler erau numărate.

Aura dimprejurul Führerului a început să se disipeze pe măsură ce dezastrele se ţineau lanţ. Marele jucător avea o serie de mâini pierzătoare. Doar un miracol mai putea să-l salveze de la ruină. Pentru un număr tot mai mare de germani, sfârșitul ororilor părea de preferat față de ceea ce devenea o oroare fără sfârșit. Un mic grup de militari, majoritar aristocraţi și funcţionari publici, a decis că venise timpul să acţioneze pentru a salva Germania de la distrugerea totală și de la scufundarea într-o turpitudine morală și mai adâncă. Erau indivizi curajoși care nu aveau sprijinul larg al populaţiei, chiar dacă regimul devenise violent de represiv și în plan intern, iar tentaculele lui Himmler ajungeau în orice colțișor. Hitler a devenit tot mai distant și mai izolat. Accesul la Supranaturala sa Prezență era păzit cu gelozie de brutalul său secretar, Martin Bormann. Hitler era înconjurat de

lingăi, de bufoni de curte şi de agitatori inconştienţi. Tentativa de asasinat eşuată de la 20 iulie 1940 i-a conferit despotului izolat şi baronilor săi războinici o popularitate renăscută. Expresiile de simpatie veneau din tot Reichul. Cum puteau ticăloşii aceştia să încerce să-l ucidă pe Führer tocmai într-un moment de pericol naţional? Tratamentul bestial aplicat conspiratorilor, asociaţilor şi familiilor acestora, denunţaţi întâi drept „reacţionari“, „îmbuibaţi“ şi „plutocraţi“, apoi executaţi şi supuşi la diverse forme de degradare, a avut o largă aprobare.

LIPSA FORŢEI DE MUNCĂ

Ipoteza absurdă că Germania era „un popor fără spaţiu“, premisa pe baza căreia a fost dezlănţuit războiul de cucerire a *Lebensraumului*, avea să se dovedească în scurt timp complet absurdă. Germania era de fapt un spaţiu fără popor, complet dependentă de muncitorii străini, fapt foarte neliniştitor pentru păstrătorii stricţi ai politicii rasiale naţional-socialiste. Aceştia aveau obiecţii rasial-politice serioase faţă de o astfel de politică, deşi nutreau rezerve ideologice şi faţă de angajarea femeilor.

Walter Darré şi discipolii doctrinei sale „sânge şi pământ“ erau foarte neliniştiţi că, încă din 1938, lipsa unui sfert de milion de muncitori agricoli însemna că pământul german era lucrat tot mai mult de muncitori din „rase inferioare“. În toamna anului 1944, în Germania erau 8,5 milioane de muncitori străini, ceea ce reprezenta peste un sfert din forţa de muncă. Industria de armament era dependentă de muncitorii străini şi de prizonierii de război. Dintre aceştia, două milioane erau prizonieri de război, 2,8 milioane de muncitori proveneau din Uniunea Sovietică, 1,7 milioane din Polonia, 1,3 milioane din Franţa, iar 600.000 din Italia. În plus, mai erau 650.000 de persoane închise în lagărele de concentrare, implicate într-o formă sau alta de muncă, majoritatea lor fiind evrei.

Era uşor de pus prizonierii de război la muncă, dar puţini dintre ei aveau calificarea necesară pentru industria de armament. Recrutarea străinilor s-a dovedit extrem de dificilă, iar funcţionarii partidului se temeau că muncitorii din est vor slăbi „baza rasială a puterii biologice a Germaniei“, mai ales că exista un număr alarmant de cazuri de raporturi sexuale între

germanii arieni şi slavii subumani. Această problemă a fost parţial depăşită prin mutarea unui număr de fabrici din Germania în Guvernământul General. Muncitorii din vestul Europei erau mai puţin ameninţători biologic, dar existau temeri că aceştia erau predispuşi să comită acte de sabotaj.

În martie 1942, Fritz Sauckel, Gauleiterul Turingiei, a fost numit Plenipotenţiar General al Muncii. Sarcina sa era „să se asigure de utilizarea organizată a forţei de muncă în economia germană de război, prin luarea tuturor măsurilor pe care le consideră necesare în Marele Reich German, în Protectorat, în Guvernământul General şi în teritoriile ocupate“. Ca un bun naţional-socialist, Sauckel a refuzat să fie limitat de normele legale. A adoptat principiul paulinian „cine nu munceşte, nu mănâncă“, confiscând bonurile de raţii şi cupoanele de îmbrăcăminte ale celor care refuzau să muncească. Numea această completă indiferenţă faţă de lege „legitimare activă“. Încercările sale de a găsi voluntari, oferind salarii egale cu cele ale muncitorilor germani, nu au avut succes. Din cinci milioane de muncitori străini, numai 200.000 veniseră de bunăvoie.

Condiţiile primitive de viaţă, malnutriţia şi zilele lungi de muncă au condus la o scădere notabilă a productivităţii. Sauckel a încercat să depăşească această problemă mărind salariile, introducând plata la bucată şi acordându-le muncitorilor străini mult mai multe libertăţi. Rezultatul a fost o creştere semnificativă a productivităţii. Prizonierii de război nu erau atât de uşor de mituit şi s-au dovedit extrem de neconvinşi să muncească în beneficiul Marelui Reich German. În ciuda abordării energice şi nemiloase a lui Sauckel, lipsa forţei de muncă rămânea exasperantă. De exemplu, în octombrie 1942, statisticieni meticuloşi şi pedanţi au calculat că exista o lipsă de exact 107.417 mineri în industria extractivă a cărbunelui.

Toţi muncitorii străini, mai puţin cei din Polonia şi Uniunea Sovietică, primeau aceleaşi salarii şi munceau în aceleaşi condiţii ca şi germanii. Aşadar aveau concedii plătite, alocaţii pentru copii, contribuţii la pensii şi bonusuri speciale la zilele de naştere, căsătorii şi decese. Muncitorii polonezi şi sovietici primeau aceleaşi salarii brute ca şi ceilalţi, dar aveau de plătit taxe speciale, rămânând cu venituri între 10 şi 17 mărci pe săptămână. Cum aveau de plătit 1,5 mărci pe zi pentru cazare şi masă, nu le mai

rămânea mai nimic până la sfârşitul săptămânii. Taxarea progresivă era atât de abruptă, încât munca peste program nu aducea venituri semnificative peste salariul net.

Sauckel a redus semnificativ povara taxării pentru muncitorii polonezi şi sovietici. În plus, le-a permis muncitorilor polonezi să călătorească acasă, până când criza transporturilor a făcut acest lucru imposibil. Muncitorilor sovietici nu li se permitea să călătorească, dar li s-au dat câteva zile de odihnă, dacă puteau lipsi de la locul de muncă. În scurt timp, Sauckel a ajuns în conflict direct nu doar cu SS, dar şi cu Robert Ley, şeful DAF, şi cu Robert Pleiger, directorul uzinelor „Hermann Göring“ şi Comisar al Reichului pentru Economia Estului. Cum el căuta febril cât mai mulţi muncitori apţi de muncă posibil, insista că aceştia să fie hrăniţi, cazaţi şi îmbrăcaţi cum se cuvenea şi să li se dea stimulentele adecvate pentru a munci. Ley şi Pleiger s-au plâns că Sauckel era prea îngăduitor cu scursurile şi au obiectat viguros când Sauckel a încercat să interzică pedepsele corporale. Hitler era, în esenţă, de acord cu Sauckel, dar a remarcat că pur şi simplu nu era destulă hrană pentru toată lumea. SS intenţiona să ucidă milioanele de prizonieri sovietici de război, împreună cu sutele de mii de evrei care munceau pentru germani. SS a câştigat lupta, astfel că milioane de prizonieri sovietici de război au fost exploataţi sau înfometaţi până la moarte. În consecinţă, cel puţin 800.000 de evrei, 170.000 de cetăţeni sovietici, 130.000 de polonezi şi 32.000 de italieni, toţi prizonieri de război, au murit muncind în Reich.

În ultimele etape ale războiului, situaţia muncitorilor străini şi a prizonierilor de război a devenit disperată. Aceştia rătăceau prin oraşele ruinate, căutând hrană şi adăpost. Mulţi s-au organizat în bande înarmate şi au luptat cu forţele de securitate. Cei prinşi jefuind, altfel spus cei care găsiseră ceva de mâncare, erau împuşcaţi pe loc.

SFÂRŞITUL

La 16 decembrie 1944, în Ardeni, se lansa ultima ofensivă germană împotriva forţelor americane din Luxemburg şi Belgia. Era o palidă imitaţie a „Planului Galben“ din 1940, care a slăbit şi mai mult Frontul de Est, aflat

sub mare presiune. Inițial, americanii au fost complet surprinşi, dar au adus rapid rezerve care să oprească avansul german. Generalul de brigadă McAuliffe a oprit Armata a Cincea Panzer a lui Manteuffel la Bastogne, iar în sud, Armata a Treia a lui Patton a executat o strălucită manevră de 90 de grade spre nord, lovind flancul sudic al „umflăturii“[59]. Germanii prost echipaţi şi epuizaţi au luptat cu tenacitate, neavând un sprijin aerian adecvat şi bazându-se numai pe depozitele de combustibil aliate pentru realimentare. Sorţii erau copleşitor împotriva lor. Aliaţii au lansat propria contraofensivă la 3 ianuarie 1945. În câteva zile a fost limpede că eşuase şi ultima cacealma a lui Hitler. Epuizase rezervele subțiri de care era mare nevoie pentru a întâmpina ofensiva sovietică de iarnă, care a început la 12 ianuarie. În plus, Luftwaffe îşi încetase practic existența.

În 16 ianuarie, Hitler a revenit la Berlin, petrecându-şi restul zilelor îngrămădit cu acoliții săi în buncărul de sub cancelarie, unde domnea o atmosferă claustrofobă, ruptă de realitate şi coşmaresc de apocaliptică. Între timp, milioane de refugiaţi pe jumătate morţi de foame se târau spre vest ca să scape de Armata Roşie, care s-a dedat la o orgie dezgustătoare de crime, violuri, jafuri şi deportări masive spre Gulag. Polonezii şi cehii s-au amestecat şi ei în îngrozitoarea degringoladă, răzbunându-se cumplit pe opresorii lor. Sutele de mii de germani care au fost supuşi la acest tratament barbar trebuie număraţi şi ei printre milioanele de victime inocente ale lui Hitler.

În 30 ianuarie, Hitler a vorbit pentru ultima oară la radio, cu ocazia tradiţionalei aniversări a „acaparării puterii“. A fost o reprezentaţie slabă, împănată de îndemnuri la lupta pe viaţă şi pe moarte împotriva „bolşevismului asiatic“, dar tuturor celor din jurul lui le era clar că războiul era pierdut. În 15 martie 1945, Albert Speer a atras atenţia că războiul nu se putea prelungi mai mult de patru până la opt săptămâni, din cauza pierderii surselor esenţiale de materii prime, în special a petrolului românesc, şi din cauza distrugerii reţelei de transport. Nu voia să oprească luptele, ci să le lase să continue cât mai mult posibil, astfel încât „ruşinea morală“ a prelungirii lor să cadă asupra Aliaţilor. Mai mult, populaţia pierdută în acele ultime câteva săptămâni era o formă de „selecţie dură“ prin care acest „popor unic“ avea să-şi păstreze „miezul sănătos“. Trei zile mai târziu avea

să-i scrie un nou memorandum lui Hitler, în care argumenta în favoarea unei rezistențe până la ultimul om atât pe Rin, cât și pe Odra, pentru „a câștiga respectul inamicului“ și pentru a încheia războiul într-un mod „favorabil“. Principala preocupare a lui Speer era să se asigure că producţia de armament se menţinea la cel mai înalt nivel posibil, astfel încât războiul să poată fi prelungit. Eforturile sale de a se prezenta ca om de conştiinţă, care, în etapele finale ale războiului, şi-a dat seama de eroarea în care rătăcea, au reuşit să-i păcălească pe judecătorii de la Nürnberg şi pe câţiva ziarişti care au scris despre cariera sa, dar documentele de arhivă dovedesc că pretenţiile sale nu au nici o bază reală. Încercările sale de după război de a arăta că abilităţile sale organizatorice depăşeau puterea de distrugere a bombardierelor aliaţilor au reuşit să îmbrobodească un număr surprinzător de cercetători şi le-a dat muniţie, exact cum spera, criticilor campaniei de bombardamente. Speer ştia foarte bine că bombardamentele strategice au jucat un rol semnificativ în înfrângerea Germaniei naziste.

Bombardamentele aliate au avut ca rezultat moartea a 600.000 de persoane şi distrugerea a 3,37 milioane de locuinţe în Germania. I-a obligat pe germani să detaşeze 800.000 de persoane în forţele de apărare antiaeriană; astfel, alte fronturi erau private de artilerie, avioane şi trupe. Tunurile de 88 mm de care era nevoie împotriva tancurilor sovietice au fost transferate în Reich pentru a fi folosite ca artilerie antiaeriană, în timp ce sprijinul aviatic pentru *Ostheer*[60] a trebuit redus drastic. Exista o penurie exasperantă de aluminiu, rezultată din utilizarea lui la construcţia focoaselor din proiectilele antiaeriene. Raidurile aeriene constante au avut în mod clar un efect devastator asupra moralului civililor, iar dezamăgirea faţă de eşecul atât de spectaculos al conducerii de a apăra Patria era generalizată. Marea eroare a Comandamentului bombardierelor RAF a fost aceea de a încheia „Bătălia pentru Ruhr“ în 1943 şi de a se concentra asupra distrugerii Berlinului. Dacă ar fi continuat-o, ar fi blocat industria de armament germană. Bombardierele aliate au fracturat eficient reţeaua de transport a Germaniei încă din septembrie 1944, apoi s-au concentrat asupra distrugerii rafinăriilor de petrol, a podurilor, canalelor şi uzinelor chimice.

Costul acestui succes a fost teribil de mare. Lipsite de sprijinul avioanelor de vânătoare cu rază lungă, bombardierele erau ţinte uşoare

pentru avioanele de vânătoare de noapte. Patru mii de oameni din personalul navigant au fost daţi dispăruţi, fie omorâţi, fie doborâţi şi luaţi prizonieri; 640 de bombardiere au fost pierdute. „Fortăreaţa Germania“ a rămas descoperită abia când Fortărețele Zburătoare americane B-17 au fost sprijinite pe timp de zi de avioanele de luptă Mustang P-51 dotate cu rezervoare detaşabile. Moralitatea bombardamentelor strategice este chestionabilă, dar încercările de a face din oameni precum „Bomber“ Harris[61] echivalentul moral al lui Heinrich Himmler sunt evident groteşti. Bombardamentele strategice au avut o contribuţie majoră la înfrângerea Germaniei, iar argumentele lui Albert Speer, convenabile doar sieşi, în favoarea tezei contrarii, nu sunt decât noi dovezi ale falsităţii sale şi ale eforturilor viclene de a fi absolvit de greaua povară a vinovăţiei de a fi fost complice la crimele regimului pe care l-a slujit cu obedienţă.

În ultimele sale săptămâni, Hitler susţinea că un popor care se dovedise atât de lipsit de vlagă şi de slab, merita să fie distrus. Spre consternarea sa, performanţa Germaniei în această încleştare titanică între rase dovedise că viziunea sa nebunească despre superioritatea biologic-rasială a *Volk*-ului german era jalnic de deficientă. În 19 martie, a emis „Ordinul Nero“, solicitând distrugerea totală a infrastructurii economice a Germaniei. Din fericire, acest ordin dement nu a fost respectat decât în puţine situaţii. Nu mai existau explozibili pentru a-l duce la îndeplinire. Comunicaţiile cu frontul fuseseră întrerupte. Avansarea inamicului era mult prea rapidă, iar luptele prea intense pentru a planifica demolări elaborate. Unii au început să se gândească la sarcinile de îndeplinit după încheierea războiului. Dorinţele Führerului nu mai erau legi, iar voluntarismul său era doar o expresie a neputinţei.

Aniversarea celor 56 de ani ai lui Hitler de la 20 aprilie a fost o chestiune sumbră, în timpul căreia a hotărât că va rămâne la Berlin până la capăt. În 29 aprilie s-a căsătorit cu amanta sa de multă vreme şi multe suferinţe, Eva Braun. Apoi şi-a dictat testamentul politic. Până şi devotata sa secretară, Traudl Junge, a fost îngrozită de acest document meschin şi repugnant. Hitler şi proaspăta sa soţie s-au sinucis în ziua următoare la ora 3:30 după-amiaza.

Între timp, în 23 aprilie, Göring, care se mutase la Berchtesgaden, a

întrebat dacă putea prelua comanda, căci Hitler nu mai avea nici o libertate de acţiune. Hitler a răspuns, expulzându-l din partid. Himmler a făcut unele încercări de a încheia pacea, după care Hitler a ordonat arestarea sa. În 23 mai, Reichsführerul SS şi-a încheiat mizerabila viaţă cu o pilulă de cianură. Goebbels a eşuat în încercarea de a semna o pace separată cu sovieticii şi s-a sinucis la 1 mai, împreună cu soţia sa, după ce mai întâi şi-a ucis cei şase copii.

În 7 mai, Jodl a semnat un act de capitulare la Reims. Laconicul general Eisenhower a raportat către şefii statelor majore unite[62] că misiunea Aliaţilor era încheiată. În 8 mai, feldmareşalul Keitel a semnat la Berlin al doilea act de capitulare, împreună cu mareşalul Jukov şi cu mareşalul de aviaţie Tedder. Oficial, războiul lui Hitler se sfârşea cu începere de la miezul nopţii.

Era şi în acelaşi timp sfârşitul naţional-socialismului. Al Treilea Reich n-a lăsat în urma sa decât oroarea zecilor de milioane de morţi, a continentului distrus, oroarea marii naţiuni reduse la barbarie, la dejecţie morală şi la crime în masă şi care în scurt timp avea să fie debilitată de vinovăţie. Această oroare nu va dispărea şi se încăpăţânează să rămână cu noi şi să nu devină istorie. Este oroarea insondabilului.

Note

52. His Master’s Voice (*N. red.*)

53. Ceea ce s-ar putea traduce prin „scapă-cărămizi“ (*n. tr.*).

54. *Phoney war*, în original. Cunoscut în cultura română şi în varianta franceză: „*drôle de guerre*“ (*n. tr.*).

55. Richard Strauss (1864–1949), celebrul compozitor şi dirijor german; Gerhart Hauptmann (1862–1946), romancier şi dramaturg german, câştigător al Premiului Nobel pentru literatură în 1912; Elisabeth Schwarzkopf (1915–2006), soprană germană, printre cele mai celebre în secolul XX; Hans Pfitzner (1869–1949), compozitor german; Winifred Wagner (1897–1980), după moartea soţului ei, a fost organizatoarea festivalului de la Bayreuth, prietenă şi corespondentă a lui Hitler. Toţi au colaborat, de bunăvoie sau siliţi, cu regimul nazist (*n. tr.*).

56. Joc de cuvinte intraductibil între numele german al Franţei (Frankreich) şi cuvântul compus cu semnificaţia de „regatul lui Frank“, adică al şefului Guvernământului General al Poloniei (*n. tr.*).

57. Transliterare germană a cuvântului de origine turcă, existent şi în română, „hanger“ (*n. tr.*).

581.. Nu căutaţi să înţelegeţi (fr.) (*N.red.*)

59. *Bulge*, în original. Termenul a fost folosit de presa contemporană pentru a denumi întreaga ofensivă germană în Ardeni, al cărei obiectiv a fost reocuparea portului Anvers, pe unde soseau rezervele Aliaţilor. Frontul contraofensivei germane era lung de 60 de kilometri, dar penetrarea prin

liniile Aliaților s-a extins până la 100 de kilometri, termenul „umflătură“ făcând referire la hărțile frontului din momentul contraofensivei (*n. tr.*).

60. Armata germană de pe Frontul de Est (*n. tr.*).

61. Arthur Harris (1892–1984), numit în presă și „Butcher Harris“ (Măcelarul Harris), a fost mareșal al Forțelor Aeriene Regale (RAF), însărcinat cu Comandamentul Bombardierelor RAF din februarie 1942 și până la sfârșitul războiului (*n. tr.*).

62. După atacul de la Pearl Harbor din 7 decembrie 1941, la propunerea americanilor, statele-majore ale armatelor Statelor Unite și Marii Britanii au format o suprastructură comună, numită Combined Chiefs of Staff (CCS), care lua hotărâri strategice și politice importante, fiind responsabilă atât față de guvernul american, cât și față de cel britanic (*n. tr.*).

CAPITOLUL 14
EPOCA ADENAUER
1945–1963

RĂZBOIUL LUI HITLER A LĂSAT GERMANIA FALIMENTARĂ ŞI FLĂMÂNDĂ în mijlocul grămezilor de moloz. Peste nouă milioane de germani fuseseră uciși. 12 milioane de refugiaţi şi 5 milioane de oameni fără locuinţă s-au alăturat milioanelor de prizonieri de război care se întorceau acasă şi „persoanelor dislocate“ care rătăceau căutându-i pe cei dragi şi un loc sigur unde să se adăpostească, schimbând puţinele lucruri personale ce le mai rămăseseră pentru hrană. Înfrângerea era cumplită, iar capitularea necondiţionată. Discuţiile despre „înjunghierea pe la spate“ nu puteau fi reluate. Nu exista nici un dubiu despre responsabilitatea războiului şi nici despre posibilitatea unei noi „minciuni despre vinovăţia războiului“. A doua tentativă a Germaniei de a obţine hegemonia în Europa eşuase complet, lăsând ţara sub controlul celor Patru Puteri. O treime din teritoriul german a fost pierdut. Frontiera poloneză a fost mutată spre vest pe Odra, şi pe râul Neisse de Vest, în timp ce Uniunea Sovietică reclama o mare parte din Prusia Orientală şi Königsbergul, oraşul lui Immanuel Kant. Aceste aranjamente rămâneau deschise revizuirilor în tratatul de pace care nu a fost semnat timp de decenii, când nici o revizuire nu mai putea fi luată în serios.

Asupra germanilor din est s-a abătut o teribilă răzbunare, chiar dacă la

Conferința de la Potsdam s-a căzut de acord că ar trebui să li se permită întoarcerea, într-o manieră adecvată și umană, în Germania sfâșiată. Un tratament cu totul sever li s-a aplicat germanilor sudeți, care nu erau incluși în acest acord. Îngrozitoare acte de violență deliberată au fost comise de oameni care suferiseră sub brutalul regim de ocupație nazistă. Mulți au primit ce au meritat, dar vasta majoritate n-a fost decât victimele inocente ale războiului lui Hitler.

Germania era acum împărțită în patru zone de ocupație, așa cum se stabilise în timpul războiului. Zona sovietică se extindea la vest până la râurile Elba, Werra și Fulda. În vest, britanicii au ocupat jumătatea nordică, americanii pe cea sudică, iar francezii zonele din vecinătatea frontierelor comune cu Germania. Întreaga putere politică era în mâinile Comisiei de Control Aliate, iar 22 dintre cei mai proeminenți lideri ai celui de-al Treilea Reich care încă mai erau în viață au fost chemați să dea socoteală pentru crimele lor în fața Tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg. Unii erau preocupați de faptul că acești indivizi erau judecați pentru crime care nu existau la momentul comiterii lor, cum ar fi „crime împotriva umanității“, „crime împotriva păcii“ sau infracțiunea de a face parte dintr-o organizație criminală. Alții simțeau că și Aliații, în special Uniunea Sovietică, ar trebui judecați pentru crime similare de care erau în mod cert vinovați. S-au auzit murmure despre „justiția învingătorilor“, însă enormitatea crimelor comise în numele poporului german și al Führerului său era atât de mare, încât astfel de comentarii au fost în scurt timp uitate. Numai 12 dintre criminalii principali au fost condamnați la moarte, printre aceștia numărându-se Göring, Ribbentrop și Rosenberg. Keitel și Jodl au fost singurii comandanți militari spânzurați pentru rolul lor în planificarea și executarea unui război agresiv. Odiosul Albert Speer a avut norocul să fie cruțat, în principal datorită înșelătoarei acceptări a vinovăției și a refuzului de a admite dimensiunile reale ale complicității sale la crimele regimului. El și Rudolf Hess, care a dat impresia că și-a pierdut mințile, au primit pedepse cu ani lungi de închisoare. Schacht și Papen au fost eliberați.

Între 1946 și 1949 aliații vestici au desfășurat alte 5.025 de procese: în 4.000 s-au dat sentințe, 806 au fost condamnări la moarte, iar dintre acestea s-au executat 486. În așa-numitele Procese succesoare de la Nürnberg au

fost aduşi în faţa tribunalului 184 de naziști proeminenţi, majoritatea lor medici şi funcţionari ai lagărelor de concentrare: 147 au fost găsiţi vinovaţi, iar 24 au fost executaţi. Alte 200.000 de persoane cu trecut dubios au fost închise, multe dintre ele fiind eliberate după câteva săptămâni; alţii au rămas închişi chiar şi trei ani. În 1947, 40.000 dintre aceste persoane încă erau deţinute. Marea majoritate a acelora care au primit pedepse cu închisoarea au fost eliberaţi în scurt timp de Republica Federală, unde cererile de amnistie erau declamate în bisericile greu compromise de tăcerea din timpul celui de-al Treilea Reich. Soldaţi vinovaţi de cele mai îngrozitoare crime au fost eliberaţi pe temeiul că n-au făcut decât să urmeze ordinele. Armata a fost absolvită de toate crimele, până când istoricii au început să descopere adevărata dimensiune a complicităţii sale cu regimul criminal.

Toate cele patru puteri de ocupaţie s-au folosit de naziștii cu aptitudini căutate, fie că era vorba de savanţi, administratori sau publicişti. Mulţi naziști oportunişti din zona sovietică au descoperit că tranziţia de la un regim dictatorial la altul era uşor de făcut, în timp ce în zonele vestice, dificultatea de a găsi antifascişti competenţi era atât de mare, încât adesea se mai închideau ochii. Acest lucru era cu precădere adevărat în sfera juridică, unde un mare număr de personaje cu totul detestabile au rămas în funcţii. Unii dintre cei mai remarcabili profesori universitari, printre aceştia Martin Heidegger şi Carl Schmitt, şi-au pierdut posturile în ciuda reputaţiei internaţionale, dar mulţi dintre cei la fel de vinovaţi, însă mai puţin proeminenţi, au fost curând reinstalaţi în posturi. Francezii erau cei mai îngăduitori cu naziștii, iar americanii cei mai stricţi, deşi, când tensiunile cu Uniunea Sovietică au început să crească, au coborât rapid standardele. Până la urmă, programul de denazificare a fost un eşec scump şi consumator de timp. În 1945 mai rămăseseră puţini naziști devotaţi, gradele de complicitate erau greu de stabilit, iar nevoia de a reconstrui ţara era atât de mare, încât chiar şi cei mai vinovaţi au fost iertaţi după câţiva ani. Numeroşi criminali autentici au reuşit să evite mulţi ani trimiterea în judecată. Câţiva încă mai trăiesc în siguranţa anonimatului.

Republica Federală era nerăbdătoare să nu se mai lase chinuită de trecut şi să înceapă totul de la capăt. Vechile elite trebuiau reintegrate în noul stat.

Teoria vinei colective a trebuit respinsă energic. Autoritățile judiciare ezitau tot mai mult să continue investigarea trecutului. Dar în același timp, ar fi o greșeală să ne imaginăm că întreaga țară era lovită de amnezie colectivă. Neliniștiți să scape de un trecut urât, oamenii priveau cu nerăbdare spre viitor. Între timp, artiștii și intelectualii au început să lupte cu problemele morale și politice fundamentale puse de național-socialism și de istoria recentă a Germaniei. Încă din 1946, prim-miniștrii din zonele vestice au început discuțiile despre legile de compensare a „proprietăților evreiești arianizate“. În septembrie 1952, s-a convenit că trebuia alocată o sumă provizorie de 35 de miliarde de mărci pentru despăgubiri (*Widergutmachung*), urmând a fi administrată de Comisia de Reclamații Materiale Evreiești.

ZONELE DE OCUPAȚIE

Partidul Laburist britanic, care a câștigat alegerile generale din 1945, voia să naționalizeze concernele mai mari din zona britanică, însă guvernatorul militar american, Lucius D. Clay, s-a opus vehement. Acesta argumenta că măsuri atât de cuprinzătoare trebuiau lăsate la decizia viitorului guvern german. Unele firme mari, precum IG Farben, băncile Dresden și Kommerz, precum și o serie de uzine metalurgice care avuseseră afaceri cu totul dubioase cu regimul nazist au fost puse sub tutelă.

Dacă în 1919, Germania a fost lăsată cu o forță armată mult redusă, iar anumite tipuri de armament i-au fost interzise, în 1945, țara a fost complet demilitarizată. În zona sovietică, proprietățile baroniale ale iuncherilor au fost parcelate, iar industria grea a fost naționalizată. Astfel, militarii, iuncherii și industriașii și-au pierdut în mare parte puterea și influența în această schimbare fundamentală a structurii sociale a țării, rezultată din înfrângerea totală, și nu din cei doisprezece ani de „revoluție“ național-socialistă.

În ciuda acestor schimbări radicale, anul 1945 nu poate fi considerat o „oră zero“. Germania nu a pornit de la nimic. Era inevitabil să existe elemente puternice de continuitate. Nu este mai puțin adevărat că, pentru contemporani, această epocă a fost una de profundă anxietate față de viitor,

care în mare parte era dincolo de controlul lor. Ajunseseră în cea mai neagră situaţie şi tânjeau după o viaţă normală, cu o slujbă sigură, cu mâncare pe masă şi un acoperiş deasupra capului. Mulţi învăţaseră din amara experienţă să nu mai aibă încredere în ideologi şi în demagogi, care îi aduseseră în această jalnică stare. Voiau răspunsuri pragmatice la chestiuni practice.

În 1945, forţele democratice erau hotărâte să nu mai repete greşelile Republicii de la Weimar. Nu mai era loc pentru multiplicitatea de mici partide care chinuiseră republica şi nici pentru politici confesionale. Uniunea Creştin-Democrată (CDU), a cărei figură dominantă era fostul primar al Kölnului, Konrad Adenauer, s-a înfiinţat la scurt timp după încheierea războiului. Bazat pe fostul Partid de Centru catolic, avea să devină curând un partid de masă, neconfesional, al conservatorilor moderaţi.

Mare parte din conducerea Partidului Social-Democrat (SPD), marele partid istoric al stângii, fusese martirizată în timpul celui de-al Treilea Reich, dar a fost resuscitată cu două zile înainte de capitularea Germaniei, printr-o reuniune la Hanovra convocată de Kurt Schumacher. Acest om remarcabil fusese grav rănit în timpul Primului Război Mondial, iar din cei doisprezece ani ai celui de-al Treilea Reich, zece a fost prizonier la Dachau. Era o personalitate aproape înspăimântător de carismatică, chiar dacă sănătatea sa era şubredă. Naţionalist fervent şi anticomunist virulent, era hotărât să facă din SPD un partid popular, care să se adreseze alegătorilor din clasa mijlocie.

Între CDU, încă distinct clerical, şi SPD, în teorie încă marxist, erau o serie de partide liberale regionale, care în decembrie 1948 s-au unit, formând Partidul Democratic Liber (FDP), sub conducerea lui Theodor Heuss, amabil cetăţean al Württembergului. Acesta era un mare burghez arhetipal: *homme de lettres* onest, deschis, foarte inteligent, dar un om care făcuse nişte grave erori de judecată în vârtejul anului 1933. Ruptura dintre liberalii de stânga şi cei de dreapta, care caracterizase politica germană de la Bismarck la Hitler, fusese în mare depăşită, deşi, ca în orice partid mare, existau diferenţe de accent şi dezacorduri asupra detaliilor unor politici. Liberalii se opuneau clericalismului CDU şi socialismului SPD; dar, pe măsură ce creştin-democraţii au devenit mai puţin clericali, iar SPD mai

puţin socialist, pentru FDP era tot mai dificil să ofere o alternativă serioasă la cele două partide principale. Importanţa sa a constat în principal în abilitatea de a înclina balanţa şi în a decide încotro să orienteze o coaliţie de guvernare.

Primul partid care s-a reconstituit oficial a fost Partidul Comunist (KPD). Cadrele sale de conducere, „grupul Ulbricht“, după ce fuseseră atent selectate şi instruite la Moscova, au fost trimise în Germania, în aprilie. În 11 iunie 1945, partidul a publicat un program moderat reformist care proclama hotărârea KPD de a menţine drepturile de proprietate privată, de liberă iniţiativă şi de comerţ liber. Declarând că ar fi fost o greşeală gravă de a impune poporului german un sistem de guvernare precum cel sovietic, partidul chema la instaurarea unui regim antifascist, democratic şi parlamentar care să garanteze libertatea tuturor.

Aceasta nu era decât tentativa cinică de a atrage social-democraţii să sprijine un front unit, creându-se astfel impresia că se respecta formula de la Potsdam pentru o Germanie democratică, după care, Walter Ulbricht şi acoliţii săi aveau să preia controlul şi să instituie o dictatură comunistă. Mulţi social-democraţi aflaţi în zona sovietică erau, bineînţeles, suspicioşi faţă de comunişti, dar în aprilie 1946, în urma presiunilor masive ale autorităţilor sovietice, s-a ajuns la un mariaj cu de-a sila între KPD şi SPD, al cărui rezultat a fost formarea Partidului Unităţii Socialiste (SED). Din acest moment, în zona sovietică, proclamarea loialităţii faţă de principiile social-democraţiei a devenit infracţiune penală. Social-democraţii erau din nou etichetaţi drept „social-fascişti“. Era permisă existenţa altor două partide, Partidul Liberal-Democratic din Germania (LDPD) şi CDU, dar conducerile lor au fost epurate şi hărţuite de autorităţile sovietice de ocupaţie (SMAD), în aşa măsură încât urmau cu obedienţă directivele SED.

Eşecul KPD de a convinge SPD-ul din zonele vestice pentru a colabora în vederea „unităţii clasei muncitoare“ s-a datorat, nu în mică măsură, opoziţiei inflexibile a lui Kurt Schumacher. Votul liber al membrilor SPD din zonele vestice ale Berlinului a avut ca rezultat respingerea cu 82% din voturi a uniunii, însă 62% au votat în favoarea cooperării cu KPD. Atacurile lui Schumacher împotriva CDU erau la fel de virulente, denunţându-l ca partid al obscurantismului clerical şi al capitaliştilor lacomi. L-a condamnat

pe Adenauer ca separatist renan, căruia nu-i păsa deloc de unitatea naţiunii. Ca protestant prusac, Schumacher era devotat Germaniei lui Bismarck, în timp ce Adenauer, renan catolic cucernic, era profund suspicios faţă de Prusia şi se spune că ar fi cerut protecţie divină când a traversat Elba, căci se simţea ajuns în Asia. Realistul Adenauer a ştiut de la bun început că, pentru viitorul previzibil, zona sovietică era pierdută pentru naţiunea germană. Romanticul naţionalist Schumacher, refuzând să accepte acest fapt neplăcut, şi-a înteţit atacurile împotriva rivalului său, pentru trădarea cauzei naţionale.

Centrul de greutate al politicii germane în anii imediat următori războiului era mult la stânga. Social-democraţii solicitau naţionalizări extinse şi trecerea la o economie planificată. CDU din zona britanică susţinea aceste idei. Când Josef Kaiser, lider sindical şi membru important al rezistenţei, a propus instituirea unui „socialism creştin“, care să permită Germaniei să umple golul dintre comunismul sovietic şi capitalismul american, apelul său a fost întâmpinat cu căldură de membrii partidului.

CDU s-a orientat constant spre dreapta, parţial din cauza relaţiilor tot mai tensionate dintre Est şi Vest, dar şi din cauza influenţei unei alte figuri marcante în aceşti ani postbelici. Ludwig Erhard era un economist cu legături valoroase în industrie şi sistemul bancar, şi care nu-şi mânjise mâinile în anii regimului nazist. Era un susţinător convingător a ceea ce asociatul său, Alfred Müller-Armack, numea „economie de piaţă socială“. Deşi era un susţinător dedicat al pieţei şi al jocului liber al cererii şi ofertei, Erhard insista că intervenţia statului era necesară pentru a asigura concurenţa liberă, nestingherită injust de monopoluri şi carteluri, şi că un stat asistenţial extins trebuia să-i ajute pe cei mai puţin norocoşi şi să surmonteze diferenţele sociale marcante, reducând astfel tensiunile pe care le creau acestea.

DE LA BIZONIA LA TRIZONIA

Deocamdată, nu venise timpul lui Erhard. În ruinele anului 1945, nu se putea pune problema unei economii de piaţă sociale. Aceste discuţii, desfăşurate într-un moment când piaţa neagră prospera, iar populaţia

flămânzea, erau pur vizionare. Insistența sovieticilor de-a stoarce Germania la sânge i-a obligat pe britanici și pe americani să subvenționeze zonele lor de ocupație. În Marea Britanie s-a raționalizat pentru prima oară pâinea, astfel încât să poată fi hrăniți inamicii de ieri. Milioane de americani au trimis colete CARE (Cooperative for American Remittances to Europe – Cooperativa pentru Expedieri Americane în Europa) pentru a-i salva pe germani de foamete. Astfel de măsuri nu erau decât ameliorări temporare, iar refuzul sovieticilor și al francezilor de a implementa acordurile de la Potsdam și de a trata Germania ca pe un întreg economic i-a silit pe britanici și americani să regândească situația.

Miniștrii de externe ai celor Patru Mari Puteri s-au întâlnit la începutul anului 1946 la Paris, pentru o serie de consfătuiri lungi și frustrante. Ernest Bevin, ministrul de externe britanic, și-a folosit remarcabilele abilități de persuadare pentru a-l convinge pe James F. Byrnes, secretarul de stat american, că cele două puteri anglo-saxone ar trebui să se opună Uniunii Sovietice și să nu admită obiecțiile francezilor față de unitatea germană, care îi împiedicau să salveze ceea ce se mai putea salva. La 6 septembrie 1946, Byrnes a ținut la Stuttgart un discurs care a inaugurat o epocă, anunțând că trupele americane vor rămâne în Germania atât timp cât și alte țări și le menținеau pe ale lor. În plus, a exprimat clar intenția Statelor Unite de a nu mai respecta solicitarea Uniunii Sovietice de limitare drastică a producției industriale a Germaniei pentru uzul intern. Apoi a făcut apel la unificarea tuturor zonelor ocupate. Știind perfect că sovieticii nu vor accepta, el propunea de fapt divizarea Germaniei.

În ianuarie 1947, zonele britanică și americană au fost unificate economic pentru a forma „Bizonia“, francezii având încă obiecții față de ideea unui stat vest-german. În 12 iunie a aceluiași an, președintele american a proclamat „Doctrina Truman“, prin care Statele Unite promiteau asistență economică și militară tuturor popoarelor care luptau împotriva comunismului. În 5 iunie, noul secretar de stat american, generalul George C. Marshall, a ținut un discurs la Universitatea Harvard, prin care promitea Europei un ajutor economic masiv. Rezultatul acestor propuneri a fost adoptarea de către Congres a Planului Marshall în aprilie 1948. Alocarea a 17 miliarde de dolari ca ajutor pentru Europa occidentală a fost o

demonstrație dramatică a rolului de conducător al „lumii libere“, pe care și-l asumau Statele Unite, dar și instituirea dominației americane asupra pieței europene. Sovieticii au răspuns prin formarea Kominformului, care aducea împreună statele din tabăra „antiimperialistă și democratică“ pentru a combate Statele Unite și pe aliații lor „imperialiști și antidemocratici“.

În martie 1948, Marea Britanie, Franța și Benelux au format Uniunea Vest-Europeană (UVE), o alianță militară îndreptată în mod clar împotriva sovieticilor, care au răspuns retrăgându-se imediat din Autoritatea de control a aliaților, punând astfel capăt controlului celor patru puteri asupra Germaniei. În acest moment, francezii au renunțat la majoritatea obiecțiilor lor față de planul anglo-american de unificare a zonelor vestice, iar în aprilie „Bizonia“ a devenit „Trizonia“.

Reforma monetară din Trizonia, de la 20 iunie, introducea marca germană (Deutschmark – DM) și încheia controlul prețurilor și raționalizarea alimentelor, ceea ce a dus la eliminarea pieței negre. Reforma monetară a fost o măsură drastică: fiecare cetățean primea o singură dată suma de 40 DM, la care, o lună mai târziu, s-au adăugat alte 20 DM. Salariile, remunerațiile și rentele au rămas egale cu cele dinainte, dar economiile se schimbau cu o rată de 10 Reichsmark pentru 1 Deutschmark. Cei care aveau proprietăți materiale, ca de exemplu proprietăți funciare, au fost marii câștigători ai acestor măsuri. Rezultatele imediate ale reformei au fost dezamăgitoare. Între iunie și decembrie 1948, prețurile au crescut cu 15%, iar șomajul a crescut de la 447.000 în iunie 1948, la 2 milioane un an mai târziu. În februarie 1950, șomajul ajunsese la 13,5%. Cum prețurile creșteau mult mai repede decât salariile, trend combinat cu șomajul masiv, SPD avea de ce să atace această reformă nepopulară. Însă, într-un interval destul de scurt, economia s-a stabilizat, iar criticii au fost reduși la tăcere, odată cu începutul boomului economic produs de Războiul din Coreea.

Sovieticii au răspuns la reforma monetară din zonele vestice, introducând o nouă monedă în zona sovietică și în Berlin, două zile mai târziu. Îndrăznețul primar al Berlinului, Ernst Reuter, a protestat viguros, susținând că în cele trei zone vestice ale orașului ar trebui să circule marca germană (DM). Cei trei comandanți din vest erau de acord, dar apoi SMAD a transformat posesia mărcilor germane de către est-berlinezi în infracțiune

penală.

Apoi, în 4 august, sovieticii au închis toate căile rutiere, acvatice şi feroviare către sectoarele vestice ale Berlinului. În noiembrie, a fost suspendat transportul de mărfuri din sectoarele estice în cele vestice ale Berlinului. Două milioane de berlinezi erau acum ameninţaţi de foamete. Din câte se pare, Stalin spera ca aliaţii vestici să abandoneze Berlinul, să renunţe la Deutschmark, dar şi la planurile de a crea un stat vest-german. Puterile vestice au acceptat provocarea, făcând o remarcabilă demonstraţie de solidaritate şi eficienţă americană. Sectoarele vestice ale Berlinului au fost aprovizionate timp de 11 luni tensionate printr-un pod aerian. Pe aeroportul Tempelhof ateriza câte un avion aproape la fiecare minut, transportând peste 6.000 de tone de provizii zilnic. Blocada Berlinului a întărit dedicarea Americii faţă de Europa, ca şi hotărârea Occidentului de a se opune comunismului.

Pentru sovietici, blocada Berlinului a fost un dezastru de propagandă, care a dăunat grav economiei din zona lor de ocupaţie. Blocada s-a încheiat în 12 mai 1949, la o lună după ce Statele Unite, Canada şi cele cinci state din Uniunea Europeană Vestică, împreună cu Islanda, Norvegia, Danemarca, Italia şi Portugalia s-au reunit pentru a forma Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Statele Unite, singura ţară deţinătoare de arme nucleare, era acum ferm dedicată apărării Europei occidentale. Victoria forţelor comuniste în China i-a consolat prea puţin pe sovietici, atunci când cacealmaua lor a fost dejucată.

FORMAREA REPUBLICII FEDERALE GERMANE

În timpul lunilor tensionate ale blocadei Berlinului, s-au purtat discuţii aprinse despre constituţia unui stat vest-german. Unui „Consiliu Parlamentar“, ales de guvernele provinciale, i s-a încredinţat sarcina de a lucra la detaliile unei „Legi Fundamentale“ (*Grundgesetz*). Numele era ales pentru a sublinia natura provizorie a viitorului stat. Detaliile Legii Fundamentale au fost forjate în august 1948 de un grup de experţi reuniţi într-un conciliu la Herrenchiemsee, în decorul idilic al Bavariei. Concluziile lor au fost prezentate Consiliului Parlamentar în septembrie pentru

continuarea discuţiilor, Konrad Adenauer fiind preşedinte de şedinţă. Carlo Schmid, un strălucit şi autentic avocat constituţionalist, social-democrat, bon viveur, născut în Franţa din mamă franţuzoaică, a dominat dezbaterile. A insistat că democraţia ar trebui să aibă întotdeauna curajul de a fi intolerantă faţă de aceia care sunt porniţi să o distrugă. Cu alte cuvinte, noua republică nu trebuia să mai repete greşelile fatale ale Republicii de la Weimar, a cărei constituţie fusese atât de democratică, încât duşmanii ei aveau cel puţin tot atâtea drepturi, dacă nu chiar mai multe, ca susţinătorii ei.

Primele douăzeci de paragrafe ale Legii Fundamentale, care garantau libertăţile esenţiale, erau declarate inalterabile prin articolul 79, clauza 3, astfel încât să nu mai existe o Lege a Împuternicirii, sau alte schimbări constituţionale similare, care ar fi subminat sistemul democratic şi drepturile cetăţeneşti. De asemenea, o curte constituţională era împuternicită să interzică partidele pe care le considera nedemocratice. Guvernul nu putea fi destituit decât prin mijloacele „unui vot constructiv de neîncredere“, după care îndepărtarea cancelarului depindea de alegerea unui succesor. Intrigile de culise şi deciziile unui preşedinte ales prin votul popular care-l ajutaseră pe Hitler să ajungă la putere nu mai erau aşadar posibile. De acum înainte, numai parlamentul avea responsabilitatea numirii cancelarului. Preşedintele nu era ales prin vot popular, ci de adunarea parlamentarilor. Funcţia acestuia era aproape în întregime reprezentativă, dar preşedintele avea dreptul să dizolve de unul singur parlamentul în baza unor prevederi atent cântărite.

Problema care a fost dezbătută cel mai intens a fost aceea a relaţiei dintre puterile statelor (*Länder*) şi puterea guvernului federal (Bund) şi cum aveau să fie distribuite finanţele între cele două niveluri ale guvernării. Aliaţii şi CDU/CSU (Uniunea Social-Creştină, aripa bavareză a creştin-democraţilor) erau în favoarea drepturilor statelor; SPD şi FPD voiau un guvern central puternic. Kurt Schumacher i-a sfidat deschis pe Aliaţi în privinţa suveranităţii financiare a guvernului federal şi a câştigat concesii majore în această chestiune, spre surprinderea şi uimirea suporterilor săi şi spre dezgustul lui Konrad Adenauer.

Consiliul Parlamentar şi-a încheiat deliberările la 8 mai 1949, la exact

patru ani după capitularea necondiţionată a Germaniei. Legea Fundamentală a fost adoptată cu o majoritate covârşitoare, doar câţiva bavarezi şi comunişti nemulţumiţi votând împotrivă. Toate guvernele provinciale au votat în favoarea noii legi, cu excepţia Bavariei. S-a găsit o formulă care să salveze aparenţele, s-au dat dispoziţii speciale pentru Berlinul de Vest, guvernatorii militari şi-au dat acordul, iar Legea Fundamentală a fost adoptată oficial la 23 mai. S-a considerat că Bonn era capitala convenabilă pentru un stat provizoriu cu o constituţie provizorie. Conform paragrafului final (146), Legea Fundamentală urma a fi abrogată îndată ce Germania unită ar fi decis liber asupra unei noi constituţii.

Campania electorală pentru primul parlament (Bundestag) s-a centrat pe chestiunea alternativei între versiunea social-democrată a unei economii planificate şi „economia de piaţă socială“ a lui Erhard. Alegerile s-au desfăşurat la 14 august, iar CDU/CSU a câştigat 31% din voturi, SPD, 29,2%, iar FDP 11, 9%. Restul de 27,9% erau împărţite între alte cinci partide mai mici. Comuniştii au câştigat 5,7%, atingând astfel pragul electoral de 5% din votul popular necesar intrării în Bundestag.

În 12 septembrie, Theodor Heuss, liderul FDP, a fost ales preşedinte ale Republicii Federale a Germaniei de către membrii Bundestagului şi de un număr egal de reprezentanţi ai guvernelor statale. Trei zile mai târziu, Bundestagul îl alegea pe Adenauer în funcţia de cancelar cu o majoritate de un vot (al său). Guvernul său, alcătuit din CDU/CSU, FDP şi Partidul German (DP), avea sprijinul a 208 din 402 parlamentari.

Într-un ultim pas din 20 septembrie 1949 Aliaţii au recunoscut oficial noul stat, dar solicitau ca toate legile să fie contrasemnate de trei înalţi comisari. Aşadar, Republica Federală nu era nici pe departe un stat suveran. O problemă majoră care trebuia înfruntată era reconcilierea necesităţii eficienţei birocratice a statului nou cu trecutul dubios al multora dintre cei mai experimentaţi funcţionari. Adenauer nu avea nici o îndoială că cea dintâi preocupare era experienţa. În 1950, un sfert dintre şefii de departamente din Bonn erau foşti membri ai partidului nazist. În 1953, 60% dintre şefii noilor departamente aveau această îndoielnică distincţie. În ministerul de externe, 78% dintre funcţionarii superiori serviseră sub Hitler. Erau mai mulţi membri ai partidului nazist în ministerul de externe decât

fuseseră în 1938. Cel mai şocant caz era cel al lui Hans Globke. Deşi ajutase la schiţarea legii lui Papen prin care dizolva guvernul statului Prusia, dar şi a legii de urgenţă a lui Hitler, ba scrisese şi un comentariu la infamele Legi de la Nürnberg, vreme de doisprezece ani a fost şeful de cabinet al lui Adenauer. Criticile faţă de această dispoziţie de a le da o a doua şansă acelora cu competenţe verificate au fost reduse la tăcere de uimitorul succes al Republicii Federale, de „miracolul economic“, însă le-a lăsat un gust amar celor care îşi puneau idealurile deasupra avantajelor materiale imediate.

Al doilea val de reabilitări a început în 1952, în sensul în care, conform paragrafului 131 din Legea Fundamentală, funcţionarii publici care îşi pierduseră serviciul aveau dreptul să fie reabilitaţi. Deşi covârşitoarea majoritate a acestor indivizi nu trecuseră prin procesul de denazificare, numai în 0,4% din cazuri s-a refuzat reabilitarea. Erau exceptaţi membrii SS şi ai Waffen-SS, însă în scurt timp s-au găsit modalităţi de a ocoli acest impediment, astfel că o parte dintre membrii Departamentului Central al Securităţii Reichului (RHSA) au fost angajaţi în poliţie şi în forţele de securitate. Într-un alt pas înapoi, un mare număr de femei care lucraseră în administraţia publică în timpul războiului au fost eliminate din aparatul birocratic. S-a făcut uz de legea din 1932 a guvernului Brüning şi de legea nazistă din 1937 prin care femeile căsătorite, „câştigând din două părţi“, puteau fi concediate, pentru a se face loc celor fără serviciu. Astfel, femeile căsătorite cu un parcurs de serviciu ireproşabil şi-au pierdut serviciile, ca să poată supravieţui foşti nazişti. 90% dintre femeile care lucrau la poştă erau necăsătorite; o schimbare a stării civile implica un risc considerabil de pierdere a locului de muncă. Lucrurile au început să se îmbunătăţească în anii 1960, când bărbaţii au început să părăsească administraţia publică pentru a se angaja în sectorul privat, unde remuneraţiile erau considerabil mai mari. Dar chiar şi aşa, numai 23% dintre funcţionarii publici erau femei, un procent mult mai mic decât în timpul Republicii de la Weimar. Pe de altă parte, prosperitatea în creştere a făcut posibil ca multe femei să rămână acasă, să fie casnice şi mame. Faţă de această opţiune încă nu existau obiecţii ideologice.

Experţii aliaţi au estimat că vor trece treizeci de ani până când Germania

să se pună din nou pe picioare. Aşadar, a fost realmente uluitor că, în mare, în mai puţin de zece ani, ţara depăşise consecinţele groaznice ale morţii, distrugerii şi ideologiei otrăvitoare a naţional-socialismului. Aceasta era de-acum o societate stabilă, eficientă şi democratică şi care privea cu încredere spre viitor. Această recuperare remarcabilă are o serie de raţiuni. Oportunităţile oferite de boomul alimentat de Războiul din Coreea au fost exploatate la maximum. Contrastul dintre nivelul în creştere constantă al prosperităţii din Vest şi mizeria din Est era izbitor, acţionând astfel ca un antidot eficient la momelile comunismului. Legea Fundamentală oferea cadrul constituţional pentru o democraţie funcţională, în care cele trei grupări partinice principale atrăgeau 94% din electorat. Fracţionarea în partide mai mici, care afectase Republica de la Weimar, nu era încă o problemă. Politicile sociale ale CDU/CSU au ameliorat mult starea celor săraci, a deposedaţilor, a refugiaţilor şi bătrânilor. Relaţiile armonioase dintre capital şi forţa de muncă, într-un sistem numit „capitalism renan“, a încurajat o rată de creştere economică spectaculoasă. Aceasta a însemnat că aceia care erau în doliu după al Treilea Reich şi Führerul lui carismatic rămâneau o minoritate minusculă, deziluzionată şi neputincioasă.

O trăsătură notabilă a noii Germanii era că naţionalismul devenise o cauză a stângii. Că SED făcea apeluri pentru o Germanie unită, „democratică“ şi „antifascistă“, altfel spus comunistă, nu constituia o surpriză; dar cu adevărat remarcabil era că SPD, odată farul călăuzitor al Internaţionalei Socialiste, devenise fervent naţionalist sub conducerea lui Kurt Schumacher şi Erich Ollenhauer. Prin contrast, conservatorii moderaţi ai lui Konrad Adenauer erau dedicaţi unei politici de integrare între puterile vestice şi au refuzat să plătească costurile mari ale pierderii libertăţii şi securităţii pe care le-ar fi implicat în mod necesar o politică de integrare naţională. Schumacher, incapabil să descâlcească problema reconcilierii dorinţei sale de unificare naţională cu principiile sale robust democratice şi cu anticomunismul pătimaş, şi-a răcorit frustrarea denunţându-l pe Adenauer drept „cancelar al Aliaţilor“. Dar asemenea izbucniri nu i-au sporit credibilitatea.

Preocuparea lui Adenauer de a rămâne în relaţii bune cu aliaţii vestici şi concesiile pe care a fost obligat să le facă în chestiuni precum despăgubirile

de război, alocarea cărbunelui şi oţelului în Renania şi Westfalia şi statutul regiunii Saar, au întâmpinat opoziţie chiar în rândurile coaliţiei. După o lungă dispută, a reuşit să depăşească toate obstacolele şi să rămână surd la protestele că se debarasa până şi de puţina suveranitate ce-i mai rămăsese Germaniei. Republica Federală s-a alăturat Consiliului Europei, Planului Schuman[63] şi, din ianuarie 1952, Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului.

REÎNARMAREA

Aceste probleme însă erau foarte tehnice şi mai curând secundare. Problema politică fundamentală era reînarmarea. Adenauer a ştiut de la bun început că, dacă Republica Federală avea de jucat un rol în alianţa occidentală, atunci trebuia să contribuie masiv la apărarea sa. Atât americanii, cât şi britanicii erau de acord asupra acestei chestiuni, dar francezii mai erau încă foarte suspicioşi. Invazia Coreei de Sud de către comuniştii din nord în 1950, coroborată cu comparaţia incisivă a Republicii Federale cu Coreea de Sud pe care a făcut-o Ulbricht, l-a determinat pe cancelar să propună imediat formarea unei armate vest-germane de 150.000 de persoane.

Dezbaterea despre reînarmare avea să domine politica germană mulţi ani de-atunci înainte. În august 1945, Autoritatea de Control a Aliaţilor solicitase dezarmarea şi demilitarizarea completă a Germaniei. În 12 noiembrie 1949, în primul tratat internaţional pe care îl semna, Republica Federală şi-a exprimat „hotărârea totală de respecta demilitarizarea Republicii Federale şi de a se opune, prin orice mijloace posibile, recreării oricărui tip de forţă militară“. SPD, în mod previzibil, se opunea reînarmării şi era sprijinit de o serie de figuri influente din Biserica evanghelică, al cărei naţionalism fervent a condus-o spre adoptarea unei atitudini pacifiste. Cel mai explicit dintre aceştia era Martin Niemoller, fost comandant de submarin şi mercenar al unităţilor paramilitare, care, în calitate de pastor protestant, se pusese rău cu naziştii şi fusese întemniţat. Autoritarist rigid şi lipsit de umor, el denunţa republica de la Bonn, afirmând că era procreată la Roma şi născută în Statele Unite.

În timp ce Războiul din Coreea era pe frontispiciile ziarelor, iar memoria

ororilor ultimului război erau încă prea dureros de vii, sentimentele pacifiste erau în creştere. „Pe mine nu contaţi“ (*ohne mich*) era sentimentul prevalent printre cei probabil să fie chemaţi în armată. O altă problemă dezbătută era aceea a integrării viitoarei armate germane în structurile de apărare europene. Premierul francez, René Plevin, a propus înfiinţarea unei Comunităţi de Apărare Europeană (EDC), prin intermediul căreia contingentele naţionale să fie integrate la nivel de batalion, dar mai târziu, după protestele germane şi sprijinul american, s-a propus integrarea la nivel de corp de armată. Planificarea unei noi armate germane a continuat sub conducerea ministrului de facto al apărării, Theodor Blank.

Sovieticii, alarmaţi de aceste evoluţii, au decis să intervină. În noiembrie 1950, Otto Grotewohl i-a scris lui Adenauer, propunându-i formarea unui Consiliu al Tuturor Germanilor pentru a stabili detaliile alegerilor din ambele Germanii. După dezbateri îndelungi, Republica Federală a răspuns prin propunerea de a se organiza alegeri libere atât în Est, cât şi în Vest, monitorizate de Naţiunile Unite. În 10 martie 1952, sovieticii le-au răspuns aliaţilor vestici printr-o propunere-bombă: încheierea unui tratat de pace cu Germania care să aibă ca rezultat o Germanie liberă, democratică, unită şi neutră. Nu se menţionau alegerile libere în această notă.

Adenauer a privit această propunere ca pe o vicleană încercare de a-i torpila politica de integrare occidentală, care ar fi avut drept rezultat distrugerea planurilor de creare a unei comunităţi europene de apărare. Naţionaliştii, atât social-democraţii, cât şi protestanţii, au solicitat o examinare atentă a propunerii sovietice, dar aliaţii vestici hotărâseră deja că era inacceptabilă. Americanii şi britanicii considerau că o Germanie neutră însemna hegemonia sovietică asupra Europei. Pentru francezi, numai gândul la o Germanie unită, în indiferent ce formă, era o oroare de nesuportat. Ani la rândul, opoziţia a continuat să-l acuze pe Adenauer de a fi ratat şansa de aur a unificării în 1952, dar istoria avea să arate că se înşelau. Reunificarea Germaniei a întrunit cerinţele de libertate şi securitate ale lui Adenauer. Ba mai mult, pierderea oficială a Sileziei, Prusiei Orientale şi a Pomeraniei, condiţie necesară impusă de sovietici, nu mai constituia o chestiune arzătoare în 1989. Dar în 1952, majoritatea alegătorilor din Germania de Vest ar fi considerat că aceşti termeni erau inacceptabili.

Dacă a avut vreun efect, nota sovieticilor a grăbit procesul de integrare occidentală. Conform unui tratat, din 26 mai ocupaţia era oficial încheiată. Câteva zile mai târziu s-a semnat şi tratatul de creare a Comunităţii de Apărare Europeană. Republica Federală încă nu era deplin suverană, dar Adenauer se mângâia cu gândul că puterile vestice se angajaseră să colaboreze pentru crearea unei Germanii unite care să fie integrată în comunitatea europeană. Pentru opoziţie, toate acestea erau un blestem. Schumacher a proclamat că „oricine semnează acest tratat, încetează de a mai fi german.“ Avea să moară în scurt timp la 57 de ani, dar spiritul său a persistat în aprinsele dezbateri asupra tratatului, care nu a fost ratificat oficial decât în mai 1953, după moartea lui Stalin, când ameninţarea sovietică părea să se mai fi domolit, iar opoziţia faţă de implicarea Germaniei într-o comunitate a apărării europene creştea rapid în Franţa.

Partida expulzaţilor, Asociaţia celor care şi-au pierdut casele şi drepturile (Bund der Heimatentrechteten – BHE) a câştigat un sprijin considerabil, militând pentru eliberarea celor condamnaţi la închisoare de către Aliaţi ca urmare a crimelor pe care le comiseseră în perioada nazistă. Aceştia erau sprijiniţi de naţionaliştii din DP, dar şi de liberali (FDP). Cei din urmă aveau printre ei o serie de naziști proeminenţi. Exista un acord general că cei care fuseseră condamnaţi la Nürnberg primiseră ceea ce meritau, dar despre ceilalţi se considera că-şi făcuseră datoria ca soldaţi sau funcţionari publici. S-au făcut apeluri puternice la amnistia generală, care s-ar fi aplicat şi un personaje toxice precum generalul SS Kurt „Panzer“ Meyer. SPD s-a alăturat curentului, susţinând mitul că armata şi Waffen-SS luptaseră curat, spre deosebire de departamentele SS, singurele responsabile de toate crimele perioadei naziste. Uniunea Evreilor a protestat faţă de această afirmaţie absurdă, dar Kurt Schumacher a răspuns că era inuman ca 900.000 foşti membri ai Waffen-SS să fie trataţi ca nişte paria. Conform unui sondaj de opinie, în 1952 un uimitor procent de 24% din populaţie încă avea o părere bună despre Hitler, iar 30% condamnau mişcarea de rezistenţă din 20 iulie.[64]

În Germania de Vest, 1953 a fost an electoral, iar Adenauer era într-o poziţie cu totul puternică, pe care şi-a consolidat-o prin interviurile bine mediatizate cu unii dintre criminalii de război recent eliberaţi, precum

generalii Kesselring, Mackensen şi Manstein, dar şi vizitându-l la închisoare pe „Panzer“ Meyer. Represiunea brutală a revoltelor din iunie[65] din Republica Democrată Germană (RDG) le-a confirmat multor alegători faptul că atitudinea ferm anticomunistă a lui Adenauer era pe deplin justificată. „Miracolul economic“ (*Wirtschaftswunder*) a ajutat la integrarea expulzaţilor şi la reducerea la tăcere a criticilor radicale de la extrema stângă şi dreaptă. Germania de Vest a profitat de şansele oferite în timpul perioadei de aur a capitalismului industrial, începând din anii 1950 şi până la criza petrolului din 1973, ajungând la un nivel de prosperitate materială fără rival în Europa.

CDU/CSU a câştigat convingător alegerile, obţinând 45,2% din votul popular, cu 14,2% mai mult decât în 1949. Procentul de voturi pentru SPD a rămas practic neschimbat la 28,8%, fapt cauzat în primul rând de conducerea neinspirată a lui Erich Ollenhauer, un funcţionar de partid convenţional şi doctrinar. FDP, cu 9,5%, a asigurat majoritatea lui Adenauer, chiar dacă pierduse 20% dintre votanţi faţă de 1949, mulţi dintre ei dezgustaţi de partidul care afişa atât de mulţi foşti nazişti. O serie de partide mai mici, inclusiv comuniştii, n-au reuşit să obţină minimumul de 5%, dar partida expulzaţilor, cu o dezgustătoare conducere alcătuită din vechi nazişti, a reuşit să se strecoare în parlament.

O întrunire nereuşită a miniştrilor de externe ai celor Patru Mari Puteri, începută în ianuarie 1954, a arătat clar că nici una dintre părţi nu era pregătită să facă vreo concesie în chestiunea germană. La scurt timp după aceea, Bundestagul a votat în favoarea reînarmării, deşi votul era prea puţin important, din cauza atitudinii francezilor. În mai, forţele franceze din Indochina au fost zdrobite la Điện Biên Phủ, guvernul Laniel a căzut, iar succesorul acestuia Pierre Mendès-France a negociat armistiţiul cu comuniştii vietnamezi conduşi de Ho Chi Min. După o asemenea umilinţă, francezii nu erau dispuşi să accepte reducerea suveranităţii lor. Adunarea Naţională a respins crearea Comunităţii de Apărare Europene cu o majoritate covârşitoare.

Aceasta a constituit o lovitură zguduitoare pentru Adenauer, care îşi punea multe speranţe în CDE, dar partenerii NATO ai Franţei erau hotărâţi că Germania de Vest trebuia să li se alăture. Italia şi Republica Federală au

fost invitate să se alăture Uniunii Vest-Europene şi au început discuţiile despre natura viitoarei contribuţii a Bonnului la NATO. Adenauer a acceptat imediat că Germania nu va produce arme atomice, biologice sau chimice (ABC), cuirasate sau bombardiere strategice. Spre marea furie a criticilor naţionalişti, Adenauer a fost de acord şi cu autonomia regiunii Saar, care avea să fie legată economic de Franţa, în aşteptarea rezolvării printr-o conferinţă finală de pace şi a referendumului din anul următor. Aliaţii occidentali renunţau în schimb la o serie de drepturi asupra Republicii Federale, dar suveranitatea ei rămânea în continuare restricţionată.

Uniunea Sovietică a răspuns acestor negocieri de la Paris făcând o ofertă neconvingătoare de desfăşurare a alegerilor libere în întreaga Germanie, dar după semnarea tratatelor, Molotov a anunţat că de-acum nu se mai punea problema reunificării. O serie de lideri protestanţi, sprijiniţi de SPD şi de sindicate, au pornit o campanie masivă împotriva tratatelor de la Paris, dar reacţia publicului a fost foarte slabă. Tratatele au fost ratificate de o majoritate convingătoare. Obiecţiile francezilor faţă de reînarmarea germană au fost depăşite mulţumită diplomaţiei pricepute a ministrului de externe britanic Anthony Eden, astfel că Germania de Vest s-a alăturat Uniunii Vest-europene la 7 iunie 1955. Două zile mai târziu devenea membră NATO.

La intrarea Germaniei în NATO, Uniunea Sovietică a răspuns cinci zile mai târziu prin formarea Pactului de la Varşovia, prin care forţele armate ale statelor-satelit, inclusiv ale RDG, erau puse sub comandă sovietică directă. În acelaşi timp, Molotov şi cei trei aliaţi vestici au semnat un tratat prin care se încheia ocupaţia Austriei. Noul stat era neutru, se interzicea orice formă de *Anschluss*, dar în toate celelalte privinţe era un stat deplin suveran. La sugestia lui Molotov, în vara anului 1955, la Geneva, s-a desfăşurat o conferinţă la vârf a celor Patru Mari Puteri, unde s-a discutat îndelung chestiunea germană. Spre neliniştea lui Adenauer, puterile occidentale au propus discutarea dezarmării ca mijloc de detensionare în Europa. Aceasta implica o acceptare a divizării Germaniei. Credinţa lui Adenauer că integrarea vestică era cel mai eficient mod de a împlini reunificarea în termeni acceptabil a început să pălească. Temerile sale au fost deplin confirmate atunci când prim-secretarul Partidului Comunist şi următorul

lider al Uniunii Sovietice, Nikita Hruşciov, a ţinut un discurs inflamator în Berlinul de Est, în care spunea că RDG n-ar trebui să renunţe niciodată la „realizările socialiste“. Deliberat, n-a făcut nici o menţiune a unităţii germane. Asigurările moderate date de puterile vestice indicau exact contrariul, anume că divizarea Germaniei era acceptată de acum de ambele tabere ale Războiului Rece. În septembrie, Adenauer a călătorit la Moscova pentru a stabili relaţii diplomatice cu Uniunea Sovietică. Trebuia să accepte că de aici înainte la Moscova aveau să se afle doi ambasadori germani, ceea ce constituia un hap amar, dar a reuşit să obţină eliberarea a mii de prizonieri de război, ceea ce i-a sporit popularitatea acasă.

Întorcându-se la Bonn, Adenauer a conturat ceea ce a ajuns să fie cunoscut sub numele de „Doctrina Hallstein“, după secretarul permanent al ministerului de externe, Walter Hallstein. Din acel moment, Republica Federală se considera drept singurul organism reprezentativ al poporului german. Dacă vreo terţă parte stabilea relaţii diplomatice cu RDG, gestul ar fi fost considerat la Bonn drept un „act neprietenos“. Din acest motiv, Bonnul a refuzat să stabilească relaţii diplomatice cu vreunul dintre statele satelit ale sovieticilor, însă fără să afecteze relaţiile sale cu Uniunea Sovietică. Doctrina Hallstein a intrat în vigoare în 1957, când relaţiile diplomatice cu Iugoslavia au fost suspendate după ce Belgradul a deschis ambasada din Berlinul de Est.

Oarecum surprinzător pentru Adenauer, populaţia Saarului a refuzat prin referendum „europenizarea“ regiunii, deschizând astfel calea spre realipirea regiunii la Germania, proces încheiat în 1959. Nimic din această problemă nu a subminat relaţiile Republicii Federale cu Europa Vestică, cum se temuse cancelarul. În 1957, Tratatul de la Roma crea Comunitatea Economică Europeană (CEE), în care Republica Federală avea să joace un rol-cheie. Era o piatră de hotar pe drumul spre integrarea europeană.

DE LA „MIRACOLUL ECONOMIC“ LA „EUROSCLEROZĂ“

Sunt multe motive pentru care economia vest-germană a prosperat într-o manieră atât de spectaculoasă, încât nu e nici o exagerare să vorbim despre un „miracol“. Ţara era în ruine, dar mai avea încă rezerve practic nelimitate

de capital uman, în forma forţei de muncă specializate, mărite de fluxul de refugiaţi din Europa estică şi din RDG. Avea expertiză şi know-how industrial fără rival altundeva decât în Statele Unite. Aşadar, îşi avea propriile resurse pe care să construiască, astfel încât a fost capabilă să exploateze la maximum şansele oferite de o lume postbelică neoliberală. Modelul economiei sociale de piaţă a lui Ludwig Erhard era perfect adaptat pentru a răspunde provocărilor. Sistemul de schimb stabilit la Bretton Woods, reducerea barierelor vamale prin Acordul General asupra Tarifelor şi Comerţului (GATT), Fondul Monetar Internaţional (FMI), Uniunea Europeană a Plăţilor (EPU), Programul de Redresare Europeană[66] (ERP), Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică (OECD), Uniunea Europeană (UE) şi Comunitatea Economică Europeană (CEE) sunt instituţii care au oferit stimulente excepţionale pentru industriile exportatoare germane. Ca procent din PNB, exporturile se situau la 9% în 1950, la 19% în 1960 şi 25% în 1970. Toate acestea în contextul anilor de creştere accelerată dintre 1950 şi 1973, ceea ce a avut ca rezultat „miracolul economic mondial“, cum l-au numit unii economişti. În 1971, Statele Unite au rupt unilateral Acordul de la Bretton Woods, forţând creşterea ratei de schimb dintre Deutschmark şi dolar cu 13,7%. Apoi, în 1973, preţurile la petrol au crescut cu 400%, producând o criză economică mondială care a pus capăt miracolului economic european şi a iniţiat anii de stagflaţie.

Republica Federală a profitat de ocazii, iar rezultatele au fost impresionante. Între 1950 şi 1973, PNB a crescut în medie cu o rată anuală de 6,5%, dublu faţă de SUA. Economia s-a triplat în aceşti ani, totalizând o creştere mai mare decât aceea dintre 1800 şi 1950. În mare parte, aceasta se datora unei rate excepţional de mari de investiţii. În 1960, deja un sfert din venitul naţional brut (VNB) era investit, mare parte din el fiind venituri reinvestite, practică încurajată prin generoase scutiri fiscale. Rolul jucat de capitalul american în planificarea resurselor întreprinderii (ERP) a fost adesea exagerat. Capitalurile americane nu au avut decât un efect indirect. Grosul capitalului era transferat în Marea Britanie şi Franţa, făcându-le să-şi diminueze cererile de despăgubiri din partea fostului inamic. Plăţile către Germania erau mai mult simbolice, arătând astfel că Germania era din nou bine-venită ca partener economic. Sectorul exporturilor era cu atât mai

puternic cu cât încă nu avea nici o competitoare din Asia. Vestul producea 93% din totalul bunurilor industriale, iar porţia Germaniei de Vest a crescut constant din acel moment, în ciuda faptului că Aliaţii luaseră patentele unor companii de vârf estimate la o valoare de 10 miliarde de dolari. În 1950, produsul material net[67] (PMN) constituia 40% din acela al Statelor Unite; în 1980 ajunsese deja la 80%. În 1960 venitul real pe cap de locuitor se dublase, în 1973, era triplu. În 1966–1967 a fost o scurtă perioadă de temperare, economia fiind lovită de recesiune. Producţia industrială a scăzut. Produsul naţional brut (PNB) a stagnat. S-au auzit voci radicale din extrema dreaptă şi stângă, dar criza a trecut rapid datorită efectelor stimulante ale Războiului din Vietnam.

Abandonul muncii câmpului a crescut odată cu boomul sectorului industrial care oferea salarii mult mai mari. Între 1949 şi 1969, două treimi din forţa de muncă agricolă au abandonat munca câmpului. Partea agriculturii din PNB a scăzut de la 25% în 1949, la 13,3% în 1960; a scăzut la 5,3% în 1980, iar în 2000 scăzuse sub 2%. Efectele negative ale acestei revoluţii sociale au fost compensate prin subvenţii enorme, care la rândul lor au dus la o creştere a productivităţii la un nivel uluitor. Între 1949 şi 1978, un program masiv de comasare a terenurilor a dus la redistribuirea a 4 milioane de hectare, însumând o treime din suprafaţa agricolă totală. Astfel, au dispărut un număr de un milion de mici gospodării. Productivitatea fermelor mai mari a crescut rapid, datorită mecanizării, uzului chimicalelor şi aplicării unor tehnici novatoare. Între 1950 şi 1990 producţia de grâu a crescut de la 2,58 la 6,58 tone la hectar, aceea de cartofi de la 24,49 la 39,25 tone la hectar, de sfeclă de zahăr de la 36,10 la 54,92 tone la hectar. Producţia de carne a crescut cu 50%.

Declinul sectorului agricol până la a deveni o parte minusculă şi nesemnificativă din economie s-a petrecut fără consecinţe serioase. Germania de Vest era scutită de enormele probleme sociale şi politice create de această transformare care încă mai chinuie Franţa. Dar o problemă majoră rămânea nerezolvată. Extraordinarul, ba chiar suntem tentaţi să spunem revoluţionarul, salt înainte al producţiei agricole însemna că Germania îşi putea satisface trei sferturi din cererea de alimente, mai ales în perioade de prosperitate excepţională. Dar în unele sectoare exista o

problemă serioasă a supraproducţiei. Aceasta a fost abordată prin subvenţii colosale, a căror povară, atât asupra statului, cât şi asupra consumatorilor, a devenit tot mai greu de dus. Preţurile erau strict controlate, pieţele garantate, exporturile puternic subvenţionate, discrepanţele dintre costurile de producţie şi preţuri rapid acoperite. În hotărârea guvernului de a păstra o „clasă mijlocie rurală“ parcă răsunau ecouri ale politicii „sânge şi pământ“. De situaţie au beneficiat marile întreprinderi, care erau favorizate de stat pentru că ofereau scăderi ale costurilor de producţie. În cazurile în care erau situate în apropierea oraşelor mari, marile ferme vindeau terenuri imediat şi foarte profitabil drept suprafeţe construibile. Fermele sub 20 de hectare au ieşit treptat din peisaj. Deja în 1990, două treimi din valoarea netă adăugată în sectorul agricol provenea din subvenţiile de stat şi de la CEE. Menţinerea acestui sistem ridicol de inechitabil consumă în prezent jumătate din bugetul anual al CEE. Producţia excedentară e depozitată în munţi de unt şi lacuri de vin, sau pur şi simplu distruse pentru a menţine preţurile. Produsele agricole din ţările Lumii a Treia sunt excluse de pe piaţă de bariere tarifare înalte, astfel încât consumatorii trebuie să-şi cumpere hrana cu preţuri mult peste nivelul mondial, dar şi să deconteze subvenţiile masive. Fermierul este astfel protejat împotriva contingenţelor pieţei, dar statutul său social şi funcţional sunt reduse, făcându-l dependent de ceea ce este, în esenţă, un ajutor social. Cu toate astea, o persoană care conduce o fermă mare poate avea un venit substanţial, dar el profită egoist de lobby-ul de succes al grupurilor de interese speciale şi este beneficiarul unor fonduri care trebui investite în întreprinderi de interes general.

Prosperitatea a oferit oportunitatea ca statul să satisfacă nevoile celor rămaşi pe dinafară prin ajutoare sociale generoase, însă acestea au avut un preţ. Datoria naţională a crescut de la 17% din VNB (venitul naţional brut) în 1950, la 32% în 1970 şi la 49% în 1982. A continuat să crească, punând o grea povară pe generaţiile viitoare. Republica Federală încă mai avea de plătit datorii dinainte şi de după război. În 1953, delegaţia germană la Conferinţa despre Datorii de la Londra, condusă de bancherul Josef Abs, a negociat o înţelegere favorabilă prin care se accepta că totalul datoriilor se ridicau la 14,5 miliarde de mărci germane. Germanii au plătit această sumă destul de uşor, astfel că din 1957, marca germană era complet convertibilă,

iar investitorii străini au început să pompeze bani într-o economie înfloritoare. Transformarea Comunităţii Europene în Comunitatea Economică Europeană (CEE) a oferit exporturilor germane şi mai multe oportunităţi care au fost speculate cu nerăbdare.

În 1970, având un sector industrial în care activau 48,5% din totalul angajaţilor, Germania era cea mai puternic industrializată ţară din lume. Dar apoi a început o deplasare constantă a muncitorilor către servicii, specifică „epocii postindustriale“. Treptat, numărul muncitorilor s-a redus la o treime. În 2000, industria serviciilor angaja deja 63% din forţa de muncă. Aceasta se datora extinderii rapide a statului asistenţial, cu birocraţia sa enormă, investiţiilor vaste în educaţia de toate nivelurile, creşterii importanţei sistemului bancar şi de asigurări, creşterii numărului de angajaţi în mentenanţa şi reparaţia bunurilor de larg consum şi creşterii sectorului media.

Prosperitatea se datora şi menţinerii unui grad de pace industrială cu totul excepţional în Europa. De o parte erau grupurile de presiune ale industriaşilor şi agrarienilor, enorm de puternice, succesoarele acelora care susţinuseră protecţionismul în anii 1870 şi care jucaseră un rol atât de vital în politica internă până la *Gleichschaltung* din 1933. Printre acestea, cea mai de seamă era Asociaţia Federală a Industriei Germane (Bundesverband der Deutschen Industrie – BDI), modelată după fosta Asociaţie a Industriei Germane din Reich, şi puternica Asociaţie Centrală a Industriaşilor Germani (Zentralverband). Pe lângă acestea mai activa Asociaţia Industriei şi Comerţului German (Deutscher Industrie- und Handelskammertag), o organizaţie umbrelă pentru 83 de camere de comerţ regionale, cu 2,7 milioane de membri cotizanţi. Agricultura era reprezentat[de Asociaţia Fermierilor Germani (Deutscher Bauernbund), urmaşa legendarei Ligii a Fermierilor şi a Reichsnährstand nazistă. Aceasta a reuşit să asigure subvenţionarea la niveluri colosale a sectorului agricol în declin.

De cealaltă parte a ecuaţiei se aflau 17 sindicate, organizate în Asociaţia Sindicatelor Germane (DGB), dar deplin independente. În 1980, 7,9 milioane dintre cei 23,5 milioane de salariaţi erau membri de sindicat: 68% erau muncitori industriali, iar 20% femei. Numai sindicatele puteau face acorduri salariale, însă căutau să evite acţiunile industriale, preferând

argumentarea raţională în locul grevelor. Reprezentanţii muncitorilor în consiliile de administraţie ale firmelor mari au ajutat la menţinerea păcii, dându-le muncitorilor o voce în management. Rezultatul acestei abordări pragmatice a fost că muncitorii germani erau cel mai bine plătiţi din Europa. SPD era braţul politic al mişcării sindicale. În 1980, 218 dintre cei 238 de membri ai grupului SPD din Bundestag erau membri sindicali. De asemenea, 82% dintre înalţii funcţionari ai DGB erau membri ai SPD.

Per total, cele două părţi au cooperat, în conjuncţie cu guvernul şi cu partidele politice, pentru a obţine un grad excepţional de solidaritate corporatistă, astfel încât majoritatea problemelor importante să fie abordate direct şi rezolvate adecvat. Poate părea curios că un sistem care nu era ancorat în constituţie, şi nici legitimat prin consimţământ democratic, şi care aducea cu corporatismul fascist, a continuat să joace un rol atât de pozitiv într-un stat liberal democratic.

Pacea socială a fost consolidată şi prin legea „împărţirii poverii“ (*Lastenausgleich*) din 1952, care afecta o treime din populaţie. Se plăteau compensaţii pentru proprietăţile pierdute prin expulzarea din est, prin confiscările din RDG, pentru cele distruse în bombardamente, sau prin inechităţile cauzate de reforma monetară. Pentru acest remarcabil proiect, s-a plătit de-a lungul anilor colosala sumă de 140 de miliarde de mărci germane.

Expansiunea dramatică a economiei a condus la o schimbare profundă a structurii sociale. Abandonarea muncii câmpului continua în ritm rapid, iar gulerele albastre au fost schimbate cu cele albe. Germania de Vest a devenit o societate de muncitori de birou şi de angajaţi ai statului, de familii mic-burgheze nepretenţioase, asigurate, cu Volkswagen şi televizor, cu o casă modestă şi o pensie sigură. Proletariatul cu conştiinţă de clasă a încetat să mai existe, marii lideri industriali atotputernici dispăruseră în mare măsură, diviziunile pe linii confesionale şi regionale au început să se şteargă. Încă mai existau inegalităţi grosolane şi aveau să devină chiar mai pronunţate, dar în epoca Adenauer tonul l-au dat valorile întru câtva filistine şi înguste ale claselor de mijloc de stare modestă.

Imigraţia muncitorilor calificaţi din Germania de Est, care economiseau Republicii Federale enorme sume de bani cu costurile educaţiei şi instruirii,

a fost întreruptă abrupt în 1961, odată cu construirea Zidului Berlinului. Aşa a început recrutarea muncitorilor străini, preponderent din Italia, Spania, Turcia şi Iugoslavia. În 1973 existau deja 2,6 milioane de „muncitori oaspeţi“, însumând 12% din forţa totală de muncă. Odată cu debutul crizei petrolului, guvernul a oprit influxul de muncitori străini, dar cei care aveau drept de rezidenţă permanentă au putut obţine vize pentru membrii de familie.

Economia a pierdut din viteză, rata creşterii între 1973 şi 1989 fiind în medie de 2%. Încă era o cifră respectabilă, echivalentă celei din anii de boom dintre 1896 şi 1913, dar în comparaţie cu cei 23 de ani anteriori, părea mizerabilă. Problema majoră era că generoasele ajutoare sociale deveniseră tot mai dificil de plătit pe măsură ce s-au înmulţit cererile, resursele se împuţinau, iar datoria creştea într-un ritm alarmant. „Stagflaţia“ însemna rate mai mici de creştere, preţuri mai mari şi creşterea şomajului. OECD a început să vorbească despre „eurosclerozǎ“. Problemele s-au complicat din nou în 1976 când OPEC a crescut iar preţul petrolului, şi în 1979 după revoluţia islamică fundamentalistă din Iran. Aceasta a dus la o nouă creştere abruptă a preţului petrolului cu 130%. Lucrurile au început să se stabilizeze de prin 1981, iar în 1990, preţurile scăzuseră din nou.

Mult mai serioasă decât criza petrolului din 1976–1979 a fost provocarea Asiei. Nu doar Japonia şi China erau jucători serioşi în economia mondială, dar „micii tigri“ Singapore, Taiwan, Malaysia şi Thailanda prosperau şi ele, datorită salariilor extrem de mici ale unei forţe de muncă supuse, cuplate cu ratele extrem de scăzute ale impozitelor. Cum Statele Unite dominau lumea electronicii, Germania era în pericol să rămână în urmă. În plus, procesul de dezindustrializare lua avânt, concomitent cu eşecul de a ţine pasul în cercetare şi dezvoltare, cu povara fiscală a statului asistenţial în creştere continuă, cu ezitările sindicatelor de a se ajusta la o realitate nouă, cu externalizarea către ţări care ofereau salarii şi impozite mai mici, cu provocarea tot mai mare a Asiei, dar şi cu absorbirea de către firmele mai mari a celor mai mici, ceea ce însemna reducerea locurilor de muncă. Succesele spectaculoase dintre anii 1950 şi 1973 au creat iluzia că miracolul economic era norma, că zilele de glorie se vor întoarce, astfel încât se părea că nu existau motive pentru schimbări fundamentale pentru a face faţă

provocărilor viitorului.

APOGEUL GERMANIEI LUI ADENAUER

Anul 1957 a fost an electoral, iar Adenauer era din nou într-o poziţie aproape invincibilă. Represiunea brutală a revoltei ungurilor din luna noiembrie a anului anterior a dat credit poziţiei sale anticomuniste. Indexarea pensiilor adoptată mai devreme în acelaşi an a fost enorm de benefică pentru milioane de pensionari şi a fost extrem de populară. SPD fusese obligat să voteze pentru această măsură, dar CDU/CSU a fost creditat pentru ea. Pensiile erau fixate la 60% din salariul mediu pentru cei care munciseră timp de 40 de ani. Procentul anterior fusese de 34%. Cum pensiile au fost şi indexate, însemna că pensia medie creştea cu 110,5%. Problema pe termen lung era că, în condiţiile ratelor mai mici de creştere, a scăderii natalităţii, a creşterii speranţei de viaţă, precum şi a şomajului, în 40 de ani nu a mai fost posibilă finanţarea unei scheme de pensii atât de generoase. Totuşi, deocamdată, creştin-democraţii găsiseră un slogan electoral puternic, care a fost afişat peste tot în ţară: „fără experimente!“ Apelul SPD pentru construirea mai multor locuinţe era nimica toată faţă de creşterea pensiilor de către guvern. Un electorat recunoscător le-a dat creştin-democraţilor lui Adenauer majoritatea absolută.

În Berlinul de Vest, alegerile s-au desfăşurat în decembrie 1958 şi s-au soldat cu victoria SPD-ului condus de Willy Brandt. El şi Adenauer sunt figurile tutelare ale istoriei Republicii Federale. Născut la Lübeck cu numele de Herbert Frahm, în 1913, fiu al unei mame singure, a emigrat în Norvegia în 1933 şi s-a înrolat în armata norvegiană pentru a scăpa de ghearele Gestapoului. Mai târziu a activat în Suedia ca jurnalist. Şi-a recâştigat cetăţenia germană în 1948, adoptând ca nume oficial pseudonimul cu care semna. A sprijinit intrarea Republicii Federale în NATO şi a respins planul propriului partid pentru viitorul Germaniei, care avea o oarecare asemănare cu propunerile lui Ulbricht. Acestea fuseseră concepute de Herbert Wehner, un fost comunist, strălucit şi caustic. La scurt timp după alegerea sa, Brandt s-a adresat consiliului NATO de la Paris în engleza sa inimitabilă. Şi-a impresionat audienţa prin hotărârea sa absolută

de a rezista presiunilor sovietice pentru a se asigura că Berlinul de Vest rămâne o insulă de libertate în inima RDG-ului.

Brandt era un excelent exemplu al unui nou tip de social-democrat. Era prooccidental, maleabil, dispus la compromisuri şi totuşi fidel principiilor sale, orator excelent şi democrat desăvârşit. Deşi s-a născut în cele mai umile circumstanţe, s-a bucurat de un stil de viaţă burghez, însă fără să piardă contactul cu oamenii de rând. Nici un politician nu a fost mai puţin corupt de putere decât el, nici unul mai iubit şi mai respectat. Ideile sale modernizatoare s-au reflectat în noul program al SPD, adoptat la Godesberg în 1959. Erau astfel îndepărtate şi ultimele vestigii de marxism, rămase în programul de la Heidelberg din 1925 şi în programul de la Dortmund din 1952. Partidul susţinea economia de piaţă liberă, anunţând că nu mai era un partid al clasei muncitoare, ci un partid popular deschis oricui.

În 1960, Herbert Wehner a ţinut un discurs strălucit în Bundestag, în care spunea că SPD susţine total NATO şi alianţa occidentală ca bază a politicii externe a Republicii Federale. Insista că „o Germanie divizată nu poate tolera o situaţie în care creştin-democraţii şi social-democraţii sunt într-o stare permanentă de duşmănie reciprocă“. Prin urmare, Wehner lăsa în urmă Planul său pentru Germania (*Deutschlandplan*) din martie 1959, dovedind astfel că programul de la Godesberg, în redactarea căruia jucase un rol-cheie, marca un autentic nou început pentru SPD. Wehner era, până în măduva oaselor, un practicant al politicii puterii, care şi-a dat seama că, dacă rămânea în continuare într-o opoziţie de principiu faţă de CDU/CSU, SPD avea să devină lipsit de influenţă. Partidul trebuia să devină un partener de coaliţie acceptabil, pentru a avea o cât de mică parte de putere politică. În astfel de circumstanţe, SPD nu avea alternative serioase, decât să-l propună pe Willy Brandt drept candidat la funcţia de cancelar pentru 1960. Ca primar al Berlinului, era o figură naţională populară, o alternativă tânără şi chiar fermecătoare la cancelarul octogenar, un om foarte respectat în Occident şi care putea atrage toate sectoarele societăţii germane, cu excepţia acelora care nu puteau înghiţi faptul că era şi copil nelegitim, şi emigrant politic.

Următoarea întâlnire a celor Patru Mari Puteri a avut loc în mai 1960 la Paris, dar când pilotul american Gary Powers a fost doborât deasupra

Uniunii Sovietice în avionul de recunoaştere U2, Hruşciov a părăsit întâlnirea, anunţând că nu va mai participa la astfel de întruniri în lunile următoare. A promis că între timp nu va pune problema Berlinului. În mod evident, intenţiona să aştepte rezultatul alegerilor prezidenţiale din SUA, în care John F. Kennedy se confrunta cu Richard Nixon.

ZIDUL BERLINULUI

Adenauer a răsuflat uşurat când discuţiile de la Paris s-au întrerupt brusc, însă în scurt timp avea să fie alarmat de incompetenţa diplomatică a tânărului şi neexperimentatului preşedinte american. După invazia eşuată din Golful Porcilor din aprilie 1961[68], în iunie a urmat întâlnirea dezastruoasă de la Viena dintre Kennedy şi Hruşciov. Kennedy a fost descumpănit de ameninţarea repetată a lui Hruşciov de a semna un tratat de pace cu RDG şi de a bloca toate drumurile spre Berlinul de Vest. A revenit în Washington într-o stare de agitaţie extremă. Luna următoare, a ţinut o cuvântare radiodifuzată în care anunţa o creştere substanţială a forţelor armate convenţionale ale SUA şi hotărârea sa absolută de a apăra Berlinul de Vest.

Tensiunile în privinţa Berlinului erau atât de mari, încât refugiaţii au invadat Vestul, în asemenea măsură încât economia est-germană era în pragul dezastrului. La 13 august 1961, dimineaţa devreme, au început lucrările de închidere a Berlinului de Vest printr-un „zid de apărare antifascist“, care făcea practic imposibilă ieşirea din RDG. Planificatorii economiei est-germane nu mai aveau de înfruntat efectele dezastruoase ale emigrării în masă a indivizilor care cel mai adesea erau cei mai bine pregătiţi şi cei mai inteligenţi. Un artist de cabaret din Berlinul de Est observa că Albă-ca-Zăpada nu mai avea decât trei pitici acum, pentru că ceilalţi patru erau în Vest. Dar cel puţin nu era cu totul lipsită de ajutor.

Vestul s-a limitat la proteste verbale şi a fost uşurat că Berlinul de Vest rămăsese neatins. 13 august a constituit o lovitură atât pentru germanii din vest, cât şi pentru cei din est. Ambele tabere de o parte şi de alta a zidului se simţeau abandonaţi de aliaţi şi de cei care le doreau binele. De acum, reunificarea nu mai era decât un vis nerealist. Cele două societăţi s-au

îndepărtat constant, adoptând fiecare o identitate distinctă. La nivel personal, familii și oameni dragi au fost despărțiți de sârma ghimpată, de terenuri minate și de posturi de pază dotate cu mitraliere. Ideea unei Germanii libere, pașnice și sigure părea a nu fi decât o vorbă goală. Viitorul părea mai nesigur ca oricând.

SFÂRȘITUL EPOCII ADENAUER

Zidul Berlinului a fost construit în toiul campaniei electorale din Republica Federală, în care Adenauer dădea semne că pierdea controlul. Nu a permis întreruperea campaniei în timpul construirii zidului și s-a concentrat la atacurile tendențioase împotriva opoziției, la un moment dat referindu-se la rivalul său Willy Brandt drept „Herr Brandt alias Frahm“. Brandt, ca primar al Berlinului de Vest, s-a folosit excepțional de poziția sa în acele zile de criză, devenind peste noapte un personaj de statură internațională.

Când s-au numărat voturile la 17 septembrie, CDU/CSU pierduse aproape 5% față de 1957, SPD câștigase 4,4%, iar FDP, cu 12,8%, își crescuse procentul din votul popular cu 66,2%. Discuțiile de formare a coaliției au fost prelungi și caustice. FDP voia să mențină alianța cu CDU/CSU, dar insista să fie îndepărtat Adenauer, care avea 85 de ani și refuza cu încăpățânare să demisioneze. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis, Adenauer promițând să demisioneze la jumătatea mandatului noului parlament, permițând astfel reînnoirea coaliției dintre CDU/CSU și FDP. SPD, care sperase să se constituie un guvern național care să se ocupe de criza Berlinului, rămânea în opoziție.

În aprilie 1962, președintele De Gaulle a reușit să pună capăt hidosului război din Algeria, evitând astfel un posibil război civil în Franța. Apoi s-a orientat spre Adenauer și i-a propus o cooperare strânsă între cele două țări, în special în privința apărării europene. În iulie, Adenauer a făcut o vizită oficială în Franța, care a culminat cu o paradă militară franco-germană, iar cei doi bărbați au asistat la serviciul religios în catedrala din Reims. Apoi, în septembrie, De Gaulle a întors vizita în Republica Federală, unde i s-a făcut o primire călduroasă.

Relațiile cu Franța au devenit o importantă temă de dezbateri în

Germania, mai ales în sânul CDU/CSU. Disputa îi opunea pe „Atlantişti“, ca de exemplu ministrul de externe Gerhard Schroeder[69], care voia legături cât mai strânse cu Statele Unite, „gaullиştilor“ precum Franz-Josef Strauß, care voia o Europă mai puţin dependentă de America. Dezbaterea între cele două facţiuni s-a intensificat după ce, la scurt timp după vizita sa în Germania, De Gaulle a propus o alianţă între cele două ţări.

Între timp, criza Berlinului continua, căci sovieticii hărţuiau coridoarele aeriene. Apoi, un muncitor constructor de numai 18 ani a fost lăsat de soldaţii americani să sângereze până la moarte pe fâşia de frontieră, după ce fusese împuşcat în timpul încercării de a trece în Berlinul de Vest. Indignarea publică a ajuns la asemenea cote, încât doar *in extremis* a fost evitat un incident grav, mulţumită gestionării pricepute a situaţiei de către Willy Brandt. Adenauer nu a fost sprijinit de Kennedy, iar Hruşciov a exploatat slăbiciunea preşedintelui american, punând şi mai multă presiune pe el prin staţionarea rachetelor cu rază medie de acţiune în Cuba. Kennedy l-a forţat pe Hruşciov să dea înapoi, într-un joc de poker extrem de hazardat care a adus lumea periculos de aproape de un război nuclear. Construirea Zidului Berlinului şi Criza Cubaneză a rachetelor au silit ambele tabere să-şi regândească poziţiile. Americanii şi sovieticii şi-au dat seama că ar fi fost evident o nebunie să continue pe acest drum periculos, deschizându-se astfel calea către o destindere graduală.

La apogeul crizei cubaneze a rachetelor, Germania a fost zguduită de cea mai gravă criză politică internă din istoria republicii de la Bonn. Populara revistă de ştiri *Der Spiegel* a publicat un articol despre recentul exerciţiu NATO „Fallex 1962“, care indicase anumite deficienţe dezastruoase ale sistemului defensiv al Germaniei de Vest, precum şi divergenţe între SUA şi Republica Federală în privinţa amplasării armelor nucleare. Toate aceste informaţii erau de domeniu public, însă impetuosul ministru al apărării şi preşedinte al CSU, Franz-Josef Strauß, un ins de o moralitate politică îndoielnică şi o ţintă preferată a revistei, era convins că avusese loc o scurgere de informaţii care punea în pericol securitatea republicii. Birourile revistei au fost percheziţionate şi sigilate. O serie de ziarişti au fost arestaţi, ignorându-se total procedura legală, în încercarea scandaloasă de a amuţi presa liberă. Strauß a minţit cu nerușinare în faţa Bundestagului despre rolul

său în această afacere, iar când a fost dovedit, a refuzat să demisioneze. Adenauer s-a făcut de râs acuzând *Der Spiegel* că ar fi comis un act de înaltă trădare numai pentru a face bani. Ministrul de interne admitea că „acţionase întru câtva în afara legii“; ministrul de justiţie mărturisea că nu fusese informat că urmau să se opereze arestări, aşa cum prevedea legea. Cei cinci miniştri ai FDP au demisionat în semn de protest, iar liderul partidului lor, Erich Mende, a explicat clar că coaliţia nu putea continua dacă Strauss rămânea în funcţie. O serie de miniştri CDU le-au urmat exemplul. În întreaga ţară s-au desfăşurat proteste masive în semn de solidaritate cu ziariştii de la *Spiegel* şi pentru libertatea presei. În cele din urmă, ziariştii au fost achitaţi de Înalta Curte de toate acuzaţiile, iar Curtea Constituţională a votat strâns în chestiunea constituţionalităţii acţiunii împotriva celor de la *Der Spiegel*. După 103 zile petrecute în închisoare, Rudolf Augstein, redactorul-şef al publicaţiei, a ajuns să fie sărbătorit ca erou naţional. În cele din urmă, Strauss a cedat în faţa inevitabilului şi a demisionat, plecarea sa fiind marcată printr-o paradă de ceremonie şi un panegiric efuziv al lui Adenauer. Afacerea *Spiegel* a marcat un punct de turnură în istoria republicii de la Bonn. Vechea tradiţie autoritară a *Obrigkeitsstaat*[70], ai cărui cetăţeni obedienţi urmau cu umilinţă ordinele de sus, era total discreditată. O generaţie mai tânără revendica o societate de subiecţi autonomi, mai deschisă, mai liberală şi mai liberă.

În decembrie 1962, prim-ministrul britanic Harold Macmillan s-a întâlnit cu preşedintele Kennedy în Bahamas, unde s-a ajuns la un acord de înarmare a submarinelor britanice cu ogive nucleare americane. Aceasta trebuia să fie prima etapă din crearea unei forţe atomice multinaţionale (MLF), sub comandă americană, în cadrul NATO. De Gaulle, considerând gestul un afront personal, a anunţat că Franţa nu se va alătura clubului nuclear şi că-şi va exercita dreptul de veto faţă de intrarea Marii Britanii în CEE. La scurt timp după aceea, la 22 ianuarie 1963, la Paris se semna Acordul franco-german care prevedea întâlniri regulate între cei doi şefi de guverne şi consultări pe toate problemele-cheie de politică externă, la care se adăuga un extins program de schimburi educaţionale şi culturale.

Iniţial s-ar fi zis că Republica Federală se afla pe un traseu antiamerican, dar Adenauer a făcut clar că republica îşi va îndeplini obligaţiile faţă de

NATO şi că era interesată să se alăture propusei MLF. Guvernul de la Bonn sprijinea şi intrarea Marii Britanii în CEE – un gest fără semnificaţie, de vreme ce vetoul francez îşi produsese deja efectele. Tratatul de la Palatul Elysée, în forma ratificată de Bundestag, nu conţinea nici o urmă de antiamericanism, dejucând intenţiile lui De Gaulle. Generalul a suferit încă un recul atunci când CDU/CSU l-au ales ca succesor al lui Adenauer pe Ludwig Erhard, un important atlantist.

Atlantiştii au fost şi mai mult impulsionaţi de vizita de stat a preşedintelui Kennedy în Republica Federală în iunie 1963. A fost ovaţionat cu entuziasm când a accentuat angajamentul Statelor Unite faţă de Republica Federală. La Berlin a anunţat: „*Ich bin ein Berliner*!“ În acelaşi timp, conform cu hotărârea sa recent exprimată de „a face lumea sigură pentru diversitate“, îi îndemna pe germani la răbdare, avertizând că unificarea naţională va fi un proces extrem de lung. Willy Brandt era total de acord cu Kennedy. El spusese publicului de la Harvard în octombrie 1962 că detensionarea, coexistenţa şi comunicarea erau cheia oricărui progres. În iulie anul următor, spunea în faţa unei audienţe germane că „soluţia problemei germane nu poate fi găsită decât împreună cu Uniunea Sovietică, nu împotriva ei“. Acesta este conturul clar al viitoarei sale *Ostpolitik* (politica Estică). Asociatul său cel mai apropiat, Egon Bahr, vorbise deja de „schimbare prin convergenţă“ (*Wandel durch Annäherung*) care avea să devină curând un slogan popular. Brandt şi Bahr erau de acord cu Kennedy că regimul sovietic nu putea fi răsturnat, dar se putea schimba. Ca o consecinţă, Doctrina Hallstein, dar şi pretenţiile teritoriale persistente la est de râurile Oder şi Neisse trebuiau puse serios sub semnul întrebării.

Adenauer, refuzând să accepte aceste argumente, a rămas tot mai mult în urma vremurilor. O nouă criză a izbucnit atunci când toate naţiunile au fost invitate să semneze un tratat prin care se interzicea testarea armelor nucleare şi care fusese încheiat la Moscova între Uniunea Sovietică, Statele Unite şi Marea Britanie în august 1963. Cum şi RDG era invitată să-şi pună semnătura, cancelarul a considerat că aceasta era o formă de recunoaştere a regimului est-german. Ministrul său de externe, Gerhard Schroeder, nu era deloc de acord. Cu sprijinul FDP şi împotriva opoziţiei, SPD a câştigat această luptă. Republica Federală semna tratatul în august, dar declara

oficial că nu trebuia să se interpreteze că astfel acorda recunoaştere vreunui regim cu care nu avea deja relaţii diplomatice. Poziţia aceasta a fost susţinută de guvernul SUA.

În sfârşit, după paisprezece ani în funcţie, Adenauer îşi ceda locul într-un mod cu totul dizgraţios lui Ludwig Erhard, la 15 octombrie 1963. Bătrânul de 87 de ani rămânea preşedintele partidului şi s-a străduit să-i facă viaţa cât mai dificilă succesorului său, pe care-l considera un politician de categorie uşoară. Adenauer îl privea cu o suspiciune adâncă pe Erhard, care era un optimist incurabil, corpolent şi fumător de trabuc. Era un liberal înveterat, care nu împărtăşea neîncrederea bătrânului în compatrioţii săi şi care părea să nu fie preocupat de declinul valorilor creştine, proces care, în viziunea lui Adenauer, ameninţa să submineze civilizaţia europeană; mai rău chiar, era protestant.

În ciuda stilului autoritar al lui Adenauer, pentru care mulţi l-au comparat cu Bismarck, a lăsat în urma sa o democraţie funcţională. Era un patriarh catolic zelos şi un renan democrat, extrem de neîncrezător faţă de tradiţiile prusace protestante, mai ales în privinţa accentului pus pe armată. Astfel că a acţionat ca un constructor de punţi, care i-a făcut pe mulţi dintre aceia crescuţi în vechea cultură autoritară şi în dictatura nazistă să se împace cu democraţia parlamentară pluralistă. Cealaltă mare realizare a sa a fost integrarea Republicii Federale în alianţa vestică în ciuda opoziţiei feroce, şi că aceasta nu a mai fost contestată decât de o mână de marginali lunatici de la stânga şi dreapta. În acelaşi timp, a făurit o alianţă strânsă cu Franţa, „inamicul ereditar“ al Germaniei, care avea să devină piatra unghiulară a unei noi ordini europene. Adenauer s-a temut întotdeauna că, dacă Germania nu se dedica total Alianţei atlantice şi Europei, ar putea deveni din nou un stat impredictibil şi, drept urmare, o ameninţare împotriva păcii şi stabilităţii în Europa.

Republica Federală parcursese un drum lung, dar încă mai avea destule de făcut. O dezbatere serioasă a trecutului nazist încă se purta doar între o seamă de istorici şi ziarişti. Poate că vremurile acelea îngrozitoare erau încă prea aproape şi prea traumatizante pentru ca dezbaterea să înceapă deja, şi abia în anii 1990 a început Germania unită să se confrunte cu aceste probleme dificil de rezolvat. Deşi articolul 3 din Legea Fundamentală

acorda drepturi egale femeilor şi bărbaţilor, realitatea era alta, iar de la femeile germane se aştepta să fie mulţumite cu statutul de soţii îndatoritoare, casnice muncitoare şi mame atente. Sistemul educaţional încă nu se redresase de pe urma daunelor produse de naziști, iar sistemul juridic avea nevoie de o reformă fundamentală. Mai grav decât toate, retorica lui Adenauer despre reunificare în libertate şi pace suna fals. În miezul Războiului Rece, era clar că unificarea era imposibilă. Venise vremea pentru o abordare complet nouă a chestiunii germane.

Note

63. Declaraţia de la 9 mai 1950 a ministrului francez de externe, Robert Schuman, care propunea organizarea statelor europene într-o comunitate supranaţională; este considerată documentul de la care a început construcţia Uniunii Europene, primul pas fiind constituirea Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului în 1951 (*n. tr.*).

64. Vezi capitolul 13, pentru tentativa de asasinat împotriva lui Hitler (*n. tr.*).

65. Vezi capitolul 15, subcapitolul „17 iunie 1953“ (*n. tr.*).

66. Titulatura oficială a Planului Marshall (*n. tr.*).

67. Produsul material net este un indicator economic al producţiei strict materiale (spre deosebire de PIB care ia în calcul şi serviciile) folosit de ţările care s-au aflat sub influenţa Uniunii Sovietice, dar şi în China, Cuba etc (*n. tr.*).

68. La 17 aprilie 1961, un grup paramilitar format din exilaţi cubanezi şi sponsorizat de CIA a încercat să creeze un cap de pod în Golful Porcilor, Cuba. Invazia a fost înfrântă de armata cubaneză trei zile mai târziu (*n. tr.*).

69. Gerhard Schroeder (1910–1989), politician vest-german creştin-democrat, fără nici o legătură cu cancelarul social-democrat al Germaniei reunificate cu acelaşi nume (vezi capitolul 17). În perioada 1953–1969, a ocupat pe rând funcţiile de ministru de interne, ministru al afacerilor externe şi ministru al apărării. În 1969, a candidat la funcţia de preşedinte al RFG, dar a fost învins de Gustav Heinemann (*n. tr.*).

70. Termenul *Obrigkeitsstaat* desemnează statul autoritar care nu garantează drepturi democratice, bazându-se pe uzul arbitrar al puterii, şi se opune noţiunii de *Rechtsstaat*, statul de drept, constituţional (*n. tr.*).

CAPITOLUL 15
REPUBLICA DEMOCRATĂ GERMANĂ

GUVERNĂMÂNTUL MILITAR SOVIETIC (SOWJETISCHE MILITÄRADMINISTRATION IN DEUTSCHLAND – SMAD) a luat măsuri ca 520.000 de foşti membri ai partidului nazist să-şi piardă locul de muncă; 150.000 au fost azvârliţi în fostele lagăre de concentrare naziste de la Sachsenhausen şi Buchenwald, sau în închisori ale Gestapoului, ca aceea din Bautzen; 70.000 au murit. Nenumăraţi alţii au fost deportaţi în lagăre de muncă din Uniunea Sovietică. Autorităţile sovietice se străduiau să-şi dovedească respectul faţă de acordurile de la Yalta, astfel că ordinul nr. 2 al SMAD din 10 iunie 1945 permitea „înfiinţarea şi activitatea oricăror partide antifasciste“ care erau dedicate „distrugerii irevocabile a rămăşiţelor fascismului şi întăririi fundamentelor democraţiei şi a libertăţilor burgheze“ în zona de ocupaţie sovietică. Primul partid care avea să fie organizat a fost Partidul Comunist. Partidul a evitat cu scrupulozitate să folosească cuvântul „socialism“ în literatura sa de propagandă, a insistat că nu avea intenţia de a instaura în Germania un regim de guvernare în stil sovietic şi s-a prezentat drept urmaş al revoluţiei burgheze de la 1848. A anunţat că susţinea „o republică democratică parlamentară, în care poporul să se bucure de toate drepturile şi libertăţile“. În programul său economic, chema la „dezvoltarea comerţului liber şi a iniţiativei antreprenoriale particulare pe temeiul proprietăţii private“. Puţini au fost însă cei care s-au lăsat amăgiţi de aceste

manevre. Pentru majoritatea germanilor, KPD era „partidul rus“, susţinut de o armată de violatori şi jefuitori. Spre deosebire de comunişti, în manifestul din 15 iunie social-democraţii anunţau că obiectivele lor erau „democraţia în administraţiile de stat şi cele locale şi socialismul în economie şi societate“. Partidul [comunist], conştient că rivalitatea dintre SPD şi KPD în perioada Republicii de la Weimar dusese la ascensiunea lui Hitler la putere, chema la „unitatea organizaţională a clasei muncitoare“, dar pentru moment SPD a refuzat această propunere. În 26 iunie, Uniunea Creştin-Democrată (CDU), deşi s-a prezentat drept partid burghez, a cerut naţionalizarea industriei grele şi redistribuirea marilor proprietăţi funciare. Partidul Democrat-Liberal (LDPD), înfiinţat la 5 iulie, susţinea dreptul inalienabil la proprietate privată şi garantarea independenţei funcţiilor administraţiei publice şi a judecătorilor.

Aceste partide (KPD, SPD, CDU şi LDPD) au format Frontul Unit al Partidelor Democratice Antifasciste (Blocul Antifa), ceea ce garanta că nu se putea forma nici o coaliţie împotriva Partidului Comunist. Se mai spera că acest model politic, în care comuniştii apăreau ca nişte exemple de moderaţie, va găsi ecou şi în zonele vestice. Coaliţia constituia, la urma urmei, un contrast accentuat faţă de fatala dezbinare dintre partidele Republicii de la Weimar: programul său moderat de stânga era destul de atractiv şi, în linii mari, părea să fie similar cu cel al Partidului Laburist Britanic, care câştigase alegerile din 1945, victorie pe care mulţi germani o întâmpinaseră cu entuziasm.

Realitatea era însă foarte diferită. Conducerea KPD fusese minuţios instruită la Moscova în vederea preluării puterii în zona sovietică. Cum spunea Walter Ulbricht: „Trebuie să pară democratic, dar totul trebuie să fie sub controlul nostru.“ Mai mult, SMAD asigura Partidului Comunist un sprijin material care le era refuzat altor partide. KPD a căutat să devină un partid de masă care să ocupe terenul dintre „progresişti“ şi „reacţionari“. În vederea acestui scop, partidul primea noi membri „chiar dacă aceştia nu se rupseseră complet de ideologiile mic-burgheze, social-democrate şi chiar fascist-imperialiste“. Nu era loc de discuţii despre dictatura proletariatului sau despre revoluţia socialistă. Lupul comunist era deghizat în blana mielului social-democrat.

În iarna anului 1945 era deja cât se poate de evident că, în ce privește sprijinul popular, comuniștii pierdeau teren față de social-democrați. Deși își întăriseră structura organizatorică și se bucurau de sprijinul SMAD, mesajul lor nu convingea. Singura soluție părea să fie o fuziune cu SPD. Otto Grotewohl și conducerea SPD se opuneau acestei idei, ca și liderul social-democrat din vest, anticomunistul înverșunat Kurt Schumacher, care i-a denunțat pe comuniști ca fiind „fasciști roșii“. Dar printre membrii de rând ai partidului, ca și printre unii lideri din provincie, ideea se bucura de un sprijin larg. Aceștia luau declarația comuniștilor de susținere a democrației la valoarea ei nominală și argumentau că, cele două partide fiind aliate în lupta antifascistă, antagonismele trecutului erau depășite. SMAD a exercitat o presiune masivă asupra social-democraților șovăielnici și i-a arestat pe recalcitranții încăpățânați. La o manifestație pentru pace, ținută de Crăciun, comuniștii și-au moderat tonul propunând o cale specific germană și democratică spre socialism. În aprilie 1946, s-a ținut o conferință comună, la care au participat atât delegați ai KPD, cât și ai SPD, iar rezultatul a fost formarea Partidului Unității Socialiste (SED).

Noul partid nu era încă un partid tipic stalinist. Pozițiile importante erau împărțite egal între membrii celor două partide, deși inițial SPD avea mai mulți membri în noua formațiune. Însă social-democrații dispuneau de prea puține mijloace pentru a rezista presiunii venite dinspre partenerii lor și dinspre SMAD. Social-democrații au fost îndepărtați treptat. În 1946, 52% dintre membrii noii formațiuni proveneau din SPD; în 1951, acest procent fusese redus la doar 6,5%. La alegerile din toamna anului 1946, SED a câștigat cu majoritate restrânsă în landurile Mecklenburg, Saxonia și Turingia. În Brandenburg și Saxonia-Anhalt, CDU și LDPD au câștigat la mustață. Dar orice speranță că alegerile marcau un pas către o Germanie unită și democratică aveau să fie spulberate în curând.

Viața de zi cu zi în zona de ocupație sovietică era în continuare apăsătoare. Piața neagră înflorea, dar situația se îmbunătățea ușor, iar condițiile din vest nu erau încă sensibil mai bune. Într-o anumită privință, Estul era înaintea Vestului. SMAD s-a pus imediat pe treabă, revigorând viața culturală, mai ales în Berlin. La două luni după sfârșitul războiului, în sectorul sovietic al Berlinului erau active o duzină de teatre, câteva

cabarete, două săli de operă, cinci orchestre simfonice majore şi vreo câteva mai mici. Însă viaţa în zona sovietică avea şi o latură întunecată şi ameninţătoare ce era de rău augur. Un val de arestări fără discriminare a bântuit zona, în asemenea măsură încât o anchetă internă a autorităţilor sovietice a indicat faptul că 35.000 de persoane fuseseră arestate abuziv. Majoritatea acestor nefericiţi au fost eliberaţi în 1948 laolaltă cu alţi deţinuţi, dar câteva mii au rămas închişi, iar în 1949 au fost predaţi autorităţilor est-germane pentru a-şi duce sentinţele la termen în condiţii la fel de înfiorătoare.

La unificarea zonelor americană şi britanică în Bizonia, la Doctrina Truman, la Planul Marshall şi la politica de „îngrădire“ (*containment*), sovieticii au răspuns în septembrie 1947 prin crearea Biroului Comunist de Informaţii (Cominformul), care resuscita Internaţionala Comunistă (Cominternul), la o întrunire ţinută în Polonia, în cursul căreia Andrei Jdanov a promulgat „teoria celor două tabere“. Aceasta susţinea că lumea era împărţită în două blocuri: o tabără imperialistă şi antidemocratică, aflată sub conducerea SUA, şi una antiimperialistă şi democratică, sub conducerea Uniunii Sovietice. Datoria tuturor partidelor comuniste şi a elementelor „cu adevărat patriotice“ era, de aici înainte, să lupte împotriva „planurilor expansioniste americane, al căror scop era înrobirea Europei“. Astfel se parafa sfârşitul oricărei discuţii despre calea democratică şi specific germană spre socialism, ceea ce constituia un important pas către divizarea Germaniei. SED nu fusese invitat la această conferinţă şi a trebuit să-i înghită rezoluţiile cu umilinţă.

Crearea Bizoniei însemna că sovieticilor le erau refuzate despăgubirile provenite din zonele industriale vestice, astfel că aceştia au început a se teme că zonele vestice potenţial bogate aveau să fie absorbite în „tabăra imperialistă“. Preocuparea de căpătâi a Uniunii Sovietice în ce priveşte securitatea era acum serios ameninţată. În iulie 1947, SMAD a răspuns îndemnând SED să dovedească mai mult spirit militant şi să-şi exprime solidaritatea ideologică cu Uniunea Sovietică. Colonelul Tulpanov, consilierul politic al SMAD, a transmis partidului să adopte un „curs leninist-stalinist“, admiţând că Germania era divizată de facto şi că, drept urmare, Germania de Est ar trebui să devină o „democraţie populară“.

Aceasta era şi o încercare de a depăşi neînţelegerile ideologice din cadrul SED. Un mare număr de foşti social-democraţi din SED, denunţaţi ca „ideologi schumacherieni“, nu puteau înţelege de ce nu acceptaseră sovieticii Planul Marshall. Alţii, condamnaţi ca „sectari stângişti“, au denunţat concesiile făcute „intereselor mic-burgheze“ de către partid. Concomitent, CDU şi LDPD au început să reziste uzurpărilor formaţiunii SED. Liderul CDU, Jakob Kaiser, a cerut partidului să acţioneze ca un „dig împotriva marxismului dogmatic“. LDPD, făcându-se ecoul aceloraşi sentimente, a ameninţat să părăsească Blocul Antifa.

La începutul anului 1948, divizarea Germaniei părea aproape inevitabilă. În ianuarie, Otto Grotewohl spunea că Germania avea să fie în curând „sfâşiată“. Luna următoare, Stalin prevestea: „Occidentul îşi va alipi Germania Occidentală, iar noi ne vom construi propriul stat în Germania de Est“. Conferinţa celor şase puteri, la care au participat cei trei aliaţi occidentali şi ţările Benelux, desfăşurată la Londra în aceeaşi lună, a confirmat profeţia liderului sovietic, concluzionând că formarea unui guvern vest-german era necesară. După eşecul conferinţei miniştrilor de afaceri externe de la Londra, din decembrie 1947, SMAD a renunţat la scrupule. Jakob Kaiser şi adjunctul său şi-au pierdut poziţiile în CDU, iar rolul conducător al SED a fost şi mai mult accentuat. Forţele „progresiste“ din zona sovietică aveau statut privilegiat, iar „reacţionarii“ erau hăituiţi. În iunie s-a format Comisia Economică Germană (Deutsche Wirtschaftskommission – DKW), în vederea coordonării administraţiei zonei, care a constituit nucleul statului est-german. Ca şi în vest, în zona sovietică a început munca de elaborare a unei constituţii pentru o Republică Democrată Germană.

Pentru a contracara CDU şi LDPD, s-au format două noi partide. Partidul Naţional Democrat din Germania (NDPD) şi-a recrutat membrii din rândurile foştilor ofiţeri şi nazişti, şi dintre burghezi. Partidul Ţărănesc Democrat German (DBD) a făcut apel la fermieri şi la muncitorii agricoli, în special la aceia care profitaseră de pe urma reformei agrare. Conducerile ambelor partide erau sub controlul ferm al comuniştilor, care şi-au luat măsuri de siguranţă ca acestea să nu se îndepărteze prea mult de linia SED. În vara anului 1948, aceste noi partide au fost primite în Blocul Antifa,

concomitent cu Asociația Sindicatelor Libere Germane (Freie Deutsche Gewerkschaftsbund – FDGB).

FDGB nu era decât una dintre „organizațiile de masă“ leniniste cu rol de instrument de control social, de mobilizare și îndoctrinare, sau, în jargonul de partid, „curelele de transmisie“ ale SED. Alte organizații similare erau Tineretul Liber German (Freie Deutsche Jugend – FDJ), Asociația Democratică a Femeilor din Germania (Demokratische Frauenbund Deutschlands – DFD), Asociația Culturală (Kulturbund der DDR – KB), și Societatea de Prietenie Germano-Sovietică (Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft – DSF). Pe măsură ce SED își întărea controlul asupra acestor asociații, ele au început să piardă constant membri. Cei care obiectau, ca de exemplu Wolfgang Natonek, student activist din Leipzig, erau arestați. Natonek a fost condamnat la 25 de ani de detenție grea, dar a fost eliberat în 1956.

Transformarea SED într-un partid marxist-leninist ortodox se derula în cadență cu evoluțiile din Uniunea Sovietică. Ruptura dintre Stalin și Tito din iunie 1948 a condus la denunțarea ereziei iugoslave conform căreia existau căi diferite spre socialism, idee inițial aprobată de Stalin și adoptată de SED. Sfidarea lui Tito față de aspirațiile sovietice de hegemonie în Europa estică însemna că o astfel de heterodoxie nu mai putea fi tolerată. SED devenea de-aici înainte copia la indigo a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS). Acest fapt nu a diminuat semnificativ atractivitatea partidului pentru membrii săi. Pe fondul privațiunilor și greutăților anilor imediat ulteriori războiului și ruinelor tiraniei naziste, partidul părea realmente preocupat de stârpirea fascismului și dedicat dreptății sociale și părea să ofere o ieșire din mizeria prezentului. Că aderarea la partid însemna pierderea libertății individuale părea a fi un preț modest în astfel de circumstanțe excepționale. Existau însă și motive mai puțin idealiste pentru aderarea la partid. Acesta constituia cheia avansării sociale și profesionale. Vechea doctrină a „căii germane spre socialism“ era acum condamnată drept „o teorie falsă, putredă și periculoasă“. Ideile social-democrației erau denunțate drept „dușmănoase față de partid“. Orice opoziție față de noul curs era interpretată drept propagandă antisovietică și atrăgea expulzarea imediată din partid.

În paralel cu sovietizarea SED avea loc transformarea treptată a economiei şi societăţii pe direcţiile trasate de sovietici. Cea dintâi prioritate a fost creşterea semnificativă a productivităţii, care scăzuse la 56% faţă de nivelul anterior războiului. Ordinul nr. 234 al SMAD chema la coroborarea salariilor cu productivitatea – cu alte cuvinte, plata pe bucată, practică ce fusese denunţată în economia capitalistă drept cea mai malignă formă de exploatare. Când Adolf Hennecke, un miner ales cu grijă şi bine pregătit, şi-a depăşit norma zilnică cu 387%, a fost copiată mişcarea sovietică a stahanovismului. O forţă de muncă neconvinsă era îndemnată să urmeze acest luminos exemplu de muncă socialistă. Iniţial, Hennecke a ezitat să joace acest rol, prezicând pe bună dreptate că va fi ostracizat de colegi, dar a fost recompensat copios. A fost numit în Comisia Centrală de Planificare, a devenit deputat în Camera Poporului (Volkskammer) şi membru al Comitetului Central al SED.

SED a pus în scenă o serie de procese-spectacol ale „sabotorilor, speculanţilor şi şperţarilor“ care ameninţau planul bienal al partidului, adoptat în iunie 1948. Întreprinderile oamenilor de afaceri care se refugiau în Vest au fost imediat convertite în „Întreprinderi Proprietate a Poporului“ (VEB). În acelaşi timp, sovieticii au renunţat la practica de a demonta instalaţiile industriale ce supravieţuiseră bombardamentelor aliate şi îşi obţineau despăgubirile de război prin intermediul companiilor publice de stat sovietice (SAG), ale căror produse şi profituri luau direct calea Uniunii Sovietice. Cam 60% din toate întreprinderile industriale funcţionau în regim SAG, astfel că est-germanii au profitat prea puţin de creşterea producţiei rezultate din planul bienal. Aceste companii au fost apoi transferate în proprietatea RDG în 1949, cu excepţia minelor de uraniu coordonate de Wismut SAG în Saxonia şi Turingia, care erau esenţiale programului atomic sovietic. Iniţial, Wismut avea 130.000 de muncitori, mulţi dintre ei fiind de fapt sclavi. Printre aceşti nefericiţi, rata de incidenţă a cancerului pulmonar era foarte mare. Toate organizaţiile de masă deveniseră curelele de transmisie ale politicilor SED în vederea „educării ideologice şi politice a membrilor de partid şi, în special, a funcţionarilor în spiritul marxism-leninismului“. Obiectivul era să crească productivitatea şi să fie pedepsiţi „chiulangiii“. Pentru productivitate şi loialitate, se alocau recompense sub

forma pachetelor de alimente, îmbrăcăminte, tutun şi vacanţe gratuite. S-au făcut eforturi de stopare a exodului oamenilor de ştiinţă, inginerilor şi tehnicienilor, ca şi al „muncitorilor culturali“ din arte, dar avansul constant al metodelor staliniste şi proclamarea „realismului socialist“ din 1948 i-au făcut pe mulţi să fie foarte nesiguri de viitor, astfel că numeroşi experţi au luat, cu prudenţă, calea Vestului.

În martie 1948, reprezentanţii sovietici au părăsit Comisia de Control Aliată. Reforma monetară din 20 iunie din zonele vestice şi crearea mărcii germane (Deutschmark), urmată câteva zile mai târziu de crearea unei monede est-germane distincte (MDN), au dus la divizarea economică a Germaniei. Disparitatea economică dintre Est şi Vest începea abia acum să crească dramatic. Sovieticii au răspuns prin blocada impusă Berlinului, în încercarea de a-i scoate pe aliaţii occidentali din sectoarele pe care le ocupau în fosta capitală. Aliaţii au răspuns prin podul aerian al Berlinului, care, la rândul său, le-a întărit hotărârea de a crea un stat vest-german separat.

SED şi SMAD lucrau călăuzite de iluzia superiorităţii economiei planificate în stil sovietic, care se întemeia pe primatul industriei grele, al cărei succes avea să-i convingă pe vest-germani că viziunea lor despre economia de piaţă socială era din păcate prost chibzuită. De fapt, tocmai opusul era adevărat. Problemele deja insurmontabile ivite în îndeplinirea obiectivelor planului se împleteau cu costurile ocupaţiei, cu povara apăsătoare a despăgubirilor şi cu emigrarea masivă a muncitorilor calificaţi către Vest. Costurile enorme ale reînarmării constituiau o problemă suplimentară. În curând aveau să reprezinte o cincime din bugetul naţional. O altă cincime a fost alocată mai târziu subvenţiilor pentru hrană, locuinţe şi transport, pentru a înăbuşi nemulţumirile populaţiei şi pentru a menţine controlul partidului asupra maselor. Alte probleme erau cauzate de „dreptul la muncă“, care a făcut ca un mare număr de angajaţi să nu aibă practic nimic de făcut. Planificarea nu lua în considerare factori precum profitabilitatea, productivitatea, scăderea costurilor, menţinerea calităţii sau cererea. Sub „ideologia tonajului“, normele erau stabilite în greutate, astfel încât, de exemplu, se producea mobilier masiv atât de greu încât abia putea fi mişcat, numai pentru a îndeplini tonajul stabilit de cadrele de planificare.

Economiştii care criticau astfel de absurdităţi erau condamnaţi drept „revizionişti“ şi îşi pierdeau serviciul. Economia est-germană era strâns legată de cea a Uniunii Sovietice, astfel încât nu s-a deschis niciodată către prosperele pieţe vestice. În industrie s-a refuzat adoptarea normelor industriale germane (DIN), recunoscute pe plan internaţional. Est-germanii erau captivii păguboaselor standarde ale normelor sovietice (GOST).

În acest timp, SMAD începuse munca de restructurare a societăţii. În septembrie au fost expropriate fără compensaţie terenurile de peste 100 de hectare a 7.000 de proprietari şi foşti membri ai partidului naţional-socialist. Provizoriu, terenurile au fost trecute în proprietatea a 250.000 de „noi fermieri“. CDU a solicitat o formă oarecare de compensare, solicitare la care SMAD a replicat prin îndepărtarea liderului partidului şi a adjunctului său. În aceeaşi toamnă a început procesul de expropriere a proprietăţilor firmelor „criminalilor de război şi ale naziştilor“. După o serie de plebiscite, acestea au fost naţionalizate în 1946, fără nici un fel de reparaţii sau compensaţii. În 1948, 10.000 astfel de întreprinderi erau deja în proprietatea statului şi formau baza unei viitoare economii planificate.

Situaţia „noilor fermieri“ era în mod special deplorabilă. Li se alocaseră bucăţi minuscule de teren. Numai 14% au primit locuinţe; 25% aveau un plug, iar 20%, o grapă. În a doua etapă a exproprierilor, începând din anul 1952, aproape toţi fermierii au fost siliţi să intre în „cooperativele agricole de producţie“ (LPG). Resentimentul generalizat din zonele rurale, suscitat de distrugerea marilor proprietăţi, de demolarea multor conace frumoase şi de exproprierea ţărănimii a fost respins de SED ca nefiind decât o altă dovadă a înapoierii şi firii reacţionare a ţăranilor. O întreagă clasă de fermieri mândri şi independenţi a fost distrusă. Cincisprezece mii dintre ei s-au refugiat în Vest. Cei care au rămas erau demoralizaţi, nemotivaţi şi resentimentari faţă de controlul strict al guvernului.

Sovieticii au jefuit Germania de Est în asemenea măsură încât economia a fost stoarsă de orice vlagă. Producţia de automobile a scăzut cu 80%. Producţia industriei optice, faimoasă în toată lumea şi centrată în jurul Jenei, a scăzut cu 50%, la fel ca şi cea din industria chimică, mecanică fină, fibre sintetice şi inginerie electrică. Jumătate din liniile de cale ferată şi 40% din numărul de locomotive au fost confiscate. Întreaga producţie a 200

de firme, care totalizau 30% din producţia industrială a Germaniei de Est, a fost trimisă în Uniunea Sovietică cu titlu de despăgubiri de război.

„PRIMUL STAT MUNCITORESC ŞI ŢĂRĂNESC PE PĂMÂNT GERMAN“

La 12 decembrie 1948, Stalin i-a convocat la Moscova pe Wilhelm Pieck, Otto Grotewohl şi Walter Ulbricht pentru a le trasa sarcinile. Conducerea SED spera să i se acorde permisiunea de a continua formarea unei democraţii populare în zona de ocupaţie sovietică, dar Stalin i-a îndemnat să fie prudenţi. Nefiind dispus să admită că speranţele sale de a vedea o Germanie unită şi neutră nu aveau să se împlinească, a solicitat adoptarea unei politici „oportuniste“, care să paveze un „drum în zigzag spre socialism“. Abia când s-a format statul vest-german separat, a luat în calcul să accepte solicitarea est-germanilor.

La 8 mai 1949, Consiliul Parlamentar vest-german a acceptat Legea Fundamentală. La 16 septembrie, Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht şi Fred Oelssner, împreună cu social-democratul Otto Grotewohl, au fost chemaţi la Moscova, unde au fost întâmpinaţi cu răceală. Au petrecut câteva zile într-o *dacea* a guvernului, întrebându-se neliniştiţi ce se întâmplă. Stalin nici măcar nu s-a deranjat să se întâlnească cu distinşii tovarăşi germani. Motivul acestei incertitudini era că Stalin încă nu era dispus să accepte eşecul politicii sale de a ţine Germania slabă, secătuind ţara prin intermediul despăgubirilor impuse zonelor industriale din vest. Încă mai credea că singurul mod în care Uniunea Sovietică putea să se protejeze de o ameninţare renăscută din partea Germaniei era de a crea un stat unitar, neutru, cu un regim democratic burghez, dar în care să fie acceptaţi şi comuniştii. Aceasta constituia o recunoaştere a faptului că o Germanie comunistă şi unificată nu era un obiectiv ce putea fi atins în viitorul previzibil.

La 27 septembrie, delegaţia est-germană a primit în sfârşit undă verde şi s-a întors în grabă la Berlin. Conducerea SED a început munca de organizare a „statului muncitoresc şi ţărănesc“ condus de partid. Gerhard Eisler, şeful radioului est-german şi fratele compozitorului Hans Eisler,

lider de facto al Partidului Comunist American până la arestarea sa pentru refuzul de a răspunde la întrebările Comitetului Camerei Reprezentanţilor pentru Activităţi Antiamericane, a anunţat îndrăzneţ că „odată ce vom forma guvernul, nu vom ceda niciodată puterea în urma alegerilor sau a altor metode“. La 7 octombrie, s-a format Consiliul Poporului (Volksrat) alcătuit din membrii Congresului Poporului, ales de pe o „listă a unităţii“ – altfel spus, fără alternativă. Consiliul Poporului s-a transformat de la sine putere în Camera Poporului (Volkskammer), care la rândul ei l-a numit pe Otto Grotewohl şef al cabinetului de miniştri, având-i ca adjuncţi pe Walter Ulbricht (SED), Hermann Kastner (LDPD) şi Otto Nuschke (CDU). Wilhelm Pieck a fost numit preşedinte al Republicii Democrate Germane.

Aparent, Constituţia noii republici, asemenea Constituţiei sovietice din 1936, era un document foarte liberal care garanta drepturile civile tradiţionale, inclusiv dreptul la proprietate şi dreptul la grevă, însă una dintre clauze scotea în afara legii „agitaţia demagogică“, „propaganda antidemocratică“ şi „instigarea la război“, făcând toate garanţiile egale cu zero. Articolul 6 conferea SED-ului dreptul de a urmări penal „toţi opozanţii şi toate formele de opoziţie“. De asemenea, preponderenţa marginală a partidelor „burgheze“ nu era decât o şaradă, care n-a reuşit să mascheze faptul că RDG era dictatura unui singur partid, întemeiată pe principiul leninist al „centralismului democratic“ şi în care personajul-cheie era Walter Ulbricht, în spatele căruia stătea Uniunea Sovietică. Noul regim mărşăluia sub stindardul „antifascismului“, cea mai puternică armă din arsenalul propagandistic al comuniştilor. Drept urmare, întemeierea unei dictaturi staliniste era prezentată ca „transformare socială antifascistă“ – continuare a glorioasei lupte a popoarelor sovietice împotriva tiraniei naziste. RDG, ca şi Republica Federală, era considerat un stat provizoriu în aşteptarea unificării Germaniei în chip de „republică democratică indivizibilă“.

„Democraţia populară“ a fost transformată rapid într-o dictatură a partidului unic. În februarie 1950 a fost creat un minister al securităţii de stat (Stasi), sub conducerea veteranului comunist Wilhelm Zaisser, fost agent al NKVD, care, sub pseudonimul „generalul Gomez“, îndeplinise funcţia de şef de stat major al Brigăzilor Internaţionale în timpul Războiului

Civil din Spania. În aprilie au început procesele-spectacol a 3.300 de naziști, criminali de război și prizonieri politici, printre care se numărau și 55 de membri ai KPD. SED a fost epurat de aproximativ 150.000 de elemente care nu prezentau încredere, printre care, conform obsesiilor antisemite ale lui Stalin, se aflau și un număr de „sioniști“ și „cosmopoliți“. A început vânătoarea „imperialiștilor“ și a „agenților americani“, care a culminat, în 1953, cu procesele-spectacol ale unui număr de figuri proeminente din SED și care avea să se întrepătrundă curând cu lupta pentru putere de după moartea lui Stalin.

În 1950, la al treilea congres al SED, Walter Ulbricht, care fusese ales secretar general al partidului, a făcut cunoscute detaliile planului cincinal. Cum Stalin voia să păstreze deschisă opțiunea unei Germanii unite, s-a considerat că RDG era încă în miezul unei „transformări antifasciste și democratice“, iar planul cincinal avea ca obiectiv dublarea producției industriale, nu crearea unei societăți socialiste. În februarie 1952, ca răspuns la eforturile de integrare a Republicii Federale în alianța militară vestică, Stalin a lansat încă o inițiativă diplomatică pentru a crea o Germanie unită. El îndemna la crearea unei Germanii unite și neutre, cu propria sa armată, în cadrul granițelor din 1945. Cele patru puteri urmau să-și retragă forțele armate în cel mult un an de la semnarea unui tratat de pace. Puterile vestice au respins imediat „Nota lui Stalin“. Troica alcătuită din Pieck, Ulbricht și Grotewohl s-a reîntors la Moscova, unde au fost informați că „perioada pacifismului se încheiase“. Urma ca RDG să fie remilitarizată, la sate urmau să fie create „cooperativele de producție“, lupta de clasă avea să fie intensificată, iar inamicii partidului vânați și stârpiți. La 9 iulie 1952, Ulbricht anunța, în numele Comitetului Central al SED, că „în Republica Democrată Germană, socialismul va fi construit conform planului“. A doua conferință a partidului a votat crearea fermelor colective (LPG). Vechea structură federală a fost înlocuită de districte administrative, creându-se astfel un sistem rigid, centralizat.

Până în 1952, aproape 80% din industrie fusese naționalizată. Acum, „socialismul“ însemna concentrarea asupra industriei grele, indiferent de costuri, de lipsa materiilor prime și de fezabilitatea economică. Planificatorii est-germani urmau orbește modelul de industrializare stalinist,

învechit şi ineficient. Ca urmare, economia RDG a fost afectată de la bun început. Bunurile de larg consum erau puţine, prohibitiv de scumpe şi de o calitate foarte scăzută.

În sectorul agricol, „lupta de clasă“ a fost intensificată. Fermierii care nu reuşeau să îndeplinească cotele crescute erau acuzaţi că sunt „speculanţi“ şi „escroci“. Până în ianuarie 1953, fuseseră arestaţi 1.200 de fermieri. De asemenea, în meşteşugărit chiar şi cea mai mică neregularitate era considerată sabotaj şi atrăgea după sine pedepse draconice. La nivel politic, rândurile partidelor CDU şi LPD erau verificate în vederea eliminării oricăror elemente care deviau de la linia SED. Mii de oameni au fost acuzaţi că ar fi agenţi americani sau că erau în contact cu politicieni vest-germani. De aici înainte, partidele blocului antifascist nu au făcut decât să repete papagaliceşte linia partidului, astfel încât pretenţia că Republica Democrată Germană ar fi fost un stat pluripartit a devenit o farsă.

S-a considerat că „sfărâmarea monopolului burghez asupra educaţiei“ era o precondiţie a construirii socialismului. Copiilor „burghezi“ li s-a interzis orice formă de educaţie superioară. S-au fondat noi facultăţi de marxism-leninism şi de „ateism ştiinţific“. În ciuda cursurilor obligatorii de materialism istoric şi dialectic (*Histomat* şi *Diamat*), 80% dintre cetăţeni rămâneau, cel puţin nominal, membri ai Bisericii Evanghelice, asupra căreia Stasi aţintise un ochi atoatevăzător. O serie de importante feţe bisericeşti au fost arestate în 1953, iar câtorva sute de tineri activi în comunităţile bisericeşti li s-a interzis să-şi continue studiile. În statul comunist, bisericile erau centre de relativă libertate, în sânul cărora disidenţa şi rezistenţa sporeau constant.

„Intensificarea luptei de clasă“ din 1952 n-a fost îndreptată numai împotriva burgheziei mari şi mici, ci a afectat şi clasa muncitoare. Dacă clasa mijlocie era taxată până la limita posibilului, muncitorii erau siliţi să mărească producţia. Acolo unde discursurile despre sacrificiu eşuau, se folosea teroarea pentru a asigura îndeplinirea obiectivelor planificate. În toamna anului 1952 s-a deschis o anchetă pentru a-i descoperi pe cei responsabili de neîndeplinirea normelor neînchipuit de nerealiste ale planului. Partidul s-a curăţat de „beţivani“, „afemeiaţi“ şi de toţi cei care contestau, fie şi aluziv, omniscienţa SED. Dar câteva spirite curajoase din

administrațiile industriilor naționalizate au ignorat asprele critici ale partidului, au refuzat să facă compromisuri și au mărit salariile. Marea majoritate a muncitorilor est-germani, nedorind să facă nici un fel de sacrificii speciale pentru crearea socialismului, erau surzi la propaganda de partid. Când 900 de muncitori constructori din Magdeburg au fost duși la Berlin pentru a admira minunățiile arhitecturii socialiste de pe Stalinallee, 700 dintre ei s-au folosit de ocazie pentru a vizita magazinele universale și cinematografele din Berlinul de Vest.

Cum numai 38% dintre membrii săi proveneau din clasa muncitoare, SED nu era un partid proletar. De-aici înainte dispărea orice pretenție că partidul susținea „democrația în stat, în societate și în economie“, emanciparea în toate domeniile de activitate, drepturile omului și ajutorarea celor neprivilegiați. Reconcilierea dintre comuniști și social-democrați nu mai era pe ordinea de zi. Partidul se transforma rapid într-o adunătură de funcționari egoiști, care nu erau preocupați decât de exercitarea și păstrarea puterii. Așadar, nu este de mirare că era disprețuit și detestat de marea majoritate a populației.

În noiembrie 1952, în Cehoslovacia a început procesul celor implicați într-o „conspirație împotriva statului, avându-l în centrul ei pe Rudolf Slánský“, secretarul partidului, acuzat de titoism. Dintre ceilalți treisprezece membri marcanți ai partidului puși sub acuzare, unsprezece erau evrei. Unsprezece dintre acuzați au fost executați, iar trei au fost condamnați la detenție pe viață. Funcționari de partid și ofițeri evrei din Ungaria și Polonia au fost și ei arestați, judecați și executați. În România, Ana Pauker, „o evreică cu origini burgheze“, cum a caracterizat-o procurorul, fost ministru de externe și lider de facto al partidului, a fost acuzată de „cosmopolitism“ și de „intrigi facționale“. A reușit să supraviețuiască doar pentru că mai era încă în viață în momentul morții lui Stalin.

Uniunea Sovietică a sprijinit inițial tânărul stat Israel, sperând să-l poată folosi ca armă împotriva imperialismului britanic, dar și drept cap de pod al intereselor sovietice în Orientul Mijlociu. Cum această strategie a eșuat, s-a recurs la autoritatea dogmatică a lui Lenin pentru a condamna sionismul ca formă de „naționalism burghez“, care era „represiv din punct de vedere social“, căci ignora lupta de clasă. Sionismul avea să fie de-aici înainte

condamnat drept „imperialism rasist“, iar antisemitismul latent a fost instrumentalizat și în confruntarea cu titoismul și cu fracționalismul, pentru a se garanta faptul că democrațiile populare urmau cu strictețe modelul sovietic. Ulbricht, indiferent față de rușinosul trecut recent al Germaniei, n-a ezitat să se alăture acestei vânători de vrăjitoare. La urma urmei, Republica Democrată Germană era un stat întemeiat pe eroica luptă a Partidului Comunist German împotriva fascismului. Asasinarea în masă a evreilor europeni era opera fasciștilor vest-germani. Din acest motiv s-a considerat că nu era necesară confruntarea dureroasă cu oribilul trecut recent al Germaniei. Puținele comunități evreiești rămase în Germania de Est au fost percheziționate în căutarea literaturii sioniste, iar un număr de evrei proeminenți au fost arestați. Unui fost membru al Politbüro, care fusese numărul șase în ierarhia de partid, Paul Merker, i s-a imputat crima de a fi sugerat ca evreilor ale căror proprietăți fuseseră confiscate de naziști să li se plătească compensații. Deși nu era evreu, a fost acuzat că „își însușise apărarea intereselor capitaliștilor monopoliști sioniști“, că susținea interesele „agenției sioniste“ și că încerca „să-i câștige de partea sa pe tovarășii din SED cu origini evreiești“. La momentul respectiv, Merker se afla deja în închisoare, acuzat de colaborare cu Noel H. Field, un comunist american învinuit că ar fi fost „agent imperialist“, dar și că ar fi oferit „un ajutor larg inamicului de clasă“. A reușit să supraviețuiască și a trăit din munca de ziarist. Unii dintre tovarășii săi evrei arestați în același timp au avut mult mai puțin noroc.

Această epurare antievreiască a ajuns la apogeu odată cu „complotul medicilor“ din Uniunea Sovietică, când se părea că Stalin era pe punctul de a porni o nouă epurare masivă. Dictatorul a murit la 5 martie 1953, însă în RDG Ulbricht n-a slăbit presiunea. Franz Dahlem, rivalul lui Ulbricht și numărul doi în ierarhia de partid, a fost acuzat, ca și Merker, că era „agent sionist“ în cârdășie cu Noel H. Field. În mai, Comitetul Central a ordonat ca „lecțiile procesului Slánský“ să fie neapărat implementate și în RDG, astfel încât epurarea minuțioasă a partidului și statului să aibă drept rezultat eliminarea „inamicului de clasă“. Dahlem, împreună cu alte figuri marcante, a fost eliberat din toate funcțiile. În atmosfera mai tolerantă a „dezghețului“ de după moartea lui Stalin consecințele nu au fost chiar atât

de sumbre pentru majoritatea celor afectaţi de epurare. Oarecum ostracizat, Dahlem a continuat să se bucure de o carieră de privilegiat în RDG până la moartea sa, survenită în 1981.

Deşi „antisionismul“ a rămas politică oficială a RDG până la amarul ei sfârşit, atârnând ca o sabie a lui Damocles deasupra evreilor est-germani, în RDG antisemitismul nu a fost la fel de flagrant ca în Uniunea Sovietică. Într-adevăr, vizitatorii sovietici erau şocaţi de numărul mare de evrei aflaţi în poziţii importante: Albert Norden, Kurt Hager şi Hermann Axen în Politbüro, Hilde Benjamin, fanaticul ministru al justiţiei, Hanna Wolf, directoarea universităţii SED, Margarete Wittkowski, preşedinta Băncii de Stat, Konrad Wolf, preşedintele Academiei de Arte, şi Markus Wolf, director adjunct al Stasi. Multe dintre personalităţile de frunte ale lumii literare din RDG erau evrei, însă aceştia erau foarte atenţi să nu-şi menţioneze originile evreieşti şi refuzau să fie identificaţi drept scriitori evrei. Scriitorii evrei, precum Stefan Heym sau Jurek Becker, care abordau probleme evreieşti, erau atent supravegheaţi de Stasi. Jurnalele profund emoţionante ale lui Viktor Klemperer, care înregistrau persecuţiile la care a fost supus ca evreu din clasa mijlocie în al Treilea Reich, n-au putut fi publicate decât după colapsul RDG. Pe de altă parte, jurnalul Annei Frank a fost un bestseller, ca şi romanul lui Bruno Apitz *Gol între lupi*, ce include mişcătoare portrete ale deţinuţilor evrei din lagărul de concentrare de la Buchenwald şi care a fost mai apoi ecranizat, devenind unul dintre cele mai bune filme est-germane. Pe de altă parte, până în 1987 n-a existat nici un singur rabin sau *mohel*[71] în RDG. Era extrem de dificil să înveţi limba ebraică, deşi nu fusese niciodată interzisă, aşa cum s-a întâmplat în Uniunea Sovietică. Astfel, era practic imposibil să trăieşti ca evreu practicant în RDG.

17 IUNIE 1953

Cetăţenii au votat împotriva „intensificării luptei de clasă“ prin emigraţie. În 1952, 181.000 de est-germani au părăsit RDG, contribuind la rapida creştere economică a Republicii Federale şi beneficiind de pe urma ei. Alţi 180.000 i-au urmat în primele cinci luni ale anului 1953. Comitetul Central

al SED şi-a închipuit că mizeria economică putea fi atenuată printr-o creştere cu 10% a normelor industriale – cu alte cuvinte, făcându-i pe muncitori să muncească şi mai mult pentru aceeaşi plată. Această măsură s-a materializat în proteste tot mai extinse şi într-o creştere alarmantă a numărului de refugiaţi. Conducerea partidului a fost convocată la Moscova, unde a fost sever criticată şi i s-a ordonat să adopte o abordare mai îngăduitoare. Lui Ulbricht, lui Grotewohl şi economistului Fred Oelssner li s-a trasat sarcina de a renunţa la „accelerarea ritmului de construire a socialismului în RDG“. Trebuia încetată lupta împotriva micilor comercianţi şi a creştinilor, iar cheltuielile cu înarmarea trebuiau reduse drastic.

În acel moment, Politbüro al SED a proclamat „Noul Curs“. S-au oferit scuze neconvingătoare pentru greşelile trecutului şi s-au făcut promisiuni de îmbunătăţire a industriilor bunurilor de larg consum şi de reducere a restricţiilor de călătorie în Vest. Recentele creşteri al preţurilor erau anulate, însă creşterea normei cu 10% a rămas valabilă. Pentru clasa muncitoare era o intolerabilă palmă peste obraz. La 11 iunie 1953 s-au declanşat protestele şi grevele. Două zile mai târziu, 5-6.000 de muncitori de la şantierul spitalului Friedrichshain din Berlin, aflaţi la o chermeză de sâmbătă la una dintre numeroasele berării de pe malul unui lac din împrejurimile oraşului, au devenit dintr-odată politizaţi şi au votat pentru declanşarea acţiunilor greviste. Luni, 16 iunie, vestea despre această grevă s-a răspândit peste tot. Când Poliţia Poporului a împresurat şantierul spitalului, muncitorii constructori de pe şantierul impunătorului bulevard al Berlinului de Est, Stalinallee, au lăsat sculele din mâini şi au mărşăluit în semn de protest, solicitând nu numai reducerea normelor industriale, ci şi eliberarea tuturor deţinuţilor politici, libertatea de circulaţie, demisia întregului guvern şi alegeri libere. Politbüro a abrogat imediat creşterea normelor, dar era prea târziu. Pe 17 iunie, sute de mii de oameni au demonstrat în oraşele mari de pe tot cuprinsul RDG, solicitând alegeri libere şi reunificarea Germaniei.

Acesta a fost primul protest de masă împotriva unui regim comunist şi a lăsat Politbüro neputincios. Poliţia Poporului a încercat să controleze mulţimile, dar au fost respinşi de o grindină de pietre. Tancurile sovietice au intrat în Berlin şi cel puţin 50 de demonstranţi au fost ucişi, iar alte mii au

fost arestaţi. Mulţimile, estimate la 60.000 la Halle şi 40.000 la Leipzig, au despuiat regimul de orice pretenţie de legitimitate. Forţa militară sovietică şi decretele de urgenţă erau singurele sale măsuri împotriva a ceea ce pretindea că ar fi o „provocare fascistă“ orchestrată de agenţi vest-germani. Apoi Stasi a operat 13.000 de arestări, dar grevele şi manifestaţiile muncitoreşti de amploare mai mică au continuat luni de zile, constituind un protest remarcabil de curajos împotriva unui regim inuman care pretindea cu cinism că este reprezentat de un guvern al muncitorilor şi ţăranilor. În ultimele şase luni ale anului 1953, 86.000 de refugiaţi au fugit în Vest. Bertolt Brecht scria la momentul respectiv: „Poporul a pierdut încrederea guvernului. Astfel că guvernul a decis să dizolve poporul şi să numească un altul.“

Iniţial, s-ar fi zis că Ulbricht, principalul susţinător al liniei dure, era sortit să fie destituit, dar la sfârşitul lunii iulie, Beria, călăul mânjit de sânge al lui Stalin, transformat în reformator, a fost executat, iar moderaţii din SED şi-au pierdut protectorul. Imediat după aceea, Ulbricht a epurat SED şi sindicatele de cei care i se opuneau, în timp ce informatorii Stasi lucrau peste program pentru depistarea disidenţilor. Ulbricht a anunţat o serie de reforme administrative şi disciplinare care aveau, în jargonul său, „să transforme Republica Democrată Germană într-un iad pentru agenţii inamicului“. Numărul „colegilor neoficiali“ din Stasi a fost dublat, ajungând la 30.000, iar sarcina lor era să identifice cu vigilenţă orice semn că evenimentele din 17 iunie s-ar putea repeta.

Până la urmă, „Noul Curs“ a însemnat că liderii SED nu mai puteau ignora complet opinia publică şi că erau obligaţi să asigure îmbunătăţiri modeste ale sectorului bunurilor de consum; însă RDG era mai mult decât oricând un stat poliţienesc, din care refugiaţii plecau necontenit spre Vest. Normele au fost reduse la nivelul anterior. Pensiile de vârstă şi de urmaş au fost mărite cu 12%. A crescut mult numărul şantierelor pentru locuinţe noi şi s-a acordat prioritate reparării celor deja existente. Instalaţiile sanitare ale VEB-urilor au fost ameliorate. S-au alocat sume substanţiale pentru construcţia grădiniţelor şi a caselor de vacanţă. Preţul benzinei a fost scăzut de la 3 DM la 1,80, dar soldaţii sovietici încă mai subminau piaţa, oferind petrol furat cu 1 DM canistra de cinci litri. Uniunea Sovietică a mărit

considerabil exportul de alimente către RDG, dar teama că aceasta nu era decât o măsură temporară a stimulat stocarea rezervelor, lăsând rafturile magazinelor de stat goale.

Cum noul preşedinte american, Dwight D. Eisenhower, şi secretarul său de stat, John Foster Dulles, n-au făcut nimic pentru a veni în ajutorul protestatarilor din RDG, nici Republica Federală nu putea face prea mult în afară de a-şi exprima solidaritatea, declarând 17 iunie zi de sărbătoare naţională sub numele de „Ziua Unităţii Germane“. Cum în general toate partidele împărtăşeau aceeaşi opinie, excepţie făcând KPD care a denunţat revolta drept un puci organizat de puterile imperialiste, s-a format un Comitet pentru o Germanie Indivizibilă în vederea organizării ceremoniilor de 17 iunie. Spre oroarea şi dezgustul lui Adenauer, acest organ înverşunat naţionalist solicita restaurarea graniţelor din 1937, solicitare ce ameninţa să submineze politica sa de integrare vestică. Adenauer s-a distanţat de comitetul ale cărui politici „revanşarde“ furnizau un material copios propagandiştilor din RDG; dar, mulţi ani după aceea, hărţile Germaniei afişate în locuri vizibile pe culoarele trenurilor vest-germane arătau ca şi cum frontierele Germaniei ar fi fost cele din 1937. Puternicul lobby al expulzaţilor nu putea fi ignorat.

RDG DUPĂ STALIN

În 1955, liderul sovietic Nikita Hruşciov a promulgat „teoria celor două state“, conform căreia reunificarea Germaniei nu era posibilă decât dacă ar fi reţinut „împlinirile socialiste“ ale RDG. În septembrie, Tratatul asupra Relaţiilor dintre RDG şi URSS acorda RDG-ului „drepturile suveranităţii depline“. În ianuarie 1956, s-a format Armata Populară Naţională (Nationale Volksarmee – NVA) prin simpla redenumire a armatei din umbră pe care o forma Poliţia Poporului Înarmat (Kasernierte Volkspolizei). Apoi a fost integrată în Pactul de la Varşovia. Ca urmare, temerile unei înţelegeri în privinţa Germaniei, care ar fi dus la răsturnarea SED, s-au mai potolit, însă ţara avea să fie în curând zguduită de criza declanşată de discursul lui Hruşciov la cel de-al XX-lea Congres al PCUS, în care a denunţat crimele lui Stalin. Ulbricht şi tovarăşii săi staliniști erau întru câtva nedumeriţi în

privința măsurilor de luat, iar pentru o vreme a apărut din nou posibilitatea ca Ulbricht să fie înlăturat de la putere. Tentativa sa de a se distanța de fostul său idol publicând în *Neues Deutschland*, cotidianul partidului, un text în care spunea că Stalin nu a fost „un clasic marxist“ a adus prea puțină liniște nenumăratelor victime ale opresiunii staliniste. În mod cert, trebuia să se facă mult mai mult. Câțiva disidenți proeminenți au fost grațiați, iar aproximativ 21.000 de deținuți politici au fost eliberați, dar funcționarii care fuseseră critici la adresa lui Ulbricht nu au fost reinstalați în pozițiile pe care le ocupaseră. În acest scurt interval de nesiguranță, ulterior discursului lui Hrușciov, câteva spirite curajoase au cerut reforme fundamentale ale statului și societății, însă dezghețul a fost mult prea scurt.

Protestele de masă din Polonia au dus la eliberarea lui Władysław Gomułka, închis în 1951 ca „titoist“. Apoi a fost numit în funcția de prim-secretar al partidului. Revoluția Maghiară din octombrie a dus la formarea unui nou guvern sub conducerea comunistului reformist Imre Nagy, care a solicitat retragerea din Pactul de la Varșovia, moment în care tancurile sovietice au intrat în Ungaria. S-au pronunțat două mii de condamnări la moarte, iar aproximativ un sfert de milion de maghiari s-au refugiat în Occident. Cum Franța și Anglia erau angajate în futila invazie a Egiptului[72], Vestul nu era în postura să le ofere maghiarilor vreun sprijin eficient. Hrușciov a putut să pozeze în apărător al Egiptului împotriva imperialismului vestic și să-și sărbătorească victoria asupra contrarevoluționarilor din Ungaria. Mulți comuniști din Vest, considerând că dezvăluirile despre crimele lui Stalin și brutalitatea invaziei sovieticilor în Ungaria erau imposibil de digerat, și-au rupt carnetele de partid. Cei care au rămas în partid au început procesul gradual de slăbire a relațiilor cu Moscova, punând astfel bazele formei distincte a eurocomunismului.

În RDG, reprimarea regimului Imre Nagy a fost utilizată drept scuză pentru o abruptă schimbare de parcurs. Câțiva „revizioniști“ proeminenți au fost arestați, printre aceștia aflându-se și Ernst Wollweber, ministrul securității statului. El a fost înlocuit cu Erich Mielke, un ins cu totul odios, a cărui principală îndreptățire pentru ocuparea acestei funcții era faptul că în 1931, din ordinele partidului, asasinase doi ofițeri de poliție. El avea să rămână în funcție până la disoluția lipsită de glorie a RDG. Karl

Schirdewan şi economistul Fred Oelßner au fost destituiţi din Politbüro. Gerhart Ziller, specialistul în economie al Comitetului Central, s-a sinucis. Filozoful Wolfgang Harich şi editorul Walter Jankas, care solicitaseră o „a treia cale“ şi un „socialism uman“ care să evite atât injustiţia capitalismului, cât şi teroarea stalinistă şi rigiditatea planificării economice comuniste, influenţând astfel o serie de personaje-cheie din SED, au fost condamnaţi la câte zece ani de închisoare. Ideile lor s-au perpetuat în Primăvara de la Praga din 1968 şi în impetuoasele zile din urmă ale RDG.

Ulbricht domolise furtuna destalinizării şi deţinea de-acum controlul total. Economia se ameliora constant, iar majoritatea populaţiei se adaptase unui regim care, deşi sumbru, nu era chiar identic cu stereotipul prevalent în Occident al iadului comunist. Raţionalizarea şi cartelele alimentare au fost abolite, facilităţile sanitare şi sociale au fost mult îmbunătăţite, iar standardul de viaţă a crescut în aşa măsură, încât cetăţenii RDG erau priviţi cu invidie de cetăţenii altor state socialiste. Totuşi, fluxul refugiaţilor rămânea enorm, deşi era în scădere: de la 260.000 în 1957 la 144.000 în 1959.

Ulterior crizei Berlinului din noiembrie 1958, cauzată de propunerea sovieticilor ca oraşul să fie demilitarizat şi independent, RDG a trimis pentru prima oară o delegaţie la o conferinţă internaţională, ţinută la Geneva. Deşi nu se afla acolo decât cu titlu consultativ, totuşi i s-a acordat un statul egal cu cel al delegaţiei din Republica Federală. Încurajat de aceste evoluţii, la al V-lea Congres al Partidului, în 1958, Ulbricht a anunţat că în RDG se construia o societate socialistă în care cantitatea bunurilor de consum pe cap de locuitor avea să o depăşească pe aceea din Germania de Vest. Procesul de „ajungere din urmă şi depăşire“ urma să se încheie în 1961. Acest lucru avea să fie posibil, în parte, datorită investiţiilor masive în „educaţia socialistă“ în care ştiinţa, matematicile şi economia aveau să fie privilegiate. Dar în programul de „construcţie a socialismului“ existau şi ameninţări, nu doar recompense. Ulbricht, care în 1956 fusese foarte aproape de destituirea din funcţie, era hotărât să-şi întărească controlul asupra partidului şi statului. A fost lansat un program minuţios de îndoctrinare ideologică în principiile marxism-leninismului, care cuprindea inclusiv cursuri de „morală socialistă“. Accentul se punea pe „colectiv“,

până într-acolo încât cea mai devastatoare insultă era de a descrie pe cineva drept „un individ“. În termenii ghidului de partid *Principiile educației tineretului*: „Scopul reeducării dintr-o tabără pentru tineret este acela de a depăși particularitățile dezvoltării personale, de a eradica gândurile și comportamentele singulare la copii și tineri, astfel încât să se creeze temeliile unei dezvoltări normale.“ Idealul educativ al RDG era așadar exact inversul celui susținut de Wilhelm von Humboldt, al cărui nume, alături de cel al fratelui său, a fost cu cinism pus pe frontispiciul Universității din Berlinul de Est. Acesta scrisese că scopul educației era „de a transforma copiii în oameni“, în subiecți autonomi, eliberați de tutelă, fie că aceasta era autoimpusă sau că era impusă de stat.

Încercarea de a transforma socialismul într-un erzaț de religie începuse încă de la mijlocul anilor 1950, prin instituirea festivității de „Consacrare a Tineretului“ (*Jugendwiehe*), ca alternativă la confirmare ca rit de trecere. Astfel de ceremonii erau obișnuite în societățile laice încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, iar în RDG fuseseră instituite la insistența sovieticilor de a contracara influența bisericilor. Mai întâi, copiii de paisprezece ani trebuiau să absolve un curs de un an unde învățau despre demnitatea muncii vizitând diverse întreprinderi și în care li se făcea educație sexuală și erau învățați să danseze. Apoi făceau un jurământ de credință păcii, socialismului și solidarității cu victimele imperialismului, după care li se oferea un buchet de flori și o carte de dezvoltare al cărei conținut era de un ortodoxism socialist impecabil. Tot atunci li se dădea și buletinul de identitate și din acel moment erau îndreptățiți ca ceilalți să li se adreseze cu formalul „dumneavoastră“ (*Sie*) în locul familiarului „tu“ (*Du*). Consacrarea se desfășura în momentul când un tânăr părăsea rândurile Tinerilor Pionieri și se alătura Tineretului German Liber (FDJ). Obiectivul FDJ era de „a contribui la înfrângerea ultimelor vestigii ale capitalismului, precum huliganismul, alcoolismul, bădărănia față de persoanele în vârstă, lectura materialelor pornografice, etc.“. Acest program nu prea era atractiv pentru adolescenți, care obiectau ferm față de controlul și cenzura moraliștilor din SED. Așadar nu este de mirare că numărul membrilor FDJ s-a redus treptat spre sfârșitul anilor 1950.

ZIDUL BERLINULUI

La moartea lui Wilhelm Pieck, în 1960, Walter Ulbricht a devenit președintele nou creatului Consiliu de Stat (Staatsrat). El era în același timp și secretar general al SED și președinte al Consiliului Național al Apărării, deținând astfel toate pozițiile-cheie în stat. Avea de înfruntat o situație dificilă. În mai puțin de un an devenise evident că obiectivele economice ale planului erau doar cai verzi pe pereți. Planul cincinal s-a transformat în plan septenal. În același timp s-a luat decizia încheierii procesului de colectivizare. Până în 1959, 40% din terenurile agricole fuseseră colectivizate, iar până în 1961, 90% dintre ele erau deja în proprietatea cooperativelor agricole de producție. Rezultatul a fost o drastică penurie alimentară și plecarea în masă a muncitorilor agricoli în Vest. Naționalizarea unui mare număr de mici întreprinderi a dus la aceleași rezultate. Ideologii din SED socotiseră că, prin distrugerea „bazei“ capitaliste a economiei, „suprastructura“ avea să devină automat socialistă. Rezemându-se însă pe o bază haotică, suprastructura a cedat: în 1960, 200.000 de persoane au părăsit RDG, majoritatea prin Berlinul de Vest. Exodul s-a mărit și mai mult în 1961 când, în luna iulie, au plecat 30.415 de persoane, iar în primele două săptămâni din august, alte 47.433 de persoane. 3,1 milioane de persoane își demonstraseră până în acel moment opoziția față de regim. Germania de Vest a câștigat astfel 7.500 de medici, 1.200 de dentiști, o treime dintre cadrele universitare ale RDG și sute de mii de muncitori calificați, economisind astfel cu educația și instruirea lor o sumă estimată la 30 de miliarde de mărci vest-germane. Alții au plecat însă într-un mod și mai tragic: rata sinuciderilor în RDG era a doua din Europa, imediat sub cea din Finlanda; în plus, 12,5% dintre est-germani erau alcoolici. Dilema rămânerii sau plecării devenise principala problemă existențială cu care se confrunta fiecare cetățean est-german. Oare situația avea să se îmbunătățească, sau ar fi trebuit să-și asume pierderile și să reînceapă de la zero în Vest? Poate că lucrurile nu erau atât de rele. Berlinezii puteau vizita mereu sectoarele vestice ale orașului, unde se accepta și moneda RDG. În fiecare zi, 500.000 de persoane treceau granița dintre Berlinul de Est și cel de Vest. 12.000 de vest-berlinezi munceau în

Est, iar în Vest munceau 50.000 de est-berlinezi. În 12 august 1961, televiziunea națională din RDG a anunțat cu mândrie că se vânduseră un milion de televizoare, dar în aceeași noapte totul s-a schimbat.

La ora două noaptea, au început lucrările de închidere a sectorului estic al Berlinului. Trei ore mai târziu, 45 dintre cele 60 de puncte de trecere în sectoarele vestice erau baricadate. În câteva ore, sectorul estic era închis ermetic și începeau lucrările de construcție a unui „zid de protecție împotriva fasciștilor“. SED era mobilizat într-o campanie de eliminare a „plângăcioșilor“, „leneșilor“ și „inamicilor statului“. „Grupuri de ordine“ speciale ale FDJ cercetau barurile și cinematografele în căutarea „provocatorilor și a tâmpiților“, care apoi erau luați la bătaie și predați poliției. Grupuri de comando ale FDJ, parte din „Operațiunea Fulger împotriva transmițătoarelor NATO“, au urcat pe acoperișuri și au mișcat antenele de televiziune astfel încât să nu mai recepționeze televiziunile vestice. Oricine îndrăznea să critice construirea zidului era pasibil să fie luat la bătaie de activiștii de partid până rămânea mai mult mort decât viu. Din august până în decembrie s-au înregistrat de patru ori mai multe condamnări pentru delicte politice decât în anterioarele șapte luni, un indiciu al nemulțumirii generalizate față de noul curs.

După această sumbră perioadă de represiune imediat ulterioară construirii Zidului Berlinului, a urmat o oarecare relaxare a tensiunii în RDG. Cel puțin de aici înainte oamenii nu mai aveau de înfruntat agonizanta alegere între a rămâne și a pleca. Trebuiau să scoată ce era mai bun din condițiile existente. Înțelegând aluziile din discursul lui Hrușciov de la al XXII-lea Congres al PCUS, ținut în octombrie 1961, în care dezvăluia alte orori comise în timpul epocii lui Stalin, Ulbricht a început în sfârșit să vorbească despre „crimele“ comise în numele comunismului. Orașului Stalinstadt de pe Oder i s-a dat impresionantul nume socialist de Eisenhüttenstadt (Orașul Oțelăriilor). Cea mai de soi arteră de circulație în tonul arhitecturii socialiste, Stalinallee din Berlin, a fost redenumită Marx-Engels Allee. Statuile dictatorului sovietic au fost demontate urgent, iar cărțile i-au fost eliminate din biblioteci. În ianuarie 1962 a fost introdus serviciul militar universal, dar în 1964, fapt cu totul remarcabil, RDG a devenit prima țară socialistă care a acceptat obiecțiile de conștiință împotriva serviciului

militar.

În 1962, RDG se transforma rapid într-o societate împărțită în două clase: cei care aveau mărci vest-germane și cei care nu dispuneau decât de moneda est-germană (MDN). Magazine speciale, cunoscute drept Intershop, vindeau produse vestice în schimbul mărcilor vest- germane. Magazinele și mai exclusive Exquisit și Delikat erau, de asemenea, numai pentru cei care dețineau mult prețuita monedă vest-germană. Ulterior s-au făcut încercări de a depăși această injustiție grosolană prin importarea bunurilor de larg consum vest-germane pentru publicul larg; însă, din cauza lipsei cronice a valutelor forte și a unui nivel deja alarmant de îndatorare, aceste importuri erau strict limitate.

NOUL SISTEM ECONOMIC

În 1963 s-a introdus Noul Sistem Economic pentru Planificare și Direcțiuni (NÖSPL), bazat pe ideile economistului sovietic Evsei Liberman. Acesta permitea utilizarea unor „pârghii economice“ precum prețurile, salariile și chiar profitul pentru a da o oarecare flexibilitate fosilizatei economii planificate. În același spirit, s-a îngăduit un oarecare grad de descentralizare. Se spera că injectarea unei doze de capitalism avea să resusciteze o economie altfel muribundă. Rezultatele au fost încurajatoare. Productivitatea și produsul național brut au crescut substanțial, până într-acolo încât se părea că o societate totalitară urma să devină treptat ceea ce politologul vest-german Peter Christian Ludz avea să numească în scurt timp un sistem de „autoritarism consultativ“. Cum universitarii vestici treceau constant spre stânga, se discuta mult despre „convergența“ celor două sisteme. Conform acestei teorii, comunismul și capitalismul se transformau treptat în tehnocrații care admiteau importanța inputului societății în ansamblul ei și care trebuiau să țină cont de nevoile și aspirațiile individuale. Această perspectivă asupra evoluțiilor din RDG era mult prea trandafirie, de vreme ce populația încă nu avea dreptul să-și exprime opinia, dar măcar RDG nu mai era un stat polițienesc totalitar și stalinist.

SED a adoptat o politică mai liberală față de tineret. În septembrie 1963,

Politbüro anunța că „interzicerea gândirii critice, arătarea cu degetul și admonestările“ nu mai erau adecvate. Interdicția „dansului separat“, considerat anterior un semn al depravării vestice, a fost anulată. De aici înainte era permis să dansezi cum doreai, cu condiția să fii „discret“. Liderul FDJ, Horst Schumann, a dansat twist în public, în ciuda faptului că acest stil popular fusese recent denunțat drept „muzică NATO“, „tumoră a decadenței capitaliste“ și armă anticomunistă „diseminată de serviciile secrete americane“. Se părea că imunizarea tineretului est-german împotriva Beatlemaniei era imposibilă, iar în jurul albumelor formației se formase o piață neagră înfloritoare. „Concertele beat“ erau o expresie populară a noului sentiment de încredere în sine, iar radioul de stat încuraja programele pentru tineri, ca de exemplu DT64, care își luase numele de la Adunarea Întregului Tineret German (Deutschlandtreffen) din 1964 și care atrăgea o largă audiență. Însă această perioadă de liberalizare s-a încheiat curând.

Hruşciov a fost îndepărtat de la putere în 1964 și a fost înlocuit de o „conducere colectivă“, sub conducerea mohorâtului Leonid Brejnev, care a prezidat inexorabilul declin economic al sistemului sovietic, accelerat de cheltuielile militare excesive și de o scleroză ideologică neostalinistă. Prințul moștenitor al lui Ulbricht, Erich Honecker, a lansat imediat o campanie împotriva „fanilor pletoși de *beat*“ și a „zurbagiilor“ care „subminau morala socialistă“. Activiștii FDJ au fost încurajați să-și pună la lucru foarfecele și să taie lațele acelor „trântori“ și „rataţi soioși“. Studenții care îi copiau pe „membrii frăției reacționare vest-germane“ și consumau alcool fără măsură erau aspru pedepsiți. S-a lansat o campanie și împotriva „manifestărilor de imoralitate americană“, iar „muzica *beat*“ a dispărut din programele DT64.

Noua conducere sovietică l-a însărcinat pe Ulbricht să se distanțeze de Noul Sistem Economic, care nu reușise să-și îndeplinească obiectivele și pusese economia mai presus de politică. Ulbricht l-a învinuit imediat pe Erich Appel, șeful planificării, de toate deficiențele planului, deși acestea fuseseră cauzate în mare parte de incapacitatea Uniunii Sovietice de a furniza materiile prime promise. În decembrie 1965, Appel a fost găsit împușcat în biroul său și nu se știe încă dacă a fost vorba de un asasinat sau de o sinucidere.

Comitetul Central al SED a elaborat o lungă listă a greşelilor din trecut şi a revenit la un sistem de planificare centralizată rigidă. În acelaşi timp, Erich Honecker, în calitate de secretar al securităţii statului, a impus o serie de restricţii în domeniul artelor, care fuseseră infectate de „lipsa inhibiţiilor morale şi de brutalitatea Germaniei de Vest capitaliste“. Lui Wolf Biermann, un foarte talentat interpret de muzică folk, i s-au interzis spectacolele cu public, iar prietenul său, fizicianul Robert Havemann, un alt critic important al marxismului procustian, a fost exclus din SED şi şi-a pierdut postul de profesor de la Universitatea Humboldt din Berlin. Honecker era un antiintelectual intransigent. Până în ziua morţii sale a fost convins că socialismul nu putea fi construit decât de clasa muncitoare, sub conducerea unui partid marxist-leninist. Intelectualii, artiştii şi universitarii erau în cel mai bun caz secundari în această întreprindere, deseori fiind de-a dreptul dăunători. În paralel cu această epurare culturală, reforma educaţiei a adăugat o puternică doză de marxism-leninism în programă şi a accentuat învăţământul matematic şi ştiinţific în speranţa deşartă că tineretul est-german şi-ar fi putut depăşi colegii din Vest atât în fervoarea ideologică, cât şi în rezultatele ştiinţifice.

În tot deceniul al şaptelea, SED s-a confruntat cu problema provocărilor „revoluţiei ştiinţifice şi tehnice“. În 1965, sistemul educaţional a fost din nou reformat, de data aceasta punându-se un accent mai mare pe abilităţile practice. Un sistem şcolar politehnic universal cu o durată de zece ani oferea, în primii şase ani, pregătirea practică în meserii precum tâmplărie, mecanică auto, gastronomie şi grădinărit. În următorii patru ani, elevii participau la cursuri de „introducere în producţia socialistă“, desen tehnic şi „muncă productivă“. Cei care rămâneau în şcoală şi următorii doi ani se concentrau asupra „muncii ştiinţifice şi practice“.

Primul articol al noii Constituţii din 1968 asigura rolul conducător al SED, deşi articolele care garantau libertatea religioasă, a presei, a radioului şi a televiziunii încă erau goale de sens. Însă nevoia stringentă de a moderniza statul impunea un anumit grad de flexibilitate care îi oferea mult-blamatului „individ“ ceva mai mult spaţiu pentru autodezvoltare. S-a anunţat o nouă versiune a Noului Sistem Economic, numit Sistemul Economic Socialist (ÖSS), dar era mai degrabă o schimbare de nume decât

una de substanţă. Ulbricht a anunţat că scopul era „depăşirea fără ajungere din urmă“. Aceasta însemna depăşirea Germaniei de Vest din punct de vedere tehnologic, dar fără a ajunge la aceleaşi standarde de viaţă şi productivitate şi la aceeaşi rată de creştere. Încă o dată era vorba de un obiectiv complet fantasmagoric şi de neatins. A existat o creştere accentuată a producţiei bunurilor de larg consum, care a pus la dispoziţia publicului aspiratoare, frigidere, maşini de spălat şi televizoare, dar ele erau ridicol de scumpe. Salariile lunare medii erau de 491 MDN. Un televizor costa 2.050 MDN, frigiderele şi maşinile de spălat, 1.350 MDN. Trabantul, automobilul care era un dezastru ecologic, al cărui motor urât mirositor în doi timpi producea de nouă ori mai multe emisii carbonice decât o maşină obişnuită europeană şi a cărui caroserie de plastic era produsă din materiale reciclate, şi-a câştigat un statut emblematic în RDG. Trabantul era în acelaşi timp obiectul deriziunii şi al afecţiunii. Era incredibil de scump, preţul său iniţial fiind de 7.500 MDN, preţ care a ajuns la 14.000 MDN, iar timpul de aşteptare pentru livrare era între cinci şi cincisprezece ani. Timpul de livrare putea fi scurtat dacă se plătea o şpagă de 20.000 MDN. Era rudimentar din punct de vedere tehnic, nu prezenta încredere, iar producţia sa presupunea o cantitate de muncă disproporţionată; dar era simbolul libertăţii, al consumerismului şi al vremurilor mai bune ce aveau să vină. În scurt timp avea să devină un obiect-cult al „*ostalgiei*“[73], dar era condamnat la dispariţie într-o Germanie unită şi cu conştiinţă ecologică.

RDG ŞI POLITICA ESTICĂ (*OSTPOLITIK*) A LUI WILLY BRANDT

În 1966, guvernul Marii Coaliţii de la Bonn, recent instalat, a iniţiat o politică de destindere faţă de RDG. Est-germanii propuseseră şi anterior ca cele două Germanii să se aşeze la masa negocierilor. Acum însă anunţau că nu voiau să aibă de-a face, sub nici o formă, cu o ţară guvernată de „capitalişti monopolişti“ şi că schimbarea de curs a politicii externe a acestora nu era decât o „agresiune în papuci de casă“. RDG declara că nu va mai face nici o concesie în această privinţă, decât dacă guvernul de la Bonn recunoştea oficial regimul est-german. RDG era „un stat socialist al

muncitorilor şi ţăranilor“, aliat în perpetuitate cu Uniunea Sovietică, în timp ce Republica Federală era „nu doar un stat străin, ci şi unul capitalist“.

Sovieticii erau îngrijoraţi că Politica Estică (*Ospolitik*) promovată de Willy Brandt ar fi putut duce la atenuarea distincţiei dintre Germania de Est şi cea de Vest, ceea ce ar fi putut avea ca rezultat colapsul RDG. La scurt timp după aceea, Ulbricht a răspuns prin o serie de remarci foarte măgulitoare la adresa SPD, în speranţa că va convinge guvernul de la Bonn să-l ajute să finanţeze industriile de înaltă tehnologie, parte a tentativei reînnoite de a depăşi Vestul. Aceasta a fost un dezastru, atât economic, cât şi politic, căci RDG nu dispunea de infrastructura şi expertiza necesare unui asemenea salt înainte. Mai degrabă ar fi avut nevoie de investiţii de capitaluri în planuri mai puţin utopice. Corolarul necesar al acestei tentative a fost scăderea standardului de viaţă, în ciuda retoricii înflăcărate despre „comunitatea umană socialistă“.

Încleştat într-o obscură luptă ideologică cu sovieticii asupra naturii exacte a socialismului, Ulbricht a avut impertinenţa de a le reaminti că RDG era un stat independent şi nu o republică sovietică, precum Bielorusia. Pe sovietici i-a alarmat demonstraţia lui Ulbricht de strânsă prietenie cu SPD şi considerau că ideea acestuia cum că RDG va fi capabilă să depăşească economic Republica Federală, după care va unifica Germania pe temeiurile democraţiei şi socialismului era şi lipsită de sens, şi periculoasă. Brejnev îl disprețuia pe Ulbricht, care îi dăduse cu aroganţă lecţii despre erorile politicilor sovietice. Liderul sovietic a declarat răspicat: „Nu există, nu poate şi nu trebuie să existe nici cel mai mic semn de apropiere între RDG şi Republica Federală.“ Venise timpul ca Ulbricht să fie înlocuit cu Erich Honecker, care era complet obedient faţă de Moscova şi care nu voia să aibă de-a face în nici un fel cu păgânii din Vest. În august 1970, Brejnev i-a reamintit lui Honecker că „fără noi nu ar exista RDG“. Adevărul acestei afirmaţii a devenit cât se poate de evident 19 ani mai târziu, când Gorbaciov a refuzat să trimită tancurile sovietice pentru a sprijini regimul.

EPOCA HONECKER

Prinţul moştenitor Honecker a avut de aşteptat ceva timp până când

Moscova a dat semnalul înlocuirii lui Ulbricht. Între timp, şi-a continuat neabătut intrigile împotriva prim-secretarului ajuns la 77 de ani. Ca ales al Moscovei, Honecker şi-a câştigat un sprijin tot mai larg în eşaloanele superioare ale SED. În ianuarie 1971, marea majoritate a membrilor din Politbüro erau de părere că venise timpul ca Ulbricht să transmită controlul puterii. Nu mai lipsea decât aprobarea Moscovei. În sfârşit, în aprilie 1971, Brejnev i-a cerut lui Ulbricht, a cărui stare de sănătate se deteriora rapid, să demisioneze din funcţia de prim-secretar, însă a avut eleganţa de a-i permite să rămână în funcţia de preşedinte al Consiliului de Stat. Ulbricht avea să moară doi ani mai târziu.

Erich Honecker se născuse în Saar, de meserie era constructor de acoperişuri şi fusese comunist toată viaţa sa. În 1937 fusese arestat de nazişti şi condamnat la zece ani de închisoare pentru conspiraţie în vederea trădării. În 1946, a fost numit în funcţia de şef al Tineretului German Liber. Era un hârţogar mohorât, lipsit de imaginaţie şi ale cărui cuvântări erau chiar mai terne decât inefabil de plictisitoarele tirade ale lui Ulbricht. În gusturi era un mic-burghez impecabil şi, fără dubiu, era loial Moscovei. A renunţat imediat la acel dezastruos Nou Sistem Economic, înlocuindu-l cu planuri cincinale concentrate asupra bunurilor de larg consum şi a creşterii nivelului de trai. De asemenea, a denunţat concepţiile heterodoxe ale lui Ulbricht despre „comunitatea umană socialistă“ şi despre socialism ca fiind mai mult decât o fază în propăşirea spre societatea comunistă.

Sub Honecker, sistemul de guvernare a rămas neschimbat. SED menţinea disciplina uzând vechiul slogan „Partidul are întotdeauna dreptate“. Partidul pregătea o elită din care erau promovaţi noii membri ai nomenclaturii. Teoria sa marxist-leninistă, se pretindea, permitea înţelegerea ştiinţifică a lumii. Adevărata putere era deţinută de Honecker şi de doi dintre cei mai apropiaţi consilieri ai săi – Erich Mielke şi Günther Mittag. RDG era o dictatură total lipsită de aura carismatică a unui lider precum Stalin, Hitler sau Mussolini. Incapabilă să genereze sprijinul entuziast al populaţiei, era în general privită ca un regim colaboraţionist, menţinut de forţa brută a Armatei Roşii. Era un sultanat dogmatic şi îngâmfat care îşi închipuia că se afla în posesia cheii înţelegerii depline a proceselor istoriei mondiale. Rezultatul net a fost o societate oprimată de corupţie, încăpăţânare,

iresponsabilitate, favoritism şi nelegiuri. Departe de a crea Adamul socialist, preocupat profund de bunăstarea comunităţii, produsul tipic al acestei societăţi a fost egoistul servil care îşi urmărea strict propriile interese. Sistemul de planificare birocratic şi osificat ignora exigenţele pieţei, cu consecinţe fatale. Încercarea lui Honecker de a ajunge din urmă lumea modernă a dus la investirea a sute de milioane de MDN în producerea microcipurilor. Costul de producţie al unui microcip era de 536 MDN. Preţul de vânzare era de 16 MDN, mult peste preţul de pe piaţa vestică. Aşadar, statul subvenţiona fiecare cip cu suma de 520 MDN.

Această stare de lucruri nu se putea ameliora în lipsa dezbaterilor deschise, a liberului schimb de idei şi a dorinţei de a accepta erorile. Comitetul Central şi Politbüro nu făceau decât să legitimeze deciziile adoptate de clica gerontocratică din jurul lui Ulbricht sau a lui Honecker. Nu se purtau dezbateri nici măcar la cel mai înalt nivel, nu exista nici un semn de responsabilitate colectivă, iar loc pentru critică şi idei novatoare, nici atât. Când s-a adoptat totuşi un oarecare grad de transparenţă, în timpul crizei din 1989–90, mediocritatea înspăimântătoare şi incompetenţa politică a conducerii în centrul căreia la acea dată se afla Egon Krenz, cu zâmbetul său prostesc şi arogant, au devenit cât se poate de evidente.

Regimul Honecker şi-a făcut debutul cu declaraţia că Republica Federală era o „ţară străină imperialistă“, astfel că a fost interzisă intonarea versurilor lui Johannes R. Becker pentru imnul naţional compus de Hans Eisler, în care se vorbea despre o naţiune germană unită. Fidel teoriei sovietice a „celor două naţiuni“, la afirmaţia social-democraţilor (SPD) că Germania era o singură naţiune împărţită în două state, Honecker a contracarat proclamând că RDG era „un stat socialist al naţiunii germane“. O nouă rundă a luptei de clasă începuse printr-un atac total împotriva ultimelor vestigii ale firmelor private. Micile întreprinderi private au fost naţionalizate, ceea ce a avut ca rezultat o dezastruoasă scădere a productivităţii.

După semnarea Tratatului despre Principiile Generale împreună cu Uniunea Sovietică, în august 1970, RDG-ului i s-a trasat sarcina de a marca o delimitare clară între Germania de Est şi cea de Vest. Kurt Hager, ideologul-şef al SED, a profesat doctrina oarecum consternantă a

„socialismului așa cum există în realitate“, în care erau accentuate diferențele insurmontabile între „statul socialist al muncitorilor și țăranilor“ și „națiunea capitalistă a cărei existență nu încetase“ din Vest. „Fraternitatea socialistă“ între RDG, Uniunea Sovietică și celelalte state din „comunitatea socialistă“ era un alt leitmotiv al ofensivei propagandistice a lui Hager. În plus, RDG le asigura teroriștilor vest-germani un refugiu sigur și asistență tehnică. Însă, în ciuda acestei rigidități în relațiile cu Vestul, regimul a devenit întru câtva mai tolerant pe plan intern. În noiembrie 1971, o livrare de 150.000 de perechi de pantaloni Levi’s, denunțați anterior drept simbol al decadenței Vestului, s-a vândut în câteva ore. De aici înainte, cetățenilor est-germani li se permitea să urmărească posturile de televiziune vestice și să asculte programele radio din Vest. Tinerii au fost inspirați de versiunile idealizate ale mișcărilor de eliberare populare: Cuba și Castro, Chile și Allende, luptele eroice ale vietnamezilor împotriva imperialismului american. Ernesto Che Guevara a devenit pentru ei o figură emblematică. Viziunea romantică a socialismului la umbra palmierilor contrasta cu realitățile sumbre cotidiene ale „socialismului așa cum există în realitate“.

Între timp, strategia *Ostpolitik* a lui Willy Brandt a început să dea roade. În decembrie 1971 s-a ajuns la un acord în privința transporturilor către Berlinul de Vest prin RDG, urmat la scurt timp de un acord general în chestiuni legate de transporturi. În iunie 1972 au început tratativele pentru normalizarea relațiilor dintre cele două Germanii. RDG dorea recunoaștere diplomatică totală, refuzată de Republica Federală. Negocierile ulterioare au avut ca rezultat acordul din decembrie 1972, prin care se recunoștea că drepturile suverane ale celor două țări erau restricționate doar la teritoriile lor, ceea ce însemna că Republica Federală nu renunța la obiectivul final al unificării, nici nu se soluționa chestiunea naționalității. Dar din acest moment se abandona doctrina Hallstein[74], precum și încercarea de a izola diplomatic RDG, fapt ce a stârnit furia elementelor dreptei din Vest. În 1974, cele două Germanii au devenit membre cu drepturi depline ale ONU și erau parteneri egali în Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE)[75]. Și tot în 1974, în iunie, s-a deschis o misiune diplomatică vest-germană în Berlinul de Est.

Deși RDG devenise un stat mai tolerant, rămânea o societate strict

controlată. Stasi, condusă de Erich Mielke, se mărise exponenţial. Cei 91.000 de angajaţi ai agenţiei erau asistaţi de „asociaţii neoficiali“, al căror număr crescuse de la 100.000 în 1968, la 180.000 în 1975. Sub oblăduirea lui Honecker, întreaga societate a fost şi mai mult militarizată. În 1978, unităţile şcolare au fost obligate să introducă instrucţia militară în programul elevilor. Studenţii de ambele sexe erau siliţi să participe, timp de câteva săptămâni, la instrucţia cu armament de calibru mic şi la cursuri de tactici de infanterie. Cei care nu participau la aceste exerciţii, sau o făceau cu prea puţină abnegaţie erau aspru pedepsiţi, uneori chiar cu pierderea şansei de a urma cursurile universitare.

STRUCTURA SOCIALĂ A RDG

„Statul muncitorilor şi ţăranilor“, cu ideologia sa ipocrit egalitară, a ajuns rapid o societate divizată ierarhic în care exista prea puţin loc pentru mobilitate socială. Clasele exploatatoare despre care scrisese Karl Marx fuseseră decimate. Proprietăţile aristocraţiei funciare fuseseră confiscate, iar burghezia distrusă. Ele fuseseră înlocuite de o clică de gerontocraţi care îşi apărau cu înverşunare controlul asupra SED, sub care se situa o clasă birocratică ce se autoreproducea şi „intelectualii socialişti“, cu drepturi exclusive la educaţia universitară. Aceste grupuri deţineau puterea deplină asupra societăţii, statului şi economiei. Ei erau cei care decideau ce anume trebuie produs şi cum anume trebuiau distribuite produsele. Singura limitare a puterii lor provenea din faptul că ei conduceau o satrapie sovietică şi, drept urmare, erau obligaţi să se supună stăpânilor de la Moscova.

Elita puterii consta din numai 24 de bărbaţi şi 2 femei care alcătuiau secretariatul Comitetului Central al SED şi Politbüro. În anii 1980, media de vârstă a acestora era de 66 de ani. Vreme de aproape două decenii, acest grup a fost controlat efectiv de numai trei bărbaţi: Honecker, Mittag şi Mielke. Al doilea eşalon era alcătuit din membrii şi candidaţii la statutul de membri ai Comitetului Central, din membrii conducerii diverselor organizaţii de masă, precum Tineretul Liber German, dar şi din şefii locali de partid. Majoritatea acestei elite trăia în Wandlitz, la câţiva kilometri nord de Berlin, într-o splendidă enclavă mic-burgheză, izolată şi bine protejată.

Sub această minusculă elită urma un grup mai extins alcătuit din membrii Consiliului de Stat, ai Consiliului de Miniștri, ai Camerei Poporului, ai Comisiei de Planificare, ai Asociațiilor Întreprinderilor Poporului, precum și cei din conducerea SED și a partidelor din blocul antifascist, a organizațiilor de masă, a instituțiilor științifice și economice girate de Comitetul Central și a universităților. În linii mari, accederea în acest grup se făcea într-un stil asemănător cu sistemul patronajului din nomenclatura sovietică, unde apropiații unor figuri importante formau adevărate familii, asemănătoare cu cele ale Mafiei, astfel că soarta lor depindea de aceea a protectorului lor. Însă în ultimii ani de existență ai RDG a crescut numărul membrilor recrutați direct din universități și din colegiile tehnice.

A treia castă era alcătuită din oficiali de stat și de partid de rang mediu, dar și din funcționari ai Întreprinderilor Poporului, ai fermelor colectivizate și din profesioniști precum medici, ingineri, profesori universitari sau din învățământul preuniversitar. Numărul membrilor acestui grup se ridica la aproximativ 250.000, iar calitatea de membru revenea numai celor înscriși în rândurile SED. Cum un mare număr dintre cei cu calificare superioară fugeau în Vest, indivizilor cu talent li se deschideau șanse excepționale de a-și îmbunătăți soarta. Deși este binecunoscut faptul că statisticile guvernului prezentau prea puțină credibilitate, iar definiția „clasei muncitoare“ era foarte flexibilă, s-ar părea că jumătate din acest grup fusese racolat din rândurile clasei muncitoare, astfel că în primii ani de existență ai RDG gradul de mobilitate socială a fost unul excepțional. Dar acest proces de mobilitate socială rapidă a avut o viață scurtă. În anii 1960, elitele începuseră deja să blocheze accesul în rândurile lor și să recruteze strict din propriile rânduri. Copiii acestora reprezentau un procent atât de mare din populația studențească, încât după 1967 nu s-au mai publicat statistici ale compoziției sociale a corpului studențesc. Copiii din clasa muncitoare a Republicii Federale aveau șanse mult mai mari să ocupe un loc în universități decât aceia din RDG.

Așadar, calitatea de membru al acestui grup depindea de statut și de credibilitatea politică, nu de calificări și abilități. Cutremurătoarea ineficiență a economiei era în mare parte cauzată de managementul incompetent și de cercetarea precară. Singurele întreprinderi care și-au

putut menţine standardele au fost cele care au reuşit să-şi păstreze personalul care anterior anului 1945 ocupase funcţii de conducere, indiferent de trecutul acestuia. Un învăţământ care punea atâta preţ pe repetarea platitudinilor marxism-leninismului era incapabil să producă personalul calificat necesar poziţiilor de conducere dintr-un stat industrializat modern. Cum managementul de vârf nu era plătit decât cu circa 50% în plus faţă de muncitori, nu exista nici măcar o motivaţie materială pentru reuşită. Într-o societate strict conformistă nu exista spaţiu de manifestare a creativităţii, originalităţii şi opoziţiei.

Deşi ideologia SED acorda clasei muncitorilor industriali statutul privilegiat de subiect istoric, aceştia fiind arhitecţii eroici ai paradisului comunist, realitatea sumbră era alta. Deşi est-germanii, a căror săptămână de muncă era în medie de 43,75 de ore, trudeau cu 5,25 ore mai mult decât vest-germanii „exploataţi nemilos“, câştigau doar jumătate din cât câştigau aceia, iar pensiile lor reprezentau doar 30% din pensiile celor din Vest. Pe de altă parte, discrepanţa dintre săraci şi bogaţi, care în Vest crescuse cu repeziciune, era relativ mică. Veniturile erau aproximativ aceleaşi, bunuri de consum nu prea se găseau, iar călătoriile în vest le erau interzise tuturor. Însă este puţin probabil că o egalitate relativă bazată pe lipsuri şi penurie îi mângâia prea mult pe cei de la baza societăţii.

FDGB, ca organ executiv al SED, nu acţiona în nici un fel ca promotor activ al intereselor clasei muncitoare şi nu exista un echivalent al sistemului vest-german de reprezentare a muncitorilor în administraţia întreprinderilor. La nivelul atelierelor, interesele muncitorilor erau reprezentate de „brigăzi“ care se preocupau de chestiunile asigurărilor de sănătate, grădiniţelor, concediilor, activităţilor din timpul liber şi locuinţelor, dar şi de îndoctrinare şi control social. Cum dreptul la grevă nu era recunoscut, singura formă de protest era tărăgănarea lucrului, ameninţându-se astfel îndeplinirea obiectivelor stabilite în plan. SED ceda adesea, neliniştit de eventualitatea confruntării deschise cu clasa muncitoare, după traumatizantele evenimente din 1953.

În Germania de Est, societatea rurală a fost radical transformată. Cultura complex ierarhizată a satului a fost distrusă. Proprietăţile aristocraţiei funciare au fost confiscate, iar fermierii independenţi transformaţi în

muncitori ai fermelor colective; apoi, într-un acces megaloman, în anii 1970, fermele colective au fost aglutinate în mari complexe agricole, fiecare dintre ele având chiar și peste 4.000 de muncitori. Rezultatul net al acestor eforturi a fost transformarea unei economii agricole eficiente și productive în una demotivată, incompetentă și resentimentară. Nu e deloc surprinzător că în criza anilor 1989–90, marea majoritate a muncitorilor și țăranilor, despre care se clama că sunt stâlpii societății socialiste, au votat pentru disoluția acesteia. Prin contrast, 90% dintre studenți și 80% dintre profesorii universitari sperau ca RDG să supraviețuiască.

Penuria cronică de forță de muncă, produsă de exodul masiv spre Vest, n-a putut fi compensată decât prin angajarea femeilor. Dacă în 1950 doar 44% dintre femeile capabile de muncă erau încadrate în câmpul muncii, în 1989 acest procent ajunsese la 91%, făcând RDG statul european cu cel mai mare procent de femei angajate. Deși SED prezenta acest proces ca fiind unul emancipator pe direcția schițată de August Bebel, fondatorul social-democrației germane, în cartea sa *Femeia și socialismul*, el nu era altceva decât efortul de-a umple golurile forței de muncă.

Deși regimul ușurase povara femeilor construind un număr mare de grădinițe, soarta lor nu era în nici un caz de invidiat. Penuria cronică avea ca rezultat ore pierdute pe la cozi, numite sarcastic „colective de așteptare socialiste“. Într-o privință, femeile est-germane exercitau mai multă inițiativă decât suratele lor din Vest. În Est, rata divorțurilor era cu 50% mai mare decât în Vest, majoritatea fiind inițiate de femei. Totuși, în unele privințe, RDG era o societate tradițională dominată de bărbați. SED a fost descris drept o „asociație masculină autoritară“. Deși 52% din corpul medical și 54% din cel studențesc erau femei, ele erau slab reprezentate în eșaloanele superioare ale profesiilor medicale și universitare. Numai 12,8% dintre medicii-șefi și 4,3% dintre cadrele universitare erau femei. Practic, ele erau excluse din centrul puterii politice. În Politbüro nu era nici o femeie și numai 18 dintre cei 165 de membri ai Comitetului Central erau femei. Soția lui Honecker, Margret, era singura femeie dintre cei 42 de membri ai Consiliului de Miniștri, iar printre cei 169 de miniștri, miniștri adjuncți și secretari de stat erau numai patru femei.

DISIDENȚA

Eforturile lui Honecker de a îmbunătăți nivelul de trai nu au avut decât un succes parțial. Locuințele subvenționate, îngrijirea medicală gratuită, alocațiile pentru familii și pensiile mărite, ca și alte măsuri de același fel necesitau găsirea capitalurilor în Vest, iar dobânzile se plăteau din noi împrumuturi, ceea ce a creat o spirală a datoriilor.

Criza petrolului din 1973 a avut și ea un efect zguduitor asupra dogmei lui Honecker referitoare la „unitatea politicilor economice și sociale“, care nu s-a putut realiza decât parțial prin finanțarea deficitului. Importurile de materii prime au crescut cu 170%, dar exporturile cu numai 65%. Datoria a atins un nivel alarmant. Uniunea Sovietică, a cărei economie era grotesc de prost administrată și căreia îi lipseau capitalurile, nu era capabilă să ajute țările socialiste prin exploatarea imenselor sale rezerve de resurse naturale. Problemele economice tot mai mari au condus la intensificarea criticii ideologiei osificate a regimului și au avut ca rezultat tentativa de înăbușire a tuturor vocilor critice. Un val de represiune a spulberat toate speranțele pentru o democratizare treptată și câștigare a independenței față de Moscova, pentru „socialismul cu față umană“ și pentru „a treia cale“. Artiștii și intelectualii disidenți erau hărțuiți, intimidați și torturați pentru a-i determina să-și schimbe comportamentul. Când aceste metode dădeau greș, aceștia erau siliți să plece în Vest. Ca urmare, Germania de Est și-a pierdut elitele culturale și intelectuale și a recăzut într-o mediocritate sumbră.

În august 1976, un pastor protestant, Oskar Brüsewitz, și-a dat foc în semn de protest față de persecuțiile la care era supusă biserica sa. În octombrie 1977, în timpul unei demonstrații în Berlinul de Est, membri ai FDJ au atacat forțele de ordine. Fluxul constant de vizitatori din Germania de Vest contribuia mult la alimentarea nemulțumirilor. Unui număr tot mai mare de cetățeni est-germani i se permitea să călătorească în Vest din motive umanitare urgente. Rudolf Bahro, disident marcant a cărui viziune despre un comunism reformat câștigase o largă adeziune, comparând Politbüro cu Inchiziția, a învinuit SED că era o forță de poliție politică. În 1978 a fost condamnat la opt ani de închisoare, dar a fost deportat în Germania de Vest în anul următor. Aspectul pozitiv era că promisiunile din

acordul CSCE au permis unui număr tot mai mare de cetățeni ai RDG să plece în Vest. Regimul era nerăbdător să se debaraseze de pensionari, consideraţi o povară sâcâitoare; un mare număr de disidenţi au fost răscumpăraţi, iar alţii au găsit modalităţi legale de a scăpa. Cei rămaşi trăiau mizerabil, la limita pragului de sărăcie. Între 1962 şi 1988, 625.000 de germani au trecut în Vest, două treimi dintre ei cu permisiunea autorităţilor, iar ceilalţi pe diverse rute ocolitoare, în principal prin Iugoslavia. Privind retrospectiv, acum se pot vedea breşele în sistem produse de strategia *Ostpolitik* a lui Willy Brandt, dar şi de contradicţiile interne ale RDG, însă acestea erau greu de văzut din interiorul rutinei sumbre impuse de Stasi.

Spre sfârşitul anilor 1970, RDG avea un nivel de trai egal cu al unor ţări precum Portugalia sau Grecia. O treime dintre gospodării deţineau un automobil, 80% aveau maşini de spălat, iar 90%, televizoare. Practic în toate se găsea un frigider. Locuinţele, electricitatea, furnizarea apei şi alimentele erau puternic subvenţionate. S-au investit sume imense în educaţie şi în îngrijirea medicală. Alocaţiile generoase pentru familii şi grădiniţele uşurau povara familiilor tinere. Dar toate aceste realizări nu schimbau faptul că majoritatea cetăţenilor îşi comparau situaţia nu cu aceea din alte state socialiste, ci cu aceea din incredibil de prospera Republică Federală, care se bucura de abundentele roade ale „miracolului economic“. Cum 85% din populaţie urmărea cu regularitate televiziunile vest-germane, nu este de mirare că promisiunile planificatorilor şi ale partidului li se păreau calpe. Nu numai că viaţa de cealaltă parte a Zidului era evident mai bună, dar RDG rămânea tot mai mult în urma Republicii Federale.

Statisticile nu spun însă decât o jumătate de adevăr. La începutul anilor 1980, bunurile de larg consum importante erau depăşite calitativ. Automobile precum Trabantul şi Wartburgul nu se puteau compara cu modelele vest-germane. Ultimul automobil cu motor în doi timpi produs în Republica Federală, DKW, ieşise de pe linia de producţie în 1965, iar compania şi-a schimbat după aceea numele în Audi. De asemenea, şoselele est-germane aveau mare nevoie de reparaţii, 18% dintre ele fiind declarate impracticabile. Televizoarele color erau de o calitate lamentabilă. Numai frigiderele teribil de scumpe aveau şi congelatoare, iar maşinile de spălat automate depăşeau posibilităţile consumatorilor de rând. RDG se plasa pe

locul 65 în lume în ce privește numărul posturilor telefonice private, dar 62% dintre aparate erau vechi de peste 30 de ani. Poluarea atinsese niveluri alarmante, distrugând mediul și constituind un risc major pentru sănătatea populației. Această mizerabilă situație avea trei cauze principale. Întâi, industria era lipsită de capitalurile necesare cercetării și dezvoltării, apoi era constrânsă de birocrația planificării și silită să aibă drept prioritate numărul de angajați, nu productivitatea. În al doilea rând, cum nivelul salarizării crescuse, a crescut și cererea de bunuri de consum, însă aceasta nu putea fi satisfăcută de sistemul ineficient. În al treilea rând, tentativa de compensare a lipsei bunurilor de consum de calitate prin importurile din Vest nu a avut ca rezultat decât o datorie împovărătoare. În 1981, RDG datora Republicii Federale 23 de miliarde de mărci germane, iar datoria creștea constant. Speranțele SED că importul de tehnologie din Vest putea fi compensat prin exporturi au fost curând spulberate. Valuta forte era folosită pentru importurile de alimente și bunuri de larg consum pentru a menține populația mulțumită; cu ce mai rămânea din rezerva valutară se plăteau datoriile. Astfel, problema subfinanțării industriei s-a agravat constant.

O altă lovitură a survenit în 1981, când, având disperată nevoie de valută forte pentru achiziționarea produselor alimentare, Uniunea Sovietică a decis să livreze Republicii Federale petrolul destinat RDG. În acel moment, prețul petrolului sovietic furnizat RDG era de 13 ori mai mare decât în 1970. Honecker a fost scandalizat. S-a plâns că „Vestul revanșard“ bombarda RDG-ul cu cinci televiziuni și 35 de posturi radio. Polonezii complotau organizând o „contrarevoluție“ în spatele est-germanilor – se referea la mișcarea sindicalistă poloneză Solidarność (Solidaritatea). Comitetul Central al SED era pe punctul de a anunța un nou plan cincinal al cărui obiectiv era ameliorarea opțiunilor consumatorilor și, în consecință, domolirea nemulțumirilor printr-o injecție de „comunism de gulaș“, după model maghiar. Obiectivul devenea acum imposibil din lipsă de petrol, iar RDG risca să fie destabilizată pentru că-i lipseau două milioane de tone de țiței sovietic. Brejnev, care era în relații foarte bune cu cancelarul vest-german Helmut Schmidt, n-a fost impresionat de nici unul dintre aceste argumente.

În RDG se crease impresia era că singura ieșire din criză era trecerea

accelerată la utilizarea lignitului drept sursă de energie. Exploatările miniere deschise, în special cea de la Lausitz, au produs un dezastru social şi ecologic. În fiecare an s-au extras peste 300 de milioane de tone de cărbune. Sate întregi au fost strămutate, eroziunea solului a devenit cronică, iar poluarea atmosferei de neimaginat. Emisiile de dioxid de sulf au crescut între 1974 şi 1985 cu 30%, producând un important risc pentru sănătate.

RELAŢIILE DINTRE CELE DOUĂ GERMANII

RDG era în acel moment efectiv falimentară, însă a fost salvată de un ofiţer veros al Stasi, pe nume Alexander Schalck-Golodkowski, care, împreună cu prim-ministrul Bavariei şi cu un foarte bun prieten al său, Josef „Sepp“ März, au negociat un împrumut de trei miliarde de dolari. Astfel, statul reuşea să rămână pe linia de plutire, însă era într-o condiţie foarte proastă. Manevrele suspecte ale imperiului economic condus de Schalck-Golodkowski, numit Coordonarea Comercială (Koko), care se deda la activităţi precum confiscarea lucrărilor de artă pentru vânzarea în străinătate, exportul de plasmă sanguină şi arme, traficul de droguri şi materiale pornografice, răscumpărarea deţinuţilor politici, dar şi importul deşeurilor industriale pentru depozitarea în RDG, toate având drept scop obţinerea valutei forte, nu erau decât nişte picături în ocean.

Chiar dacă Republica Federală salvase RDG din marasmul financiar, tensiunile dintre Est şi Vest s-au înrăutăţit din cauza crizei rachetelor cu rază medie de acţiune. În acest context sumbru, nici RDG, nici Republica Federală nu dispuneau de suveranitate deplină; guvernul conservator al lui Helmut Kohl, instalat în 1982, a continuat strategia social-liberală *Ostpolitik*, convins că era singurul mod în care se putea ameliora soarta germanilor din est. Conducerea RDG era conştientă că supravieţuirea economică a ţării depindea de ajutorul Vestului, însă în octombrie 1980, brusc, Honecker, acţionând la ordinele Moscovei, a cerut recunoaşterea diplomatică integrală din partea guvernului de la Bonn. Asupra acestei chestiuni părerile erau împărţite în Politbüro. Honecker şi Mittag îşi dădeau seama că pentru supravieţuirea RDG era imperativ să menţină relaţii bune cu Republica Federală; pe de altă parte, prim-ministrul Willi Stoph şi

responsabilul cu supravegherea balanței de plăți cu Republica Federală, Werner Krolikowski, argumentau că cei doi colegi ai lor căzuseră în capcana întinsă de Helmut Kohl, menită să rupă RDG de URSS. Honecker, care orchestrase căderea lui Ulbricht aducându-i aceeași acuzație, știa exact care este miza. Fără sprijinul Moscovei era terminat.

Totuși, la începutul anilor 1980, relațiile dintre cele două Germanii se consolidaseră. Cei doi elefanți zurbagii, Schalck-Golodkowski și Franz-Josef Strauß[76], formau un parteneriat machist bine legat. SPD a inițiat un dialog cu SED despre „diferențele ideologice și securitatea reciprocă". Liderul Partidului Liberal Democratic, care ocupa și funcția de ministru de externe, Hans Dietrich Genscher, întreținea legături strânse cu Otto Reinhold, șeful Academiei de Științe Sociale a SED, care susținea că RDG trebuia să rămână „o alternativă antifascistă și socialistă a Republicii Federale". Aceste eforturi au primit un nou avânt în 1985, odată cu numirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea URSS. În sfârșit, Moscova i-a permis lui Honecker să accepte invitația lui Helmut Kohl de a vizita Republica Federală în septembrie 1987. Pentru Honecker, această vizită a constituit un triumf, căci a fost primit ca șef al unui stat suveran, dar avea îndoieli serioase față de traiectoria noului curs adoptat de tânărul lider sovietic. Era de părere că politicile glasnostului (deschiderii) și perestroikăi (restructurării) amenințau rolul conducător al SED și că aveau să conducă la dispariția distincțiilor clare dintre RDG și Republica Federală.

Când poetul emblematic al Uniunii Sovietice, Evgheni Evtușenko, a declarat la o televiziune vest-germană că nu există decât un singur fel de literatură germană, Honecker a fost teribil de alarmat. Într-o discuție cu Gorbaciov, a denunțat această remarcă drept „contrarevoluționară". În 1987, ideologul-șef al RDG, Kurt Hager, într-un interviu pentru revista vest-germană *Stern*, respingea perestroika, spunând că nimeni nu trebuie să-și schimbe tapetul doar pentru că așa au făcut vecinii. Timp de aproape patru decenii, SED urmase cu loialitate instrucțiunile Moscovei pentru a rămâne la putere, acum însă pierdea acest sprijin fără de care nu putea spera să supraviețuiască. În noiembrie 1986, Gorbaciov a subliniat „independența fiecărui partid, dreptul său suveran de a lua decizii și responsabilitatea sa în fața propriului popor". Mișcările reformiste din statele socialiste nu aveau

să mai atragă intervenţia militară a Uniunii Sovietice. Doctrina Brejnev fusese înlocuită cu „doctrina Sinatra“: statele socialiste puteau să procedeze „în felul lor“[77].

COLAPSUL REPUBLICII DEMOCRATE GERMANE

Conducerea SED, refuzând să accepte această provocare, a rămas inflexibilă. Nemaiputându-se baza pe tancurile sovietice, a trebuit să apeleze la Stasi şi la propriile „organizaţii înarmate“ pentru a rezista politicilor de glasnost şi perestroika şi pentru a rămâne la putere. Dar chiar şi în sânul partidului fuseseră activate forţe de opoziţie. La al XI-lea Congres al partidului, în aprilie 1986, s-au făcut auzite solicitări pentru mai multă democraţie, pentru relaxarea cenzurii presei şi pentru o discuţie serioasă despre problemele economice. Conducerea a răspuns prin denunţarea „bombănelilor“ şi „văicărelilor“. Câţiva dintre tovarăşii bosumflaţi au fost excluşi din partid, ceea ce nu a făcut decât să sporească nemulţumirile. Reformiştii au căutat călăuzirea lui Gorbaciov. Uniunea Sovietică, altădată o ameninţare şi un pericol, constituia de aici înainte speranţa pentru viitor.

Conducerea SED a încercat cu disperare să stăvilească valul de reforme iniţiat în Uniunea Sovietică. Cuvântările liderilor sovietici şi publicaţiile erau atent cenzurate. Situaţia a ajuns la paroxism atunci când revista sovietică *Sputnik* a publicat un articol în care era criticat pactul dintre Stalin şi Hitler, ceea ce a dus la interzicerea ei în RDG. Honecker a declarat Comitetului Central al SED că nu avea să fie influenţat de „flecărelile unor mic-burghezi turbaţi, care se străduiesc să rescrie istoria PCUS şi a Uniunii Sovietice din perspectivă burgheză“. Stasi a informat că decizia de interzicere a revistei *Sputnik* era general criticată, chiar şi în rândurile „membrilor şi funcţionarilor vechi de partid“. Insatisfacţia faţă de starea lucrurilor era mare în special printre tineri, dar conducerea nu avea nimic de oferit pentru a contracara creşterea periculoasă a nivelului nemulţumirii. Liderii nu aveau nici imaginaţia politică, nici resursele materiale pentru a face faţă dificultăţilor. Comisia de Stat pentru Planificare a sugerat eliminarea numeroaselor subvenţii, reducerea cheltuielilor militare şi

stoparea investiţiilor în sectorul microelectronicii, care se dovedise dezastruos de ineficient. Dar Honecker nici nu voia să audă. Cum costul serviciilor sociale se ridica la jumătate din totalul cheltuielilor statului, iar acestea erau singurele mijloace prin care SED îşi putea legitima monopolizarea puterii, situaţia era una fără ieşire. Honecker nu avea altceva de oferit decât încurajări calpe şi ameninţări cu represaliile.

În timpul alegerilor comunale din mai 1989, câteva grupări politice neoficiale, pe care Stasi le-a categorisit drept „forţe inamice, negative“, s-au folosit de Acordurile de la Helsinki (care cereau respectarea drepturilor omului) pentru a se infiltra în procesul politic. Deşi RDG finanţa puternic mişcarea pacifistă din Germania de Vest, grupurile similare erau reprimate în ţară. Sloganul „Pluguri din săbii“ era interzis. Stasi nu mai putea recurge la metodele staliniste pentru a distruge această mişcare, însă mai putea produce destule daune, subminând-o prin infiltrarea „colegilor neoficiali“, prin condamnările cu închisoarea de scurtă durată şi prin expulzările în Vest. Grupurile de opoziţie voiau îmbunătăţiri în plan intern, nu reunificarea. Principalele lor preocupări erau drepturile omului, dezarmarea, pluralismul şi dezvoltarea societăţii civile. Alegerile au fost falsificate, „Lista unităţii“ câştigând 99% din voturi, dar grupurile de opoziţie au iniţiat o serie de proteste eficiente împotriva acestei manipulări neruşinate.

Una dintre formele populare de protest era depunerea dosarului pentru primirea vizei de ieşire din ţară. Până la sfârşitul anului 1988 fuseseră depuse 110.000 de dosare. În ianuarie 1989, Uniunea Sovietică a forţat RDG să semneze acordurile CSCE prin care se garanta dreptul tuturor cetăţenilor de a călători după voie. SED nu şi-a respectat acest angajament. În februarie, doi tineri au încercat să escaladeze Zidul Berlinului. Unul dintre ei a fost împuşcat mortal, celălalt rănit şi apoi condamnat la trei ani de închisoare. Chris Gueffroy a fost ultima persoană care a murit pe această ruşinoasă frontieră. Înaintea sa, aproape 700 de persoane muriseră încercând să treacă în Vest. Apoi, situaţia a scăpat de sub controlul SED. În mai 1989, Ungaria a început să deschidă frontierele cu Austria. Sute de est-germani au plecat la Budapesta, unde au aşteptat în ambasada vest-germană permisiunea de a călători în Austria. Alţii au solicitat azil ambasadelor vest-germane din Praga şi Varşovia. În noaptea de 10 septembrie, fără negocieri

prealabile cu RDG, Ungaria și-a deschis granițele cu Austria. În câteva zile, 25.000 de cetăţeni ai RDG au profitat de această șansă de evadare.

Honecker rămânea de neclintit, dar lipsit de putere. În august declara că „nici un bou și nici un măgar nu pot opri avansul socialismului“ și că, în ce-i privea pe refugiați, le transmitea drum bun și cale bătută. La începutul lui octombrie a ordonat închiderea frontierei cu Cehoslovacia. Grupurile de opoziție și-au schimbat sloganul din „Vrem să plecăm!“ în „Rămânem aici!“. SED a contracarat această amenințare, lăudând masacrarea protestatarilor din piața Tiananmen de către guvernul chinez, din iunie 1989, însă grupurile de apărare a drepturilor civile au ignorat amenințarea. În septembrie, Noul Forum, Democrație Acum și Noi Începuturi Democratice au depus actele pentru a fi recunoscute ca partide oficiale. Manifestațiile de masă din Leipzig au fost dispersate de polițiști înarmați cu bastoane, acţiune urmată de numeroase arestări. Însă, în ciuda represiunii, manifestațiile au continuat în fiecare zi de luni. Când SED a organizat o demonstrație de masă pentru sărbătorirea celei de-a 40-a aniversări a RDG, grupurile de opoziție au organizat contramanifestații, cerând reforme democratice fundamentale. Cei care au strigat noul slogan al opoziției „Noi suntem poporul!“ au fost brutal atacați de „Poliția Poporului“.

Conducerea sovietică și-a retras sprijinul pentru SED. Gorbaciov îl critica deschis pe Honecker pentru refuzul său încăpățânat de a accepta că vremurile se schimbaseră. În interiorul partidului era tot mai clar că era nevoie de o ieșire din mizeria economică și din falimentul politic. Honecker, șeful Stasi, Mielke, și expertul economic Mittag constituiau o troică tot mai izolată. Prințul moștenitor al lui Honecker și liderul FDJ, Egon Krenz, care rânjea cu gura până la urechi, a început să se întrebe dacă nu cumva era timpul să abandoneze barca, dar nici el nu putea conta pe sprijinul sovieticilor. „Doctrina Sinatra“ însemna că și el trebuia să procedeze în felul său. Țara era fără speranță înglodată în datorii față de Republica Federală, nivelul acestora crescând lunar cu 500 de milioane de mărci germane. În ritmul acesta, până în 1991 RDG avea să fie falimentară. În această situație disperată, tot ce avea de oferit vechea gardă era represiunea, deși tineretul reformist tânjea după schimbări majore. Cei mai mulți așteptau pur și simplu desfășurarea evenimentelor în resemnare mută.

Numărul celor care solicitaseră adoptarea „soluţiei chineze“ scădea constant, în timp ce Uniunea Sovietică a dat de înţeles clar că nu va tolera repetarea acţiunii din 1952. În timpul festivităţilor din Berlinul de Est prilejuite de aniversarea celei de-a 40-a aniversări a RDG, Gorbaciov a spus-o cât se poate de răspicat: „Viaţa îi pedepseşte pe aceia care întârzie.“

În seara zilei de luni, 9 octombrie, la Leipzig au ieşit în stradă 70.000 de oameni. Forţele de securitate, înarmate până în dinţi, erau pregătite de intervenţie. Într-un discurs radiodifuzat, Kurt Masur, dirijorul renumitei orchestre Gewandhaus, căruia i s-au alăturat trei funcţionari districtuali din SED, a solicitat găsirea unei soluţii paşnice. Violenţele au fost evitate. În 17 octombrie, la Leipzig, o mulţime de 100.000 de persoane a cerut reforme democratice. Egon Krenz, Willi Stoph, şeful filialei berlineze a partidului, Günther Schabowski, liderul sindicatelor, Harry Tisch, precum şi alţi înalţi funcţionari ai SED şi-au dat în sfârşit seama că venise vremea să-l îndepărteze pe Honecker. Tisch îl ţinuse la curent pe Gorbaciov referitor la detaliile acestor manevre. Liderul sovietic i-a urat mult succes. În aceeaşi zi de 17 octombrie s-a reunit Politbüro, aşa cum se întâmpla în fiecare marţi. Prin vot unanim, Honecker a fost destituit din funcţii şi înlocuit cu Egon Krenz. Cel mai important şobolan care a părăsit nava ce se scufunda rapid a fost Erich Mielke, şeful Stasi, până atunci cel mai apropiat colaborator al lui Honecker. Krenz a declarat sec că va avea loc o „schimbare de parcurs“, că se putea găsi o „soluţie politică“ la toate problemele existente şi că nu se va folosi forţa împotriva demonstranţilor. De-acum, principala problemă a forţelor de ordine era să-şi salveze propria piele, căci se pregăteau pentru colapsul inevitabil al întregului sistem.

În 4 noiembrie, în piaţa Alexanderplatz din Berlin s-a adunat o mulţime imensă, cerând libertatea de expresie, de întrunire şi a presei şi dreptul nerestricţionat de circulaţie, oricând şi oriunde. Două zile mai târziu, Alexander Schalck-Golodkowski a plecat la Bonn cu căciula-n mână, cerând un împrumut de 12-13 miliarde de mărci germane. Guvernul vest-german era gata să plătească, însă a cerut în schimb ca SED să renunţe la monopolul politic, să permită înfiinţarea partidelor de opoziţie şi desfăşurarea alegerilor libere. Putea SED să se acomodeze cu această înţelegere? Nu exista alternativă.

Încă o dată, situaţia a scăpat complet de sub control. La o conferinţă de presă din seara de 9 noiembrie, menită să informeze despre întrunirea Comitetului Central al SED, Günther Schabowski a făcut cunoscute noile reguli referitoare la vizele de călătorie: „Călătoriile individuale în străinătate pot fi solicitate fără precondiţii (de exemplu, motivaţii suficiente pentru călătorie şi urgenţe familiale). Vizele de călătorie vor fi eliberate cu celeritate. Numai în cazuri excepţionale va fi refuzată emiterea vizelor.“ Cetăţenii trebuiau însă să aibă paşaport, şi doar patru milioane de persoane îl aveau. Ceilalţi trebuiau să aştepte câteva săptămâni pentru eliberarea paşaportului. Astfel, Comitetul Central spera să stopeze un exod masiv spre Vest. Dar când Schabowski a fost întrebat de momentul intrării în vigoare a noilor reglementări, sub presiunea momentului şi fără să fi fost autorizat, el a răspuns: „Pe loc, imediat!“ Vestea că se deschiseseră frontierele a trecut ca vântul prin Berlinul de Est. Poliţia de frontieră nu primise ordine, dar nu avea cum să facă faţă mulţimii. La ora 23:20, comandantul poliţiei de frontieră de pe podul Bornholmer, care leagă sectoarele Prenzlauer Berg şi Wedding, a spus: „Suntem copleşiţi!“, apoi a ordonat ridicarea barierei. Barajul era spart, iar est-berlinezii au inundat Vestul. Un est-berlinez a spus: „Cine doarme în noaptea asta, precis e deja mort!“

Zidul s-a prăbuşit fără acordul Uniunii Sovietice ori al SED, ca urmare a unui act spontan al populaţiei care se săturase şi de SED, şi de RDG. SED a început să se dezmembreze rapid. În câteva zile, majoritatea figurilor proeminente de la fiecare nivel al guvernului au fost înlocuite în tentativa frenetică de a-l salva. La 13 noiembrie, partidele din blocul antifascist, CDU, NDPD şi DBD, au anunţat că nu mai acceptau „rolul conducător“ al SED. În acelaşi scop solicitau şi schimbarea Constituţiei, precum şi organizarea de alegeri libere. Într-o scenă de farsă cinică, şeful de 81 de ani al Stasi declara în faţa camerelor de televiziune: „Dar eu vă iubesc, vă iubesc pe toţi!“, declaraţie întâmpinată cu un cor de râsete ironice de deputaţii Camerei Poporului. Un reformator de frunte, Hans Modrow, şeful filialei din Dresda a partidului, a fost numit şef de guvern.

Constituţia a fost modificată la 1 decembrie, iar SED şi-a pierdut „rolul conducător“. Din cei 2,3 milioane de membri, 600.000 îşi rupseseră deja carnetele de partid. A fost destituită întreaga conducere, în plus au avut loc

expulzări masive, iar câțiva funcționari ai partidului au fost arestați pentru corupție și abuz de putere. La o conferință a partidului, desfășurată între 8 și 9 decembrie, membrii rămaşi au decis schimbarea numelui acestuia în Partidul Socialismului Democratic (PDS). Noul său lider, deși relativ necunoscut, era un avocat foarte inteligent și elocvent, Gregor Gysi. Partidul astfel reformat a pornit în căutarea „unei a treia căi dincolo de socialismul stalinist și de dominația monopolurilor transnaționale“. Nu era deloc limpede ce putea însemna asta, dar partidul a rămas o forță puternică. Încă mai ținea frâiele puterii, în timp ce țara căuta să se ajusteze la viața în teritorii necunoscute. Partidele de opoziție erau hotărâte să nu fie excluse din procesul de restructurare a statului. Se ajunsese deja la un acord: toate partidele și grupările politice trebuiau să se întâlnească la Berlin pentru discuții la o „masă rotundă“. Astfel de „mese rotunde“ s-au desfășurat la diverse niveluri ale administrației locale, ceea ce reprezenta o repetiție clasică a experiențelor revoluționare ale sovietelor din 1917, a Consiliilor soldaților și muncitorilor germani, din anii 1918–9, și a Consiliului muncitorilor din Torino, din 1920–1. Era o expresie, indiferent cât de nedezvoltată, a democrației directe într-un moment de criză. Grupările de opoziție considerau că este extrem de dificil să conteste poziția monopolistă a SED/PDS, dar au obținut un succes important atunci când partidul a încercat să transforme Stasi în Biroul Securității Naționale. În 4 decembrie, demonstranții au luat cu asalt un birou local al Stasi. În 15 ianuarie 1990, mulțimea a ocupat sediul central al Stasi din Normannenstrasse, dând astfel o lovitură fatală acestei hidoase instituții. Stasi percepuse deja semnalele de rău augur de la 4 decembrie și inițiase distrugerea probelor incriminante, însă rămăseseră 170 de kilometri de documente, un monument al eforturilor sale perfide. Conform Tratatului de Reunificare, se intenționa ca arhivele Stasi să fie transferate în arhivele vest-germane de la Coblenz, pentru a izola neplăcutul trecut, însă din fericire grupurile de apărare a drepturilor civile din Berlinul de Est au reușit să transfere toate aceste documente în domeniul public. S-a creat o arhivă specială sub direcția pricepută a lui Joachim Gauck, pastor protestant și cofondator al mișcării Noul Forum. Arhiva s-a dovedit o mină de informații despre istoria RDG, spre marea rușine a celor cooptați de Stasi, atât din Est, cât și din Vest.

Cu cât est-germanii se familiarizau mai mult cu viața din Vest, cu atât erau mai puțin entuziasmați de ideea unei RDG reformate. Sloganul „Noi suntem poporul!“ a fost curând schimbat cu „Suntem un singur popor!“. Acum totul depindea de atitudinea Moscovei. Rușii refuzaseră să intervină cu tancurile atunci când Zidul Berlinului fusese spart, iar cei 500.000 de soldați ai Armatei Roșii aflați pe teritoriul RDG au rămas în cazărmi. În mod oficial, Kremlinul refuza orice discuție despre schimbarea statu-quoului, dar neoficial începuseră negocierile despre o posibilă confederație a celor două state germane suverane. Cancelarul Kohl și-a asumat această sarcină, propunând un „Program în zece puncte“, conform căruia, după cinci sau zece ani de confederare, cele două țări se puteau reuni.

SUA era de acord cu planul lui Kohl, dar Uniunea Sovietică, Franța și Marea Britanie se opuneau. Grupurile de opoziție din RDG argumentau că, mai întâi, ar trebui să-și facă ordine la ei acasă, după direcțiile socialiste democrate. Acestea erau sprijinite de stânga vest-germană; alții argumentau că Germania trebuia să ispășească crimele trecutului, rămânând divizată. Primirea entuziastă a lui Helmut Kohl, când a vizitat Dresda în decembrie 1989, a arătat că germanii care se opuneau reunificării formau o mică minoritate.

Exodul masiv spre Vest a înrăutățit substanțial criza economică din Est până într-acolo încât, în ianuarie 1990, sovieticii și-au dat seama că nu exista alternativă viabilă la reunificare. Vrând să păstreze inițiativa, au propus organizarea unei conferințe la care au participat cele patru puteri victorioase și cele două Germanii. În plus, Gorbaciov începuse să se gândească la retragerea trupelor sovietice din RDG. În februarie, Kohl și ministrul de externe vest-german, Hans-Dietrich Genscher, au vizitat Moscova, unde Gorbaciov le-a dat undă verde pentru reunificare, în schimbul căreia vest-germanii au acceptat să livreze precarei economii sovietice o injecție masivă de capital. Astfel, cei doi au dejucat încercările lui Gregor Gysi de a stopa procesul reunificării și de a menține poziția privilegiată a noii versiuni a SED, dar și eforturile lui Hans Modrow de a obține un sprijin economic substanțial pentru a reînvia economia est-germană.

În martie 1990 s-au desfășurat alegeri libere în Germania de Est. CDU

vest-german a sprijinit partidul est-german cu acelaşi nume, iar FDP a susţinut LDPD. CDU, aliat cu Reînnoirea Democratică (DA) şi cu Uniunea Socială Germană (DSU), alcătuind împreună „Alianţa pentru Germania“, a obţinut victoria cu ceva mai mult de 48%. Liberalii nu au obţinut decât 5%, SPD, 22%, iar PDS, puţin peste 16%. Aşadar, electoratul respingea viguros ideea unei RDG reformate şi socialiste. Alegerile locale din mai au reconfirmat această idee. Noul guvern era o coaliţie a Alianţei pentru Germania, a liberalilor şi a SPD şi avea de înfruntat o serie de probleme aparent de nerezolvat. Constituţia trebuia amendată consistent, situaţia economică era precară, iar ţara era zguduită de publicarea unor informaţii despre maşinaţiunile Stasi, care a compromis aproape toate personalităţile publice, inclusiv o seamă de figuri importante ale opoziţiei, printre care se aflau preşedintele Alianţei pentru Germania şi cel al SPD. Noul preşedinte al consiliului de miniştri, Louis de Maizière, avea să cadă şi el curând în dizgraţie.

Problema care se punea era dacă se puteau calma temerile că o Germanie unită ar putea domina Europa, temeri exprimate de Londra, Paris şi Roma. Fluxul constant dinspre Est spre Vest sub deviza: „Dacă nu primim mărci germane mergem să ni le luăm!“ a produs treptat o situaţie de netolerat. S-a ajuns la un acord de a schimba mărcile estice pe cele vestice la o rată de 2 : 1, ceea ce însemna o supraevaluare serioasă a „fiselor de aluminiu“ est-germane. Salariile, pensiile şi un anumit procent din economii erau convertite la paritate. Uniunea Economică şi Socială a intrat în vigoare la 1 iulie 1990. Banca Federală îşi frângea mâinile disperată de o asemenea risipă.

Între timp, negocierile „Patru plus doi“ continuau. Cele două parlamente germane au reuşit să-i liniştească în parte pe Margaret Thatcher şi pe François Mitterand, adoptând rezoluţii prin care se recunoştea „inviolabilitatea“ frontierei vestice a Poloniei şi integritatea teritorială a vecinilor estici ai Germaniei. De aici înainte, problema cea mai importantă care se punea era aceea a statutului de membră NATO a Germaniei. Cum Pactul de la Varşovia era în proces de disoluţie, sovieticii erau, firește, îngrijoraţi, dar Kohl a reuşit să-l convingă pe Gorbaciov că nu trebuia să se teamă pentru securitatea sovieticilor. A fost de acord să reducă efectivele

armatei germane şi ca Germania să nu încerce niciodată să producă, să deţină sau să folosească arme atomice, biologice şi chimice. Alte ajutoare financiare masive au îndulcit hapul.

De aici înainte, evenimentele s-au desfăşurat cu o viteză ameţitoare. În august 1990, Volkskammer a votat cu o mare majoritate pentru reunificare, acceptând drept constituţie Legea Fundamentală vest-germană, aşa cum o permitea articolul 23. Pe 31 august, cele două Germanii au semnat un complex Tratat de Unificare. O seamă de chestiuni controversate, precum locul viitoarei capitale şi legalizarea avortului, au fost amânate. În septembrie, tratatul a fost ratificat cu 442 de voturi pentru şi 50 împotrivă în Bundestag, şi cu 299 de voturi pentru şi 81 împotrivă în Volkskammer. La 3 octombrie 1990, la ora 00:00, Republica Democrată Germană şi-a încetat existenţa. Romancierul Stefan Heym întrebase cândva dacă nu cumva RDG nu era decât o „notă de subsol a istoriei“, iar acum primea răspunsul. Puţini i-au deplâns dispariţia, însă pentru mulţi est-germani viitorul era sumbru. Economia era la pământ, şomajul creştea şi mulţi nu erau suficient de pregătiţi pentru a se ajusta la exigenţele vieţii într-un mediu capitalist modern. Cei care în RDG ocupaseră poziţii privilegiate şi-au pierdut statutul şi alimentau nemulţumirile faţă de noua Germanie. Libertatea, democraţia şi domnia legii sunau bine în principiu, însă ele necesitau dedicare, responsabilitate, iniţiativă şi multă muncă. Era dificil să te adaptezi să devii o individualitate şi să nu mai fii doar parte din colectiv, o rotiţă a angrenajului. Mulţi *Ossi* (estici) considerau că *Wessi* (vesticii) îi priveau ca pe nişte cetăţeni de mâna a doua şi cel mai adesea aveau dreptate. Chiar şi astăzi, procesul unificării este departe de a se fi încheiat.

Note

71. Termen ebraic ce denumeşte persoana calificată să efectueze ritualul religios al circumciziei (*n. tr.*).

72. Israelul, Marea Britanie şi Franţa au invadat peninsula Sinai în octombrie 1956, în urma deciziei preşedintelui egiptean Gamal Abdel Nasser de a naţionaliza Canalul Suez. Sub presiunea SUA, URSS şi ONU, Franţa şi Marea Britanie s-au retras, dar Israelul a ocupat peninsula Sinai până în martie 1957 (*n. tr.*).

73. Termen ce desemnează nostalgia după anumite aspecte ale vieţii din RDG, compus din substantivele germane *Ost* (est) şi *Nostalgie* (nostalgie) (*n. tr.*).

74. Vezi capitolul 14, subcapitolul „Reînarmarea“ (*n. tr.*).

75. Conferința pentru Securitate și Cooperare desfășurată la Helsinki între 1973 și 1975 a constituit prima etapă în constituirea Organizației pentru Securitate și Cooperare (OSCE) (*n. tr.*).

76. Vezi capitolul 13, subcapitolul „Sfârşitul epocii Adenauer“ (*n. tr.*).

77. Aluzie la celebrul cântec interpretat de Frank Sinatra, *My Way* (*n. tr.*).

CAPITOLUL 16
REPUBLICA FEDERALĂ. 1963–1982

SUCCESORII LUI ADENAUER AU MOŞTENIT O SITUAŢIE PRECARĂ. Administraţia Brejnev nu arăta interes pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu Republica Federală. În 1965, după ce Germania de Vest a făcut schimb de ambasadori cu Israelul, majoritatea statelor arabe au întrerupt relaţiile diplomatice cu Bonnul. Lupta dintre „atlantiştii“ şi „gaulliştii“ germani s-a intensificat atunci când preşedintele Johnson a renunţat la ideea forţei atomice multilaterale, slăbind şi mai mult eficacitatea diplomatică a Germaniei de Vest. Apoi, De Gaulle a retras delegaţia Franţei din Consiliul ministerial al CEE în semn de protest faţă de planul sponsorizat de germani, de reformare completă a politicilor agricole ale comunităţii, care îi avantajau pe ţăranii francezi. Calea spre o integrare europeană mai accentuată, pe care guvernul german o sprijinea cu entuziasm, era astfel blocată. Dar, în ciuda tuturor acestor reculuri diplomatice, economia continua să prospere. Deşi după construirea Zidului Berlinului apăruse un deficit de forţă de muncă, acesta a fost acoperit de cei peste un milion de „muncitori oaspeţi“, majoritatea din Italia, Spania, Iugoslavia şi Turcia.

Willy Brandt a intrat în campania electorală din 1965 cu o echipă de excepţie, dar nu se compara cu Ludwig Erhard, omul atât de strâns asociat cu „miracolul economic“ de pe urma căruia profita aproape toată lumea.

CDU/CSU au învins clar, cu 47,6% din votul popular. Willy Brandt, ţinta unei campanii de presă scandaloase, mai agresivă chiar şi decât cea din 1961, a anunţat că va rămâne atât primar al Berlinului, cât şi preşedinte al partidului, dar că nu va mai candida din nou pentru funcţia de cancelar.

Înainte de formarea unei coaliţii trebuiau rezolvate multe chestiuni spinoase, cele mai importante dintre ele fiind relaţiile cu RDG şi accesul lui Franz-Josef Strauß în cabinet după scandalul cu *Spiegel*. Noul guvern nu a pornit cu dreptul. Propunerea unui schimb de reprezentanţi de nivel înalt cu RDG nu s-a finalizat din pricina intervenţiei URSS. De Gaulle continua să refuze schimbarea politicii agricole europene comune. În iunie 1966, după ce a anunţat că Franţa îşi va retrage forţele din NATO, a făcut o vizită de stat grandios regizată în Uniunea Sovietică. Erhard a simţit că e prudent să plece la Washington pentru a-i asigura pe americani că Bonnul era un aliat loial, sperând să obţină concesii în chestiuni precum accesul la armele atomice, compensaţii pentru staţionarea trupelor americane în Germania şi rata de schimb valutar. Preşedintele Johnson a refuzat să cedeze în vreuna dintre aceste chestiuni.

Finanţele Bonnului se aflau într-o situaţie disperată. FDP a refuzat să accepte mărirea taxelor pentru a acoperi deficitul substanţial, toţi cei patru miniştri ai FDP demisionând în semn de protest. Erhard, care nu avusese niciodată legături strânse cu propriul partid, era în mod evident un om al trecutului. Partidul Naţional-Democratic al Germaniei (Nationaldemokratische Partei Deutschlands – NPD), de extremă dreaptă, a câştigat 7,9% din voturi la alegerile locale din Hessen, iar cum poziţia de cancelar al unui guvern minoritar a lui Erhard era serios slăbită, s-a discutat mult şi acerb despre recrudescenţa dreptei radicale şi despre faptul că Republica Federală o lua pe drumul Republicii de la Weimar.

MAREA COALIŢIE: 1966–1969

Erhard a refuzat să demisioneze până când a fost silit printr-un vot „constructiv“ de neîncredere, făcând posibilă numirea lui Kurt Georg Kiesinger, prim-ministrul landului Baden-Württemberg, ca succesor al său. Kiesinger era un ins foarte fermecător, politician experimentat, mereu bine

informat și foarte admirat pentru calitățile sale de administrator eficient. Totuși, blazonul său era pătat. Era unul dintre „căzuții din martie“ care se alăturaseră partidului nazist după alegerile din martie 1933, iar stânga a discutat mult despre numirea sa ca fiind încă o dovadă a trecerii alarmante spre extrema dreaptă. Toate bănuielile în această direcție au fost dispersate atunci când *Der Spiegel* a publicat documente ale Gestapoului, în care Kiesinger era acuzat că „obstrucționează acțiunile antievreiești“ și că sprijină „tendințe politice“ care „sunt în contradicție cu politica externă a Führerului“.

După lungi negocieri, s-a format o nouă coaliție între CDU/CSU și SPD. Rezistența față de ideea unei coaliții cu CDU/CSU era considerabilă printre social-democrații de rând, dar și printre Tinerii Socialiști (JUSO) din partid și printre intelectualii de stânga, însă Herbert Wehner și vedeta în ascensiune a partidului, Helmut Schmidt, erau hotărâți ca social-democrații să se implice activ în guvernare. În multe feluri, a fost o soluție nesatisfăcătoare; în cel mai bun caz, a fost o măsură temporară de a gestiona criza bugetară stringentă. Cum în opoziție nu mai rămăsese decât minusculul FDP, extrema dreaptă și cea stângă au fost serios întărite.

Între timp, noul guvern trebuia să gestioneze problema importantă a unei recesiuni profunde. Postul-cheie era de aici înainte cel de ministru al comerțului, ocupat de Karl Schiller. Profesor de economie, membru SPD, fost membru al NSDAP, acesta era un keynesian convins. El a făcut apel la extindere economică, la globalizare (care nu devenise încă un cuvânt de ocară) și la scăderea șomajului, care devenea rapid o problemă importantă. În calitate de ministru al finanțelor, Franz-Josef Strauß a fost complet de acord cu Schiller, iar rezultatul a fost o reducere a dobânzilor preferențiale de la 5 la 3% și disponibilizarea unor mari sume de bani pentru investiții. Managementul, forța de muncă și statul erau aduse împreună într-o „acțiune concentrată“ pentru a obține o „creștere măsurată“, menținând în același timp „simetria socială“. Pentru stânga radicală, „acțiunea concentrată“ mirosea a corporatism mussolinian și a fost denunțată ca formă fascistoidă de dominație burgheză în era capitalismului târziu. Remarcabila creștere a economiei în 1968 a servit la mascarea faptului că planul mult lăudat al lui Schiller nu era decât un joc de lumini și fumigene. Noul boom economic a

declanşat o nouă creştere a inflaţiei, iar în iunie 1969 rata dobânzilor preferenţiale era din nou la 5%, crescând la 6% în septembrie.

Marea Coaliţie a adoptat un volum considerabil de legi importante. Legea reformei financiare a fost urmată de o schimbare majoră a legislaţiei penale pe principii mai liberale. Adulterul, homosexualitatea adulţilor şi blasfemia nu mai constituiau infracţiuni penale. Limitele prescripţiei în cazul crimelor naziste majore şi al omorurilor au fost eliminate; în cazul infracţiunilor mai mici, acestea au fost extinse de la 20 la 30 de ani.

În rândurile CDU/CSU a existat o rezistenţă considerabilă faţă de apelul SPD pentru abordarea mai flexibilă a RDG-ului, dar Kiesinger rămânea deschis în această chestiune. Când a devenit preşedintele partidului, după moartea lui Adenauer la vârsta de 91 de ani, în aprilie 1967, şi-a convins treptat partidul să renunţe la abordarea dură. În viziunea sa, Germania de Est şi cea de Vest nu se puteau apropia decât în contextul reducerii tensiunilor dintre Estul şi Vestul Europei. Aceasta implica cooperarea economică, uşurarea restricţiilor de liberă circulaţie între cele două state şi schimburile culturale.

Noua abordare a politicii faţă de blocul sovietic a debutat dificil, cu recunoaşterea diplomatică a României, ceea ce constituia o primă breşă în Doctrina Hallstein. Cum dictatorul megaloman Nicolae Ceauşescu desfăşura o politică externă naţionalistă, independentă de Moscova, fapt ce i-a asigurat o recepţie călduroasă în Occident, în ciuda politicilor staliniste crude pe plan intern, Uniunea Sovietică nu era nici pe departe mulţumită de iniţiativa Bonnului. La o reuniune a Pactului de la Varşovia, toate statele membre au fost avertizate să nu iniţieze relaţii diplomatice cu Republica Federală. Marea Coaliţie nu a fost intimidată însă. S-au stabilit relaţii diplomatice cu Iugoslavia, chiar dacă Belgradul recunoscuse Republica Democrată Germană.

Tratatul de Neproliferare Nucleară, propus de SUA şi de URSS, prezenta o nouă dificultate majoră. Adenauer denunţase tratatul – care interzicea ţărilor nenuclearizate să-şi construiască arme nucleare, precum şi transferul instalaţiilor de producţie a acestora de către ţările care dispuneau de arme nucleare – drept „Planul Morgenthau ridicat la pătrat“, făcând referire la planul din 1944 al secretarului trezoreriei SUA de a transforma Germania

într-o țară agrară. În tonuri la fel de dramatice, Franz-Josef Strauß susținea că tratatul era un „Versailles de dimensiuni cosmice“. Kiesinger s-a plâns amarnic de faptul că guvernul SUA nu se consultase cu Republica Federală în privința tratatului și a acuzat Washingtonul și Moscova că unelteau împotriva intereselor Europei occidentale. Această abordare încăpățânată, care i-a uluit pe observatori prin îndrăzneala guvernului de la Bonn, a dat rezultate benefice. SUA a devenit mai atentă la preocupările legitime ale Bonnului, mai ales în privința utilizării pașnice a energiei atomice, iar relațiile dintre cele două state s-au îmbunătățit sensibil. În același timp, în calitate de ministru de externe, Willy Brandt a jucat un rol-cheie în a convinge NATO să adopte o politică mai flexibilă față de Pactul de la Varșovia și de a coopera în vederea unei reduceri treptate a forțelor armate de ambele părți ale Zidului Berlinului. Aceste inițiative nu au reușit să reducă deloc tensiunile cu Moscova, care continua să blameze Republica Federală pentru „revanșismul“ ei și care reclama dreptul, conform Cartei Națiunilor Unite, de a interveni în afacerile sale interne ca într-ale unui „stat inamic“. Odată cu intervenția sovietică în Cehoslovacia din 1968, strategia *Ostpolitik* a Bonnului ajungea într-un punct mort. Willy Brandt și SPD continuau să susțină că nu era decât un recul temporar, ceea ce avea să se dovedească în scurt timp a fi o evaluare corectă.

O serie de evenimente din 1969 au deschis calea spre o nouă etapă a destinderii. Maestrul în *Realpolitik* Richard Nixon a fost ales președinte al SUA. Uniunea Sovietică, angajată într-un conflict armat cu China[78], își dorea o ameliorare a relațiilor cu Occidentul. Spre ușurarea guvernului de la Bonn, De Gaulle și-a pus la cale propria cădere de la putere în aprilie. Republica Federală a refuzat să cedeze presiunilor Statelor Unite, Marii Britanii și Franței de a devalua marca germană pentru a compensa slăbiciunile propriilor monede.

Marea Coaliție a avut o mulțime de critici, în ciuda numeroaselor realizări. Mulți erau de acord cu filozoful Karl Jaspers că era simptomatic pentru declinul drastic al democrației. Cum nu exista practic opoziție, lipsa de transparență era alarmantă, iar legislativul avea prea puțin control asupra executivului. Propunerea de abolire a reprezentării proporționale a fost privită ca un indiciu că scopul urmărit de coaliție era acela de a anihila

opoziţia. Dar în acelaşi timp existau semne că Marea Coaliţie nu era decât un expedient temporar. SPD voia să continue strategia de *Ostpolitik*, în timp ce CDU/CSU avea rezerve serioase faţă de ea. FDP-ul din opoziţie simpatiza cu SPD, astfel că în martie 1969 au format o alianţă care a asigurat alegerea în funcţia de preşedinte a social-democratului Gustav Heinemann, cu o majoritate de numai şase voturi în al treilea scrutin. Cum alegerile generale urmau să se desfăşoare curând, se părea că zilele Marii Coaliţii erau numărate.

În alegerile din septembrie, CDU/CSU pierdea 1,5% din voturi, dar rămânea partidul cu cel mai mare procent de voturi obţinute, 46,1%. SPD a avut cea mai bună performanţă din toate timpurile, cu 42,7%. FDP a avut rezultate foarte slabe, iar cu 5,8% abia a reuşit să se strecoare din nou în Bundestag. Nici un alt partid nu a reuşit să treacă pragul de 5%.

Mulţumită intervenţiei energice a lui Willy Brandt şi a lui Kurt Schiller, SPD a format o nouă coaliţie cu FDP-ul condus de Walter Scheel. Scheel era în aripa stângă a partidului şi a avut multe dificultăţi în a-şi convinge colegii de la dreapta să formeze o alianţă cu SPD. Willy Brandt a prezentat programul guvernului său în Bundestag în octombrie 1969. Acesta propunea reforme majore în educaţie, inclusiv „eliminarea structurilor ierarhice desuete“ din universităţi, ceea ce se potrivea spiritului vremii. Obiectivul politicii economice a lui Schiller era „stabilizare fără stagnare“. Se promitea o schimbare completă a legislaţiei şi a sistemului penal. În politica externă, Brandt îşi exprima hotărârea de a continua să îmbogăţească relaţiile cu Estul şi să ajungă la o acomodare cu RDG.

CONFRUNTĂRILE CU TRECUTUL

Marea Coaliţie a marcat o turnură majoră în istoria Republicii de la Bonn, dar punea mai multe întrebări decât rezolva. S-a purtat o dezbatere serioasă despre natura statului. Era acesta doar o structură provizorie, aşa cum se afirma în Legea Fundamentală? Ar fi trebuit considerat permanent, iar discuţiile despre unificare ar fi trebuit eliminate de pe agenda de lucru? Care erau obligaţiile, dacă existau, ale vest-germanilor faţă de camarazii germani din Est? Unde erau graniţele „Germaniei“? Cum se putea face

distincţia dintre „stat“ şi „naţiune“?

Aceste întrebări se împleteau cu dezbaterile înverşunate declanşate de discutarea trecutului Germaniei. Cartea lui Fritz Fischer „Obiectivele Germaniei în Primul Război Mondial“ (1961) a pus sub semnul întrebării opinia confortabilă a establishmentului istoric conservator, cum că Germania nu avea o parte specială de vină în izbucnirea războiului din 1914. După o lungă şi feroce dezbatere, Fischer şi tinerii săi asistenţi au învins. Cartea lui Ralf Dahrendorf „Societate şi democraţie în Germania“ (1965) sugera că tentativa de lovitură de stat eşuată de la 20 iulie 1944 şi teroarea ulterioară acesteia au avut ca rezultat distrugerea vechilor elite germane, deschizând astfel „calea brutală către modernitate“. Alexander şi Margarete Mitscherlich au folosit în volumul „Neputinţa doliului“ (1967) o abordare freudiană pentru a argumenta că „drumul brutal către modernitate“ fusese de fapt blocat de neputinţa Germaniei de a parcurge procesul dureros al socotelii cu responsabilitatea colectivă pentru crimele erei naziste. „Generaţia vinovată“ suferea de amnezie colectivă şi rămânea, în termenii autorilor, „infantilă“. Generaţia mai tânără, care nu jucase nici un rol activ în evenimentele dintre 1933 şi 1945, era în mare măsură apăsată de sentimentul de vinovăţie pentru crimele comise în numele unor oameni cu care avea o relaţie incomodă. Erau înverşunaţi împotriva celor mai în vârstă decât ei, care erau îngâmfaţi, mulţumiţi şi de o moralitate dubioasă. Procesul lui Adolf Eichmann de la Ierusalim, din 1960–61, era un memento incomod al unui trecut pe care mulţi sperau să-l vadă dispărut. Mulţumită lui Fritz Bauer, curajosul şi neclintitul procuror-şef al landului Hessen, a început procesul celor acuzaţi de crime comise la Auschwitz. După patru ani de pregătiri, în timpul cărora au fost audiaţi 1.300 de martori, „procesul Auschwitz“ a început la Frankfurt în decembrie 1963. A durat 20 de luni. Şase dintre acuzaţi au fost închişi pe viaţă, 11 au primit condamnări la închisoare între 3 şi 14 ani, iar trei au fost achitaţi. Mulţi au considerat că aceste pedepse erau prea îngăduitoare, fapt ce a declanşat o dezbatere furtunoasă despre ceea ce ar fi trebuit să realizeze procesul acesta; dar a servit drept memento şocant al îngrozitoarelor crime din era nazistă, ale căror amintiri fuseseră reprimate. Mai era şi un memento incomod al complicităţii active a germanilor de rând la crimele lui Hitler. Procesul

Auschwitz şi procesul Majdanek, desfăşurat între 1975 şi 1980, au alimentat o confruntare intergenerațională îndârjită. A fost expusă complet şi inactivitatea scandaloasă a sistemului juridic german, grav compromis în anii 1950. La Ludwigsburg s-a înfiinţat din 1958 Centrul de Urmărire a Criminalilor Naziști, care a depus o muncă asiduă, ajutându-i pe procurorii şi istoricii tineri şi dornici să descopere adevărurile sordide despre trecutul Germaniei. Rezultatul a fost că până la sfârşitul secolului s-au desfăşurat 106.000 de procese, 6.000 dintre ele încheindu-se cu condamnări. Şi totuşi, în ciuda acestor eforturi, rămânea faptul scandalos că din cel puţin 300.000 de persoane direct implicate în uciderea în masă a evreilor, slavilor, bolnavilor mintal şi a grupurilor minoritare, numai 500 fuseseră condamnaţi. În atmosfera Războiului Rece, dominată de anticomunismul militant, celor cu un trecut nazist le era uşor să rămână în umbră, să rămână practic în aceleaşi funcţii pe care le ocupaseră şi în al Treilea Reich şi să nu simtă nici măcar o fărâmă de ruşine ori remuşcare.

OPOZIŢIA EXTRAPARLAMENTARĂ (APO)

Avangarda opoziţiei de stânga erau studenţii. Aceştia erau organizaţi în Asociaţia Studenţilor Germani Socialişti (SDS), care se opunea ferm cotiturii la dreapta a social-democraţilor prin programul de la Godesberg. Revista lor teoretică, *Das Argument*, preluase unele dintre conceptele de bază ale „teoriei critice“ propuse de Theodor W. Adorno şi Max Horkheimer, care reveniseră din exilul american şi ţineau întruniri la Institutul de Cercetări Sociale din Frankfurt. Reinterpretarea subtilă a lui Marx şi Hegel le-a furnizat limbajul opac prin care îşi imaginau că influenţează structura societăţii din poziţiile confortabile ocupate în interiorul acesteia.

Cultura protestului din anii 1960 era produsul unei societăţi saturate. Ruinele materiale fuseseră îndepărtate, însă mare parte din molozul moral rămânea, iar miracolul economic oferise un grad de prosperitate aproape tuturor. „Copiii lui Marx şi Coca-Cola“[79], cum le spunea Jean-Luc Godard, au evadat din această lume puhavă şi filistină în „subterană“. Trăind într-o lume a sexului, drogurilor şi rock and roll-ului, a meditaţiei orientale şi a

marxismului vestic, tinerii îşi imaginau că trăiesc o revoluţie. De fapt, „subterana“ era foarte la suprafaţă şi, aşa cum remarca proeminentul filozof marxist Ernst Bloch, care era suficient de subtil să se teamă de acest lucru, cultura „alternativă“ avea să fie curând ambalată şi vândută publicului larg, capitaliştii vicleni obţinând profituri enorme din ea.

Solidaritatea cu lupta antiimperialistă a lui Ho Şi Min pentru eliberarea naţională împotriva Statelor Unite şi identificarea cu figura fermecătoare a lui Che Guevara, ce avea să devină curând cel mai proeminent martir al cauzei anticolonialiste, au dat mişcării o dimensiune internaţională şi o savoare revoluţionară. Studenţii radicali din Berlin erau la fel cu colegii lor din Berkeley, Paris şi Roma. În iunie 1967, la Berlin s-a organizat o demonstraţie de masă ca protest împotriva vizitei şahului Iranului, în timpul căreia un student, Benno Ohnesorg, a fost împuşcat în cap de un poliţist, care mai târziu a fost demascat ca agent Stasi. Asasinatul era o încercare josnică de a arăta că Germania de Vest era într-adevăr un stat fascist.

Mişcarea studenţească acuza generaţia mai în vârstă că refuza să se confrunte cu trecutul nazist. Ei denunţau guvernul pentru sprijinul acordat Statelor Unite în războiul brutal împotriva Vietcongului, în care se foloseau pe scară largă arme chimice, precum napalmul şi Agent Orange, şi pentru alianţa cu tirani precum şahul Iranului. Când guvernul Marii Coaliţii a făcut propuneri legislative de eliminare a controlului judiciar şi parlamentar asupra guvernului în caz de stare de urgenţă (drepturi pe care Aliaţii şi le rezervaseră prin Tratatul German din 1955), au denunţat această măsură ca fiind o „lege nazistă“, comparabilă cu Legea Împuternicirii a lui Hitler. Protestului i s-au alăturat o seamă de artişti, oameni ai Bisericii şi intelectuali importanţi, care la rândul lor au fost denunţaţi pe un ton inflamat în presa de scandal, în special în publicaţia de largă circulaţie *Bild-Zeitung*, condusă de Axel Springer. În aprilie 1968, principalul purtător de cuvânt al Opoziţiei extraparlamentare (APO), Rudi Dutschke, a fost împuşcat pe Kurfürstendamm, în Berlin, de un zugrav cu cazier, care era un cititor asiduu al *Bild-Zeitung*. Dutschke a suferit răni cerebrale grave de pe urma cărora a murit în 1979.

Protestele ample împotriva tentativei de asasinare a lui Rudi Dutschke au dat un nou impuls luptei împotriva legilor situaţiei de urgenţă, dar fără

rezultate. Nici de alianţa cu proletariatul, pe care şi-o doreau protestatarii, nu s-a ales nimic. Sindicatele indiferente refuzau să fie asociate cu o gaşcă de derbedei, cum îi considerau pe protestatari. Legea stării de urgenţă a fost adoptată de Bundestag cu o majoritate covârşitoare în mai 1968, parţial ca răspuns la recalcitranţa studenţilor protestatari, după care SDS a început să se dezmembreze. Mişcarea de protest a devenit şi mai stridentă. Ocuparea spaţiilor de activitate, conferinţe urmate de dezbateri, grevele şi revoltele erau la ordinea zilei. Îmbrăcămintea şi comportamentul au devenit tot mai provocatoare. Un nou vocabular, alcătuit din concepte psihanalitice, marxiste şi existenţialiste, amestecat cu o doză bună de scatologic, era folosit pentru a ataca ceea ce Adorno, satisfăcut, numea „jargonul autenticităţii“ (*Jargon der Eigentlichkeit*), folosit de cei de la putere. La scurtă vreme după ce s-a tras asupra lui Rudi Dutschke, a început o nouă fază violentă atunci când Andreas Baader şi Gudrun Ensslin au incendiat două magazine universale din Frankfurt în semn de protest faţă de „tirania consumului“.

N-a trecut mult până când filozofii din Şcoala de la Frankfurt şi-au dat seama că mişcarea de protest scăpa de sub control atunci când s-a revendicat cu asprime punerea în practică a „teoriei critice“. Un tânăr ucenic, Jürgen Habermas, a difuzat un avertisment frenetic împotriva „fascismului de stânga“ al discipolilor săi obraznici. Aproape nici unul dintre mentorii lor nu şi-a asumat vreo vină pentru că produsese justificarea intelectuală a multora dintre activităţile care au avut loc în anii aceia. Numai Herbert Marcuse, din depărtarea convenabilă a comitatului Orange, statul California, a continuat să sprijine lupta împotriva „unidimensionalităţii“ şi a „toleranţei represive“, nejustificată empiric şi îndoielnică moral. Nu că ar fi contat realmente. „Marşul cel lung prin instituţii“ al studenţilor a avut puţine realizări în afara aceleia de a câştiga un cuvânt mai greu în administrarea universităţilor, având dreptul de a asista la şedinţele extrem de plictisitoare şi consumatoare de timp ale diverselor comitete. Cei ale căror inimi empatizau cu stânga şi-au amintit în scurt timp că portofelele erau la dreapta şi au urmat cariere în profesiile liberale, în media şi afaceri, pentru a devenit stâlpi de bază ai establishmentului. Cu solduri bancare satisfăcătoare, propovăduiau virtuţile

vieţii simple din vilele toscane sau conacele spaniole, exprimându-şi preocuparea profundă faţă de un ecosistem pe care în viaţa activă au făcut atât de mult să-l pună în pericol. Cei care nu au reuşit să se agaţe de trenul capitalismului au renunţat. Protestele au încetat să mai fie politice, devenind un aspect a ceea ce s-a numit „stil de viaţă“. Mai aveau de aşteptat până să-i consoleze postmoderniştii cu concepţia absurdă că însăşi pasivitatea lor era o formă de activism politic.

WILLY BRANDT CANCELAR

Planurile de reformă economică ale Marii Coaliţii au fost abandonate în scurt timp, atunci când noul guvern s-a confruntat cu o alarmantă creştere a ratei inflaţiei. Marca germană a fost lăsată să oscileze, dar toate nivelurile administraţiei au fost obligate să-şi reducă cheltuielile. Astfel, s-a ajuns la o luptă înverşunată între keynesianul Schiller şi ministrul de finanţe, susţinător al deflaţiei, Alex Möller, fostul şef al unei mari companii de asigurări de viaţă. Möller a demisionat când ceilalţi miniştri au protestat viguros faţă de tăierile bugetare ale departamentelor lor. Lui Karl Schiller, popular în rândul alegătorilor, i s-a dat conducerea unui „superminister“ nou, care aduna la un loc comerţul, industria şi finanţele. Cum nu era omul care să nu-şi expună talentele, aplecarea profesorului Schiller pentru autopromovare nu mai cunoştea margini, însă se ţinea cu obstinaţie de o teorie economică ce nu mai impunea respect unanim printre colegii săi universitari sau din lumea afacerilor.

În 1971, SUA a rupt unilateral Acordurile de la Bretton Woods, scoţând dolarul din sistemul standardului-aur. La o conferinţă a celor mai bogate zece ţări, ţinută în decembrie, s-a căzut de acord că rata de schimb a mărcii germane trebuia reevaluată cu 13,7%, măsură sprijinită de preşedintele Bundesbank, Karl Klasen. În martie anul următor, statele membre CEE au acceptat „şarpele“ prin care ratele de schimb ale valutelor ţărilor membre nu se puteau modifica decât cu maximum 2,5%, în încercarea de a da o oarecare stabilitate pieţelor valutare şi pentru a descuraja afluxul de capital speculativ în Europa. Schiller, care se opunea vehement acestor măsuri, şi-a înmânat demisia. A fost acceptată cu suspine de uşurare din partea colegilor

de cabinet. Helmut Schmidt, cel mai acerb critic al său, i-a urmat la conducerea superministerului, ceea ce a constituit un important pas înainte în cariera sa meteorică.

Willy Brandt, care nu era nici interesat, nici expert în economie, a avut o încredere exagerată în Karl Schiller, însă adevărata măiestrie și-a arătat-o în politica externă. Mai întâi, a reușit să-l convingă pe Georges Pompidou, succesorul lui De Gaulle, să accepte Marea Britanie ca membră a CEE, împreună cu Irlanda, Danemarca și Norvegia. În ianuarie 1970, i-a propus lui Willy Stoph, președintele Consiliului de Stat (Staatsrat) al RDG, deschiderea discuțiilor despre o declarație comună de coexistență pașnică. Lui Stoph i-au trebuit trei săptămâni să cumpănească asupra răspunsului, dar în cele din urmă a fost de acord.

Brandt a fost primit la Erfurt de o mulțime entuziastă, spre marea iritare a conducerii Germaniei de Est. S-a decis să nu se mai întâmple așa ceva, iar următoarea întâlnire între cei doi șefi de guvern a avut loc la Kassel, în mai. Din nou, nu s-a ajuns la nici un rezultat concret. Brandt oferea normalizarea relațiilor dintre „cele două state germane“; Stoph a insistat pentru acordarea deplinei recunoașteri diplomatice a RDG. Semnificația acestor întâlniri nu poate fi supraestimată. Nu s-a ajuns la nici un acord oficial, dar în același timp fiecare stat accepta existența celuilalt. Problema care mai rămânea era acordul asupra termenilor preciși ai acestei acceptări. Era însă o împlinire majoră, care se datora și sprijinului oferit lui Willy Brandt de președintele Nixon și de consilierul său pentru securitate națională, Henry Kissinger.

Între timp, asociatul politic al lui Brandt, Egon Bahr, a inițiat discuții cu ministrul de externe sovietic Andrei Gromîko. Cele două părți nu au putut cădea de acord asupra unei formule comune pentru Germania, dar sovieticii au luat la cunoștință poziția Republicii Federale, lăsând deschisă posibilitatea continuării discuțiilor. Bahr, un adevărat maestru al negocierilor secrete, a profitat de orice deschidere. În mai 1970, Gromîko a acceptat memorandumul lui Bahr care expunea poziția Republicii Federale asupra dreptului la autodeterminare a poporului german. Detaliile acestei ședințe confidențiale au fost pasate popularului săptămânal *Quick* de către un funcționar al ministerului de externe care voia să torpileze strategia *Ostpolitik* a lui Brandt. Acest scandalos act de trădare n-a reușit însă să

dăuneze relaţiilor dintre Bonn şi Moscova. În august 1970, la Moscova, s-a semnat un tratat care scotea în afara legii uzul forţei pentru orice revizuire a frontierelor Republicii Federale cu RDG, după ce ministrul de externe Walter Scheel a reuşit să-i convingă pe sovietici să accepte faptul că aceste frontiere nu erau absolut imuabile.

Următorul pas important al lui Willy Brandt în strategia *Ostpolitik* a fost acela de a ajunge la un acord cu Polonia. În Republica Federală, acceptarea în perpetuitate a frontierei Odra–Neisse era extrem de nepopulară, pentru că organizaţiile de refugiaţi mai aveau încă un cuvânt greu şi pentru că aproximativ un sfert din populaţie se opunea acestei idei. Ignorând aceste obiecţii, Brandt şi Scheel au semnat în decembrie 1970 un tratat cu Varşovia. Pentru Willy Brandt, renunţarea la orice pretenţii asupra teritoriilor pierdute de Germania în favoarea Poloniei în 1945 era preţul care trebuia plătit pentru monstruoasele crime ale nazismului. În timpul ceremoniei de depunere de coroane în ghetoul din Varşovia, într-un gest remarcabil şi spontan, Brandt a îngenuncheat tăcut, cu mâinile împreunate, cu capul aplecat, cum a scris mai târziu, „în faţa abisului istoriei germane şi sub povara milioanelor de oameni ucişi“. Acest mişcător act de căinţă a constituit o piatră de hotar pe dificilul drum al confruntării Germaniei cu trecutul ei criminal. În 1971, lui Willy Brandt i s-a decernat premiul Nobel pentru pace. Nimeni nu a meritat mai mult ca el această înaltă onoare.

În septembrie 1971 s-a semnat un acord al celor patru puteri referitor la Berlin, care garanta trecerea liberă între Republica Federală şi Berlinul de Vest, dar cele trei puteri occidentale insistau în continuare că Berlinul de Vest nu trebuia considerat parte integrantă a Republicii Federale. Brejnev desfăşura în acel moment un joc dublu curios. În timp ce îl îndemna pe Honecker să se distanţeze de Republica Federală, el se apropia tot mai mult de Brandt, cu care spera să dezvolte o relaţie personală apropiată. Brandt şi-a folosit influenţa asupra liderului sovietic pentru a duce destinderea şi mai departe. Astfel, a ajuns să joace un rol important în negocierea Tratatului de Reducere Echilibrată şi Reciprocă a Forţelor Armate (MBFR). Într-adevăr, relaţiile dintre Brejnev şi Brandt deveniseră atât de cordiale, încât în Occident se discuta cu îngrijorare despre un nou Rapallo. Preşedintele Nixon era foarte suspicios faţă de Brandt, iar Kissinger îl considera un

naţionalist periculos şi chiar un adept al neutralităţii.

Dezbaterile despre ratificarea acestor trei tratate „estice“ au început în aprilie 1972. Se părea că Brandt nu va câştiga majoritatea necesară. O serie de membri ai FDP şi SPD din Bundestag au părăsit corabia, iar CDU, sub preşedinţia lui Rainer Barzel (care era şi candidatul CDU/CSU pentru funcţia de cancelar), a lansat o campanie viguroasă împotriva tratatelor. În 27 aprilie, Barzel a propus o moţiune de neîncredere constructivă în încercarea de a-l elimina din funcţie pe Brandt şi de a deveni cancelar. Iniţial se părea că va reuşi, dar, când s-au numărat voturile, Barzel mai avea nevoie de două voturi pentru victorie. S-ar părea că Stasi mituise un înalt funcţionar din CDU să voteze împotriva moţiunii, salvându-l astfel pe Brandt. În schimb, SPD a mituit un deputat CDU, care era şi agent dublu, folosind aproape sigur fonduri furnizate de RDG exact în acest scop. În ambele cazuri, cei 30 de arginţi au echivalat cu 50.000 de mărci germane. Brandt şi strategia sa de *Ostpolitik* erau salvaţi, dar sistemul democratic a fost grav vătămat.

Tratatele au fost în cele din urmă ratificate, după anumite revizuiri. CDU/CSU s-a abţinut de la vot într-un moment important. Simultan, SUA, Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Franţa au semnat versiunea finală a acordurilor între cele patru puteri, care uşurau călătoriile inter-germane. Dacă relaţiile Est–Vest erau astfel mult îmbunătăţite, în politica internă Republica Federală se îndrepta în direcţia opusă. În ianuarie 1972 s-a adoptat legea care le interzicea membrilor şi simpatizanţilor grupurilor radicale să devină funcţionari publici. Statul avea tot dreptul să se asigure că indivizii care nu acceptau „sistemul [său] fundamental liber şi democratic“ nu ajungeau profesori sau administratori, însă abordarea brutală adoptată pentru implementarea legii a iscat critici ample şi justificate a ceea ce a fost etichetat drept „interdicţia profesiilor vocaţionale“ (*Berufsverbot*).

TERORISMUL

Această măsură era, parţial, un răspuns excesiv la răspândirea marxismului radical, mai ales în universităţi. Tinerii Socialişti din SPD încercau să

împingă decisiv partidul spre stânga, speriind astfel votanţii de centru. Pe tărâmurile sălbatice ale stângii, Andreas Baader şi Gudrun Ensslin, după ce îşi ispăşiseră pedeapsa pentru incendiere, au început organizarea Facţiunii Armata Roşie în 1969. Baader a fost din nou arestat, apoi a fost ajutat să scape din închisoare de o ziaristă de stânga devenită teroristă, Ulrike Meinhof. În vara anului 1970, grupul a fugit în Siria, unde Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP) le-a oferit pregătire de cel mai înalt nivel în metode teroriste.

În 1972, într-o serie de atacuri teroriste împotriva cartierului general al armatei americane din Germania au pierit mai multe persoane, apoi a urmat incendierea clădirii Springer din Hamburg. În iunie, Andreas Baader a fost arestat din nou, împreună cu alţi şefi de grup ai Facţiunii Armata Roşie: Holger Meins şi Jan-Carl Raspe. La scurt timp după aceea, au fost reţinute şi Ulrike Meinhof şi Gudrun Ensslin. „Septembrie Negru“, un grup care avea legături directe cu organizaţia Fatah a lui Yasser Arafat, a atacat în septembrie cantonamentul echipei israeliene prezente la Jocurile Olimpice de la München, ucigând doi sportivi şi luând nouă ostatici. Ei au revendicat eliberarea lui Baader şi Meinhof, dar şi a 234 de prizonieri din închisorile israeliene. Poliţia bavareză a executat complet greşit o tentativă de eliberare a ostaticilor, care a avut ca rezultat moartea tuturor ostaticilor şi a cinci terorişti. Ceilalţi trei terorişti supravieţuitori au fost capturaţi, apoi eliberaţi şi duşi în Siria, după ce un zbor Lufthansa a fost deturnat de „Septembrie Negru“, iar pasagerii au fost reţinuţi pentru răscumpărare. Nu există dovezi că în acest atac terorist ar fi fost implicat vreun german, dar, în atmosfera de oroare, frică şi nesiguranţă, era uşor de imaginat că aceste legături existau. Israelul a răspuns ucigând un mare număr de palestinieni, care, pretindeau autorităţile israeliene, fuseseră implicaţi în masacrul de la München.

AL DOILEA MANDAT AL LUI WILLY BRANDT: 1972–1974

Între timp, Brandt a pierdut majoritatea din Bundestag, din cauza defecţiunilor din FDP şi a demisiei lui Karl Schiller. În timpul campaniei electorale, Walter Scheel a făcut o vizită în China, iar Egon Bahr l-a vizitat pe Brejnev înainte de negocierea „Tratatului asupra principiilor generale ale

relaţiilor dintre Republica Federală a Germaniei şi Republica Democrată Germană“ cu RDG. Aceasta constituia o recunoaştere de facto a RDG. În locul schimbului de ambasadori, s-au stabilit „reprezentanţe permanente“ la Bonn şi în Berlinul de Est. Probleme spinoase, precum reunificarea, au fost lăsate deschise, făcându-se referire la divergenţele de opinii. Ambele state au fost de acord că trebuie să fie reprezentate la Naţiunile Unite. RDG era acum liberă să stabilească relaţii diplomatice cu orice ţară, fără teama de represalii din partea Republicii Federale.

Campania electorală s-a transformat curând într-un plebiscit pe tema acestui tratat. Rainer Barzel, candidatul CDU/CSU la funcţia de cancelar, a declarat că nu va sprijini ratificarea acestui tratat atâta timp cât Armata populară naţională continua să asasineze refugiaţi care încercau să treacă frontiera, dar răspunsul electoratului faţă de această poziţie a fost slab. Un grup de istorici importanţi, printre care se numărau Karl Dietrich Bracher, Fritz Fischer şi Thomas Nipperdy, au semnat o declaraţie de sprijin a strategiei *Ostpolitik* a lui Willy Brandt. Dar sprijinul a venit şi din partea artiştilor, intelectualilor şi chiar şi a lui Paul Breitner, fotbalist celebru, iar Günther Grass a făcut neobosit campanie pentru SPD. Tinerii Socialişti, trecând momentan peste divergenţele cu conducerea partidului, şi-au dat sprijinul deplin. În plină prosperitate generală, atacurile înciudate ale lui Karl Schiller asupra politicilor economice ale coaliţiei n-au găsit o audienţă. Ceea ce în curând avea să fie numit „alegerea lui Willy“ (*Willy Wahl*) a fost un triumf personal al cancelarului, dar foarte repede avea să se dovedească începutul sfârşitului pentru el.

Din păcate, Willy Brandt nu a putut să-şi exploateze triumful. A trebuit să fie operat la corzile vocale, serios vătămate de fumatul excesiv. Pe durata negocierilor critice pentru formarea coaliţiei i s-a interzis să vorbească. Tratatul a fost cheia de boltă a strategiei sale de *Ostpolitik*, astfel că în politica externă nu mai rămânea nimic interesant de făcut, iar el nu concepea să-şi concentreze atenţia asupra corvezii presupuse de politica domestică. Rivalul său, Rainer Barzel, a demisionat din poziţiile de preşedinte ale CDU şi de lider al grupului parlamentar CDU/CSU, atunci când acesta a votat în favoarea intrării în ONU, chiar dacă asta însemna că avea să fie admisă în ONU şi RDG. A fost înlocuit de Helmut Kohl, prim-

ministru al Renaniei şi Palatinatului.

Opinia generală era că miracolul economic avea să continue, dar în mai puţin de un an s-a blocat abrupt odată cu criza petrolului şi căderea ulterioară a bursei. Costul plăţilor de transfer, precum pensiile, alocaţiile pentru copii, bursele studenţeşti şi subvenţiile pentru locuinţe, a crescut alarmant. În 1970, acestea ajungeau la 174,7 milioane de mărci germane; cinci ani mai târziu, constituiau 334,1 milioane din buget. Abia în 1990, guvernul Kohl a început să ajusteze bugetul, iar social-democraţii au denunţat această „demolare socială“.

Steaua cancelarului a început să apună pe măsură ce criza economică se adâncea. Nu a reuşit să-l convingă pe Brejnev să-şi folosească influenţa pentru a face RDG să facă şi mai multe concesii, inclusiv aceea de a accepta un minister federal al mediului cu sediul în Berlinul de Vest. Prestigiul său a suferit o lovitură serioasă când o comisie de anchetă parlamentară a cercetat mituirea membrilor opoziţiei din 1972, care-i permisese să rămână în funcţie. Relaţiile cu Statele Unite au devenit foarte tensionate după ce Bonnul şi întreaga Uniune Europeană au cerut Israelului să încheie Războiul de Yom Kippur[80] şi să respecte rezoluţiile Naţiunilor Unite referitoare la teritoriile ocupate. Un val de greve a fost dovada în plus că guvernul îşi pierduse autoritatea. Tinerii Socialişti deveneau iarăşi neliniştiţi. Apoi, în aprilie 1974, a venit bomba: s-a descoperit că Günter Guillaume, un consilier apropiat al cancelarului Brandt, era agent Stasi. În 1973 îl acompaniase pe Brandt în vacanţa sa anuală în Norvegia şi avusese acces la documente strict-secrete ale NATO. Era atât de apropiat de Brandt încât avea cunoştinţă chiar şi de escapadele amoroase ale acestui fustangiu notoriu.

Suspiciunile că Guillaume era agent infiltrat al Stasi apăruseră prima oară în mai 1973, dar autorităţile au fost excepţional de relaxate şi nu s-au deranjat să-l supravegheze atent. Iniţial, Brandt a vrut să demisioneze, dar a fost convins să riposteze. Apoi Herbert Wehner, care fusese informat de numeroasele sale afaceri amoroase, i-a sugerat că demisia era cea mai prudentă ieşire din criză. Brandt şi-a înaintat demisia la 6 mai, numindu-l pe Helmut Schmidt ca succesor. A fost o mişcare curajoasă şi onorantă tipică pentru Brandt, care şi-a asumat întreaga răspundere pentru acest fiasco. A

refuzat să-l numească pe vreunul dintre cei care purtau o parte mai mare de vină, cel mai important dintre aceştia fiind ministrul de interne din partea FDP, Hans-Dietrich Genscher.

În cei cinci ani cât a fost cancelar, Brandt a produs o revoluţie în politica externă a Republicii Federale. A normalizat relaţiile cu Uniunea Sovietică şi cu RDG, rămânând în acelaşi timp ferm devotat Europei şi alianţei atlantice. Republica Federală se aflase într-un pericol important să fie izolată, dar devenise un aliat respectat şi un oponent redutabil, condusă de un om de stat cu prestigiu internaţional. În afacerile interne a avut mai puţin succes. Politicile de reformă ambiţioase ale coaliţiei au rămas majoritatea în stadiul de schiţe, dar bilanţul său în poziţia de cancelar a fost pozitiv şi rămâne alături de Adenauer un părinte fondator al unei democraţii vibrante.

PRIMUL MANDAT AL LUI HELMUT SCHMIDT: 1974–1976

Noul cancelar al Republicii Federale, Helmut Schmidt, era farul călăuzitor al aripii drepte a partidului. Stilul său adesea insuportabil de arogant i-a atras titlul de „Schmidt gură-mare“ (*Schmidt-Schnauze*) şi a fost oaia neagră pentru stânga partidului, pentru Tinerii Socialişti şi pentru opoziţia extraparlamentară. Incapabil să suporte proştii pasiv, nu pierdea nici o şansă de a-şi demonstra superioritatea intelectuală asupra muritorilor de rând. Abordarea sa pragmatică a politicii inspira prea puţin, dar nimeni nu a putut nega vreodată că era un om de o inteligenţă realmente excepţională, cu o eficienţă devastatoare în dezbateri şi care, spre deosebire de Brandt, nu s-a eschivat niciodată de a-şi contra adversarii atât din interiorul partidului, cât şi din afara lui. Era un profesionist meticulos, perfect stăpân pe toate aspectele politicii interne şi externe. El se ridică cu un cap deasupra tuturor celorlalţi propunători ai abordării nedogmatice a social-democraţiei ce avea să fie numită mai târziu „Noul mijloc“ sau „Noul laburism“. În ce priveşte minusurile, a fost primul dintr-o serie de cancelari, de la Kohl la Schroeder, care a evitat să abordeze probleme sociale serioase şi deficienţe structurale. Nici unul nu a reuşit să abordeze problema apăsătoare a deziluzionării şi insatisfacţiei generale faţă de politicieni, faţă de procesul politic şi chiar faţă de democraţie însăşi. Willy Brandt i-a provocat pe concetăţenii săi „să rişte

mai multă democraţie“, dar succesorii săi n-au reuşit să preia această provocare. N-au făcut nimic să-şi încurajeze concetăţenii să mai facă o încercare.

Schmidt era total devotat alianţei atlantice şi era conştient că securitatea Germaniei de Vest depindea de Statele Unite, dar în acelaşi timp a transmis un mesaj clar către RDG că era hotărât să amelioreze relaţiile dintre cele două ţări, cu condiţia ca ambele să respecte şi spiritul, şi litera tratatelor deja semnate. Era o mână greu de jucat. Statele Unite au suferit o devastatoare scădere a prestigiului în timpul Războiului din Vietnam, care se apropia rapid de un sfârşit umilitor. Republica Federală trecea printr-o criză economică severă, cauzată de embargoul petrolier. Uniunea Sovietică era hotărâtă să speculeze slăbiciunea Americii pentru a-şi îmbunătăţi poziţia strategică în Europa, crescându-şi arsenalul de rachete cu rază medie de acţiune, după ce eşuaseră în încercarea de a ajunge la un acord cu SUA în privinţa limitării acestora.

Negocierile de la Viena dintre NATO şi Pactul de la Varşovia referitoare la Reducerea Echilibrată şi Reciprocă a Forţelor Armate s-au împotmolit, rachetele cu rază medie nefiind subiect de discuţii. Nixon şi Brejnev semnaseră Tratatul de Limitare a Armelor Strategice (SALT) în mai 1972, dar acesta se referea doar la rachetele cu rază lungă. Schmidt a făcut tot ce era posibil pentru a se asigura că în negocierile pentru SALT-II, care au început imediat după semnarea SALT-I, erau incluse şi rachetele cu rază medie. Succesorul lui Nixon, Gerald Ford, l-a asigurat verbal pe Schmidt că va aborda chestiunea, dar nu i-a dat nici o confirmare scrisă a intenţiei sale.

În vara anului 1975, Schmidt a participat la concludenta Conferinţă pentru Securitate şi Cooperare în Europa, desfăşurată la Helsinki, unde a pus bazele unui tratat cu Polonia, în urma căruia 125.000 de polonezi de origine germană au primit permisiunea de a se stabili în Republica Federală. În schimb, Polonia primea un substanţial ajutor financiar. S-a ajuns la un acord şi cu Honecker să nu tulbure echilibrul din Berlin. În perspectivă mai largă, sovieticii erau mulţumiţi de acordurile de la Helsinki, pentru că garantau inviolabilitatea (dar nu şi permanenţa) frontierelor existente în Europa. Occidentul obţinuse garantarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale, ceea ce era foarte încurajator pentru disidenţii din blocul

sovietic.

RDG a descoperit o metodă lucrativă pentru a putea evita parţial cele mai deranjante consecinţe ale Acordurilor de la Helsinki. Disidenţi iritanţi, precum Rudolf Bahro, puteau fi expulzaţi de-acum în Occident. Altora li s-a permis să plece în Germania de Vest în schimbul unor plăţi substanţiale din partea Republicii Federale. Între 1964 şi 1989, Bonnul a plătit 3,4 miliarde DM, asigurând eliberarea a 33.755 de deţinuţi politici, altfel spus în medie 100.000 DM de persoană. RDG putea accesa împrumuturi enorme fără dobândă din Germania de Vest, datorită comerţului intergerman luat per total. Spre marea neliniște a susţinătorilor liniei dure din SED, RDG devenea astfel tot mai dependentă de Republica Federală.

Schmidt a fost un aliat apropiat al lui Valéry Giscard d'Estaing, care în 1974 fusese ales preşedinte al Franţei. A susţinut entuziast iniţiativa franceză de a convoca o reuniune economică de vârf a celor şase naţiuni cele mai industrializate, reuniune desfăşurată în noiembrie 1975, la Rambouillet. G-6 avea să devină G-7, când la summitul de la Londra a fost inclusă şi Canada. Cum SUA se resimţea după umilinţa din Vietnam şi se afla sub conducerea mediocră a lui Gerald Ford, tandemul Giscard–Schmidt a jucat un rol conducător în politica internaţională, ceea ce crescut mult prestigiul Republicii Federale.

Coaliţia a avut mult mai puţin succes în politica internă. Reforma atotcuprinzătoare a universităţilor n-a progresat decât prea puţin. Curtea Constituţională a blocat reforma legii avortului. O nouă lege a codeterminării la locul de muncă n-a satisfăcut nici manageriatul, nici forţa de muncă. Muncitorii aveau un cuvânt mai greu de spus în management decât în oricare altă ţară, dar nu obţinuseră paritatea în comitetele directoriale pe care o revendicau.

Un nou val de atacuri teroriste a început în noiembrie 1974, odată cu asasinarea unui funcţionar judecătoresc din Berlin. În februarie 1975, preşedintele CDU din Berlin a fost răpit, fiind eliberat doar după ce guvernul a consimţit să elibereze cinci terorişti condamnaţi şi să-i trimită în Yemen pe calea aerului. Două luni mai târziu, „Mişcarea 2 Iunie“ a luat 12 ostateci în ambasada germană din Stockholm. Ei solicitau eliberarea a 26 de terorişti, inclusiv a lui Andreas Baader şi a Ulrikei Meinhof. După ce l-au

împuşcat pe ataşatul militar şi pe consilierul economic, teroriştii au anunţat că vor ucide un membru al personalului pe oră, până când guvernul german le va împlini revendicările. De data aceasta, guvernul a refuzat să dea înapoi. Poliţia suedeză a luat ambasada cu asalt, ucigând doi dintre terorişti.

Terorişti germani au fost implicaţi într-un atac asupra miniştrilor OPEC reuniţi la Viena în decembrie 1975, atac pus la cale de teroristul venezuelean „Carlos“. Aceştia au fost complici şi în deturnarea avionului Air France ce zbura de la Atena în Uganda, în iunie 1976. O unitate de elită antiteroristă israeliană a eliberat ostaticii la Entebbe, printr-o acţiune excepţională în care au fost ucişi doi terorişti germani.

Teroriştii trăiau cu strania amăgire că eforturile lor de subminare a statului aveau să fie întâmpinate cu suficientă simpatie, mai ales în rândurile clasei muncitoare. În ciuda fulminaţiilor unor intelectuali amăgiţi cu privire la ameninţarea mai rea asupra drepturilor civile pe care o punea guvernul Schmidt, adevărul era tocmai opusul. În această atmosferă de dezamăgire, Ulrike Meinhof s-a sinucis în celula sa din închisoarea Stammheim, la Stuttgart, în mai 1976.

AL DOILEA MANDAT AL LUI HELMUT SCHMIDT: 1976–1980

Anul 1976 a fost an electoral, iar problema terorismului a jucat un rol important în campanie. CDU/CSU l-au propus pentru funcţia de cancelar pe Helmut Kohl, în principal pentru că nu era atât de temperamental şi impredictibil precum Franz-Joseph Strauß, care se dezlănţuise într-o tiradă împotriva social-democraţilor, numindu-i comunişti prefăcuţi, hotărâţi să instituie dictatura proletariatului. Sugestia sa că Helmut Schmidt, un anticomunist convins, prooccidental fervent şi centrist desăvârşit, era marioneta Moscovei, probabil să fi fost acceptată de cetăţenii amăgiţi din citadela bavareză a lui Strauß, dar pentru votantul obişnuit era complet absurdă.

Kohl era un om de dreapta care se opusese semnării Acordurilor de la Helsinki, dar care avea contacte personale excelente cu personalităţi-cheie din SED. Suporterii săi îl considerau un pragmatist, iar oponenţii săi, un

oportunist. Și-a desfășurat campania sub sloganul: „Libertate în loc de socialism“, în timp ce CSU condus de Strauß a preferat o formă mai agresivă a aceluiași slogan: „Libertate sau socialism“. Deși unii politicieni din CDU considerau că încercarea de a-l prezenta pe Schmidt drept socialist nu avea să dea rezultate, CDU/CSU a obţinut progrese însemnate la scrutin, dar nu suficiente pentru a învinge coaliția. Strauß, învinovățindu-l pe Kohl și CDU pentru eșecul în obţinerea majorităţii absolute, a anunţat că, din acel moment, CSU avea să se angajeze singur în campania electorală. La scurt timp după aceea l-a denunțat pe Kohl drept un politician incompetent care nu avea să devină niciodată cancelar. La acest atac extraordinar de neinspirat, CDU a răspuns amenințând că va înființa o filială bavareză a partidului, ceea ce i-a făcut pe cei din CSU să-și piardă curajul și să revină fără tragere de inimă la ordine. Animozitatea dintre indiferentul Kohl și nestatornicul Strauß avea să continue până la moartea subită a celui din urmă, în 1988.

TERORISMUL ŞI SCHIMBAREA NATURII DISIDENŢEI

Un nou val de terorism s-a declanșat în aprilie 1977, când un procuror de rang înalt, șoferul său și un paznic de tribunal au fost uciși de Comandoul „Ulrike Meinhof“ al Facțiunii Armata Roșie. În iulie același an, președintele Consiliului de directori al Dresdner Bank, Erich Ponto, a fost ucis în timpul unei tentative de răpire. În septembrie, șeful Asociației Angajatorilor și al Asociației Industriei Germane, Hanns Martin Schleyer, a fost răpit, iar șoferul său și trei polițiști au fost împușcați. Facțiunea, prezentând asasinarea unor reprezentanți proeminenți ai „sistemului capitalist-fascist“ drept „toamna Germaniei“, revendica eliberarea a unsprezece deținuți și o răscumpărare considerabilă. Guvernul a răspuns prin interzicerea oricărui contact între teroriștii închiși și lumea exterioară, inclusiv cu avocații lor.

În octombrie, patru teroriști arabi au deturnat un zbor Lufthansa din Mallorca la Frankfurt, solicitând eliberarea a unsprezece deținuți. Avionul a zburat la Roma, apoi în Cipru și Dubai, apoi la Atena, înainte de a ateriza în sfârșit la Mogadishu, unde răpitorii l-au ucis pe pilot. După dezbateri agonizante, guvernul lui Helmut Schmidt a decis să trimită la Mogadishu un

grup antiterorist de elită, GSC9, format după masacrul de la Olimpiada din München. Misiunea a fost îndeplinită într-un mod excepţional. Trei răpitori au fost ucişi şi unul rănit grav, dar ostaticii au fost eliberaţi nevătămaţi cu toţii. Veştile bune de la Mogadishu au fost urmate de anunţul că Andreas Baader, Gudrun Ensslin şi Jan-Carl Raspe s-au sinucis în celulele lor de la Stammheim. După ce a fost ţinut în captivitate 43 de zile, Hanns Martin Schleyer a fost ucis. Cadavrul său a fost descoperit în portbagajul unei maşini, într-o parcare din Mulhouse, Alsacia.

În opoziţia extraparlamentară, teroriştii aveau mulţi simpatizanţi. Aceştia puteau aminti faptul că Schleyer fusese un înalt funcţionar al SS, responsabil de exploatarea Cehoslovaciei în timpul războiului. În plus, erau convinşi că cei trei deţinuţi de la Stammheim fuseseră asasinaţi. Unii îşi imaginau că terorismul era oarecum o continuare a luptei antifasciste. Mulţi considerau că legile antiteroriste subminau domnia legii. Existau temeri justificate că încercările teroriştilor de a dovedi că Republica Federală era un stat fundamental „fascist“ aveau să reuşească tocmai din cauza acestor măsuri extreme.

Opoziţia extraparlamentară parcurgea un proces de transformare. Hedonismul apolitic şi egoist al tinerilor de la sfârşitul anilor 1960 a dus la lepădarea restricţiilor impuse sexului, iar apoi lăcomiei, pe măsură ce copiii din flori s-au transformat în tineri cu cariere şi venituri înfloritoare. Forţele sociale şi deschis comunicative au fost reduse la o intimitate restrictivă şi opresivă care a pus o presiune intolerabilă asupra cuplurilor, reflectată în rata divorţurilor ce creştea rapid. La stânga, neomarxismul foarte teoretic făcea loc unui antimodernism naiv-romantic şi fundamental reacţionar. Natura era concepută drept binele suprem, istoria – cumplită şi impredictibilă, progresul – un Moloh care consumă totul, o crudă deziluzie. Roadele naturii erau pure, generoase şi imediate; cele ale istoriei – promisiunile dubioase şi sărăcăcioase ale unui viitor îndepărtat. Unii reacţionari convinşi susţineau că societatea industrială era o enormă greşeală şi visau la o întoarcere în Arcadia paradiziacă de nimfe ţopăitoare şi ciobani vânjoşi. Mama-pământ trebuia protejată de violare şi jaf. Răul primordial nu mai era „fascismul“ sau „imperialismul“, deşi aceşti termeni mai erau încă folosiţi ca injurii generice, ci energia atomică, devenită

simbolul a tot ce era rău în societatea tehnologizată, orientată spre profit şi iresponsabilă ecologic.

Problema energiei atomice a divizat SPD. Schmidt se poziţionase ferm în favoarea ei. Willy Brandt, în calitate de preşedinte al partidului, atent să nu-şi piardă sprijinul alegătorilor tineri, spera să integreze fundamentaliştii ecologici în partid. Aşa cum se temuse Brandt, în ianuarie 1980, s-a format un Partid Verde de nivel federal, care ameninţa să atragă parte din votanţii SPD. Verzii au fost de la bun început o adunătură pestriţă. Unii dintre ei erau foşti comunişti sau legaţi de diverse grupuri eretice troţkiste, marxiste sau maoiste, sau comuniste. Alţii, ca Joschka Fischer, care mai târziu avea să devină ministru de externe şi cel mai respectat politician al Germaniei reunificate, erau „spontaneişti“ (*Spontis*), criptoanarhişti gata de bătaie. Acestora li s-au alăturat diverşi militanţi pentru pace, fermieri ecologişti, apărători ai mediului şi apostoli ai stilurilor de viaţă alternative. Erau Verzi la stânga şi Verzi la dreapta, dar în etapa iniţială centrul de greutate se afla la stânga. Aceştia insistau pentru o „democraţie de bază“, în care funcţiile de partid erau ocupate prin rotaţie, nici un membru al unei adunări legislative nu putea deţine funcţii în partid, iar membrii de partid trebuiau să aibă controlul real şi efectiv asupra conducerii, ca şi a delegaţilor săi aleşi. În general, se accepta că problemele de mediu erau importante, că păcii trebuia să i se dea o şansă şi că femeilor trebuia să li se acorde şanse depline şi egale. Emanciparea femeilor, cea mai importantă şi durabilă consecinţă a revoltelor din anii 1960, se afla deja pe agenda politică, dar fusese în general ignorată de partidele principale. Fusese întru câtva trasă pe linie moartă de chestiunea spinoasă a avortului, în detrimentul altor probleme importante.

În 1977, obraznica, exuberanta şi spirituala Alice Schwarzer a înfiinţat *Emma*, o revistă feministă care a oferit un forum inteligent şi accesibil pentru dezbaterea problemelor femeilor. Formele mai stridente de feminism au condus, printr-o dialectică de neevitat, de la emancipare la o nouă formă de dependenţă şi intoleranţă. Grupurile rock de femei, teatrul pentru femei, barurile şi cafenelele pentru femei, centrele pentru femei şi noua disciplină a studiilor feministe propagau o formă de apartheid sexual, oferind un spaţiu prietenos eliberat de bărbaţi în interiorul universităţilor. Lesbienele

au profitat de mişcarea femeilor pentru a trăi în mod deschis aşa cum alegeau, iar în Republica Federală, şi mai ales în Berlinul de Vest, s-a format în scurt timp un mediu bogat şi vibrant al culturii gay. Când primele valuri de şoc s-au încheiat, persoanele gay şi lesbiene au fost acceptate imediat în viaţa publică, cei din extrema dreaptă fiind prea ocupaţi să lupte împotriva imigraţiei, să profaneze cimitirele evreieşti şi să mărşăluiască la aniversarea lui Rudolf Hess, pentru a-şi îndrepta întreaga atenţie către provocarea homosexualităţii.

DEZBATEREA DESPRE ARMELE NUCLEARE

Relaţia lui Helmut Schmidt cu preşedintele Carter, care şi-a început mandatul în 1977, era departe de a fi armonioasă. Sunt greu de imaginat două temperamente mai diferite decât pragmatistul cu capul pe umeri Schmidt şi idealistul visător Carter. Cancelarul german nutrea un dispreţ prost mascat faţă de ignoranţa jalnică în afacerile internaţionale a noului preşedinte. Aceasta era exacerbată de Zbigniew Brzezinski, consilierul de securitate naţională al lui Carter, care iniţiase o campanie naivă de apărare a drepturilor civile în Uniunea Sovietică, şi de convingerea sa imprudentă că inamicii sovieticilor erau în mod necesar prietenii Occidentului.

În ianuarie 1979, Carter, Giscard d’Estaing, prim-ministrul britanic James Callaghan şi Helmut Schmidt s-au întâlnit în Guadelupa pentru a discuta o gamă largă de chestiuni de politică externă şi de securitate. Schmidt, acceptat ca partener egal de celelalte puteri nucleare, a jucat un rol semnificativ în ajungerea la un acord prin care SUA ameninţa să staţioneze rachete cu rază medie de acţiune în Europa în caz că sovieticii nu acceptau să-şi retragă rachetele SS-20. Întors în Germania, aşa cum se aştepta, Schmidt a întâmpinat o rezistenţă considerabilă faţă de această propunere. În interiorul guvernului, opoziţia era condusă de Egon Bahr, care susţinea că în felul acesta încheia strategia *Ostpolitik*, pentru a nu mai vorbi despre planurile extravagante pentru sistemul de securitate european, care avea să înlocuiască atât NATO, cât şi Pactul de la Varşovia. La conferinţa de partid a SPD din 1979, Tinerii Socialişti, conduşi de viitorul cancelar Gerhard Schröder, au propus o moţiune de interzicere a staţionării rachetelor cu rază

medie de acţiune în Germania, moţiune care, dacă ar fi fost acceptată, ar fi însemnat spulberarea şanselor lui Schmidt în viitoarele alegeri.

În decembrie 1979, NATO a fost de acord cu propunerile SUA de a-şi înlocui rachetele Pershing Ia din Europa cu 108 rachete Pershing II şi de a staţiona 464 de rachete Cruise până în 1983. O mie de focoase nucleare învechite urmau să fie retrase. Ca parte dintr-un program cu obiectiv dublu, trebuiau iniţiate în cel mai scurt timp negocierile privind reducerea armelor nucleare în Europa.

Uniunea Sovietică a invadat Afganistanul la câteva zile după această reuniune NATO, producând astfel o gravă criză nu numai în relaţiile Est–Vest, dar şi între SUA şi aliaţii săi europeni. Carter şi Brzezinski erau porniţi să-i pedepsească pe sovietici, alarmându-i pe Schmidt şi pe aliatul său apropiat, Giscard d'Estaing. Aşa cum i-a arătat Schmidt secretarului de stat american, Cyrus Vance, sancţionarea Uniunii Sovietice implica şi pedepsirea a 16 milioane de germani din RDG şi a două milioane de germani din Berlinul de Vest. Cancelarul german a lansat un atac fără precedent asupra politicilor administraţiei Carter faţă de Uniunea Sovietică, îndemânând ambele tabere să oprească desfăşurarea rachetelor cu rază scurtă de acţiune. Astfel s-a declanşat un schimb neplăcut de adrese, prin care Schmidt l-a forţat pe preşedintele american să-i accepte perspectiva asupra chestiunii rachetelor.

În iunie 1980, Schmidt a plecat la Moscova cu binecuvântarea SUA şi a reuşit, în cele din urmă, să-l convingă pe Brejnev să accepte negocieri bilaterale cu Statele Unite asupra rachetelor cu rază medie. A fost un triumf diplomatic, recunoscut cu generozitate de Carter, care a întărit şi mai mult poziţia cancelarului pentru alegerile din 1980. Helmut Schmidt devenise fără dubiu un om de stat cu prestigiu internaţional, care dovedise o stăpânire perfectă a politicii externe, jucând în acelaşi timp un rol de conducător la summiturile G7; dar aceasta nu era decât o victorie pe termen scurt. Cum se prognozase, Carter a pierdut în noiembrie alegerile prezidenţiale în favoarea lui Ronald Reagan. Noua administraţie, care prefera o abordare dură, a amânat negocierile timp de un an.

Valul de greve din Polonia, din 1980, coordonate de Solidaritatea (Solidarność) lui Lech Wałesa şi sprijinite de fostul episcop al Cracoviei,

Karol Wojtyła, care în anul anterior devenise papă sub numele de Ioan Paul II, stârnise spectrul intervenţiei sovietice, ceea ce ar fi însemnat sfârşitul politicii de destindere a lui Schmidt şi Giscard. Franz-Josef Strauß, candidat din partea CDU/CSU pentru funcţia de cancelar, a avut prea puţin succes în noua sa încercare de a-l prezenta pe Schmidt drept un socialist periculos, ba chiar a coborât atât de jos încât să sugereze că existau unele similarităţi între SPD şi naţional-socialişti. Alegătorii care nu simpatizau în mod special cu SPD l-au admirat adesea pe Schmidt pentru poziţia sa fermă în privinţa parităţii nucleare în Europa, în timp ce nestatornicul şi capriciosul Strauß, care era recunoscut drept demagog convingător şi energic, inspira prea puţină încredere. Alegerile au avut ca rezultat o majoritate clară pentru coaliţia SDP–FDP.

AL TREILEA MANDAT AL LUI HELMUT SCHMIDT: 1980–1982

Noul guvern de la Bonn, condus de Helmut Schmidt, s-a confruntat cu o serioasă criză economică şi cu probleme sociale concomitente. Numărul şomerilor a crescut într-un singur an de la 400.000 la 1.370.000, inflaţia a ajuns la 7%, iar producţia a scăzut. Dreapta a găsit un ţap ispăşitor comod în cele 4,6 milioane de străini care trăiau în Germania şi în cei 100.000 de solicitanţi de azil. Politicienii tunau şi fulgerau împotriva „falşilor solicitanţi de azil“; cei mai puţin sofisticaţi îşi descărcau frustrarea bătând turci. Opoziţia extraparlamentară şi tovarăşii ei de drum au apelat la violenţă în semn de protest împotriva reactoarelor nucleare, a vizitelor politicienilor americani importanţi şi a extinderii aeroportului din Frankfurt, precum şi în sprijinul drepturilor persoanelor care locuiau în case abandonate. Alegerea lui Ronald Reagan a declanşat o nouă repriză de antiamericanism în Germania, chiar dacă preşedintele american i-a invitat pe sovietici la Tratativele despre Limitarea Armelor Strategice (START) la Geneva, declarând că SUA nu vor staţiona rachete Pershing şi Cruise în Europa dacă sovieticii îşi retrăgeau rachetele SS-20. Retorica lui Reagan despre „imperiul răului“ şi sprijinul entuziast dat Iniţiativei de Apărare Strategică (SDI) i-a convins şi mai mult pe pacifiştii germani că

preşedintele american nu era deloc interesat de dezarmare. Mişcarea pacifistă era manipulată cu pricepere de Markus Wolf, şeful biroului de propagandă al Stasi, care finanţa Sindicatul German pentru Pace (Deutsche Friedensunion – DFU), o organizaţie comunistă prost mascată, care-i includea pe doi membri proeminenţi ai Partidului Verzilor, pe Petra Kelly, americană de origine germană, şi pe iubitul acesteia, Gerd Bastian, un general rezervist. DFU-ul lui Markus Wolf a adunat 4,7 milioane de semnături pentru „Apelul Krefeld“ împotriva armelor nucleare, printre semnatari numărându-se o serie de oameni ai Bisericii, în principal protestanţi, care nu reuşeau să reconcilieze politicile NATO cu Predica de pe munte.

Pentru protestantul Schmidt această chestiune constituia o preocupare gravă, care complica tot mai numeroasele critici ce i se aduceau pentru sprijinirea totală a politicii căii duble. Asemenea lui Brandt înaintea sa, era în pericol de a pierde sprijinul propriului grup parlamentar. În rândurile propriului partid nu i se opuneau numai tinerii reformişti, precum primarul din Saarbrücken, Oskar Lafontaine, dar şi preşedintele partidului, Willy Brandt, care rămânea convins că sovieticii nu constituiau o ameninţare şi că prietenul său Brejnev era serios interesat de negocierile de dezarmare. Problemele lui Schmidt erau complicate de divergenţele fundamentale faţă de FDP în privinţa abordării crizei bugetare. El dorea creşteri ale taxelor pe venit; FDP voia reduceri drastice ale cheltuielilor cu serviciile publice. În acelaşi timp, Bonnul a fost lovit de un scandal major referitor la contribuţiile ilegale pentru partidele politice, în care au fost amestecate toate partidele din Bundestag. Propunerea unei amnistii generale a fost respinsă de grupul parlamentar SPD şi de către ministrul SPD al justiţiei. FDP, care ar fi avut cel mai mult de câştigat prin amnistiere, era scandalizat. Coaliţia se prăbuşea.

Schmidt dădea semne că pierdea contactul cu realitatea, acceptând, în ciuda crizei tot mai acute din Polonia, să negocieze cu Honecker la pavilionul de vânătoare al şefului SED. În Polonia a fost impusă legea marţială când cancelarul era încă în RDG. Schmidt şi Honecker au plecat la Güstrow[81] pentru a admira sculpturile lui Ernst Barlach şi pentru a vizita catedrala. S-ar fi zis că cei doi politicieni erau indiferenţi la evenimentele

din Polonia. Franz-Josef Strauß declara încântat că rivalul său fusese foarte uşor dus de nas.

În cercurile guvernamentale de la Bonn exista prea puţină simpatie pentru Solidarność. Aceasta era o mişcare naţionalistă şi catolică îndârjită, iar Wałesa era considerat de categorie uşoară. Protestele lor ameninţau pacea şi stabilitatea blocului comunist şi, prin urmare, şi pe aceea a Europei occidentale. Republica Federală se afla în prima linie şi, drept urmare, era mult mai preocupată de menţinerea păcii decât de autodeterminarea popoarelor. Herbert Wehner a mers până acolo încât să facă cunoscut guvernului RDG că prefera o atitudine dură din partea autorităţilor poloneze. Unii dintre cei mai perspicace observatori argumentau că evenimentele din Polonia dovedeau că speranţele într-o reformare graduală şi paşnică a sistemului comunist erau iluzorii. În această situaţie, denunţarea vituperantă a evenimentelor din Polonia de către administraţia americană a lui Ronald Reagan făcea poziţia Bonnului mult mai precară. Schmidt nu avea altceva de făcut decât să-l convingă pe Honecker despre necesitatea ca generalul Jaruzelski să se arate cât mai reţinut în exercitarea legii marţiale.

Vizita lui Schmidt în Statele Unite din ianuarie 1982 nu a fost un succes. A refuzat să susţină, alături de SUA, un embargo comercial asupra Poloniei, fiind ţinta unor atacuri atât de joase din partea ziarelor *New York Times* şi *Washington Post*, încât preşedintele american s-a simţit obligat să-i ceară scuze. Între timp, Schmidt pierduse încrederea tuturor membrilor grupului parlamentar al SPD, care îl criticau aspru pentru că susţinea politica americană referitoare la rachetele de rază medie. Relaţiile cu FDP fuseseră şi ele grav afectate de gestionarea scandalului finanţării partidului şi de divergenţele în privinţa strategiei de gestionare a crizei bugetare. În februarie 1982, Schmidt a solicitat un vot de încredere pentru a limpezi apele. L-a câştigat cu o diferenţă confortabilă. La conferinţa de partid din aprilie, două treimi din delegaţi au sprijinit poziţia sa în privinţa armelor nucleare, precum şi angajamentul său faţă de NATO şi de alianţa occidentală.

Iniţial, s-ar fi zis că la Conferinţa despre Forţele Nucleare cu Rază Medie (INF) de la Geneva s-ar fi putut ajunge la un compromis lucrativ atunci când negociatorii-şefi ai SUA şi URSS au făcut celebra „plimbare în

pădure“, acceptând reducerea reciprocă a acestui tip de arme în Europa. Imediat după aceea, atât Moscova, cât şi Washingtonul au refuzat această formulă promiţătoare. Cum această politică a amplasării forţelor nucleare căzuse, Schmidt se confrunta cu o revoltă serioasă în propriul partid, condusă de Oskar Lafontaine, care solicita ca SPD să abandoneze coaliţia, să intre în opoziţie şi să înceapă regândirea fundamentală a principiilor social-democrate. Cancelarul a fost indignat că interviul inflamant al lui Lafontaine publicat în iulie 1983 în săptămânalul *Stern* stârnise prea puţine proteste în partid. Atacul era un răspuns direct faţă de planurile bugetare ale lui Schmidt, în care făcea o serie de concesii importante neoliberalilor din FDP. Sindicatele sprijineau poziţia lui Lafontaine şi ameninţau să acţioneze împotriva compromisului bugetar. Dar şi din partea FDP soseau zvonuri că lua în considerare abandonarea coaliţiei.

Schmidt a dus situaţia la extrem atunci când, în septembrie 1982, l-a provocat pe Helmut Kohl să introducă o moţiune de neîncredere constructivă, urmată de un nou scrutin electoral. Kohl ezita, în timp ce ministrul FDP al comerţului, contele Otto Lambsdorf, a prezentat un document de poziţionare cu care Margaret Thatcher ar fi fost în mare măsură de acord. Acesta era, în mod evident, ireconciliabil chiar şi cu vederile moderat social-democrate ale lui Schmidt şi era diametral opus programului radical adoptat la recenta conferinţă de partid a SPD. Cancelarul era tot mai agitat şi gata de luptă. Cum prinseseră de veste că aveau să fie destituiţi în scurt timp, cei patru miniştri FDP şi-au dat demisia din guvern. Schmidt continua să fie şef al unui guvern minoritar, popularitatea sa nefiind decât foarte puţin afectată, iar FDP erau priviţi în general drept trădătorii care îl înjunghiaseră pe la spate. La 1 octombrie, s-a desfăşurat dezbaterea prelungă şi animată asupra moţiunii constructive de neîncredere. Moţiunea a trecut cu 256 de voturi pentru, 235 împotrivă şi patru abţineri. Astfel, Helmut Kohl devenea primul cancelar numit ca urmare a unei astfel de moţiuni.

Noua coaliţie dintre CDU/CSU şi FDP avea de abordat numeroase chestiuni neîncheiate. Trebuiau anchetate scandalurile despre finanţarea partidelor, era nevoie de o revizuire totală a sistemului de ajutoare sociale, iar în ce priveşte legea impozitării, erau necesare de mult schimbări

fundamentale. Rămânea de văzut dacă noul cancelar, care era evident inferior intelectual strălucitului său predecesor, avea să se ridice la înălţimea sarcinilor sale.

TRANSFORMAREA SOCIETĂȚII VEST-GERMANE

În aceşti ani, societatea vest-germană s-a schimbat, devenind o societate de consum saturată. Între 1960 şi 1989, procentul gospodăriilor posesoare de automobile a crescut de la 25 la 65%, de telefoane de la 15 la 93%, de maşini de spălat de la 35 la 85%, de televizoare de la 38 la 99%, de aparate video de la 4 la 99%, iar de maşini de spălat vase de la 2 la 24%. Această perioadă a fost epoca de aur a magazinelor universale, magazinele specializate zbătându-se să supravieţuiască. Supermarketurile au câştigat un procent tot mai mare, dar n-au reuşit să-şi asigure dominarea pieţei, aşa cum făcuseră în Statele Unite. Germanii încă mai preferau brutarii, măcelarii, aprozarele şi pieţele, anonimităţii învelite în celofan a supermarketurilor. În 1990, supermarketurile totalizau doar 13,1% din comerţul cu amănuntul. În SUA ele totalizau un sfert din piaţă încă din 1960. Rezultatul net al acestei transformări a fost o anumită nivelare a gusturilor. Îmbrăcămintea nu mai era, de exemplu, o expresie marcantă a clasei. Diferenţele de clasă se manifestau în moduri mai subtile – prin vorbire, educaţie, ocupaţiile din timpul liber, alimentaţie, modă, locuinţe şi tipul de maşină deţinută.

Indivizii nu doar aveau la dispoziţie venituri mai mari datorită economiei în expansiune rapidă şi numărului mai mare de femei intrate în câmpul muncii, dar aveau şi mult mai mult timp liber în care să-şi cheltuiască banii. Până în 1955, săptămâna medie de muncă era de 49 până la 56 de ore. În 1973, deja scăzuse la 40 de ore în cinci zile pe săptămână. Concediul anual obligatoriu a crescut de la 15 zile în 1956 la 30 în 1982, moment în care muncitorul german avea 150 de zile libere în fiecare an, un total mai generos decât în oricare altă ţară foarte industrializată. În 1980, cinci săptămâni de concediu plătit deveniseră deja normă, iar de la sfârşitul anilor 1960 concediul de trei săptămâni în străinătate era deja un lucru obişnuit. Schiul a devenit sport de masă. Companiile de turism organizau sejururi ieftine în Caraibe şi în Asia de Sud-Est. În anii 1980, erau mulţi cei care

făceau două astfel de concedii anual.

Gusturile au fost și ele uniformizate, iar atitudinile, afectate de influența generalizată a televizorului. La sfârșitul anilor 1970, frecventarea cinematografelor se redusese la jumătate, iar ziarele înregistraseră un declin drastic și al calității, și al importanței, numai câteva dintre ele reușind să-și mențină standardele în ciuda situației extrem de potrivnice. Viața de familie s-a schimbat pentru a integra în rutina zilnică acest aparat fascinant. Opinia publică era modelată, gusturile schimbate și opțiunile politice influențate de puterea psihologică a acestui nou canal mass-media. În combinație cu consumerismul și turismul de masă, alegerile – analizate de cercetătorii pieței și exploatate de antreprenori ingenioși – referitoare la mode, călătorii de vacanță și tipare de consum au devenit aproape automate, de la sine înțelese și banale.

Toate acestea dădeau apă la moară celor care argumentau că discuțiile despre clasă și stratificare socială, de obicei într-o cheie marxistă vulgară, nu mai erau relevante. O schimbare de paradigmă revela importanța esențială a individualizării, a pluralismului, a mediului social și a stilului de viață. Cu alte cuvinte, o analiză a marii diversități a societății moderne putea fi abordată cu indiferența normativă postmodernă față de probleme precum justiția socială și egalitatea de șanse. Doar câțiva sociologi susțineau că vechile concepte de clasă și stratificare socială, bazate pe considerațiuni privind veniturile, proprietatea și puterea, precum și inegalitățile de gen, vârstă și etnie, puteau fi îmbogățite ținând seama de dimensiunea culturală. Pruncul nu trebuia aruncat din copaie cu tot cu apa murdară.

Pierre Bourdieu, preferând conceptul weberian de „management al vieții“ (*Lebensführung*) în locul noțiunii nebuloase de „stil de viață“, argumenta că acesta nu putea fi conceput drept rezultat al acțiunii intenționate. Toate discuțiile despre dispariția claselor sociale din societatea modernă nu erau decât retorică goală, care trecea cu vederea inegalitățile fundamentale de la fiecare nivel.

Într-o anumită măsură, toate societățile sunt ierarhice, iar Republica Federală nu era o excepție. E posibil ca disparitățile sociale de astăzi să nu fie la fel de evidente ca în epoca wilhelmină. Într-un fel sau altul,

majoritatea oamenilor au beneficiat de șansele date de anii de prosperitate, dar mulţi au fost lăsaţi de izbelişte, să stagneze în cea mai de jos clasă. Plutocraţiile încă îşi mai găsesc noi recruţi, dar rămân plutocraţii. În anii din urmă, disparităţile dintre bogaţi şi săraci au crescut tot mai mult, iar consecinţele sociale, politice şi morale sunt dezastruoase. Treptat, aceste inegalităţi nu mai pot fi deghizate în spatele faţadelor strălucitoare ale prosperităţii şi reapar în forma lor familiară şi tot mai inacceptabilă. Astfel, piaţa a fost transformată. Magazinele universale medii sunt într-o gravă dificultate, în timp ce bunurile de lux, specialităţile ieftine şi magazinele de reduceri prosperă. Achiziţiile online au preluat şi ele o proporţie tot mai mare din procentul de piaţă al magazinelor universale.

Max Weber descria distribuirea veniturilor ca „faptul economic fundamental“ de care depind atât de multe alte lucruri; dar e aproape imposibil de furnizat cifre riguroase pentru Republica Federală, pentru că Biroului Federal de Statistică nu-i este permis să-şi publice informaţiile din cauza legilor stricte referitoare la confidenţialitate. În Germania, cei din vârful grămezii deţin o proporţie mai mare din avuţia naţională totală decât corespondenţii lor din Statele Unite, Marea Britanie şi Suedia. În 1960, se estima că 1,7% din toate gospodăriile germane deţineau 74% din avuţia productivă şi 35% din avuţia totală. Cei 0,0784 la sută din vârful piramidei deţineau un extraordinar 13 la sută din avuţia totală. Nu există probe că în următorii patruzeci de ani ar fi avut loc o schimbare semnificativă în distribuirea avuţiei. Această inegalitate este şi mai mult consolidată de moşteniri, taxele pe moştenire din Germania fiind mai mici decât cele din Statele Unite şi Marea Britanie. În 1996, 28% dintre germanii peste 40 de ani moşteniseră în medie 13.000 de mărci germane, iar 9% urmau să moştenească o sumă echivalentă; 14% moşteniseră în medie 51.000 DM, iar 7% urmau să moştenească o sumă echivalentă. 1% se aşteptau să moştenească un milion de mărci, iar 0,5% moşteniseră bogăţii ce întreceau orice închipuire.

Până în anii 1980, disparităţile între salarii au rămas relativ neschimbate. În 1950, o cincime din populaţie obţinea 45,2% din veniturile totale, în 1985, câştiga 43,6%. În 1950, cincimea cea mai de jos obţinea 5,4% din totalul veniturilor, iar în 1985, acest procent crescuse la 7,5%. Cele trei

cincimi mediane obţineau în continuare aproximativ jumătate din veniturile totale.

În primii ani de existenţă ai Republicii Federale, prosperitatea generală şi efectele redistributive ale statului asistenţial au ajutat la micşorarea prăpastiei dintre bogaţi şi săraci. În Marea Britanie şi în Statele Unite distanţa aceasta s-a mărit rapid ca urmare a credinţei oarbe a thatcherismului şi respectiv a reaganismului în forţele pieţei. În anii 1980, guvernele germane succesive au fost influenţate de aceeaşi ideologie, iar rezultatele au fost similare. Însă consecinţele nu au fost atât de sinistre precum în Marea Britanie sau în Statele Unite, leacul nefiind administrat în doze la fel de toxice. Marea majoritate a germanilor încă se mai bucurau de un standard de viaţă înalt, iar situaţiile de privaţiune cronică erau puţine.

În 1995, cei mai bogaţi 10% dintre germani aduceau acasă 30,5% din salarii şi remuneraţii, altfel spus câştigurile lor erau de 28 de ori mai mari decât ale celor 10% aflaţi la fundul grămezii; 6,6% câştigau un sfert din totalul salariilor. Numărul celor cu venituri de peste un milion a crescut de trei ori între 1983 şi 1997. Primele două cincimi au beneficiat de „efectul de lift“ al prosperităţii generale, următoarele două cincimi au rămas relativ stabile, în timp ce ultima cincime rămânea tot mai în urmă, un număr alarmant de persoane căzând sub pragul de sărăcie. Elita plutocratică câştiga teren, încetul cu încetul, încă din 1949, dar în anii din urmă a început să depăşească pe toată lumea într-un ritm ameţitor, însă în aceeaşi perioadă problemele sociale asociate privaţiunilor, mai ales sărăcia copiilor, au crescut alarmant. Partidele politice încă mai sunt datoare să abordeze cu seriozitate aceste probleme presante. Deocamdată sunt fie ignorate, fie întâmpinate cu sloganurile perimate ale unor epoci apuse.

Oligarhia este într-o măsură uluitoare o elită omogenă care se autorecrutează. Dar nu în sensul marxist vulgar conform căruia clasa dominantă se îngrijeşte de ai săi, cooptând în acelaşi timp tinere talente din afară. Nici calificările precum gradele universitare, doctoratele sau experienţa de muncă în străinătate nu sunt suficiente pentru a fi admis în rândurile sale, căci un număr tot mai mare de persoane întrunesc astfel de calificări. Mult mai importante sunt consideraţiunile de modă veche despre comportamentele de clasă, transmise încă de la creşă şi din mediul familial,

care sunt temeliile ascunse ale puterii temporale. Capitalul, așa cum ne amintește Pierre Bourdieu, nu este doar monetar. El se reproduce pe sine însuși în formele capitalului social, cultural și simbolic. Ceea ce contează sunt stăpânirea de sine, manierele adecvate, o cultură largă, gusturile sigure și rafinamentul social. Șarmul afabil, o anume nonșalanță și eleganță, combinate cu o personalitate puternică îi lipsesc în general căţărătorului social ambiţios, chiar dacă este înarmat cu toate calificările educaționale și experiența profesională necesare. Era esențial să urmezi școlile și universitățile de renume, să te înscrii în cluburile de tenis și golf adecvate și să alegi soțul sau soția din clasa potrivită. Același lucru este adevărat și despre celelalte elite, fie că e vorba de cele administrative sau politice, deși cele mai mari șanse de mobilitate socială ascendentă erau disponibile în SPD și sindicate. Sistemul judiciar este o castă la fel de închisă ca și plutocrația. Singura excepție izbitoare este corpul ofițeresc. Dacă odată era o elită comodă în care aristocrația juca un rol dominant, între timp și-a deschis rândurile în asemenea măsură încât, la sfârșitul anilor 1970, 17% dintre ofițeri proveneau din clasa muncitoare. În mare parte, cauza acestui proces este faptul că corpul ofițeresc și-a pierdut prestigiul de altădată și este obligat să deschidă recrutarea către aceia care pot îndeplini solicitantele sale cerințe, indiferent de stratul social din care provin.

Moartea burgheziei germane a fost anunțată adesea. În 1901, *Casa Buddenbrook* a lui Thomas Mann urmărea declinul unei puternice familii de comercianți, constituind o puternică parabolă a declinului societății burgheze. După Primul Război Mondial, satiristul Kurt Tucholsky anunța că „societatea burgheză este terminată“. Odată cu prăbușirea celui de-al Treilea Reich, opinia generală era că burghezia germană fusese îngropată sub dărâmăturile acestuia. Aceste jeliri s-au dovedit însă premature. Clasa mijlocie, în special elita sa, a supraviețuit inflației, recesiunii, crizei economice, războiului total și înfrângerii totale. Numai un singur grup burghez important a fost distrus: clasa mijlocie evreiască care dăduse antreprenori, bancheri și juriști esențiali. „Arienii“ nu și-au pierdut pozițiile din consiliile directoriale și nici din tribunale. Până și „tinerii bărbați“ din industria de armament, despre care vorbea Albert Speer, erau recrutați în principal din acest grup de elită. Două treimi din membrii consiliilor

directoriale şi din comisiile de supervizare au fost închişi, dar numai un sfert dintre ei nu au reuşit să se întoarcă în vechile poziţii.

Clasa mijlocie s-a schimbat de-a lungul secolului XX. În cursul veacului anterior, plutocraţia superbogată începuse deja să se desprindă de burghezia comercială. Clasa mijlocie cu studii universitare, *Bilderbürgertum*, pentru care istoricii universitari au o propensiune nicidecum nefirească, şi-a pierdut puterea, influenţa, averea şi prestigiul. Distanţa dintre burghezie şi clasele mai puţin privilegiate s-a redus. Al Treilea Reich a fost un regim fundamental antiburghez, dar a trebuit să se folosească de know-how-ul burghez pentru a-şi atinge scopurile abjecte. Nu erau importante decât eficienţa şi performanţele, iar această atitudine s-a menţinut în economia postbelică. Burghezia care anterior era dezgustată de „meserii“ şi de etalarea vulgară a bogăţiei urmărea de-acum afluenţa şi confortul material. Burghezia a mai pierdut şi două puncte de referinţă care îi determinaseră concepţia despre lume. Aristocraţia nu mai avea prea mare greutate. Membrii ei se mai bucurau poate de anumite privilegii în ministerul de externe, în armată şi în sistemul bancar, dar aristocraţia fusese efectiv distrusă, întâi în perioada de după război, apoi, în Germania de Est, prin reforma funciară. Deşi mulţi încă mai erau exagerat de bogaţi, nu mai constituiau o ameninţare pentru clasa mijlocie. De asemenea, clasa muncitoare nu mai era o ameninţare faţă de statutul hegemonic al burgheziei. Prosperitatea a pus cruce proletariatului cu conştiinţă de clasă prin uniformizarea diferenţelor materiale, iar colapsul Uniunii Sovietice a dat lovitura finală marxismului ca ideologie politică atractivă. Timp de peste două secole, burghezia se încleştase cu provocarea de sus a aristocraţiei, ca şi cu cea de jos, dinspre clasa muncitoare. Acum se concentra pe urmărirea propriilor interese într-o societate pluralistă, pierzându-şi astfel coeziunea şi simţul identităţii. Vechea luptă de clasă aparţinea trecutului, dar burghezia a rămas o clasă specifică, cu propriul stil de viaţă şi cu propriile obiceiuri, care contribuie la o reprezentare simbolică, elaborat construită, a puterii sale sociale. Burghezia s-a adaptat rapid la noua situaţie. A adoptat cu râvnă conceptul francez de cetăţean şi individualismul liberalismului american. Ideea de societate deschisă i-a permis să-şi menţină dominaţia, fără riscul unei confruntări serioase.

În timpul ultimului secol, subclasa gulerelor albe a crescut exponenţial. În 1882, 2% din forţa de muncă era clasificată drept lucrători în birou. În 1930, această clasă crescuse la 13%. Dictatura nazistă extrem de birocratizată a produs o creştere la 16%. Până în 1973, „miracolul economic“ a făcut ca o treime din forţa de muncă să fie clasificată în această categorie. Până în 1990, raportul dintre gulerele albe şi gulerele albastre ajunsese de 42 la 38,5%. Gulerele albe câştigau considerabil mai mult decât camarazii lor cu gulere albastre. Apoi balanţa a început să se încline în cealaltă parte. Raţionalizarea şi computerizarea au revoluţionat condiţiile de muncă în uzine. Sindicatele au negociat pentru muncitori pensii, asigurări medicale, concedii plătite şi perioade de notificare obligatorii similare cu ale gulerelor albe. În 1950, câştigul lunar mediu al gulerelor albe se ridica la 425 DM, iar al muncitorilor din uzină la 331 DM. Până în 1960, raportul ajunsese de 972 : 781, iar în 1970, de 1.842 : 1.519 DM. Tiparele de consum au început şi ele să se uniformizeze, gulerele albastre micşorând rapid distanţa. Una dintre diferenţele-cheie se menţinea însă. Copiii gulerelor albe au şanse la o educaţie mult mai bună. În plus, în interiorul grupului gulerelor albe există diferenţe mult mai semnificative decât printre gulerele albastre.

Miracolul economic a avut ca rezultat o reducere drastică a micilor întreprinderi ale artizanilor şi meşteşugarilor. În 1949 existau 863.000 de astfel de ateliere – până în 1958 nu mai rămăseseră decât 460.000. În acelaşi timp numărul artizanilor şi al meşteşugarilor s-a mărit mult pentru a satisface cererea în creştere. Drept urmare, majoritatea întreprinderilor au devenit mai mari, dimensiunile medii crescând de la 3,5 la 8,5 muncitori, înghiţindu-le deci pe cele mai mici. De asemenea au devenit mult mai profitabile, veniturile medii depăşindu-le pe cele ale întreprinderilor industriale. Unele domenii, precum mecanica auto, au prosperat, în timp ce altele, precum croitoria, au intrat în declin. Firmele de construcţii au profitat de explozia cererii de locuinţe pe măsură ce Germania renăştea iar din cenuşă. Dar existau şi diferenţe abrupte între venituri: în anii 1960, un mecanic auto câştiga în medie de cinci ori mai mult decât un frizer.

Anii nazismului au fost martorii distrugerii proletariatului cu conştiinţă de clasă. Demoralizaţi de anii şomajului de masă, cu sindicatele şi partidele

lor distruse, cartierele lor reduse la grămezi de moloz, muncitorii şi-au pierdut coordonatele identităţii. Comuniştii au perpetuat mitul luptei eroice a clasei muncitoare împotriva dictaturii fasciste, dar realitatea era cu totul alta. Naziştii insistaseră asupra demnităţii muncii manuale, iar programele „Putere prin bucurie“ şi „Frumuseţea muncii“ au fost foarte populare. După ce fuseseră cooptaţi de al Treilea Reich, în primii ani de după război au fost cu totul abandonaţi în mizerie totală. Apoi, miracolul economic a adus ani de creştere fără precedent, iar salariile reale medii au crescut de patru ori între 1950 şi 1973, în timp ce săptămâna de lucru a fost redusă treptat de la 48 la 40 de ore. Veniturile disponibile pentru produsele ne-vitale au crescut cu 20 până la 40%. Până la sfârşitul anilor 1970, 43% dintre muncitori deveniseră proprietari de locuinţe, iar 50% dintre muncitorii calificaţi se considerau ca făcând parte din clasa mijlocie.

Ar fi totuşi o gravă eroare să ne închipuim că viaţa clasei muncitoare fusese transformată într-un mod magic. Pentru mult prea mulţi, condiţiile de muncă rămâneau îngrozitoare. Mulţi încă mai erau muncitori manuali. Să munceşti în uzină era încă periculos şi nesănătos, căci spaţiile de lucru ale acesteia erau zgomotoase şi imunde. Veniturile au crescut spectaculos, dar trenau mult în urma veniturilor salariaţilor de birou, ale funcţionarilor publici şi ale liber-profesioniştilor. Clasa muncitoare, asemenea aristocraţiei, încă se mai autorecruta. Uneori, fiicele muncitorilor calificaţi reuşeau să-şi depăşească statutul prin căsătorie, tot aşa cum burghezii se căsătoreau uneori cu membri ai aristocraţiei, dar omogenitatea claselor se menţinea într-o măsură remarcabilă. În acelaşi timp, între muncitorii calificaţi şi cei necalificaţi distanţa se mărea tot mai mult, la care se adăuga un mare grad de discriminare împotriva celor 12 milioane de refugiaţi care intraseră în forţele de muncă ale Germaniei de Vest, pentru a nu mai pomeni milioanele de „muncitori oaspeţi“, care formau o subclasă aparte şi care duceau o viaţă mizerabilă. Experienţa directă a refugiaţilor cu „socialismului existent“ i-a imunizat la comunism şi a contribuit semnificativ la respingerea totală a marxismului ca ideologie călăuzitoare a SPD, reducând în acelaşi timp Partidul Comunist la insignifianţă.

Germania de Vest a fost martora unui declin al clasei muncitoare, care i-ar fi surprins atât pe Karl Marx, cât şi pe Max Weber. În 1949, muncitorii

industriali alcătuiau jumătate din forţa de muncă; în 1990, nu mai constituiau decât o treime. La apogeul miracolului economic, numărul muncitorilor industriali a scăzut de la 13,1 la 9,4 milioane. Numărul muncitorilor agricoli a scăzut de la 1,1 milioane la 219.000. În industrie, creştea constant proporţia muncitorilor calificaţi. Copiii acestora au beneficiat de tot mai numeroase şanse educaţionale pentru a-şi ameliora soarta, însă pentru copiii muncitorilor necalificaţi era puţin probabil să iasă de pe făgaşul părinţilor lor.

În Republica Federală existau 70.000 de aristocraţi hotărâţi să-şi menţină statutul. Şi-au atins acest obiectiv datorită unei serii de factori. Ideologia generalizată a anticomunismului a făcut să nu fie supuşi egalitarismului discriminatoriu. Au fost despăgubiţi pentru pierderea proprietăţilor din Est. Mulţumită în mare parte eforturilor energice şi interesate ale contesei Dönhoff, editoarea influentului săptămânal *Die Zeit*, aristocraţia era prezentată drept coloana vertebrală a rezistenţei împotriva dictaturii naziste. Au trecut mulţi ani până când istoricii au început să arate că această versiune a istoriei recente era un mit. Unii dintre ei încă mai erau incredibil de bogaţi. Prinţul de Thurn şi Taxis deţinea 32.000 de hectare, familia Fürstenberg, 23.000 de hectare, familiile Hohenzollern-Sigmaringen, Württemberg şi Waldburg-Zeil peste 10.000 de hectare. Alţii deţineau poziţii de prestigiu în sistemul bancar, în serviciul diplomatic, industrie şi armată. Exclusivismul aristocraţiei era consolidat de faptul că după 1919 nu mai fusese înnobilată nici o persoană, iar aristocraţii au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a nu încheia mariaje în afara castei lor. Deşi erau organizaţi într-o asociaţie-umbrelă, Liga Asociaţiilor Aristocratice Germane, aveau prea puţină putere de influenţă şi se concentrau pe conservarea exclusivismului şi a statutului lor, aşa cum erau înregistrate în Almanahul de la Gotha[82].

Principala sursă de inegalitate în Republica Federală nu era atât diferenţa dintre clase, cât aceea de gen. Mulţumită eforturilor hotărâte ale mişcării femeilor, sprijinită de dreptul constituţional la egalitate confirmat de paragraful 3 al Legii Fundamentale, se obţinuseră progrese enorme măcar în termenii drepturilor formale, dacă nu şi în ai vieţii de zi cu zi. Inegalităţile încă mai persistă. Plata egală pentru muncă egală încă mai este un deziderat

incomplet realizat. Încă mai trebuie rezolvate problemele derivate din dificultatea de a reconcilia maternitatea și cariera. Femeile sunt angajate în principal în sectoare foarte sensibile la fluctuațiile economiei: 90% dintre ele lucrează ca personal de secretariat, vânzătoare, în industria textilă și în asistența medicală. Numai 1,7% sunt angajate în poziții tradițional deținute de bărbați, cum ar fi mecanici auto, instalatori sau electricieni.

Discriminarea persistă și în sistemul de pensii. În anii 1980, pensionarii bărbați primeau o pensie de stat medie de 1.459 DM; femeile primeau însă doar 688 DM. O văduvă, fără propria ei pensie, primea doar 60% din pensia soțului defunct, deși cheltuielile nu scădeau în medie decât cu 27%. Probabilitatea șomajului printre femei este mult mai mare decât în cazul bărbaților, și sunt mai predispuse să cadă sub pragul de sărăcie. La celălalt capăt al spectrului, cu cât prestigiul locului de muncă e mai mare, cu atât mai mult devine un monopol al bărbaților. Astfel, în anii 1990, eșaloanele superioare ale celor 626 de mari corporații cuprindeau 2.286 de bărbați și numai 12 femei. Situația este ceva mai puțin grotescă printre judecători și procurori. În 1978, zece la sută erau femei. Douăzeci de ani mai târziu, procentul lor a ajuns la 28%. Inegalitățile de șanse sunt încă bătătoare la ochi în educație. Femeile alcătuiesc 59% din personalul pedagogic al școlilor, dar numai 12,8% dintre directorii de școală sunt femei. S-a înregistrat o creștere remarcabilă a numărului de doctorițe, dar prea puține dintre ele ajung în eșaloanele superioare ale profesiei lor.

În principal, această discriminare se bazează pe socializarea timpurie care încurajează femeile să iasă mai puțin din casă, să fie mai puțin conștiente de ele însele, mai puțin încrezătoare și hotărâte, mai puțin sigure de propriile abilități decât bărbații, dar și mai emoționale, mai atente și mai pricepute în chestiuni sociale. Această incapacitare este consolidată de credința patriarhală, în sprijinul căreia nu există nici o urmă de dovadă empirică, că femeile nu sunt echipate pentru a rezista tensiunilor vieții la vârf. Este adevărat că prețul pe care îl plătesc femeile pentru succesul lor este extrem de mare: 45% dintre femeile care ocupă poziții de conducere în economie sunt necăsătorite, dar mai puțin de 4% dintre bărbații în poziții comparabile sunt celibatari; 80% dintre femeile în astfel de poziții de conducere nu au copii, iar în cazul lor rata divorțurilor este de trei ori mai mare decât în

cazul bărbaților. Femeile au obținut progrese substanțiale în educație. În 1965, alcătuiau doar 27% din numărul studenților. În 1994, acest procent ajunsese deja la 52%. Această schimbare remarcabilă nu este reflectată de componența personalului pedagogic. În 1988, femeile alcătuiau doar 2,6% dintre profesorii titulari, 7% dintre lectori și 9% dintre asistenții universitari. Procentajul femeilor în politică este de asemenea remarcabil de scăzut, chiar dacă partidele s-au simțit obligate să promoveze femei în poziții de conducere pentru a contracara criticile alegătorilor. În 1988, dintre cele 172 de poziții ministeriale de la nivelul landurilor, 27% erau deținute de femei.

Efectele acestei discriminări flagrante sunt dezastruoase. Femeile se confruntă cu alegerea incomodă între familie și carieră. Cel mai adesea aleg cariera, alegere justificată de ideologia calpă a „autorealizării“, asta până când ceasul biologic dă alarma. Atunci alegerea care trebuie făcută este între a rămâne fără copii sau a începe o familie la o vârstă care nu mai este cea ideală. Rezultatul net a fost o scădere constantă a ratei natalității, până într-acolo încât societatea germană nu se mai autoperpetuează. Având la dispoziție grădinițe și școli cu program prelungit, precum și deduceri de taxe, femeilor care muncesc le-ar fi mai ușor să reconcilieze viața de familie cu cariera. Bărbații germani sunt și ei extrem de ezitanți când e vorba să ajute la treburile gospodăriei. Gătitul, spălatul, călcatul și curățenia sunt, în 90% dintre cazuri, responsabilitatea exclusivă a femeilor, constituind o povară grea care se interpune în calea emancipării femeilor.

În ciuda tuturor iluziilor general perpetuate despre puterea oarbă a dragostei romantice, inegalitățile sociale sunt reproduse prin alegerea partenerului de căsnicie. Cu cât statutul social al unei persoane este mai înalt, cu atât mai probabil este ca partenerul ales să provină din același mediu. Ceva mai jos pe scara socială criteriile sunt mai laxe, dar pe cele mai de jos trepte sociale opțiunile sunt din nou limitate. Cel mai mare grad de omogenitate se poate observa în rândurile aristocraților, urmați îndeaproape de proprietarii funciari. 58% dintre membrii claselor superioare se căsătoresc între ei. Două treimi dintre membrii clasei muncitoare se căsătoresc cu cei de aceeași condiție. Acest grad înalt de omogamie – căsnicii în interiorul aceluiași grup – este surprinzător într-o societate care

se percepe ca fiind deschisă, modernă și caracterizată de mobilitate socială. Chiar și enorma expansiune a șanselor educaționale a schimbat prea puțin lucrurile în această chestiune. Gradul în care clasa socială determină comportamentul social, inclusiv în chestiuni afective precum alegerea unui partener, este un memento al barierelor care blochează drumul către o societate deschisă autentică.

Viața de familie a fost serios răvășită de război, iar procesul de reajustare a fost lung și dureros. Milioane de femei care preluaseră slujbele publice ale bărbaților au fost date la o parte după întoarcerea bărbaților de pe front. Un sondaj din Republica Federală efectuat în 1955 arăta că 59% dintre participanți susțineau o lege care să le interzică femeilor cu copii mici să lucreze. Un sfert dintre germani au fost crescuți fără tați. Deși multe femei s-au recăsătorit, în 1950 încă mai existau 1,7 milioane de tinere văduve, ceea ce nu este surprinzător, având în vedere disparitatea dintre numărul bărbaților și cel al femeilor. În 1946, în Bavaria, în grupul de vârstă 20–35 de ani, raportul era de 162 de femei la fiecare 100 de bărbați. Abia spre sfârșitul anilor 1950 s-a restabilit treptat echilibrul. Un mare procent de căsnicii, adesea contractate în grabă în timpul războiului, s-au încheiat prin divorț, două treimi dintre cererile de divorț aparținând femeilor. În 75% din căsnicii, mireasa era fie gravidă, fie născuse deja. În orașele mai mari, aproape o treime dintre nou-născuți erau copii din flori. Într-o șesime din cazuri, tatăl făcea parte din forțele de ocupație. În 1950, 3.200 de sarcini au fost rezultatul violurilor. Până în 1970, numărul copiilor ai căror tați erau din trupele de ocupație ajunsese la 68.000; mamelor acestor „copii ai ocupației“ li s-a acordat în sfârșit custodia copiilor, deși aceștia din urmă erau de fapt sub tutela statului. Puterile de ocupație au refuzat să accepte orice responsabilitate față de ei, iar tații lor dispăruseră.

Cum o treime din populația Germaniei de Vest, peste 20 de milioane de oameni, era alcătuită din refugiați, evacuați, răniți grav, din cei care își pierduseră locuințele în bombardamentele aeriene și prizonieri de război reîntorși, un mare procent din familiile germane erau catalogate drept „incomplete“. Abia spre sfârșitul anilor 1960 au fost disponibile locuințe adecvate pentru aproape toată lumea. Lipsa utilităților sanitare, condițiile de locuit în spații mici și penuria de alimente au impus alte poveri asupra

familiilor demoralizate şi destrămate. Dar instituţia familiei a dovedit o rezilienţă remarcabilă. Cel puţin în teorie, familia era un spaţiu al solidarităţii, stabilităţii şi intimităţii. Ea a supravieţuit criticilor generaţiei libertariene a anului 1968, dar în anii 1980 a început să se sfărâme. Creşterea rapidă a ratei divorţurilor şi numărul mai mare de cupluri necăsătorite şi de mame singure s-au combinat cu scăderea alarmantă a ratei natalităţii. În anii 1960, la fiecare 100 de femei se năşteau 250 de copii. În 1985, raportul era de 100 la 128. Pentru ca societatea germană să se autoregenereze, această cifră trebuia să crească la 208.

În ce priveşte eroziunea familiei ca instituţie socială fundamentală, aceasta este cauzată de o serie de factori. Un număr tot mai mare de femei optează pentru carieră în loc să-şi asume rolurile tradiţionale de mame şi soţii. Hedonismul societăţii consumeriste are ca rezultat accentuarea posesiunilor materiale în dauna investiţiei costisitoare în fiinţele umane. Legislaţia grosolan de injustă a divorţului îi face pe mulţi să se gândească de două ori înainte de a întemeia relaţii de lungă durată, iar divorţul nu mai este stigmatizat. În 1900, procentul de divorţuri relativ la numărul de căsnicii era de 1,9%. Până în 1950 ajunsese la 14,6%, în 1990, la 36%, iar în 2004 a ajuns la 53,9%. Mulţumită pastilei contraceptive şi a accesibilităţii avortului, căsătoriile din obligaţie, forţate de graviditatea miresei, care altădată constituiau o regulă, nu mai sunt azi decât stranii relicve ale trecutului. Şomajul în creştere şi nesiguranţa viitorului cântăresc şi ele greu în decizia de a începe o familie. Decizia de a contracta o căsnicie sau nu este determinată şi ea de clasă. Un sondaj arăta că 41% dintre bărbaţii cu o diplomă de absolvent rămân singuri, dar numai 26% dintre bărbaţii care nu au terminat decât şcoala elementară sunt necăsătoriţi. O problemă serioasă se întrevede la orizont, fiindcă un număr tot mai mic de tineri trebuie să producă pentru un număr tot mai mare de persoane în vârstă, care nu au făcut nici un sacrificiu sau investiţie pentru generaţiile ulterioare.

Inegalitatea socială se reflectă în aproape fiecare aspect al vieţii. În ciuda investiţiilor enorme în educaţie, numărul studenţilor proveniţi din clasa muncitoare rămâne deplorabil de mic. În 1950, aproximativ 6% dintre studenţi proveneau din clasa muncitoare. În 1971, procentul crescuse la

16,9%, după care a scăzut vertiginos. Până în 1990, ajunsese din nou la doar 7%. Cum educaţia universitară a devenit esenţială pentru obţinerea unui loc de muncă bine plătit şi a avansării sociale, distincţiile de clasă sunt astfel consolidate de sistemul educaţional. Şi sănătatea este determinată de statutul social. Profesorii universitari trăiesc cu nouă ani mai mult decât muncitorii industriali, în condiţii incomparabil mai plăcute. Rata mortalităţii în districtul muncitoresc Berlin-Kreuzberg este cu 50% mai mare decât în districtul Berlin-Zehlendorf al clasei mijlocii. Mortalitatea infantilă este legată de clasa socială într-o proporţie şocantă. Cele două categorii de asigurări de sănătate fac ca pacienţii clinicilor private să beneficieze de tratamente mult mai bune decât cei înscrişi în programul obligatoriu, consolidând tendinţa care face ca săracii să moară mai tineri. Sistemul legal e mai sever cu infracţiunile comise de cei de pe treptele inferioare ale ierarhiei sociale. Două treimi dintre deţinuţii din închisori provin din cele mai de jos 10% din populaţie. Infracţiunile complexe şi mult mai dăunătoare ale gulerelor albe sunt mult mai blând pedepsite. Politica este şi ea dominată de clasele superioare. Chiar şi în Partidul Social Democrat, procentul politicienilor proveniţi din clasa muncitoare şi aflaţi în poziţii de conducere s-a înjumătăţit de la 31 la 16%. În sindicate, muncitorii calificaţi alcătuiau, în 1976, 62% din conducere. Această cifră a scăzut între timp la 47%.

Republica Federală nu mai este o societate de clasă cu antagonismele adânc înrădăcinate ale Germaniei de acum 100 de ani. Dar nu este nici o alcătuire pestriţă de medii şi stiluri de viaţă diferite, în care conceptul de clasă să nu mai aibă nici o valoare euristică. O analiză obiectivă a structurii sociale revelează existenţa continuă a claselor, dar percepţia subiectivă că aceste diferenţe nu prea mai au importanţă generează un grad mare de uniformizare al acestor distincţii. Într-o economie de piaţă ca aceasta, diferenţele de venit sunt cel mai clar indiciu al statutului relativ. Gradul în care aceste diferenţe conduc la reproducerea inegalităţilor sociale este mascat de o ideologie individualistă, împletită cu ideile dominante despre societatea deschisă şi pluralistă. Antagonismele grosolane de clasă au dispărut, astfel că stânga nu mai poate mobiliza trupele sub drapelul luptei de clasă. Până şi denunţarea indistinctă a „bogaţilor“ nu mai exercită decât

prea puțină atractivitate emoțională. Termenul discriminatoriu „proletariat“ nu mai este prezent decât în vocabularul celor câțiva marxiști rămași. Conflictele sociale sunt rezolvate prin compromis, căci aproape toată lumea a beneficiat de prosperitatea tot mai mare și de numeroasele avantaje ale societății de consum. Distincțiile sociale sunt mai subtile și mai complexe, exprimate în gusturi și cultură, S în conceptele de „distincție“ și de reproducere a capitalului cultural ale lui Pierre Bourdieu. Mai sunt multe de făcut pentru a asigura mai multe șanse de avansare socială, dar trebuie totuși reținut că absoluta egalitate de șanse este un obiectiv de neatins.

Note

78. Conflictul de frontieră sino-sovietic a fost un război nedeclarat între China și URSS, desfășurat pe parcursul a șapte luni în anul 1969. Cele mai importante confruntări au avut loc în zona fluviului Ussuri (*n. tr.*).

79. Aluzie la filmul din 1966 al lui Jean-Luc Godard *Masculin Féminin* (*n. tr.*).

80. Conflict armat între Israel și o coaliție de state arabe, în special Egiptul și Siria, desfășurat în perioada 6–26 octombrie 1973 (*n. tr.*).

81. Oraș din landul Mecklenburg-Vorpommern, renumit pentru palatul renascentist, pentru orașul vechi și pentru biserica gotică în care se află sculptura *Înger plutitor* a sculptorului expresionist german Ernst Barlach (*n. tr.*).

82. Catalog al caselor regale și al aristocrației europene publicat începând din 1763 la Gotha, în Turingia (*n. tr.*).

CAPITOLUL 17
REUNIFICAREA GERMANIEI

LA CEI 52 DE AI SĂI, HELMUT KOHL A FOST PRIMUL CANCELAR DIN GENERAȚIA POSTBELICĂ care se bucura, cum avea să spună el însuși mai târziu într-un mod caracteristic, de „favoarea de a se fi născut mai târziu“. Kohl se percepea drept urmaș al lui Konrad Adenauer, datorită faptului că era un susținător convins al integrării europene și al alianței occidentale, dar și pentru că, asemenea precursorului său, era conștient de pericolele implicate de emiterea de către Germania a vreunor pretenții la statutul de mare putere. Asemenea lui Adenauer, Kohl era un provincial, acesta din urmă originar din Palatinat, pentru ale cărui vinuri și specialități de tobă avea o mare afecțiune, reflectată în statura sa gigantică. Spre deosebire de Adenauer, nu nutrea resentimente speciale față de Prusia sau Berlin. Și-a concentrat întreaga atenție asupra puterii în dauna preocupărilor etice, în așa măsură încât a încălcat Constituția, jurământul de credință depus în fața atotputernicului Dumnezeu și legile pe care își pusese semnătura, ceea ce avea să ducă la sfârșitul dezonorant al unei cariere distinse și remarcabile.

După aplicarea unei proceduri întru câtva îndoielnice din perspectivă constituțională, s-au convocat alegeri pentru 6 martie 1983. Candidatul SPD nu mai era Schmidt, căci acesta pierduse încrederea grupului parlamentar al partidului, iar sănătatea sa era serios șubrezită, în principal pentru că fuma

mult. Încă din 1981 i se implantase un stimulator cardiac. Candidatul SPD pentru cancelarie era Hans-Jochen Vogel, primarul foarte respectat, moderat şi nu prea entuziasmant al Berlinului. Stânga a denunţat coaliţia dintre Kohl şi Genscher ca fiind condusă de marionete americane, însă, oarecum surprinzător, Kohl a reuşit să obţină susţinerea preşedintelui francez, socialistul François Mitterrand, care a ţinut un discurs impresionant în Bundestag în sprijinul soluţiei căii duble. Rezultatul a fost victoria răsunătoare a CDU/CSU, care a obţinut cu 4,3% mai multe voturi decât în 1980, în timp ce SPD a scăzut cu 4,7%, iar FDP cu 3,6%. Partidul Verzilor abia a reuşit să depăşească cu 0,6% pragul electoral de 5%, ajungând astfel să fie reprezentat în Bundestag pentru prima oară de la înfiinţarea sa.

Iniţial, noul parlament a fost complet absorbit de un scandal major privind largheţea imperiului industrial Flick care, între 1960 şi 1980, s-a folosit de una dintre sucursalele sale din apropiere de Bonn pentru spălare de bani şi direcţionarea a 26 de milioane DM spre trezoreriile partidelor politice. Departamentul procurorului general începuse descâlcirea acestei complicate afaceri în 1983, dar sarcina sa a fost mult îngreunată de faptul că unul dintre suspecţii principali, trezorierul FDP, Heinz Herbert Karry, a fost asasinat de un terorist, iar un alt suspect, trezorierul SPD, Alfred Nau, a decedat.

Deşi ambii au luat în mormânt o seamă de secrete, au început să cadă capete. Contele Otto Lambsdorff de la FDP s-a simţit obligat să demisioneze din funcţia de ministru al comerţului. A demisionat şi preşedintele Bundestagului, Rainer Barzel, după ce s-a aflat că în 1973 primise din partea imperiului Flick o sumă substanţială de bani mascată drept onorariu pentru servicii prestate în calitate de partener al unei cunoscute firme de avocatură din Frankfurt. Helmut Kohl a fost atacat pentru că a primit 55.000 DM bani gheaţă de la Flick. Nu şi-a salvat pielea decât pentru că trei martori esenţiali au comis sperjur, aşa cum avea să se dovedească într-un scandal financiar ulterior.

Propunerile de schimbare a legii finanţării partidelor politice au fost îndelung dezbătute, s-au făcut întâmpinări la Curtea Constituţională, şi în cele din urmă au fost adoptate o serie de reguli noi. Nici una dintre ele nu însemna o mare schimbare. Partidele au descoperit noi moduri de a ocoli

legea și, așa cum s-a dovedit mai târziu, Helmut Kohl a primit în continuare finanțări ilicite, chiar dacă angajarea în astfel de activități dubioase îl adusese periculos de aproape de sfârșitul carierei sale politice. Dar, cu cât urca mai sus, cu atât mai jos avea să cadă. De urcat a urcat, iar aroganța puterii l-a făcut indiferent față de lege, timp în care milioanele primite ilegal erau depozitate în conturi secrete din Elveția și Liechtenstein.

DEZBATERILE DESPRE TRECUTUL GERMANIEI

În RDG creștea tot mai mult un sentiment de mândrie față de realizările statului și în special față de performanțele remarcabile ale atleților – deși se trecea cu vederea faptul că sportivii fuseseră dopați abil –, ale căror rezultate au condus la conturarea unei identități naționale distincte. În Republica Federală, stânga susținea că statul național era un concept al trecutului, în timp ce dreapta critica fără încetare tratatele cu Estul drept trădări ale idealului național. Într-un fel, lucrurile reveniseră la normal după aberația anilor lui Adenauer. Dreapta era din nou naționalistă, iar stânga – antinațională; dar atât stânga, cât și dreapta aveau probleme serioase legate de chestiunea identității naționale germane. Majoritatea erau vaccinați împotriva formelor mai virulente de naționalism după experiența oribilă a național-socialismului, iar conceptul de „patriotism constituțional“, popularizat de ziaristul Dolf Sternberger, era larg acceptat. Acesta tindea să treacă cu vederea faptul că părinții fondatori ai Republicii Federale defineau naționalitatea în termenii sângelui (*jus sanguinis*), nu ai locului nașterii (*jus soli*). Un german era cineva născut din părinți germani, nu cineva născut în Germania. O persoană născută la Alma Ata care își putea dovedi ascendența germană avea automat dreptul la cetățenia germană, dar o persoană născută din părinți turci în Republica Federală, nu. Dezbaterile înverșunate despre modificarea legilor cetățeniei din 1999 au arătat că această chestiune rămânea extrem de sensibilă chiar și după reunificare. De atunci a curs multă cerneală pentru diferențierea între națiuni și state naționale, dar și pentru a răspunde la întrebarea dacă Germania era „bi-națională“ sau „post-națională“, precum și la aceea dacă o „națiune culturală“ putea cuprinde cele două state germane.

Aceste dezbateri subtile şi abstracte au pus inevitabil problema epocii naziste, însă abia în anii 1980 a început o dezbatere serioasă pe această temă, atunci când Republica Federală şi-a confruntat în sfârşit trecutul sordid. De atunci a intrat în vorbirea de zi cu zi cuvântul „Holocaust“, după ce, în 1979, un serial de televiziune american cu acest nume a atras audienţe uriaşe. În 1985, Kohl şi-a demonstrat lipsa tipică de sensibilitate invitându-l pe Ronald Reagan să viziteze cimitirul militar de la Bitberg, unde erau îngropaţi 2.000 de soldaţi germani morţi în al Doilea Război Mondial. Ceea ce era menit să constituie un act de reconciliere s-a dovedit un fiasco, după ce s-a descoperit că 40 dintre cei îngropaţi acolo fuseseră membri ai Waffen-SS. Daunele au fost parţial remediate de discursul remarcabil ţinut trei zile mai târziu de Richard von Weizäcker, care fusese ales preşedinte în anul anterior. Acesta afirma că 8 mai 1945 trebuia considerată o zi a eliberării, „sfârşitul traseului greşit al istoriei germane“, şi că ororile suferite de germani în ultimele zile ale războiului erau rezultatul direct al zilei de 30 ianuarie 1933. Preşedintele german a accentuat în continuare că masacrarea evreilor europeni era un eveniment istoric unic şi insista că fiecare german „a putut fi martorul a ceea ce au avut de suferit concetăţenii lui evrei“.

Discursul lui Weizäcker a fost în general bine primit, deşi s-au auzit proteste din partea celor care susţineau că germanii de rând nu ştiau absolut nimic despre ceea ce li se întâmpla evreilor, sau care sugerau că dezgroparea trecutului nu avea alt scop decât promovarea intereselor naţionale ale statului Israel. În sfârşit, dezbaterea înverşunată a trecutului nazist de către istorici a fost declanşată de un articol al lui Ernst Nolte, scris în limbajul alambicat al unui elev devotat al lui Heidegger şi publicat în iunie 1986 de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Nolte sugera că exista o legătură cauzală între Gulag şi Auschwitz, că naziştii erau în principal antibolşevici. El deplângea că se ignorau constant crimele staliniste, în timp ce crimele naziste erau discutate *ad nauseam*. Hitler, „anti-Leninul burghez“, nu acţionase decât în autoapărare împotriva ameninţării „asiatice“. Aşadar, povara vinei nu trebuia să apese colectiv pe umerii întregii Germanii. Masacrarea evreilor europeni juca un rol minor în analiza sa. Considerată în mare drept eliminare a „bolşevicilor evrei“, nu se

distingea de masacrele sovietice decât prin „procedura tehnică a gazării“.

Cam în acelaşi timp, distinsul istoric Andreas Hillgrüber înălţa ode Wehrmachtului, a cărei luptă eroică în etapele finale ale războiului le-a permis milioanelor de germani să scape de teroarea, violurile şi crimele bolşevice. Altfel spus, acesta susţinea mitul distincţiei între curajul şi decenţa armatei şi brutalitatea trupelor SS. În mod prudent, trecea cu vederea politicile criminale ale Wehrmachtului în Est. Lucrările revizioniste ale lui Nolte şi Hillgrüber au fost susţinute de istoricul Michael Stürmer, devenit autor al discursurilor cancelarului Kohl, care îndemna la conceperea unei versiuni mai pozitive a trecutului Germaniei, care să dea Republicii Federale un sentiment de mândrie identitară.

Jürgen Habermas, cel mai influent filozof al Germaniei, a iniţiat contraatacul împotriva lui Nolte şi a acoliţilor săi, istorici ultranaţionalişti, într-un articol viguros publicat în săptămânalul liberal *Die Zeit*. L-a acuzat pe Nolte de eliminarea tuturor problemelor morale din trecutul istoric al Germaniei, de reducerea Auschwitzului la o „simplă inovaţie tehnică“ şi de subminarea deschiderii către Occident, întemeiate pe „principiile constituţionale universale“, de care Germania postbelică putea fi pe bună dreptate mândră.

Cearta istoricilor (*Historikerstreit*) care debuta astfel nu a adus noi revelaţii, iar majoritatea breslei istoricilor s-a aliniat împotriva lui Nolte şi a susţinătorilor săi naţionalişti, însă cel puţin tentativa de a rescrie istoria germană a fost oprită din start. Abordarea lui Michel Foucault şi Zygmunt Bauman, care susţineau că Shoah decurgea dintr-o patologie a modernului mai degrabă decât din forţele concrete ale istoriei germane, a fost contracarată energic de istoricii care refuzau să accepte o viziune atât de pesimistă asupra lumii moderne. Dar rămânea problema că insistenţa asupra naturii unice a crimelor naziste făcea tabăra lui Habermas vulnerabilă la acuza că treceau cu vederea crimele comise în numele comunismului, iar teoria răsuflată a totalitarismului a fost scoasă de la naftalina în care fusese împachetată după apogeul Războiului Rece. Recunoaşterea responsabilităţii pentru oribilele crime ale epocii naziste putea de asemenea conduce la o formă perversă de naţionalism. Crimele germane erau fără precedent, iar ispăşirea germană era la fel de aparte.

STATELE UNITE, UNIUNEA SOVIETICĂ ȘI CHESTIUNEA GERMANĂ

În relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică aveau loc schimbări fundamentale. Mihail Gorbaciov ştia că trebuia făcut ceva pentru stoparea declinului rapid al Uniunii Sovietice. Discuţiile despre glasnost şi perestroika, cuplate cu insistenţa nevoii de democraţie, erau cu totul vagi, însă cel puţin erau un indiciu al unei relaxări a regimului dictatorial. Ronald Reagan, reales preşedinte al SUA în 1984, întâmpina şi el dificultăţi ce decurgeau din afacerea Iran–Contra[83]. În timpul întâlnirii lor de la Reykjavik, din octombrie 1986, cei doi oameni politici au ajuns la un acord de retragere a tuturor armelor nucleare din Europa, dar înţelegerea nu a avut nici un rezultat din cauza refuzului lui Reagan de a renunţa la marota sa, proiectul „Războiul Stelelor“. Patru luni mai târziu, Uniunea Sovietică anunţa că nu mai lega eliminarea rachetelor cu rază medie de acţiune de Iniţiativa de Apărare Strategică (SDI), astfel că, în decembrie 1987, la Washington, s-a semnat Tratatul pentru Forţele Nucleare de Rază Medie.

Cursul relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi Republica Federală a fost mult mai accidentat. Gorbaciov nu a reacţionat prea bine când Kohl l-a comparat cu Goebbels într-un interviu pentru *Newsweek*, iar Genscher a trebuit să-şi folosească redutabilele abilităţi diplomatice pentru a liniști apele teribil de tulburate. Într-adevăr, şi-a împins eforturile de liniştire a Uniunii Sovietice atât de departe, încât a fost aspru criticat de Washington şi Londra pentru că nutrea iluzii periculoase faţă de noua Rusie.

Alegerile pentru Bundestag, desfăşurate în ianuarie 1987, au constituit o dezamăgire pentru CDU/CSU. Kohl rămânea în funcţie, dar cele două partide scădeau cu 4,7%, obţinând cel mai slab rezultat al lor din 1949. Şi SPD, condus de respectabiliul, dar banalul Johannes Rau, a pierdut voturi. FDP şi Verzii au înregistrat progrese substanţiale. În adresa către noul Bundestag, Kohl şi-a exprimat hotărârea de a continua dialogul cu RDG, dar adăuga că nu se putea împăca cu „zidul, cu ordinul de a-i împuşca pe cei care încercau să-l treacă şi cu sârma ghimpată“ de pe frontiera germană internă. El făcea apel la reducerea drastică a rachetelor cu rază medie de acţiune în Europa şi la paritatea armelor defensive între Est şi Vest.

Relaţiile tensionate dintre Moscova şi Berlin au fost mult ameliorate datorită excelentelor eforturi ale lui Weizäcker şi ale lui Genscher în timpul vizitei de stat în Uniunea Sovietică din iulie 1987. La scurt timp după aceea, SPD şi SED au elaborat un document comun despre „Dispute ideologice şi securitatea comună“, prin care cele două partide îşi acceptau neînţelegerile într-un cadru deschis discuţiilor, dar se şi angajau să evite incriminările reciproce. Astfel, SED deschidea posibilitatea dezbaterilor, desigur în limite stricte, despre „eşecurile şi dezavantajele“ „socialismului existent“. Pe de altă parte, SPD accepta că regimul dictatorial din RDG era o formă legitimă de guvernământ, însă una în mod cert deschisă criticilor.

În septembrie 1987, Honecker a făcut o vizită istorică în Republica Federală, fiind primit cu toate onorurile cuvenite unui şef de stat. Vizita nu a avut nici un rezultat concret în afara acordului asupra controlului de mediu, care fusese negociat înainte de sosirea lui Honecker. Discursul meşteşugit al lui Kohl la banchetul de la Bad Godesberg i-a încurajat pe aceia care sperau că relaţiile mai apropiate cu RDG aveau să producă concesii ale regimului, fără să-i înstrăineze pe aceia care simţeau că deja mersese prea departe cu împăciuitorismul faţă de această satrapie a Imperiului Răului. În ceea ce îl priveşte pe Honecker, nici chiar Oskar Lafontaine, originar ca şi el din Saarland şi cel mai influent suporter al său în SPD, n-a reuşit să-şi exprime decât „respectul“ pentru acest ins afectat şi insignifiant. Cum RDG abolise de curând pedeapsa cu moartea şi se dovedea mult mai generoasă în a le permite cetăţenilor ei să viziteze Vestul din motive umanitare, exista sentimentul general că, deşi Honecker nu era nici pe departe un individ plăcut, dracul nu era chiar atât de negru pe cât se spusese. De cealaltă parte a Zidului, Stasi raporta că discursul lui Kohl şi declaraţiile altor politicieni din ţara gazdă alimentau speranţe nerealiste şi că restricţiile de călătorie în ţările capitaliste sporeau nemulţumirile.

Willy Brandt şi alte figuri de frunte ale SPD, printre care şi Oskar Lafontaine şi Klaus von Dohnanyi, primarul Hamburgului, sperau că diviziunea istorică dintre social-democraţi şi comunişti va fi, treptat, depăşită. Partidele comuniste italian şi spaniol se descotorosiseră de lestul leninist, devenind, ca „eurocomunişti“, indiscernabili de social-democraţi. Prin glasnost şi perestroika, Gorbaciov părea să se îndrepte în aceeaşi

direcţie. Dar opinia că SED avea să se metamorfozeze în aceeaşi măsură nu era decât o iluzie. Gorbaciov intenţiona mai degrabă să reformeze decât să transforme PCUS, iar Honecker era convins că până şi această reformă mergea prea departe. RDG avea să rămână un bastion al vechilor principii, deşi lumea comunistă devenea treptat mai receptivă la idei noi.

Coaliţia CDU/CSU era mult mai preocupată de armele nucleare decât de nuanţele subtile ale dogmei marxiste. Franz-Josef Strauß şi Manfred Wörner, fost ministru al apărării între 1982 şi 1988, înainte de a deveni secretar general al NATO, erau de acord cu Ronald Reagan şi Margaret Thatcher, prim-ministru al Marii Britanii din 1979, că rachetele americane Lance, depăşite deja, trebuiau înlocuite imediat. Pe de altă parte, Hans-Dietrich Genscher susţinea că trebuiau iniţiate negocieri în vederea dezarmării încă înainte de amplasarea noilor rachete. Kohl a rămas nedecis multă vreme. Chiar şi după învestirea agresivului George Bush în ianuarie 1989, care venea cu o echipă din care făceau parte James Baker, adept al liniei dure, ca secretar de stat, şi Dick Cheney, belicosul inflexibil, la apărare, cancelarul german a considerat că era mai prudent să îl susţină pe ministrul său de externe pentru a nu pune coaliţia în pericol.

Genscher, devenit imediat una dintre oile negre, din perspectiva administraţiei Bush, avea o serie de aliaţi. Deşi nu erau implicaţi militar în NATO, francezii erau mereu pregătiţi să le dea peste nas americanilor. O serie de aliaţi NATO, printre care se numărau Italia, Spania, Grecia, Belgia, Luxemburg şi Danemarca, conştiente că destinderea le privea direct în aceeaşi măsură ca şi apărarea, i-au acordat sprijinul lor. Susţinătorul cel mai important al „genscherismului“, aşa cum cu dispreţ era numită poziţia pacifistă de cealaltă parte a Atlanticului, era ministrul de externe norvegian, Thorvald Stoltenberg. Acesta a jucat importantul rol de secund al lui Genscher în negocierea unui compromis incomod la reuniunea NATO din mai 1989, când s-a convenit amânarea amplasării noilor rachete până în 1992.

Cum porumbeii din Bonn i-au silit pe uliii din Washington să dea înapoi, NATO şi-a anunţat hotărârea de a colabora în vederea creării unui mediu nou şi paşnic în Europa. Deşi Gorbaciov era încă suspicios faţă de administraţia americană şi nu părea nerăbdător să accepte această

provocare, în estul Europei au avut loc schimbări dramatice, în special în Ungaria și Polonia, pe măsură ce strânsoarea Uniunii Sovietice slăbea. RDG se opunea în continuare cu încăpățânare vântului schimbării.

Atitudinea intransigentă a SED față de aceste schimbări a dus imediat la reînceperea discuțiilor despre Chestiunea Germană. Un grup de moderați din CDU, conduși de secretarul general Heiner Geissler, a elaborat un document pentru congresul din 1988 al partidului, unde se vorbea de o singură națiune germană împărțită în două state. Documentul insista că libertatea era o precondiție a unității, nicidecum prețul de plătit pentru ea. Pentru aripa dreaptă și portavocea acesteia, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, aceasta era o scandaloasă diluare a conceptului de națiune, care neglija prioritatea absolută a reunificării. Pentru Willy Brandt și pentru majoritatea social-democraților reluarea discuțiilor despre reunificare nu era altceva decât reînvierea iluziilor periculoase nutrite la apogeul Războiului Rece. El a avertizat că dincolo de ideea „reunificării“ se afla credința pernicioasă că ar fi posibilă restaurarea Germaniei în interiorul frontierelor din 1937. Tot ce se putea spera însă era ca Republica Federală și RDG să dezvolte treptat legături tot mai strânse. Egon Bahr era întru câtva mai optimist și preconiza că cele două superputeri se vor retrage din Europa Centrală, creând astfel precondițiile unificării celor două state germane. Aceste discuții s-au încheiat brusc, odată cu prăbușirea dramatică a RDG, dar au reînceput curând, așa cum am văzut, atunci când cele două Germanii au deliberat asupra viitorului lor.

NOUA GERMANIE

După semnarea Tratatului de Unificare în august 1990, la 14 octombrie au avut loc alegeri pentru parlamentele (*Landtage*) celor cinci landuri noi ce alcătuiseră fosta RDG. Pentru CDU, alegerile au constituit un triumf. Brandenburg a fost singurul land unde câștigători au fost social-democrații. Kohl și CDU/CSU puteau privi cu încredere în viitor spre alegerile din 2 decembrie. Au urmat apoi o serie de tratate între noua Germanie și Uniunea Sovietică, Polonia și Cehoslovacia. La summitul OSCE din 19 noiembrie, desfășurat la Paris, NATO și liderii Pactului de la Varșovia au semnat un

tratat referitor la forţele armate convenţionale din Europa (CFE), prin care ambele părţi se obligau la reducerea substanţială a armamentelor nenucleare. Toţi cei prezenţi au semnat şi o convenţie prin care uzul forţei era scos în afara legii, cu excepţia cazurilor de autoapărare şi a celor aprobate de Carta Naţiunilor Unite. La Paris, Gorbaciov, atacat cu înverşunare de Boris Elţîn şi Eduard Şevardnadze pentru acumularea prea multor puteri, l-a curtat pe Bush, asigurându-l de sprijinul său în Golful Persic, după ce în 2 august Irakul invadase Kuweitul.

Cum era de aşteptat, rezultatele alegerilor din 2 decembrie au consemnat triumful coaliţiei de la Bonn. CDU/CSU au obţinut 43,8% din votul popular. Energizat de popularitatea enormă a lui Genscher, FDP şi-a asigurat 11% din voturi. Oskar Lafontaine, după ce interpretase complet greşit atmosfera din ţară, a obţinut 33,5% pentru SPD. În Vest, Verzii nu au obţinut cele 5% obligatorii, dar în Est, alianţa cu disidenţii din Asociaţia 90 (Bündnis 90) i-a ajutat să depăşească la limită pragul electoral. La nivel naţional, PDS a obţinut doar 2,4% din votul popular, însă cum în Est obţinuse 11,1%, i s-au acordat 17 locuri în parlament ca o concesie specială în acest scrutin electoral al tuturor germanilor.

În SPD, performanţele slabe la urne ale partidului au iscat acuzaţii amarnice. Partidul s-a împărţit, în mare, după criteriul generaţiei, grupul naţionalist şi mai vârstnic condus de Willy Brandt opunându-se lui Lafontaine şi postnaţionaliştilor. Lafontaine şi-a acuzat criticii că au o viziune rasială (*völkisch*) asupra naţionalităţii, căreia el îi contrapunea definiţia republicană franceză a naţiunii, enunţată de Ernst Renan, ca „plebiscit zilnic“. Lafontaine încă mai credea că o confederaţie germană ar putea fi primul pas spre crearea unei confederaţii europene. Acest amestec de amăgiri deşarte şi logică tulbure a avut prea puţină rezonanţă în rândurile partidului, astfel că Lafontaine, rebelul excepţional, a rămas izolat, ofensat şi resentimentar.

În privinţa capitalei noii Germanii încă mai era de luat o decizie. Mulţi susţineau că ar fi trebuit să rămână la Bonn, capitala primei democraţii reuşite a Germaniei, un oraş care era orientat spre Occident. Susţinătorii Bonnului vedeau Berlinul drept simbol al militarismului prusac şi al iluziilor de mare putere. De asemenea, aceştia mai puteau invoca

cheltuielile enorme ale mutării capitalei. Cei care argumentau în favoarea Berlinului, amintind de blocadă, de Zid şi de 9 noiembrie 1989, insistau că cele două state germane nu se puteau reuni decât la Berlin. Bonn era mult prea departe de cele cinci landuri noi. Avuţia Germaniei era în Vest, aşadar Estul trebuia să se bucure măcar de beneficiile politice şi economice ale găzduirii capitalei. După o dezbatere extrem de emoţională, în iunie 1991 Berlinul a obţinut 338 de voturi faţă de cele 320 ale Bonnului. Mutarea capitalei de la Bonn la Berlin a fost amânată de mai multe ori şi nu a avut loc decât în 1999. Ideea că unele ministere puteau rămâne în continuare la Bonn s-a dovedit în scurt timp ineficientă. Temerile că, odată capitala mutată la Berlin, Germania va întoarce spatele Comunităţii Europene s-au dovedit nefondate. În prezent, fantomele vechiului Berlin sunt deja de mult înlăturate.

Reunificarea Germaniei s-a desfăşurat într-o atmosferă remarcabil de calmă şi de cumpătată, date fiind consecinţele capitale ale căderii Zidului şi ale prăbuşirii comunismului. Nici urmă de triumfalismul anului 1871, nici un nou Treitschke care să proclame unirea drept rezultat final al unui inevitabil proces teleologic. Noua Germanie ştia că trebuie să procedeze cu prudenţă, având grijă să liniştească temerile privitoare la un naţionalism reînviat. Euforia produsă de dispariţia unei dictaturi apăsătoare şi a diviziunii dintre Est şi Vest a fost temperată în scurt timp de constatarea că preţul reconstruirii economiei falimentare a „noilor provincii“ avea să fie nespus de mare şi că depăşirea barierelor psihologice dintre *Ossi* şi *Wessi* avea să fie excepţional de dificilă. Problemele existente au fost exacerbate, iar altele noi se iveau la orizont.

Noua Germanie nu era impredictibilă, cum se temeau unii. Cancelarul Kohl a anunţat că Uniunea Europeană era „miezul politicii externe a Germaniei unite“. Germania era parte integrantă a Comunităţii Europene, iar după Tratatul de la Maastricht, negociat în decembrie 1991 şi semnat în februarie anul următor, puterile suverane ale Germaniei au fost şi mai mult reduse. Uniunea monetară însemna înlocuirea puternicei mărci germane cu euro şi a atotputernicei Bundesbank cu o bancă centrală europeană. Europa urma să aibă politici externe şi de apărare comune. Ca urmare, frontierele dintre statele membre ale Comunităţii Europene au fost deschise. S-au

enunţat unele îngrijorări că alegerea Berlinului drept capitală avea să conducă la centralizarea puterii şi la slăbirea drepturilor landurilor. De fapt, termenii Tratatului de la Maastricht acordau landurilor drepturi sporite, iar landurile Bavaria, Renania de Nord- Westfalia şi Baden-Württemberg aveau acum posibilitatea reprezentării directe la Bruxelles.

Unificarea a făcut necesare unele schimbări ale Legii Fundamentale şi s-a profitat de ocazie pentru a face câteva modificări. S-au introdus articole conform cărora guvernul federal îşi delega anumite drepturi suverane Comunităţii Uniunii Europene, landurilor li se acordau mai multe puteri, se întărea Bundesratul, iar rolul Bundesbank a trebuit să fie modificat şi el. În acelaşi timp, drepturile persoanelor cu handicap au fost înscrise în articolul 3, iar statul era obligat prin constituţie să protejeze mediul. Aceste reforme erau foarte modeste şi insuficiente din perspectiva stângii, care spera să fie abordate multe alte probleme, printre care ocuparea deplină a forţei de muncă, drepturile minorităţilor şi animalelor şi natura societăţii civile. Din fericire, a prevalat argumentul că nu era necesar să fie îndesate în Constituţie toate drepturile şi obiectivele, altfel s-ar fi ajuns la un coşmar interpretativ şi s-ar fi pus o povară intolerabilă asupra Curţii Constituţionale. O reformă ce ar fi trebuit să fie făcută demult a eşuat din cauza opoziţiei coaliţiei CDU/CSU: încă nu era posibil ca Bundestagul să se autodizolve printr-un simplu vot de neîncredere, astfel că sforăriile manipulării votului de neîncredere „constructivă“ au rămas singura modalitate prin care era posibil ca guvernul să convoace noi alegeri.

Una dintre cele mai aprins disputate prevederi ale Legii Fundamentale a fost articolul 16, secţiunea 2, care statua că „dreptul de azil se acordă persoanelor persecutate politic“. Această clauză lăudabilă a fost elaborată când amintirea ororilor opresiunii naziste mai era încă foarte vie, dar vremurile se schimbaseră. Odată cu căderea comunismului şi cu eliminarea frontierelor din Europa occidentală, Germania a devenit un adăpost preferat de refugiaţi. În 1992, existau 438.191 de cereri de azil, pe lângă zecile de mii de imigranţi ilegali. Conform unor criterii foarte largi, numai 4,5% se calificau ca „persecutaţi politic“. În mod evident, trebuia făcut ceva, dar s-a dovedit imposibil să se păstreze nemodificat articolul 16.2 şi, în acelaşi timp, să se fie reduse tensiunile produse de faptul că 78% dintre cei care

cereau azil în Comunitatea Europeană ajungeau în Germania. S-a ajuns la o soluţie incomodă prin desemnarea unor anumite ţări ca fiind „sigure“: persoanele care veneau din aceste ţări nu puteau solicita azil.

O altă problemă foarte încărcată emoţional a fost aceea a avortului. Articolul 31 din Tratatul de Unificare solicita elaborarea unei legi comune în această chestiune litigioasă. Pentru a se ajunge la un nou compromis incomod între drepturile nenăscuţilor şi libertăţile individuale ale femeilor a fost nevoie de cinci ani. Chestiunea a fost rezolvată de Curtea Constituţională, care a hotărât că propunerea de lege era neconstituţională. În opinia Curţii, întreruperea de sarcină la 12 săptămâni rămânea ilegală, dar n-ar fi trebuit să fie urmărită penal. Programele de asigurări de sănătate nu acopereau costul avorturilor, cu excepţia cazurilor de viol sau când fie mama, fie copilul riscau vătămări nejustificate. Înainte să se poată efectua un avort, femeia era obligată să se supună unui examen medical cu cel puţin trei zile înainte de operaţie, iar scopul acestei consultaţii era de a apăra viaţa. Încercarea Bisericii Catolice, sub conducerea energică şi inspirată a arhiepiscopului de Mainz, Lehmann, de a lua parte la acest proces consultativ a fost împiedicată de ordinele Vaticanului, iar bunul episcop a fost în mod deliberat lăsat să aştepte înainte să fie în sfârşit promovat în Colegiul Cardinalilor.

Dezbaterile îndârjite asupra acestor chestiuni emoţionale n-au făcut decât să înrăutăţească şi mai mult severa stare de confuzie de după euforia unificării. Dezolarea economică a Estului era mult mai sumbră decât îşi imaginaseră până şi cei mai pesimişti experţi. Practic nu era nimic de salvat din industria teribil de înapoiată, din infrastructura decrepită şi din mediul natural răvăşit. Trebuia pornit totul de la zero. Cheltuielile erau astronomice. Situaţia era înrăutăţită de sindicatele care cereau creşteri salariale imense, pe care economia Estului nu le putea justifica, dar şi de speculanţii lacomi care au investit miliarde în proiecte care în scurt timp aveau să se dovedească inutile. Est-germanii erau bucuroşi de prăbuşirea regimului, însă au descoperit că le era imposibil să se identifice cu Germania de Vest. Un sondaj efectuat în vara lui 1990 a arătat că 75% dintre est-germani se percepeau pe ei înşişi drept cetăţeni de categoria a doua. Cinci ani mai târziu, două treimi dintre ei spuneau că erau mândri de

felul cum trăiseră în RDG. Cele două state nu erau integrate. Est-germanii au fost obligaţi să se adapteze la viaţa din Vest. Cei care nu reuşeau, cădeau pradă „ostalgiei“, contrapunând problemelor prezentului o viziune romanţioasă despre trecut.

Cancelarul Kohl vorbea cu optimism despre prosperitatea viitoare a celor cinci noi landuri. Realitatea a fost însă, din păcate, diferită. Până în toamna anului 1990, producţia industrială a scăzut la jumătate, iar PIB-ul cu 30%. În 1998, PIB-ul *per capita* al landurilor estice se ridica la doar 56,1% din acela al Vestului, în timp ce costurile pe unitatea de muncă erau cu 124,1% mai mari. Motivele acestei situaţii erau numeroase. Industria est-germană fusese calibrată pentru exportul în ţările blocului comunist şi, practic, nu avea nimic de oferit pieţei mondiale. Conversia mărcii est-germane la paritate însemna că cheltuielile cu munca erau extrem de mari, iar produsele, şi mai necompetitive. Fabricile est-germane operau cu utilaje irecuperabil de învechite, astfel că mărirea salariilor nu putea fi compensată prin creşterea productivităţii. Germania estică nu putea scăpa de o parte din aceste probleme folosindu-se de inflaţie, aşa cum procedaseră Polonia, Bulgaria şi Rusia, care crescuseră indicele preţurilor la bunurile de consum cu 70,5%, 338,5% şi respectiv 148,9%. Rubla a pierdut un sfert din valoare între 1990 şi sfârşitul anului 1992, în timp ce marca germană s-a apreciat cu 5,2%. Proprietatea de stat din Est era administrată de autorităţi, nu împărţită nomenclaturii rapace, aşa cum s-a întâmplat în Rusia. Privatizarea a fost un proces complicat, lung şi costisitor, veniturile rezultate de pe urma ei fiind dezamăgitor de modeste. Dintre concernele fostei RDG, numai 40% au fost clasificate drept capabile de a genera profit; 30% aveau nevoie de investiţii masive, iar celelalte 30% n-aveau nici o valoare. S-a estimat că acest proces avea să aducă un profit de 350 de miliarde de mărci. De fapt, Agenţia Fiduciară (Treuhandanstalt) a sfârşit prin a avea un deficit de 204,4 de miliarde DM. Alte miliarde s-au pierdut din cauza activităţilor infracţionale ale agenţiei şi ale angajaţilor săi. Deşi vasta majoritate a celor care munceau pentru agenţie erau estici, în fosta RDG prevala sentimentul că tot acest proces nu era decât colonizarea „Estului sălbatic“ de o bandă de speculaţi, *yuppies* şi politicieni arivişti din Vestul rapace. Detlev Karsten Rohwedder, preşedintele extrem de capabil al agenţiei, a fost învinuit că ar fi „mâna

scheletică a Doamnei cu coasa“ şi „criminalul de birou“. A fost asasinat în 1991 de Facţiunea Armata Roşie. Succesoarea sa, Birgit Breuel, a fost poreclită în scurt timp „Doamna de fier“ şi „Taie-slujbe“, iniţiind „distrugerea creatoare a fostei economii socialiste“. Printre posturile tăiate se numără şi acelea ale 500 de angajaţi din organizaţia pe care o conducea, din cauza infracţiunilor, a colaborării cu Stasi sau a totalei incompetenţe.

Guvernul, confruntat şi cu enormele cheltuieli necesare finanţării contribuţiei germane la Războiul din Golf, în valoare de 18 miliarde DM, a împrumutat sume imense de bani şi a crescut taxele, adăugând o „taxă de solidaritate“ de încă 7,5% pe veniturile din fosta Republică Federală. Resentimentul stârnit de necesitatea de a plăti pentru esticii nerecunoscători era echivalat de gustul amar lăsat de aroganţa şi condescendenţa vesticilor. Structura socială şi mentalităţile celor două Germanii erau atât de diferite, încât neînţelegerile dintre *Ossi* şi *Wessi* erau inevitabile. Puţine spirite întreprinzătoare au speculat şansele oferite de economia de piaţă şi au prosperat, însă majoritatea esticilor au considerat că ajustarea la circumstanţele complet schimbate era extrem de dificilă. Mulţi şi-au descărcat frustrarea luând străinii la bătaie şi alăturându-se grupurilor de extremă dreaptă. Membrii fostei nomenclaturi care se bucuraseră de numeroase privilegii şi care îşi datoraseră poziţiile mai degrabă loialităţii politice decât priceperii şi abilităţilor lor nu-şi găseau locul în noua Germanie şi erau extrem de resentimentari din cauza pierderii statutului. Distanţa dintre Est şi Vest creştea tot mai mult, astfel că în scurt timp observaţia că Zidul fusese înlocuit de un zid în minţile oamenilor a devenit un clişeu jurnalistic. În aprilie 1993, un sondaj arăta că 85% din locuitorii fostei RDG şi 71% dintre vestici credeau că cele două Germanii încă mai aveau interese conflictuale. Numai 11% dintre estici şi 22% din vestici se percepeau ca făcând parte dintr-o Germanie unică.

Majoritatea conducerii Germaniei de Est a scăpat nepedepsită pentru crimele regimului. Honecker a fost arestat şi acuzat de autorizarea ordinului de a se trage în scopul de a ucide asupra celor care încercau să treacă frontiera în Vest, însă era bolnav de cancer la ficat şi s-a considerat că nu era capabil să compară în faţa judecătorilor. A plecat în Chile, unde se bucura de o oarecare popularitate pentru că le oferise azil victimelor

dictaturii nemiloase a lui Pinochet. A murit în Chile în 1995 la vârsta de 81 de ani. Starea de sănătate a lui Willi Stoph era la fel de şubredă, astfel încât procedurile juridice împotriva sa au fost suspendate. Erich Mielke a fost acuzat de uciderea a doi poliţişti în 1931 şi a fost condamnat la şase ani de închisoare, unde a rămas mai puţin de doi ani. A murit în 2000. Trei membri ai Politbüro, inclusiv Egon Krenz, au primit sentinţe cu închisoarea de până la şase ani şi jumătate pentru rolul lor în adoptarea ordinului de a se trage în scopul de a ucide asupra celor care atentau la trecerea frontierei în Vest. Doi grăniceri au fost condamnaţi cu suspendare pentru uciderea unor persoane care încercau să treacă frontiera. Cel mai greu loviţi au fost cei care şi-au pierdut funcţiile din administraţia publică, sistemul judiciar şi universităţi. Aceştia au fost înlocuiţi preponderent de vestici, dând şi mai multă apă la moară propagandei PDS, conform căreia unificarea era o formă de *Anschluss*, iar Estul, doar o colonie a Vestului. Campania PDS împotriva „vestificării“ celor cinci noi landuri a găsit o audienţă considerabilă printre aceşti pierzători indignaţi şi deziluzionaţi. Cum după unificare nu s-a înregistrat o îmbunătăţire sensibilă a standardelor de viaţă în Est, în ciuda promisiunilor extravagante şi iresponsabile ale unor politicieni vestici, mulţi au început să privească în urmă, la vremurile bune de altă dată ale RDG. Esticii s-au reîntors la structurile mentale familiare, în timp ce vesticii se complăceau în ceea ce Jürgen Habermas numea „şovinismul prosperităţii“.

RDG era o societate seculară în care mai puţin de 30% din populaţie aparţinea uneia dintre cele două confesiuni creştine majore. În Vest, peste trei sferturi din populaţie erau măcar cu numele fie protestanţi, fie catolici. Diferenţa se reflecta în standardele morale extrem de diferite şi în practicile culturale ale celor două Germanii. În plus, existau diferenţe profunde în modul de înţelegere a trecutului Germaniei. Republica Federală privea în urmă la democraţia liberală a parlamentului de la Frankfurt şi la conspiraţia de asasinare a lui Hitler de la 20 iulie 1944. Premisa ideologică a RDG era antifascismul, iar SED se situa în descendenţa directă a Ligii Comuniste a lui Marx şi a bolşevicilor lui Lenin. În Vest se desfăşura o dezbatere aprinsă asupra trecutului nazist, iar povara vinovăţiei pentru Auschwitz atârna greu. În Est, singurele victime ale nazismului care meritau să fie puse la socoteală erau membrii Partidului Comunist. Nazismul era problema Vestului, nu a

muncitorilor şi ţăranilor hotărât antifascişti din RDG. Pe când istoricii din Vest examinau rădăcinile naţional-socialismului şi se întrebau care era momentul când Germania o apucase pe un drum greşit, colegii lor din RDG construiau o imagine pozitivă a trecutului german, ai cărui eroi erau Luther, Frederic cel Mare şi chiar Bismarck. Principalii răufăcători erau social-democraţii, care trădaseră revoluţia de la 1918, înşelaseră clasa muncitoare şi dăduseră mână liberă capitaliştilor monopolişti să-l pună pe Hitler la guvernare.

În 1992, Bundestagul a instituit o comisie de anchetă a istoriei şi naturii regimului SED. Raportul acestei comisii a fost publicat doi ani mai târziu, la 17 iulie 1994, la aniversarea revoltei din Germania de Est din 1953. Majoritatea concluziilor acestui lung document nu erau surprinzătoare. RDG era descrisă ca o dictatură care se schimbase considerabil de-a lungul timpului, dar care rămăsese un regim totalitar sub controlul ferm al SED. Stânga a obiectat viguros faţă de utilizarea termenului „totalitar“, atât de des folosit în trecut pentru a pune la grămadă comunismul şi naţional-socialismul şi pentru a omite diferenţele profunde dintre cele două sisteme dictatoriale. Acuzaţia că liberalismul triumfător revenea la retorica nenuanţată a celor mai acute faze ale Războiului Rece a fost contracarată destul de şchiop de afirmaţia că „totalitarismul“ viza doar pretenţiile celor două regimuri de a acapara individul ca întreg. Pe de altă parte, oricât de absurdă ar fi fost sugestia că RDG şi al Treilea Reich erau similare, rămânea problema redutabilă a anulării efectelor dăunătoare produse de patruzeci de ani de dictatură comunistă, care au avut un impact mult mai mare asupra celor care trăiseră sub apăsarea ei decât cei 12 ani de naţional-socialism.

Euforia produsă de recent câştigatele libertăţi şi perspectiva unui viitor strălucit s-au transformat curând în resentiment amar. Germania de Est s-a dezindustrializat rapid, iar mediul ei economic, social şi cultural a fost distrus. Populaţia se confrunta cu şomajul masiv şi cu nevoia de a se adapta rapid la un mediu radical diferit. Majoritatea esticilor se simţeau excluşi, traumatizaţi şi incapabili să se ajusteze la noua realitate. Foarte puţini au înfruntat provocările şi au speculat şansele oferite de o societate democratică dinamică, ceea ce a dus la răspândirea respingerii economiei de

piaţă şi a democraţiei parlamentare. Unii tânjeau după vremurile bune ale dictaturii asistenţiale, alţii s-au orientat spre dreapta radicală. Chiar şi în 1998, când li se punea întrebarea: „Credeți că democrația, așa cum există în Republica Federală, este cea mai bună formă de guvernare, sau sunt altele mai bune?“, numai 30% dintre estici răspundeau afirmativ, în comparaţie cu 80% dintre vestici. Dar se uită adesea că a fost nevoie de mulţi ani pentru ca vesticii să construiască o societate viabilă după război, când condițiile erau mult mai favorabile. Și au reușit acest lucru în anii boomului economic de după 1950; acum esticii trăiau într-o societate ce trebuia să facă faţă şomajului de masă, provocărilor globalizării, competiției din Asia, externalizării și schimbărilor tehnologice rapide. Într-o astfel de situație, disparităţile dintre Est și Vest s-au accentuat. Între 1989 și 1994 șomajul a crescut în Est cu 3,5 milioane, iar în Vest cu doar 1,2 milioane.

Noua și deplina suveranitate a Germaniei a fost în scurt timp pusă la încercare de unele decizii extrem de dificile, care i-au făcut pe mulţi să tânjească după vremurile când Republica Federală era supusă unui anumit grad de control și unor restricții din partea celor patru puteri. Conform Constituției, Bundeswehrul nu putea fi utilizat decât pentru a contracara un atac direct asupra Republicii Federale sau în anumite situații de urgență interne. Dar ce parte trebuia, dacă trebuia, să joace Germania în Operațiunea „Scutul Deșertului“ din Irak? Dick Cheney, secretarul american al apărării, îi îndemna pe germani să se alăture coaliției de 34 de națiuni, însă articolul 87a al Legii Fundamentale nu le permitea forţelor armate să acționeze decât în vederea apărării. Genscher a decis că Statelor Unite, Marii Britanii și Israelului ar fi trebuit să li se acorde sprijin logistic, dar că trupele germane nu ar trebui să intervină, ceea ce făcea Republica Federală vulnerabilă la acuzația că încerca să se eschiveze și că practica diplomația carnetelor de cecuri. Resentimentul, în special al Statelor Unite și Israelului faţă de ezitările Germaniei de a se implica, era exacerbat de demonstrațiile masive împotriva războiului, denunţat ca o nouă dovadă a imperialismului american. O serie de personalităţi importante ale stângii au denunţat comparația facilă a lui Saddam Hussein cu Hitler ca fiind doar o scuză superficială de a iniția un război în numele marilor companii petroliere. Oskar Lafontaine susținea că Germania purta stigmatul crimelor

epocii naziste şi că nu ar mai trebui să fie niciodată cauza altor vărsări de sânge. Alţii susţineau că, de vreme ce Războiul Rece se încheiase, Europa trebuia să taie legăturile cu Statele Unite şi că NATO, care se transforma rapid într-o Legiune Străină americană neplătită, trebuia dizolvat.

Dezbaterea despre participarea Germaniei în Războiul din Golf încă nu se domolise când Iugoslavia a început să se destrame, iar NATO s-a implicat activ în regiune. Deşi atât Statele Unite, cât şi Comunitatea Europeană îndemnau la menţinerea unităţii iugoslave, ministrul de externe Hans-Dietrich Genscher, într-un gest de diplomaţie personală extraordinar de inadecvat, a recunoscut independenţa Croaţiei şi Sloveniei. Un funcţionar superior din ministerul britanic de externe a descris această manevră drept „complet stupidă“. Cum mai era posibil, întreba el, să se pună presiune pe Slobodan Milošević recunoscându-l pe Franjo Tudjman drept preşedinte al Croaţiei şi cum se putea pune presiune pe Tudjman dacă i se îndeplinea orice dorinţă? Lordul Carrington, secretarul general al NATO, a condamnat laconic manevra lui Genscher ca fiind „nefolositoare“. Carrington şi trimisul SUA în Iugoslavia, Cyrus Vance, i-au spus mai apoi lui Richard Holbrooke, reprezentantul preşedintelui Clinton în regiune, că manevra necugetată a lui Genscher declanşase un lanţ de reacţii care au dus la războiul brutal din Bosnia. Războiul civil din fosta Iugoslavie a declanşat o viguroasă dezbatere despre constituţionalitatea implicării forţelor armate germane peste graniţe în interiorul unei coaliţii. Opinia general acceptată era că, odată cu încheierea Războiului Rece, era necesară o nouă definire a conceptului de securitate. Articolul 24 secţiunea 2 din Legea Fundamentală permitea astfel de angajamente în vederea asigurării „ordinii paşnice şi durabile în Europa şi între popoarele lumii“. Încercarea de modificare a Constituţiei, astfel încât să se evite orice ambiguitate, a eşuat din cauza neîntrunirii majorităţii de două treimi în Bundestag. Curtea Constituţională a hotărât că se putea permite aeronavelor AWAC (Avertizare şi Control Aerian) pilotate de germani să patruleze spaţiul aerian de deasupra Bosniei-Herţegovina în conformitate cu o rezoluţie a Consiliului de Securitate al ONU. Astfel, pentru prima oară, forţele armate ale Republicii Federale au fost angajate în operaţiuni militare; de asemenea, între 1993 şi 1994, 2.420 de membri ai personalului militar au luat parte la acţiunea umanitară

UNOSOM II în Somalia şi Kenya. SPD şi FDP au susţinut că aceste acţiuni erau neconstituţionale şi au făcut apel la Curtea Constituţională. Curtea a respins apelul, iar în 1994 a decis că Bundeswehr putea lua parte la misiuni umanitare şi militare în afara Germaniei, cu condiţia ca o majoritate simplă din Bundestag să susţină o astfel de acţiune. Curtea mai hotăra că atât ONU, cât şi NATO făceau parte dintr-un „sistem de securitate colectivă reciprocă, aşa cum era definit în articolul 24 al Legii Fundamentale“.

În 1995, Bundestagul a dezbătut oportunitatea participării trupelor germane în cadrul unei forţe speciale a NATO care urma să intre în alertă în vederea dislocării rapide în Bosnia-Herţegovina. CDU/CSU şi FDP erau în favoarea participării, iar majoritatea SPD şi a Verzilor, precum şi PDS, erau împotrivă. Încă o dată, s-a folosit binecunoscutul argument că, după Auschwitz, Germania era obligată să evite uzul forţei. Patru ani mai târziu, stânga a întors acest argument cu susul în jos, folosind crimele de la Auschwitz pentru a justifica participarea la intervenţia neinspirată din Kosovo în tentativa de a opri genocidul de acolo. Doar o mică minoritate s-a agăţat de acest argument în favoarea unei căi speciale (*Sonderweg*) a politicii externe germane. Republica Federală era în sfârşit în acord cu aliaţii ei, însă nu după mult timp a ieşit din nou din rând în chestiunea invaziei Irakului din 2002.

Nu e o surpriză faptul că coaliţia de guvernământ dintre CDU/CSU şi FDP era foarte nepopulară. Abia reuşise să câştige alegerile în 1994, cu o majoritate de doar două voturi, pentru că SPD făcuse alegerea extrem de neinspirată de a-l numi pe insipidul Rudolf Scharping drept candidat pentru Cancelarie. Noul guvern al lui Kohl a iniţiat procesul de întărire a forţelor pieţei printr-un program draconic de „demolare socială“, cum l-a numit stânga. Întreprinderile mici puteau concedia angajaţi prin notificări pe termen scurt, vârsta de pensionare a fost mărită, iar ajutorul de şomaj şi plata concediilor medicale au fost diminuate. Protestele generalizate au culminat în 1996 printr-o manifestaţie a sindicatelor desfăşurată la Bonn, la care au participat peste 350.000 de demonstranţi. Opoziţia a început să-şi arate potenţialul atunci când nefericitul Scharping a fost înlocuit de rivalul său Oskar Lafontaine în funcţie de şef al SPD în 1995. În calitate de preşedinte al Camerei superioare (Bundesrat), unde opoziţia deţinea

majoritatea, Oskar Lafontaine a reuşit să blocheze adoptarea unei serii de propuneri legislative, inclusiv a ambiţioasei reforme fiscale urmărite de Kohl. Rezultatul a fost un impas politic din cauza căruia nu a mai fost posibilă abordarea numeroaselor probleme presante cărora trebuia să li se găsească urgent o rezolvare.

Helmut Kohl a reuşit să rămână în funcţie din cauza rivalităţii feroce dinăuntrul SPD-ului din opoziţie, între preşedintele partidului, Oskar Lafontaine, care înclina spre stânga, şi inamicul său din aripa dreaptă, prim-ministrul Renaniei de Nord-Westfalia, Gerhard Schröder, care făcea parte din consiliile administrative ale câtorva companii majore, inclusiv Volkswagen, şi care era un apărător al industriei private. Stagnarea economică şi şomajul în creştere au acţionat însă în favoarea social-democraţilor, ajutaţi şi de faptul că Kohl nu a fost niciodată prea interesat de chestiunile economice, aflate acum în topul agendei politice. Problema cu care se confruntau social-democraţii era pe cine să propună drept candidat pentru funcţia de cancelar la alegerile din 1998: pe Lafontaine, care dispunea de loialitatea oamenilor de bază ai partidului, sau pe Schröder, care era mai popular? Victoria impresionantă a lui Schröder în alegerile landurilor din 1998, datorită căreia SPD avea majoritatea absolută în Renania de Nord-Westfalia, a fost folosită ca surogat de plebiscit, asigurându-i selecţia drept candidat al partidului pentru alegerile generale din acelaşi an.

Schröder a făcut apel la micii antreprenori, la artizani, la meşteşugari şi la muncitorii calificaţi, distanţându-se de Verzi, care, într-o manevră autodistructivă, şi-au concentrat campania electorală pe propunerea unei creşteri masive a taxelor pe combustibili. În ciuda animozităţilor personale, Lafontaine l-a sprijinit cu loialitate pe Schröder, concentrându-şi atacurile asupra „demolării sociale“ desfăşurate de Kohl, în timp ce Schröder a adoptat o abordare mai puţin conflictuală, prezentându-se drept apărătorul germanilor de rând, situaţi în „noul centru“. Oportunistul Schröder şi-a dat seama că electoratul voia să vadă sfârşitul cancelariatului lui Helmut Kohl, după 16 ani în funcţie, dar nu şi schimbarea cursului. Drept urmare, se gândea la o coaliţie cu CDU/CSU, care, în plus, îl ispitea pentru că i-ar fi permis să se debaraseze de principialul Lafontaine. Dar Verzii, deşi au

pierdut 0,6% faţă de alegerile din 1994, au avut o performanţă mai bună decât era de aşteptat, „realistul“ Joschka Fischer învingându-i pe ecologiştii „fundamentalişti“ din partid, şi l-au obligat pe Schröder să opteze, cu destule regrete, pentru coaliţia roşu-verde. Această alianţă îl descoperea pe Schröder atacurilor din două părţi. Verzii revendicau suspendarea utilizării energiei atomice şi refuzau să permită forţelor armate angajarea în „afara regiunii“. Lafontaine, ca ministru al finanţelor, era sprijinit de sindicate şi de o importantă secţiune a opiniei publice în vederea unei abordări de stânga a politicilor economice şi fiscale, ceea ce pentru noul cancelar constituia un blestem.

Guvernul de coaliţie, cu Joschka Fischer ca ministru de externe, funcţie ocupată în mod tradiţional de partidul mai mic al coaliţiei, şi un alt membru al Verzilor, Jürgen Trittin, ca ministru al mediului, au fost de acord cu un plan moderat intitulat „Alianţa pentru muncă şi instruire“. Acesta făcea apel la cooperarea dintre guvern, sindicate şi angajatori, propunea o reformă fiscală majoră, introducerea unei „taxe ecologice“ şi accentuarea educaţiei şi a cercetării, dar şi un plan clar pentru încetarea utilizării energiei atomice. Verzii erau de acord că forţele armate puteau fi totuşi folosite pentru acţiuni de sprijin alături de ONU, cu condiţia ca acestea să fie conforme cu Legea Fundamentală.

Încă înainte să depună jurământul de cancelar, Schröder a trebuit să se confrunte cu problema gravă a participării în probabilul război împotriva Serbiei în chestiunea Kosovo. În august, Consiliul de Securitate al ONU solicita încheierea luptelor dintre forţele sârbe şi rebelii kosovari, care se transformau rapid într-un dezastru umanitar, pentru a le permite celor aproximativ 250.000 de refugiaţi să revină la casele lor. Richard Holbrooke a transmis guvernului german că liderul sârb Milošević se baza pe refuzul noii coaliţii de guvernare germane de a se alătura operaţiunilor NATO în Kosovo, ceea ce ar fi determinat şi alte membre NATO să nu se implice. Conducerea noii coaliţii s-a întâlnit cu Kohl, aflat încă în funcţie, cu ministrul de externe, Klaus Kinkel, şi cu cel al apărării, Volker Rühe, pentru a discuta cererea urgentă a lui Holbrooke ca Germania să se declare solidară cu NATO. Rühe, politician din CDU, spera că Fischer va refuza, ceea ce ar fi dus la sfârşitul coaliţiei dintre SPD şi Verzi şi ar fi deschis calea către o

mare coaliție, în care Schröder să fie cancelar, iar el să rămână în continuare ministru de externe. Fischer a fost de acord că întreruperea legăturilor cu alianța NATO ar fi fost un dezastru, astfel că și-a angajat partidul, cu care nu avusese timp să discute această chestiune aprins disputată, într-o coaliție cu SPD. Chestiunea a fost supusă apoi votului vechiului Bundestag, iar moțiunea a fost adoptată. Pentru mulți, aceasta era doar o amenințare diplomatică pentru a-l presa pe Milošević să accepte încetarea focului. La câteva zile după votul din Bundestag s-a negociat încetarea focului, iar în regiune a fost trimisă o Misiune de Verificare pentru Kosovo, alcătuită din supraveghetori ai Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE). În scurt timp, aceștia aveau să fie cunoscuți drept „portocalele mecanice“, din cauza autovehiculelor foarte colorate și pentru că, foarte repede, s-au dovedit total ineficienți.

Luptele au izbucnit din nou în ianuarie 1999, când 40 de albanezi kosovari au fost măcelăriți la Račak, iscând temeri că în scurt timp avea să urmeze o repetare a masacrului de la Srebrenica din 1995, când forțele sârbe sub comanda generalului Ratko Mladić au măcelărit 8.000 de bărbați și băieți bosniaci, silind alte 30.000 de persoane să-și părăsească locuințele, în timp ce forțele olandeze prezente la fața locului au rămas impasibile. Negocierile de pace de la Rambouillet au fost întrerupte, iar la 23 martie, patru avioane Tornado aparținând Luftwaffe au decolat de pe aeroportul din Piacenza, desfășurând misiuni deasupra Serbiei. Era pentru prima oară după al Doilea Război Mondial când forțele germane se implicau activ în misiuni de luptă. În scurt timp s-a creat impresia că va fi nevoie și de implicarea trupelor terestre.

Misiunea din Kosovo a pus coaliția dintre SPD și Verzi în pericol de destrămare. La o întrunire extraordinară a partidului său, ministrul de externe Fischer a fost învinuit că era ucigaș, instigator al războiului și criminal și a fost lovit în ureche cu un borcan de vopsea. Din fericire, luptele au încetat curând, mulțumită intervenției lui Boris Elțîn, care a subliniat că Rusia nu mai susținea Serbia. O „troică pentru Kosovo“, alcătuită din rusul Victor Cernomîrdin, care temporar nu mai ocupa funcția de premier, Strobe Talbott, adjunctul secretarului american de stat, și președintele finlandez, Maartti Ahtisaari, ca reprezentat al Uniunii

Europene, au negociat un acord de pace, care s-a semnat la Bonn la începutul lunii iunie. În Kosovo au fost trimise forţe de menţinere a păcii – KFOR – sub conducerea NATO. Lui Ahtisaari, adevărat maestru al rezolvării conflictelor, i s-a decernat premiul Nobel în 2008. Războiul se încheiase, dar nu şi dezbaterile. Germania se implicase în război fără aprobarea ONU, pentru că toate voturile din Consiliul de Securitate ar fi fost blocate de Rusia, care ar fi uzat de dreptul ei de veto. Unii argumentau că Consiliul de Securitate nu era singura sursă de drept internaţional. Carta ONU, rezoluţiile anterioare ale Consiliului de Securitate şi imperativul de a acorda asistenţă celor care aveau nevoie de ea erau suficiente pentru a legitima dislocarea forţelor germane. Alţii argumentau că a acţiona fără aprobarea ONU însemna că SUA putea condamna orice stat ca fiind criminal şi îndemna NATO la acţiune, ocolind atât Uniunea Europeană, cât şi OSCE.

În timpul dezbaterilor despre Kosovo, Oskar Lafontaine a rămas remarcabil de tăcut. Apoi, brusc, la 11 martie 1999, a demisionat din guvern. În ziua precedentă, Schröder îl atacase dur pe Jürgen Trittin pentru insistenţa pe temele energiei atomice, a controlului smogului şi a reglementării utilizării maşinilor vechi, toate acestea constituind, după părerea cancelarului, o „politică a cicălelii“ dăunătoare pentru economie. Cancelarul spunea răspicat că nu va tolera nici o măsură care nu era în interesul întregii economii. Atacul era orientat însă şi împotriva lui Lafontaine, care, împreună cu secretarii săi de stat, Heiner Flassbeck şi Claus Noé, solicita introducerea unor politici fiscale keynesiene, mărirea salariilor, servicii sociale mai bune şi scăderea ratei dobânzilor. Toate acestea erau un blestem pentru Schröder, un discipol al lui Erhard, favorabil mediului de afaceri. Lafontaine era în continuare sprijinit de sindicate şi de aripa stângă a partidului, dar prea puţin şi din alte părţi, fie din interior, fie din Uniunea Europeană, cu excepţia ministrului de finanţe francez Dominique Strauss-Kahn. Nereuşind să facă diferenţa între dezirabil şi fezabil, se afla în curs de coliziune cu cancelarul, spre marele deliciu al presei. Extrase *mot à mot* din tirada lui Schröder în şedinţa de guvern au apărut în *Bild*, cel mai popular tabloid al Germaniei, într-o înscenare bine orchestrată. Articolul era intitulat „Schröder ameninţă că demisionează“,

dar cel care a cedat a fost Lafontaine.

Dar nu numai SPD era asediat de probleme. În noiembrie 1999 s-a emis ordinul de arestare a lui Walther Leisler Kiep, trezorier al CDU din 1971 până în 1992. Acesta era acuzat că nu plătise taxe pentru un milion de mărci germane, contribuţia pentru partid a comerciantului de armament Karlheinz Schreiber. În scurt timp, scandalul a început să capete proporţii. Helmut Kohl a recunoscut că în perioada 1993–1998 acceptase între 1,5 şi 2 milioane DM drept contribuţii pentru partid, dar a refuzat să indice proveniența acestor bani. Alte investigaţii au arătat că CDU dispunea de o serie de conturi dubioase, inclusiv cel al Fundației Norfolk din Liechtenstein. Cu puțin înainte de Crăciun, secretarul de partid, Angela Merkel, o est-germană talentată, selectată de Kohl, a declarat celor de la *Frankfurter Allgemeine Zeitung* că protectorul ei făcuse rău partidului şi că trebuia să demisioneze din toate funcţiile. O carieră remarcabilă ajunsese la un sfârşit trist, cu atât mai trist cu cât a trebuit să fie anulată o petrecere fastuoasă organizată pentru serbarea celor 70 de ani ai săi. A fost amendat cu 300.000 DM pentru acest delict, dar încă refuza să numească donatorii. Au căzut şi alte capete. Ministrul de interne, Manfred Kanther, trezorierul partidului, prinţul zu Sayn-Wittgenstein, prim-ministrul din Hessen, Roland Koch, şi preşedintele partidului, Wofgang Schäuble, erau cu toţii implicaţi. Numai Koch a reuşit să supravieţuiască relativ nevătămat. Bundestagul a impus CDU plata unei amenzi de 41,3 milioane DM, iar legile care reglementau contribuţiile către partidele politice au fost modificate. Din acel moment, astfel de donaţii nu mai puteau depăşi 1.000 de euro, iar contribuţiilor anonime li s-a impus un prag maxim de 500 de euro. Rezultatul net al acestei afaceri murdare a fost zguduirea încrederii electoratului în politică şi în politicieni, iar întregul proces politic era în genere privit cu iritare posacă. În nici un caz nu era atmosfera sănătoasă în care trebuia abordată o serie cu totul nouă de probleme.

11 SEPTEMBRIE 2001

Când ministrul de externe Joschka Fischer a aflat vestea despre distrugerea turnurilor World Trade Center, şi-a exprimat confuzia printr-un clişeu mult

uzat: fusese deschisă o cutie a Pandorei. După schimburi de informaţii cu Jacques Chirac, Tony Blair şi Vladimir Putin, şi după ce i-a promis lui George W. Bush „solidaritatea necondiţionată“, a făcut o declaraţie publică construită pe ideea că atacul constituia „o declaraţie de război împotriva întregii lumi civilizate“. Schröder a presupus că SUA va riposta şi că NATO va sprijini orice fel de acţiune de acest fel. Dar mai întâi trebuia ca NATO să se convingă că atacul asupra SUA fusese orchestrat din exterior. În scurt timp a devenit evident că atacul fusese rezultatul reţelei Al-Qaida, condusă de Osama bin Laden, care îşi avea bazele în Afganistan, unde era protejată de islamiştii radicali talibani, care acaparaseră puterea în 1996. La 1 octombrie, NATO era gata de război, iar la puţin timp după aceea cele 19 state membre au acceptat setul de măsuri de sprijinire a atacului american împotriva talibanilor şi a organizaţiei Al-Qaida.

În Germania, ministrul de interne, Otto Schily, a adoptat o serie de măsuri de combatere a terorismului ce aveau să fie cunoscute curând cu numele de „Catalogul Otto“, după numele renumitei companii de comerţ prin poştă. Schily devenise cunoscut ca avocat al apărării pentru teroriști și era unul dintre membrii fondatori ai Partidului Verzilor. A trecut apoi treptat spre dreapta, înscriindu-se în SPD în 1989. Acum propunea un set de măsuri care, din perspectiva multor membri ai Verzilor, ai PDS, ai libertarianului FDP şi chiar ai propriului partid, constituiau un atac inacceptabil împotriva libertăţilor civile. Sprijin necondiţionat a primit doar din partea CDU/CSU. Unele obiecţii faţă de aceste măsuri au fost eliminate după ce, în aprilie 2002, Al-Qaida a asasinat un grup de 14 turiști germani care vizitau sinagoga El-Ghriba de pe insula tunisiană Djerba. Faptul că unii lideri ai atacului din 11 septembrie proveneau dintr-o celulă teroristă din Hamburg dădea chestiunii un caracter şi mai presant.

La 7 octombrie 2001 a început operaţiunea „Libertate Durabilă“ (*Enduring Freedom*) prin bombardamentele aeriene americane şi britanice asupra Afganistanului. În scurt timp, 70 de naţiuni aveau să fie implicate direct sau indirect în operaţiuni din Afganistan, Cornul Africii, Filipine şi Sahara. Operaţiunile erau aprobate de rezoluţiile 1368 şi 1373 ale Consiliului de Securitate al ONU şi de articolul 51 din Carta ONU. În 7 noiembrie, Bundestagul a votat pentru angajarea trupelor germane în

conflict. Dezbaterea i-a pus pe Verzi într-o dilemă stânjenitoare. Erau consideraţi un partid al păcii şi deja acceptaseră cu mari dificultăţi misiunea în Kosovo. Cum spunea unul dintre deputaţii lor: „Dacă suntem încă o dată de acord cu operaţiunile militare, cine ne va mai vota?“ Unii membri SPD din aripa stângă a partidului aveau îndoieli similare. Schröder a transformat votul într-unul de încredere în guvern, astfel că CDU/CSU a votat împotrivă. Totuşi, moţiunea a fost adoptată cu o majoritate de doar două voturi, 77 dintre Verzi şi social-democraţi declarând că, deşi erau împotriva trimiterii trupelor, votaseră în favoarea moţiunii pentru a salva coaliţia.

La conferinţa ONU desfăşurată la Petersberg, în apropiere de Bonn, Germania a jucat un rol important în încheierea fazei iniţiale a luptelor. Conferinţa s-a încheiat la 5 decembrie 2001 prin rezoluţia referitoare la un guvern şi o administraţie provizorii. Mai mult, Germania se număra şi printre cele 36 de naţiuni membre ale Forţei Internaţionale de Asistenţă pentru Securitate (ISAF), trimisă în Afganistan în sprijinul guvernului provizoriu. Cei aproape 4.000 de militari germani, staţionaţi preponderent în nordul Afganistanului, alcătuiau al treilea cel mai numeros contingent naţional. Mandatul încredinţat de Bundestag nu le permitea să se implice activ în luptele împotriva insurgenţilor talibani din sud şi est, în afară de situaţii excepţionale, dar trupele s-au angajat în operaţiunile de luptă ale Comandamentului Regional Nord. Forţele germane au fost criticate atât de americani, cât şi de britanici, pentru că nu se implicau suficient în luptele din sud, dar au fost criticate şi în Germania, din cauza numărului alarmant de mare al victimelor civile, în special în urma atacurilor aeriene prost executate în apropiere de oraşul Kunduz în septembrie 2009, iar tentativa de mușamalizare a acestora a produs o ruptură importantă în alianţă şi repercusiuni politice grave în Germania, care au provocat demisia şefului de stat-major, dar şi pe acelea ale ministrului apărării şi adjunctului său.

RĂZBOIUL DIN IRAK

Pentru consilierii neoconservatori ai preşedintelui George W. Bush 11 septembrie era dovada clară că viziunea lor apocaliptică era cât se poate de justificată. În decembrie 2001, influentul săptămânal liberal *Die Zeit* a

publicat un articol ce detalia vederile lui Richard Perle, preşedintele Comitetului Consultativ al Comisiei pentru Politici de Apărare, despre Războiul împotriva Terorismului. El insista că problema nu o constituiau teroriştii individuali, ci statele teroriste. El pretindea că există „opt sau nouă“ state care găzduiau teroriști. Deși SUA nu trebuia să inițieze un război împotriva fiecăruia dintre ele, trebuia să o facă împotriva celui care era cel mai periculos: Irakul. Perle afirma categoric că președintele irakian, Saddam Hussein, îi adăpostea pe teroriști și deținea arme de distrugere în masă, pe care le utilizase deja împotriva Iranului, dar și a kurzilor. Mai mult, Hussein expulzase inspectorii ONU care monitorizau respectarea acordului despre producția de armament la care se ajunsese după Războiul din Golf din 1991. Aceasta, spunea Perle, constituia dovada că avea ceva de ascuns. În scurt timp, a fost evident că Perle schițase politica americană oficială. În primul său mesaj despre „starea națiunii“ din 29 ianuarie 2002, președintele Bush a vorbit despre „axa răului“, care includea statele ce adăposteau teroriști. Cele mai importante dintre acestea erau Iranul, Irakul și Coreea de Nord. Președintele acuza Irakul că elaborase arme chimice (antrax și gaze paralizante) și atomice.

Cabinetul de apărare al guvernului german s-a reunit imediat pentru a discuta despre cuvântarea alarmantă a lui Bush şi s-a căzut de acord că nu exista nici o dovadă a legăturilor între Irak și Al-Qaida. În 31 ianuarie, Schröder a plecat la Washington, unde i-a spus lui Bush că „în cazul Irakului trebuiau aplicate aceleași norme ca și în cazul Afganistanului“. Cu alte cuvinte, că trebuiau să existe dovezi neîndoielnice că Saddam Hussein găzduia teroriști și că orice operațiune împotriva Irakului trebuia mai întâi aprobată de Consiliul de Securitate al ONU. Bush i-a dat vagi asigurări că va acționa doar după consultarea cu aliații Americii, dar delegația germană a avut impresia că la Washington domnea un spirit nou, agresiv, și că administrația americană era deja hotărâtă să meargă mai departe indiferent de opinia aliaților.

Impresia le-a fost confirmată câteva zile mai târziu, când doi importanți adepți ai războiului, secretarul apărării, Paul Wolfowitz, și senatorul John McCain au vizitat Germania și au afirmat clar că Statele Unite nu vor lua decizia de a iniția războiul împotriva Irakului în funcție de atitudinea

aliaţilor ei. Germanii au fost informaţi că în noua ordine mondială nu exista o singură alianţă, ci o serie de alianţe cu obiective specifice. McCain a spus răspicat că Afganistanul nu era decât prima rundă a războiului global împotriva terorismului. Următoarea avea să se desfăşoare împotriva „teroristului de la Bagdad“.

Germanii sperau că americanii măreau mizele în speranţa că Saddam Hussein le va permite inspectorilor ONU să intre din nou în Irak. Impresia le-a fost confirmată de vizita lui Bush în Germania, din mai, în timpul căreia a ţinut un discurs foarte moderat în faţa Bundestagului. Preşedintele spera astfel să atenueze rezervele germane faţă de politica sa cu privire la Irak. Faptul că nu a reuşit se datorează în principal condiţiilor politicii interne germane.

Încă de la războiul din Kosovo din primăvara anului 1999, SPD avusese rezultate slabe în alegeri, scăzând câteva procente în scrutinele pentru Parlamentul european, ale landurilor şi locale. În vara anului 2002, soarta partidului începuse să se îmbunătăţească, până la 18 iulie, când ministrul apărării, Rudolf Scharping, a fost demis, parţial din cauza implicării sale entuziaste într-o afacere amoroasă dezgustătoare căreia i s-a făcut stânjenitor de multă publicitate. Conducerea partidului s-a reunit în august pentru a discuta ameliorarea şanselor sale în alegerile următoare. Preşedintele partidului, Franz Münterfering, a insistat ca accentul să fie pus pe „calea germană“: modelul de stat asistenţial. Schröder susţinea că problema Irakului trebuia să fie centrală. Sondajele de opinie arătau că opoziţia faţă de orice fel de implicare în războiul din Irak era generalizată. Ministrul de externe Fischer îl îndemna de câteva săptămâni să-şi clarifice poziţia. Schröder a părăsit şedinţa pentru puţin timp pentru a da un interviu la televiziune, în care a fost întrebat dacă „avea vreun iepure de scos din pălărie“ pentru campania electorală, la care el a răspuns că existau „veşti neliniştitoare din Orientul Apropiat, inclusiv despre pericolul unui război“. A adăugat că, deşi Germania va fi alături de aliaţii ei, „nu suntem dispuşi la aventuri“. Necunoscând aceste remarci, participanţii la şedinţă au fost de acord cu Münterfering, care, când a fost întrebat de ziarişti ce credea despre performanţa televizată a lui Schröder, a replicat că nu se pot câştiga alegeri pe chestiuni de politică externă.

Schröder n-a luat în seamă critica lui Münterfering. În timpul campaniei electorale a avertizat împotriva „jocului de-a războiul“ şi a repetat că „nu suntem dispuşi la aventuri“. A preluat conceptul de „cale germană“ al lui Münterfering, aplicându-l însă în politica externă. CDU/CSU l-a acuzat pe Schröder de antiamericanism şi de „instrumentalizarea“ problemei Irakului, însă strategia lor n-a stârnit entuziasm. Rivalul lui Schröder în alegeri, Edmund Stoiber, un bavarez conservator, cult şi tradiţionalist, era rigid şi distant, complet lipsit de măiestria cu care Schröder îşi gestiona apariţiile în mass-media. CDU/CSU era atât de încrezător în victoria sa, încât nu i se părea că acest fapt ar fi o problemă. Schröder a speculat şansa oferită de „inundaţia secolului“, din august, când Elba şi afluenţii săi au rupt malurile şi au cauzat pagube numeroase, distrugând vieţile câtorva mii de locuitori. Şi-a pus imediat cizmele de cauciuc şi impermeabilul şi a vizitat locul catastrofei, pentru a-şi exprima solidaritatea cu sinistraţii. S-au alocat 385 de milioane de euro pentru asistenţa imediată şi s-a adoptat rapid o propunere de lege prin care se alocau alte 7,1 miliarde de euro pentru ajutoare şi reconstrucţie. Stoiber a aşteptat o săptămână înainte să viziteze zona inundată. Cancelarul ajunsese deja în prim plan.

Totuşi, rezultatele alegerilor au fost strânse, atât SPD, cât şi CDU/CSU câştigând 38,5% din voturi. Continuarea coaliţiei Roşu/Verde depindea de doi factori principali. Schröder se concentrase pe zonele inundate din Germania de Est, câştigând prin urmare o considerabilă simpatie. Mulţi foşti suporteri ai PDS au votat pentru SPD, astfel că PDS a obţinut doar 4% din voturi, adică mai puţin de pragul de 5% necesar pentru a trimite deputaţi în Bundestag. La dreapta, candidatul principal al FDP, Jürgen Möllemann, a argumentat în favoarea admiterii lui Jamal Karsli, fost deputat al Verzilor în Renania de Nord-Westfalia, în facţiunea FDP din *Landtag*. Karsli l-a acuzat pe premierul israelian Ariel Sharon că purta un „război de anihilare“ împotriva palestinienilor, folosind „metode naziste“, şi s-a plâns că orice dezbatere era amuţită de „lobby-ul sionist“. Aceste remarci au stârnit critici generale, inclusiv în FDP, astfel că Jamal Karsli a părăsit partidul. Möllemann a fost atacat de vicepreşedintele Comitetului Central al Evreilor Germani şi totodată preşedinte al Congresului Evreilor Europeni, Michel Friedman, pentru sprijinul pe care i-l acordase lui Karsli. Într-un interviu

televizat, Möllemann a ripostat că o cauză majoră a antisemitismului era comportamentul unor inşi ca Friedman, după care a distribuit pamflete în Renania de Nord-Westfalia care conţineau atacuri indecente la adresa lui Sharon şi a lui Friedman. Comportamentul şocant al lui Möllemann şi eşecul preşedintelui partidului, Guido Westerwelle, de a-l tempera a dus la rezultatul de numai 7,4% din voturi, un scor insuficient pentru a forma un guvern de coaliţie cu CDU/CSU.

AL DOILEA MANDAT AL LUI GERHARD SCHRÖDER

Guvernul SUA presupunea că poziţia împotriva războiului a lui Schröder şi Fischer nu era decât retorică electorală şi că noul guvern, după ce sprijinise Statele Unite în Afganistan şi Kosovo, va face la fel şi în privinţa Irakului. Curând, această presupunere s-a dovedit a fi o greşeală. În declaraţia oficială de intenţie a lui Schröder de la 29 octombrie acesta îndemna la „o politică substanţială de dezarmare şi control internaţional“ faţă de Irak şi afirma clar că Germania nu va participa la un eventual război.

Guvernul german, nedorind să fie singurul care sfida Statele Unite, a început să caute aliaţi în Europa. Francezii, împărtăşind preocupările germanilor, împreună cu Rusia şi China, au reuşit să asigure adoptarea de către Consiliul de Securitate al ONU a Rezoluţiei 1441 din 8 noiembrie 2002, care solicita alcătuirea unei echipe de inspecţie a ONU condusă de diplomatul suedez Hans Blix şi de Mohamed ElBaradei, şeful Agenţiei Internaţionale pentru Energie Atomică, pentru a verifica dacă era justificată aserţiunea americanilor şi britanicilor că Saddam Hussein deţinea arme de distrugere în masă. Astfel, erau dejucate speranţele lui Bush, care sperase să fie adoptată o rezoluţie care să încuviinţeze acţiunea militară împotriva Irakului. Într-o serie de discuţii cu preşedintele francez Jacques Chirac, cu premierul britanic Tony Blair şi cu preşedintele rus Vladimir Putin, Schröder a spus cât se poate de clar că, indiferent ce-ar fi descoperit inspectorii ONU, Germania nu va sprijini o rezoluţie care să susţină acţiuni militare împotriva Irakului. În 25 februarie, Statele Unite, Marea Britanie şi Spania au prezentat o rezoluţie în Consiliul de Securitate al ONU în care se declara că Irakul „nu reuşise să profite de ultima şansă“ de a se dezarma,

dar care nu includea nici termene, nici ameninţarea explicită cu folosirea forţei militare. Franţa, Germania şi Rusia au oferit o contra-propunere, cerând o dezarmare paşnică şi o continuare a eforturilor inspecţiei lui Blix şi ElBaradei. Alianţa dintre Franţa, Germania, Rusia şi China se afla într-o poziţie incomodă. Pe de o parte, nu reuşiseră să-l convingă pe Saddam Hussein să coopereze cu inspectorii ONU; pe de alta, nu au reuşit să frâneze determinarea administraţiei Bush să înceapă războiul. Trupe din SUA, Marea Britanie, Australia, Spania, Danemarca şi Polonia au debarcat la Basra la 20 martie 2003, marcând astfel începutul Războiului din Golf. La 1 mai 2003, preşedintele Bush ateriza în uniformă completă de luptă pe portavionul „Abraham Lincoln“, unde a făcut declaraţia uluitor de prematură că misiunea fusese îndeplinită.

A fost nevoie de timp pentru dezgheţarea relaţiilor dintre SUA şi Germania. Ministrul apărării german a vizitat Washingtonul la 5 mai, iar secretarul de stat Colin Powell a vizitat Germania la scurt timp după aceea. La 7 iunie, Bush i-a telefonat lui Schröder pentru a-şi exprima condoleanţele faţă de moartea a patru soldaţi germani la Kabul, dar preşedintele american n-a iertat niciodată „Europa veche“, cum dispreţuitor o numea secretarul apărării, Donald Rumsfeld, pentru că s-a opus invadării Irakului.

Pe frontul intern, problema principală a coaliţiei Roşu/Verde era costul tot mai mare al asistenţei sociale. Coaliţia câştigase alegerile din 1998 în principal datorită atacurilor foarte injuste împotriva lipsei de dedicare a lui Kohl faţă de statul asistenţial, dar şi datorită promisiunii SPD că bunăstarea va fi prima sa prioritate. Problemele nu se datorau însă neglijenţei din partea CDU, ci mai degrabă costurilor imense ale reunificării şi contribuţiilor masive ale Germaniei la Uniunea Europeană, şi erau complicate de consecinţele economice ale globalizării. Coaliţia şi-a respectat promisiunea de a creşte alocaţia pentru copii şi asigurările pentru îngrijirile medicale de lungă durată, dar creşterea economică lentă şi creşterea şomajului au făcut necesare anumite restrângeri bugetare. Schröder era de acord cu „noul laburism“ al lui Tony Blair conform căruia erau necesare tăieri bugetare masive, într-un proces camuflat sub numele de „modernizare“.

În februarie 2002, sub președinția directorului de personal de la Volkswagen, Peter Hartz, s-a format o comisie de investigare a problemelor de pe piața muncii. Raportul, publicat cu mare fast în august, în mijlocul campaniei electorale, promitea „sfârșitul sentimentalității lacrimogene și al spiritului descurajării“. Hartz a făcut declarația extravagantă că, prin aplicarea propunerilor sale, două milioane de șomeri aveau să reintre în câmpul muncii. Deși mulți experți credeau că aceste declarații erau cai verzi pe pereți, optimismul generat printr-o campanie abilă de relații publice și printr-o retorică magistrală l-au ajutat pe Schröder să obțină victoria. Apoi, în declarația sa despre intențiile noului guvern, a afirmat răspicat că era nevoie de tăieri bugetare. Spiritul optimist s-a evaporat în foarte scurt timp. Cum nemulțumirea publicului creștea cu rapiditate, Schröder a ezitat să acționeze, dar în ianuarie 2003, Comisia Europeană a inițiat procedurile împotriva Germaniei pentru depășirea limitei de 3% impusă noilor îndatorări. Alegerile locale din Hessen, din februarie, au avut ca rezultat o înfrângere catastrofală pentru social-democrați. Schröder a reacționat printr-un salt în necunoscut, întorcând spatele social-democrației prin programul său „Agenda 2010“. El anunța: „Ne vom asigura că statul reduce plata serviciilor sociale. Vom încuraja responsabilitatea personală și eforturile fiecărui individ. Toate sectoarele societății trebuie să-și aducă contribuția: managementul și forța de muncă, liber-profesioniștii și chiar și pensionarii“. Prin comasarea ajutoarelor de șomaj și a celor sociale, așa cum se schița în al patrulea și ultimul set de propuneri al comisiei Hartz, care fuseseră transpuse în legea numită Hartz IV, mulți considerau că din versiunea lui Schröder de „economie socială de piață“ elementul social dispărea cu rapiditate. O sută de mii de oameni au părăsit SPD, mulți trecând la Partidul Muncii și Justiției (WASG) și la PDS (succesorul SED-ului comunist). Totuși, Schröder a avut prea puține dificultăți în transpunerea propunerilor sale, cu mici compromisuri, în literă de lege.

Nemulțumirile creșteau în rândurile SPD. În februarie 2004, Schröder s-a simțit obligat să transfere președinția partidului lui Franz Münterfering, personalitate foarte respectată și moderată. Între timp, sindicatele au lansat un atac dur împotriva „tăierilor bugetare drastice“ și a programelor asistențiale, sub sloganul „Jos Hartz IV și Agenda 2010!“. În ciuda

estimărilor optimiste ale lui Hartz, şomajul a continuat să crească într-un ritm alarmant, iar economia nu dădea semne de redresare. Aripa stângă a social-democraţilor, conduşi de ministrul de finanţe Oskar Lafontaine, a denunţat noul curs neoliberal drept trădare a tradiţiilor social-democraţiei. În cele din urmă, Lafontaine a demisionat pentru a deveni, în iunie 2007, alături de Gregor Gysi, lider al Stângii (Die Linke), o coaliţie alcătuită din PDS şi WASG.

SPD a pierdut teren într-o serie de alegeri locale. În iulie 2005, confruntat cu o înrăutăţire constantă a situaţiei, Schröder a decis să ceară un vot de încredere. Rezultatul acestuia a fost organizarea unor noi alegeri în septembrie.

GUVERNELE DE COALIȚIE CONDUSE DE ANGELA MERKEL

Între timp, CDU şi CSU au decis că Angela Merkel este candidata lor la funcţia de cancelar. FDP şi-a oferit sprijinul în cadrul unei coaliţii. SPD a evitat să promită continuarea alianţei cu Verzii. Rezultatul alegerilor a făcut imposibil un astfel de guvern. CDU/CSU, cu 35,2%, şi SPD, cu un scor surprinzător de 34,2% din voturi, au fost obligate să formeze o „mare coaliţie“. Nici o altă constelaţie nu ar fi avut majoritate. Angela Merkel, care se aştepta la o victorie zdrobitoare, a arborat o mină curajoasă şi a anunţat că avea „sarcina clară de a forma guvernul“.

Discuţiile din cadrul coaliţiei au dovedit în scurt timp că SPD se deplasase destul de mult la dreapta, iar Merkel avea o perspectivă apropiată de stânga în partidul său, încât nu existau divergenţe fundamentale între cele două partide. În linii mari, avea să fie continuată Agenda 2010, taxele aveau să fie mărite, serviciile sociale reduse, iar Pactul de Stabilitate şi Creştere Economică (SPG) al Uniunii Europene, respectat. Rezultatele au fost impresionante. Numărul şomerilor a scăzut de la 4,9 milioane în 2005, la debutul coaliţiei, la 2,9 milioane în 2008, cea mai scăzută cifră din 1992.

În ce priveşte politica externă, coaliţia a rămas pe cursul guvernului anterior. Merkel s-a putut folosi de faptul că criticase opoziţia lui Schröder faţă de războiul din Irak pentru a ameliora relaţiile cu SUA. Obligaţia

Germaniei față de securitatea Israelului a fost reafirmată. Dedicarea ei față de Europa era de neclintit. Dar cea mai mare diferență dintre Merkel și predecesorul ei era una de stil. Bombasticul Schröder era flămând de publicitate și o vedetă media, în timp ce Merkel s-a concentrat asupra stăpânirii detaliilor guvernării, fiind în același timp discretă în privința vieții ei private. Aceasta nu i-a atras simpatia mass-mediei, care prea adesea interpretează preocuparea ei pentru consens și mediere drept lipsă de autoritate, însă discreția ei este foarte apreciată de public, ca și de personalitățile importante, atât din Germania, cât și din afara ei, care îi apreciază inteligența, competența, deschiderea și hotărârea de excepție.

Slăbiciunea fundamentală a coaliției era că, din cauza majorității copleșitoare, exista prea puțin spațiu pentru opoziție și dezbatere. Politica a fost redusă la o rutină administrativă plicitisitoare. Deziluzia față de politică și politicieni era generalizată, reflectându-se în alegerile din septembrie 2009. Campania a fost excesiv de lipsită de strălucire. Deși Merkel și-a exprimat preferința pentru o coaliție cu FDP, presupunerea generală a fost că marea coaliție avea să continue, astfel că partenerii acesteia nu erau doritori să se înfrunte, preferând să-și apere performanțele guvernării. Rezultatul alegerilor a fost catastrofal pentru SPD, care n-a obținut decât 23% din voturi, cea mai slabă performanță a sa din 1949. CDU/CSU au avut și ele rezultate slabe, pierzând 1,4% din voturi, totalizând 33,9%. În special CSU-ul bavarez a avut rezultate dezastruoase. Neoliberalii din FDP au fost marii câștigători, obținând 14,6% din voturi, o creștere de 4,8%. Stânga (Die Linke) a câștigat un scor uluitor de 11,9%, depășindu-i astfel pe Verzi, care au obținut doar 10,7%. Rezultatul net a fost o coaliție de centru-dreapta între CDU/CSU și FDP-ul condus de Guido Westerwelle.

De la bun început, noua coaliție a fost hărțuită de probleme. Mulți creștin-democrați moderați, fideli viziunii lor despre o economie socială de piață, sunt foarte critici față de orientarea spre dreapta a Angelei Merkel prin programul de austeritate care îi împovărează pe săraci, dar nu și pe cei bogați. Moderații au cerut o creștere a taxării celor bogați, în timp ce Westerwelle a cerut o reducere a taxelor. CSU este în special critic față de FDP, mai ales față de propunerile liberalilor de reformare a asigurărilor de sănătate. Merkel continuă să se poticnească, dând impresia unei conduceri

slabe, dar continuând să-şi domine toţi potenţialii contracandidaţi la conducere. Rezultatul acestei strategii a fost demisia din CDU a unei serii de personalităţi importante, inclusiv a puternicului prim-ministru al Hessen, Roland Koch, a preşedintelui Horst Köhler şi a popularului primar al Hamburgului, Ole von Beust.

Pe partea pozitivă, Germania s-a recuperat rapid din recesiune. Un euro mai slab a impulsionat creşterea exporturilor, iar cererea controlată de pe piaţa internă, conjugată cu evoluţia pozitivă a ocupării forţei de muncă şi cu stimulentele guvernamentale au contribuit la o rată de creştere economică neaşteptat de mare. De ratele scăzute ale dobânzilor a beneficiat sectorul construcţiilor. Rata de bază a inflaţiei a rămas remarcabil de mică, în ciuda creşterii costurilor materiilor prime industriale şi ale energiei. Totuşi, ca naţiune exportatoare de prim rang, Germania este vulnerabilă faţă de economia globală, chiar dacă forţele endogene ale creşterii sunt solide. Mai mult, mare parte a acestui succes se datorează măsurilor de austeritate care au pus sub semnul întrebării conceptul de economie socială de piaţă, ceea ce a încurajat extremismul, atât la stânga, cât şi la dreapta. Carenţele grave ale politicilor economice şi sociale ale guvernului, mai ales în domeniile dificile ale sănătăţii şi pensiilor, afectate serios de îmbătrânirea populaţiei, rămân să fie redresate.

PROBLEME ŞI PERSPECTIVE

Problemele care hărţuiesc recent reunita Germanie erau inerente şi vechii Republici Federale. Distanţa în creştere dintre bogaţi şi săraci, un sistem de clasă tot mai inflexibil, cotele ridicate ale şomajului, problemele aparent insolvabile ale statului asistenţial şi problemele grave de mediu s-au împletit cu cultura hedonistă a societăţii de consum, cu presiunea tot mai mare pentru rezultate şi cu sentimentul generalizat de anomie pentru a alimenta respingerea ursuză a sistemului politic, pesimismul postmaterialist şi pălăvrăgelile la modă despre o societate disciplinară sumbră, inspirate de Foucault. Unii comentatori sugerează că nemulţumirile prezente sunt simptomele specifice ale societăţii capitaliste care se deplasează de la extremele credinţei oarbe în progresul tehnologic către bezna

neomalthusiană.

Spre marea durere a celor care visau la o Europă postnațională, Germania a devenit un stat naţional autentic, dar unul integrat în Uniunea Europeană şi un partener responsabil în chestiunile globale. Este moştenitorul merituos al admirabilelor tradiţii liberale, constituţionale, democratice, sociale şi federale ale istoriei germane. În ciuda teribilelor scandaluri iscate de finanţarea partidelor, care, printre altele, a dus la sfârşitul în dizgraţie al carierei lui Helmut Kohl şi la îmbuibarea politicienilor egoişti şi neprincipiali, vechea Republică Federală a fost o democraţie decentă şi funcţională, privită de cetăţenii ei nu cu mândrie neţărmurită, ci cu un scepticism sănătos. Era un stat care apăra cu scrupulozitate drepturile fundamentale ale cetăţenilor săi, dar abia prin adoptarea noii legi a cetăţeniei, intrată în vigoare la 1 ianuarie 2000, s-a introdus elementul democratic de *jus soli* (prin care se acordă cetăţenie oricărei persoane născute în ţară) şi s-a diminuat cel de *jus sanguinis* (cetăţenia derivată din originea părinţilor), excluziv şi foarte îndoielnic, apropiind şi mai mult Germania de democraţiile occidentale. Mulţumită insistenţei lui Adenauer de a institui legături durabile cu Occidentul şi abordării pragmatice a lui Willy Brandt de deschidere către Est prin *Ostpolitik*, Germania a reuşit conjugarea unităţii naţionale cu libertăţile democratice, spre deosebire de Germania lui Bismarck de la 1871. Vechea Republică Federală, pe care istoricul Karl Dietrich Bracher a numit-o, pe bună dreptate, „democraţie postnaţională între statele naţionale“, a devenit prin unire şi prin absorbirea „internaţionalistei“ RDG, spre neliniştea multora de la stânga, un stat naţional printre statele naţionale. Rămâne de văzut cum se va socoti noua Germanie cu miturile, eroii şi răufăcătorii trecutului ei şi dacă va reuşi să descopere un sens pozitiv al identităţii naţionale. Mai sunt multe de făcut, căci statul naţional va mai dăinui multă vreme, în indiferent ce formă schimbată şi slăbită. Forţa împrejurărilor a fost de aşa natură, încât Germania nu a reuşit să preia misiunea de a conduce Europa spre utopia postnaţională, cum sperau mulţi în 1990. Această versiune a „căii speciale“ (*Sonderweg*) germane nu s-a materializat, iar Germania s-a văzut pusă în faţa sarcinii descurajante de a se confrunta cu aceleaşi responsabilităţi şi obligaţii ca aliaţii săi. Vechile scuze nu vor dispărea, iar comoditatea

autosatisfăcută, rod al conştiinţei încărcate de trecutul criminal, nu va mai proteja Germania de necesitatea de a înfrunta poverile şi zbuciumul normalităţii.

Notă

83. La începutul anilor 1980, o serie de înalţi oficiali ai administrației Reagan au intermediat vânzarea de arme către Iran, care se afla sub embargo militar după Revoluția Islamică din 1979, cu scopul de a utiliza fondurile astfel obținute pentru finanţarea grupurilor paramilitare de dreapta (Contras) din Nicaragua în vederea răsturnării guvernului de stânga al acestui stat (*n. tr.*).

Bibliografie

LUCRĂRI GENERALE

Berghahn, V.R. *Imperial Germany 1871–1914* (Oxford, 1994).

Berghahn, V.R. *Modern Germany: Society, Economy, and Politics in the Twentieth Century* (Cambridge, 1987).

Blackbourn, D. *History of Germany 1780–1918: The Long Nineteenth Century* (Oxford, 2002).

Carr, W. *A History of Germany 1815–1945* (London, 1987).

Clark, C. *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600–1947* (London, 2006).

Craig, G.A. *The Germans* (Harmondsworth, 1978).

Craig, G.A. *Germany 1866–1945* (Oxford, 1981).

Fulbrook, M. *German History since 1800* (London, 1997).

Fulbrook, M. *A History of Germany 1918–2008: The Divided Nation* (Oxford, 2008).

Macartney, C.A. *The Habsburg Empire 1790–1918* (London, 1968).

Mann, G. *A History of Germany since 1789* (London, 1968).

Nipperdey, T. *German History from Napoleon to Bismarck, 1800–1866* (Dublin, 1996).

Orlow, D. *A History of Modern Germany 1871 to the Present* (Englewood Cliffs, NJ, 1987).

Ramm, A. *Germany 1789–1919* (London, 1968).

Schulze, H. *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck 1763–1867* (Cambridge, 1991).

Sheehan, J.J. *German History, 1770–1866* (Oxford, 1989).

Sked, A. *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918* (London, 1989).

Wehler, H.-U. *The German Empire 1871–1918* (Leamington Spa, 1985).

1800–1919

Albisetti, J.C. *Secondary School Reform in Wilhelmine Germany*

(Princeton, 1983).
Allen, A.T. *Feminism and Motherhood in Germany 1800–1914* (New Brunswick, NJ, 1991).
Allen, A.T. *Satire and Society in Wilhelmine Germany* (Louisville, 1985).
Angress, W.T. *Stillborn Revolution* (Princeton, 1963).
Applegate, C. *A Nation of Provincials: The German Idea of Heimat* (Berkeley, 1990).
Augustine, D.L. *Patricians and Parvenus: Wealth and High Society in Wilhelmine Germany* (Oxford, 1984).
Bade, K.J. (ed.). *Population, Labour and Migration in 19th and 20th Century Germany* (Oxford, 1987).
Barclay, D. *Frederick William IV and the Prussian Monarchy 1840–1861* (Oxford, 1995).
Barkin, K.D. *The Controversy over German Industrialization 1890–1902* (Chicago, 1970).
Berghahn, V.R. *Germany and the Approach of War in 1914* (London, 1973).
Best, G. *War and Society in Revolutionary Europe 1770–1870* (London, 1982).
Billinger, R.D. *Metternich and the German Question: State Rights and Federal Duties, 1820–1834* (Newark, 1992).
Birnbaum, K. *Peace Moves and U-Boat Warfare* (Hampden, CT, 1970).
Blackbourn, D. *Class, Religion and Politics in Wilhelmine Germany: The Centre Party in Württemberg before 1914* (London, 1984).
Blackbourn, D. *Populists and Patricians* (London, 1987).
Blackbourn, D. şi G. Eley . *The Peculiarities of German History* (Oxford, 1984).
Blackbourn, D. şi R. Evans (ed.). *The German Bourgeoisie* (London, 1991).
Blanning, T.C.W. *The French Revolution in Germany* (Cambridge, 1983).
Breuer, M. *Modernity Within Tradition: The Social History of Orthodox Jewry in Imperial Germany* (New York, 1992).
Brose, E.D. *The Kaiser's Army: The Politics of Military Technology in Germany during the Machine Age, 1870–1918* (Oxford, 2001).
Bry, G. *Wages in Germany, 1871–1914* (Princeton, 1960).
Bucholz, A. *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning* (Oxford, 1991).

Campbell, J. *The German Werkbund: The Politics of Reform in the Applied Arts* (Princeton, 1978).
Carsten, F.L. *Revolution in Central Europe, 1918–1919* (London, 1972).
Carsten, F.L. *War against War: British and German Radical Movements in the First World War* (Berkeley, 1982).
Cecil, L. *The German Diplomatic Service, 1871–1914* (Princeton, 1979).
Chapple, G. și H. Schulte (ed.). *The Turn of the Century: German Literature and Art, 1890–1915* (Bonn, 1981).
Chickering, R. *Imperial Germany and the Great War* (Cambridge, 1998).
Chickering, R. *"We Men Who Feel Most German": A Cultural Study of the Pan-German League* (London, 1984).
Coetzee, M.S. *The German Army League* (Oxford, 1990).
Comfort, R.A. *Revolutionary Hamburg* (Stanford, CA, 1966).
Craig, G.A. *The Politics of the Prussian Army 1640–1945* (Oxford, 1955).
Craig, G.A. *The Politics of the Unpolitical: German Writers and the Problem of Power, 1770–1871* (Oxford, 1995).
Crampton, R.J. *The Hollow Détente: Anglo-German Relations in the Balkans* (London, 1979).
Dahrendorf, R. *Society and Democracy in Germany* (London, 1968).
Desai, A.V. *Real Wages in Germany, 1871–1914* (Oxford, 1968).
Dube, W.-D. *The Expressionists* (London, 1972).
Eley, G. *Reshaping the German Right* (London, 1980).
Epstein, K. *The Genesis of German Conservatism* (Princeton, 1966).
Epstein, K. *Matthias Erzberger and the Dilemma of German Democracy* (Princeton, 1959).
Evans, R.J. *Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years, 1830–1910* (Oxford, 1987).
Evans, R.J. *The Feminist Movement in Germany, 1894–1933* (London, 1976).
Evans, R.J. (ed.). *The German Underworld* (London, 1988).
Evans, R.J. (ed.). *The German Working Class* (London, 1968).
Evans, R.J. *Rethinking German History* (London, 1987).
Evans, R.J. (ed.). *Society and Politics in Wilhelmine Germany* (London, 1978).

Evans, R.J. şi W.R. Lee (ed.). *The German Family* (London, 1980).
Evans, R.J. şi W.R. Lee (ed.). *The German Peasantry* (London, 1986).
Eyck, F. *The Frankfurt Parliament 1848–1849* (London, 1968).
Feldman, G.D. *Army, Industry, and Labor in Germany, 1914–1918* (Princeton, 1966).
Feldman, G.D. *The Great Disorder: Politics, Economics and Society in the German Inflation, 1914–1924* (New York, 1993).
Ferro, M. *The Great War 1914–1918* (London, 1973).
Fischer, F. *Germany's War Aims in the First World War* (London, 1967).
Fischer, F. *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914* (London, 1975).
Franzoi, B. *At the Very Least She Pays the Rent: Women and German Industrialization* (Westport, CT, 1985).
Frevert, U. *Women in German History* (Oxford, 1990).
Gall, L. *Bismarck: The White Revolutionary* (London, 1986).
Gatzke, H. *Germany's Drive to the West* (Baltimore, 1950).
Gay, P. *Freud, Jews, and Other Germans* (Oxford, 1978).
Gay, R. *The Jews of Germany* (New Haven, 1992).
Geiss, I. *German Foreign Policy, 1871–1914* (London, 1976).
Geiss, I. *July 1914: The Outbreak of the First World War. Selected Documents* (New York, 1967).
Gellately, R. *The Politics of Economic Despair: Shopkeepers and German Politics 1890–1914* (London, 1974).
Gerschenkron, A. *Bread and Democracy in Germany* (Ithaca, 1989).
Gerth, H.H. şi C.W. Mills *From Max Weber* (London, 1974).
Gray, M. *Prussia in Transition: Society and Politics under the Stein Reform Ministry of 1808* (Philadelphia, 1986).
Grebing, H. *The History of the German Labour Movement* (Leamington Spa, 1985).
Guttsmans, W. *The German Social Democratic Party 1875–1933* (London, 1981).
Hackett, A. *The Politics of Feminism in Wilhelmine Germany, 1890–1918* (New York, 1979).
Hamerow, T.S. *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics*

in Central Europe 1815–1871 (Princeton, 1958).
Hamilton, N. *The Brothers Mann* (London, 1978).
Hardach, K.W. *The First World War* (Berkeley, 1977).
Heckart, B. *From Bassermann to Bebel* (New Haven, 1974).
Henderson, W.O. *The Rise of Germany Industrial Power, 1834–1914* (Berkeley, 1975).
Henderson, W.O. *The State and the Industrial Revolution in Prussia 1740–1870* (Liverpool, 1958).
Henderson, W.O. *The Zollverein* (London, 1939).
Herwig, H.H. *The First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914–1918* (London, 1997).
Herwig, H.H. *The German Naval Officer Corps* (Oxford, 1973).
Herwig, H.H. *"Luxury Fleet": The Imperial German Navy, 1888–1918* (London, 1980).
Hickey, S. *Workers in Imperial Germany: Miners in the Ruhr* (Oxford, 1985).
Horn, D. *The German Naval Mutinies of World War I* (New Brunswick, NJ, 1969).
Hull, I. *The Entourage of Kaiser Wilhelm II* (Cambridge, 1982).
Jarausch, K.H. *The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany* (New Haven, 1973).
Jevalich, P. *Munich and Theatrical Modernism* (Cambridge, MA, 1985).
Joll, J. *The Origins of the First World War* (London, 1984).
Jones, L.E. şi J. Retallack (ed.). *Elections, Mass Politics, and Social Change in Modern Germany* (Cambridge, 1992).
Kaplan, M.A. *The Making of the Jewish Middle Class: Women, Family, and Identity in Imperial Germany* (New York, 1991).
Kehr, E. *Battleship Building and Party Politics in Germany, 1894–1901* (Chicago, 1973).
Kehr, E. *Economic Interest, Militarism, and Foreign Policy* (Berkeley, 1977).
Kennedy, P.M. *The Rise of Anglo-German Antagonism, 1860– 1914* (London, 1980).
Kennedy, P.M. (ed.). *The War Plans of the Great Powers, 1880–1914*

(London, 1979).
Kitchen, M. *The German Offensives of 1918* (Stroud, 2001).
Kitchen, M. *The German Officer Corps, 1890–1914* (Oxford, 1968).
Kitchen, M. *The Political Economy of Germany 1815–1914* (London, 1978).
Kitchen, M. *The Silent Dictatorship: The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916–1918* (London, 1976).
Knodel, J. *The Decline of Fertility in Germany, 1871–1939* (Princeton, 1974).
Kocka, J. *Facing Total War: German Society 1914–1918* (Leamington Spa, 1984).
Kraehe, E.E. *Metternich's German Policy,* 2 vol. (Princeton, 1963, 1984).
Krieger, L. *The German Idea of Freedom* (Boston, 1957).
Lambi, I.N. *The Navy and German Power Politics* (London, 1984).
Laqueur, W. *Young Germany* (London, 1962).
LaVopa, A. *Prussian Schoolteachers: Profession and Office, 1763–1848* (Chapel Hill, 1980).
Lerman, K.A. *The Chancellor as Courtier: Bernhard von Bülow and the Governance of Germany, 1900–1909* (Cambridge, 1990).
Levy, R.S. *The Downfall of the Anti-Semitic Political Parties in Imperial Germany* (New Haven, 1975).
Lidtke, V.L. *The Alternative Culture* (Oxford, 1985).
Lidtke, V.L. *The Outlawed Party* (Princeton, 1966).
Makela, M. *The Munich Succession: Art and Artists in Turn-of-the-Century Munich* (Princeton, 1990).
Mann, T. *Reflections of a Nonpolitical Man* (New York, 1983).
Masur, G. *Imperial Berlin* (London, 1971).
Mayer, A.J. *The Politics and Diplomacy of Peacemaking* (London, 1968).
McClelland, C. *State, Society, and University in Germany, 1700–1914* (Cambridge, 1980).
McLellan, D. *Karl Marx* (New York, 1973).
Meyer, H.C. *Mitteleuropa in German Thought and Action* (The Hague, 1955).

Mitchell, A. *Revolution in Bavaria* (Princeton, 1965).
Mombauer, A. *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge, 2001).
Mombauer, A. *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus* (London, 2002).
Mommsen, W.J. *Imperial Germany 1867–1918: Politics, Culture and Society in an Authoritarian State* (London, 1995).
Mommsen, W.J. *Max Weber and German Politics* (Chicago, 1984).
Moses, J.A. *The Fischer Controversy in German Historiography* (New York, 1975).
Moses, J.A. *The Politics of Illusion* (London, 1975).
Moses, J.A. *Trade Unionism in Germany from Bismarck to Hitler,* 2 vol. (Totowa, NJ, 1982).
Mosse, G. *The Crisis of German Ideology* (London, 1966).
Mosse, G. *The Nationalization of the Masses* (New York, 1975).
Mosse, W. *Jews in the German Economy* (Oxford, 1987).
Nettl, J.P. *Rosa Luxemburg,* 2 vol. (Oxford, 1966).
Neuberger, H. *German Banks and German Economic Growth, 1871–1914* (New York, 1977).
Nichols, J.A. *Germany after Bismarck: The Caprivi Era, 1890–1894* (Cambridge, MA, 1958).
Nipperdey, T. *The Rise of the Arts in Modern Society* (London, 1990).
Noyes, P.H. *Organization and Revolution: Working-Class Associations in the German Revolutions of 1848–49* (Princeton, 1966).
Paret, P. *The Berlin Secession* (Cambridge, MA, 1980).
Paret, P. *Yorck and the Era of Prussian Reform, 1807–1815* (Princeton, 1966).
Pascal, R. *From Naturalism to Expressionism: German Literature and Society 1880–1918* (London, 1973).
Pflanze, O. *Bismarck and the Development of Germany* (Princeton, 1990).
Pinkard, T. *Hegel: A Biography* (Cambridge, 2000).
Pulzer, P.G.J. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria* (New York, 1964).
Retallack, J.N. *Notables of the Right* (London, 1988).

Ringer, A. (ed.). *The Early Romantic Era. Between Revolutions: 1789 and 1848* (London, 1990).
Ringer, F. *The Decline of the German Mandarins* (Cambridge, MA, 1969).
Ritter, G. *The Schlieffen Plan* (London, 1958).
Ritter, G.A. *Social Welfare in Germany and Britain* (Leamington Spa, 1983).
Rogoff, I. (ed.). *The Divided Heritage: Themes and Problems in German Modernism* (Cambridge, 1991).
Röhl, J.C.G. *1914: Destiny of Design? The Testimony of Two German Diplomats* (New York, 1973).
Röhl, J.C.G. *From Bismarck to Hitler: The Problem of Continuity in Germany History* (London, 1970).
Röhl, J.C.G. *Germany Without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890–1900* (Berkeley, 1967).
Röhl, J.C.G. *The Kaiser and his Court: William II and the Government of Germany* (Cambridge, 1994).
Röhl, J.C.G. *Kaiser William II, New Interpretations: The Corfu Papers* (Cambridge, 1982).
Röhl, J.C.G. *Wilhelm II: The Kaiser's Early Life, 1859–1888* (Cambridge, 1998).
Röhl, J.C.G. *Wilhelm II: The Kaiser's Personal Monarchy, 1888–1900* (New York, 2004).
Röhl, J.C.G. şi N. Sombart (ed.). *Kaiser Wilhelm II: New Interpretations* (Cambridge, 1982).
Rosenberg, H. *Imperial Germany* (Boston, 1964).
Roth, G. *The Social Democrats in Imperial Germany* (Totowa, NJ, 1963).
Ryder, A.J. *The German Revolution of 1918* (Cambridge, 1967).
Sackett, R.E. *Popular Entertainment, Class, and Politics in Imperial Germany* (London, 1982).
Sagarra, E. *A Social History of Germany 1648–1914* (London, 1977).
Sagarra, E. *Tradition and Revolution: German Literature and Society, 1830–1890* (London, 1971).
Schoenbaum, D. *Zabern* (Garden City, 1982).
Schorske, C.E. *German Social Democracy, 1905–1917* (Cambridge, MA,

1955).
Schulze, H. *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763–1867* (Cambridge, 1991).
Sheehan, J.J. *German Liberalism in the Nineteenth Century* (Chicago, 1978).
Sheehan, J.J. *The Career of Lujo Brentano* (Chicago, 1966).
Showalter, D.E. *The Wars of German Unification* (New York, 2004).
Smith, W.D. *The German Colonial Empire* (Chapel Hill, 1978).
Smith, W.D. *The Ideological Origins of Nazi Imperialism* (New York, 1986).
Smith, W.D. *Politics and the Sciences of Culture in Germany, 1840–1920* (New York, 1991).
Sperber, J. *The European Revolutions, 1848–1851* (Cambridge, 1994).
Sperber, J. *Popular Catholicism in Nineteenth-Century Germany* (Princeton, 1984).
Sperber, J. *Rhineland Radicals: The Democratic Movement and the Revolution of 1848* (Princeton, 1991).
Spree, R. *Health and Social Class in Imperial Germany: A Social History of Mortality, Morbidity, and Inequality* (Oxford, 1987).
Stachura, P.D. *The German Youth Movement, 1900–1945* (London, 1981).
Steinmetz, G. *Regulating the Social: The Welfare State and Local Politics in Imperial Germany* (Princeton, 1973).
Stern, F. *The Politics of Cultural Despair* (Berkeley, 1961).
Stevenson, D. *French War Aims against Germany, 1914–1919* (Oxford, 1982).
Strachan, H. *The First World War*, vol. 1 (Oxford, 2001).
Struve, W. *Elites against Democracy* (Princeton, 1973).
Tal, U. *Christians and Jews in Germany, 1870–1915* (Ithaca, 1974).
Tampke, J. *The Ruhr and Revolution* (London, 1979).
Teich, M. şi R. Porter (ed.). *Fin de Siècle and its Legacy* (Cambridge, 1990).
Veblen, T. *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (London, 1915).
Vick, B.E. *Defining Germany: The 1848 Frankfurt Parliamentarians and National Identity* (Boston, 2002).

Vincent, C.P. *The Politics of Hunger: The Allied Blockade of Germany, 1915–1919* (Athens, Ohio, 1985).
Voegelin, E. *Science, Politics and Gnosticism* (Chicago, 1968).
Volkov, S. *The Rise of Popular Antimodernism in Germany: The Urban Master Artisans, 1873–1896* (Princeton, 1978).
Watt, R.M. *The Kings Depart* (London, 1969).
Weiss, P.J. *Race, Hygiene, and National Efficiency* (Berkeley, 1987).
Whalen, R.W. *Bitter Wounds: German Victims of the Great War, 1914–1939* (Ithaca, 1984).
Williamson, J.G. *Karl Helferrich, 1872–1924: Economist, Financier, Politician* (Princeton, 1971).
Winter, J.M. *The Experience of World War I* (London, 1988).
Wohl, R. *The Generation of 1914* (Cambridge, MA, 1979).
Woycke, J. *Birth Control in Germany, 1871–1933* (London, 1988).

1919–1933

Abrams, D. *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis* (Princeton, 1981).
Balderston, T. *Economics and Politics in the Weimar Republic* (Cambridge, 2002).
Balderston, T. *The Origins and Course of the German Economic Crisis, November 1923–May 1932* (Berlin, 1993).
Bessel, R. *Germany after the First World War* (Oxford, 1993).
Carsten, F.L. *The Reichswehr and Politics 1918–1933* (Oxford, 1966).
Childers, T. (ed.). *The Formation of the Nazi Constituency, 1918–1933* (Totowa, NJ, 1986).
Eichengreen, B. *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919–1939* (New York, 1992).
Evans, R.J. și D. Geary (ed.). *The German Unemployed: Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich* (New York, 1987).
Feldman, G.D. *The Great Disorder: Economics, Politics, and Society in the German Inflation, 1914–1924* (Oxford, 1983).
Fergusson, N. *Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in*

the Era of Inflation, 1897–1927 (Cambridge, 1995).
Feuchtwanger, E.J. *From Weimar to Hitler: Germany 1918–1933* (Basingstoke, 1993).
Fritzsche, P. *Rehearsals for Fascism: Populism and Political Mobilization in Weimar Germany* (New York, 1990).
Gay, P. *Weimar Culture: The Outsider as Insider* (London, 1974).
Harsch, D. *German Social Democracy and the Rise of Nazism* (Chapel Hill, 1993).
Haxthausen, C.W. şi G. Suhr (ed.). *Berlin: Culture and Metropolis* (Minneapolis, 1990).
Heiber, H. *The Weimar Republic* (Oxford, 1993).
Herf, J. *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge, 1984).
Holtfrerich, C.-L. *German Inflation, 1914–1923: Causes and Effects in International Perspective* (New York, 1986).
James, H. *The German Slump: Politics and Economics 1924–1936* (Oxford, 1986).
Jones, L.E. *German Liberalism and the Dissolution of the Weimar Party System, 1918–1933* (Chapel Hill, 1988).
Kershaw, I. *Weimar: Why Did German Democracy Fail?* (London, 1990).
Keynes, J.M . *The Economic Consequences of the Peace* (London, 1919).
Kneische, T.W. şi S. Brockmann . *Dancing of the Volcano: Essays on the Culture of the Weimar Republic* (Columbia, SC, 1994).
Kolb, E. *The Weimar Republic* (London, 1988).
Kunz, A. *Civil Servants and the Politics of Inflation in Germany, 1914–1924* (Berlin, 1986).
Lane, B.M. *Architecture and Politics in Germany 1918–1945* (Boston, 1985).
Laqueur, W. *Weimar: A Cultural History 1918–1933* (London, 1974).
Lee, M. şi W. Michalka . *German Foreign Policy 1917–1933: Continuity or Break?* (New York, 1987).
Lee, S.J. *The Weimar Republic* (London, 1998).
Michalski, S. *New Objectivity: Painting, Graphic Art and Photography in Weimar Germany, 1919–1933* (Cologne, 1994).

Mombauer, A. şi W. Deist. *The Kaiser: Promise and Tragedy* (Cambridge, 2003).
Mommsen, H. *The Rise and Fall of Weimar Democracy* (Chapel Hill, 1996).
Nichols, A.J. *Weimar and the Rise of Hitler* (Basingstoke, 1991).
Nolan, M. *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany* (New York, 1994).
Peukert, D.J.K. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity* (London, 1991).
Plummer, T.G. *Film and Politics in the Weimar Republic* (New York, 1982).
Roth, J. *What I Saw: Reports From Berlin 1920–1933* (New York, 2004).
Schuker, S.A. *American "Reparations" to Germany, 1919–33: Implications for the Third World Debt Crisis* (Princeton, 1988).
Stachura, P.D. *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany* (Basingstoke, 1986).
Stark, G. *Entrepreneurs of Ideology: Neoconservative Publishers in Weimar Germany* (Chapel Hill, 1981).
Webb, S.B. *Hyperinflation and Stabilisation in Weimar Germany* (New York, 1989).
Weitz, E.D. *Weimar Germany: Promise and Tragedy* (Princeton, 2007).
Whalen, R.W. *Bitter Wounds: German Victims of the Great War, 1914–1939* (Ithaca, 1984).

1933–1945

Arad, Y., Y. Gutman, şi A. Margaliot (ed.). *Documents of the Holocaust* (Jerusalem, 1981).
Arad, Y., S. Krakowski, şi S. Spector (ed.). *The Einsatzgruppen Reports* (New York, 1989).
Balfour, M. *Withstanding Hitler in Germany 1933–1945* (London, 1988).
Barkai, A. *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews 1933–1945* (Waltham, MA, 1989).
Barkai, A. *Nazi Economics: Ideology, Theory and Policy* (Oxford, 1990).
Bauer, Y. *The Holocaust in Historical Perspective* (London, 1978).
Benz, W. *The Holocaust* (New York, 1999).

Bergen, D.L. *Twisted Cross: The German Christian Movement in the Third Reich* (Chapel Hill, 1996).
Bracher, K.-D. *The German Dictatorship* (London, 1970).
Breitmann, R. *The Architect of Genocide: Heinrich Himmler and the Final Solution* (London, 1991).
Browning, C. *Ordinary Men: Reserve Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York, 1993).
Browning, C. *Paths to Genocide* (Cambridge, 1994).
Bullock, A. *Hitler: A Study in Tyranny* (London, 1964).
Burleigh, M. *Death and Deliverance: Euthanasia in Germany c.1900–1945* (Cambridge, 1994).
Burleigh, M. *The Third Reich* (New York, 2000).
Burleigh M. și W. Wippermann . *The Racial State: Germany 1933–1945* (Cambridge, 1991).
Conway, J.S. *The Nazi Persecution of the Churches 1933–1945* (London, 1968).
Deist, W. *The Wehrmacht and German Rearmament* (London, 1981).
Evans, R.J. *The Coming of the Third Reich* (New York, 2005).
Evans, R.J. *The Third Reich in Power* (New York, 2006).
Evans, R.J. *The Third Reich at War* (New York, 2009).
Farquharson, J.E. *The Plough and the Swastika: The NSDAP and Agriculture in Germany 1928–1945* (London, 1976).
Fest, J. *Hitler* (London, 1974).
Friedländer, S. *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933–1939* (London, 1998).
Friedländer, S. *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination: 1939–1945* (London, 2007).
Gellately, R. *The Gestapo and German Society* (Oxford, 1988).
Glantz, D.M. *Barbarossa: Hitler's Invasion of Russia 1941* (Stroud, 2001).
Gorodetsky, G. *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia* (New Haven, 1999).
Graml, H. *Anti-Semitism in the Third Reich* (Oxford, 1992).
Grossmann, V. *Life and Fate* (London, 1985).
Herbert, U. *Hitler's Foreign Workers: Enforced Foreign Labour in*

Germany under the Third Reich (Cambridge, 1997).
Herbert, U. *National Socialist Extermination Policies* (Oxford, 2000).
Hiden, J. și J. Farquharson. *Explaining Hitler's Germany* (London, 1989).
Hilberg, R. *The Destruction of the European Jews* (New York, 1983).
Hildebrand, K. *The Third Reich* (London, 1984).
Hoffmann, P. *The History of German Resistance to Hitler 1933–1945* (Montreal, 1996).
Huener, J. și F.R. Nicosia. *The Arts in Nazi Germany: Continuity, Conformity, Change* (Oxford, 2007).
Kershaw, I. *Hitler 1889–1936: Hubris* (London, 1998).
Kershaw, I. *Hitler 1936–1945: Nemesis* (London, 2000).
Kershaw, I. *The "Hitler Myth": Image and Reality in the Third Reich* (Oxford, 1987).
Kershaw, I. *The Nazi Dictatorship* (London, 1995).
Kitchen, M. *Nazi Germany at War* (New York, 1995).
Kitchen, M. *The Third Reich: Charisma and Community* (Harlow, 2008).
Klemperer, V. *The Diaries of Victor Klemperer,* 2 vol. (London, 1998, 1999).
Koonz, C. *Mothers in the Fatherland: Women, the Family, and Nazi Politics* (New York, 1987).
Longerich, P. *The Unwritten Order: Hitler's Role in the Final Solution* (Stroud, 2001).
Marrus, M. *The Holocaust in History* (Jerusalem, 1981).
Marrus, M. și R. Paxton. *Vichy France and the Jews* (New York, 1983).
Mazower, M. *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe* (New York, 2008).
Müller, K.-J. *The Army, Politics and Society in Germany 1933–1939* (Manchester, 1987).
Mulligan, T. *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union 1942–43* (New York, 1988).
Nekrich, A.M. *Pariahs, Partners, Predators: German–Soviet Relations 1922–1941* (New York, 1997).
Noakes, J. și G. Pridham (ed.). *Nazism, 1919–1945: A Documentary Reader* (Exeter, 1983/98).

Overy, R.J. *The Air War, 1939–1945* (London, 1980).
Overy, R.J. *Göring: The Iron Man* (London, 1983).
Overy, R.J. *The Nazi Economic Recovery, 1932–1938* (Cambridge, 1996).
Overy, R.J. *Russia's War* (London, 1997).
Overy, R.J. *Why the Allies Won* (London, 1995).
Paucker, A. *Jewish Resistance in Germany: The Facts and the Problems* (Berlin, 1991).
Tooze, A. *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy* (London, 2006).
Trunk, I. *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation* (New York, 1972).
Wolf, H. *Pope and Devil: The Vatican's Archives and the Third Reich* (Boston, 2010).

1945–2000

Balfour, M. *Germany: The Tides of Power* (London, 1992).
Baring, A. *Uprising in East Germany* (New York, 1972).
Berghahn, V.R. *The Americanisation of West German Industry, 1945–1973* (Leamington Spa, 1986).
Burns, R. *German Cultural Studies: An Introduction* (Oxford, 1995).
Carter, E. *How German Is She? Postwar West German Reconstruction and the Consuming Woman* (Ann Arbor, 1997).
Childs, D. *The GDR: Moscow's German Ally* (London, 1988).
Childs, D. (ed.). *Honecker's Germany* (London, 1985).
Dahrendorf, R. *Society and Democracy in Germany* (London, 1968).
Dennis, M. *German Democratic Republic: Politics, Economics and Society* (London, 1988).
Dennis, M. *Social and Economic Modernization in Eastern Germany from Honecker to Kohl* (London, 1993).
Elsaesser, T. *New German Cinema: A History* (London, 1989).
Frei, N. *Adenauer's Germany and the Nazi Past* (New York, 2002).
Fulbrook, M. *Anatomy of a Dictatorship: Inside the GDR 1949–1989* (Oxford, 1995).
Fulbrook, M. *The Two Germanies 1945–1990: Problems of Interpretation*

(London, 1992).
Glaessner, G.-J. *The Unification Process in Germany: From Dictatorship to Democracy* (London, 1992).
Glaessner, G.-J. şi I. Wallace (ed.). *The German Revolution of 1989: Causes and Consequences* (Oxford, 1992).
Goodbody, A. şi D. Tate (ed.). *Geist und Macht: Writers and the State in the GDR* (Amsterdam, 1992).
Hallberg, R. von *Literary Intellectuals and the Dissolution of the State: Professionalism and Conformity in the GDR* (Chicago, 1996).
Humphreys, P.J. *Media and Media Policy in Germany: The Press and Broadcasting since 1945* (Oxford, 1989).
James, H. şi M. Stone (ed.). *When the Wall Came Down: Reaction to German Unification* (New York, 1992).
Jarausch, K.H. *The Rush to German Unity* (Oxford, 1994).
Jarausch, K.H. şi V. Gransow (ed.). *Uniting Germany: Documents and Debates, 1944–1993* (Providence, RI, 1994).
Kaes, A. *From Hitler to Heimat: The Return of History as Film* (Cambridge, 1989).
Kolinsky, E. *Women in West Germany: Life, Work and Politics* (Oxford, 1989).
Kolinsky, E. (ed.). *Between Hope and Fear: Everyday Life in Post-Unification East Germany: A Case Study of Leipzig* (Keele, 1995).
Kramer, A. *The West German Economy* (Oxford, 1991).
Larres, K. şi P. Panayi (ed.). *The Federal Republic of Germany since 1949: Politics, Society and Economy before and after Unification* (Longman, 1996).
Lewis, D. şi J.R.P. McKenzie (ed.). *The New Germany: Social, Political and Cultural Challenges of Unification* (Exeter, 1995).
Maaz, H.-J. *Behind the Wall: The Inner Life of Communist Germany* (New York, 1995).
McAdams, A.J. *Germany Divided: From the Wall to Unification* (Princeton, 1993).
McCauley, M. *The GDR since 1945* (London, 1983).
Merkl, P.H. (ed.). *The Federal Republic of Germany at Forty-Five: Union*

without Unity (London, 1995).
Nicholls, A.J. *Freedom with Responsibility* (Oxford, 1995).
Osmond, J. (ed.). *German Reunification: A Reference Guide and Commentary* (Harlow, 1992).
Philipson, D. *We Were the People: Voices from East Germany's Revolutionary Autumn of 1989* (Durham, NC, 1993).
Pommerin, R. (ed.). *The American Impact on Post-War Germany* (Providence, RI, 1995).
Pond, E. *Beyond the Wall: Germany's Road to Unification* (Washington, 1993).
Pulzer, P. *German Politics: 1945–1995* (Oxford, 1995).
Rogers, D. *Politics After Hitler: The Western Allies and the German Party System* (London, 1995).
Scharf, C.B. *Politics and Change in East Germany* (Boulder, CO, 1984).
Schwarz, H.P. *Adenauer: From the German Empire to the Federal Republic* (Oxford, 1995).
Sinn, G. şi H.-W. Sinn. *Jumpstart: The Economic Unification of Germany* (Cambridge, MA, 1992).
Smith, E.O. *The German Economy* (London, 1994).
Smith, G. *Democracy in Western Germany: Parties and Politics in the Federal Republic* (Aldershot, 1986).
Sontheimer, K. şi W. Bleek. *The Government and Politics of East Germany* (London, 1975).
Thomanek, J.K.A. şi J. Mellis (ed.). *Politics, Society and Government in the German Democratic Republic: Basis Documents* (Oxford, 1988).
Turner, H.O. *The Two Germanies* (New Haven, 1987).
Turner, I. *Reconstruction in Post-War Germany: British Occupation Policy and the Western Zones, 1945–1955* (Oxford, 1989).
Woods, R. *Opposition in the GDR under Honecker, 1971–85* (London, 1986).
Zelikow, P. şi C. Rice. *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft* (Cambridge, 1995).

Lista ilustrațiilor

Ilustraţiile de la începutul capitolelor au fost adăugate în redacţia Editurii Humanitas, pentru prezenta traducere în limba română.

CAPITOLUL 1

Charles Meynier, *Intrarea lui Napoleon în Berlin. 27 octombrie 1806*; Carl Röchling: Întâlnirea reformatorilor la Königsberg, 1807; Richard Knötel – *Atacul neînfricat* şi sălbatic *al lui Lützow*, 1900.

CAPITOLUL 2

A, Neumann – Auguste Schmidt şi Louise Otto-Peters, cele două creatoare ale Uniunii Femeilor Germane, pe la 1871 (Imagine din revista *Die Gartenlaube* (1871), Nr. 49, p. 817); Eduard Gaertner – *Berlin, Opera şi Unter den Linden*.

CAPITOLUL 3

Duel academic în Tübingen în 1822, între membrii unor uniuni studenţeşti. Sonet studenţesc, în *Einst und Jetzt, Jahrbuch des Vereins für corpsstudentische Geschichtsforschung*, Band 39, München/Stamsried 1994, p. 295; Thomas Lawrence: *Portretul lui Klemens von Metternich*, 1815; Leopold Zielke: *Interior Biedermeier*, 1825.

CAPITOLUL 4

Caricatură anticatolică din revista *Leuchtkugeln* din München, 1848; Revoluţia din martie 1848 din Berlin. Litografie; Lupte pe baricade, mai 1848, Dresda.

CAPITOLUL 5

Karl Eduard Biermann: *Fabrica siderurgică a lui August Borsig, Berlin*, 1847; Portret al lui Ferdinand Lassalle; Vilhelm Jacob Rosenstand: *Atacul*

Brigăzii 8 la Dybbøl, 18 aprilie 1864.

CAPITOLUL 6

Artilerie de câmp prusacă la Torcy, septembrie 1870; Wilhelm Camphausen: *Bismarck și Napoleon III se întâlnesc la Donchéry în 2 septembrie 1870, după bătălia de la Sedan*. 1878; Anton von Werner: *Proclamarea Imperiului German*. 1885.

CAPITOLUL 7

Ludwig Richter: *Cuibul meu e cel mai bun*, 1869; Otto von Bismarck, membru al Bundestagului din Frankfurt în 1858; Franz Krüger: *Wilhelm von Humboldt, funcționar guvernamental german, diplomat, filozof, 1767–1835*; Wilhelm Scholtz: Între Berlin și Roma. Caricatură din perioada Kulturkampf din revista satirică *Kladderadatsch*, 16 mai 1875.

CAPITOLUL 8

Misionarul Andreas Pfisterer la școala din Akpafu, colonia germană Togo (azi în Ghana), 1899; Anton von Werner: *Congresul de la Berlin, 13 iulie 1878*. 1881; Adalbert von Rößler: *Conferința de la Berlin* (Conferința pentru Congo), 1884.

CAPITOLUL 9

Crucișătorul cuirasat SMS BLÜCHER; Împăratul Wilhelm II și generalii săi. Colaj. (Library of US Congress); Reichstagul și Coloana Victoriei, Berlin, pe la 1900.

CAPITOLUL 10

Drei Kaiser Bund. Uniunea celor trei împărați ai Puterilor Centrale; Heinrich Zille: *Vadding în est și vest*, broșură umoristică; Exercițiu al unor soldați germani cu un aruncător de flăcări. Deutsches Bundesarchiv (CC-BY-SA 3.0)

CAPITOLUL 11

Germania semnează Pacea de la Versailles. (CC BY-SA 4.0); Puciul Kapp. Baricade abandonate după luptele din fața clădirii de la nr. 28 pe Münzgasse, Leipzig; Membri ai Armatei Roșii din Ruhr, Dortmund, 1920.

CAPITOLUL 12

Arena construită de naziști pentru marile lor adunări publice și festivități, Nürnberg, 1938; Pompierii încearcă să stingă incendiul de la Reichstag, februarie 1933; Membri ai Hitlejugend din Tübingen la Venusberg lângă Aldingen. Foto Walter Kleinfeldt. (Stadtarchiv Tübingen D 173/253_13).

CAPITOLUL 13

Membre ale Asociației Fetelor Germane, octombrie 1935. Foto Walter Kleinfeldt. (Stadtarchiv Tübingen D 173/55_10); Polițiști și grăniceri ai orașului liber Danzig înlătură bariera de la granița cu Polonia, la Sopot, 1 septembrie 1939. Bundesarchiv (Bild 183-51909-0003 / Hans Sönnke / CC-BY-SA 3.0).

CAPITOLUL 14

Reichstagul, 3 iunie 1945; Vizita lui Konrad Adenauer la Moscova, septembrie 1955. Bundesarchiv. (Bild 146-1989-101-01A / CC-BY-SA 3.0).

CAPITOLUL 15

Palatul Republicii din Berlinul de Est, 1977. (CC BY-SA 3.0); Membri ai STASI la paradă; Copii descoperiți de către STASI în portbagajul unei mașini care încerca să treacă fraudulos frontiera. Reconstituire judiciară.

CAPITOLUL 16

Ziua SPD în Hanovra. 10-14.04.1973. Deutsches Bundesarchiv. (B 145 Bild-F039404-0012/CC-BY-SA 3.0); Linia de ansamblare VW Käfer din Wolfsburg. (Bundesarchiv, B 145 Bild-F038788-0006/Schaack, Lothar/CC-BY-SA 3.0); Helmut Kohl, preşedintele Uniunii Creştin-Democrate din R.F.G., și soția sa, 1976.

CAPITOLUL 17

Checkpoint Charlie, celebrul punct de control american din Berlin. Sursă: https://web.archive.org/web/20161024235514/http://www.panoramio.com/photo/85292358 (CC BY 3.0); Milițieni est-germani așteaptă deschiderea oficială a Porții Brandenburg în 22 decembrie 1989. Foto sergent F. Lee Corkran, US Army; Quadriga de pe Poarta Brandenburg din Berlin. Foto Mark König. (CC BY-SA 4.0).